ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ:
теорія та практика

№ 3-4 2010

Збірник
наукових праць
Асоціації докторів наук
з державного управління

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ: теорія та практика № 3-4 2010

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Асоціація докторів наук з державного управління

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ:
теорія та практика

збірник наукових праць
Випуск 3-4

Харків
Видавництво “ДокНаукДержУпр”
2010

УДК 342: 321: 316
ББК 67
П 88

Рекомендовано до друку Вченою Радою Національної академії державного управління при Президентові України, протокол № 174/8-2.4 від 30 серпня 2010 р.

Випуск присвячується 15-річчю кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України

Редакційна колегія:

Василь Мартиненко, д.держ.упр., проф. – головний редактор;
Юрій Куц, д.держ.упр., проф. – заступник головного редактора;
Олександр Радченко, д.держ.упр., доц. – відповідальний секретар;
Володимир Бабаєв, д.держ.упр., проф.;
Світлана Біла, д.держ.упр., проф.;
Тетяна Бутирська, д.держ.упр., доц.;
Наталія Гончарук, д.держ.упр., доц.;
Андрій Дєгтяр, д.держ.упр., проф.;
Вячеслав Дзюндзюк, д.держ.упр., проф.;
Ніна Діденко, д.держ.упр., проф.;
Олена Долгальова, д.держ.упр., проф.;
Вікторія Ільяшенко, д.держ.упр., доц.;
Юрій Кальниш, д.держ.упр., ст.н.сп.;
Дмитро Карамишев, д.держ.упр., доц.;
Володимир Козаков, д.держ.упр., доц.;
Олексій Крюков, д.держ.упр., доц.;
Олег Лазор, д.держ.упр., проф.;
Микола Латинін, д.держ.упр., доц.;
Тамара Лозинська, д.держ.упр., доц.;
Наталія Липовська, д.держ.упр., доц.;
Валентина Мамонова, д.держ.упр., проф.;
Анжела Мерзляк, д.держ.упр., проф.;
Олександр Мельников, д.держ.упр., проф.;
Євгеній Ромат, д.держ.упр., проф.;
Марія Рудакевич, д.держ.упр., проф.;
Сергій Серьогін, д.держ.упр., проф.;
Валерій Тертичка, д.держ.упр., проф.;
Світлана Хаджираєва, д.держ.упр., проф.;
Юрій Шаров, д.держ.упр., проф.

Едуард Афонін, д.соц.н., проф.;
Олена Донченко, д.соц.н., проф.;
Алла Лобанова, д.соц.н., проф.;
Віктор Лозовий, д.філос.н., проф.;
Марія Пірен, д.соц.н., проф.;
Валерій Ребкало, д.філос.н., проф.;
Юрій Сурмін, д.соц.н., проф.;
Лариса Хижняк, д.соц.н., проф.;

Микола Головатий, д.політ.н, проф.;
Валентина Гошовська, д.політ.н., проф;
Антоніна Колодій, д.філос.н., проф.;
Олена Новакова, д.політ.н., доц.;
Ігор Поліщук, д.політ.н., доц.;
Володимир Смолянюк, д.політ.н., проф.;
Олександр Соснін, д.політ.н., проф.;
Сергій Телешун, д.політ.н., проф.;
Юрій Шайгородський, д.політ.н.;
Леонід Шкляр, д.політ.н., проф.

П 88 Публічне управління : терія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Х. : Вид-во “ДокНаукДержУпр”, 2010. – № 3–4. – 432 с.

Статті цього номеру наукового збірника містять основні доповіді Першого теоретико-методологічного семінару з міжнародною участю «Архетипіка і державне управління», котрий відбувся 13-14 липня 2010 р. в м. Феодосія (АРК, Україна). Зміст доповідей носить міждисциплінарний характер і висвітлює проблеми демократичного державотворення, що постають у сфері публічного управління та суспільної політики. В них с позицій архетипіки розглядаються теоретичні, методологічні та науково-практичні аспекти теорії та історії державного управління, місцевого самоврядування, формування та функціонування механізмів держаного управління, служби в органах державної влади та місцевого самоврядування.

Для науковців, державних службовців, політиків, викладачів, слухачів і студентів, які цікавляться проблемами публічного управління та суспільної політики.

УДК 342: 321: 316 ; ББК 67

© Асоціація докторів наук з державного управління, 2010

NATIONAL ACADEMY OF PUBLIC ADMINISTRATION
AT THE PRESIDENT OF UKRAINE

KHARKIV REGIONAL INSTITUTE OF PUBLIC ADMINISTRATION

ASSOCIATION OF DOCTORS OF SCIENCES ON PUBLIC ADMINISTRATION

PUBLIC ADMINISTRATION:
theory and practice

Collection of scientific works
Issue 3-4

Kharkiv
Publishing House «DokNaukDerhzUpr»
2010

UDC 342: 321: 316
BBK 67
P 88

Recommended to the print by the Scientific Council of the National Academy of Public Administration at the President of Ukraine, Record No. 174/8-2.4 on August 30, 2010

The issue is devoted to the 15-th anniversary of the Chair of state's policy and control over political processes of the National Academy of Public Administration at the President of Ukraine

Editorial Board:

Vasyl Martynenko, D.Publ.Adm., Prof.
– Editor-in-Chief;
Yurii Kuts, D.Publ.Adm., Prof.
- Deputy Editor-in-Chief;
Oleksandr Radchenko, D.Publ.Adm., Ass.Prof.
- Executive Secr.;
Volodymyr Babaev, D.Publ.Adm., Prof.;
Svitlana Bila, D.Publ.Adm., Prof.;
Tetyana Butyrs'ka, D.Publ.Adm., Ass.Prof.;
Nataliya Goncharuk, D.Publ.Adm., Ass.Prof.;
Andrii Degtyar, D.Publ.Adm., Prof.;
Vyacheslav Dzyundzyuk, D.Publ.Adm., Prof.;
Nina Didenko, D.Publ.Adm., Prof.;
Olena Dolgal'ova, D.Publ.Adm., Prof.;
Viktoriya Il'yashenko, D.Publ.Adm., Ass.Prof.;
Yurii Kal'nysh, D.Publ.Adm., Sen.Sci.Res.;
Dmytro Karamyshev, D.Publ.Adm., Ass.Prof.;
Volodymyr Kozakov, D.Publ.Adm., Ass.Prof.;
Oleksii Kryukov, D.Publ.Adm., Ass.Prof.;
Oleg Lazor, D.Publ.Adm., Prof.;
Mykola Latynin, D.Publ.Adm., Ass.Prof.;
Tamara Lozyns'ka, D.Publ.Adm., Ass.Prof.;
Nataliya Lypovs'ka, D.Publ.Adm., Ass.Prof.;
Valentyna Mamonova, D.Publ.Adm., Prof.;
Anzhela Merzlyak, D.Publ.Adm., Prof.;
Oleksandr Mel'nykov, D.Publ.Adm., Prof.;
Evgenii Romat, D.Publ.Adm., Prof.;
Mariya Rudakevych, D.Publ.Adm., Prof.;
Sergii Ser'ogin, D.Publ.Adm., Prof.;
Valerii Tertychka, D.Publ.Adm., Prof.;
Svitlana Khadzhyraeva, D.Publ.Adm., Prof.;
Yurii Sharov, D.Publ.Adm., Prof.

Eduard Afonin, D.Soc.Sci., Prof.;
Olena Donchenko, D.Soc.Sci., Prof.;
Alla Lobanova, D.Soc.Sci., Prof.;
Viktor Lozovyi, D.Ph.Sci., Prof.;
Mariya Piren, D.Soc.Sci., Prof.;
Valerii Rebkalo, D.Ph.Sci., Prof.;
Yurii Surmin, D.Soc.Sci., Prof.;
Larysa Khyzhnyak, D.Soc.Sci., Prof.;

Mykola Golovatyi, D.Pol.Sci., Prof.;
Valentyna Goshovs'ka, D.Pol.Sci., Prof;
Antonina Kolodii, D.Ph.Sci., Prof.;
Olena Novakova, D.Pol.Sci., Ass.Prof.;
Igor Polyschuk, D.Pol.Sci., Ass.Prof.;
Volodymyr Smolyanyuk, D.Pol.Sci., Prof.;
Oleksandr Sosnin, D.Pol.Sci., Prof.;
Sergii Teleshun, D.Pol.Sci., Prof.;
Yurii Shaigorods'kyi, D.Pol.Sci.;
Leonid Shklyar, D.Pol.Sci., Prof

P 88 Public administration : theory and practice : the collection of scientific works of the Association of Doctors of Sciences on Public Administration. – Kh. : Publ. House "DokNaukDerzhUpr», 2010. – No. 3-4 – 432 pp.

The articles of the scientific collection present the reports of the First methodological-theoretic seminar with international participants "Archetypics and Public Administration" held on July 13-14, 2010 in Feodosiya (ARC, Ukraine). The contents of reports have the interdisciplinary character and clarify the problems of state's formation which arise in the sphere of public administration and social policy. From the positions of archetypics, some theoretical, methodological, and scientific-practical aspects of the theory and the history of public administration, local self-government, formation and functioning of mechanisms of public administration, and service in state's bodies and local self-government bodies are considered.

For scientists, office employees, politicians, lecturers, and students interesting in the problems of public administration and social policy.

UDC 342: 321: 316 ; BBK 67

© Association of Doctors of Sciences on Public Administration, 2010

УКРАЇНСЬКА ШКОЛА
· АРХЕТИПІКИ ·

Шановні колеги!

Радий вітати вас від імені Української школи архетипіки та оргкомітету Першого теоретико-методологічного семінару з міжнародною участю «Архетипіка й державне управління», що відбувся 13—14 липня цього року в українському курортному місті Феодосія. Цей інноваційний за своїм задумом і змістом науковий форум об'єднав міждисциплінарні зусилля понад 70 вчених-дослідників з 10 країн Євразії (Білорусії, Великобританії, Німеччини, Італії, Казахстану, Польщі, Росії, Сербії, України, Франції), які працюють у різних галузях соціального й гуманітарного знання. А незвичний науковий формат дозволив по-новому подивитися на проблеми сучасного державотворення, публічного управління та державної політики.

На думку організаторів наукового форуму — Національної академії державного управління при Президентові України, Харківського регіонального інституту НАДУ, Відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Інституту економіки і прогнозування НАН України, Відділення соціально-гуманітарних технологій Української технологічної академії, Українського товариства сприяння соціальним інноваціям й Асоціації докторів державного управління — у цілому вдалося віддзеркалити характер сучасних радикальних змін, що їх зазнають Україна і світ.

Одна з ключових рис нової — постмодерної — соціальної реальності, що йде на зміну модерному соціальному світу, пов'язана з психологією людей, «яка частіше, ніж це прийнято вважати, — як стверджує Серж Московічі, — лежить в основі соціального (суспільних структур, продуктів, інститутів тощо)». Друга риса пов'язана з актуалізацією нашого минулого, що дедалі вагоміше впливає на наше сьогодення. Саме тому організатори феодосійського форуму запропонували науковцям розглянути з позицій архетипіки доволі звичні проблеми теорії та історії державного управління і місцевого самоврядування, становлення механізмів державного управління та служби в органах державної влади і місцевого самоврядування.

Дозвольте подякувати всім, хто взяв участь в обговореннях і надіслав змістовні доповіді, що стали невід'ємною частиною цього номеру часопису «Публічне управління: теорія та практика». Сподіваємось на подальшу плідну співпрацю і зустріч у рамках Другого ТМС «Архетипіка й державне управління», що має відбутись у лютому 2011 року в Єгипті.

Від імені Української школи архетипіки
професор Едуард Афонін

БЛАГОДЄТЄЛЄВА-ВОВК Світлана Леонідівна,
кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління Черкаського державного технічного університету, м. Черкаси

Анотація: *за допомогою цивілізаційного підходу сформульовано основи концепції «місто як мікроцивілізація».*

Ключові слова: *людина, антропоцентризм, мікроцивілізація, місто-мікроцивілізація, самоорганізація.*

BLAGODETELEVA-VOVK S.L.

Annotation: *the author formulates the concept of «city as a microcivilization», by basing on the civilization approach.*

Keywords: *human, anthropocentrism, microcivilization, city-microcivilization, self-organization.*

УДК 316.334.56

Світлана БЛАГОДЄТЄЛЄВА-ВОВК

МІСТО ЯК МІКРОЦИВІЛІЗАЦІЯ

Постановка проблеми. Свідомість сучасної людини зазнає змін внаслідок цивілізаційних зрушень, характерних для нашого часу. Актуальним стає антропоцентричний, гуманістичний погляд на дійсність. У його основі лежить уявлення про визначальний пріоритет світу людини. Складовою цього світу є середовище існування, зокрема місто як територія суспільного буття. Застосована до осмислення феномена міста культурологічна парадигма та цивілізаційний підхід у її контексті дозволяє створити нову концепцію й модель міста — «місто як мікроцивілізація».

Аналіз досліджень. Цивілізаційний підхід — міждисциплінарний метод дослідження суспільства. За півторастолітню історію існування він набув значного поширення та популярності серед науковців різних країн світу. Зокрема, його розробляли і плідно застосовували такі мислителі як М. Данилевський (Росія), О. Шпенглер (Німеччина) А. Тойнбі (Великобританія), П. Сорокін (США), К. Ясперс (Великобританія), Д. Белл, Е. Тоффлер, С. Гантінгтон (США), Ю. Яковець (Росія), Ю. Пахомов, С. Кримський, Ю. Павленко, А. Філіпенко, О. Білорус (Україна) [1-14].

У центрі уваги цих авторів колосальні за розмірами людські утворення, споріднені на основі спільної культури та історії. Аналізуючи особливості життєдіяльності різних цивілізацій, дослідники пробують виявити тренди та передбачити довготривалі тенденції їхнього розвитку та взаємовпливу, попередити сучасників про імовірні загрози та можливості. Незважаючи на узагальнюючий характер цивілізаціонізму, він має безцінну перевагу над іншими універсальними методами пізнання, оскільки націлений на пошук особливого, унікального, джерела властивості об'єкта, пояснення різноманітності та складності природи буття людини. У свою чергу, знання особливостей дозволяє управляти — здійснювати вплив на об'єкт. Таким чином, цивілізаційний підхід можна розглядати не тільки як інструмент пізнання, але й як інструмент управління. Проте чи можна безпосередньо управляти глобальними цивілізаційними утвореннями? Безперечно ні. Тому застосування цього методу потрібно забезпечити людині її персональну здатність до перетворення середовища існування. Отже, тоді мова має йти про мікроцивілізації — окремішні людиноцентричні світи, об'єднані спільною культурою, історією та майбутнім, у межах яких особа реально здатна здійснювати вплив на дійсність.

Мета статті: сформулювати основи концепції «місто як мікроцивілізація».

Виклад основного матеріалу. Мікроцивілізація — це середовище, в якому людина освоює практики взаємодії з реальністю, впровадження змін, накопичення досвіду та створення спільного з іншими громадянами майбутнього. Тобто мікроцивізація — це світ гуманних практик, результатом яких є, з одного боку, збереження характерних особливостей (традицій), а з іншого — трансформація життя, вивільнення людини, розширення її можливостей, урізноманітнення та ускладнення дійсності.

Мікроцивілізація — це інструмент культури, за допомогою якого вона зберігається та розширеним чином (інноваційно) відтворюється, прокладаючи шлях у майбутнє. Через мікроцивілізацію людина маніфестує свою самість та здійснює відкриття іншого у собі та оточуючих.

Мікроцивілізація — це метод підвищення повноти буття кожної людини, оскільки відбудована від неї (людини), її потреб соціальна дійсність дозволяє більшою мірою розкрити та розвинути потенціал особистості.

Відповідно до розробленого автором контекстуального підходу (див. [15]), до мікроцивілізацій належать людиноцентричні підприємства, території проживання народностей та міста. Кожна з указаних різновидностей мікроцивілізацій має певні особливості. Так, підприємство-мікроцивілізація — це суб'єкт, який одночасно виконує дві функції — економічну і культурну. Під культурною функцією ми розуміємо цілеспрямовану діяльність зі створення умов для вивільнення людини, урізноманітнення форм існування, ускладнення дійсності, досягнення повноти буття. Вона базується на успішному виконанні економічної функції, оскільки створення антропоцентричних світів потребує фінансування. В серцевині підприємства знаходиться його працівник, який на основі практик активного громадянства стає відповідальним громадянином цієї мікроцивілізації і шляхом самовдосконалення та створення інституту культурного лідерства сприяє розвитку організації та середовища, в якому вона функціонує. Модель підприємства-мікроцивілізації складають тріада — зростання, розвитку, перетворення — та змістовні складові: рівень культури та знань. Для використання у практичних умовах створено та апробовано технологію цивілізаційних перетворень, а також спеціальні методики ідентифікації підприємств-мікроцивілізацій, визначення рівня знань та рівня культури, встановлення цінностей та цивілізаційного профілю громадян, визначення метрики повноти буття (детальніше див. [15]).

Територія проживання народностей як мікроцивілізація у першу чергу є місцем існування окремішньої культури. Головним завданням щодо цього виду цивілізаційного утворення є збереження та розвиток унікальних культур народностей. Серцевину такої мікроцивілізації становить людина, яка свідомо практикує традицію, збагачуючи сучасність історично усталеними формами існування та світогляду. Фінансово-економічний механізм функціонування мікроцивілізацій народностей заснований на реалізації туристичного та рекреаційного потенціалів територій, наданні послуг, які корелюються з місцевим колоритом, продажу етнотоварів, тощо. Таким чином, плекання унікальності культури має одночасно забезпечувати економічний фундамент для її збереження та розвитку (поглибленню наведених положень будуть присвячені нові публікації автора).

Місто як мікроцивілізація — це територія, у межах якої різними суб'єктами держави, бізнесу та громади здійснюється політика щодо створення спільного середовища буття на засадах формування умов неподільної єдності людини, суспільства, культури та природи. У серцевині міста-мікроцивілізації перебуває активний громадянин, схильний до співпраці у групі задля покращення умов життя та створення позитивної версії майбутнього.

Самоорганізація — це головний процес і механізм реалізації громадянства. У результаті самоорганізації мають сформуватися стійкі групи діяльних громадян, які здатні протягом тривалого часу систематично впливати на оточуючу дійсність з метою її покращення. Самоорганізація — це кристалізовані на основі кращих суспільних практик правила комунікації та взаємодії між зацікавленими у спільному сучасному і майбутньому особами. Як механізм, самоорганізація реалізується на чотирьох рівнях — організації осіб у групу, взаємодії різних груп у межах однієї спільності, співпраці різних спільностей. Таким чином, самоорганізація є, з одного боку, інструментом

колективної гри задля спільного результату, а з іншого — технологією подолання атомізації (відчуження) особистості та розвитку потенціалу груп у суспільстві.

Важливими факторами, які формують самобутність міста як мікроцивілізації є його історія, природне середовище (ландшафт), архітектура, інфраструктура, економіка.

Опанування історією міста дозволяє чітко установити його значення у контексті становлення народу і держави, послідовність і циклічність подій, які характеризують комплекс його архетипів, вплив інтересів окремих особистостей та груп на його соціальну динаміку. Крім цього, пізнання історії міста через історію життя його громадян стає складовою гуманізації жителів, сприяє формуванню почуття поваги і вдячності до попередників та надії щодо наступників.

Природне середовище (ландшафт) міста визначає просторові константи його розбудови та життєдіяльності. Від того, наскільки вдалим є розташування міста, залежить комплекс цивілізаційних факторів, які роблять його найбільш придатним для творчості, повноцінного життя та відпочинку громадян. У місці-мікроцивілізації дбають про стан природного середовища — землі, води, повітря, флори і фауни, жорстко караючи тих, хто його руйнує. Якість стану природного середовища може бути одним із критеріїв цивілізованості міста.

Архітектура створює неповторний образ міста та впливає на становлення його атмосфери. Вона має бути гармонійно вписаною у природне середовище таким чином, щоб, з одного боку, підкреслити силу людського духу та культури, а з іншого — підкреслити і розкрити красу оточуючого світу. Таким чином, архітектура на сучасному етапі розвитку має бути людино- і природолюбною. Лише за умови виконання вказаних критеріїв місто можна вважати мікроцивілізацією.

Стан та динаміка інфраструктури міста визначають рівень його сучасності та закладають можливості щодо подальшого розвитку. Наявність нерозв'язуваних проблем з транспортом, електро- і водопостачанням, водовідведенням, зв'язком, станом прибудинкових територій та іншими складовими інфраструктури унеможливлюють ідентифікацію міста як мікроцивілізації.

Економіка і фінанси міста — це сфери, у яких створюються блага для задоволення потреб та формуються доходи громадян, частина яких у вигляді податків і зборів перерозподіляється у місцевий бюджет. Від стану та динаміки фінансово-економічної системи залежить загалом спроможність міста до життєдіяльності і цивілізаційного прирощення. Саме ця сфера найбільшою мірою визначає сьогодення та майбутнє міст зі знаком «+» або «–», як процвітання або занепад. Тому політика суб'єктів міста щодо фінансово-економічної діяльності має бути ефективною, зваженою і узгодженою.

Іншими важливими складовими, які потребують ґрунтовного соціологічного та психологічного дослідження щодо розбудови міста-мікроцивілізації і від яких залежить успіх або провал цивілізаційних змін середовища існування, є свідомість і самосвідомість, поле ідей, які генеруються громадянами, спроможність жителів до індивідуальних та групових (колективних) дій, правила узгодження інтересів, технологія розподілу результатів діяльності тощо.

Висновки і пропозиції. У ході проведеного дослідження було встановлено наступне.

1. Мікроцивілізація — світ гуманних практик, результатом яких є збереження традицій і трансформація життя шляхом вивільнення людини, розширення її можливостей, урізноманітнення та ускладнення дійсності.
2. Існують різні види мікроцивілізацій. Одним із них є місто-мікроцивілізація.
3. Місто як мікроцивілізація — це територія, у межах якої різними суб'єктами держави, бізнесу та громади здійснюється політика щодо створення спільного середовища буття на засадах формування умов неподільної єдності людини, суспільства, культури та природи.

4. Самоорганізація є методом, процесом, інструментом, механізмом, технологією, правилами реалізації громадянства та розбудови мікроцивілізації.

5. Важливими складовими міста як мікроцивілізації є історія, природне середовище, архітектура, інфраструктура, економіка, а також складові світу людини — свідомість і самосвідомість, поле ідей, спроможність до дії, узгодження інтересів та розподілу результатів.

6. Концепція «місто як мікроцивілізація» потребує подальшої розробки з метою деталізації змісту та пошуку нових ідей.

Література

1. Данилевский Н.Я. «Россия и Европа»: взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германо-Романскому [электронный ресурс] / Н.Я. Данилевский. — М. : Книга, 1991. — 574 с. — Режим доступа : http ://monarhiya.narod.ru/DNY/dny-list.htm.
2. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер; [авт. вступ. ст. А.П. Дубнов, авт. коммент. Ю.П. Бубенков и А.П. Дубнов]. — Новосибирск : ВО «Наука»; Сибирская издательская фирма, 1993. — 592 с.
3. Тойнби А. Постижение истории [электронный ресурс] / А. Тойнби. — М. : Айрис-Пресс, 2008. — 640 с. — Режим доступа : http ://orel.rsl.ru/nettext/foreign/toinby/Toynbee000.html.
4. Сорокин П. Социальная и культурная динамика : Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений / Питирим Сорокин [пер. с англ., комментарии и статья В.В. Сапова]. — СПб. : ЖРХГИ, 2000. — 1056 с.
5. Toffler A. Creating a New Civilization. The Politics of the Third Wave / A. Toffler, H. Toffler. — Atlanta : Turner Publishing, Inc., 1995. — 112 p.
6. Huntington Samuel P. The Clash of Civilizations? [електронний ресурс] / Samuel P. Huntington // Foreign Affairs. — 1993. — Summer. — Режим доступу до журн. : http ://history.club.fatih.edu.tr/103%20Huntington%20Clash.
7. Bell D. The coming of post-industrial society : a venture in social forecasting / D. Bell. — 3 ed. — N.Y. : Basic Books, 1976. — 507 p.
8. Brzezinski Z. Between two ages : America's role in the technetronic era / Z. Brzezinski. — N.Y. : Greenwood Press, 1982. — 334 p.
9. Toffler A. The third wave. — N. Y. : Bantam Books, 1981. — 537 p.
10. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс [пер. с нем]. — М. : Политиздат, 1991. — 527 с.
11. Яковец Ю.В. Ритм смены цивилизаций и исторические судьбы России / Ю.В. Яковец // Научный доклад к VI Междисциплинарной дискуссии. — М. : 1994. — 149 с.
12. Пахомов Ю.Н. В. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Ю.Н. Пахомов, С.Б Крымский, Ю.В. Павленко. — К. : «Наукова думка», 2002. — 632 с.
13. Білорус О. Імперативи стратегії розвитку України в умовах глобалізації / О. Білорус // Економіка України. — 2001. — № 11. — С. 4—13.
14. Філіпенко А.С. Цивілізаційні виміри економічного розвитку / А.С. Філіпенко. — К. : «Знання України», 2002. — 190 с.
15. Благодєтєлєва-Вовк С.Л. Підприємство як мікроцивілізація : [монографія] / С.Л. Благодєтєлєва-Вовк. — Черкаси : вид-во «Брама-Україна», 2010. — 402 с.

ВАКУЛОВА Тетяна Володимирівна,
старший викладач кафедри соціально гуманітарних наук Севастопольського міського гуманітарного університету, м. Севастополь

Анотація: *у статті розглядаються процес формування знань про міф і його значення в розвитку суспільства. Розглядаються функції міфів у державному управлінні, виділяються архетипи, інституціональні й внутрішньоорганізаційні міфи, наводиться десять міфів про державне управління та корупцію.*

Ключові слова: *Міф у державному управлінні, функції міфу.*

VAKULOVA T.V.

Annotation: *in the article, the process of formation of knowledge of myths and its value in the development of a society are considered. Functions of myths in the public administration are considered, archetypes and institutional and internally organizational myths are separated, and ten myths about the public administration and the corruption are presented.*

Keywords: *myth in the government, myth functions.*

УДК 353/352

Тетяна ВАКУЛОВА

ФУНКЦІЇ МІФІВ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Постановка проблеми: Одним з головних актуальних завдань реформування українського суспільства є вдосконалення системи державного управління. Досягти гідної якості життя можна лише за рахунок плідної та раціональної організації управління суспільством. Зважаючи на той факт, що управління сучасним суспільством відбувається і за допомогою міфів, можна стверджувати, що минуле XX сторіччя стало епохою міфотворчості, за допомогою якої відбувається не лише управління, але й маніпуляції зі свідомістю людей з метою ефективнішого управління суспільством. «Міф» — це особливий стан свідомості. Сьогодні формується феномен масової свідомості, яка глибоко міфологізована. Тому набуває актуальності проблема дослідження сучасних міфів, у тому числі міфів про державне управління.

Мета роботи — з'ясувати, які функції виконує міф в суспільстві та в сучасній системі державного управління.

Соціальне середовище нашого століття є тим ґрунтом, на якому міфологічна традиція змогла не просто зберегтися, а ще й розвинутися в нових формах. У роботах М. Еліаде [1], Р. Барта [2], А. Лосєва [3] поняття «міф» вживається в таких значеннях: міф — древній переказ, вигадка, розповідь; міф — пояснення світу за допомогою деякої версії, яку не можна ні підтвердити, ні спростувати; міф — синонім поняття «міфологічна свідомість» тобто свідомість, породжена міфом і породжуюча міф.

Цікавість до міфології посилюється в Новий час. У XVIII сторіччі дослідник Ж.Ф. Лафіто [4] порівнював міфи народів, що живуть у різних частинах світу. Перші спроби раціонально представити міфи були пов'язані з розумінням їх як алегорій. Прикладом подібного підходу було ставлення до міфів основоположника методології досвідного знання Ф. Бекона. Подібним чином представив міфи І.Г. Гердер [5]. Його погляди поклали початок властивому вже для романтизму розумінню міфів.

Вершиною романтичної концепції міфів стало вчення Ф.В. Шеллінга. У книзі «Філософія мистецтва» [5] Шеллінг ділив різні способи зображення на три види: схематичне (загальне означає особливе), алегоричне (особливе означає загальне), символічне (єдність загального й особливого). Міфологію він розумів саме символічно. Міф для Шеллінга — саме те, про що в ньому йдеться, інакше кажучи, значення міфу співпадає з буттям. Шеллінг був переконаний, що творча індивідуальність створює сама собі міфологію з будь-якого матеріалу. У майбутньому, вважав він, виникне синтез науки і міфології, яка буде створена епохою. Розглядаючи міфологію як конструкцію або об'єднання ідей, що реально споглядаються людьми, Шеллінг відмічав раціональний характер міфотворчості. У Новий час такою конструкцією виступає наука, а мистецтво і буденна свідомість як позанаукові форми духовності стають ірраціональними. Тут міф продовжує грати свою визначальну конструктивну роль.

Дослідники в області міфології виділяють і такі функції міфу:

1) аксіологічна (міф є засобом самовихваляння і натхнення);

2) телеологічна (в міфі визначаються мета і сенс історії, людського існування);

3) праксиологічна, що реалізується в трьох планах: прогностичному, магічному і творчо-перетворювальному (історія — «створений міф»);

4) комунікативна (міф є зв'язковою ланкою епох і поколінь);

5) пізнавальна і пояснювальна;

6) компенсаторна (реалізація і задоволення потреб, які реально, як правило, є нездійсненними) [7].

Міф пояснює людині незрозумілі явища навколишнього світу. Ті пояснення, які пропонують точні та природні науки, доступні далеко не всім, тому міфи служать моделлю реальності для більшості. Міф дає людині критерії, за допомогою яких можна вимірювати все. Картина світу у міфі є простою і доступною будь-якій людині.

Міф відіграє роль інстанції, яка регулює поведінку індивідів. Одним з головних джерел міфів є засоби масової інформації, які виконують виховальну та освітню функції. Міфи виховують і навчають. У наш час засоби масової інформації практично повністю контролюють формування свідомості і роблять це за допомогою міфології, ними створюваної. Міфи в історії і політиці регулюють поведінку людей, прагнуть згуртувати їх для досягнення глобальної мети. Історичний або політичний міф покликаний узаконити або дискредитувати певну державну систему.

Соціум сприймає історичний або політичний міф як істину. У витоків дослідження історичної міфології стоїть робота німецького філософа Е. Кассірера «Міф про державу» [8]. На його думку, після тривалого періоду панування раціональної свідомості, підірваної Першою світовою війною і економічною кризою кінця 1920-х рр., ідеологи фашизму змогли відродити міфологічний тип свідомості. У результаті виник політичний тоталітарний міф — віра в тоталітарну державу, харизматичного лідера, расову нерівність. Кассірер перший висловив думку про ламкість раціональних форм соціальної і політичної організації, які можуть зруйнуватися в кризові моменти історії. Політичний міф, на його думку, створюється ідеологами і затверджується за допомогою передових інформаційних технологій. Німецький філософ висунув тезу про вічну боротьбу міфологічного і раціонального типу свідомості.

Міф дозволяє людині «впоратися з часом», наприклад, за допомогою читання. Читання посідає місце переказу міфів в архаїчних суспільствах. Для сучасної людини воно є доброю якістю архетипу або прототипу. Згідно з концепцією К. Юнга [9], архетипи організовують сприйняття та уявлення людей про зовнішній світ. Те, що заведено називати знаннями, насправді може бути уявою, витоки якої треба шукати в архетипах і в їх неконтрольованій дії на свідомість. Усю історію Юнг розглядав як трансформацію міфів, піднесення їх на все вищі сходинки. Тим самим визнавалося, що міфологічному мисленню притаманні властивості, що зближують його з науковими — це узагальнення, аналіз, класифікація.

К. Леві-Строс [10] вважав, що суть міфу полягає не в стилі або манері викладу, а в історії, яка викладається. Міф пов'язаний з подіями минулого, які утворюють постійну структуру, одночасну для минулого, сьогодення і майбутнього. Таке розуміння ролі міфу дало підставу Леві-Стросу розглядати логіку міфологічного мислення як не менш вимогливу, чим логіка наукового мислення.

Міфи в сучасній рекламі закликають «подолати час» за допомогою оновлення. Споживачі завдяки придбанню речей можуть боротися з процесом руйнування світу. Стійкість міфологічних образів навіює людині впевненість у тому, що у сучасному світі є щось постійне, те, на що можна покластися.

Наприклад, державне управління, яке постійно зберігається як невід'ємна частина життя. Те ж саме відбувається й у політиці. Головне для політика або партії — вміти

створити міфологічну реальність, яка притягнула б численних прибічників. Створенням таких міфологічних реальностей займаються професіонали.

Міф надає можливість засобам масової комунікації впливати на масову свідомість. Засоби масової комунікації впливають на свідомість людей за допомогою міфів, які часто створюються навмисно. Значна частина інформації передається за допомогою міфу. За допомогою міфу засоби масової інформації формують свідомість людей.

Таким чином, міф у сучасному світі та в державному управлінні виконує різноманітні функції. З одного боку, сучасний міф розглядається як помилкове, некритичне, відірване від дійсності уявлення, як інструмент, що дозволяє маніпулювати народними масами. З іншого боку, виявилися і глибші архетипічні корені міфу, які зв'язують його з підсвідомим життям людини, з його особливою комунікативною й естетичною цінністю.

Суперечливе розуміння сутності міфу не могло не відбитися на його трактуванні у вивченні державних організацій. Для того, щоб систематизувати різноманітність міфологічних сюжетів у сучасних організаціях, доречно умовно виділити архетипи, інституціональні та внутрішньоорганізаційні міфи. Архетипічні конструкції міфів лежать у підґрунті інституціональних і внутрішньоорганізаційних міфів.

Архетипи як найбільш загальні, фундаментальні міфологічні мотиви є природженими і спільними для всіх людей. Розуміння і пояснення архетипів створює можливість їх використання в управлінні організацією. Мета використання архетипів не здійснюється в можливості маніпулювання співробітниками або споживачами. Швидше йдеться про включення організації в контекст досягнень людства. Тому сучасні великі корпорації, що претендують на високий статус у суспільстві, не можуть обійти увагою включення архетипічного компонента до своїх ідеологічних програм.

Інституціональні міфи, як і архетипічні, задаються зовнішнім середовищем організації, але вони є не природженими, а сконструйованими великими спільнотами людей. Звідси їх міжкультурна відмінність. Інституціональні міфи, створені певним суспільством для прискорення систематизації інформації і вироблення, єдиних для всіх членів цього суспільства стандартів поведінки, істотно спрощують навколишню реальність. У величезному потоці інформації сучасного суспільства вигідно, коли організація частину проблем вирішує «так, як інші», а не витрачає час на вироблення власного рішення. Рішення проблем «як у сусіда» також сприяє налагодженню гарної комунікації на основі єдності поглядів. Таким чином, використовуючи інституціональні міфи, організація «вбиває двох зайців»: зменшує витрати на обробку інформації і входить до кола однодумців на підставі спільних норм та цінностей.

Інституціональні міфи можуть впливати на розвиток організації як позитивно, так і негативно. Тому сучасні організації замість пасивного відтворення інституціональних міфів, активно залучаються до їх створення і модифікації. Це вони роблять за допомогою внутрішньоорганізаційної міфології.

Внутрішньоорганізаційна міфологія може бути поділена на внутрішню (для співробітників і з боку співробітників) і зовнішню (для ділових партнерів і споживачів і з їхнього боку). Керівники організації в цьому разі можуть бути «мозковим центром», який прагне узяти процес внутрішньоорганізаційної міфотворчості під свій контроль. Нові міфи формулюються, а старі заперечуються, виходячи з політичних міркувань і особистих пристрастей, і потім швидко поширюються за допомогою чуток. Зовнішня міфологія організації функціонує за тими самими правилами. Маркетологи створюють один образ фірми (формальний), ділові партнери і споживачі — інший. Через це зовнішня і внутрішня міфологія обумовлюють одна одну.

Витоки виникнення і принципи функціонування міфів в організаціях — це та частина об'єкту управлінської науки, яка є найменш дослідженою порівняно з іншими.

Аналіз місця міфотворчості у функціонуванні сучасних організацій має самостійне значення. Взаємозв'язок внутрішньоорганізаційних міфів з чутками, обрядами і ритуалами, процес конструювання і відпрацювання міфотехнологій в організаціях ще слід вивчати.

Зупинимося на функціях внутрішньоорганізаційних міфів.

Внутрішньоорганізаційні міфи — це свого роду соціальна тканина організації, що пронизує усі сфери її діяльності. Вони завжди є незримо присутніми. Внутрішньоорганізаційні міфи в тих випадках, коли вони по-справжньому організовані, продумані, створені і впроваджені, виконують три головні функції:

- налаштовують на успіх;
- утримують ситуацію в рівновазі (status quo);
- пояснюють поразки.

Головна функція міфу в сучасних організаціях, які прагнуть іти за духом часу, — орієнтувати на успіх. Головний міф, що орієнтує на ефективну діяльність, — «Усе в наших руках». І як результат, твердження: «Ми — краща організація з усіх, які тільки можна уявити». У період стабільного розвитку внутрішньоорганізаційні міфи проявляють свої кращі якості, якщо вони набувають історичної форми. Пояснення причин невдач у внутрішньоорганізаційних міфах логічно пов'язується з пошуком шляхів перевлаштування й оновлення. Будь-яке пояснення поразки має вказувати на внутрішні ресурси, що залишилися, завдяки яким «ми все одно переможемо»!

Американський дослідник Деніел Кауфман [11] виділив і розглянув деякі широко поширені «міфи» про державне управління і корупцію.

Міф № 1. Державне управління і боротьба з корупцією — це одне і те саме.

Ми визначаємо державне управління як традиції і інститути, за допомогою яких здійснюється влада в країні в ім'я загального блага. Це включає процес добору, контролю і зміни осіб, наділених владою (політичний аспект), здатність органів державного управління ефективно управляти своїми ресурсами і проводити зважену політику (економічний аспект) і повагу громадян і держави до інститутів країни (аспект поваги до інститутів). Навпаки, корупція визначається вужче — як „зловживання державною посадою для отримання особистої вигоди".

Маковецька С.Г. [12] пише про те, що корупція в 90-і рр. на пострадянському просторі набула системного характеру. Це проявилося в тому що:

1) державна політика прямо диктувалася приватними інтересами осіб, що перебувають при владі і здатні на неї впливати;

2) додаткові і тіньові прибутки складали головну і необхідну частину доходу чиновників;

3) корупційна поведінка стала нормою економічної і правової культури;

4) виконавча влада активно використовувала «тіньові» форми мобілізації прибутків і стимулювання.

Корупція у вузькому сенсі — це коли посадовці навмисно нехтують своїми обов'язками або діють всупереч ним заради матеріальної винагороди. База корупції — це слабкість держави (адміністративна, контрольна, фінансова) і слабкість громадянського суспільства (з точки зору контролю над державою і з точки зору відповідальності за некорупційну поведінку).

У відповідальних державних службовців сьогодні немає прямих матеріальних стимулів сумлінно виконувати свої обов'язки стосовно наймача — держави. Мережі особистих стосунків зв'язують чиновників з конкретними приватними інтересами. Намагаючись компенсувати неефективність роботи «дешевих» чиновників їх чисельністю, держава роздувала свій апарат, тим самим розширюючи сферу втручання від імені держави в господарські і соціальні процеси. Упродовж останніх років розвинулися довгострокові стосунки між чиновниками і фірмами

— виникли корпоративні стосунки з ієрархізованими загальними інтересами. Нові неформальні корпорації обов'язково включають підрозділи державного апарату, державних чиновників або депутатів різних рівнів. Корупція згори здійснюється з боку політичної влади в державі. Що підштовхує «верхівку» втягувати державу до корупції? Неможливість провести потрібні рішення у рамках відкритих демократичних процедур. Законодавча і виконавча влада, центр, регіони і автономії впираються один в одного через неправильно поділену відповідальність [13].

Міф № 2. Державне управління і корупцію неможливо виміряти кількісно.

Дійсно, менше десяти років тому фактично не існувало порівнюваних на міжнародному рівні показників державного управління або корупції. Проте останнім часом Всесвітній банк та інші організації робили спроби виправити цю ситуацію. У Всесвітньому банку нами були розроблені агреговані показники державного управління, які охоплюють понад 200 країн і побудовані на підставі більш ніж 350 змінних, отриманих від десятків установ у всьому світі. Наші показники охоплюють наступні шість параметрів державного управління: право голосу і підзвітність; політичну стабільність і відсутність серйозних проявів насильства і терору; ефективність органів державного управління; якість регулювання; законність і боротьбу з корупцією. Хоча ці показники є значним кроком уперед, існують проблеми кількісного виміру. Межі похибки можуть бути істотними, і при інтерпретації результатів потрібна обережність, не слід строго ранжирувати країни. Але ці межі похибки скоротилися, і нині вони є значно меншими, ніж для будь-якого окремого показника корупції, державного управління або інвестиційного клімату. Через це показники державного управління Всесвітнього банку використовуються в усьому світі для відстежування результатів діяльності, оцінки країн та досліджень.

Міф № 3. Державному управлінню і боротьбі з корупцією надається занадто велике значення.

Завдяки згаданим та іншим досягненням в емпіричних вимірах низка дослідників проаналізувала вплив державного управління на розвиток. Дослідження в цілому показують, що більш ефективне управління може принести країнам дуже великі «дивіденди розвитку». За нашими оцінками, країна, в якій управління покращується з відносно низького до середнього рівня, в довгостроковій перспективі може майже втричі підвищити прибутки на душу населення і рівною мірою скоротити неграмотність і дитячу смертність. Таке відносне поліпшення (на одне стандартне відхилення) відповідатиме, наприклад, переміщенню вгору в ранжируваному списку за параметром «боротьба з корупцією» в нашій базі даних, у результаті якого Екваторіальна Гвінея підніметься до рівня Уганди, Уганда — до рівня Литви, Литва — до рівня Португалії, а Португалія — до рівня Фінляндії. Державне управління також має значення для конкурентоспроможності країни і розподілу прибутків. У разі корупції дослідження показують, що вона рівнозначна великому податку на іноземних інвесторів. У багатьох країнах, що розвиваються, корупція до того ж є «регресивним податком» на сектор домашніх господарств: щоб дістати доступ до державних послуг, сім'ї з нижчими прибутками платять непропорційно високу частку своїх прибутків у вигляді хабарів (порівняно з групами з вищими прибутками), але через корупцію часто мають менше доступу до таких послуг. Згідно з приблизною оцінкою загальносвітовий обсяг операцій, заплямованих корупцією, становить майже один трлн доларів щорічно. Більш того, в умовах корупції проекти, що фінансуються за рахунок міжнародної допомоги, зазвичай виявляються неефективними. Корупція також підриває становлення демократії. Зрозуміло, що державне управління — не єдиний чинник, важливий для розвитку. Істотне значення мають також макроекономічна, торгова і галузева політика. Проте слабке державне управління дискредитує проведення політики і в інших галузях.

Міф № 4. Державне управління — це розкіш, яку можуть дозволити собі тільки багаті країни.

За деякими твердженнями, зв'язок між державним управлінням і прибутками означає не те, що ефективніше державне управління сприяє росту прибутків, а навпаки, що вищі прибутки автоматично призводять до ефективнішого державного управління. Проте наше дослідження не підтверджує цю тезу. Тому неправильно вважати, що причиною корупції є низькі прибутки, і вигадувати аргументи для применшення ролі слабкого державного управління в бідних країнах. Насправді дані вказують на наступну спрямованість причинно-наслідкового зв'язку: ефективніше державне управління призводить до вищого економічного росту. Деякі країни з ринком, що формується, у тому числі держави Балтії, Ботсвана, Словенія і Чилі продемонстрували можливість досягнення високих стандартів державного управління, ще не приставши до категорії багатих країн.

Міф № 5. Для поліпшення державного управління має змінитися декілька поколінь.

Хоча інститути дійсно міняються дуже поступово, в деяких країнах різке поліпшення сталося в короткий термін. Це спростовує думку про те, що, незважаючи на можливість швидкого погіршення якості державного управління, поліпшення завжди відбувається повільно і поетапно. Наприклад, після 1996 року відзначалося значне поліпшення показника «право голосу і підзвітність» у різних країнах — від Боснії, Хорватії і Гани до Індонезії, Сербії і Сьєрра-Леоне. А поліпшення, продемонстровані за короткий період часу деякими країнами Африки, кидають виклик «афро-песимістам». Водночас «витверезно» діє той факт, що в середньому за вказаний період у світі не сталося поліпшення державного управління в цілому, а у низці країн, включно із Зімбабве, Кот-Д'Івуаром і Непалом, спостерігалося його різке погіршення.

Міф № 6. Донори здатні «захистити» проекти в країнах і секторах з високим рівнем корупції.

За можливим винятком деяких проектів гуманітарної допомоги, думка про те, що проекти можна ізолювати від загального корумпованого середовища в країні, не підкріплена ніякими доказами. Дані вказують на те, що відсутність системного підходу до державного управління, громадянських свобод, законності і боротьби з корупцією значно знижує ймовірність успішної реалізації проектів, що фінансуються за рахунок міжнародної допомоги.

Міф № 7. Для боротьби з корупцією треба боротися з корупцією.

Помилка, підтримувана деякими учасниками боротьби з корупцією, а іноді і міжнародним співтовариством, полягає в тому, що «для боротьби з корупцією треба боротися з корупцією» — за допомогою ще однієї антикорупційної кампанії, створення нових комісій і відомств, що пропагують етичні норми, і постійної підготовки все нових законів, указів і кодексів поведінки. У цілому подібні ініціативи, мабуть, чинять незначний вплив і часто є політично зручним способом реагувати на вимоги щодо вживання яких-небудь заходів проти корупції, уникаючи, таким чином, необхідності фундаментальних і системних перетворень у державному управлінні.

Міф № 8. В усьому винний державний сектор у країнах, що розвиваються.

Поширена помилка — зосереджувати увагу винятково на недоліках державного сектора. Дійсність є набагато складнішою, оскільки впливові кола, переслідуючи приватні інтереси, часто чинять непропорційно великий вплив на формування державної політики, інститути і законодавство держави. В екстремальних випадках «олігархи» підпорядковують собі державні інститути. А багато транснаціональних корпорацій, як і раніше, використовують підкуп за кордоном, тим самим підриваючи державне управління в країнах з ринком, що формується. Є слабкі місця і в недержав-

ному секторі. Крім того, традиційні методи втручання в управління державним сектором не давали результату, оскільки це були головним чином технократичні тимчасові заходи, що часто реалізовуються шляхом імпорту устаткування, організаційних шаблонів і залучення експертів з багатих країн у рамках технічної допомоги.

Міф №9. Країни мало що можуть зробити для вдосконалення державного управління.

Ураховуючи довгий перелік методів дії, що не дали результату, а також значення, яке часто приписують історичним і культурним чинникам при поясненні якості державного управління, легко пристати до табору песимістів. Але це було б помилкою. По-перше, історичні і культурні чинники грають далеко не визначальну роль — доказом тому служать, наприклад, не співпадаючі тенденції в плані державного управління в сусідніх країнах Південного конуса Латинської Америки, Корейського півострова, у країнах з перехідною економікою в Східній Європі, а також на півдні Африки. По-друге, існують стратегії, які відкривають найбільші перспективи. Особливо результативним може бути поєднання успіхів у сфері розширення прав голосу й участі (у тому числі за допомогою свободи висловлювання думок і прав жінок) з реформами по підвищенню прозорості.

Міф № 10. МФО не в змозі зробити багато.

Деякі експерти з питань розвитку скептично ставляться до здатності МФО і донорів допомогти країнам у вдосконаленні державного управління — або через упевненість у тому, що «макроекономічні чинники мають більше значення», помилкове переконання в історичному «детермінізмі», або через уявлення про те, що втручання, необхідне для підвищення ефективності управління, має політично складний характер, а тому його важко заохочувати ззовні. Поза сумнівом, існують сфери, які виходять за межі повноважень МФО, наприклад, підтримка справедливих багатопартійних виборів. Але стосовно ініціатив щодо сприяння прозорості, свободі інформації і незалежності засобів масової інформації, реалізації спільних антикорупційних програм під керівництвом країни і гендерній рівності — усьому, чому до теперішнього часу не надавалося достатнє значення в боротьбі з корупцією, — цілком можливо, що МФО і донори здатні щось зробити. Такі ініціативи за підтримки цільових реформ найуразливіших інститутів (до яких часто належать державні закупівлі, податкова служба, митна служба або судова система) є дуже багатообіцяючими [14].

Проведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки: міф у державному управлінні виконує такі само функції, що і в інших сферах суспільства.

1. Міф виступає як інструмент, що дозволяє маніпулювати суспільною свідомістю.

2. Внутрішньоорганізаційні міфи виконують три головні функції: а) налаштовують на успіх, б) утримують ситуацію в рівновазі, в) пояснюють поразки.

3. Архетипи як загальні міфологічні мотиви є спільними для всіх і використовуються в управлінні. Мета використання архетипів полягає у включенні організації в контекст досягнень людства. Тому сучасні великі організації включають архетипічний компонент до своїх ідеологічних програм.

4. Міфи про держуправління і корупцію були сформовані для маскування справжніх цілей і дій чиновників та посадових осіб, оскільки державне управління — це інститути, за допомогою яких здійснюється влада в країні в ім’я загального добра; здатність органів державного управління ефективно керувати ресурсами та проводити зважену політику. А корупція — це навмисне нехтування посадовими особами своїх обов’язків, дії всупереч ним, заради матеріальної винагороди.

Корупція з’являється в слабкій державі, де слабким є громадянське суспільство. Штучно створені міфи можна розвінчати, але їх не можна позбутися.

Література

1. Элиаде М. Миф о вечном возвращении: Архетипы и повторяемость / Мирча Элиаде / пер. с фр. Е. Морозовой, Е. Мурашкинцевой. — СПб. : Алетейя, 1998. — 250 с.

2. Барт Р. Мифологии / Р. Барт; пер. с фр., вступ. ст. и коммент. С.Н. Зенкина. — М. : изд-во им. Сабашниковой, 1996. — 313 с.; Барт Р. Миф сегодня / Р. Барт // Избранные работы : Семиотика. Поэтика. — М. : Прогресс, 1994. — С. 72—130.

3. Лосев А.Ф. Диалектика мифа. — М. : Правда, 1990; Лосев А.Ф.. Диалектика мифа [электронный ресурс] — Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Losev_DialMif.

4. Лафито Ж.Ф. Нравы американских индейцев в сравнении с нравами древних времен [электронный ресурс] / Ж.Ф. Лафито. — Режим доступа : http://lib.rin.ru/doc/i/50694p8.html.

5. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества / И.Г. Гердер. — М. : изд-во «Наука», 1977. — 705 с.

6. Шеллинг Ф.В.Й. Философия искусства / Ф.В.Й. Шеллинг. — М. : Мысль, 1966. — 496 с.

7. Мифология. Функции мифа. Мифологические школы [электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.1astrolog.ru/articles/myths/7.html.

8. Kassirer E. The Myth About State / E. Kassirer. — New York, 1946.

9. Юнг К. Психология бессознательного / К. Юнг. — М. : Канон, 1994. — 320 с.; Юнг К. Душа и миф. Шесть архетипов / К. Юнг. — М.; К. : ЗАО Совершенство — «Port-Royal», 1997.

10. Леви-Строс К. В травяной лавке мифов. От мифа к литературе / Клод Леви-Строс. — М., 1993; Леви-Строс К. Отношения симметрии между ритуалами и мифами соседних народов / Клод Леви-Строс // Первобытное мышление. — М., 1994. — С.355—369.

11. Кауфман Д. 10 мифов о государственном управлении [электронный ресурс] / Дэниел Кауфманн. — Режим доступа : http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/rus/2005/09/pdf/basics.pdf

12. Маковецкая С.Г. Коррупция как препятствие развитию цивилизованного предпринимательства в России [электронный ресурс] / С.Г. Маковецкая. — Режим доступа : http://www.transparency.org.ru/CENTER/article_other.asp.

13. Маковецкая С.Г. Коррупция как препятствие развитию цивилизованного предпринимательства в России [электронный ресурс] / С.Г. Маковецкая. — Режим доступа : http://www.transparency.org.ru/CENTER/article_other.asp.

14. Кауфман Д. 10 мифов о государственном управлении [электронный ресурс] / Дэниел Кауфманн. — Режим доступа : http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/rus/2005/09/pdf/basics.pdf.

15. Павенкова М. Мифология и мифотворчество в организации: истоки возникновения / М. Павенкова // Персонал — Микс. — 2001.— № 5(6). — С. 77—87.

16. Мифология : Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. и авт. послесл. Е.М. Мелетинский. — 4-е изд., репр. «Мифологического словаря», 1991. — М. : Большая Российская Энциклопедия, 1998. — 736 с.

ВАСІЛЬЄВ Володимир Кирилович,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської і зарубіжної літератури Інституту філології і мовної комунікації Сибірського федерального університету, м. Красноярськ,Росія.

***Анотація:у** статті крізь призму сюжетного архетипу про Христа й Антихриста (який дозволяє виявити центральний типологічний напрям руської літератури) аналізується конфлікт між владою і народом.*

Ключеві слова: *архетип, колективне несвідоме, Христос, Антихрист, історія руської літератури.*

VASIL'EV. V.K.

***Annotation:** the author has viewed the conflict between authority and people, which had determined the course of the Russian history in late-middle ages through the prism of a plot-archetype about Christ and Antichrist.*

***Keywords:** archetype, collective unconscious, mentality, Christ, Antichrist, authority, history of Russian literature.*

УДК 821.161.1.

Володимир ВАСІЛЬЄВ

ПРОБЛЕМА ВЛАДИ В СВІТЛІ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХЕТИПА[1]

«Зустріч із самим собою належить до найнеприємніших», — казав засновник «аналітичної психології» К.Г. Юнг. Передбачуваний результат психоаналітичної процедури в цьому разі — зустріч з витисненою зі свідомості частиною власної особистості, яку не можна винести як мінімум без роздратування. Якщо сказане є правильним стосовно несвідомого індивіда, то повинно бути правильним і стосовно «колективного несвідомого». Тією або іншою мірою неприємні відкриття про себе (у відповідях на питання «хто ми?») може зробити, скажімо, ціла нація. Психоаналіз фашизму, що оволодів однією з найрозвиненіших і найкультурніших націй Європи, — яскравий (і далеко не єдиний) тому приклад.

У цій статті йтиметься про центральний архетип російської культури і про сенси, з ним пов'язані, перш за все — про «особливий російський шлях» й образ російської влади. Суперечки про «російський шлях», про тип російської цивілізації («Схід ми чи Захід?» та ін.) тривають майже два сторіччя, при цьому і згадані визначення, і результати важко наповнюються конкретним науковим змістом, часто вони залишаються на рівні метафор і приблизних думок. Вирішення зазначеної проблематики через аналіз архетипу (що має чітку структурну природу!) дозволяє отримати абсолютно конкретне знання. У цьому полягає мета роботи, цим самим визначається і її актуальність.

Не варто сумніватися в тому, що визначення «національний архетип», «центральний архетип російської культури» викличуть у читачів цілу низку питань: «Що це за архетип? Хто його виявив та описав? Якщо навіть він описаний, чому йому дається визначення "національний"? Який стосунок він має до проблеми влади?» — і т. ін. Цей архетип описаний автором цієї статті, описаний він у безлічі робіт, зокрема в навчальних посібниках (призначених для студентів вищої школи) й у монографії, яка нещодавно вийшла [1]. Останній за часом видання посібник («Сюжетна типологія російської літератури XI—XX століть. (Архетипи російської культури)». Ч. I. — Красноярськ, 2006) торік був удостоєний другого місця на всеросійському конкурсі (що проводиться Російською комунікативною асоціацією) «Краща книга з комунікативних наук та освіти» в номінації «Культурна антропологія, мова і комунікація в контексті культури» [2]. Таким чином, те, що розумітиметься мною під архетипікою (сума ідей, матеріал у цілому), було піддано незалежній зовнішній експертизі, до того ж неодноразово веріфіковано. Говорю я про це, тому що мені доведеться спиратися на власні розробки і результати, а вони не прості для сприйняття і досить несподівані.

Сюжет-архетип про Христа й Антихриста — складна, дуже змістовна і глибока за сенсом конструкція. На відміну від життєпису Христа, викладеного в Четвероєвангелії, життєпис Антихриста ніким і ніколи не був написаний. Проте з тим або іншим ступенем повноти він був реконструйований богословами й ученими.

[1] Стаття підготовлена за фінансової підтримки аналітичної відомчої цільової програми «Розвиток наукового потенціалу вищої школи (2009—2010)», проект № 2.1.3/6794: «Древнерусский четий сборник как литературный факт (канон и творческие модификации)». Керівник — д-р філол. наук, проф. О.І. Дергачева-Скоп.

Біблейський текст, екзегетика, апокрифічні твори, народна християнська легенда — ці джерела послужили основою реконструкції «сюжету про Антихриста» в моїх роботах. Якщо говорити про архетипічну природу досліджуваного сюжету в юнгівському сенсі, то очевидну якість несвідомого має саме проблематика, пов'язана з образом Антихриста, — у ній ховається таємниця зла.

У християнстві життя, образ і вчення Сина Божого є втілення істини, святості, абсолютного добра — начал, на яких будується і стверджується життя. Приставка «анти» в імені його супротивника, «людини гріха», вказує на підміну цих начал тим хибним, що складає зовнішність і сутність зла, енергії руйнування і загибелі. Таким чином, не дуже зрозуміле нам зло — це зміна знаків, перетворення добра на свою протилежність, спотворене дзеркальне його відображення.

Сюжет про Христа й Антихриста складається з двох паралельних життєписів, кожен з яких є сукупністю мотивів, зв'язаних причинно-наслідковим зв'язком, а разом вони самоорганізовуються в систему бінарних опозицій. Початок життєпису Христа — непорочне зачаття і народження від Пречистої Діви[2]. Початок життєпису Антихриста — народження від розпусти і блудниці (черниці, зв'язку земної жінки і сатани, інцесту), він незаконнонароджений[3]. Своїм життям Христос утілив істину і шлях порятунку, Антихрист — брехню і шлях загибелі. У вченні Христа Антихрист міняє сенси на протилежні: все заборонене він дозволяє, все наказане відміняє. Він виступає в ролі охопленого гординею самозванця (гординя — головна психологічна риса в його образі), лжеволодаря / фальшивого двійника Христа (претендента на його місце і владу над душами людей). Антихрист приховує свою справжню природу під маскою: видає себе за Христа і здається ним в очах тих, кого йому пощастить ввести в оману. Як і Христос, він наділений силою чудотворця, але ця сила — від диявола; зваблювання (спокуса), проповідування брехні (розпусти), вбивство — головні сюжетні функції, закріплені за ним.

Смерть Христа — добровільне мучеництво, спокутування кров'ю первородного гріха. Нею Син Божий відкриває брами в Царство небесне, повертає людині можливість утраченого безсмертя. Смерть Антихриста (один з її варіантів — самогубство) — відплата Божа за зло, створене їм на Землі, спадкоємство пекла.

Християнство насамперед пов'язане з практикою життєбудівництва: образ Сина Божого дав зразок, якому християнин має уподібнитися в житті — в своїх діяннях і вчинках. Мистецтво, література — ті самі практики життєбудівництва[4] (їх можна назвати вторинними[5]). З цим безпосередньо пов'язана генетична функція «сюжету про Христа»: він породжує величезну кількість життєписів святих і праведників середньовічної і нової літератури. Ситуація з «сюжетом про Антихриста» є такою самою: з нього генетично випливає досить значна кількість життєписів персонажів, діяння яких є втіленням зла (Антихрист — зразок для цих персонажів).

Описавши структуру сюжету-архетипу і генетично пов'язані з нею сюжетні моделі, ми отримуємо матрицю (систему елементів), яка, по суті, є підставою:

1) для побудови структурно-типологічної «Історії російської літератури XI—XXI століть», розгляду її як простору, що має єдину природу;

2) для написання «Духовній історії нації», в якій образ влади буде одним з центральних.

---

[2]Ці мотиви пов'язані із сюжетом про гріхопадіння Адама й Єви. Христос утілює можливість спокутування первородного гріха вже самою непричетністю і протилежністю йому у своєму народженні.

[3]У появі на світ Антихриста сенси поняття «незаконнонароджений» проявляються вкрай чітко. Його зачаття і народження своєрідним чином повторює історію гріхопадіння. Гріховне народження визначає злу долю і злу смерть Антихриста. Він позбавлений вибору між добром і злом, його участь — чинити лише зло. Не варто переносити ці значення на життя, бо в реальності будь-яка людина, незалежно від того, як вона з'явилася на світ, має можливіс*ть вибирати між добром і злом, Богом і дияволом, Христом й Антихристом.*

[4]Йдеться про традиційне мистецтво, багато з його сучасних напрямків мають колосальну руйнівну силу.

[5]При цьому вони є надзвичайно важливими, бо являють собою сутнісне вираження пошуку сенсу буття людства і людини.

Обидві проблеми належать до фундаментальних, й жодну з них у науці не вирішено[6].

Заявлений підхід має надвиражену методологічність, і треба особливо підкреслити, що, порівняно з іншими підходами до дослідження тексту культури, ми отримуємо величезні переваги: максимально усувається суб'єктивний чинник, виключається гадання в пошуку «Концептів»/«ключових слів»/«мотивів», — усієї тієї проблематики, яку необхідно описати. Ця матриця сама задає правила відбору текстів, процедури опису і його повноту.

Сюжет-архетип реалізується в літературі в різних структурних варіантах, але у всіх випадках ми стикаємося із ситуацією конфлікту між «сюжетним замісником Христа» — ідеальним героєм і «сюжетним замісником Антихриста» — героєм-лиходієм (незаконнонародженим).

Суттєвим є варіант, коли сюжет-архетип реалізується опосередковано — через структуру жанру «житія-мартирію» («мученицького житія»). Її центром є конфлікт між мучеником (святим) і мучителем (героєм-лиходієм). Їх життєписи (розгорнені до того або іншого ступеня повноти) — також складові цієї структури.

Класичний приклад реалізації такого зразка жанрової моделі виявляється в циклі творів про вбивство Бориса і Гліба (XI століття) . Князі уподібнилися Христу в подвигу непротивлення, стали першими канонізованими росіянами святими (у чині страстотерпців)[7]. Вони прийняли смерть від брата, Святополка. Його матінкою була дружина князя Ярополка, ним же розстригла черниця-гречанка (великий гріх для черниці — відійти від шляху Божого й одружитися). Ярополка вбив брат Володимир (будучи язичником). Він узяв за себе його дружину, вагітну Святополком. Таким чином, народження героя від незаконного зв'язку ускладнюється ще і мотивом походження від двох батьків, один з яких убив іншого. Святополк позбавлений вибору[8], він усвідомлює визначеність свого шляху: долю бути вбивцею. Провина за те, що він проклятий від народження і йому не приречено врятуватися, лежить на матері. Святополк — брехун, спокусник, убивця в масці чесноти (підкуповує дарами киян, завіренням братської любові до Бориса й обіцянкою збільшення спадку закликає його до себе і ін.). Його мета полягає в «високорозумній» (гоноровій) думці захопити владу в Київській землі. Але нічого не збулося. Бог покарав злочинного князя. Смерть Святополка — вираз «гніву Божого», «відплати»: викорінювання родової гілки і «злого плоду», що виріс із «гріховного кореня» (тут і далі сенси прописані в суворій відповідності до літературних текстів).

Типологічний ряд творів, у яких сюжет-архетип про Христа й Антихриста реалізується саме у варіанті структури «житія-мартирію», є в російській літературі досить вражаючим і репрезентативним. Одна з причин полягає в тому, що ця структура здатна виражати сутнісні конфлікти епохи. У творах «борисоглебського» циклу був описаний типовий для Київської епохи міжусобний конфлікт, війна між князями, членами однієї родини. У них підноситься до рівня етичної заповіді злободенна політико-патріотична ідея підпорядкування молодших князів старшому. У житіях-мартиріях татаро-монгольської доби виражено мученицький подвиг тих, хто постраждав від рук зовнішнього ворога. Слід зауважити, що структура цього жанру проявляє й унікальну здатність до трансформації — пристосовність не лише до епохи, але й до зміни обсягу свого змісту. У мінімальному обсязі (зведеному фактично до опису конфлікту) вона може реалізуватися, наприклад, одним-двома літописними рядками, в яких сказано про вбивство якогось князя (воєводи тощо), при цьому його називають святим, мучеником, тобто є наявною впізнаваність жанрової структури.

---

[6]«Ще немає жодної історії літератури (хоча б для одного періоду, століття тощо), цілком побудованої на формальних та/або структурних ознаках», — пише В.В. Іванов [3, с. 626].

[7]Страстотерпець — той, хто прийняв страждання від співвітчизників, а не іновірців. У російській історії цей чин стане одним з найпоширеніших типів святих.

[8]У цього кута зору, висловленій авторами Літописної повісті та «Сказання» про вбивство Бориса і Гліба, ми стикаємося з недогматичним поглядом щодо вирішення питання про свободу вибору.

Дуже цікавим фактом є те, що структура, аналогічна структурі житія-мартирію, реалізується і в інших жанрах, зокрема у «військовій повісті». Образ святого, мученика за віру в них заміщає образ святого, воїна-мученика, який гине на бойовищі за віру, Російську землю, образу (справу) великого князя (пізніше — царя)[9]. Саме в «агіографічних військових повістях» (назва запропонована мною) виробляється «етичний кодекс війни» (Д.С. Ліхачов). Цілком логічно, що «військові повісті агіографічного типу» слід вивести з розділу світської літератури, до якого заведено відносити твори цього жанру. Це — агіографічні тексти.

Сюжет-архетип у варіанті житія-мартирію реалізується й у циклах творів, у таких випадках ми маємо справу з «мученицькою картиною світу», вираженою в сукупності творів різних жанрів. Яскравий приклад — цикли творів князя Андрія Курбського (бл. 1528—1583 рр.) і протопопа Авакума (1621—1682 рр.). Курбський, що втік в еміграцію у квітні 1564 року через побоювання за своє життя, в «Історії про великого князя Московського» і творах («Посланнях» до Грозного та ін.), що примикають до неї, намагається пояснити зміну, що сталася з «добрим і знаменитим» самодержцем. Окрім інших причин, що пояснюють злу природу Грозного (1530—1584 рр.), Курбський називає незаконні шлюби московських князів на «дружинах-іноплемінницях». Такою дружиною була мати Івана IV, литвинка Олена Глинська. Великий князь Василь III одружувався на ній, після того як у 1525 році після двадцятирічного шлюбу ув'язнив у монастир першу дружину, Соломонію Сабурову. Причина полягала в тому, що Соломонія виявилася безплідною. Шлюб з Глинською письменник-емігрант вважає незаконним (наречена була на 30 років молодшою за жениха) [5, с. 12]. Олена теж довго не могла народити спадкоємця, і подружжя вдалося до допомоги чародіїв. У концепції Курбського Іван Грізний народжений у незаконному шлюбі, та ще і від чаклунства («от прескверных семян, по преизволению презлому, а не по естеству, от Бога вложенному» [6, с. 340]; «Тогда зачался нынешний Иоан наш, и родилася в законопреступлению и во сладострастию лютость» [6, с. 220]). Є претензії у Курбського й до його діда, Івана III. Той після смерті першої дружини Марії одружився (у 1472 році) на племінниці візантійського імператора Костянтина XI, Софії Палеолог. Не маючи реальних аргументів проти цього шлюбу, князь Андрій висловлює своє ставлення до нього рядком: «Той-то князь Василей <…> от чародеицы греческие рожден» [6, с. 372]. У результаті під пером Курбського складається концепція «накопичення гріха» в роду московських князів. У Грозному воно досягло межі, його доля — переповнити міру зла, яку наповнювали дід і баба, і батько з матір'ю. Так пояснюється виникнення опричнини, страти безвинних, яких Курбський вважає святими-мучениками (і складає в «Історії про великого князя московському» мартиролог, що налічує понад 400 імен). Письменник пророкуватиме (полеміка ведеться за життя) Володареві-Антихристові відплату Божу, загибель роду. Пророцтво виповнилося в реальній історії.

Концепцію Курбського можна було б вважати оказіональною, якби через сторіччя ідентичну сюжетну конструкцію не збудував у своїх творах голова старообрядницького руху протопіп Авакум. Перед ним постало те ж саме завдання, що і перед Курбським: пояснити причини народження зла — чому за сповідання віри предків кидають в темниці, катують, страчують, чому ревнителям «от никониян огнь и дрова, земля и топор, и нож и виселица» [7, стб. 350]. «А ты, никониян, чем похвалишься? — скажи-тко! Антихристом своим нагим разве <...> Секи да руби, жги да пали, да вешай! А не ведомо за што» [7, стб. 366]. Сидячи в ямі, в заполярному острогу Пустозерську[10], він створює міфологічну біографію патріарха Никона, що здійснив церковну реформу, яка викликала національний духовний розкол. «Едва не татарка ли

[9] Звідси й формула «за віру, царя і Вітчизну», що розкриває сенс військового служіння.

[10] Авакум разом із союзниками був привезений сюди в грудні 1667 року. У квітні 1670-го ченцеві Єпіфанію, попові Лазарю і дияконові Федору «за їх промови» і «за хрест» відсікли пальці правої руки (всім трьом до цього вже урізали язики). Свого друга Авакума Олексій Михайлович не наважився стратити. Усіх посадили в земляні ями, де вони і просиділи до дня виконання остаточного вироку — 14 квітня 1682 року.

ево родила», — пише Авакум [7, стб. 463], оскільки не може уявити собі, що людина, що руйнує віру, яку сповідали на Русі з часів князя Володимира, могла народитися у православної жінки. В Авакума, на відміну від Курбського, немає фактів для побудови антибіографії свого супротивника, але Никон для нього і його сподвижників — передвісник Антихриста або сам Антихрист, блядін син. «Да плюнем на него! Кто ево ни родил, однако блядин сын от дел звание приемлет. Блядь пишется ложь. Правда от Бога, а ложь от диявола. Сын он дияволь, отцу своему сатане работает» [7, стб. 463, 464]. Критерій в Авакума один й абсолютно бездоганний: «От плодов научил нас Христос познавати их, а не от басен» [7, стб. 792]. (Див., наприклад: «По плодах їх упізнаєте їх» [Мтф. 7, 16 і далі].) Образ патріарха Авакум малює в точній відповідності до образу Антихриста. Смерть Никона він трактує як відплату Божу, «спадкоємство пекла». Страчені никоніанами (владою антихристовою) єдиновірці для нього — святі-мученики. І це — не індивідуальна точка зору, уявлення про власну святість властиве всім ревнителям старої віри. Тому Авакум і пише власне житіє. Як і текст Курбського, воно відкрите в живе життя, і життя «дописує», завершує житіє того, хто наважився піднятися на бунт проти влади, закономірним фіналом — спалюванням на вогнищі, мученицькою стратою.

Отже, сюжет про Христа й Антихриста у варіанті жанрової структури мученицького житія виступає як моделююча, системна засада у творах Курбського й Авакума. Ситуація порівняно з появою творів про Бориса і Гліба (й аналогічних інших) має специфічний характер. В останньому разі автори писали від третьої особи. Конфлікт між членами княжої сім'ї для них — історичне минуле. Для Курбського й Авакума (та їх сучасників) мученицький конфлікт відбувається в теперішньому часі, він розчинений у повсякденності, а вони живуть посеред нього, є його учасниками. Самі масштаби конфлікту є абсолютно іншими. Йдеться не про загибель одного або декількох чоловік, його учасники «по той бік» — тисячі і тисячі російських людей. Загибель декількох сотень з них описує князь Андрій в мартирологу. Він описав би й більше, але ««невмесно писати широкости ради»». За спиною Авакума — щонайменше чверть населення країни!

У зв'язку із сказаним наведемо слова Д.С. Ліхачева: «...мученичество в уявленні Курбського розповсюдилося на всю російську землю. От чому частково Курбський удається до вислову — "Земля Святоруська" і переусвідомлює його. Якщо вираз "Свята Русь" означало раніше переважно [найменування] країни з багатьма святинями — монастирями, церквами, церковними реліквіями найрізноманітнішого характеру, *то тепер "Свята Русь" стала, з його точки зору, ще і землею багатьох святих мучеників, безневинних страждальників...*» [8, с. 211] (курсив мій. — В.В.).

В «Історії» Курбський згадує слово «трагедія». На полях рукопису він роз'яснює: «Трогедиа есть игра плачевная, яже радостию начинается и скорбми скончевается» [6, с. 338]. Від цієї гри, що здійснюється у вітчизні царем-мучителем і його кромешніками, «едва от великие жалости сердце ми не росторглося» [6, с. 370]. Він, по суті, й змальовує національну трагедію. Його сюжет — позначення тієї точки в історії, в якій російське життя викристалізувалося (на сторіччя вперед) як трагедія, життя народне — як життя мученицьке. Влада в цьому сюжеті належить до світу «анти», роль її — бути тираном, мучителем власного народу. Святоруська земля перетворилася в свідомості Курбського на «варварську землю», пекельний простір. «… затворил еси царство Руское, сиречь свободное естество человеческое, аки во аде твердыне», — докоряє він московському самодержцю в Третьому посланні [6, с. 110].

У добу царювання Грозного вперше в російській культурі оформляється і неофіційна точка зору на святість. Не російська церква канонізує мучеників убитих, і не мирські володарі добиваються визнання чиєїсь святості, а поза нею і всупереч позиції державної влади святими визнаються ті, хто постраждав від неї.

Усе сказане про «сюжет» Курбського так само стосується і «сюжету» Авакума. Збіг структур і сенсів цих сюжетів примушує зробити висновок: причиною духовного розколу в XVII столітті була зовсім не церковна реформа, і сформувався розкол набагато раніше. Московське царство первісно створювалося на розколеному підґрунті: самодержавство, абсолютизм, мало не повна відсутність законів та обме-

жень на одному полюсі і повне безправ'я, рабство — на іншому; ставлення влади до власного народу з позиції зовнішнього ворога — ось ця підстава!

Є важливим, що описана «жанрова картина» збігається з картиною «військових повістей агіографічного типу», а в них місце мучителя займає саме зовнішній ворог! Недарма Курбський називає Грозного «внутрішнім змієм отруйним», «погубителем вітчизни» тощо й уподібнює його злодійства діянням Батия. З позиції цього сюжету, конфлікт між владою/державою і народом — це конфлікт між Христом й Антихристом. Один з головних проявів розколу — войовниче неприйняття демократичними масами влади, яка набуває для них характеристики «антихристової». Відносини народу з такою владою здійснюються через страту. Інші варіанти ментально-поведінкової реакції в рамках цього конфлікту: 1) бунт — а) духовний, б) цивільний; 2) еміграція[11]; 3) самогубство[12].

Описана сюжетика являє собою парадигму, яка якнайповніше і точно виражає соціальну і духовну/ментальну реальність російського життя за доби становлення московської державності. У цій сюжетиці запрограмовані і буття майбутніх сторіч, зокрема російське «звіряче» XX століття. Це підтверджується й історичними фактами[13], і структурою «літературного тексту» нового часу.

Оскільки мені було важливо детально і прозоро викласти проблему архетипу і ранніх, середньовічних сюжетів, що виникли на його основі, то подальший виклад через обмеженість обсягу статті буде конспективним.

У 30—40-і роки XIX століття «сюжет Курбського—Авакума» в своєму варіанті відтворить М.В. Гоголь. Центральною постаттю його художнього світу стане народжений… «ні в матір, ні в батька, а в проїжджого козака» чиновник середньої руки (пересічна, типова, узагальнена людина влади) Павло Іванович Чічіков. Гоголь скаже про нього: «народився антихрист», «біс, а не людина» тощо, одягне його у фрак «брусничного кольору з іскрою», «кольору наваринського диму з полум'ям». Матриця примушує помічати те, що не помічається при звичайному читанні: костюм, витканий з іскор полум'я і диму, цілком однозначно пояснює природу мандрівника по світу мертвих душ, загадкового в своїй чарівливості пана Чічікова. Результатом декодування (з використанням сюжету-архетипу) гоголівського тексту є висновок, який дуже важко усвідомити і прийняти: поема є констатацією духовної смерті в національних масштабах (або, як заведено казати зараз, констатацією кризи християнства як глобального проекту), мертві душі — це в буквальному розумінні ми[14]. Якби Гоголь помилився, але прийшли І.С. Тургенев, О.І. Гончарів, О.Н. Островський, Ф.М. Достоєвський, — кожен з них по-своєму підтвердив би його діагностику.

Тургенев завершить свою романну творчість дослідженням «новини», що народилася на Русі, — покоління нігілістів, народників, революціонерів-демократів. Через образ головного героя романа «Новина», Олексія Дмитровича Нежданова, незаконнонародженого і самовбивці, ліберал (!) Тургенев з позиції суду Божого ухвалить вирок прихильникам ідеології революції = ідеології вироку і вбивства.

Достоєвський теж займеться дослідженням психології мертвонароджених[15]: «російських хлопчиків» — людей «нового слова», сповідувачів нігілізму і революції, що вдалися на практиці до випробування тези «все дозволено». Він прийде до того

[11]Старообрядництво і є формою бунту й еміграції (як внутрішньої, так і зовнішньої).

[12]Поширені в народному середовищі, особливо в епоху оформлення церковного розколу, самоутопления, самоуморения постом, самоспалення розумілися як мучеництво: страта від влади антихристовой і відхід у святість.

[13]«Сонм "новомучеників" XX століття, що постраждали за віру при більшовиках (що більш ніж удвічі перевищує кількість святих Давньої Русі!), може здатися абсолютно несподіваним» [10, с. 83]. Думається, що до російського пантеону святих XX століття повинні увійти не тисячі, а мільйони мучеників.

[14]Шахрай у масці добромисності, Чічіков, уміє підробляти юридичні папери, красти на митниці, в комісії з будівництва, при здійсненні ссудо-залогових операцій, у приватних осіб, залучати до своїх афер інших, при цьому надурюючи їх з метою наживи. Сьогодні чічіківська антиенергія шахрайства і злодійництва перемогла в новій Росії геть усе. Її головна властивість — нездатність до творення! Звісно, перед нами портрет сучасного чиновника, через якого постановка питання про розвиток та інновації в Росії не має сенсу. Але проблема є складнішою, Гоголь психологічно бездоганний, коли пропонує читачеві розібратися з тим, скільки в ньому самому Чічікова.

самого сюжету, до якого прийшли Гоголь і Тургенев (це — окрема величезна тема). Наскільки мали рацію письменники-пророки (яких здебільшого не розуміли ні сучасники, ні нащадки) ми знаємо, у нас є історичний досвід ХХ століття, знання про тиранію володарів часів комунізму.

У ХХ столітті сюжет-архетип про Христа й Антихриста найяскравіше проявиться в творчості М.М. Булгакова і В.М. Шукшина. Суть перетворення «старого світу» на «новий», комуністичний Булгаков розкриє через образ сучого сина Шарікова (значення виділеного курсивом фразеологізму є синонімічним сенсу виразу «блядин син»). Шукшин створить художню концепцію, яка буде дуже близькою до концепції Курбського—Авакума, тим самим він підтвердить наявність єдиної структурної парадигми, що визначає соціальні і духовні реалії російського життя впродовж п'яти сторіч (з епохи Грозного).

Ю.М. Лотман, розкриваючи поняття «Сюжетний простір», включив до нього «всі можливі в цьому культурно-літературному континуумі сюжети, але такі, що нікому не спали на гадку» [11, с. 330]. У цій статті розкрито механізм сюжетостворення, що формує центральний типологічний напрям у національному сюжетному просторі. Цей напрям містить у собі не лише безумовні літературні шедеври, а й тексти нижчого рангу: анекдоти, чутки і побрехеньки. Можливо, комусь спаде на гадку написати роман, героєм якого стане Олександр Ульянов, народжений фрейліною Марією Бланк від коханця, імператора Олександра III. У цьому романі він повинен дізнатися про своє походження і помститися батькові — кинути в нього бомбу. А інший Ульянов, Володимир, має стати месником за брата і за ганьбу матері. Ще треба буде не забути прописати, що дочка Ганна у Марії Олександрівни теж прижита [12, с. 35—38]. Продовженням міг би стати роман про незаконнонародженого, який «формувався в обстановці повного презирства до зачатого в гріху» [13, с. 32], Йосипа Джугашвілі — сина чи то мандрівника Пржевальського, чи то князя Егнаташвілі. У сучасній культурній ситуації, коли літературна творчість перетворилася на гру, є цілком імовірною поява таких, сконструйованих, романів.

І на закінчення — один вражаючий висновок, до якого неминуче приходиш, аналізуючи природу архетипу. Бог і диявол, Христос і Антихрист — реальні категорії матриці несвідомого; кажучи інакше, Бог і диявол — це те, що за межами свідомості. Їх прояви — глибинні, дуже могутні психічні енергії, два визначальні вектори буття: життєбудівництво, творчість, творення — саморуйнування, деградацію, некрофілію. Нейтрального простору в матриці немає. Своєю волею, свідомо людина здатна регулювати ці енергії «в ситуації вибору». Сенси його є граничними: або Бог, або диявол = або життя, або смерть. Можна спробувати відмінити Бога і диявола як релігійні категорії (що ми і робили за часів нігілізму), але з'ясовується, що їх не можна відмінити на рівні матриці, тобто вони не відміняються в принципі. Проблема не підкоряється нам, і незалежно від нас залишається вкрай суттєвою[16]. Дуже ймовірним є припущення, що зроблені висновки є правильними для бінарних типів культур і що в цьому разі ми маємо справу з варіантами ментального, з межами, за які людині в принципі не дано вийти. Тоді стає зрозумілим, чому, відкинувши Бога, людина, як і нація, незалежно від своїх добрих намірів, приречені на самознищення.

Сучасній Росії дісталася дуже важка ментальна спадщина. Саме вона є головною причиною того, чим є країна сьогодні, бо ментальні енергії, зауважимо ще раз, моделюють світ, формують долі людини і нації. Зустріч з «колективним портретом», з темним боком образу влади, яка випливає з архетипу, і дійсно, є конче неприємною. «Особливий російський шлях» (шлях державності) постає в архетипічній сюжетиці як анти-шлях або НЕ-ШЛЯХ: замкнуте коло катастроф, НЕ-ВДАЧ, НЕ-ЩАСТЯ, що зрештою загрожує країні НЕ-БУТТЯМ. Безперечно, у нас були великі перемоги, перш за все військові. І людина в Росії, протистоячи державі, як ми бачили, йшла (була приречена йти) шляхом мучеництва, святості . Той, хто витримав протистояння, насамперед зберігав Вітчизну. Але ми давно вичерпали ресурси. Зло — це те, що

15 Достоєвський використав визначення «мертвонароджені» для характеристики «російської людини більшості» в повісті «Записки з підпілля», Тургенев — при характеристиці молодого покоління, як свідчить у своїх спогадах А.Я. Панаєва (Головачева).

16 До таких само висновків неминуче приходиш, читаючи праці К.Г. Юнга. Власне, він сам робив схожі висновки.

позбавляє майбутнього. За мінімальними оцінками, якби країна не прожила самознищувальне XX століття, зараз росіян мало б бути вдвічі більше. Чи вдалося нам збочити зі свого «особливого» шляху? Чи подолали ми розкол, який не дозволив нам стати нацією, єдністю?

Російська влада останніх сторіч відрізнялася не просто невмінням відповідати на виклики часу, але навіть розуміти те, в чому ці виклики полягають; кажучи сучасною мовою, система була втіленням неадекватності (тому до «людини системи», наприклад, не годиться поняття «професіоналізм»). Пересічна людина в Росії — це ница людина, вона завжди була позбавлена системою можливості реалізації, деколи елементарної перспективи: мати будинок і дітей, стільки, скільки вона хотіла б. Щось змінилося? Не лише за кордоном, але і в Росії ніхто не знає, що таке сьогодні російська культура, в чому її досягнення. Освіта і наука підтримуються лише на словах . Чи треба говорити про те, що в сучасному світі наука — найпотужніший і єдиний в цій якості двигун економіки. Як ведеться боротьба з корупцією, свідчить значення індексу Corruption Perceptions Index: «Росія в 2009 році посіла 146 місце серед 180 країн світу» (дані з лекції проф. А.А. Давидова).

Абсолютно чужі інтересам народу олігархія і чиновництво розкрадають ресурси країни і «сидять на валізах» в очікуванні «години че». І коли чиновник чує зверху, що «всіх не пересаджаєш», «хто працюватиме?», він сприймає це однозначно: «кради, дозволили». Влада ніколи і ніде не була представлена янголами. Росія, наприклад, не може існувати без «вертикалі влади», інакше вона просто розвалиться, але і з такою вертикаллю, яка дорівнює чиновницькому беззаконню, розграбуванню країни, вона не має жодних перспектив. Утім, я свідомо хотів би уникнути зайвої публіцистики. І без мене написано тисячі точних і вбивчих сторінок. При цьому не міняється нічого. Влада не вступає в діалог з народом, журналістам велить не чіпати тем, які псують чиновникам мажорний настрій. Цинічне мовчання або демагогія — позиція влади. Достоєвський, який краще за інших розумів Росію, не дарма бачив її найбільш імовірне майбутнє: одна десята вибраних згори на дев'ять десятих дурнів. Ми живемо в цьому майбутньому. Підсумком цієї роботи була б «Духовна/ментальна історія нації». Її треба написати, хоча б для того, щоб не жити ілюзіями з приводу влади в Росії і перспектив шляху, яким ми прямуємо.

Література

1. Васильев В.К. Сюжетная типология русской литературы XI—XX веков (Архетипы русской культуры.) От Средневековья к Новому времени [электронный ресурс] / В.К. Васильев. — Красноярск, 2009.
2. III Конкурс «Лучшая книга по коммуникативным наукам и образованию» [электронный ресурс]. // интернет-сайт Российской коммуникативной ассоциации — Режим доступа: http://www.russcomm.ru/rca_projects/bookcomp/3itogi.shtml.
3. Иванов В.В. Избранные статьи по семиотике и истории культуры. Т.II. Статьи о русской литературе / В.В. Иванов. — М., 2000.
4. Пропп В.Я. Морфология сказки / В.Я. Пропп. — М., 1969.
5. Панова Т. Олицетворение средних веков / Т. Панова // Вокруг света. — 2006. — № 3.
6. Курбский А. История о великом князе московском / А. Курбский // Памятники литературы Древней Руси. Вторая половина XVI века. — М., 1986.
7. Памятники истории старообрядчества XVII в. Кн. I. // Русская историческая библиотека. — Вып. I. — Л., 1927. — Т. 39.
8. Лихачев Д.С. Стиль произведений Грозного и стиль произведений Курбского (царь и «государев изменник») / Д.С. Лихачев // Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским. — М., 1993.
9. Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским. — М., 1993.
10. Прохоров. Г.М. Святые в истории Руси X—XVII вв. / Г.М. Прохоров // Труды Отдела древнерусской литературы. — СПб., 2003. — Т. 54.
11. Лотман Ю.М. В школе поэтического слова. Пушкин. Лермонтов. Гоголь / Ю.М. Лотман. — М., 1988.
12. Васильева Л. Кремлевские жены / Л. Васильева. — М., 1994.
13. Борев Ю. Сталиниада / Ю. Борев. — Рига, 1991.

Віктор ГЛЕБА

ПРОСТОРОВО-АДМІНІСТРАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ МІСТА КИЄВА ТА АРХЕТИПИ ТЕРИТОРІЙ

Постановка проблеми. Історично склалося, що м. Київ розвивалося за радіально-концентричним принципом забудови територій. Це було спричинено особливостями світосприйняття та вірувань людей, рельєфом території, способом виробництва матеріальних і духовних благ, демографічною ситуацією та іншими чинниками. На нашу думку, не тільки люди, але й цілі території мають свій «архетип», тобто породжені досвідом предків диспозиції, які зумовлюють появу в конкретного індивіда певних думок, уявлень, ставлення до окремих територій. Місто концентрувалося навколо історичного ядра, що мало чітко виражені функціонально-стилістичні особливості, які в нашій роботі визначені новою дефініцією «архетипи території».

Приєднані згодом до історичного центру м. Києва райони мали відмінності за планувальною структурою, але об'єднувались у просторовій та адміністративно-територіальній організації міста. Кожен район має неповторне обличчя, виражене в архітектурі, геральдиці, ландшафті територій тощо.

Клиноподібний розподіл районування, введений Київською міською державною адміністрацією, нищить природно-еволюційний стан території. Історичні пам'ятки, замість того щоб створювати єдиний адміністративно-територіальний район, бути об'єктом археологічних та культурних досліджень, бути історичними туристичними комплексами тощо, розподіляються між новоствореними районами, адміністрація яких руйнує унікальні історичні комплекси задля забудови новими архітектурними домінантами.

Актуальність дослідження полягає у тому, що територіальна організація міста формується адміністративними методами та базується на аналітичних дослідженнях соціально-економічних зв'язків (в межах історичного часу) і соціокультурних тенденціях. Для подолання управлінського дисбалансу в процесах планування розвитку територій необхідно врахувати «архетип територій», який впливає у сукупності з іншими чинниками на долю міст, країн та усього людства через створення ментального образу зовнішнього середовища діяльності людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначеній проблематиці приділяли увагу науковці Е.А. Афонін, П.П. Білик, О.М. Бондаренко, Ю.М. Білоконь, А.Б. Бєломєсяцев, В.М. Вакуленко, В.В. Вагин, В.І. Гилевич, М.М. Дьомін, Д.В. Ніколаєнко, М.К. Орлатий.

Прогнозування територіального розвитку міських поселень має враховувати вплив підсвідомого, архетипічного, емоційного сприйняття людиною об'єктів навколишнього світу. Чим давнішим є місто, тим більше архетипів акумулює в собі та чи інша територія. Про це, зокрема, писав професор Д.В. Ніколаєнко, погляди якого ми підтримуємо.

Невирішені раніше частини загальної проблеми, яким присвячується стаття. Проблеми хаотичної забудови, знищення зелених насаджень, погіршення естетики міського середовища породжуються конфліктом інтересів, а також цінностними орієнтирами бізнесу, влади та суспільства. Відсутність соціокультурного базису при розробці містобудівної документації м. Києва призводить до невідповідності існуючого планування, управління, менеджменту

ГЛЕБА Віктор Юрійович,
головний архітектор проектів ТОВ «Гросс», магістр державного управління, м. Київ.

***Анотація**: розглядаються нові підходи в оптимізації районування м. Києва за визначенням архетипу кожної адміністративно-територіальної одиниці в контексті просторово-часової інтерпретації розвитку міського поселення.*

***Ключові слова**: архетипи міських утворень, територіальний розвиток, соціокультурні системи, адміністративна модель управління.*

GLEBA V. YU.

***Annotation**: new approaches to the optimization of the zoning of Kyiv by defining the archetype of each administrative unit in the context of the space-time interpretation of urban settlements are considered.*

***Keywords**: archetypes of urban education, regional development, socio-cultural system, administrative control model.*

УДК 351.(477-25)

об'єктивним процесам розвитку територіально-просторової системи міста.

Оптимізація управлінських процесів адміністративно-територіальної організації м. Києва повинна враховувати історично обумовлені критерії розподілу території за функціональним призначенням, що має свій архетип за наявними об'єктами забудови та благоустрою.

Мета статті — проаналізувати основні цикли еволюційного розвитку просторово-часової та адміністративно-територіальної системи організації м. Києва з погляду на епохальні цикли модерну та постмодерну.

Головне завдання — запропонувати нові підходи у адміністративно-територіальному зонуванні міського середовища зі створенням сприятливих умов для подальшого розвитку столиці України.

Виклад основного матеріалу. У різні історичні часи виникають різні архетипи, проявляючись ззовні у витворах мистецтва, пам'ятках архітектури, навіть у плануванні вулиць. На прикладі м. Києва ми намагаємось показати, яким чином здійснюється ця взаємодія.

Поняття «архетипу» було введено К.Г. Юнгом та визначає зафіксований колективним несвідомим культурний стереотип, який впливає на поведінку та історію людства [12, с. 296]. Архетипи міських утворень формуються, на нашу думку, за емпіричним принципом «первинних» і «вторинних» властивостей матеріалів та речей. Механіко-геометричні властивості фізичних об'єктів архітектури та ландшафту у поєднанні з первинними та вторинними економічними функціями діяльності населення (виробництво, торгівля, обслуговування) визначають «архетипи територій». Ці архетипи мають прояв у функціональному розподілі територій на сельбищні, промислові та рекреаційні, а також у стилістичній спорідненості забудови. Отже, «архетипи територій» можуть впливати на сприйняття людиною навколишнього середовища за візуальними та просторово-адміністративними ознаками організації міста.

Під час зміни епох виникають нові архетипи, які потім фіксуються колективним несвідомим, залишаючись у спадок нащадкам та надаючи можливість відтворення соціальних та психологічних особливостей тієї чи іншої епохи, розуміння її сутності та, відповідно до цього, формування власної думки відносно того чи іншого етапу історії та сучасності.

Ми дотримуємось думки професора Е.А. Афоніна, згідно з якою в історії людства існують певні соціальні цикли — стани системи, в яких вона може перебувати на будь-якому етапі свого розвитку, та який вже був властивий їй у минулому [1, с. 45]. Ці стани можуть бути як нормативними (стійкими), так і перехідними (кризовими). До перших належать інволюція та еволюція, до других — коеволюція та революція. Ми зазначаємо це, оскільки в подальшому будемо викладати матеріал, базуючись саме на цій термінології.

В історичному аспекті можна виділити кілька етапів формування сучасної планувальної структури м. Києва, кожен з яких характеризується ускладненням її форми, виникненням нових напрямів формування при послідовному розширенні території міста та зростанні чисельності населення. На нашу думку, ці етапи є прямим результатом зміни соцієтальних циклів, під час яких у свідомості людей виникали нові архетипи, закріплюючись зовні у вигляді нових архітектурних форм та стилів, а також принципів планування розвитку території міста.

Київська Русь, перейнявши християнство у його православній формі з Візантії, може бути типовим прикладом локальної православно-слов'янської цивілізації, яка, на думку С. Хантінгтона, не бачила необхідності в індивідуалізмі та відділенні церкви від держави [2]. Це знайшло свій вираз і в архітектурі, зокрема у забороні будівництва будь-яких будинків (навіть князівських палаців) вищими за церковні купола та дзвіниці [7]. Церкви ставали архітектурними домінантами на дніпровських пагорбах, і «золоті куполи» на багато століть стають архетипом Києва як центра духовності.

Отже, у вказані часи мова може йти про виникнення відповідних архетипів у містобудуванні м. Києва [1, с. 153]. Головним чином ці архетипи стосувалися релігії

(Софія Київська та інші культові будівлі), княжої влади (княжий палац, так зване Верхнє місто) та ремісництва (Поділ).

У XVIII ст. відбувалась подальша розбудова окремих частин м. Києва: Подолу, Верхнього міста і Печерську з його оборонними комплексами фортеці та найзначнішими силуетними домінантами у вигляді соборів і дзвіниць, які сформували найліпший органічний зв'язок між природним ландшафтом і забудовою, створивши його чудову панораму з боку Дніпра [7, с. 9—10]. Отже, бачимо, що Київ залишається релігійним центром — працює архетип духовного осередку. Домінантами в забудові залишаються культові споруди, хоча вже починають створюватися архетипи, привнесені раціональною Європою.

Приводом цьому послужило будівництво Києво-Печерської фортеці, яке тривало з 1706—1723 рр. [7, с. 98—99]. Отже, можемо казати про виникнення архетипів, які властиві вже середньовічному європейському місту, причому місту Магдебурзького права — європейському, із замками та фортецями, із раціональним плануванням території. Саме в світлі цього в 1784—1786 рр. була здійснена перша спроба підготовки проекту генеральної реконструкції м. Києва, яка, однак, не дістала розвитку (знов-таки, на наш погляд, зіткнувшись зі старими архетипами).

З початком індустріального розвитку, будівництвом залізних доріг та відміною кріпосного права у м. Києві почався процес активної урбанізації. У період з 1861—1900 рр. населення міста збільшилось з 65 тис. чол. до 260 тис. чол., тобто в чотири рази. При цьому площа території збільшилась з 45,5 кв. км до 48,6 кв. км, тобто лише на 7 %. Щільність заселення території була критичною: 5,34 тис. чол. на 1 кв. км. Ця ситуація вплинула на виникнення соціально-економічних передумов трансформації суспільства наприкінці XX ст. [11, с. 31].

Нові архетипи породжені капіталізмом суттєво вплинули на територіально-просторовий розвиток м. Києва. Межі міста розширюються до 123 кв. км, але приплив населення в місто тільки зростає і становить у 1914 році 626,3 тис. чол.

Це різке зростання площі та чисельності можна пов’язати, відповідно з теорією професора Е. Афоніна, з настанням епохального циклу модерну, тобто епохи революцій. Модерн абсолютизує теперішній час, протиставляє його минулому та майбутньому. Звідси йде руйнація минулих архетипів та становлення нових. До того ж, раціоналізм, який є духом цієї епохи, проявляється і в плануванні розвитку територій, базуючись на нових засадах світобачення та місця людини в цьому світі [1].

У плануванні вулиць м. Києва та його архітектурі це виражається зміною пріоритетів у будівництві, новими архітектурними спорудами. Як зазначає К.О. Третяк, банки, біржі, крамниці, готелі та інші комерційні установи стають типовими представниками нової капіталістичної архітектури міста. Подібні будівлі вже не просто непомітні вкраплення у міській забудові, а якісно виділяються і завжди є помітними. Наприкінці XIX ст. почали з’являтися перші багатоповерхові будинки з багатьма квартирами, які здавалися у найм і приносили прибуток власнику будівлі. Цей тип споруд і став основним елементом у забудові вулиць міста [10, с. 10].

Проте продовжують діяти давні архетипи, що формували православно-слов’янську цивілізацію. Культове будівництво було невід’ємною частиною архітектури м. Києва кінця XIX ст. Воно вже не грало вирішальної ролі у забудові центральних вулиць міста, але входило своєрідною складовою до процесу формоутворення міста [10, с. 20].

За новими тенденціями, центральні вулиці міста, де земля коштувала дорого, забудовувалися багатоповерховими спорудами. Райони, віддалені від центру, як правило, забудовувалися меншими будівлями. Ціна за землю і визначала розміри новобудови. За розмірами забудованої території Київ поступався лише Москві та Петербургу [8, с. 13—14].

Слід зазначити, що архітектура м. Києва кінця XIX ст. повною мірою відповідала загальноєвропейським вимогам щодо стилістики. Найпопулярнішим напрямком на той час був неоренесанс із характерними рисами віденської та французької школи.

Великої популярності серед архітекторів набуло поєднання і змішування неоренесансних форм з необароковими. Такий стиль почали називати просто — київський ренесанс. У цьому архітектурному стилі було зведено більшість київських прибуткових будинків та готелів [8]. Вважаємо це видозміною архетипу «Київ — місто куполів», ураховуючи історичну схильність киян до барокових форм та надзвичайну популярність у місті Андріївської церкви.

У XX столітті форми декору починають ставати більш монументальнішими, реалізуючи в архітектурі ідеї модерну щодо всесвітньої єдності усіх держав у майбутньому. Ця тенденція знайде свої найвиразніші форми в архітектурі радянської доби, яка, по суті, була епохою «архетипу чистих форм» — стилю «конструктивізм» і базувалась на положеннях мистецтва кубізму.

Інволюція, що панувала у СРСР, знайшла своє відображення в плануванні та архітектурі міста, схильності до найпростіших архітектурних форм та домінування функції над естетикою. Перевага суспільного над індивідуальним призвела до уніфікації та повторюваності архітектурних об'єктів, втрати різноманітності стилю.

Радянська влада намагалась знищити архетип «золотих куполів» та нав'язати новий глобально-комуністичний архетип футуристичного індустріального майбутнього. Домінанти заводських труб, гіпертрофовані пам'ятники Людині (вождю світового пролетаріату, робітнику, революціонеру тощо), символізм технологічного прогресу в мистецтві та архітектурі формували новий світогляд народних мас та артикулювали «пасіонарну» мету до розширення, захоплення, владарювання людини над природою.

У 1923 році для реалізації Плану ГОЕЛРО з електрифікації та індустріалізації країни м. Київ розширюється майже в десять разів і має площу 440 кв. км. Майже половину цієї території планують відвести під будівництво промислових комплексів. Кількість населення при цьому суттєво менше ніж до революції, а саме 413 тис. чол. Щільність заселення території становить менше 1 тис. чол. на 1 кв. км, а це в п'ять разів менше ніж у 1914 р.

Після надання м. Києву у 1934 р. столичних функцій почалась нова хвиля будівництва та розширення столичних територій. Основна ідея територіального розвитку м. Києва, відповідно до генерального плану 1937 р., полягала у розширенні території в південному й східному напрямках. Проектні пропозиції цього плану вперше намітили перехід забудованих територій міста на лівий берег Дніпра з приєднанням населених пунктів у якості районів міста [4, с. 96—97]. Тобто мала місце різка зміна архетипу планування території, а саме — територія лівобережжя, яка завжди ототожнювалась з іншою «губернією», стає ментально і психологічно частиною м. Києва.

У 1940 році чисельність населення м. Києва становила 930 тис. чол., а площа території 680 кв. км . Отже від початку століття (епохи модерну) на протязі 35 років населення збільшилось у 3,5 рази, а площа території більш ніж в 10 разів. Тобто на зламі епох (еволюційних циклів) бачимо тотальні зміни в архетипі територіального розвитку на фоні демографічного вибуху.

Народження постіндустріальної цивілізації, пов'язане з бурхливим розвитком інформаційних технологій, генної інженерії — це час, який соціальні філософи назвали «постмодерном». За визначенням З. Бжезинського, у світі формуються нові центри сили [2, с. 145].

Наприкінці 70-х років XX ст. епоха модерну почала змінюватись постмодерном. Україна, одночасно з іншими республіками СРСР, що приймали Олімпіаду 1980 р., отримала можливість реконструкції соціально-транспортної інфраструктури та будівництва за новими технологіями. В соціокультурному плані відбулося проникнення західних моделей просторово-часової та адміністративно-територіальної організації міських утворень. Зокрема концепція урбанізованих територій та інформаційно-математичних моделей планування простору.

Опинившись на вістрі передових технологій, столиця України (як головне місто південно-західного промислового району СРСР) вступила в коеволюційний період

епохального циклу, який характеризувався превалюванням розвитку суб'єкту «Я» над «Ми». Зазначений період характеризувався дезінтеграцією соціальної структури, яку не подолано й досі [1, с. 65, 104].

Одночасно зі зміною влади та способом мислення змінюються й принципи управлінських підходів у містобудуванні. На цьому етапі ми не спостерігаємо значного розширення території та різких стрибків чисельності населення міста.

Розвиток міста відбувається плавно і пропорційно. За 1975—2000 рр. населення збільшилось з 2013 тис. чол., до 2600 тис. чол., а територія — відповідно з 780 кв. км до 834 кв. км [11].

На початку нового тисячоліття подолання інерції радянських принципів управління в економіці та соціокультурній сфері дало прояв глобалізаційному високотехнологічному інформатизованому способу побудови життєвого простору. Оскільки «родовими рисами» постмодернізму є агностицизм, прагматизм, еклектизм, анархічний демократизм, зароджується архетип «хай-тек». Прототипом цього стилю-архетипу була забудова нью-йоркського Манхеттену. Скляні башти бізнес-центрів, банків, офісів транснаціональних корпорацій, схожі за планувальною структурою та стилістичними закономірностями, узагальнюють собою глобалістичний підхід у містобудуванні.

В забудовників знову з'являється інтерес до будівництва комерційної нерухомості на центральних вулицях міста. Тож недивним є те, що розробка у 1999—2001 роках «першого нерадянського» Генерального плану розвитку міста на період до 2020 року скерувала планувально-регуляторні процеси в новому напрямку — напрямку комерційно-приватного будівництва. Почався так званий «будівельний бум». Превалювання біологічного над соціальним, притаманне постмодерну, проявилось в архітектурі та плануванні м. Києва забудовою в центрі міста «задля блага» замовників, незважаючи на архітектурні та історичні пріоритети [5, с. 30]. Але дивною тут є стилістика архітектурних багатоповерхових об'єктів, що збудовані в центрі міста. Майже всі вони завершуються баштами, пірамідками та іншими куполоподібними елементами. «Архетип куполів» спрацьовує навіть після багаторічної боротьби з проявами історизмів в архітектурі. Крім того, відбувається повернення до планувального «архетипу житлового кварталу» — парцели.

Сьогодні за демографічними показниками населення, що здійснює діяльність в межах міста, можна говорити про наближення чергового еволюційного сплеску. Глобалізація та урбанізація спричинили різкі зміни в соціокультурній системі міста, що призводить до зміни архетипу територій. Щільність розселення в м. Києві сьогодні становить 3,34 тис. чол. на 1 кв. км території. Але маємо тенденцію денної міграції трудового населення, що збільшує в декілька разів ці показники для центральних районів міста.

На сучасному етапі розвитку локальних цивілізацій адміністративна й дослідницька функції міського управління процесами розселення та забудови базуються на теоріях структурування міського простору [13]. Але сьогодні жодна з теорій не може бути використана в незмінному вигляді для подальшого розвитку м. Києва. Тому необхідно визначитись щодо принципової просторово-територіальної моделі управління регіональною містобудівною системою.

Перелічені на початку статті територіальні архетипи м. Києва, які полягають у його радіально-концентричному плануванні, наявності історичного ядра, що притаманне древнім містам, вимагають від влади вирізнення цінних в історичному сенсі територій, в тому числі вирізнення історичного районування міста.

Натомість, у 2000—2004 рр. було запроваджене клиноподібне районування м. Києва та скасування центрального району в столиці. Можна припустити, що керівництво міста має для цього начебто раціональні підстави: майже кожен район міста має представництво у адміністративному центрі, влада зосереджується у конкретному місці. Проте в результаті цієї діяльності історичні пам'ятки, замість того щоб утворювати єдиний адміністративно-територіальний район, бути об'єктами археологічних культурних досліджень, а також історичними туристичними комплек-

сами, розподіляються між новоствореними районами, адміністрація яких нищить унікальні історичні комплекси задля забудови новими архітектурними домінантами [5; 6].

Крім того, прагнення зосередити владу в одному місці, немовби «освяченому» архетипічними традиціями владарювання, притаманне психології людей у «непевні» часи, в епоху, коли коеволюційне превалювання індивідуального над колективним кидає виклик владі, яка завжди прагне базуватися на суспільстві в цілому, а не на конкретних індивідах. Етап еволюції, який наступає за коеволюційним, характеризується розвитком загальносистемних процесів, розгортанням соціальних процесів у просторі за так званою стабільністю змін, коли суспільство набуває нових соціальних рис та атрибутів [1, с. 48].

Саме з цього слід виходити, складаючи плани районування міста Києва. Межі різних історичних районів м. Києва відрізняються від сьогоднішніх адміністративно-територіальних одиниць і формуються за територіальними ознаками розвитку території. Крім того, кожному історично сформованому району притаманний свій архетип, що має зовнішній візуальний прояв у об'єктах архітектури та геральдичних зображеннях.

Оптимізація управлінських процесів міського розвитку повинна починатись з просторового та адміністративного районування з урахуванням історично обумовлених критеріїв розподілу територій задля збереження архетипічного образу м. Києва, того спадку, який залишили нам предки.

У місті Києві історичний центр намагаються «підігнати» під потреби бізнесу та адміністративної влади. Зрозуміло, що й вулиці старого міста, й будинки, яким вже більше ста років, не мають змоги забезпечити сучасну ділову активність мегаполісу. Тож маємо багато новобудов, які зведено подекуди навіть всупереч вимогам ЮНЕСКО, а також багатокілометрові автотранспортні затори на історичних вулицях. До проблеми підходять із хибних позицій, руйнуючи історичні пам'ятки, замість того щоб перенести центри ділової активності туди, де можливим є здійснення успішної бізнес-діяльності без пошкодження історичної забудови.

Кожен епохальний цикл залишає свої зовнішні прояви в архітектурі міста, відповідаючи на певні виклики часу та обслуговуючи ті чи інші соціокультурні потреби. Руйнування цих архетипів призводить до деградації міста та, в кінцевому випадку, втрати містом історичної унікальності та до занепаду. Разом із містом занепадає духовний рівень осіб, які мешкають у цьому місті. Раціональний тип мислення та вимоги, які нібито висуває до містобудування сучасний рівень життя й суцільна глобалізація, не повинні призводити до таких наслідків.

Висновки з цього дослідження. Соціально-економічний розвиток країни, трансформація ціннісних орієнтирів суспільства, поширення інформаційних технологій у виробництві, зміна концепції безпеки вимагає нових підходів щодо просторово-адміністративної організації розвитку м. Києва.

Задля збереження унікальності міста Києва пропонується відновлення історичного районування із створенням центрів зростання на місці головних транспортно-комунікаційних вузлів та збереженням архетипів (стилів забудови) певних територій. Управління районами в цьому випадку слід здійснювати за принципом адміністративного поділу території на зони (округи) за містобудівними ознаками наближеності до історичного ядра.

Для успішного виконання владою столичних функцій та підвищення ефективності співпраці всіх гілок влади необхідно перенести адміністративний та бізнес-центри м. Києва з історичної частини до районів Нижньої Телички і Рибальського півострова. Зазначені території при зміні функції промислових зон матимуть потенціал для влаштування відповідної інфраструктури та зменшать навантаження на центральну частину міста. Історичні райони в цьому разі відіграватимуть роль «музеїв під відкритим небом» та «музеїв забудови» із можливістю проживання в них людей та ведення окремих видів господарської діяльності, яка суміщається із можливістю збереження архітектурних та історичних пам'яток.

Програмою соціально-економічного розвитку столиці на середньострокову перспективу необхідно передбачити збільшення капіталовкладень в охорону, захист, реконструкцію історичного середовища м. Києва (об'єктів архітектурно-історичної спадщини) за рахунок відрахувань коштів від туристичної діяльності та проведення Евро-2012.

Перспектива подальших розвідок. У подальшому дослідженні дуже велику увагу слід приділити законодавчому забезпеченню районування м. Києва відповідно до історичного значення його територій. Крім того, вирішення проблеми перенесення адміністративного та бізнес-центрів м. Києва до новозбудованих районів вимагає відповідних досліджень з боку як сучасних архітекторів, так і науковців-соціологів, управлінців тощо. Підкреслимо, що соцієтальні цикли впливають на архетипи міських утворень, а ті формують архітектурні рішення, які, у свою чергу, стають новими архетипами — архетипами територій, та вже самі скеровують людську думку у певному напрямку.

Література

1. Афонин Э.А. Великая коэволюция (глобальные проблемы современности : историко-социологический анализ) / Э.А. Афонин, А.М. Бандурка, А.Ю. Мартынов; пер. с укр. Ж.Н. Маркус. — 2-е изд-е, перераб. и доп. — К. : Парламентское изд-во, 2003. — 384 с.
2. Афонін Е.А. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності : соціально-історичний аналіз) / Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. /Українське товариство сприяння соціальним інноваціям. Відділ інформаційно-бібліотечного забезпечення Апарату Верховної Ради України. — К. : Видавець Парапан, 2002. — 352 с.
3. Бєломєсяцев А.Б. Збереження київської забудови кінця XIX - початку XX століття як проблема сучасного архітектурно-планувального розвитку міста // Містобудування та територіальне планування. — 2003. — Вип. 15. — С. 3—11.
4. Бірюк С.П. Етапи формування територіально-виробничого комплексу м. Києва / С.П. Бірюк // Містобудування та територіальне планування — 2006. — Вип. 24. — С. 8—14.
5. Дехтяренко Ю.Ф. Стратегія розвитку міста : територіально-планувальний аспект / Ю.Ф. Дехтяренко // Управління сучасним містом. — 2001. — № 1—3. — С. 86—99.
6. Драпіковський О.І. Розвиток міст та містобудівна політика : монографія / Національна академія держ. управління при Президентові України / (Драпіковський О.І., Іванова І.Б., Бойко-Бойчук О.В., Гройсман В.Б.); ред. В.М. Вакуленко, М.К. Орлатий. — К., 2009. — 124 с.
7. Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва XIII — середини XVI ст. (історико-топографічні нариси) / Г.Ю. Івакін. — К., 1996. — 272 с.
8. Кулєшова Т.О. Ландшафтно-композиційні особливості формування архітектурного образу Києва X — початку XX століть : автореф. дис. ... канд. архітектури : 18.00.01; Акад. образотв. мистец. і архіт. / Т.О. Кулєшова. — К., 1999. — 21 с.
9. Николаенко Д.В. Административно-территориальное устройство Украины. Пути реформирования / Д.В. Николаенко. — К. : GTZ, 2007. — 368 с.
10. Третяк К.О. Історія забудови та архітектури Києва наприкінці XIX — початку XX століть : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01; Ін-т історії України НАН України / К.О. Третяк. — К., 1999. — 20 с.
11. Энциклопедический справочник «Киев» / под ред. А.В. Кудрицкого. — К. : Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии, 1985.
12. Юнг К.Г. Душа и миф : шесть архетипов / К.Г. Юнг. — К. : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. — 384 с.
13. Вагин В.В. Городская социология : учеб. пособие для муниципал. управляющих [электронный ресурс] / В.В. Вагин. — М. : МОНФ, 2000. — 169 с. — Режим доступа : http://www.vasilievaa.narod.ru/mu/stat_rab/books/mpsf/index-5.html.

Олена Донченко

ФУНКЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ ПСИХІКИ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

ДОНЧЕНКО Олена Андріївна,
доктор соціологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології АПН України, м. Київ.

Анотація. *у статті дається авторська версія колективної психіки, її структури, рівнів, носіїв тощо. Психіка розглядається як інформаційно-енергетичне поле, що має власні закони, а управління державою в наш час неможливе без розширення свідомості управлінця за рахунок асиміляції несвідомого, зокрема колективної психіки.*

Ключові слова: *архетипи, колективна психіка, психофрактали.*

DONCHENKO O.A.

Annotation: *the author presents the own version of the collective psychics, its carriers, levels, and structure, etc. The psychics is considered as an information-energy field which is governed by the own laws, so that the public administration is impossible at the present time without the extension of the consciousness of a public servant at the expense of the assimilation of the consciouslessness, in particular, the collective psychics.*

Keywords: *collective psychics, archetypes, psychofractals.*

УДК 316.454.3 : 351

Говорячи про психологічні особливості тих або інших великих груп, завжди слід мати на увазі, що йдеться не тільки і не скільки про особливості окремих представників цих груп, а про певні системні властивості, що визначають «психологічне обличчя» великої групи або й суспільства в цілому. Ці властивості найчастіше називають колективною психікою (КП).

На відміну від індивідуальної психіки, КП містить у собі трансперсональні (надперсональні) змісти, які не залежать від онтогенетичного досвіду індивіда. Трансперсональне у психіці є історично і генетично первинним і як таке не залежить від змістів персонального. КП — це родова пам'ять людства. З КП народжуються релігія, міфологія і культура, які успадковуються багатьма поколіннями і які є основою і фундаментом розвитку індивідуальної психіки та результатів її функціонування. Усвідомлення феномену КП, його осмислення, пізнання й опанування ним залежать від рівня розвитку колективної та індивідуальної свідомості людства. Не можна зрозуміти жодної соціальної взаємодії без змістів феномену КП, який є основою соціального життя.

Основні функції КП

Зрозуміти їх логічним шляхом дуже важко. Необхідно відійти від догм декартівської парадигми, що складає основу позитивізму, і відкрити в собі інтуїтивний канал сприйняття світу. КП — це феномен континуального, а не дискретного походження, який функціонує на засадах самоорганізаційного розвитку. На стереотипах логічного мислення важко осягнути функції КП. Конкретно-наукове розуміння психіки, яке в різних варіантах розповсюджене сьогодні в психології, біології, фізіології, біофізиці, не дозволяє всеосяжно обговорювати цю проблему, яка існує стільки, скільки існує людство. Але, якщо зробити крок від Декарта до Спінози, можна уявити собі реальність, якій притаманне водночас матеріальне і психічне, субстанціональне і субстратне, детерміноване і індетерміноване. Такою реальністю є КП. Якщо в гносеологічному аспекті психіка є вторинною щодо матерії, то в онтологічному аспекті вона є такою ж само об'єктивною реальністю, як і інші прояви матеріального світу. Визнання реальності фундаментального рівня буття у вигляді неуречевленої системи континуального (безперервного) зразка є нагальною потребою сучасної науки взагалі.

Серед безлічі функцій КП найважливішими є наступні.

1. Збереження готових онтологічних форм, здатних вмістити наперед заданим чином зміст суспільного буття. Ці форми структурують час і простір, виступають основою як стагнації, так і розвитку. Сьогодні рівень розуміння природи, психіки і свідомості, відчуття їх матеріального субстрату настільки зросли, що головне питання філософії, що є первинним — матерія чи свідомість, практично втратило будь-який сенс. Хіба що має сенс міркувати щодо принципу дуальності різних онтологічних категорій: живе — неживе, фізичне — психічне, чоловіче — жіноче (Інь — Ян), перервне — безперервне, дія — сприйняття тощо. Наперед заданими формами є архетипові вибори певних дихотомічних універсалій. Наприклад, різноманітні організаційні структури в українському соціумі схильні приймати Іньські (а не Янські) характерологічні форми; сучасні макроархітектурні форми (на відміну від форм радянського

періоду) прагнуть уникати прямих кутів, яких немає в природі і які асоціюються з принциповістю і рішучістю, прагматичністю і дисциплінованістю, які формують в людях бездушність і жорстокість тощо; так само переорієнтовуються на закруглені форми меблі.

2. Реалізація природної спеціалізації спільноти. Йдеться про найсуттєвіший показник цивілізованості соціуму — актуалізацію його вищого — духовного — потенціалу. За своєю сутністю духовність — це пробудження внутрішньої дійсності душі людини або суспільства, внутрішнє прагнення пізнати, відчути й ототожнити себе з цією душею, увійти через неї в контакт з іншими народами, природою і космічною (екологічною, інвайронментальною) свідомістю. Душа в усіх людей і народів є різною. Але саме її пробудження здатне вилікувати всі хвороби певного народу краще, аніж політика або соціальні служби.

3. Збереження самобутності великих груп і спільнот. Це робиться за рахунок таких структур КП, як мова, традиції, ритуали, свята, цінності тощо. «Патологія повсякденності» (А. Шюц) пов'язана насамперед із руйнацією того, що люди як члени одного суспільства, одного культурного коду мають спільні «фонові очікування» як приховані структури соціального універсуму (А. Шюц, Г. Гарфінкель); виходять з уявлення, що потік подій, предметів, дій і людей має переважно однаковий зміст для всіх; що певні речі вважаються очевидними, прийнятними без доказів і сумнівів (те, що А. Шюц називає «взаємністю перспектив»). Незадовільне соціальне самопочуття рано чи пізно навертає людей до певних дій, що мають на меті усунення «патології повсякденності», а, отже, до збереження колективних уявлень, потреб і цінностей, що і є базисом самобутності. Г. Гарфінкель проводив експеримент «руйнування стабільних і впорядкованих соціальних ситуацій», що мав на меті, зруйнувавши фонові очікування, позбавити об'єкти та явища взаємодії їхніх звичних функцій. У результаті виявилось, що оточення ставало «відверто безглуздим», що викликало в учасників збентеження, непевність, внутрішній конфлікт, психосоціальну ізоляцію, загальну стурбованість, які супроводжувались різними симптомами сильної деперсоналізації, а структури взаємодії — дезорганізованістю.

Можна сказати, що в післяпомаранчевій Україні також здійснюється глобальний експеримент з руйнації структур КП. Одним з показників деперсоналізації і дезорганізації киян стали вибори київського мера 2008 р., коли 70% людей не прийшли на вибори, не бажаючи бути «лохами», яких усі дурять. Насправді ж вони самі себе надурили тим, що погодились на явну руйнацію самобутності Києва і киян.

4. Функція орієнтації на реальність й організацію швидкого процесу соціалізації. Мається на увазі наявність у людській свідомості універсальної структури донаукового досвіду, завдяки якому ми впізнаємо та ідентифікуємо все, що бачимо навіть уперше. Це відбувається через механізм типізації, який спрацьовує завдяки безперервності передачі міжпоколінного досвіду, так званій родовій або архетиповій пам'яті. Типізація охоплює певні абстрактно-ідеальні типи людей, ситуацій, дій, об'єктів, подій, вражень, емоцій, зразків поведінки тощо. Відмінності типізацій у різних народів пов'язані з їх природньою спеціалізацією.

5. Компенсаторна функція, що урівноважує психіку за рахунок перерозподілу потоків зовнішньої та внутрішньої природи. Йдеться про індивідуальну і соцієтальну психіку. Маючі у власному резерві блок різних психічних функцій, будь-яка психіка приймає різну інформацію на різні функції, що забезпечує збереження психіки в цілому. Проте не все так просто. Відправляючи абсурдну інформацію у вигляді неперетравленого матеріалу в підсвідомість, КП часто-густо спіткає власний «дистресовий досвід» (О. Донченко), який стає немовби «прокляттям» певного народу.

6. Функція впливу на індивідуальну поведінку і поведінку спільноти. Суть цієї функції полягає в регулюванні динаміки узгодження індивідуального і колективного на всіх рівнях соціального й індивідуального життя. Це відбувається за рахунок того, що КП є складовою частиною індивідуальної психіки, забезпечуючи самоорганізаційні моменти регуляції поведінкових форм.

7. Функція енергетичного джерела невичерпної психічної енергії. Така енергія здатна як надихати, так і знищувати. Приклад з Майданом ілюструє роботу цієї функції.

8. Функція трансформації. Вона забезпечує несвідоме опрацювання гострозначущих суспільних й особистісних проблем, видозмінюючи їх сприйняття в процесі накопичення нових фактів та їх інтерпретацій. Глибинний рівень індивідуальної психіки працює із сновидіннями, які завдяки компенсаторним можливостям забезпечують можливість безперервного психологічного розвитку людини. Занадто прагматичним людям дії додається континуальність несвідомого, а занадто інтуїтивним і невпевненим — дискретність і дієвість. Можна сказати, що підтримці роботи цієї функції присвячений майже весь психоаналіз.

Із зростанням рівня пізнання людиною КП підвищуються можливості свідомого використання позитивних функцій його змістів. Але при цьому зростає також небезпека маніпулювання негативними можливостями КП в політиці та інших сферах соціального буття. Рівень моральності в сфері державного використання можливостей КП є показником цивілізованості суспільства, а в сфері індивідуального життя — показником зрілості особистості.

Рівні КП

Йдеться про «вертикальну» структуру КП, яка складається з двох рівнів:

1) рівня колективного свідомого (усвідомлених наукою і буденною свідомістю змістів КП);

2) рівня колективного несвідомого, яке є історично первинним.

Рівень колективного свідомого — найбільш досліджена сфера психіки, що є доступнішою для вивчення. Як психічний феномен колективне свідоме крок за кроком розширює свої межі за рахунок поступового наукового пізнання, розшифровки колективного несвідомого. Погляд індивіда на світ змінюється з кожною історичною стадією його розвитку, а трансформація свідомого ставлення людини до змістів колективної психіки є водночас виразом та інструментом соціальних змін. Колективна свідомість сьогодні презентується ЗМІ, наукою, культурою, літературою, мистецтвом, буденними розмовами, колективними уявленнями, відрефлексованими відчуттями, почуттями, переживаннями тощо.

Рівень колективного несвідомого. Соціологи, політики, управлінці, журналісти намагаються пояснювати соціальні факти соціальними ж причинами. Утім, в підґрунті суспільних структур, інститутів, продуктів творчості лежить глибокий пласт універсального психічного — первинні образи, вірування, надії, мрії, бажання, пристрасті, ставлення тощо. Це — пласт несвідомого, який впливає на всі сфери суспільного та індивідуального життя.

Індивідуальне несвідоме складається із забутого або витісненого особистого досвіду, слідів зовнішніх і внутрішніх подразників, які ніколи не досягали свідомості, усіх психічних змістів, які є несумісними зі свідомою установкою і виявляються морально, естетично й інтелектуально недопустимими, потенційних функцій цієї конкретної душі або особистості, які не отримали свідомого розвитку. Індивідуальне несвідоме, як відомо, відкрив З. Фрейд, підготувавши цим науковців до жвавого сприйняття ідей швейцарського психіатра К.Г. Юнга, який проаналізував колективне несвідоме з найбільшою повнотою і конкретністю, хоча сама ідея колективної психіки та її несвідомого компонента була знайома людству здавна.

Колективне несвідоме ототожнюється з величезним і безперервним світом, що існує незалежно від того, потрапляє він чи ні в чиєсь поле зору; це — універсальний, надперсональний пласт психічного, родова пам’ять людства, матриця, що містить психічний досвід різних народів і визначає змістове наповнення всіх інших рівнів індивідуальної та колективної психіки. Колективне несвідоме як ірраціональний чинник самопочуття, діяльності і поведінки людини представлене, по-перше, усіма відчуттями, пов’язаними із «страхом Божим» перед непізнаваною, зверхлюдською владою універсального психічного, що вічно живе в людській душі; по-друге, з вічними народними пошуками героя — казкового «переможця драконів»; по-третє, безліччю штампів, стереотипів і психічних «аксіом», що мають коріння в колективній психіці і проявляються у повсякденні як захисні психічні механізми, що полегшують напружене сучасне життя людини, нарешті, такими потужними базовими структурами колективної психіки, як соцієтальна психіка і психофрактальні інституційні

матриці. Останні два феномени КП обумовлюють національну психологію суспільства і реально прийнятний для цієї психології політичний лад.

Як рівень КП колективне несвідоме має, у свою чергу, власну рівневу структуру. Перший, найглибший рівень колективного несвідомого — рівень архетипів.

За К.Г. Юнгом, архетипи — наче повітря, яким дихають усі, але яке нікому не належить. Архетипи — це надособистісні патерни (тобто комплекси, певні констеляції психічних елементів) формування різноманітних форм поведінки, мислення, матеріальної і духовної діяльності. Архетипи як колективно наслідувані форми сприйняття і розуміння — це психічні кореляти афективно заряджених інстинктивних переживань та установок, певна готовність знову і знову репродукувати в мисленні і поведінці ті ж самі або подібні давні уявлення. Подібно до того, як свідомість є внутрішньою перцепцією об'єктивного життєвого процесу, архетип є організуючим принципом діяльності всього психічного. Поняття архетипу є граничним і неподільним (архе — букв. першоджерело, першооснова культури, менталітету, в цілому становлення і розвитку культурних і соціальних моделей, що оформлюють людське буття). За допомогою цього поняття пояснювали світ античні і роблять те ж саме сучасні філософи. Архетип як форма колективного несвідомого співвіднесена з тим, що давні називали зв'язком усього зі всім. Поняття архетипу корелює з холономним світоглядом, нелінійним, циклічним поглядом на життя. Цей феномен можна вважати соціальним кумулятивним феноменом, свого роду мотиваційним геном, який передає з покоління в покоління досвід, накопичений людством.

Аналіз архетипів є досить адекватним методом дослідження минулого і майбутнього суспільних утворень, який має необмежені можливості залежно від поставленої мети — від дослідження ментальностей великих соціальних спільнот, їх соціального руху до коригування психофізичного стану індивіда.

Психічні прояви несвідомого є незмінними. Усі ситуації, що викликають інтенсивну емоційну реакцію, наприклад, небезпеку для тіла або душі, при повторенні стають джерелом виникнення архетипових мотивів. Колись відкарбувавшись, архетип починає грати роль чинника, що спричиняє появу тих самих переживань. З'являючись, архетип могутньо впливає на людину, яка починає відчувати нумінозний стан або, навпаки, сильну потребу в дії. Існує низка символів, ситуацій, ідей і фігур, які через постійне переживання їх людством набули характеру психічних структур і майже в усіх людей викликають подібну реакцію. Серед архетипових фігур: мати, батько, дитя, дівчина, правитель, священнослужитель, лікар, учитель, і чотири основних жіночих і чоловічих архетипи — фізично і сексуально привабливі чоловік або жінка, фатальна жінка і романтичний чоловік, мати з дитиною і діловий чоловік, мудрий старець і мудра бабуся. Ситуації: народження, досягнення статевої зрілості, залицяння, статевий зв'язок, шлюб, смерть. Символи — численні, вони є складовим матеріалом міфології, релігії, сновидінь, мистецтва і літератури. Ідеї: секуляризовані й абстрактні версії або розвиток в інших сферах символічних тем... Впливові наукові ідеї, як правило, мають своїм початком символічне джерело: лібідо — мана; ідея Першопричини — Бог, Церква як віросповідна єдність — Рай... Популярність і пристрасне наповнення таких ідей пояснюються їх символо-архетиповою основою.

Прикладом архетипової ситуації є подія 2005 року в Україні під назвою «Майдан». Сильні і в цілому високі переживання, потреба в дії і сильний викид психічної енергії під впливом конфлікта протилежностей. Мати й батько (Тимошенко і Ющенко). Народження (нового життя, нових стосунків між народом і владою, між людьми взагалі, братання) і смерть (кучмізму, неволі, тоталітаризму)... Есхатологічні символи численних міфів і казок: герой (Ющенко), дракон (Янукович) і народ. Мана — особистості на трибуні. Бог (помагав: було тепло, і кров не пролилась). Рай (райська аура на Майдані, райські події, ставлення, райське життя попереду)...

Отже, рівень архетипів — це універсальний, найглибший рівень колективної психіки. Різні варіації архетипів складають різні психічні структури колективного несвідомого, що мають незмінний, вселюдський характер.

Другий рівень, який базується на першому, це рівень психічних структур або психофракталів (від терміну «фрактал» — математичної одиниці складних нелінійних

самоорганізаційних структур). Кожна людина і кожне суспільство, яке має власну історію, існують і не розчиняються в соціальному завдяки власному психофрактальному кордону. Структура колективної психіки певної великої спільноти (соціуму) називається соцієтальною психікою (від societas — спільнота). Феномен соцієтальної психіки також належить до інертних, але не універсальних психосоціальних утворень, тому що соціум, як і людина, має свої власні параметри, які сформувалися в процесі його специфічних особливостей історико-культурного розвитку. Соцієтальна психіка забезпечує функціонування самоорганізаційних процесів у соціумі, на глибинному, невидимому рівні регулює інституціональні стосунки, вимагає реалізації природної спеціалізації спільноти.

Ті або інші структури колективного несвідомого здатні активізуватися моментально за наявності відповідної ситуації. Психологічний механізм активізації цих структур є єдиним, а от форми прояву залежать від багатьох чинників — ситуації, виду і типу групи, рівня довіри або пізнання свідомістю пластів колективної психіки, тобто рівня відношення свідомого до несвідомого в психіці індивіда або групи.

Психологічний механізм активізації колективних пластів психічного базується, з одного боку, на інстинктивній його природі (архетипи — це соціальний інстинкт), а з іншого — на рівні адекватного усвідомленого пізнання і прийняття людиною або групою своїх психічних і соціальних можливостей. Чим нижчим є рівень самототожності і психосоціальної зрілості, тим потужніше оволодіває людиною (або спільнотою) інстинкт, тим швидше і глибше занурюються вони в готові форми сюжетів, що має в своєму розпорядженні колективна психіка.

Психологічні форми актуалізації КП в будь-якій (великій чи малій) організованій, керованій групі, відрізняються від тих, що діють у неорганізованому, спонтанному натовпі, по-різному змінюючи свідомість, несвідоме і поведінку учасників.

Збагачення сучасного політичного розуму психологічним виміром значно оптимізувало б результати політичної діяльності.

Література

1. Юнг К.Г. Архетип и символ / К.Г. Юнг. — М. : Ренессанс, 1991.
2. Юнг К.Г. Воспоминания. Сновидения. Размышления / К.Г. Юнг. — К, 1994.
3. Юнг К.Г. Синхронистичность / К.Г. Юнг. — М.-К., 1997.
4. Донченко О. Социетальная психика / О. Донченко — К. : Наукова думка, 1994.
5. Донченко О. Фрактальная психология / О. Донченко — К. : Знання, 2005.
6. Донченко О. Психосоціальний невроз Пуер Етернус (лат. — вічний хлопчик) / О. Донченко // Соціальна психологія. — №5. — 2006.
7. Noell-Neyman E. Die Theorie der Schweigespirale als Instrument der Medienvirkunsforschung // Massenkommunikation Theorien, Metoden, Befunde. — Opladen : Westdeitsch Ferlag.G.mb.H., 1989. — s. 418—440.
8. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение: открытие спирали молчания / Э. Ноэль-Нойман; (пер. с нем.) — М. : Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996.
9. Шюц А. Структура повседневного мышления / А. Шюц // Социологические исследования. — 1988. — №2.

Ольга Іваницька, Олег Іваницький

ПАТОЛОГІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК ПОСИЛЕННЯ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ СОЦІАЛЬНИХ ДЕВІАЦІЙ

ІВАНИЦЬКА Ольга Михайлівна,
доктор наук з державного управління, доцент, зав. кафедри управління навчальним закладом, менеджменту та економіки освіти Інституту лідерства та соціальних наук Київського університету ім. Бориса Грінченка, м. Київ.

Анотація: *у роботі представлено аналіз патологій державного управління та соціальних патологій. Запропоновано механізми зменшення негативних наслідків соціальних девіацій, що викликані їх системною дією.*

Ключові слова: *патології державного управління, соціальні патології, соціальні девіації, механізми подолання негативних наслідків патологій.*

IVANYTSKA O. M.

Annotation: *the article deals with the analysis of public administration pathologies as well as social pathologies. The mechanism of diminishing the negative results of social deviations caused by their system influence is argued.*

Key words*: pathologies in public administration, social pathologies, social deviations, mechanism of overcoming negative influence of pathologies.*

УДК 351.3

Ибо он был сын пустыни. А там, в пустыне, не бьют чудесные источники чистой воды, и нечем там наполнить кувшин, и освежиться, и стать иным и новым.

(Пер Лагерквист. Мариамна).

Постановка проблеми. Патологія в державному управлінні є явищем, іманентним самій природі управління. У будь-якому процесі взаємодії суб'єкта та об'єкта управління виникають симптоми, породжені невідповідністю їх сутностей, різницею у цілепокладаннях і розбалансованістю відносин між ними тощо. Якщо ці явища переходять певну критичну межу і мають затяжний характер, виникає патологія, яка призводить до погіршення середовища, в якому ці процеси відбуваються.

Державна влада породжує принаймні дві системні патології — соціальні та власне патології державного управління, які підточують суспільство, спрямовуючи його на хибні траєкторії руху. Кожна епоха, кожний період у розвитку державного управління знаменуються власними патологіями, які є характерними для цього періоду і викликають посилення негативних проявів розвитку суспільства у вигляді соціальних девіацій.

Актуальність дослідження пов'язана з необхідністю в період формування зрілого демократичного суспільства внести зміни у підходи до державного управління з метою послаблення негативного ефекту дії соціальних патологій, обумовлених практикою державного управління.

Ступінь розробленості проблеми і визначення невирішених раніше завдань проблеми. Науковий дискурс щодо патологій державного управління точиться сторіччя. Ще Конфуцій у VI—V ст. до н. е. визначав ідеальне державне правління та здійснював пошук засобів його впровадження. Підкреслимо також значимість праць І. Валлерштайна, Е. Дюркгейма, У. Огборна, В. Парето та ін., які вплинули на розвиток державного управління та соціальну оцінку його ефективності.

Останніми роками представники різних наукових шкіл ретельно відслідковували негативні тенденції у державному управлінні і розробляли тематику патологій управління. Однак для більшості з них характерним є фокусування уваги головним чином на проявах патологій. Деякі вчені, зокрема представники російської наукової школи, зробили діагностику патологій систем державного управління та права [4]. Водночас питання оцінки системного впливу патологій у державному управлінні на прояви соціальних девіацій, зміну їх характеру, форм і масштабів перетворень у соціумі стояли осторонь провідної магістралі наукових досліджень.

Мета цієї роботи полягає в розкритті сутності державних патологій, оцінці їх впливу на соціальні відносини, а також у визначенні провідних напрямів подолання негативних наслідків

патологій. У цій роботі робиться спроба подивитись на зазначені процеси під певним кутом зору, не претендуючи на всеохопність дослідження.

Виклад основного матеріалу. Якщо абстрагуватись від медичних термінів пояснення терміну «патологія», то найкоротше визначення міститься у фразі «патологія — потворно-ненормальне відхилення від норми» [1, с. 510]. Зрозуміло, що у свою чергу виникає питання: що є нормою? Відповідаючи на нього, можна визначити, що норма у вузькому (навіть свідомо звуженому) сенсі в системі державного управління є установкою, що не суперечить законодавству країни, міжнародним стандартам і правилам, загальноприйнятим у рамках світового співтовариства, а також національним та інтернаціональним уявленням і поняттям. Патологія ж — не просто відхилення від норми, а й причина болісних, хворобливих порушень гомеостазу в складній системі.

Зразу покаємось у схематичності такого трактування. Зауважимо, що норма не може бути благом, і добро для одного є порушенням свободи для іншого. Свого часу один з апологетів утилітаризму, Ієремія Бентам, писав, що кожний закон — це зло, і для кожного закону має місце порушення свободи. Стосовно державного управління, він накреслив правило: «Кожен законодавець має переконатися у двох речах: по-перше, що випадок, якому він намагається протидіяти, є дійсним злом; по-друге, що те зло, якому він намагається запобігти, є гіршим, ніж методи, що він застосовує при цьому» [2]. Відповідаючи на питання, що є добром, І. Бентам писав, що найбільше щастя найбільшої кількості є основою моральності та законодавства [2]. Отже, оперуючи термінологією, введеною утилітаристами, норма є загальноприйнятим стандартом дій, який не порушує інтереси більшості.

Суперечності у визначенні норми містяться також у поєднанні міжнародних (глобальних) і національних (регіональних) установок, що для низки країн є протилежними системами. Відмінності можуть стосуватись релігії, ідеології, ставлення до соціальних відносин, економічної політики. Зокрема, якщо національна економіка проголошує метою зростання виробництва, то так звана «міжнародна спільнота», що представляє інтереси кількох розвинених країн, зацікавлена в обмеженні такого зростання.

Відтоді, як на засіданні Римського клубу у 70-х рр. пролунала доповідь Д. Медоуза «Границі зростання», в якій обґрунтовувалась необхідність пригальмовування економічного зростання, й обмежувальна політика розвинених країн щодо відродження національної економіки в країнах з низьким і середнім рівнем доходів знайшла практичне втілення.

Далі — система норм, правил і, головне, уявлень і понять, що є мало не найдинамічнішими категоріями, які змінюються в епоху глобалізму зі швидкістю соціальних (та асоціальних) потрясінь. Революції та «майдани», зміна урядів і поглядів еліти, прийняття різних концепцій, «програм» і «курсів» призводять до змін понять «стандарт» і «норма», так само і загальних орієнтирів і цінностей суспільства.

В українській науці державного управління узвичаєно виокремлювати соціальні та управлінські патології. У словнику В.Я. Малиновського управлінські патології визначаються як «недоліки у дер-

ІВАНИЦЬКИЙ Олег Владіславович,
експерт ТОВ «Експерт-Треви».,м. Київ.

Анотація: *У роботі представлено аналіз патологій державного управління та соціальних патологій. Запропоновано механізми зменшення негативних наслідків соціальних девіацій, що викликані їх системною дією.*

Ключові слова: *патології державного управління, соціальні патології, соціальні девіації, механізми подолання негативних наслідків патологій.*

IVANYTSKYI O. V.

Annotation: *The article deals with the analysis of public administration pathologies as well as social pathologies. The mechanism of diminishing the negative results of social deviations caused by their system influence is argued.*

Keywords*: pathologies in public administration, social pathologies, social deviations, mechanism of overcoming negative influence of pathologies.*

УДК 351.3

жавному управлінні, що набули хронічного характеру внаслідок низької управлінської культури та пов'язані з моральним аспектом поведінки державних службовців» [3, с. 209]. Серед найбільш поширених і суттєвих за негативними наслідками автор вказує панування структури над функцією; невідповідність посадам, що обіймаються; формування управлінських рішень відповідно до очікувань вищих керівників або певних сил (лобіювання); зростання без розвитку як наслідок нездатності до змін, неприйняття очікуваних нововведень або невміння їх здійснювати; втрату керованості; слабку мотивацію праці персоналу; посилення розбіжностей між формальною та неформальною структурами організації; відчуження працівників від ухвалення та реалізації рішень, утрату в їх діяльності творчості; низьку реалізацію управлінських рішень унаслідок як невисокої виконавчої дисципліни, так і недосконалості самих рішень; розрив між рішенням та його виконанням [3].

Отже, управлінські патології у цій роботі пов'язуються передусім із суб'єктом управління, що звужує трактування патологій у державному управлінні та нівелює їх тісний зв'язок із соціальними патологіями.

Цікавим є опис синдромів управлінських патологій, запропонований професором Ієрусалимського університету І. Гальнуром [4, с. 25]:

- «всі пливуть, і немає якорю» — характеризує систему, яка втратила свій традиційний або ідеологічний базис і борсається, реагуючи на випадковий тиск та інші спорадичні впливи;
- «замкнене колесо» — описує систему, яка нездатна до зміни курсу, оскільки установки, що приймаються та реалізуються, відповідають стереотипам, що склалися;
- «високооктановий синдром» — належить системі, де внутрішні політичні процеси нерідко стають предметами інтенсивного політичного торгу і майже відсутні сподівання на зовнішні зміни;
- «вікно дисплею» — характеризує управлінський процес, за яким інформація для ухвалення рішень поступає без аргументації, ніби то з екрану.

Патологічні синдроми, наведені вище, легко вгадуються при аналізі політики держави у певний період її становлення та розвитку.

На нашу думку, в системі державного управління логічно визначити патології суб'єкту, об'єкту управління та відносин між ними.

Патологія суб'єкту обумовлюється поведінкою фізичної чи юридичної особи, що діє у заданій системі як суб'єкт управління, але всупереч призначеним конкретно їй за нормативно-законодавчими актами функціям, правам та обов'язкам, посадовим інструкціям, і яка також діє з порушенням норм суспільної моралі. Особливо відзначимо те, що патологія суб'єкту державного управління завжди обумовлена відсутністю стратегічного спрямування та підпорядкування стратегіям відповідних тактичних дій, що приводять до реалізації цілей. Працює гасло «мати багато і зараз» на противагу довгостроковому баченню перспектив і відповідному розподілу ресурсів та зусиль.

Патологія об'єкту пов'язана з небажанням або неспроможністю особи адекватно діяти відповідно до потоку управлінських впливів або норм моралі. У такому разі відбувається порушення підпорядкування об'єкта суб'єкту управління, причому причини цього можуть бути різними: низькі законослухняність, культура, завищені амбіції, анархічність образу життя та мислення, несприйняття аргументів, асиметрія інформації та її недостатність тощо.

Наукове пояснення може бути подане з позиції «закону культурного відставання» професора Колумбійського університету Уільяма Огборна, де констатовано, що зміни у матеріальній культурі відбуваються швидшими темпами, ніж в адаптивній, нематеріальній, отже, неминучими є соціальна дезорганізація, конфлікти тощо. Під адаптивною культурою соціолог розумів соціальні інститути (родину, церкву, школу), систему цінностей (закони, релігію, звичаї, уявлення) і політичні інститути (уряди,

політичні групи). Як головну причину її відставання від матеріальної сфери вчений називав консолідовані зусилля консервативних угруповань, які захищають цінності та вірування від впливу матеріальної культури. Часто люди, як писав У. Огборн, захищають свої цінності «внаслідок звичок, любові до минулого, інших різних проявів старої культури». Учений зазначає, що адаптивна культура може бути усвідомлена лише одним класом чи групою, хоча зміни, що відбулись, зачіпають інтереси всього суспільства, або навпаки. Інколи зміни в адаптивній культурі працюють в інтересах однієї групи, однак проти інтересів іншої [5, с. 259—260].

Погоджуючись з деякими положеннями критиків цієї концепції, зазначимо, що вона мала і має право на існування, а стосовно раннього періоду становлення нашої молодої держави, ця концепція багато у чому спрацьовує.

Патологія взаємодії суб'єкту та об'єкту управління означає невідповідність дій суб'єкту та об'єкту, коли реакції кожного з них (зворотній зв'язок) протилежні очікуваному. Патологія виникає тоді, коли вони діють у різних системах координат, коли їх інтереси майже не мають спільних точок дотику, а відтак виникає стохастичне нагромадження сигналів, на які не отримується відповідь. Схоластика гасел і закликів однієї структури — і «тихий бунт» іншої, акумулювання багатств на одному полюсі — і зубожіння на іншому, консолідованість потужного апарату насилля у руках суб'єкту державного управління — і розмежованість та культивований індивідуалізм численних об'єктів управління — все це спонукає до соціальних хвороб, крайніми проявами яких можуть бути страйки, саботаж, революції.

Отже, системні патології у державному управлінні виникають при патології суб'єкту, об'єкту управління та їх взаємодії, що має прояв у масовому зростанні соціальних девіацій, що продемонстрував досвід нашої держави. Зазначимо, що об'єкт і суб'єкт управління у цій роботі представляються уособлено, тобто передусім йдеться про фізичних осіб, що здатні ухвалювати рішення.

В Україні у 90-х рр. відбувся ривок у темряву диктату матеріальних благ, диктату тим більш жорсткого, що він виник на тлі жебрацтва широких верств населення і давав можливість реального користування благами цивілізації лише невеликій купці осіб. Адаптивна культура і тих, і інших не встигала за поступом революції споживання. Більшість населення зажадало жити заможно та без особливих зусиль з його боку. Орієнтиром стала споживча культура розвинених країн світу. Однак більшість страждала від надлишку товарів, які вона не була спроможні купити, меншість — зазнавала випробування надмірним багатством, які вона отримала як результат не праці, ризику чи передбачення, а спекуляцій і грабіжництва. Держава ж сповідувала принцип мінімізації потреб для одних (мінімальний рівень зарплати, прожитковий, неоподаткований мінімум) і необмеження бажань для інших.

Матеріальна культура так і не була створена належним чином. Причому спотворення відбулось внаслідок того, що ці споживчі блага вироблялись не вітчизняними товаровиробниками, а ввозились ззовні, отже, мали стиль, характер, образ іншої культури. Імпортувалась не лише продукція, а й стиль життя. Викривлена матеріальна культура породжувала умови не тільки неминучого відставання адаптивної культури, а й руйнування своєї власної основи. Глобальні цілі комерційних організацій — перехід від максимізації прибутку до тривалого перебування на ринку та зайняття все більшої ринкової частки — входили у суперечність з поведінкою «каліф на годину» політичних лідерів. Лише невелика купка товаровиробників — головним чином аграрники — трималась за старі цінності. Згодом диктат ринку змінив і її.

Як ніколи до цього історичного періоду, відбувалось розмивання меж добра і зла, що неминуче призводило до сприйняття «культури» патології як норми. Зокрема, йдеться про корупцію, яка із соціальної патології перетворилась на стандарт і залучала у свою практику дедалі зростаюче коло осіб. Корупція органічно входила у механізм ухвалення управлінського рішення в багатьох сферах життєдіяльності суспільства, стала нормою функціонування владних структур і майже легітимним

джерелом доходів частини членів суспільства. Такі само симптоми, така само еволюція стосувались і таких соціальних патологій, як наркоманія, проституція, алкоголізм, націоналізм, суїцид, фанатизм, сексуальні збочення тощо.

Характерним для цього періоду також є те, що законодавчі норми та неформальні інститути (поняття, вірування, етичні норми) почали діяти у різних площинах виміру. Це призвело до кардинальної неузгодженості між політикою держави та її сприйняттям населенням. Зрозуміло, що зазначені явища позначились на системі державного управління, яка хаотично почала «латати діри», адаптуючи створені структури до викликів суспільства. Як наслідок, виділився прошарок чиновників, які, як поганий лікар, виписували рецепти на задорогі ліки замість аналізу причин соціальних хвороб. Накопичення соціальних проблем спричиняло ускладнення загальної системи державного управління, що призводило до того, що суб'єкти управління все більше наражались на патологію. Виникли серйозні проблеми з небажаними соціальними девіаціями.

Деформована мораль суспільства, моральної і правової чистоти породжували відчуття безсилля, безправності, безперспективності, соціальну апатію, мовчазну згоду жити у напівхворому середовищі. Причому апатія була на кшталт тієї, що виникає при політичному режимі тиранії і за принципами і духом не може бути сумісною з демократією — владою народу.

Отже, докорінно мають бути змінені підходи до державного управління, що мають працювати на оздоровлення всієї системи, а не на лікування хвороб. Саме так діє живий організм: якщо він хоче бути здоровим, він запобігає споживанню продуктів, що погіршують його стан.

Головним принципом, на якому мають базуватись зміни, є принцип інноваційності, нетривіальності. Процитуємо російського вченого В.С. Капустина, який писав: «У системі стосовно інноваційного процесу формується управлінський парадокс. Чим динамічніше й різноманітніше розвивається світ, тим крутіше інноваційний підйом, тим актуальнішою стає суспільна потреба у нормалізації та стандартизації, однак чим вищою є динаміка інноваційних процесів і частішою зміна ситуацій, тим менше користі від регламентуючих стандартів і порядків. Сучасний інноваційний розвиток потребує свободи, творчості, експромтів, отже — нестандартності. Більш того, сучасні інновації не тільки виступають загрозою існуючим устроям, але й самі потребують захисту та підтримки» [6]. Інноваційний підхід дає змогу уникнути тих обмежень, коли стандартні методи не діють, а тільки заводять систему управління у глухий кут. Закон необхідного різноманіття, який говорить про те, що різноманітність складної системи вимагає управління, яке саме має деяке різноманіття, діє у сучасних умовах повною мірою.

Першочерговим завданням державного управління є приведення нормативно-правових засад до системи загальновизнаних цінностей суспільства. Тривалий час слово «ідеологія» асоціювались лише з марксистсько-ленінським підходом, а уряд ігнорував набуті в попередній історичний період техніки та інструменти, використовуючи політтехнології лише під час виборів, трактуючи електорат як «одноразовий народ». Сьогодні назріла необхідність у системному, масштабному розробленні ідеологічної доктрини, яка зробила б політику держави прозорою, переконливою і зрозумілою для широкого загалу. Йдеться не про техніки маніпулювання свідомістю, не про «національну ідею», а про формулювання стратегічної лінії держави на тривалий період з обґрунтуванням бачення місця людини в державній архітектурі та методів стимулювання її творчого розвитку. Дух народу має бути критерієм вимірювання духовно-ідеологічної складової державного управління.

Патології суб'єкту управління, на наш погляд, «виліковуються» виголошенням чітких правил гри та їх суворим дотриманням. За Конфуцієм, мають бути залучені легендарні доброчесні мудреці, правління яких засновано на чітких соціально-політичних дистанціях. Доцільно запровадити дійсно конкурсний відбір на держав-

ну службу, чітке бачення перспектив кар'єрного зростання та навчання для молоді, неможливість зайняття високої позиції без отримання попереднього бюрократичного досвіду — але й ротацію кадрів, контроль за виконанням посадових інструкцій, дотриманням норм етики тощо.

Головне у побудові нового державного механізму — досягти оптимізації довгострокового розвитку суспільства на основі збалансування принаймні п'ятьох складових:

- досягнення інноваційного економічного розвитку, нормалізації роботи фінансової системи;
- врахування інтересів різних страт суспільства, зменшення негативних наслідків соціальних девіацій;
- непорушення екологічного балансу;
- розвитку творчого, обдарованого людського капіталу;
- виборювання національних інтересів у світовому співтоваристві.

Це, на наш погляд, є ключовими точками опори державного управління. Дискримінація будь-якого із зазначених елементів, асиметрія розвитку призводять до системних соціальних патологій.

Висновки. Патологія суб'єкту, об'єкту та відносин між ними в системі державного управління призводить до численних соціальних девіацій, породжує соціальну апатію всередині суспільства. Отже, потрібен інноваційний підхід до зміни системи державного управління, який базується на створенні довгострокової ідеологічної доктрини, вибору ключових точок опори та збалансуванні інтересів різних прошарків суспільства.

Серед напрямів подальших розвідок можна виокремити широке коло проблем, які пов'язані з формуванням соціально здорових державних систем та організацій.

Література

1. Нечволод Л.І. Сучасний словник іншомовних слів / Л.І. Нечволод. — Х. : Торсінг Плюс, 2007. — 768 с.

2. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства. (An Introduction to the Principles of Morals and Legislation) / Иеремия Бентам; (пер., предисл., примеч. Б. Г. Капустина). — М. : РОССПЭН, 1998. — 415 с.

3. Малиновський В.Я. Словник термінів і понять з державного управління / В.Я. Малиновський. — К. : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. — 254 с.

4. Куриц С.Я. Болезни государства. Диагностика патологий системы государственного управления и права : [монография] / С.Я. Куриц, В.П. Воробьев. — М. : МГИМО (У) МИД России, 2009. — 472 с.

5. Ogburn, William F. Social Change With Respect to Culture And Original Nature.— New-York : B.W. HUEBSCH, Inc.— Second printing. — March 1923. — 365 pp.

6. Капустин В.С. Осторожно — инновации [електронний ресурс] / В.С. Капустин. — Режим доступу : http://spkurdyumov.narod.ru/progi.htm#Pro74.

КЛИМЕНКО Ілона Вікторівна,
кандидат фізико-математичних наук, доцент, докторант кафедри державної політики та управління політичними процесами НАДУ при Президентові України, м. Київ

Анотація: *проаналізовано системну кризу у контексті переходу до постіндустріальної цивілізації, зміни технологічних устроїв, архетипічної та соціетальної складової постмодерного суспільства та людини. Запропоновано інновації державного управління для подолання системної кризи.*

Ключові слова: *системна криза, системна парадигма, соціетальність, інновації державного управління.*

KLIMENKO I.V.

Annotation: *a system crisis is analyzed in the context of the transition to a post-industrial civilization, changes of technological structures and the archetypic societal component of the post-modern society and a person. Some innovations of the public administration for the overcoming of a system crisis are proposed.*

Keywords: *system crisis, system paradigm, societality, innovations of the public administration.*

УДК 338.242.4 : 330.33.01

Ілона Клименко

ІННОВАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЯК СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМКИ ПОДОЛАННЯ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ

Проблеми не можна вирішити, мислячи тими самими категоріями, якими ми мислили, коли їх створювали.
(Альберт Эйнштейн)

Постановка проблеми.

Суспільно-історичні події останніх трьох десятиліть переконливо свідчить про те, що дедалі більша частка країн встає на шлях постіндустріального, інформаційного розвитку. Цей перехід супроводиться загальносистемною кризою, що її спричинює людський чинник — психологічна неготовність і професійна некомпетентність політиків і управлінців, котрі виступають лідерами модернізаційних реформ, що охоплюють усі сфери життєдіяльності суспільства. Якісні перетворення в економічній, соціальній, виробничій, науковій та освітній сферах потребують також реформування системи державних інституцій, засвоєння політико-управлінською елітою нових імперативів, змісту, форм і методів управлінської діяльності та здійснення державної влади і місцевого самоуправління.

Однією з інноваційних форм і концепцій державного управління на сучасному етапі суспільного розвитку постає електронне врядування і в цілому стратегічний курс на побудову держави загального добробуту, що повною мірою відповідає природі демократичного, відповідального громадянського суспільства. Виникає багато питань щодо выдповыдносты потенціалу електронного врядування стратегічним цілям розвитку держави і суспільства, напрацьованим механізмам і методам їх реалізації. Безперечним є лише одне: за цією інновацією — майбутнє держави і суспільства.

Електронне врядування є предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних фахівців у сфері державного управління. Слід згадати праці Дрожжинова В.І., Сморгунова Л.В., Даніліна О.В., Голубуцького О.П., Чукут С.А., Колодюка А.В., Демпси Дж., Antiroikko F.-V., Osborne D., Yong J.Sl., в яких досліджуються національні особливості формування електронного врядування, методологічні та практичні аспекти впровадження та реалізації складових електронного врядування. Проте не проводилося дослідження електронного врядування як інновації державного управління для подолання системної кризи.

Мета дослідження — проаналізувати системну кризу у контексті переходу до постіндустріальної цивілізації, зміни технологічних устроїв, архетипічної та соціетальної складової постмодерного суспільства та людини, запропонувати інновації державного управління для подолання системної кризи.

Виклад основного матеріалу

Системну кризу сьогодення країн світу відзначає циклічна динаміка демографічної, екологічної, технологічної, економічної, соціально-політичної, соціокультурної сфер життєдіяльності держави і суспільства, а також загальноцивілізаційна криза переходу індустріальної цивілізації до постіндустріальної, інформаційної цивілізації, головними відмінностями якої є: провідна роль

суспільних і гуманітарних наук (надають людині та суспільству методологію усвідомлення себе і своєї місії); орієнтація на раціональну коеволюцію суспільства і природи; пріоритет духовної сфери і формування суспільства, що базується на знаннях, а не тільки на виробничих потужностях, економічному базисі, ринкових відносинах; формування інтегрального соціокультурного устрою, що заміняє чуттєвий устрій.

Для системної кризи характерним є постійне, некероване накопичення соціальних, управлінських патологій, дисфункцій, проблемних ситуацій у всіх сферах життєзабезпечення країни, держави, суспільства, причому вся ця система суперечностей є такою, що само розвивається, і її можна усунути тільки через вироблення, ухвалення і впровадження комплексних державно-управлінські рішень, спрямованих на системне вирішення згаданих проблем.

Однією з можливих причин загострення системної кризи є факт нерозуміння і заперечення її системності політичними лідерами, правлячими елітами, державними діячами та посадовцями, суспільством. Зауважимо, що системна криза ототожнюється з некомпетентністю, неефективністю та історичною нелегітимністю державної влади в країні, влади, яка не здатна бути відповідальною за сьогодення і майбутнє країни, суспільства [3].

У ціннісному розумінні системна криза говорить про необхідність пошуку і прийняття сенсу існування людини, особистості, суспільства, країни. І в цьому розумінні влада повинна відшукати і запропонувати ідеологічні та культурні міфологеми й національні ідеї, спрямовані на стратегічну самоідентифікацію суспільства. Усі традиційні соціальні та політичні теорії, парадигми, концепції і моделі в перехідні періоди спрацьовують хаотично та неефективно, не реагують на динамічні зміни в державі та суспільстві, стають ілюзорними або віртуальними. Першим кроком до виходу з цієї ситуації є кардинальне, архетипове переформатування цінностей, пошук сакрального сенсу життя людини, суспільства, нації, держави. Системна криза перш за все є кризою державної влади, яка не здатна:

— брати на себе відповідальність за країну і суспільство;

— запропонувати інноваційну соціокультурну концепцію розвитку країни і суспільства, що підтримувала б стратегічну самоідентифікацію окремої людини та суспільства;

— зосередитися на вирішенні проблем у всіх сферах внутрішньої та зовнішньої політики, економіки, соціокультурних та цінностних перетвореннях (у кращому разі державна влада сконцентрована на вирішенні питань безпеки, економіки, зовнішньої політики).

Загальна теорія систем стверджує, що шукати вихід із системної кризи методами, які пропонуються і застосовуються самою системою, безперспективно: будь-які рішення щодо подолання кризи тільки загострять кризу, переводячи її в стан ще меншої потенційної енергії (ще глибша потенційна яма), і, будь-які дії, які не вирішують системної кризи, а тільки використовують ресурси, збільшують глибину потенційної ями. Усі спроби вирішення окремо взятих проблем (економічних, соціальних, політичних, владних, психологічних, ідеологічних, інтелектуальних тощо) без їх системного взаємозв'язку з іншими суперечностями вестимуть лише до зростання конфліктного потенціалу системної кризи. Вихід з кризи, базований на дотриманні вироблених правил гри, неможливий, і тільки їх порушення спричиняє позитивний ефект при руйнуванні системи задля інноваційних перетворень.

Системна криза в управлінні державою завжди обумовлена і підтримується колективною ментальністю владної еліти, представники якої розуміють складність проблеми, необхідність зміни внутрішньо- і зовнішньоекономічного, політичного й ідеологічного курсу, небезпеку бездіяльності/імітації дій (і будь-яке оцінювання ефективності управління є анормальним), але в рамках системи неспроможні до результативних дій. Колективна ментальність жорстко окреслює межі всім можли-

вим інноваціям, потенційно здатним перемогти кризові явища, і причиною таких тенденцій є факт породження кризи колективною ментальністю і її несумісністю з безкризовим розвитком [3].

Тобто, системна криза є мірилом адекватності нового рівня проблемних явищ та інтелектуального рівня політичної, управлінської еліти, інституцій, офіційної влади та опозиції.

Завершення системної кризи може знаменуватися якісною трансформацією суспільства в інформаційне, переходом до постіндустріальної ери, і закономірності такого переходу керуються глобальним середовищем.

Перехід від тоталітарних та авторитарних форм державного управління до демократичних форм урядування потребує не просто вивчення і запровадження досвіду розвинених держав світу в політичній, економічній та правовій сферах, а й утілення в життя духовних цінностей західних держав, без яких не матимуть успіху жодні економічні або політичні реформи. Саме гуманізм, який проявляється в таких цінностях, як індивідуалізм, солідарність, справедливість і свобода, є однією з найважливіших ознак західного суспільства. Він є основою і суттю нової парадигми розвитку держави і суспільства, центром уваги якої є людина як найвища цінність, мета і головна умова суспільного розвитку [2, с. 4].

Справедливість передбачає надання кожному рівних шансів на самовизначення. Солідарність зобов'язує кожного використовувати свою свободу, несучи відповідальності перед тим або іншим суспільством як його член. Свободу можна розглядати як право на самостійний розвиток особистості відповідно до головних цінностей, кожна людина повинна володіти матеріальними засобами — економічними, соціальними і культурними — для життя на основі особистої відповідальності [2, с. 21, с. 26].

Саме принцип особистої відповідальності покладено в основу модернізованої концепції «держави загального добробуту», згідно з якою держава не надає соціальну допомогу, а лише створює сприятливі умови для забезпечення людиною своїх потреб самостійно й стимулює недержавні організації до здійснення благодійної діяльності. Таким чином, на зміну «державі загального добробуту» має прийти «суспільство добробуту» або «держава можливостей». Характерною рисою такої держави є значне розширення мереж громадських (приватних, церковних, благодійних) і комунальних інститутів, покликаних надавати соціальні послуги, таким чином держава знімає з себе тягар витрат на соціальні заходи і перекладає їх на громадянське суспільство.

Соціальні реформи будуть успішними лише за умови взаємозв'язку влади, політики, моралі, соціальної етики та права із загальнолюдськими гуманістичними цінностями. Тобто структуру соціальних реформ складають такі компоненти, як економічні реформи, квінтесенцію яких становлять зміни у відносинах власності; податкова, земельна, грошова реформи; політичні реформи — зміна політичної системи, поява нових суб'єктів політичного процесу, адміністративна реформа, реінжиніринг бюрократичного апарату, реформування виборчого законодавства; соціокультурні реформи — освітянська реформа як інструмент ідеологічного забезпечення нової соціально-економічної системи та її відтворення у прийдешніх поколіннях, нові норми соціального контролю, що базуються на незалежності громадянської думки, перетворення у сфері духовного життя суспільства.

У монографії Афоніна Е.А., Бандурки О.М., Мартинова А.Ю. [3, с. 71—72] зазначається, що структура соціальних реформ на певних етапах історичного розвитку суспільства є принципово різною. Найбільш адекватною моделлю для дослідження динаміки та статики соціальних процесів є універсальний епохальний цикл, що складається з чотирьох періодів розвитку: двох нормативних (стійких) періодів — «інволюції» та «еволюції», і двох перехідних (кризових) періодів — «революції» й «коеволюції». На фазах циклу інволюції та еволюції зберігаються існуючі системи соціального контролю, реформи мають «косметичний» характер і

спрямовані на вдосконалення та поліпшення існуючих механізмів соціального контролю. На еволюційній стадії розвитку циклу накопичуються соціальні інновації, які в майбутньому призводять до якісних змін у стані соціальної статики та динаміки, формуючи нову модель соціальної держави.

При цьому періоди циклу інволюція і еволюція принципово різняться тим, що їх зміст визначають якісно різні соціальні суб'єкти. У першому випадку таким є осуспільнений суб'єкт «ми» в той час, як в другому випадку він поступається місцем атомізованому (самодостатньому) суб'єктові «я». В період інволюції отримують істотний розвиток фундаментальна наука і освіта, що уніфікують відмінності між людьми і в цілому сприяють згортанню соціальної структури суспільства. В той же час реальне життя людини супроводжують «косметичні зміни» і хронічний дефіцит всього, окрім одного — державного контролю, що домінує над самоконтролем людини. Натомість в еволюційний період циклу, навпаки, накопичуються соціальні інновації, що в майбутньому призводять до якісних змін природи еволюційної соціальної динаміки, переводячи тим самим стрілку історії в ситуацію нової соціальної статики, нової моделі соціальної держави.

Системна криза перехідної доби суспільного розвитку видозмінює та переформатовує також ключовий елемент суб’єктивної реальності — людську ідентичність. Так, в епоху постмодерну вона трансформується із соціальної ідентичності (ототожнення людини з зовнішніми соціальними групами та класами) в соцієтальну (психосоціальну) ідентичність (ототожнення людини з самим собою у контексті цілісності та безперервності власного розвитку). Соцієтальна ідентичність означає неподільність і спадковість соціального (соціально-матеріального) та психологічного (соціально-ідеального, символічного) світів. Зазначені види ідентичності супроводжують будь-яку суспільно-історичну епоху, однак домінування соціального або соцієтального модусу визначає характер тієї суспільно-історичної епохи, в якій існує держава і суспільство [4, с. 267].

Саме інноваційна психосоціальна культура перетворюється на джерело (і водночас на запобіжник незворотності) подальших суспільних реформ, вона є надійним засобом гармонізації внутрішнього життя соціуму, запорукою його самоприйняття й подальшого розвитку. Соцієтальна ідентичність обумовлена відповідними архетипічними образами, які, в свою чергу, детермінують процеси сприйняття реальності, стимулюють певну модель поведінки людини і соціуму. Адже немає нічого більш сталого і відносно незмінного, аніж психіка соціального суб’єкта — особистості, суспільства, цивілізації. Ані політика, ані економіка, ані технологія чи будь-який технологічний бік цивілізації та її культури не можуть змагатися з рівнем фундаментальності і відносної сталості, якою характеризується психіка і психологія соціального суб’єкта [7].

Лише психосоціальний, або соцієтальний чинник ніби у фокусі зосереджує і віддзеркалює всі складнощі й перипетії сучасних суспільно-історичних змін; успіх суспільних реформ лежить у площині відносин, що складаються між матеріальним та ідеальним, зовнішнім і внутрішнім, психічним і соціальним у людській природі, а конфлікти, що супроводжують суспільні перетворення та реалізацію державно-політичних рішень, зосереджуються переважно у психосоціальній культурі політико-управлінської еліти та соціуму.

Кожному соціальному суб’єкту притаманні базові архетипи з різним ступенем їх прояву. Для опису прояву базових архетипів в характері та поведінки суб’єктів застосовують бінарні шкали «Екстраверсія / Інтроверсія», «Емоційність / Прагматичність», «Ірраціональність / Раціональність», «Інтуїтивність / Сенсорність», «Екстернальність / Інтернальність», «Екзекутивність / Інтенціональність», кожна з яких є наслідком, історичним результатом того, що не раз повторювалося в поведінці окремих людей і долі цілої нації. Самобутність або національний характер, менталітет тощо — це те найсильніше і найприродніше в життєпроявах народу, що історично забезпе-

чувало виживання і розвиток, зберігало здатність соціуму повернутися до самого себе. У роботі [7] автори зазначають, що «за шкалою „екстраверсія / інтроверсія" суспільство може бути оцінено з точки зору рівня його орієнтованості на цінності оточуючого світу (екстраверсія) чи на власні цінності (інтроверсія). При цьому зависокий рівень його екстравертованості може свідчити про експансивність й агресивність суспільства чи певної його частки стосовно інших, про легковажність, безвідповідальність і слабкість духу щодо вирішення власних внутрішніх проблем. І навпаки, надвисокий рівень інтровертованості свідчить про закритість і небажання вести діалог з іншими людьми, групами людей, країнами і народами. У цілому ж та або інша надмірність рівня сформованості зазначених соцієтальних ознак може свідчити як про силу, так і про слабкість суспільства»; показник «екстернальність / інтернальність» віддзеркалює особливості механізмів соціального контролю — його орієнтованість на зовнішні (суспільні) чи внутрішні (індивідуальні) форми відповідальності, контролю чи самоконтролю.

Проведений авторами моніторинг проявів архетипів для України, віддзеркалює пасіонарність владно-політичної еліти та «перехідний» стан властивостей керівних кадрів держави, зокрема, «екстраверсія» (41,5 %) налаштовує їх на застарілі матеріальні ресурси творення державної політики, позбавляє змоги реалістично оцінити зміни в сучасному суспільстві, у тому числі нове місце і роль у ньому людини і в цілому суб'єктивного чинника як базового не тільки для реалізації, а й для творення державної політики і суспільно-політичних реформ. «Інтуїтивність» (72,7 %), говорить, що в контексті творення державної політики вони все ще віддають перевагу «глобальним», «універсальним», «інваріантним», «абстрактним» способам мислення і дії. Саме це віддаляє сучасну владно-політичну еліту від практичних аспектів подолання системної кризи, реалізації суспільних реформ. «Прагматичність» (16,4 %), яка за своєю природою налаштовує людей на прийняття утилітарних цінностей, що лежать у площині сучасних європейських орієнтацій, поки що охоплює недостатню частку керівних кадрів.

Також слід згадати про процеси формування «нової» людини в інформаційну постмодерну добу. Так, «універсальну, одномірну, економічну людину» епохи модерну, орієнтовану на задоволення суспільних потреб, заміщує «людина раціональна», життєдіяльність якої обумовлюється власними знаннями (професіоналізмом і компетентністю), власним інтересом та власним «правовим полем». Людину постмодерну відзначає багатоплановість, творчість, підкреслена індивідуальність, її рушійною силою є необхідність подолання соціально-економічного і політичного відчуження, звільнення від знеособлюючої масовості індустріального суспільства, самореалізація і самоствердження в творчій діяльності у будь-яких сферах життєдіяльності суспільства. У цій площині людина є носієм знань і метою соціокультурного розвитку.

Якщо розглядати державного службовця інформаційної епохи, то він виступає фахівцем, здатним вирішувати проблему цілісно та багатопланово, і весь процес аналізу, пошуку, вироблення, ухвалення і впровадження управлінського рішення щодо розвитку територій і суспільства охоплює проблему в контексті природи її виникнення, фаз і напрямків розвитку, ресурсної бази, альтернативних шляхів подолання і подальшому попередженню виникнення кризових явищ. Доцільним було б створення в майбутньому прошарку державно-управлінського соціального інтелекту, який реалізується шляхом мережевої взаємодії; інформаційного динамічного середовища віртуального моделювання процесів подальшого розвитку людини, суспільства, держави й цивілізації та патологій і кризових станів, що супроводжують ці процеси; соціальної пам'яті; інтелектуальної еліти, що продукує нові ідеї та знання; інтелектуального ринка спеціалістів-кібернетиків.

У постіндустріальну добу одним з фундаментальних принципів демократії і необхідною умовою суспільного розвитку є вільний доступ до інформації всіх верств

суспільства й кожного громадянина (закритість інформації супроводжує авторитарні та тоталітарні режими). Інформація в постіндустріальному суспільстві виступає каталізатором трансформаційних змін у державі і суспільстві; формує «інформаційну свідомість»; виступає товаром, засобом праці та джерелом прибутку, ресурсом послуг та знань, інструментом стабільного розвитку суспільства, злагоди в ньому. Культурна цінність інформації сприяє розвитку людини, її самоідентифікації.

Сьогодення можна охарактеризувати співіснуванням трьох парадигмальних підходів і практик у життєдіяльності суспільства: класичних (лінійна, картезіанська парадигма), неокласичних (організмічна, спенсерівська парадигма) та постнеокласичних (системна парадигма).

Системна парадигма виокремлює три вбудовані парадигми: інформаціональну, культурно-ціннісну та соціальну. У лінійній парадигмі держава домінує над суспільством, вона є замкнутою та самодостатньою. Від імені держави виступає правляча еліта. Права суспільства на владу формалізовані у вигляді державних інституцій. Організмічна парадигма передбачає, що права суспільства на владу формалізуються у вигляді представницької демократії.

Сучасний інститут держави відповідає лінійній парадигмі, в такому вигляді він працює в історичні періоди авторитарного та демократичного суспільного розвитку, спирається на очікування суспільства. Системна парадигма радикально змінює природу й уявлення про державу й управління. Держава є відкритою системою, від її імені можуть виступати як власна еліта, так і інформаціональний соціум; відповідно, їм і делегується влада

Саме рівновагою інформаціональності соціуму та власної еліти відрізняються традиційне та громадянське суспільство, що призводить до скорочення витрат на управління в другому. Саме інформаціональність є атрибутом соціальної організації, де генерування, обробка та передача інформації стають фундаментальними джерелами виробництва та влади завдяки новітнім технологічним досягненням [5, с. 43].

Науково-технічна революція сучасності розвивається за такими ключовими напрямками, як інформатика та електроніка, нові матеріали і біотехнології, машинний інтелект і робототехніка, генна інженерія і надпровідність, гнучке автоматизоване виробництво, яке сприяє появі нових видів товарів та послуг, формує технологічні процеси нової якості та новий технологічний спосіб виробництва, що поступово заміщує індустріальний.

П'ятий технологічний устрій (технологічний устрій — це сукупність технічних засобів виробництва товарів і послуг та організаційно-економічних форм господарської діяльності, що їм відповідають [6]) бере початок з 70-х років минулого століття і базується на електроніці, обчислювальній техніці, телекомунікаціях, наукоємних виробництвах; він має риси як індустріального, так і постіндустріального способів виробництва і є перехідним. Інформаційному суспільству адекватним є шостий технологічний устрій, основу якого складуть нанотехнології, генні інженерія та медицина, нетрадиційна енергетика, нейротехнології.

Підсумовуючи проведений аналіз системної кризи та особливостей перехідного стану держави, соціуму та людини до інформаційної ери, доречно запитати: яка інноваційна форма державного управління може відповідати процесам переходу та виходу із системної кризи? Розвиток інформаційного суспільства стимулює країни та органи державного управління до прийняття концепції електронного урядування для досягнення наступних цілей:

— надавати послуги населенню в інтегрованому вигляді у мережі Інтернет;

— перебудова відносин з населенням: замість того, щоб надавати однакові послуги всім громадянам, державні установи можуть використовувати нові інформаційні технології для надання персоналізованих послуг фізичним та юридичним особам; громадяни стають більш відповідальними за свої відносини з державними органами на основі відновлення довіри до державного сектора;

— подолати інформаційну нерівність: держава може зробити нові технології більш доступними для менш забезпечених прошарків суспільства, а також організувати навчання комп'ютерній грамотності, особливо для молоді і людей похилого віку;

— дати громадянам можливість навчатися протягом усього життя; ідея безперервного навчання, яке не припиняється по закінченню школи, може бути втілена в життя шляхом широкого поширення електронного (дистанційного) навчання «працівників економіки знань» (knowledge workers);

— сприяти розвитку економіки: приватні компанії, займаючись електронною комерцією, можуть орієнтуватися не тільки на місцевих споживачів, але і розширюватися і виходити на нові світові ринки, що сприяє підвищенню рівня професійної підготовки і зайнятості населення на місцях;

— розробляти ефективні закони і раціональну політику; інформаційне суспільство ставить перед органами законодавчої влади безліч нових питань, серед них — ідентифікація громадян і посвідчення їхньої особистості, конфіденційність, захист даних, питання юрисдикції в кіберпросторі, оподатковування електронної комерції, кібер-злочинність і кібер-тероризм, — держава повинна створювати гнучке законодавство, породжуючи довіру до всіх видів електронних операцій і зберігаючи рівновагу між необхідністю економічного розвитку і забезпеченням конфіденційності інформації;

— створити форми управління з великою участю громадян: широка інформатизація відносин державних органів влади із суспільством у кінцевому рахунку може привести до виникнення «прямої демократії» без проміжних ланок, де втрачається і спотворюється інформація. На місцевому рівні муніципальні органи вже зараз підтримують дебати, дискусійні форуми і голосування в Інтернеті, і це допомагає їм в ухваленні рішень.

Головними завданнями кардинальної, довготермінової інновації «електронне врядування» (e-governance) є наступні:

— організація інформаційних комунікацій між суб'єктами державної влади всіх рівнів, створення централізованих баз даних з технологіями розподіленої обробки даних для забезпечення роботи та електронного документообігу на всіх гілках та структурних підрозділах влади;

— надання повного спектру інформаційних послуг державними органами всім категоріям громадян електронними засобами в доступній та зручній формі без часових та просторових обмежень;

— сприяння розвитку електронного ринку товарів та послуг в інтересах забезпечення державних замовлень, організації тендерів, ефективності управління виробництвом та реалізації товарів і послуг з метою зростання конкурентоспроможності вітчизняних виробників на міжнародному ринку;

— впровадження електронної демократії як форми забезпечення прозорості, довіри відносин «громадянин — держава», «приватний бізнес — держава», «громадські організації та інститути — держава», відкритості державного управління для громадянського та суспільного обговорення, контролю та ініціативи;

— підвищення якості життя громадян за рахунок удосконалення системи соціальних послуг, системи охорони здоров'я, надійного забезпечення правової та особистої безпеки, збільшення можливостей для освіти, екологічної безпеки;

— функціонування системи електронного голосування як форми забезпечення прозорості у відносинах «виборець — депутат».

Зазначена інновація є стратегічною і комплексною та виступає як концепція здійснення управління державою з елементами масштабного перетворення суспільства. Зміна нормативно-правової бази, освітніх акцентів, принципів формування і витрат бюджету, вироблення нових форм суспільного договору, побудова «держави загального добробуту», перерозподіл зон пріоритетної компетенції державних і громадських структур, оновлення та розширення соціокультурних,

ціннісних парадигм розвитку людини, суспільства, держави є основою для якісного вирішення кризових проблем, розробки цілей, засобів і стратегій життєдіяльності держави, суспільства та людини в інформаційну епоху.

Висновки

Усебічний аналіз природи системної кризи, що охопила сьогодні багато країн світу дозволив розглянути її як необхідну перехідну фазу формування нового — шостого —технологічного устрою інформаційної ери людської цивілізації. Одним з варіантів виходу країни з нинішньої системної кризи є наскрізне впровадження інновацій як у сферу державного управління, так і в усі сфери життєдіяльності окремої людини та суспільства в цілому. Запровадження електронного урядування, побудова держави загального добробуту є метою і стратегією подальшого відродження і розвитку держави і суспільства. Напрямком подальших наукових досліджень є розроблення тактичних і стратегічних алгоритмів якнайкращого виходу з кризи і переходу до сталого розвитку, вироблення нової парадигми державного управління.

Література

1. Осадчая И. Государство в постиндустриальной экономике и социал-демократия / И. Осадчая // МЭиМО. — 1999. — № 7. — С. 79— 88.

2. Четверікова Л.О. Сучасна парадигма — мета соціального інституту: історико-теоретичні виміри соціальної держави / Л.О. Четверікова, Ю.О. Привалов. — Львів : Астролябія, 2007. — 152 с.

3. Султанов Ш. Этюды системного кризиса [Электронный ресурс] / Ш. Султанов // Завтра. — 2006. — № 30. — Режим доступу : http://www.zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/06/662/42.html.

4. Афонін Е.А. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління [Електронний ресурс] / Е.А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління: [навч. посіб.] / авт. кол. : Е.А. Афонін, Я.В. Бережний, О.Л. Валевський та ін.; за заг. ред. В.А. Ребкала, В.А. Шахова, В.В. Голубь, В.М. Козакова ; Нац. академія державного управління при Президентові України. — К. : НАДУ, 2010. — С. 265—289. — Режим доступу: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Konzept_zasadi.pdf.

5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / М. Кастельс; пер. с англ.; под науч.ред. О. И. Шкаратана. — М. : CEU, 2000. — С. 43.

6. Афонін Е.А. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління [Електронний ресурс] / Е.А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління: [навч. посіб.] / авт. кол. : Е.А. Афонін, Я.В. Бережний, О.Л. Валевський та ін.; за заг. ред. В.А. Ребкала, В.А. Шахова, В.В. Голубь, В.М. Козакова ; Нац. академія державного управління при Президентові України. — К. : НАДУ, 2010. — С. 265—289. — Режим доступу: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Konzept_zasadi.pdf.

7. Афонін Е.А. Психокультура України: «помаранчевий перехід» [Електронний ресурс] / Е.А. Афонін, О.А. Донченко, В.О. Антоненко // Соціальна психологія. — 2006. — № 4. — С. 77—93. — Режим доступу : http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=60&c=1281.

КУЗЬМІН Микола Миколайович,
кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних та економічних дисциплін Економіко-правового факультету Одеської національної юридичної академії, м. Сімферополь.

Анотація: *у статті менталітет розглядається як феномен, що є складно організованим і має багаторівневу структуру. Обґрунтовується висновок, що кожен із структурних рівнів має значну специфіку і самостійно впливає на соціальну реальність. Специфіка окремих культурних груп українського суспільства проявляється на різних рівнях менталітету. Урахування неоднорідності менталітету в державному управлінні вимагає застосування принципу трансверсальності.*

Ключові слова: *менталітет, архетип, національний характер, картина світу, трансверсальність.*

УДК 316.7 : 351.85

Микола Кузьмін

СТРУКТУРА МЕНТАЛЬНОСТІ ТА ТРАНСВЕРСАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ

Управління соціумом, що місить у собі групи та спільноти, які мають різні соціокультурні установки, картини світу, ціннісні орієнтації, завжди являло собою проблему. Витрати при її вирішенні нерідко кількісно перевищували «прибуток», який приносило збереження цілісності суспільства. Нерідко для досягнення керованості таким соціумом застосовували репресивні технології соціокультурної уніфікації. Однак у сучасній культурі, що ставить на вершину суспільного ідеалу унікальність, проповідує мультикультуралізм, така політика неможлива. Водночас необхідність управління в умовах значущих соціокультурних відмінностей залишається, що вказує нам на актуальність розробки принципів керування суспільством і дослідження соціальних явищ і процесів, які б дозволили виробляти управлінські моделі, адекватні як об'єкту управління, так і соціокультурним реаліям сучасності. Завданням цієї статті є розкриття можливостей застосування принципу трансверсальністі при управлінні соціумом, якому притаманний певний плюралізм ментальностей, на підставі концептуального аналізу феномену менталітету.

Необхідність урахування менталітету при здійсненні управління в суспільстві — банальне твердження. Однак нетривіальною є ситуація, коли необхідно виробити загальні принципи управління в соціумі, для якого характерні певні відмінності в сфері ментальності. Для розуміння можливостей застосування управлінських технологій в такій ситуації необхідно звернутися до аналізу феномену менталітету.

Аналіз численних і різноманітних досліджень показує, що кількість не змогла перейти у якість. Поняттю «менталітет» у сучасних дослідженнях властива змістовна невизначеність, що робить неможливим його операціоналізацію та використання в соціально-технологічному вимірі. Ця теза потребує спеціального обґрунтування, що ми і зробимо нижче.

Дослідження феномена ментальності або менталітету має вже достатню історію, починаючи від концепції колективних уявлень Л. Леві-Брюля й історичної школи «Анналів». Історія понять менталітету і ментальності описана дуже детально, і немає потреби її повторювати. Поняття менталітету або ментальності дуже широко поширені, вони стали розхожими. До них звертаються практично всі, хто що-небудь пише про масову свідомість. Вони постійно спливають як на сторінках наукових монографій, академічних журналів, так і в науково-популярній літературі, публіцистиці, як правило, у статтях, присвячених метаморфозам громадської думки, підсумкам виборів, нереалізованим можливостям соціальних, політичних, економічних, культурних трансформацій, особливо якщо ці процеси виявилися непередбачуваними, вступили в суперечність із загальноприйнятими теоріями. Інша причина полягає у тому, що звернення до проблеми ментальності набуває особливої актуальності в епоху радикальних соціокультурних трансформацій [1, с.1].

Найвідоміший радянський і російський дослідник історії ментальностей А.Я. Гуревич визначав ментальність як соціально-

психологічні установки, автоматизми і звички свідомості, способи бачення світу, уявлення людей, що належать до тієї або іншої соціокультурної спільноти [2, с.75], як сукупність спільного з іншими суб'єктами, що належать до цієї групи, культури «розумового інструментарію», «психологічного оснащення», яке дає їм змогу по-своєму сприймати й усвідомлювати своє природне і соціальне оточення і самих себе [3].

З кінця 80-х рр. ці поняття входять до словників. Наведемо деякі із словникових дефініцій: «ментальність — сукупність готовностей, установок і схильностей індивіда або соціальної групи діяти, мислити, відчувати і сприймати світ певним чином» [4, с.176]; «ментальність означає щось загальне, що лежить в основі свідомого і підсвідомого, логічного й емоційного, тобто глибинне і тому таке, що важко фіксується, джерело мислення, ідеології і віри, відчуття і емоцій» [5, с. 459]; «менталітет є спільним для членів соціально-політичної групи або організації своєрідним політико-психологічним тезаурусом, що дозволяє однаково сприймати оточуючу соціально-політичну реальність, оцінювати її і діяти в ній відповідно до певних норм і зразків поведінки, що прийняті в суспільстві, адекватно сприймаючи і розуміючи при цьому один одного» [6, с. 175].

Т.Є. Гетало розглядає ментальність як соціокультурну цілісність, найзначущішим компонентом якої є спосіб мислення, крім того, ментальність містить соціальний досвід, інтереси, що належать до певного стану культурного розвитку [7, с. 7]. Р.О. Додонов визначає ментальність як специфічний стиль світосприйняття, що відображає тривалий процес сумісного існування людей в схожих природно-географічних і соціокультурних умовах [8, с. 6].

Російський учений Ю.Л. Безсмертний визначає ментальність як «сукупність образів і уявлень, якими керуються в своїй поведінці члени тієї або іншої соціальної групи і в яких виражено їх розуміння світу в цілому і їх власного місця у ньому» [9, с. 9]. Для В.В. Козловського «менталітет — це спосіб, тип мислення, склад розуму, що виявляється в пізнавальному, емоційному, вольовому процесах і характері поведінки, доповнюваний системою ціннісних установок, властивих більшості представників конкретної соціальної спільноти» [10, с. 35], а ментальність містить сім вимірювань: системи значень, цінності, типові інтелектуальні й афективні реакції, коди культури, форми поведінки прийнятої і такої, що відкидається, соціальні уявлення, габітус [там же, с. 37]. З точки зору І.Р. Дубова, зміст менталітету «полягає в когнітивній сфері і визначається, перш за все, тими знаннями, якими володіє спільнота», що вивчається, базу менталітету складають «уявлення про навколишній світ» [11, с. 21].

В рамках історичної антропології, що ставить вивчення проблеми ментальності в центр дослідницької перспективи, підкреслюється, що відсутність єдності з приводу того, що є ментальністю, є наслідком широти і принципової невизначеності самого поняття. Представники цього напрямку вважають, що ментальність можна визначити лише описово, метафорично. Так, Ф. Ар'єс говорить про ментальність як про «колективне неусвідомлене» — культурний субстрат, спільний для соціуму в цілому, не усвідомлюваний його носіями [12, с. 29]. Г. Телленбах вважає, що ментальність це «...

KUZ'MIN M.M.

***Annotation**: the mentality is considered as an intricately organized phenomenon which possesses a multilevel structure. The conclusion is grounded that each of the structural levels possesses a considerable specificity and has an independent impact on the social reality. The specificity of separate cultural groups of the Ukrainian society is displayed at different levels of mentality. Taking the heterogeneity of mentality in the public administration into account demands the application of the principle of transversality.*

***Keywords**: mentality, archetype, national character, world's picture, transversality.*

UDC 316.7 : 351.85

загальна установка або колективний спосіб мислення, якому притаманна відносна постійність і що ґрунтується не на критичній рефлексії або спонтанних випадкових думках, а на тому, що розглядається в межах цієї групи або суспільства як таке, що саме собою розуміється» [там же, с. 93].

Ф. Граус характеризує менталітет як «загальний тонус довготривалих форм поведінки і думок індивідуумів в межах груп», вважає, що ментальність це «сума механізмів реакцій і базових уявлень, характерних для обмежених груп на заданому відтинку часу». На його думку, «Менталітет не тотожний думкам, що висловлюються, і видимим способам дії. Менталітет стоїть за ними і визначає межу між тим, що людина взагалі може думати, і тим, що вона відчуває як „немислиме", „неможливе"» [там же, с. 79—80].

Перелік цих визначень красномовно показує, що, хоча різні автори і говорять про схожі феномени, проте наочна область феномена, який описується в дефініціях менталітету і ментальності, є такою широкою, що не може бути зафіксована в одному визначенні. Адже якщо підсумувати наведені вище визначення, то виявиться, що менталітет — це і схильність мислення (спосіб відчувати і мислити, склад розуму, код культури), і його процесуальна складова, й умови розумової діяльності (спосіб мислення, стиль світосприйняття), і його результат (сукупність образів і уявлень, система ціннісних орієнтацій, сума базових уявлень). При цьому до змісту менталітету входять як власне менталістські характеристики, так і емоційно-афектні та поведінкові. Загальнонауковий методологічний принцип вимагає закріплення в різних концептах різних явищ. Навряд чи можна визнати за доцільне об'єднання в обсязі одного поняття «складу розуму» і ціннісних орієнтацій. З таким же успіхом можна назвати Африку півостровом, але її чомусь вважають материком.

Крім того, необхідно вказати на те, що менталітет є тим, що пов'язує індивідів, які входять до якої-небудь культурної, етнічної спільноти. Але люди, що мають спільне соціокультурне середовище, можуть бути не тільки солідарними у сфері своїх соціальних уявлень, але й нерідко є антагоністами в цій сфері.

Звертаючись до якого-небудь конкретного факту детермінації дій конкретними соціокультурними уявленнями індивіда, дослідник дійсно може посилатися на ментальність або менталітет, але дослідження самого феномена таких уявлень вимагає використання понятійного апарату, що описує в різних категоріях різноманітні уявлення. Таким чином, усі суб'єктивні прояви людської психіки, які ми зазвичай визначаємо як ментальність або менталітет, через їх різноманітність неможливо розглядати в рамках однієї категорії, їх необхідно аналізувати як багаторівневе утворення.

До сукупності цих суб'єктивних феноменів входять уявлення про найзагальніші механізми буття культури і соціуму, що виконують функції адаптації до навколишнього середовища. Уявлення такого типу, як правило, мають неусвідомлюваний характер, не мають конкретного змістовного наповнення, а є формою впорядкування досвіду. Цей феномен знаходить своє відображення, наприклад, у поняттях «архетип», «прафеномен культури» (О. Шпенглер) та ін. Інший рівень — це характерологічні особливості представників соціокультурних спільнот: стиль мислення, особливості емоційного реагування, уявлення про типову поведінку і найприйнятніші особистісні характеристики, поширені в тій або іншій спільноті. Третій рівень — це уявлення, що сформувалися на підставі попередніх двох і містять картину світу індивіда як представника певної культурної спільноти, його ціннісні орієнтації, вірування тощо. Останній рівень є найближчим до актуальної соціальної практики комплексом уявлень. Він містить стереотипи, життєві стилі, моделі і норми поведінки в конкретних обставинах життя, традиції.

Перший рівень ми визначимо як сукупність архетипів, притаманну представникам певної культури. Другому рівню відповідають поняття національного і соціального характеру. Третій називатимемо картиною світу індивіда. Четвертий позначимо

як парадигму поведінки, яка визначається архетипами культури, національним і соціальним характером, картиною світу.

На першому рівні навряд чи можливі істотні відмінності в ментальності мешканців України як української, так і російської національності. Утім, те ж саме можна сказати і про білорусів, румунів, болгар тощо. Тут ми бачимо спільні культурні коди, засновані на ідеалах східного християнства і прафеноменах індоєвропейської культурної єдності. Якщо звернуться, наприклад, до Криму, то загальна євразійськість кримських росіян і кримських татар вказує на високий ступень спільності на цьому структурному рівні ментальності, очевидні ж відмінності локалізуються на інших рівнях.

Для аналізу проблем українського суспільства більш істотну роль відіграють наступні рівні. Рівень національного/соціального характеру — це уявлення, що визначають поведінку і мислення індивідів, що входять до різних етнічних і соціальних спільнот. З формальної точки зору ці уявлення подібні до менталітету в широкому сенсі цього слова, але відрізняються від нього більш детальним приписуванням можливого і неможливого в соціокультурному бутті і більшою зв'язаністю з соціальною, політичною, економічною ситуацією і, відповідно, більш високою мінливістю. Народ, нація — категорії, що належать не лише до сфери культури, але і до соціального, політичного й економічного життя. Національне буття — це, в першу чергу, буття в ситуації, історичне буття, тому національний характер формується під впливом історичних умов [13, с. 108]. Як зазначає А.В. Швецова, національний характер є результатом розвитку етнокультурної спільноти, що походить від історико-культурного устрою її життєвого світу [14, с. 7—8]. Кожний етап історичного розвитку залишає свої сліди, трансформує те, що узвичаєно називати національним характером, який і є сукупністю соціально-психологічних рис, що властиві національній спільноті на певному етапі розвитку [13, с. 119].

Поняття соціального характеру за змістом схоже з поняттям національного характеру, але не пов'язано з конкретною етничністю або національною державою. О. Тоффлер визначає соціальний характер як психологічне утворення, що формує поведінку людей відповідно до соціальних зразків і вимог культури таким чином, що вони одержують задоволення від діяльності, яка відповідає цим зразкам і вимогам. Соціальний характер виникає під впливом соціального середовища, але, сформувавшись, чинить значний вплив на соціальний і економічний розвиток суспільства [15, с. 602].

Якщо архетипи культури для всього українського суспільства в цілому є спільними, то у сфері національного характеру вже проявляються відмінності як у цілому в Україні, так і в окремих регіонах з компактним проживанням національних меншин. Зокрема, можна говорити про певну інтровертність українців, на відміну від більшої екстравертності росіян [16], про фемінність української культури. У сфері соціального характеру можна знайти відмінності між мешканцями індустріальних і сільськогосподарських районів, між населенням регіонів традиційного розселення і переселенським районами. На соціальний характер населення різних регіонів мали вплив і рівень індустріалізації, і спадщина «Дикого поля» [17]. Необхідно враховувати, що вплив засадових цінностей радянської культури на формування соціального характеру був різним за силою у різних регіонах України.

Стосовно соціокультурних уявлень, що існують у формах менталітету, національного і соціального характерів, індивід виступає пасивним реципієнтом. Суб'єкт не має змоги обирати собі менталітет, національні та культурно-історичні особливості психіки, що формуються під впливом природних чинників, політичних та економічних обставин. Проте фактом є і варіативність соціокультурних уявлень в межах однієї культури, національної спільноти.

Якщо ментальність є спільною для представників певної культури протягом тривалого часу, якщо уявлення, що належать до рівня національного/соціального

характерів, об'єднують представників соціально-політичних і національних спільнот на певних історично обмежених відтинках часу, то третій рівень ментальності — картина світу — допускає в рамках загальної репрезентативної культури можливості варіативності у представників різних соціальних груп, що мають значні відмінності в способі життя. У цьому значенні можна розрізняти картини світу міських і сільських мешканців, картини світу різних соціальних класів тощо. Варіативність картин світу є притаманною і населенню різних регіонів в одній соціокультурній спільноті.

Картина світу як комплекс соціокультурних уявлень індивіда містить, перш за все, деяке зв'язне уявлення про соціокультурне буття, властиве членам соціальної спільноти, у якій поділяється ця картина світу [18, с. 222].

Варіації картини світу в українському суспільстві найбільш яскраво проявляються в конфігураціях історичних ідентичностей в різних регіонах України. Взаємодія картин світу в цьому параметрі є найбільш конфліктногенною, інтерпретації історичних подій часто стають символічним капіталом регіональних еліт у боротьбі з Центром та іншими регіональними групами.

Крім того, картина світу містить ціннісні орієнтації індивіда, його уявлення про домінуючі ідеали і цілі, їхню ієрархію, можливості їхньої реалізації. Загальне і різне в ціннісних орієнтаціях мешканців різних регіонів України є постійною темою соціологічних досліджень у нашій країні, тільки їхній огляд вимагає окремого дослідження. Тому детально зупинятися на цьому не будемо, просто резюмуємо, що й у сфері ціннісних орієнтацій фіксуються відмінності в картині світу у мешканців різних регіонів України [19].

У рамках картини світу задається образ соціальної структури, картина світу містить уявлення про функції і можливості соціальних інститутів, про сакральне в цій культурі, про роль особистості у складі колективного цілого, про обов'язки і права політичної влади й інші уявлення, що визначають параметри дій індивіда в соціокультурному середовищі. Таким чином, картина світу знаходить свій вираз в репрезентативних феноменах, що відповідають політичній культурі. Отже, на рівні картини світу ми знаходимо значні регіональні відмінності в ментальності народу України. Дослідження цих відмінностей активно ведуться у вітчизняній соціології і політології. Але проблема полягає в тому, щоб розглядати ці відмінності не ізольовано, а ввести їх у загальне поле ментальності.

І, нарешті, четвертий рівень, який ми визначаємо як парадигми поведінки, узагальнює уявлення індивіда про конкретні форми дій, їхні правила, межі допустимого. З рівнем картини світу цей рівень співвідноситься таким само чином, як співвідносяться цінності і норми: картина світу задає межі і спрямованість поведінкових парадигм. Але наскільки картина світу суб'єкта є більш різноманітною за комплекс цінностей, настільки ж і зміст парадигми поведінки є більш різноманітним за нормативні приписи. Правила діяльності індивіда містяться не тільки в соціальних нормах і заборонах. Конкретні форми дій суб'єкта формуються традицією, узвичаєними в суспільстві стереотипами, які не обговорюються і не рефлексуються, а сприймаються як таке, що саме собою розуміється, як найбільш оптимальні і прийнятні способи діяльності. Будь-яка взаємодія припускає деякі загальні норми [20, с. 250].

Якщо перехід від рівнів ментальності і національного/соціального характерів до рівня картини світу — це рух до більшої усвідомленості і рефлексивності уявлень, то на рівні поведінкових парадигм ми в деяких аспектах знову опускаємося до сфери неусвідомленого. Це, в першу чергу, стосується неявних заборон, що обмежують дії суб'єктів за допомогою віднесення небажаних в цій культурі дій до сфери безглуздого [21, с. 22—23]. Те ж саме значною мірою стосується і заведених у цьому соціокультурному середовищі стереотипів поведінки і традиційних форм дій, доцільність яких, як правило, на рівні буденної свідомості пояснюється за формулою «всі так роблять».

Парадигми поведінки не є чимось споконвічним і назавжди даним. Люди постійно формують і змінюють такі приписи, інтерпретуючи і застосовуючи їх [20, с. 25], тобто, створюючи на підставі заданих соціокультурним середовищем меж дій соціально прийнятних форми поведінки, які до свого застосування на практиці включаються до комплексу соціокультурних явлень індивіда.

Стосовно аналізу можливостей регіональних відмінностей на поведінковому рівні висловимо гіпотезу, що тут вони є набагато меншими, ніж на рівні картини світу. Наприклад, корупція як інституалізований набір дій, поведінкових стереотипів однаково поширена в усіх регіонах України. Звичайно, і на цьому рівні виявляються регіональні відмінності, наприклад, активність виборців. Але все ж таки в буденних взаємодіях регіональні відмінності мешканців України не є такими істотними, що дозволяє нам вільно взаємодіяти на рівні повсякденності (службові відносини, бізнес), коли не актуальними виявляються відмінності в історичній пам'яті, релігії, традиційних цінностях.

Структура менталітету, проаналізована вище, є однією з концептуальних засад для здійснення управління в соціумі, в якому, з одного боку, відсутні явні і суттєві культурні відмінності, а з іншого — існує специфіка на окремих структурних рівнях менталітету. У полікультурному соціумі з самого початку є очевидною необхідність застосування технологій, які дозволяють не допускати конфліктів між культурними групами. В описаному нами варіанті така необхідність відразу не очевидна, що може призвести до суперечностей і конфліктів, заснованих на неістотному базисі. За відсутності необхідних управлінських рішень суспільство, об'єктивні соціокультурні параметри якого дозволяють успішно взаємодіяти культурним групам, що входять до складу єдиного соціуму, може стати ареною конфліктів, коли наявна ментальна специфіка стане своєрідною «кнопкою», на яку будуть натискати сили, зацікавлені в конфліктах.

Однією з управлінських проблем у соціумі, ментальність якого в цілому є спільною, але неоднорідною, може стати відсутність концептуальної континуальністі управління, його дискретність, що визначається наступними чинниками. По-перше, це нездатність розкрити взаємозв'язок і взаємозалежність проблем неоднорідності менталітету. По-друге, це реактивність у відповідь на вимоги різних субкультурних груп (робота за принципом — хто гучніше кричить, того вимоги задовольняються в першу чергу).

У якості концептуальних засад вирішенням цих проблем може виступати принцип трансверсальності. У сучасній філософії активно використовується поняття «трансверсальний розум». Німецький філософ В. Вельш характеризує його як лейтмотив нового мислення, кажучи про те, що трансверсальність стає «фокусом рефлексії» в умовах, коли множинність стає сутністю і коли необхідно виявляти не лише множини, але і зв'язки [22, с. 24]. В.М. Петрушов визначає трансверсальний розум як розум епохи постмодерну, що свідчить про суттєві зміни в мисленні, які сталися в результаті розширення культурного простору [23, с. 193]. О. Кузьмін вказує, що «трансверсальним розумом користуються тоді, коли виявляється недостатнім звичайний, предметно орієнтований розум для вираження тих чи інших специфічних питань. Їм тематизуються імплікації, зв'язки, глибинні структури, поперечні взаємозв'язки, різного роду запозичення й аналогії, що утворюються між раціональностями та ірраціональностями, що наполягають на своїй партикулярній перспективі» [24, с. 116—117].

На думку В. Вельша, застосування трансверсальної раціональності обумовлюється наступними чинниками: плюралізацією, переплетенням гетерогенних начал і «безладдям». Тобто трансверсальність виступає як можливість управління в плюралістичному середовищі, причому в ситуації, коли плюралізація є не просто диференціацією, а пов'язана з співіснуванням різних «парадигм і концепцій» [23, с. 196]. У біології трансверсальним називають процес, коли органи рослини під

впливом сили земного тяжіння прагнуть набути горизонтального положення. Тобто трансверсальність у цьому разі — це спроба виробити підхід, який дозволяє діяти під впливом різних або навіть взаємовиключних чинників.

Трансверсальне управління здатне «піднятися над версіями» ціннісних ієрархій, історичної пам'яті. При цьому це буде не пасивна толерантність, а активне використання специфічного ментального потенціалу окремих соціокультурних груп.

Резюмуючи, можна стверджувати, що трансверсальне управління в ментально-неоднорідному соціумі здатне забезпечити в ньому стабільність не тільки за рахунок декларування злагоди, толерантності, а й шляхом раціональних процедур, що містять у собі врахування різноманітності інтересів і ментально-культурного потенціалу окремих груп, які входять до складу соціуму, передбачення наслідків управлінських дій у плюральному ментальному середовищі, аналіз і попередження можливих конфліктів.

Література

1. Сошніков А.О. Репрезентація української ментальності у соціокультурних синтезах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія та філософія культури» / А.О. Сошніков. — Х., 2000. — 20 с.
2. Гуревич А.Я. Проблема ментальностей в современной историографии / А.Я. Гуревич // Всеобщая история: дискуссии, новые подходы : Сб. ст. / Отв. ред. А.О. Чубарьян, В.В. Сонгрин. — М. : Наука, 1989. — С. 75—89.
3. Гуревич А.Я. Историческая наука и историческая антропология / А.Я. Гуревич // Вопросы философии. — 1988. — №1. — С. 56—70.
4. Визгин В.П Ментальность, менталитет / В.П Визгин // Современная западная философия : Словарь / сост.: Малахов В.С., Филатов В.П. — М. : Политиздат, 1991. — С. 176—178.
5. Рожанский М. Ментальность / Михаил Рожанский // 50/50 : Опыт словаря нового мышления / под общ. ред. М Ферро и Ю. Афанасьева. — М. : Прогресс, 1989. — С. 459—463.
6. Политология : Энциклопедический словарь. — М. : Прогресс, 1993.
7. Гетало Т.Є. Онтологія ментальності: філософсько-культурологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія та філософія культури» / Т.Є. Гетало. — Х., 1999. — 19 с.
8. Додонов Р.О. Соціально-філософський аналіз процесу формування та функціонування етноментальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філос. наук : спец. 09.00.03 — соціальна філософія та філософія історії / Р.О. Додонов. — К., 1999. — 36 с.
9. Споры о главном: дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы «Анналов». — М. : Наука, 1993. — 208 с.
10. Козловский В.В. Понятие ментальности в социологической перспективе / В.В. Козловский // Социология и социальная антропология. — С.-Пб. : Петрополис, 1997. — С.32—43.
11. Дубов И.Г. Феномен менталитета: психологический анализ / И.Г. Дубов // Вопросы психологии. — 1993. — №5. — С. 20—29.
12. История ментальностей. Историческая антропология. Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. — М. : Российский гос. гуманитарный ун-т, 1996. — С.26—29.
13. Гнатенко П.И. Национальная психология / П.И. Гнатенко. — Днепропетровск : ДГУ, 2000. — 213 с.
14. Швецова А.В. Національний характер як предмет соціально-філософського аналізу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філос. наук : спец. 09.00.03 — соціальна філософія та філософія історії / А.В. Швецова. — К., 1999. — 35 с.

15. Тоффлер Э. Третья волна / Элвин Тоффлер; [пер. с англ.]. — М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. — 766 с.

16. Букалов А.В. Украина и Россия с точки зрения соционики: стратегический диалог [электронный ресурс] / А.В. Букалов. — Реж. доступа : http://www.socioniko.net/ru/articles/buk-ukr-ross.html.

17. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870—1990-і роки / Гіроакі Куромія; [пер. с англ. Галина Кьорян, Вячеслав Агеєв]. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. — 510 с.

18. Лурье С.В. Историческая этнология / С.В. Лурье. — М. : Аспект Пресс, 1997. — 448 с.

19. Стосунки Сходу та заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності : Зб. наук. пр./ Наук. ред. І.Ф. Кононов. — Луганськ : Знання, 2007. — С.94—137.

20. Штомпка П. Социология социальных изменений / Петр Штомпка; [пер. с англ. В.Я. Ядов]. — М. : Аспект Пресс, 1996. — 416 с.

21. Калина Н.Ф. Лики ментальности и поле политики : [монография] / Калина Н.Ф., Черный Е.В., Шоркин А.Д. — К. : Агропромвидав України, 1999. — 184 с.

22. Вельш В. Трансверсальность. Трансверсальный разум и разум вообще / Вольфганг Вельш // Культура у філософії XX століття : матеріали IV Харківських міжнародних Сковородинівських читань. — Х., 1997. — С.22—33.

23. Петрушов В.М. Аспектність трансверсального розуму і його адогматична складова (в контексті європейської мультиментальності) / В.М. Петрушов // Вісник Харківського національного університету. — 2008. — № 813. — С.193—202. — (Сер. «Теорія культури і філософія науки. Post Office»).

24. Кузьмин А. «Космический миф» и трансверсальный разум / Александр Кузьмин // Бренное и вечное: политические и социокультурные сценарии современного мифа : материалы Всерос. науч. конф. 11—12 октября 2005 г. — Великий Новгород, 2005. — С.115—119.

ЛАШКІНА Марія Григорівна,
кандидат наук з державного управління, помічник-консультант Народного депутата України, Апарат Верховної Ради України, м. Київ.

Анотація: *у статті розглядаються проблемні аспекти перспективи розвитку державного управління в епоху постмодерну з точки зору взаємодії, конфронтації та комунікації з суспільством, які можуть виникнути в результаті розвитку інноваційних інформаційних технологій, формування покоління «мережевого соціуму».*

Ключові слова: ***зміна парадигми соціокультурного розвитку,*** *нетократія, інноваційний розвиток, соціальні мережі, інформаційні технології, взаємодія, комунікація.*

УДК 351 (477)

Марія ЛАШКІНА

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНА: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Розглядати проблему особливостей розвитку державного управління в Україні в епоху постмодерна, на наш погляд, необхідно виходячи з її дихотомії традиційності-інноваційності. З одного боку — традиційність сучасної системи, її тяжіння до статики та відтворення цілісності; з іншого — інноваційність, інформаційна динаміка та устремління до розвитку, виходу за межі цілісності. Усе це разом впливає на процеси державотворення України. Зміни у владі та повернення на щаблі управління представників номенклатурно-бюрократичної еліти, які добре розуміються на управлінні в умовах стабільності державної влади, це тимчасове явище, яке не знімає проблему зміни поколінь та управлінських еліт. Формування ж нової парадигми підходу держави до управління суспільством безперечно пов'язане з поколінням, яке фактично вже вступає в активне життя й приходить в структури державного управління. Нове покоління — це генерація технічно освічених, комп'ютеризованих, полілінгвістичних, але водночас атомізованих та слабко соціалізованих людей. Яким чином це нове покоління буде вбудовано в стару і досить консервативну структуру державного управління, в чому його переваги та недоліки, як буде функціонувати апарат державного управління України в XXI столітті? Якими мають бути «правила гри» в умовах глобальних змін для існування держави? Всі ці питання залишаються поки що відкритими та недостатньо дослідженими. Нами вони будуть розглядатися у зв'язку з науково-теоретичними підходами до глобальних проблем сучасності.

Актуальність. Епоха постмодерну створює виклики для розвитку світової спільноти. Зокрема, кризові явища, що спочатку спостерігалися в економіці, перекочували у політику та в усі сфери життя й поки не повністю осмислюються як формування середовища хаосу, з якого має народитися щось нове. Фактично настає час, коли політика набуває зовсім іншого значення [11]. Водночас культурологи, соціологи, філософи, політологи, які досліджують суспільні процеси, вже давно визначили, що в епоху постмодерну доводиться шукати нові підходи у всіх сферах суспільної діяльності, в тому числі у сфері державного управління. Тому дослідницькі пошуки та нові трактування у цій царині сьогодні є актуальним питанням для наукової думки.

Отже, розвиток інформаційних технологій і комунікативна активність сучасного світу, як влучно зазначили автори публікації «Нетократія», фактично призведуть до зміни парадигми існування, механізмів розподілу влади в суспільстві, зміни класової структури суспільства. «Соціальна й економічна стабільність, яка раніше була нормою життя, тепер стане рідкістю й ознакою стагнації. Сьогодні вже недостатньо просто думати або думати по-іншому. Тепер доведеться постійно переосмислювати ідеї й відкидати їх. Творче руйнування не знає відпочинку» [3].

Водночас невизначеність, існуюча сьогодні у багатьох сферах суспільного життя, стає додатковим стимулом пошуку нових форм

взаємодії держави та суспільства, структур державно-управлінського апарату та осередків суспільства, що постають на фундаменті нової — соцієтальної ідентичності, яка тільки складається на основі дедалі більш розгалуженого середовища груп інтересів. Чи впорається з цими процесами держава Україна в її нинішньому вигляді?

Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що в системі наукового дискурсу державного управління сьогодні має вибудуватись нова — міждисциплінарна доктрина суспільного розвитку, яка більшою мірою (аніж це прийнято) мала б спиратись на соціальну, економічну, інформаційно-технологічну чи психологічну складові розвитку суспільства, оскільки традиційно важлива політична складова, так чи інакше пов'язана з авторитетом людини, дедалі стає системно залежною від багатьох сторін суспільної діяльності.

Останні публікації. Дослідження в галузі психології та соціології мають більш прикладний характер від розробки подальшого впливу ролі як ролевої перцепції для соціуму, до вивчення субкультур мобільного зв'язку та його впливу на розвиток соціальних відносин [5, с. 67; 9, с. 25]. Французький соціолог Алексіс Токвіль, аналізуючи американську модель демократії, стверджував, що вона базується на «системі взаємодії зацікавлених прошарків суспільства» [3]. Дослідження соціальної поведінки сучасних українців у 2002 році, яка проявилась в голосуванні на виборах, показало формування нових соціальних рис, таких як раціональність, сенсорність, інтернальність та інтенціональність, які, на думку вчених, були набуті за часи реформ з 1995 по 1998 роки і мали би вплинути на формування нових стереотипів поведінки у суспільстві. Водночас автори стверджують, що суттєвим недоліком українських реформ за останні роки виявилось штучне «утримання» населення від участі в суспільних перетворюваннях [1, с. 106—107]. В розвиток думки можна припустити, що з точки зору політичної поведінки, зміна стереотипів та настанов в українському соціумі відбувається дуже повільно. Також на формування соціальної поведінки активно впливають різні технології, зокрема й інформаційні, які формують нові «мережеві» співтовариства.

Цивілізаційно чутливими до зміни парадигми виявились митці та представники творчої інтелігенції, особливо та її частина, що працює в системі інформаційних комунікацій. Вони першими зреагували на народження нової системи комунікації і влади, яка почала активно розвиватися поза межами держави і політики. Шведські письменники-журналісти Олександр Бард та Ян Зодерквіст в своїй роботі «Netократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма» назвали це терміном програмістів — «мережа» [3]. Вони взагалі прогнозують відмирання держави, в традиційному розумінні, в епоху інформаційного суспільства. Такий революційний погляд на майбутнє держави як інституту управління, її якості та впливу викликав реакцію в більшості країн, де ця праця обговорюється.

Окрім того, Говард Рейнольд ще у 2000 році передбачив, що мобільний зв'язок, глобальна комп'ютеризація перетворять суспільство на «розумний натовп», в якому спілкування стане глобальним і повсякчасним [9]. Сучасна українська наука також замислюється над проблемами розвитку суспільства і його важливої складової —держави, взаємовідносин держави і громадянського суспільства. Дуже цікавими в цьому напрямку є дослідження

LASHKINA M.G.

Annotation: *the* ***problem aspects of public administration development during the post-modern epoch from the point of view of co-operation, confrontation, and communication with the society are analyzed. These problems can arise as a result of the development of innovative information technologies and the formation of a «network society» generation.***

Keywords: change of the paradigm of socio-cultural development, netocracy, innovative development, social networks, information technologies, co-operation, communication.

UDC 351 (477)

Е. Афоніна, А. Бандурки, А. Бондаренко, О. Донченко, Ю. Калниша, Р. Кульчинського, М. Логунової, А. Мартинова, М. Пірен, В. Ребкало.

Але, на жаль, поки що немає ґрунтовних вітчизняних досліджень окремих сфер розвитку системи державного управління в епоху постмодерну. Зокрема, відсутня відповідь на питання, якою має бути модель державного управління з точки зору її взаємодії з соціальним середовищем чи політичної конфронтації. Як вплине інформаційний розвиток та розвиток комунікаційних технологій на існування саме держави? Як будуть вибудовуватися моделі комунікації і в який спосіб вони впливатимуть на систему прийняття рішень в державі? Є багато інших питань, які, безумовно, є актуальними не тільки для України. Але ми зупинимося лише на сучасних українських реаліях.

Мета нашого дослідження — визначити проблемні аспекти з точки зору взаємодії, а саме конфронтації та комунікації в системі державного управління, які виникають в результаті розвитку системи або навпаки, стагнації, зміни поколінь тощо.

Для реалізації цієї мети розглянемо два аспекти: по-перше, виходячи з визначення того, що Україна рухається в бік інформаційного та інноваційного прориву; по-друге, протилежний шлях — інверсія старих підходів до системи державного управління, посилення ролі держави в регулюванні економічного, політичного, соціокультурного середовища.

Виклад основного матеріалу. Якщо виходити з характерологічних особливостей постмодерну, що визначається хаосом, як однією з рис епохи, то сучасний стан розвитку українського суспільства та всієї системи державного управління є таким. За роки незалежності зміни в структурі державного управління відбувалися так повільно, що ми майже їх не помічали. Фактично можна констатувати інертний розвиток держави, який підтримувався за рахунок накопичених ще за часів розвитку Радянського Союзу ресурсів (адміністративних, людських, когнітивних, технологічних тощо).

На жаль, державне управління в Україні поки що не виявило розумного та ефективного використання наявних в державі ресурсів за допомогою влади. Сьогодні ми можемо скоріше говорити про знецінення ресурсів (людських, технічних, земельних, економічних, продовольчих) та виснаження владного потенціалу. Можемо погодитися із визначенням Р. Кульчинського та А. Бондаренко, що «система заточена під те, щоб працювати з найменшою ефективністю. Влада так само неефективно забирає й освоює спільні для всіх громадян ресурси, нічого не даючи взамін. Єдиний розвиток такої системи — занепад» [7]. Сьогоднішня влада це, вочевидь, інтуїтивно відчуває. Підтвердженням цієї тези є слова Президента України В.Януковича про необхідність підсилення нової влади мозками, потреба в новій «інтелектуальній крові»[8].

Таким чином, про сучасний стан розвитку держави можна сказати, що Україна «зависла». Цей термін, який широко використовується користувачами комп'ютерів, означає стан технічної системи, коли вона не оновлюється і не повертається до попереднього стану. Всі користувачі ПК стикалися з подібною ситуацією.

Можна констатувати, що Україна «зависла» між минулим (де також є дві складові: перша — роки незалежності, які майже всі пройшли за інерцією розвитку радянських стратегій; друга — історичне минуле, яке було суперечливим й конфліктним для української соборності) і інноваційним майбутнім (глобалізацією, розпадом національних держав, технологічним та науковим прогресом світових наукових шкіл). Можемо припустити, що такий стан частково є наслідком геополітичного становища України та притаманних українському соціуму соцієтальних властивостей, або це замороження перехідного стану суспільства, який дослідники називають «коеволюцією» [1, с. 90]. Водночас, якщо проаналізувати складові понять «коеволюція» і «еволюція», які пропонують автори дослідження «Великая коэволюция: глобальные проблемы современности — историко-социологический анализ», можна побачити, що в Україні дуже мляво та повільно розвивається політика рин-

кових перетворень, а пошук суспільної консолідації йде за принципом маятника, в залежності від особистості, яка його реалізує. Фактично, з точки зору соціально-економічного розвитку, ці тенденції є згубними, непослідовними і конфліктними. З іншого боку, можемо припустити, що на тлі світового технологічного розвитку такий стан є перспективним для нових можливостей, зокрема, можна зробити значний стрибок в майбутнє через кілька щаблів, тому що безпосередньо у стані хаосу та невизначеності народжуються нові підходи, моделі, системи, в тому числі й для національної держави. Але якими вони будуть, консолідованими чи конфронтаційними, ті, що пропонують розвиток, чи ті, що знищують, ми не можемо сьогодні визначити. Шведські дослідники О. Бард та Я. Зодерквіст, наприклад, стверджують, що «єдине, що ми можемо сказати точно: Земля дістанеться не тому, хто відрізняється смиренністю [3]. Це стосується й України.

Підтвердження припущення державної некерованості суспільними процесами в умовах інформаційного й глобально-технологічного світу дає у своєму досліджені і Говард Рейнгольд. Він стверджує, що бездротові комп'ютерні технології, розвинений мобільний зв'язок дозволяють людям спільно діяти там, де раніше це було неможливо. Але ефект «розумного натовпу» може використовуватись і як засіб суспільного контролю, і як засіб протесту [9, с. 7].

«Зараз ми спостерігаємо перші наслідки поведінки власників — тисячі неуважливих людей, які щось бормочуть собі в руку або перед собою під час ходу, їзди або знаходячись у концертному залі, і «електронні прив'язки» перетворюють все кругом на робоче місце і весь час — на робочий час» [9, с. 6]. Тобто розвиток технологій дозволить в майбутньому скоротити кількість робочих місць, управління стає віртуальним. Це, безумовно, позначиться й на кількості державного апарату, і на системі документообігу та надання державних послуг. Сучасний український уряд це розуміє і намагається реанімувати активність електронного врядування. На жаль, цей процес йде дуже повільно, що відбивається на довірі до державної влади, яка не створює комфортних умов для своїх громадян щодо можливості виконувати свої обов'язки і права (зокрема, подавати податкові декларації, отримувати дозвільні документи та довідки, подавати документи для участі у конкурсах тощо) за допомогою комп'ютерних технологій.

Існує і друга сторона розвитку технологій, яка позначиться, в першу чергу, на політичних процесах. Фактично технологічний прогрес створює умови для існування нового типу віртуальних співтовариств, які можуть існувати самостійно без посередників, зокрема в образі держави або ЗМІ, комунікуючи одне з одним. І ці другорядні наслідки, на думку Рейнольда, можуть викликати «справжнє цунамі в суспільстві». Як приклад він наводить діяльність політичного руху «Народна влада II», який скинув президента Філіппін Джозефа Естраду у 2001 році, коли людей на демонстрації скликали за допомогою СМС-повідомлень на мобільні телефони [9, с. 23]. Останній приклад — вибори в Ірані 2009 року, коли в соціальних мережах розгорнувся революційний рух, громадські журналісти реалізували себе, дописуючи репортажі в режимі он-лайн на блого-платформах. Вперше в історії матеріали блоггерів використовували засоби масової інформації і держава не змогла зупинити цей потік. «Найкращім блоггером, що висвітлював іранський конфлікт, став Saeed Valadbaygi, дописувач блогу Revolutionary Road. Популярність Саєда в Сеті була такою, що на нього посилалися найбільш авторитетні видання: Le Monde, BBC, TimesOnline [4]. Українська політична практика також має досвід акцій протесту, які збираються за допомогою СМС-повідомлень. Зокрема протести автомобілістів проти підвищення ставок транспортного збору, які прокотилися по всій державі в січні—лютому 2009 року, збиралися за допомогою СМС-повідомлень [2].

Інші приклади використання технологій наводить Г. Рейнольд: «В Хельсінкі і Токіо можна управляти торгівельними автоматами по телефону; користувачі «брелка-свахи» Lovegety в Японії розшукують можливих кандидатів на побачен-

ня...; коли я не працюю на своєму робочому комп'ютері, його процесор зайнятий пошуком неземного розуму. Я один з мільйонів людей по всьому світу, які надають свої комп'ютери для здійснення того чи іншого проекту... Ці колективи володіють достатніми обчислювальними можливостями, щоб зламати код, створити ліки або зняти цифровий фільм» [9, с. 6]. А журнал «Forbes» склав перелік порад для представників бізнесу по використанню соціальної мережі Twitter щодо проведення маркетингових досліджень та фокус-груп для просування товарів і послуг.

Сучасна українська державотворча діяльність показала, що перманентне декларативні прагнення всіх представників владно-управлінської еліти до європейського вибору, визнання європейських цінностей та моделі розвитку, на жаль, не призводить до впровадження європейських стандартів, а тільки завдає шкоди суспільній свідомості. Існування в політичній культурі протилежних за напрямком цінностей, настанов, культурно-моральних кодів призводить до формування подвійного сприйняття дійсності. Це загроза з одного боку — для психічного стану нації, з іншого — для морально-культурного середовища, коли формування підходів подвійних стандартів стає нормою життя. Загрозливим є і той факт, що в таких умовах вже виросло й сформувалося ціле покоління. Тобто, якщо біблейський Мойсей водив свій народ по пустелі 40 років, щоб сформувати державну свідомість, то можна вважати, що ми вже пройшли половину цього шляху. Чи бачимо ми світло в кінці цього тунелю?

Роздвоєння сприйняття та усвідомлення дійсності, з точки зору наукового традиціоналізму, може визначатися як шизофренічний (тобто патологічний з традиційного погляду) стан суспільства. Водночас філософи, зокрема Ж. Делльоз та Ф. Гваттарі, визначають розвинений капіталізм як такий, що страждає на шизофренію й має перспективи розвитку тільки виходячи з цього психічного стану [6]. Ми можемо погодитися з такою думкою в частині того, що сьогодні немає стандартних виходів з ситуації, немає прикладів норми розвитку або дій. Скоріше за все світом буде правити спонтанність та так звана світова «мережева» спільнота. Таким чином, стан «зависання» української державної системи може стати унікальним як для розвитку, так і для занепаду держави. Цей підхід, з точки зору розвитку економіки держави, може вважатися занадто радикальним, але з точки зору збереження та розвитку людського ресурсу може стати тією соломинкою, яка врятує і українську соборність, і українську національну ідею. Причому розвиненим країнам, які мають багатий досвід психології споживання, набагато важче змінювати парадигму соціокультурного розвитку, бо на суспільстві споживання базується вся їх економічна вага та сила. Україна в цьому плані має свої умовні «переваги». Поки державно-управлінська система «зависла», унікальні природні і людські ресурси розпорошуються, хоча повинні бути задіяними у процесі суспільного розвитку.

Традиційне питання: що робити? В умовах «зависання» системи існує декілька способів поведінки. Можна просто залишити все як є й чекати, поки система сама вийде з стану «зависання» та знайде необхідний «файл». Можна спробувати авторитарним втручанням вимкнути світло й примусово перезавантажити систему. І таки спроби постійно відбуваються намаганням силоміць врегулювати за допомогою законодавства інформаційний простір або втрутитися в діяльність Інтернету. Але за таких умов є загроза втрати важливих «файлів». Дослідники вже сьогодні попереджають, що намагання за допомогою державної регуляції знищити або призупинити розвиток інтерактивного спілкування в рамках «мережі» призведе до жорсткого протистояння та непокори між новою формацією й традиційною системою влади. Тобто, щоб зберегти вже накопичену інформацію та відновити діяльність системи, що «зависла», треба шукати нових підходів.

Як це зробити відносно сучасної політичної системи та її складової державного управління й системи прийняття рішень? Існують різні підходи щодо модернізації державного управління. Так, демографи радять заради збереження стабільності си-

стеми зберігати баланс людського ресурсу в пропорції 10 : 40 : 50 (кадровий баланс працюючої системи 10% — люди у віці 50 і більше років, 40% — люди середнього віку від 40 до 50-ти, 50% — молодь від 20 до 30 років). Нові культурологічні концепції радять зберігати мононаціональну ідентичність, шукати національну ідею, яка б об'єднала заради майбутнього й призвела до українського прориву. Представники інформаційного світу передрікають занепад традиційної системи державного управління, прогнозують соціальну і економічну нестабільність, яка стане нормою життя. За висловленням Барда та Зодерквіста, приходить епоха «плюрархії», яка характеризує стан суспільства як такий, коли неможливо сформулювати умови для існування системи на основі законів [3]. Політологи радять укріплювати та розвивати демократичні традиції та публічну сферу, консервативні державні діячі, навпаки, намагаються зачинитися від громадського контролю під приводом захисту національних інтересів.

Дослідники інформаційного суспільства свідчать, що сьогодні формується нова «каста» людей, які фактично не дотримуються ніяких «правил гри», живуть за законами комп'ютерної демократії, створюють свої групи тиску і впливу, а політики виконують при них роль ретранслятора ідей. Фактично формується нова політична еліта, яка вже отримала назву «нетократії», і це , як правило, представники молоді [3]. Вони живуть за своїми правилами, тими які діють і працюють в «мережі» Інтернет, де взаємодія і спілкування проходять за принципом єдності. Там майже не працюють принципи національної ідентичності (за винятком радикально налаштованих груп), конфліктності ідей, політичної ідентичності. Суспільство, що живе в «мережі» формується за принципами безконфліктного спілкування та зацікавленості в своєму ідентичному середовищі, яке не потребує боротьби за ресурси, територію, самореалізацію [3].

Якщо подивитись на це середовище з точки зору формування нового типу взаємовідносин між суспільством і державою (а в Україні вони тільки формуються), то виникає ілюзія формування типу слабкої, легкокерованої суспільної маси з вузько груповими інтересами. Можливо, з одного боку, це так і є, але з іншого боку, це нове покоління не потребує такої величезної кількості ресурсів, зокрема інформаційних, які продукує будь-яка держава. Методи управління та моделі розвитку, які можуть бути цікавими за таких умов, скоріше всього здаються занадто простими, можна діяти загальновідомими методами піару державної діяльності, використати маніпулятивні інформаційні технології. І дійсно, коли забагато суперечливої інформації, відбувається помутніння реального світу. Аналітики вважають, що за димовою завісою великої кількості інформації вже неможливо роздивитись, що відбувається насправді, а це призводить до «збільшення ментального забруднення суспільства» [3]. Тобто виникає парадоксальна ситуація: чим більше держава створює інформаційних потоків, тим менше її розуміє суспільство. Недовіра між державою та суспільством зростає, а інформація втрачає свій статус і стає вже не тільки серйозною проблемою управління інформаційними потоками, але й проблемою психологічної та соціальної екології.

Автори «Коеволюції» стверджують, що «зміна поколінь не тільки трансформує соціальні структури, але й починає нові періоди історії» [1, с. 113]. Покоління, що вступає в свої права, вже відчуває і знає про своє майбутнє значно більше, ніж йому відкриває державна інформаційна політика України. Воно поінформовано про наявність великої кількості екологічних проблем і фактичну втрату ресурсів, про інертність, безпорадність і байдужість сучасних політиків, про обмеженість своїх можливостей. Водночас психологи впевнені, що за умов «загону в куток» активна і розумна особистість вмикає компенсаторний механізм, який допомагає їй вижити. Тобто можна припустити, що особливості суспільної психології в умовах фрагментарного суспільства і «нетократії» поступово перетворюються з психології споживання на психологію людського розвитку. Причому за таких умов виникнуть

не тільки нові соціальні види взаємодії, а й нові класи, які, на думку дослідників, будуть конфронтувати і конкурувати між собою не менш жорстко, ніж сьогоднішні національні держави [3].

Паростки мережевої самоорганізації вже з'являються й у мережевих співтовариствах, коли представники певної соціальної групи виробляють для себе найважливіші правила поведінки. Прикладом, зокрема, першим і поки що єдиним в Україні, є портал громадянської журналістики ХайВей (http://h.ua/), блоги Інтернет-видання «Українська правда» (http://www.pravda.com.ua), сайт «Громадського спротиву "Майдан"» (http://maidan.org.ua/). І іноді пропоновані новими спільнотами правила вирізняються досить радикальними або агресивними висловлюваннями. За таких умов завданням держави стає відчути й зрозуміти ці правила й напрямки розвитку, налаштувати свій державний механізм на підтримку позитивних й нейтралізацію тих, які шкодять формуванню суспільного простору.

Більш технологічно розвинені країни світу вже оцінили виклики нової епохи і в різні способи намагаються якщо не вплинути на процеси самоорганізації «мереж», то хоча б вести політику відкритості та інтеграції в технологічні співтовариства. Як приклад можна навести блоги президентів Росії, США та інших державних діячів в популярній мережі Twitter і деяких соціальних мережах. Фінляндія взагалі додала право людини на доступ до мережі Інтернет до переліку невід'ємних і обов'язкових прав людини.

Українська державна управлінська машина тільки починає вести розмови про необхідність інноваційної перебудови всіх сфер життя. Так, в червні поточного року у Верховній Раді України відбулися парламентські слухання «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», в яких взяли участь парламентарі, урядовці, науковці з різних галузей досліджень, громадські діячі. Поки що парламентом тільки прийняти рекомендації, де визначені шляхи та конкретні заходи, які повинні забезпечити вироблення Стратегії інноваційного розвитку України в умовах глобалізаційних викликів.

Президент України В.Янукович також оголосив нові підходи до кадрового резерву державного службовця з метою збільшення кількості молоді в органах державної влади. Але, якщо не змінити стратегію розвитку держави з використання державних ресурсів та накопичення їх у приватному секторі та розвитку феодально-середньовічних відносин на стратегію захисту екологічного середовища, розвитку інноваційних технологій, підтримки науки та освіти, розвитку електронного врядування, буде дуже важко здійснити це і отримати очікувані результати.

Отже, можна зробити висновок, що державне управління України в епоху постмодерну потребує інноваційних змін в управлінні економікою, соціальними процесами, освітою, наукою, інформаційним простором тощо з урахуванням всіх викликів ери інформаційного суспільства, зокрема формування нової нетократичної еліти, нової культури взаємодії в соціумі, нових підходів до конфронтації та комунікації, урахуванням ментального забруднення суспільства. І воно приречено на ці зміни. Фактично мова йде про зміну парадигми соціокультурного розвитку, взаємодії держави як апарату управління з суспільством «мережевого соціуму». Така постановка питання потребує напрацювання нових механізмів державного управління для конкретних сфер управляння інформаційним полем, політичними діями, економічними та соціальними реформами, міграційними процесами на основі осмислення існуючих реалій соціокультурного, політичного та класового середовища та сучасних тенденцій розвитку глобального світу.

Водночас намагання використання державного механізму для задоволення потреб частини еліти, накопичення приватного капіталу за рахунок суспільних ресурсів, силові методи згортання демократичних та глобальних свобод, нехтування сучасними перетвореннями в системі управління призведуть до поглиблення розколу між державою, як системою, та суспільством, як соціокультурним середовищем.

Завданням для наступних наукових пошуків має стати: глибинний науковий аналіз впливу інформаційних технологій на розвиток сучасної національної держави як інституту управління; аналіз світового досвіду державного реагування на створення «паралельної реальності» в соціальних мережах; пошук потенційних шляхів взаємодії держави і суспільства в постмодерному світі з нульовими втратами та збереженням і розвитком держави.

Література

1. Афонин Э.А. Великая коэволюция. Глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ : [моногр.] / Э.А. Афонин, А.М. Бандурка, А.Ю. Мартынов. — К. : Парламентское изд-во, 2003. — 384 с. — (Открытая исследовательская концепция, вып. № 2). — Режим доступа : http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/povni_text/coev_f.pdf; Рецензия на книгу : Л.В.Сохань // Социологические исследования [электронный ресурс]. — 2003. — № 12. — С. 140—141. — Режим доступа : http://www.ecsocman.edu.ru/socis/msg/219281.html.

2. Акция протеста автомобилистов в Киеве будет продолжаться круглосуточно [электронный ресурс] // Кореспондент. — 2009. — Режим доступа : http://korrespondent.net/kyiv/733453.

3. Бард А. Netократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма [электронный ресурс] / А. Бард, Я. Зодерквист. — Режим доступа : http://www.fictionbook.ru/author/bard_aleksandr/netokratiya_novaya_pravyashaya_yelita_i.

4. Выборы в Иране: Интернет-медиа как средство борьбы за свободу выбора [электронный ресурс]. — Режим доступа : http://habrahabr.ru/blogs/twitter/62316.

5. Горностай П.П. Личность и роль : Ролевой поход в социальной психологии личности / П.П. Горностай. — К. : Интерпресс ЛТД, 2007. — 312 с.

6. Делез Ж. Анти-Эдип : Капитализм и шизофрения / Ж. Делез, Ф. Гваттари; [пер. с франц. и послес. Д. Кралечкина; науч. ред. В.Кузнецов]. — Екатеринбург : У-Фактория, 2007.

7. Кульчинський Р. Як зробити нову Україну [електронний ресурс] / Р. Кульчинський, А. Бондаренко // Українська правда (Інтернет-видання). — 23.06.2010. — Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/articles/2010/06/23/5162622.

8 . Осенью секвестр Кабмина? [електронний ресурс] // Дзеркало тижня — № 26 (806) — Режим доступу : http://www.dt.ua/1000/1550/70056.

9. Рейнольд Г. «Умная толпа»: новая социальная революция [электронный ресурс] / Говард Рейнольд; (пер. с англ. А. Гарькавого). — М. : ФАИР-ПРЕСС, 2006. — 416 с. — Режим доступа : http://lib.aldebaran.ru.

10. Сюмар В. Віктор Янукович і світ постмодерну [електронний ресурс] / Вікторія Сюмар // Українська правда (Інтернет-видання). — 04.06.2010. — Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/articles/2010/06/4/5104648.

11. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: последствия биотехнологической революции [электронный ресурс] / Ф. Фукуяма; (пер. с англ. М.Б. Левина). — М. : ООО «Издательство АСТ»; ОАО «ЛЮКС», 2004. — 349 [3] с. — (Philosophy). — Режим доступа : http://alt-future.narod.ru/Future/Fnpb/fukunpb.htm.

ЛОБАНОВА Алла Степанівна,
доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного університету, м. Кривий Ріг.

Анотація: *у статті обґрунтовується функціонування мімікрійних поведінкових практик у системі державного управління. Розглядаються характер і мотивація поведінки працівників органів державного управління в контексті теорії соціальної мімікрії.*

Ключові слова: *соціальна мімікрія, управління, мотивація, цінності, норми, подвійна мораль.*

LOBANOVA A.S.

Annotation: *the author's substantiation of the functioning of mimicric behavioral practices in the system of public administration is suggested. The character and the motivation of workers' behavior in bodies of the public administration in the context of social mimicry theory are viewed.*

Keywords: *social mimicry, management, motivation, values, norms, double moral.*

УДК 17.026 : 351

Алла ЛОБАНОВА

МІМІКРІЙНІ ПОВЕДІНКОВІ ПРАКТИКИ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: МОТИВАЦІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ

Прагнення сучасної української влади стосовно інтеграції до європейського співтовариства залишиться політичною риторикою без реальних ефективних управлінських зрушень і реформ у сфері державного управління. Новий Президент України В. Янукович і його команда у короткий термін відновили вертикальну ієрархію системи влади.

Це сприяло формуванню парламентської коаліції, яка активізувала ухвалення пакету нових законодавчих актів, що є вкрай необхідними для нормального функціонування держави. «Сильна рука» Президента певною частиною суспільства була сприйнята позитивно, оскільки нарешті були ліквідовані суперечності між Президентом, урядом і парламентом, які тривалий час бентежили не тільки українське суспільство, а й світове співтовариство; почали налагоджуватися довгоочікувані українсько-російські політичні відносини, був оновлений кадровий склад очільників областей та міст. Тобто відчутними стали зміни в управлінський сфері як на республіканському, так і на регіональному рівнях.

Здійснюючи реформаторську політику, владні посадовці та політичні лідери у засобах масової інформації декларують свою абсолютну прихильність до демократичних засад розбудови держави. Разом з тим, не можна не помітити, що практично на всіх рівнях державного управління починає простежуватися тенденція до домінування антидемократичного принципу «більшість підпорядковується меншості».

Спостереження свідчать, що фіксується масовий (чи не примусовий?) вступ чиновників різних управлінських структур до Партії Регіонів, здійснюється спроба законодавчо заборонити громадські зібрання та мітинги у територіальних межах міст. Вочевидь, ці перші індикатори обмеження демократичних процесів укорінюють думку про наявність у представників «нової влади» здатності до мімікріювання, тобто маскування своїх справжніх політичних намірів, імітації демократичних процесів. Невипадково у суспільстві почали накопичуватися протестні настрої, які особливо відчутні у західних регіонах країни.

У зв'язку з цим виникає низка питань: чи доцільною є у сучасних українських реаліях жорстка управлінська організація, яка уособлюється у «сильній руці» Президента? Чи не стане вона машкарою до повернення авторитарного політичного режиму? Як це може позначитися на розгортанні демократичних процесів? У який спосіб можна запобігти поширенню мімікрійних поведінкових практик владної еліти?

Щоб відповісти на ці питання, варто звернути увагу на мотиваційну орієнтацію сучасного політичного істеблішменту, з'ясувати характерні особливості поведінкових практик його представників, які здійснюють управлінську діяльність на різних щаблях державного управління. Тож метою статті є обґрунтування характеру поведінкових практик у системі державного управління, зокрема таких, які мають мімікрійний (імітаційний, маскуваль-

ний) характер. Для цього необхідно: по-перше, обґрунтувати сутність соціальної мімікрії у сфері державного управління; по-друге, проаналізувати певні управлінські рішення (поведінкові практики) «нових владних органів» і з'ясувати їх мотиваційну орієнтацію.

Дослідження сутності та змісту соціальної мімікрії, що здійснювалися нами упродовж десятків років, свідчать, що соціальна мімікрія є об'єктивно існуючим в усіх суспільствах, необхідним і специфічним соціальним феноменом людського буття, його організації та життєдіяльності. Вона, насамперед, проявляється у тому, що людині іманентно властива розумова здатність відшукувати різноманітні шляхи для пристосування в природному та соціальному (як у небезпечних, так і цілком сприятливих) середовищах. Неминучість соціальної мімікрії історично обумовлена дією загальних та окремих законів суспільного відтворення, пристосування та наслідування.

Разом з тим, соціальна мімікрія не є родовою властивістю людини, а есплікується нами як одна із ситуативних (історичних) модифікацій хитрості розуму, яка поєднує в єдине ціле хитрість розуму (як родову характеристику людини) і специфіку її прояву в критичних, складних, небезпечних для людини умовах або в ситуаціях, що уможливлюють досягнення нею успіху, гараздування.

Хитрість розуму пов'язує соціальну мімікрію з адаптацією в усіх її проявах, а здатність людини до мімікріювання лише побічно, опосередковано, модифіковано пов'язується з її сутністю. Звідси випливає, що соціальна мімікрія є «не різновидом адаптації, а одним із способів її формування, структурування та функціонування. Саме в ситуації адаптивної поведінки (ситуації пристосування) невід'ємна властивість людини — хитрість розуму — модифікується в соціальну мімікрію, яка тим самим виконує інструментальну роль у пристосуванні людини до певних соціальних умов або ситуацій». Наші теоретичні дослідження уможливили виокремлення за цільовою ознакою трьох форм соціальної мімікрії (суб'єкти — мімікріанти): мімікрії-захисту, мімікрії-гараздування та соціального міметизму.

Сутнісною особливістю мімікрії-захисту є тактика виживання людей за несприятливих (або нестерпних для них) зовнішніх умов; мімікрії-гараздування — стратегія реалізації своїх егоїстичних інтересів під маскою дотримання і виконання найвищих за суспільною значущістю і соціальною схвальністю ролей і функцій; соціального міметизму — життєве кредо «стати і бути чужим „Я"». Означені форми соціальної мімікрії можуть мати як деструктивний, так і конструктивний, як дисфункціональний, так і функціональний характер — все залежить від тієї мети, яку переслідує мімікріант та від наслідків, які має застосування мімікрійної поведінки.

Головними способами реалізації зазначених форм соціальної мімікрії є імітація (підробка), лицедійство та містифікації, які запроваджуються шляхом обманних вербальних кодів і відповідного одягу, жестів, рухів, міміки. Базовим обманним вербальним кодом є неправда (брехня), що складає підґрунтя вигадок, лестощів, фальсифікацій, жартів тощо, які використовуються людьми під час мімікріювання, яке спрямоване на досягнення адаптивних переваг.

Ґрунтуючись на отриманих концептуальних засадах соціальної мімікрії, вважаємо, що сфера політики в цілому і система державного управління зокрема є особливо привабливими для реалізації здатності політичних акторів до майстерності маскування, імітацій, насамперед тому, що вона сприяє завойовуванню, утриманню та використанню влади, що, у свою чергу, задовольняє їх амбітні особистісні або вузькокланові (групові) егоїстичні інтереси.

Тож, соціальна мімікрія у сфері державного управління може набувати різноманітих форм: і мімікрії-гараздування, до якої вдаються певні посадовці з метою досягнення й утримання бажаної владної позиції у політично-управлінській структурі суспільства шляхом найрізноманітніших імітаційних, маскувальних управлінських дійств, спрямованість яких не відбиває їх справжні ціннісні переконання, а є вміло вибудованою бутафорією, і мімікрія-захист, тобто тактика пристосування окремих

державних чиновників до легітимної влади за умов несприйняття її офіційного курсу, але із прагненням зберегти свій соціально-посадовий статус в ієрархії управління.

Життєва практика, емпіричні дослідження сучасного життя свідчать про те, що мімікрійна поведінка, як правило, ситуативно зумовлена певними обставинами, що примушують (або, навпаки, спонукають) людину приховувати свої справжні наміри.

Отже, у сфері управління вона може мати як епізодичний, так і довготривалий характер, може являти собою не лише один або декілька соціальних актів, а й упорядковану систему соціальних дій, спрямованих чиновником-мімікріантом на зіткнення інших людей або ситуацій обманним шляхом для досягнення поставленої мети. Підкреслимо, що соціальну дію ми розглядаємо у світлі веберівського визначення як таку, що: по-перше, спрямована на поведінку іншого відповідно до суб'єктивного смислу діючої особи; по-друге, є визначеною за своїм характером, завдяки цій співвіднесенності; по-третє, пояснюється цим суб'єктивним змістом. «Соціальна дія (включно з невтручанням або терплячим сприйняттям) може бути орієнтованою на минулу, теперішню та очікувану в майбутньому поведінку інших. Вона може бути помстою за колишні образи, захистом від небезпеки в поточний момент або засобами захисту від можливої небезпеки в майбутньому. „Іншими" можуть бути окремі особи, знайомі або невизначена кількість зовсім незнайомих людей» [1, с. 625].

Наші дослідження системи управління уможливлюють припущення, що мімікрійна поведінка у сфері управління здебільшого має цілераціональний характер, але в окремих ситуаціях може бути визначена як традиційна соціальна дія. Згадаймо, що, за М. Вебером, цілераціональна соціальна дія — це дія, в основі якої лежить очікування певної поведінки інших людей та речей зовнішнього світу і використання цього як «умов» або «засобів» для досягнення своєї раціонально визначеної та продуманої мети. Цілераціонально діє той індивід, чия поведінка зорієнтована на мету, засоби та побічні результати його дій, хто раціонально розглядає відношення засобів до мети та побічних результатів і, нарешті, відношення різних можливих цілей одна до одної.

Традиційна соціальна дія ґрунтується на тривалих звичках. Суто традиційна дія, подібно до реактивного наслідування, перебуває на межі, а часто навіть за межами того, що може бути названо «свідомо» орієнтованою дією. Зазвичай це може бути автоматична реакція на звичний подразник відповідно до установки, яка колись була засвоєна.

Виходячи з такого розуміння цілераціональності і традиційності соціальної дії, можна переконливо констатувати, що мімікрійні поведінкові практики посадовців або службовців у сфері державного управління завжди вмотивовані конкретною метою і зорієнтовані на раціональність. Наприклад, отримання електоральної підтримки у боротьбі за державні посади або мандат депутата шляхом проголошення бажаних для населення політичних програм; завоювання вищої ієрархічної сходинки у своїй кар'єрі шляхом проголошення ідеологічних гасел, які насправді не сповідуються; прагнення зберегти певну посаду при «новій легітимній владі», програмні цілі якої не підтримуються; бажання досягти успіху та гараздування шляхом удавання себе національним патріотом, демократом або менеджером, який прагне сприяти суспільному розвитку.

Дослідження свідчать, що в українському політичному просторі [2], а відтак і в управлінському середовищі соціальна мімікрія стає органічною потребою певної частини акторів, коли вони зростаються зі своїми ролями-масками. За таких умов їх поведінка здійснюється шляхом автоматичної мімікрії, процес якої вже є звичним та апробованим. У чиновників-мімікріантів виробляється так би мовити «соціальний рефлекс мімікріювання», який завжди проявляється у відповідній ситуації. Наприклад, підлеглий, який звик приховувати перед своїм керівником своє справжнє ставлення до нього, починає мімікріювати, перебуваючи зовсім в іншому соціальному оточенні, де є представники вищих соціальних статусів. Якщо, за М. Вебером, той суб'єкт, який діє цілераціонально, «... не діє традиційно» [1, с. 625], то мімікріант,

діючи цілераціонально, може вдаватися до традиційного типу соціальної дії тоді, коли соціальна мімікрія стає способом його життя.

Чим же регулюється процес реалізації мімікріантом ідеї цілераціональності у своїй поведінці?

Веберівська теорія соціальної дії обґрунтовує, а досвід людського життя засвідчує, що кожна дія людини має певний мотив, тобто спонукання до діяльності, що пов'язується з її бажанням задовольнити якісь свої конкретні потреби. Це спонукання являє собою усвідомлену причину, яка і визначає той або інший вибір дій та вчинків людини. Усвідомленість людиною причин того або іншого вибору відбувається завдяки зміні та розширенню нею сфери своєї діяльності, що перетворює предметну дійсність, удосконалюючи процес суспільного виробництва матеріальних та духовних цінностей. Вибір певного напрямку дій та вчинків регулюється її ціннісними орієнтаціями, емоціями, суб'єктивними переживаннями, настановами і реалізується в соціальній поведінці.

Соціальні настанови посадовця, який використовує мімікрійні поведінкові практики, пов'язуються з потребою досягти певної мети у прихований спосіб — шляхом маскування своїх справжніх намірів. А його активність стимулюється потребами в самореалізації через виконання ним скопійованої ролі-маски, яка за цих умов може принести йому найбільший суспільний бажаний ефект.

Вочевидь, значна кількість працівників органів державного управління, які працювали під керівництвом «помаранчевої влади», опинились у складній для себе ситуації, коли до влади прийшла «Партія регіонів». Їхнє бажання утримати свої посади примусило їх оцінити обставини, нових керівників, їх якості, сильні та слабкі сторони, щоб, скориставшись цими знаннями, визначитися із своїми поведінковими практиками: або залишитися вірними своїм «помаранчевим» уподобанням і за власним бажанням залишити свої посади, або «вдягти» машкару прибічників «нової влади» і залишитися на своїх посадах. Оцінка нової політичної ситуації працівниками органів державного управління відбувалася, звісна річ, спочатку на емоційному рівні, тобто шляхом психічного відображення у формі безпосереднього небезстороннього переживання життєвого змісту нових реалій, обумовленого відношенням об'єктивних їх властивостей до потреб мімікріанта.

Емоції, як відомо, відображають оцінне судження тих умов, у яких перебуває людина. Якщо певні умови відповідають її експектаціям, то вона, як правило, не приховує своїх справжніх намірів і прагнень і в межах цих умов намагається відкрито реалізувати себе. Скажімо, так діють простодушні, щирі люди. Згадаймо хоча б князя Мишкіна з «Ідіота» Достоєвського, який практично ніколи не ховав своїх справжніх емоцій і свого ставлення до навколишнього соціального середовища. Прагнення жити щиро і відкрито він реалізовував у кожній своїй дії, кожному вчинку, не замислюючись над тим, як це сприймається оточуючими. Проте у сучасному українському суспільстві, особливо у сфері політики, а отже, і в системі управління, важко вижити, не приховуючи своїх справжніх намірів, оскільки суттєво знижуються можливості здійснити свої наміри.

Чиновники-мімікріанти не проявляють відверто — ні словами, ні мімікою, ні жестами — свої справжні емоції, вони намагаються їх приховати, замаскувати, що здійснюється завдяки їх розумовим здібностям, зокрема хитрості. Наприклад, якщо поведінка керівника викликає у підлеглого негативні емоції, обурення, то він навіть не дає взнаки, а навпаки, спробує мімікою або словами засвідчити, що все гаразд.

Тож, змістовні аспекти емоцій для тих посадовців, які обирають мімікрійні поведінкові практики, набувають псевдоціннісного характеру. Це означає, що вони виражають свої емоції з протилежним знаком з протилежною модальністю під уявно створеною маскою: маскувальною мімікою та обманними вербальними системами. Власне, у них, як у «людини-маси» (Х. Ортега-і-Гасета) просто немає моралі, оскільки «в основі моралі лежить відчуття потреби підпорядкування свого життя

вищим принципам обов'язку, усвідомлення потреби служіння великій справі» [3, с. 227].

Це носії дисфункціонально-деструктивної мімікрії, які підпорядковують своє життя досягненню особистісної або групової мети за будь-яку ціну і свою псевдоморальну ціннісно-нормативну систему видають за загальновизнані цінності. Завоювавши владні позиції, вони вибудовують такі патерни групових дій, які спрямовані на реструктуризацію управлінських структур, а подекуди і на руйнацію державності.

Ясна річ, коли йдеться про функціональну та конструктивну мімікрію, то в цьому разі працівники органів державного управління, мімікріюючи, дійсно керуються обов'язком, суспільно корисними ідеалами, але приховують їх через неможливість оприлюднення, скажімо, у певних небезпечних для життєдіяльності умовах. Емоційне вираження мотиваційної структури мімікріанта все одно відбувається за знаком і модальністю, що є протилежними до справжніх, але ціннісно-нормативна система за своєю сутністю залишається моральною.

Емоційність у носіїв як мімікрії-захисту, так і мімікрії-гараздування у будь-яких випадках виявляється через посередництво когнітивного (розумового) рівня: мімікріанти прагнуть свідомо керувати своїми емоціями в потрібному їм напрямку, приховуючи свої справжні почуття, наміри, ціннісні орієнтації. І лише тоді формується поведінкова готовність діяти у заздалегідь передбачений спосіб. На другому рівні диспозиційної структури особистості мімікріантів йдеться про їх схильність і здатність у конкретних ситуаціях приховати свою справжню нормативно-ціннісну систему та мету під машкарою загальновизнаних стандартів, щоб оточуючі сприйняли її за справжню настільки, наскільки можна повірити, аби діяти за запропонованим ними сценарієм і приймати їх за «своїх».

Вищий рівень диспозиційної ієрархії мімікріантів у сфері управління створює система ціннісних орієнтацій на цілі життєдіяльності та засоби їх досягнення, що детерміновані загальними соціальними умовами, у яких вони перебувають або прагнуть бути. Ця система має амбівалентний характер, що виявляється в існуванні в свідомості мімікріантів двох протилежних за своєю моральною сутністю систем ціннісних орієнтацій і засобів досягнення цілей:

1) нелегітимної, або справжньої — особистісно визнаної, проте такої, що не відповідає інституціоналізованим нормам;

2) легітимної, тобто уявної (імітаційної, підробної) — особистісно не визнаної, але такої, що відповідає загальновживаним (легітимним) суспільним стандартам.

Мімікріанти, як правило, вдаються до уявної (імітаційної, підробної) системи і намагаються примусити соціальне оточення повірити в її «справжність», однак за певних умов вони можуть проявляти й особистісно визнану систему.

Тож, виходить, що моральною основою життєвої позиції чиновника (посадовця, політика, депутата)-мімікріанта є подвійна мораль, коли людина «думає одне, а говорить зовсім інше»; «говорить одне, а робить зовсім інше», замість «адекватності думки і слова», «єдності слова і справи». Життєва позиція мімікріантів не відрізняється усталеністю, а має, так би мовити, флуктуаційний характер: вона може реалізуватися як шляхом послідовного та принципового дотримання ними своїх переконань у соціальній поведінці (конструктивно-функціональна мімікрія), так і внаслідок хитромудрого пристосування з метою задоволення особистісного чи групового егоїстичного інтересу або лицемірної комунікативної інтеракції (дисфункціональна, деструктивна мімікрія). Вибір мімікріантами змісту своєї життєвої позиції визначається пануючими в соціумі ідеалами та цінностями, а також можливостями щодо реалізації своїх прагнень і намірів.

Отже, диспозиції мімікріантів у сфері управління цілераціонально ієрархізовані і вмотивовані очікуванням певної поведінки інших людей та предметів зовнішнього світу з використанням їх як «умов» або «засобів» для досягнення своєї раціонально визначеної та продуманої мети.

Будь-яка цілісна ідея раціональної дії, як зазначав Дж. Голдторп, повинна передбачати у своєму складі певну взаємозалежність між цілями індивідів, їх переконаннями, доказами цих переконань та діями, що виникають унаслідок цього: «індивіди діють раціонально тоді, коли обирають ті шляхи, які щонайкраще мають сприяти реалізації їх цілей» [4].

У сучасному українському суспільстві певні політичні партії, владні структури вибудовують свою власну архітектоніку мімікрійної поведінки, яка спрямовується на досягнення групових (кланових, корпоративних) цілей. Так, наприклад, характерною мімікрійною практикою було підписання різного роду меморандумів, угод між окремими політичними діячами або політичними силами, які згодом якоюсь стороною відверто порушувалися. А у процесі виборчої кампанії Президента України на початку 2010 р., коли політичні суперники висловлювали абсолютно протилежні судження стосовно фактичного економічного стану України, неможливо було з'ясувати, хто ж з фігурантів президентських перегонів говорив правду.

Є переконання, що майже всі учасники виборчого процесу мімікріювали, тобто вводили в оману своїх виборців, намагаючись завуалювати справжній стан економіки у своїх інтересах. «Нова влада» проголосила курс на багатовекторну політику, однак у дійсності чітко простежується домінування українсько-російської інтеграції над інтеграцією до Європейського Союзу. У виборній програмі лідера «Партії регіонів» переконливо озвучувалася обіцянка пом'якшити податковий тиск на малий та середній бізнес упродовж п'яти років, а запропонований урядом проект Податкового кодексу навпаки, утискає підприємців, звужує можливості реалізації ними своєї підприємницької ініціативи. У Верховній Раді постійно спостерігаються мімікрійні поведінкові практики — перехід депутатів з однієї фракції до іншої, що фактично означає зраду ними електоральних преференцій. Як зазначає відомий український соціолог М. Шульга, переходи із фракції у фракцію наявні і в парламентах інших країн, проте в Україні вони «трапляються частіше і виглядають вульгарніше, цинічніше» [5, с. 469].

Висновки. Мімікрійні поведінкові практики як спосіб пристосування людини до соціального середовища шляхом реалізації уявної (імітаційної, підробної) або скопійованої ролі-маски є специфічним різновидом соціальної поведінки. Отже, вони властиві практично всім сферам суспільного життя, зокрема і сфері державного управління. Головною ідеєю мімікрійної поведінки є цілераціональність, спонуканням — прагматизм. Регуляторами мімікрійної поведінки є існування у свідомості мімікріантів та реалізація ними у соціумі одночасно двох ціннісно-нормативних систем: нелегітимної — особистісної (справжньої), яка приховується тому, що суперечить загальновизнаним стандартам, характеризується відсутністю морального стрижня, флуктуаційністю, не сприймається схвально соціальним оточенням, що не дозволяє їм досягати бажаної мети, і легітимної (псевдоціннісної для них), яка реалізується на практиці, оскільки вона відповідає суспільним експектаціям та є загальновживаною.

Є переконання, яке підтверджується дослідженнями і життєвою практикою, що в сфері державного управління, як і в цілому у сфері української політики, укорінюються мімікрійні поведінкові практики, які реалізуються за будь-якого політичного режиму: чи демократичного, чи демократично-авторитарного. Структурована та чітко ієрархізована управлінська вертикаль в українському просторі поки що не сприяє ліквідації подвійної моралі у сфері управлінської політики, а навпаки, створює сприятливі умови для поширення і розповсюдження мімікрійних практик владними структурами різних рівнів у своїх інтересах, оскільки їх основною ідеєю є цілераціональність і прагматизм.

Зрозуміло, що мімікріанти, реалізуючи свою поведінку у певній управлінській структурі (чи то вищі органи законодавчої або виконавчої влади, чи то органи місцевого самоврядування), мають за мету отримати конкретний результат:

посадовці-мімікріни (пристосуванці) хочуть зберегти свої посади, тобто досягнутий соціальний статус, а мімікракти-керівники — досягти успіху, слави, популярності. Проте перші не очікують якихось винагород від соціуму, вони лише прагнуть пережити несприятливі для них часи, захистити себе від небезпеки зовнішніх обставин, вони скоріше керуються гуманістичним принципом: «мати, щоб бути».

Найважливішим результатом їх мімікрії є забезпечення свого виживання у несприятливих, скажімо, для самореалізації, умовах. Тому вони хочуть мати — як мінімум — гарантію безпеки своєї життєдіяльності, що сприятиме реалізації їх основних відтворювальних функцій. Мімікріни (певні службовці, керівники) не претендують на матеріальні статки, винагороди, високі соціальні статуси, а обмежуються тільки реалізацією своїх адаптивних потреб стосовно забезпеченості впорядкування і хоча б відносної сталості свого життєвого простору.

Інша річ — мімікракти (певні депутати, урядовці, очільники управлінських структур різного рівня тощо), які, навпаки, прагнуть отримати максимальний ефект від своєї маскувальної ролі, спрямовуючи всі свої знання, сили, хитрість, можливості посередників (інших людей чи процеси) на досягнення поставленої кінцевої мети, яка може мати як матеріальну винагороду, так і соціально-статусну, тобто суспільно престижну.

Вони постійно сподіваються на отримання соціального, матеріального, політичного чи будь-якого іншого прибутку. Їх мімікрійна діяльність регулюється прагматичним принципом «бути, щоб мати», реалізації якого посадовці-мімікракти підпорядковують свою поведінку і свою діяльність, вибудовуючи їх хитрий сценарій.

Вочевидь, якщо мімікрійні поведінкові практики мають деструктивний характер, то вони загрожують розгортанню демократичних процесів, посилюють «сильну владу» і, звісна річ, можуть залишити за Україною статус «псевдоправової» країни з «імітаційною демократією» [5, с. 477] або спрямувати її реформаторський шлях до авторитарного режиму. Тому наукове співтовариство мусить запобігти розповсюдженню деструктивних мімікрійних практик у сфері державного управління шляхом неупередженого соціологічного аналізу імітаційних конструкцій та дійств, що розкриває подальші перспективи дослідження феномену соціальної мімікрії.

Література

1. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер / сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н.Давыдова; предисл. П.П. Гайденко; [пер. с нем.]. — М. : Прогресс, 1990. — 808 с.

2. Лобанова А.С. Політична мімікрія в сучасному українському суспільстві: чи є ремедіум проти її деструктивних наслідків? (Або про те, як протистояти маскувальним політичним іграм) / А.С. Лобанова // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики. — Запоріжжя. — 2010. — Вип. 45. — С.26—35.

3. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет // „Дегуманизация искусства” и др. работы. Эссе о литературе и искусстве. [пер. с исп.]. — М. : Радуга, 1991. — 639 с.

4. Golgthorpe J.-A. The guantitative analysis of large-scale data and rational action theory: for a sociological assiance / J.-A. Golgthorpe // Europ. Social rev. — Oxford, 1996. — Vol. 12. — №2. — P.109—126.

5. Шульга М. Деструкція влади (замість післямови) / Українське суспільство 1992-2008. Соціологічний моніторинг / М. Шульга; за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. — К. : Інститут соціології НАН України, 2008. — С.463—483.

Ольга НОВІКОВА

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ЯКОСТІ ДЕРЖАВНОГО ТА РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Забезпечення якості та ефективності державного й регіонального управління визначається рівнем та засобами досягнення цільових соціальних орієнтирів суспільства. Одним із найбільш дієвих інструментів на цьому шляху є соціальна відповідальність і об'єктів, і суб'єктів управління за стан та перспективи людського та соціального розвитку. Практика сучасного управління в Україні визначає гарні соціальні стратегії, декларує запровадження загальнолюдських цінностей, прагне створити умови та можливості для досягнення соціальних стандартів європейського рівня, але суттєвих зрушень у соціальному стані не відбувається. Це не випадково, бо поспіхом зруйнована адміністративно-командна система знищила старе державне управління, але не створено нової системи управління, яка б стала системою базових інститутів державного будівництва. Не з'ясовано особливостей змісту управління на будь-якому рівні, що обумовлює розмивання відповідальності за результативність управлінської діяльності.

Чітко визначених правових обов'язків щодо соціального положення в країні, її регіонах, галузях та на виробництві немає. Відсутнє чітке розмежування компетенції, повноважень та відповідальності між органами державної влади щодо розвитку людського та трудового потенціалу. Зобов'язання України щодо досягнення цілей розвитку тисячоліття не мають комплексного запровадження через недосконалість системи державного та регіонального соціального управління. Соціальне управління в Україні не відповідає загальносвітовим вимогам до збереження людства та національним інтересам щодо збереження нації, її гідного існування та розвитку.

Причиною та наслідками такого стану є невідповідність державного та регіонального управління потребам людського та соціального розвитку. Декларативні положення чинного законодавства щодо надання соціальних прав та гарантій не мають чіткої регламентації щодо адресатів їх виконання та відповідальності за нереалізацію. Законодавство про державну службу, про місцеві держадміністрації та місцеве самоврядування не конкретизують соціальні зобов'язання щодо формування та забезпечення реалізації ефективних соціальних стратегій розвитку та відповідальність за людський та соціальний розвиток на рівні держави та регіонів. Неконкретизовані компетенція Кабінету Міністрів України щодо забезпечення якості та рівня життя населення, а відповідно до показників ефективності його діяльності не включено показники людського та соціального розвитку. Стратегічного документу щодо соціальної політики протягом 2005—2009 рр. в державі та регіонах немає, а термін дії Основних напрямів соціальної політики України до 2004 р. вже вичерпано. Неупорядкована та нескоординована діяльність органів та структур державної влади щодо людського та соціального розвитку. Міністерство економіки України створило у 2001 р. структурний підрозділ — Департамент з людського розвитку, але через три роки функціонування скасувало цю структуру. Невизначеність напрямів управлінської діяльності на державному рівні при наявності проблем людського розвитку реалізувалось в таке невірне рішення.

НОВІКОВА Ольга Федорівна,
доктор економічних наук, професор, зав. відділом економічних проблем соціальної політики, Інститут економіки промисловості НАН України, м. Донецьк.

Анотація: *визначено зміст соціальної відповідальності, умови та можливості її застосування. Запропоновано напрями удосконалення оцінки ефективності органів державного управління щодо людського та соціального розвитку.*

Ключові слова: *соціальна відповідальність, державне та регіональне управління, соціальна держава, соціальна політика, людський та соціальний розвиток.*

NOVIKOVA O.F.

Annotation: *the notion of social responsibility, as well as the conditions and the possibility of its application, is determined. Directions of improvement of the estimation of the efficiency of bodies of public administration in relation to the human and social development are proposed.*

Keywords: *social responsibility, public and regional administration, social state, social policy, human and social development.*

УДК 304.4 : 351

Таким чином, розвиток людського потенціалу ставить нові вимоги до системи управління. По-перше, Україна виходить на траєкторію євроінтеграційних процесів, що актуалізує необхідність розробки нового підходу до політики соціально-економічного управління. Вимогою глобалізації є потреба зміни сучасного типу поведінки людини в праці, бізнесі і в житті загалом, що обумовлює активну її участь у розвитку держави. По-друге, розгортання економічних процесів має відбуватись одночасно з соціальним розвитком суспільства, інтелектуальна складова якого повинна стати фундаментом для переходу до постіндустріального і інформаційного суспільства. По-третє, сучасні глобальні, інноваційні процеси розвитку економіки потребують такої організаційної структури управління, яка зумовлює управлінський вплив на розвиток людського потенціалу, стимулювання прогресивних змін у суспільстві, збереження перспектив розвитку майбутніх поколінь.

Невипадково, що розвинені країни (Японія, Німеччина, Ісландія, Норвегія та ін.) пріоритетним напрямком державної політики визначили та реалізували розвиток людського потенціалу, який є невичерпним ресурсом. В Україні відбувається усвідомлення цих процесів. Значний внесок в вирішення проблеми людського та соціального розвитку, людського та соціального капіталу внесли Е. Лібанова, О. Власюк, С. Пірожков, О. Грішнова, В. Антонюк, В. Удовиченко, О. Стефанишин, Л. Семів, Г. Задорожний, М. Горожанкіна тощо. Але механізми вирішення питань розвитку людського потенціалу в системі державного та регіонального управління є вкрай невизначеними та нерозвиненими.

Нерозвиненість соціального управління зумовлює незастосування головного важеля для забезпечення його ефективності — соціальної відповідальності. Вона могла б застосовуватись за умови розробки та прийняття Концепції (стратегії) розбудови соціальної держави, національної моделі соціальної політики, концептуальних засад людського розвитку, Соціального кодексу України тощо.

Значної активізації процес формування концептуальних основ соціальної держави набув в Україні протягом 2003—2004 рр. Саме в проектах правових документів була чітко виписана система критеріїв соціальної держави, яка б перетворилась на систему показників оцінки для органів та структур державної влади для застосування механізму соціальної відповідальності.

За роки незалежності України головними визначальними правовими документами, які орієнтували систему державного та регіонального управління на вирішення соціальних проблем, були, відповідно, Основні напрями соціальної політики на 1997—2001 рр. [11] та Основні напрями соціальної політики на період до 2004 р. [12]. Вони відіграли значну роль у формуванні та реалізації умов і можливостей для вирішення соціальних проблем, у забезпеченні соціальної безпеки, у підвищенні рівня соціальної захищеності населення та становленні системи державного соціального страхування за різними напрямками. На період 2005—2009 рр. в Україні не було правового документу, який би визначав та регламентував соціальну політику, але значна кількість положень попередніх Основних напрямів соціальної політики [11, 5] була актуальною і в цей період, але їх виконання не було обов'язковим для державних і регіональних органів та не підлягало контролю.

Несприятливий соціальний стан в Україні й наявність негативних стереотипів та перешкод, з якими звикло жити населення, потребує адекватної державної політики та суспільної активності щодо їх зміни та подолання. Але її немає. Усвідомлення необхідності таких змін спонукає до конструктивних пропозицій про нові підходи до формування та реалізації соціальної політики в Україні.

По-перше, потребує відповіді питання щодо ролі, місця та значущості соціальної політики. На думку А.М. Колота [2], підпорядкованість соціальної політики економічній була типовою для доіндустріального та індустріального суспільства, а в державі соціального типу економічна політика повинна розглядатись виключно як складова соціальної політики, а людина — як головна цінність та мета соціально-економічного розвитку. Але це лише розкриває співвідношення економічної та соціальної політики, а залишається невизначеним, як співвідноситься соціальна

політика з державною, науково-технологічною, інформаційною, екологічною, військовою сферами тощо. Визначені сфери, соціальна та економічна, є підсистемами національної безпеки. Тому доцільно пріоритетність соціальних інтересів визначати в системі національної безпеки та підпорядковувати досягненню соціальних цілей всі підсистеми національної безпеки. Це дасть підставу для формування особливостей соціальної політики в постіндустріальному суспільстві, для збалансованості цілей, принципів, пріоритетів та механізмів досягнення сталого розвитку в соціальній, економічній та екологічній сферах національної безпеки, а також визначення та наповнення змістом національної моделі соціальної політики при формуванні правового документу з розбудови соціальної держави.

Такі місце, роль та значущість соціальної політики повинні передбачати адекватне ставлення державного управління до соціальної сфери. Але певне ігнорування соціальних проблем та невідповідні дії щодо їх вирішення свідчать про нерозвиненість соціального управління в державі та невідповідність державної політики потребам людського та соціального розвитку, незатребуваність соціальних інновацій до розробки та впровадження, невикористання соціальних чинників для економічного зростання та інноваційного розвитку, а також про відставання за соціальними правами, стандартами, гарантіями та свободами від розвинених країн.

Відповідальності за ефективність соціальної політики можна вимагати, коли є зміст того, за що відповідати, та є той, хто повинен забезпечити реалізацію цього змісту, який можна оцінити для визначення результатів діяльності. Коли цю схему перевести у практичну площину, то вона не спрацьовує. Так, на державному рівні є інституції, які відповідають за ефективність соціальної політики. Це Міністерство праці та соціальної політики України, це відповідні департаменти в Мінекономіки України, це — Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України, а також структурні підрозділи в інших міністерствах та відомствах. В межах Кабінету Міністрів України, Адміністрації Президента України, в Раді національної безпеки та оборони України, в Держкомстаті України тощо також є структурні підрозділи, які відповідають за соціальну політику в цілому та за окремі її пріоритетні напрями.

Законодавчі гілки влади також мають поширену мережу структурних підрозділів, які несуть відповідальність за формування правових документів з соціальної політики та їх прийняття. Перш за все, це Комітет з соціальної політики та праці Верховної Ради України та інші комітети, які визначають законодавчу політику в сфері освіти, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення тощо. Кожен з народних депутатів України на етапі виборчих перегонів мав свою політичну платформу, за якою вирішення соціальних проблем виборців було пріоритетним.

Така кількість органів та структур виконавчої та законодавчої влади на державному рівні, які причетні до формування та реалізації соціальної політики, не є показником певних досягнень у соціальній сфері. А головне, протягом 2005—2010 рр. правова регламентація документу з соціальної політики зовсім не відбулася, а відповідно, адресних цільових дій у цьому напряму не запроваджувалось.

На регіональному рівні стан справ з соціальною політикою ще гірший. Спеціальних Концепцій, стратегій, програм з соціальної політики немає в жодному регіоні. В межах більшості загальних стратегій соціально-економічного розвитку регіону визначено за мету досягнення соціальних цілей через підвищення рівня та якості життя та заплановано здійснення певних заходів з розвитку освіти, охорони здоров'я, соціального захисту малозабезпечених людей, соціальної інфраструктури тощо. На рівні регіонів, де знаходять реалізацію Державні стратегії та програми з подолання бідності, демографічного розвитку, з охорони здоров'я, стан справ поліпшується, коли ці програми фінансуються. Таким чином, для формування моделі соціальної політики України, яка відповідає особливостям та потребам розвитку людини, суспільства, країни, необхідно визначити та реалізувати систему державного та регіонального управління, яка б використовувала важелі та механізми, спрямовані на людський, соціальний та сталий розвиток.

Таким чином, необхідність застосування соціальної відповідальності держави за стан людського та соціального розвитку посилюється. Механізми її запровадження можливі через регламентацію та реалізацію адресних державних концепцій, стратегій, програм тощо. Але вони або не реалізуються, або не приймаються. Тому доцільно ініціювати формування громадської думки щодо запровадження соціальної відповідальності держави, й одночасно науковій спільноті слід обґрунтувати та запропонувати механізми її застосування.

Соціальна відповідальність держави буде спрацьовувати за наявності та розвитку невідворотних механізмів її застосування, при укріпленні політичної культури, при розвитку демократичних засад державного управління, при конструктивній опозиції, при становленні партнерських відносин між гілками влади та підвищенні рівня довіри до влади. Таким чином, для становлення та запровадження соціальної відповідальності в Україні на державному рівні необхідно:

• внести зміни та доповнення до Конституції України, Закону України «Про основи національної безпеки України», Закону України «Про Кабінет Міністрів України» з визначенням та конкретизацією положень з соціальної відповідальності держави;

• доопрацювати та прийняти правовий документ (стратегію) з розбудови соціальної держави, у якому надати критерії та показники, які є показниками ефективності соціального управління, а їх невиконання закласти як інструмент для застосування соціальної відповідальності;

• при формуванні системи соціальної відповідальності держави забезпечити врахування місця України в міжнародних порівняннях, світових рейтингах (за демографічним та людським розвитком, за рівнем освіти, за рівнем виробничого травматизму, за соціальним самопочуттям, за рівнем базової захищеності, за індексом щастя тощо);

• провести соціологічний моніторинг щодо оцінки соціальної відповідальності держави та забезпечити широке висвітлення цієї інформації у ЗМІ;

• визначити в колі показників соціальної відповідальності держави виконання міжнародних домовленостей України;

• відстежувати рівень досягнення пріоритетів розвитку держави (щодо підвищення рівня та якості життя, економічного зростання та інноваційного розвитку, забезпечення соціальної орієнтації економіки), визначених в стратегічних правових документах та застосувати рівень їх виконання при визначенні соціальної відповідальності держави;

• створити умови та надати можливості для розвитку демократичних засад контролю за діяльністю держави з боку суспільства та його представників (громадських об’єднань, політичних партій, професійних спілок, громадян тощо).

На регіональному рівні необхідно:

• ухвалити нову редакцію Законів України «Про місцеве самоврядування», «Про місцеві державні адміністрації», які конкретизують компетенцію, повноваження, обов’язки та відповідальність місцевих органів влади та місцевого самоврядування щодо забезпечення людського та соціального розвитку;

• доопрацювати та прийняти проект Закону України «Про державну регіональну політику» з конкретизацією змісту положень щодо регіональної соціальної політики для державного та регіонального управління;

• внести зміни та доповнення в Закон України «Про державну службу», які конкретизують напрями та оцінку діяльності держслужбовців щодо результатів досягнення соціальних та економічних цілей;

• удосконалити систему підвищення кваліфікації держслужбовців, забезпечити її спрямованість на першочерговість досягнення соціальних цілей при формуванні та реалізації регіональної політики;

• забезпечити використання договірних важелів при формуванні Угоди регіонального розвитку щодо досягнення цілей людського та соціального розвитку.

Одночасно з визначенням механізмів та інструментів запровадження соціальної відповідальності необхідно конкретизувати зміст пріоритетів та напрямів соціальної

політики, за невиконання та недосягнення яких стане можливим застосування соціальної відповідальності. Для вдосконалення державного і регіонального управління та забезпечення його спрямування на формування та реалізацію ефективної соціальної політики необхідно:

• розробити правовий документ з соціальної політики (Концепцію, Стратегію, Основні напрями тощо) із визначенням напрямів розвитку людського потенціалу, накопичення людського та соціального капіталу, формування середнього класу, з орієнтацією на вимоги економіки інноваційного типу, з гарантованістю надання законодавчих прав та свобод, з визначеністю положень, які стосуються міжнародних домовленостей тощо;

• здійснити соціальне замовлення на проведення НДР на конкурсних засадах щодо розробки правового документу з соціальної політики;

• внести зміни та доповнення до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» щодо конкретизації обов'язків з соціальної політики та застосування відповідальності за їх невиконання;

• розробити нову редакцію Положення про Міністерство праці та соціальної політики України, в якому визначити конкретні повноваження, компетенції, обов'язки щодо діяльності цієї структури з питань соціальної політики в цілому та її пріоритетних напрямів; започаткувати відповідальність не тільки за державну, але й регіональну соціальну політику в межах компетенції Міністерства;

• удосконалити інформаційне забезпечення соціальної політики, запровадити соціальний моніторинг з проблем людського розвитку на державному та регіональному рівнях;

• забезпечити розробку та запровадження адресної оцінки діяльності з соціальної політики на державному та регіональному рівнях управління;

• відновити та прийняти Соціальний кодекс України як головний інструмент фінансового забезпечення реалізації соціальної політики;

• завершити процес визначення та запровадження державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій;

• запровадити ефективні мотиваційні механізми активізації соціальної, трудової, підприємницької та інноваційної активності населення та працюючих, спрямовані на вирішення соціальних проблем;

• зменшити рівень нерівності в суспільстві, удосконалити систему перерозподілу доходів за рахунок оптимізації податків та соціальних трансфертів, а також інших важелів;

• внести зміни та доповнення до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. щодо встановлення кола пріоритетних напрямів для областей України щодо забезпечення розвитку людського потенціалу;

• обґрунтувати та розмежувати соціальні функції держави та регіонів відповідно до повноважень, обов'язків та відповідальності за стан та перспективи людського й соціального розвитку;

• забезпечити реалізацію державних та договірних соціальних стандартів і гарантій, невідворотність відповідальності за їх невиконання, використовувати грошову компенсацію законодавчо встановлених соціальних гарантій та соціальних стандартів з конкретизацією джерел компенсаційних витрат;

• збільшити витрати держави на розвиток галузей соціальної сфери, які сприяють формуванню людського капіталу — освіти, охорони здоров'я, культури, інформаційного забезпечення, фізичної культури;

• забезпечити розвиток соціальних зв'язків, соціальної взаємодії всіх верств населення та всіх регіонів України;

• забезпечити підвищення рівня довіри громадян до органів державної та регіональної влади, налагодження соціального діалогу між владними структурами та громадськими об'єднаннями на рівні регіонів.

Для запровадження ефективної соціальної політики на регіональному рівні необхідно:

• забезпечити розробку та реалізацію регіональної стратегії (програми) соціальної політики з певною взаємоузгодженістю з державним документом щодо соціальної політики та з виокремленням особливостей регіону;

• здійснити інвентаризацію та конкретизувати ефективність державних та регіональних стратегій, програм, планів, заходів, що спрямовані на вирішення соціальних проблем;

• забезпечити розробку та реалізацію регіональних Цілей Розвитку Тисячоліття відповідно до прийнятих Україною ЦРТ з урахуванням регіональної специфіки;

• забезпечити використання Угод регіонального розвитку між Кабінетом Міністрів України та облрадами для вирішення соціальних проблем та здійснення заходів регіональної соціальної політики;

• забезпечити ефективність соціальної політики на рівні підприємств регіону через включення до Регіональної Угоди між об'єднаннями профспілок, роботодавцями та регіональними органами влади відповідних положень щодо досягнення соціальних цілей.

Література

1. Колот А.М. Мифы социальной политики, или С чего следует начинать формирование новой модели [электронный ресурс] / А.М. Колот // Зеркало недели. — 2010. — № 2 (781). — Режим доступа : http://www.zn.ua/3000/3050.

2. Вплив сучасної кризи на ментальні особливості, психологічні орієнтації та настанови населення України / Е.М. Лібанова // Глобальна економічна криза 2008—2010 років: досвід та шляхи подолання в Україні : [монографія] / [В.П.Антонюк, С.С. Аптекар, Н.А. Балтачеєва та ін.]; під заг. ред. В.І. Ляшенка. — Донецьк : Юго-Восток, 2010. — С. 279—285.

3. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України, Міністерством Великої Британії у справах міжнародного розвитку, Шведською агенцією міжнародного розвитку стосовно проведення оцінки державного управління за базовими показниками SIGMA // Офіційний вісник України. — 2006. — № 21. — Ст. 1593. — С. 191—192.

4. Методика вимірювання людського розвитку регіонів України, затв. Постановою Колегії Держкомстату України та Президії НАН України від 14.03.2001 р. № 76 // Методологічні положення зі статистики. — Вип. 2. — Т. 2 / Держкомстат України. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. — С. 85—112.

5. Основні напрями соціальної політики на 1997—2000 роки : Указ Президента України від 18 жовтня 1997 р. № 1166/97 // Урядовий кур'єр. — 1997. — 30 жовтня.

6. Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року : Указ Президента України від 24 травня 2000 р. № 717/2000 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 21. — Ст. 858.

7. Про підписання меморандуму про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України, Міністерством Великої Британії у справах міжнародного розвитку, Шведською агенцією міжнародного розвитку та Представництвом Європейської Комісії в Україні, Молдові та Білорусі стосовно проведення оцінки державного управління за базовими показниками SIGMA, затв. Розпорядженням КМУ від 10 квітня 2006 р. № 196-р. [електронний ресурс] —Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=196%2D2006%2D%F0&p.

8. Регіональний людський розвиток // Статистичний бюлетень : Державний комітет статистики України / відп. за вип. І. Кольчева. — К., 2008. — 45 с.

9. Социальные проблемы и социальная политика в странах Восточной Европы (1990-е годы — 2005) // сб. статей, обзоров, рефератов : РАН. ИНИОН. Центр науч.-информ. исслед. глобал. и регион. проб. — М., 2006. — 204 с.

10. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку : [монографія] / НАН України. Інститут економіки промисловості / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін. — Донецьк, 2008. — 468 с.

11. Новикова О.Ф. Соціальна орієнтація економіки: механізми державного регулювання : [монографія] / О.Ф. Новикова, С.М. Гріневська, Л.Л. Шамілева / НАН України. Інститут економіки промисловості. — Донецьк, 2009. — 220 с.

Людмила ПАШКО

ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ ЯК ПРИНЦИП І ПРІОРИТЕТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Завдання держави полягає не в тому, щоб будувати рай на землі, а в тому, щоб не перетворювати земне життя на пекло.
(П. Чаадаєв)

ПАШКО Людмила Андріївна,
доктор державного управління, професор кафедри державного управління та менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *сьогодення державної служби та державного управління потребує постановки на національному рівні питання про необхідність людиноцентричного підходу до розробки нової парадигми управлінської теорії та практики. Її результатами має стати не лише вдосконалення ефективності й результативності як діяльності державних службовців, так і функціонування органів державної влади, а й обов'язкове поліпшення якісних показників життєдіяльності пересічних українців.*

Ключові слова: *людиноцентричний підхід, модернізація держави, людські ресурси у сфері державного управління, оцінювання людських ресурсів.*

УДК 35.08:65.012.4

Постановка проблеми. Сучасна українська реальність є наочним свідченням довготривалих системних потрясінь, причиною яких є управлінська криза. Її головним наслідком стало порушення зв'язків людини із соціальним світом. Характерними ознаками цього деструктивного процесу є: втрата державою керованості суспільними справами і процесами; неефективне використання грошей платників податків; зниження якості надаваних населенню послуг; посилення бюрократизму при ухваленні рішень; зниження довіри з боку споживачів державних послуг до органів державної влади; прояви дисфункціональності в управлінні тощо. До того ж, за даними експертних оцінок, за останні 10—12 років прямі та непрямі суспільні втрати, зумовлені передусім неефективністю системи управління в Україні, становлять близько 400 млрд. дол. США. Саме це зумовлює необхідність активізації людського чинника у сфері державного управління.

Аналіз сучасних наукових джерел свідчить, що проблема переходу до людиноцентричного принципу організації та здійснення державного управління набуває пріоритетності саме у нинішній період неминучого реформування та оновлення.

Метою статті є аналіз провідних напрямів актуалізації людиноцентризму у вітчизняну сферу державного управління та систему державної служби.

Виклад основного матеріалу. Перехід від управління персоналом до управління людськими ресурсами у сфері державного управління й у системі державної служби полягає у впровадженні в широкий управлінський обіг нової людиноцентричної парадигми, у якій людські ресурси мають осмислюватися як людські можливості, управління людськими ресурсами — як управління людськими можливостями і, відповідно, оцінювання людських ресурсів — як оцінювання людських можливостей [1, с. 120, 124—128].

У зв'язку з цим відмова від системоцентричного до людиноцентричного підходу в державному управлінні обумовлюється тим, що нині управління суспільними процесами потребує обов'язкового звернення до індивідуального світу особистості державного службовця, у якому зміст суспільних процесів розкривається в особистісному індивідуально-неповторному сенсі. Саме тому визнання людської гідності та поваги до особистості кожного підлеглого службовця має стати основою ефективної міжособистісної взаємодії у форматі «суб'єкт управління — об'єкт управління» у процесі управління людськими ресурсами на державній службі.

Пріоритетними напрямами запровадження людиноцентричного підходу у сфері вітчизняного державного управління та в системі державної служби мають стати наступні.

• Модернізація функціонування Української держави та наближення державної машини до громадян (а не навпаки). Сучасна

українська реальність є наочним свідченням довготривалих системних потрясінь, причиною яких є управлінська криза. Її головним наслідком став деструктивний процес порушення зв'язків людини із соціальним світом, характерними ознаками якого є: втрата державою керованості суспільними справами і процесами; неефективне використання грошей платників податків; зниження якості надаваних населенню державних послуг і, як результат, зниження довіри громадян не лише до органів державної влади, а й до держави, в цілому; посилення бюрократизму та корупції у діяльності органів державної влади; прояви дисфункціональності в управлінні; підміна професіоналізму управлінських кадрів політичною лояльністю, уходництвом, підлабузництвом тощо.

Ми вважаємо, що модернізація Української держави є на часі. Причому вона необхідна, перш за все, для [1, с. 130—133; 2, с. 310—315]:

1) подолання політичної заангажованості як у діяльності державних службовців, особливо керівної ланки, так і у функціонуванні органів державної влади. Метою такого подолання має стати реальна деполітизація вітчизняної сфери державного управління та політична незаангажованість (нейтральність) системи державної служби як запорука неможливості необґрунтованих і невиправданих багатотисячних ротацій державних службовців після чергової президентської кампанії;

2) відмови від принципу «посада на державній службі як здобич», що дозволяє чиновнику на посаді вирішувати всі державні справи крізь призму задоволення насамперед власних інтересів, до принципу «посада на державній службі як професійна заслуга», за якого єдиними критеріями обіймання посади будь-якого ієрархічного рівня на державній службі стануть професійність та професіоналізм особи, яка на неї претендує;

3) перетворення морального аспекту служіння на державній службі на імператив професійної діяльності на державній службі та функціонування органів державної влади з метою переведення їхнього спрямування з обслуговування держави та апарату управління на вдосконалення якісних характеристик соціального буття громадян;

4) формування атмосфери соціальної згоди та соціального партнерства й співробітництва з метою як гармонізації відносин у форматі «держава — суспільство — особистість», що забезпечить умови для саморозвитку і самореалізації особистісного потенціалу кожного громадянина, так і реального переведення громадян України із статусу споживачів державних послуг у статус рівноправних партнерів держави й, отже, державних службовців;

5) обов'язковості переведення у практичну площину процесу проектування результатів адаптації зарубіжного досвіду в діяльність державних адміністрацій усіх рівнів з метою вдосконалення якісних показників життя та добробуту пересічних українців, причому адаптація зарубіжного досвіду у сферу державного управління та систему державної служби України має здійснюватись крізь призму національних та державних інтересів. Ми переконані, що ефективність та результативність адаптації зарубіжного досвіду у сферу державного управління безпосередньо залежить від бажання, готовності, умінь державних службовців екстраполювати результати

PASHKO L.A.

Annotation: *the reality of public service and public administration needs the raising of the question about the necessity of a personal approach to the development of a new paradigm of administrative theory and practices at the national level. Its results should be an improvement of the efficiency of both the activity of civil servants and the functioning of public authorities, as well as the obligatory improvement of the qualitative indices of vital functions of ordinary Ukrainians.*

Keywords: *personal approach, modernization of the state, human resources in the field of public administration, evaluation of human resources.*

UDC 35.08:65.012.4

своєї діяльності на вдосконалення якісних показників соціального буття пересічних українців.

Існуюча практика запозичення зарубіжного досвіду у сферу державного управління як перманентного, на жаль, часто політично заангажованого і дзеркального процесу, яким не передбачається ані його впровадження, ані отримання конкретних позитивних результатів та зрушень у діяльності держслужбовців і функціонуванні органів державної влади, має поступитися місцем його дієвій адаптації з метою реального вдосконалення діяльності та результатів функціонування органів державної влади всіх рівнів, і, як наслідок, поліпшення соціального буття всіх українців.

6) Відновлення довіри українців як до органів державної влади усіх рівнів, так і до Української держави в цілому.

Зазначимо, що модернізація держави є неминучим викликом сьогодення, про що свідчить її здійснення у країнах, дійсно зацікавлених у належному функціонуванні державної машини та її відповідності потребам суспільства. Так, наприклад, у Франції практичною реалізацією модернізації держави стала реформа держави[1], розпочата ще на початку 80-х рр. XX ст. запровадженням двох знакових як для французької держави, так і для французького суспільства процесів — децентралізації та деконцентрації. Заслуговує на увагу той факт, що головною метою проведення цієї реформи, яка, до речі, триває й нині, є осучаснення державної машини з метою її наближення до громадян (а не громадян до неї) та переведення їх в статус партнерів шляхом розширення переліку та підвищення якості державних послуг, надаваних державними адміністраціями усіх рівнів пересічним французам. Наведемо кілька конкретних прикладів, що свідчать про результативність реформи французької держави для функціонування французького суспільства: створення будинків державних послуг у малонаселених місцях; скорочення терміну оформлення водійських прав; удосконалення діяльності пошти як посередника між громадянами та державними органами; удосконалення органами влади процедури прийому громадян тощо.

Ми вважаємо, що головний наголос в оновленні державних інститутів має бути зроблено на осучасненні й удосконаленні управління людськими ресурсами[2] у сфері державного управління та в системі державної служби. Без вирішення цієї проблеми запровадження норм та цінностей демократії як головних підвалин подальшого державного розвитку і реального формування повноцінного громадянського суспільства в Україні буде або взагалі неможливим, або може стати фіктивним прикриттям для сумнівних за змістом та спрямуванням суспільних процесів. Це може призвести як до деморалізації суспільних відносин та формального підходу державних службовців до своєї професійної діяльності та низького рівня якості надання державних послуг громадянам, так і до підриву авторитету державної влади в українському суспільстві.

• Постановка на національному рівні питання про необхідність розробки нової парадигми управлінської теорії, продиктованої сьогоденням державної служби та державного управління, підґрунтям якої має стати пріоритетне врахування у її змісті:

— по-перше, службовця як головного суб'єкта сфери державного управління і як неповторної творчої особистості з величезним потенціалом саморозвитку та самореалізації;

— по-друге, професіоналізму державного службовця як професійно-особистісного «розгортання» його кар'єрної «траєкторії» у процесі професійної діяльності на державній службі;

— по-третє, оновлення понятійного апарату сфери державного управління з обов'язковим запровадженням у понятійний обіг як науки, так і практики державного управління низки сучасних понять: «управлінська антропологія»; «лю-

[1]Зауважимо, що термін „реформа держави" („la reforme de l'Etat") часто помилково підсвідомо (чи свідомо?) ототожнюється з терміном „державна реформа" („la reforme d'Etat").

[2]Під людськими ресурсами ми розуміємо як державних службовців, так і керівників органів державної влади.

дина адміністративна» для характеристики особистості сучасного службовця як соціального типу з урахуванням об'єктивно-неминучого поєднання у ній двох спеціальних типів людини, а саме «людини, яка керує своєю діяльністю» (homo regens) і «людини, яка керує собою» (homo villicus); «людські ресурси»; «оцінювання людських ресурсів»; «управління людськими ресурсами»; «інтерактивний менеджмент»; «адміністративний менеджмент»; «ділове підтримуюче спілкування»; «міжособистісна комунікативна взаємодія».

Очевидно, що розробка нової парадигми управлінської теорії вимагає подолання певної психологічної упередженості та остраху державних службовців, перш за все, керівників щодо доцільності її запровадження [1; 3, с. 12].

• Перетворення сучасної державної служби в Україні на високоінтелектуальний духовно-культурний соціальний інститут, у якому особистість державного службовця має бути визнана головним суб'єктом. Такий підхід неминуче й обов'язково забезпечить стабілізацію апарату органів державної влади на основі:

— по-перше, підвищення професіоналізму й компетентності державних службовців[3];

— по-друге, безперервного вдосконалення ними професійної майстерності та набуття соціально значимих сучасних рис;

— по-третє, об'єктивного стимулювання ефективності й результативності управлінської праці у сфері державного управління;

— по-четверте, посилення морально-етичної складової професійної діяльності чиновників усіх ієрархічних рівнів [3; 4].

• Демократизація професійної діяльності на державній службі як процес перетворення кожного державного службовця з об'єкта на суб'єкт професійної діяльності у контексті служіння не лише державі, а й народу. Це, по-перше, сприятиме формуванню сучасного іміджу державного службовця насамперед як творчої особистості з яскраво вираженими ціннісними якостями; по-друге, актуалізує обов'язкову пріоритетність перетворення кадрів організації[4] як соціальної мікросистеми на найбільшу цінність — людські ресурси; по-третє, надасть нового імпульсу процесу демократизації держави.

Очевидно, що особистісний підхід до чиновника додасть необхідної «випереджальності» всій вітчизняній сфері державного управління, суть якої полягає у сучасній переорієнтації підходу до державного службовця з метою унеможливлення будь-якого приниження його гідності як особистості; чіткіше окреслить його особистісний потенціал для максимального використання задля досягнення цілей як організації, так і особистісного зростання; актуалізує необхідність урахування розмаїття особистісно-творчих проявів людини адміністративної у соціальному вимірі її професійної діяльності на державній службі [3—6].

• Запровадження у практику державного управління теорії «нової» динамічної організації та концепції «організаційного гуманізму», в підґрунтя яких покладено положення про необхідність створення належних умов для змістовної творчої професійної діяльності державного службовця, яка посідає в його житті й системі цінностей центральне місце. Такий підхід є важливим перш за все тому, що в умовах реформування сфери державного управління увага має акцентуватись на проблемі вдосконалення внутрішньоорганізаційних відносин. Її основою має стати кардинальна трансформація поглядів теоретиків-науковців та практиків управління на сучасну організацію як на активну соціальну мікросистему, здатну протистояти викликам сьогодення, оскільки статична організація все менше проявляє здатність адекватно реагувати на реалії сучасності. Підхід до організації як до активної соціальної си-

[3]Терміни „чиновники" та „державні службовці" ми використовуємо як синоніми..

[4]Під організацією ми розуміємо групу людей — державних службовців, діяльність яких свідомо здійснюється та координується для досягнення спільної мети чи цілей. Термін „організація" використовується як синонім до терміна „орган державної влади".

стеми обов'язково сприятиме об'єктивації соціально значущих якісних змін не лише у міжособистісній взаємодії у форматі «суб'єкт управління — об'єкт управління» (удосконалення субординаційних та реординаційних відносин), а й у процесі становлення колективу службовців як команди однодумців.

• Нейтралізація негативного впливу людського чинника у процесі управління людськими ресурсами та їх оцінювання у сфері державного управління. Для цього обов'язковим є врахування здатності людини пред'являти системі управління ту модель поведінки, яка найбільше відповідає її інтересам. З огляду на це, головною проблемою постає проблема узгодження інтересів суб'єкта управління як керуючої системи та об'єкта управління як керованої системи у процесі управління людськими ресурсами. Ця проблема є надзвичайно важливою у сьогоднішніх умовах функціонування сфери державного управління, оскільки у разі розбіжності інтересів сторін підлеглий службовець як «людина керована» може пред'являти керуючій системі одну, «видиму» модель поведінки, а фактично діяти за правилами іншої. Така розбіжність інтересів є суттєвим людським чинником, який характеризує не просто суб'єкт управління чи об'єкт управління як елемент соціальної системи, а й їхню взаємодію у процесі здійснення професійної діяльності на державній службі [3, с. 14].

У зв'язку з цим, необхідно нині говорити про обов'язковість подолання у:

1) поведінці керівників таких негативних проявів, як: бюрократичне чванство, проявом якого є надмірна зверхність керівника щодо підлеглих службовців, та адміністративне боягузтво, яке, будучи своєрідною зворотною стороною бюрократичного чванства, проявляється у неготовності керівника взяти на себе повну відповідальність за ухвалення рішень, повному запереченні ініціативи підлеглих, у «підгинанні колінець» у ситуаціях обов'язкового реагування на критику вищого керівництва;

2) поведінці підлеглих таких негативних проявів, як «адміністративний трепет» перед керівництвом [7, с. 47].

• Визнання відносин керівника з підлеглими державними службовцями особливою сферою управлінських відносин, що зумовлюються не лише об'єктивними, а й суб'єктивними чинниками. У сфері державного управління актуальною має бути офіційно визнана проблема активізації творчих сил кожної особистості державного службовця з метою максимального використання людського чинника як головного ресурсу в управлінні.

Це — проблема сьогодення, від успішності вирішення якої залежить конкурентоспроможність вітчизняної сфери державного управління та ефективність реформування інституту державної служби. Її важливість випливає з предметів діяльності управлінського апарату (рис. 1):

Рис. 1. Предмет діяльності управлінського апарату

Глибинним недоліком у діяльності державних службовців ми вважаємо саме відсутність у них здатності та готовності до постійного саморозвитку і самовдосконалення. Це надзвичайно важливо сьогодні, оскільки невміння службовця усувати власні недоліки і працювати над своїм професійно-особистісним зростанням не лише перетворює його ділове життя на рутину, а й спричинює прояви демотивації, професійного вигорання, резиґнації, внутрішньої еміграції тощо. Особливого значення набуває у зв'язку з цим вивчення державного службовця — суб'єкта управління — як особистості з властивими їй характерними рисами вільного саморозвитку та самореалізації особистісного потенціалу.

• Перетворення сучасної інтегральної управлінської культури на обов'язкове поєднання трьох типів культур: адміністративно-командної; інформаційно-аналітичної; соціально-орієнтованої. Ця проблема набуває особливої значущості для процесу сучасного управління людськими ресурсами, оскільки у сфері державного управління все ще актуальною залишається проблема «усунення» компетентних державних службовців за допомогою психологічних прийомів впливу керівника на особистість співробітників, що дістав наукову назву термінаторного менеджменту, або руйнівного управління [3; 8]. Російський науковець В.І. Кноррінг характеризує цей феномен як патологічну схильність до інтелектуального садизму, заздрісного безпліддя, духовної імпотенції, яка поширена серед вищого та середнього керівного складу значно більше, ніж вважалося [6, с. 150—151]. Крім цього, така управлінська культура унеможливить прояви моббінгу на державній службі.

• Закріплення інноваційного духу у професійній підготовці керівників до здійснення управлінської діяльності шляхом обов'язкової систематизації сучасних, інноваційних, дієвих управлінських знань. Основною складовою таких знань має стати людинознавство як комплекс дисциплін про «людину адміністративну» та її професійно-особистісну діяльність на державній службі [8, с. 248—250]. При цьому важливою постає проблема безперервності професійної підготовки керівника до здійснення ним управлінської діяльності у процесі управління колективом підлеглих службовців.

• Суттєве переосмислення щорічного оцінювання людських ресурсів у сфері державного управління. Пріоритетною має бути визнана філософія, спрямована на обов'язковий перехід від логіки винесення формального судження про відповідність оцінюваного службовця займаній ним посаді до сучасної логіки діагностування рівня його професіоналізму й реалізації творчого потенціалу з об'єктивним впливом на подальше кар'єрно-особистісне зростання. Саме тому надзвичайної актуальності набуває проблема напрацювання нових підходів до вирішення практичних завдань оцінювання людських ресурсів у сфері державного управління з метою активізації процесу осучаснення оцінювальної процедури. Причому акмеологічний підхід до оцінювання людських ресурсів має стати стрижнем оцінювальних технологій та процедур.

• Спрямування підходу до оцінювання державних службовців як до основної кадрової технології системи управління людськими ресурсами. Автоматично це актуалізує проблему обов'язковості досягнення таких цілей: визнання позитивних професійних рис оцінюваного службовця; адекватне кадрове реагування як на результати оцінювання, так і на сподівання самого державного службовця стосовно його професійного потенціалу, кар'єрного зростання, подальшого професійного навчання, мотивації досягнень; сприяння кращому управлінню професійною кар'єрою кожного службовця; виявлення та вирішення проблем, пов'язаних з розвитком організації як соціальної динамічної мікросистеми; оцінювання ефективності та дієвості поточної управлінської діяльності з метою визначення конкретних заходів щодо її вдосконалення; попередження управлінських проблем та їх вирішення; поліпшення якості функціонування всієї державної служби як ефективної системи надання сучасних державних послуг громадянам України.

• Запровадження на всіх ієрархічних рівнях об'єктивного, неупередженого, незаформалізованого комплексного підходу до оцінювання людських ресурсів, що дозволить визнати його процесом:

— систематичним безперервного, послідовного професіонального удосконалення, професійної освіти та особистісного розвитку кожного оцінюваного службовця;

— ретроспективно-перспективного професійно-особистісного «розгортання» оцінюваного службовця крізь призму результатів діяльності за звітний період;

— безперервної взаємодії та взаємовпливів двох притаманних кожному державному службовцю неподільних соціально-особистісних складових: а) професійності-професіональності, проявами яких є ділова результативність та професійна продуктивність; б) творчого потенціалу і професійної успішності, вимірюваних за допомогою критерію персональної ефективності.

Крім цього, це дасть змогу виокремити низку основних характеристик соціальної цінності оцінювання державних службовців, якими є:

1) інтеграційно-стимулюючі властивості;

2) синергетичний характер оцінювання;

3) свідоме, раціональне, цілеспрямоване впорядкування та динамічне розгортання професійної кар'єри оцінюваного службовця;

4) психологічний вплив оцінювання;

5) педагогічний аспект оцінювання.

• Застосування сучасних критеріїв оцінювання для діагностування рівня професіоналізму та компетентності оцінюваного службовця крізь призму його особистісно-професійного «розгортання» у звітному періоді. Ми вважаємо, що існуюча практика зведення щорічного оцінювання до оцінки відповідності/невідповідності оцінюваного службовця займаній посаді ставить під сумнів не лише доцільність, а й глибинну сутність процесу сучасного оцінювання людських ресурсів сфери державного управління. Саме тому критеріями сучасного об'єктивного оцінювання кожного державного службовця, причому незалежно від посади та рангу, мають стати:

— ділова результативність як мірило досягнення державним службовцем соціально значущих показників у професійній діяльності;

— професійна продуктивність, тобто якісна характеристика професійної діяльності оцінюваного службовця за звітний період;

— персональна ефективність як критерій визначення рівня досягнення оцінюваним власних цілей особистісно-творчого самоутвердження, саморозвитку, самовдосконалення у траєкторії кар'єрного розвитку.

• Посилення перспективного спрямування щорічного оцінювання з метою надання оцінюваному державному службовцю шансу для подальшого творчого особистісно-професійного розвитку та зростання. У зв'язку з цим ми вважаємо за доцільне запропонувати таку інтерпретацію заключних щорічних оцінок, що мають стати, на нашу думку, сучасними інтегральними оцінками-характеристиками оцінюваних службовців: «Високоефективний службовець»; «Ефективний службовець»; «Службовець, що професійно розвивається»; «Службовець, діяльність якого потребує значного поліпшення»; «Неефективний службовець». Причому логічність запровадження незадовільної оцінки, на наш погляд, пояснюється, по-перше, складністю цілей та завдань вітчизняної сфери державного управління у XXI ст.; по-друге, сучасними вимогами до державного службовця, які висуває перед ним державна служба як професійна діяльність на користь суспільства.

• Удосконалення не лише відносин субординації з метою позбавлення їх від надмірної бюрократизації, а й світоглядного рівня субординації, спрямоване на мінімізацію негативного впливу мислення керівників, зорієнтованого як на вирішення практичних завдань, так і на міжособистісні відносини з підлеглими державними службовцями.

Важливим при цьому є врахування у процесі службової субординації в організаційній структурі реординаційних відносин, сутність яких полягає у тому, що активна роль впливу на суб'єкт управління належить нижчій інстанції, тобто об'єкту управління. Причому необхідно розрізняти два види таких відносин:

— ініціативні реординаційні відносини, проявом яких є позитивний відгук підлеглих на діяльність керівника і, як результат, висування ними різноманітних пропозицій та ініціатив з метою вдосконалення професійної діяльності;

— реактивні реординаційні відносини, сутність яких полягає у негативній реакції підлеглих співробітників на певні дії чи на всю діяльність керівника.

• Удосконалення, одночасно із субординаційними та реординаційними відносинами, функціональних управлінських відносин, які зобов'язують вище керівництво, не втручаючись надмірно у справи нижчестоящих підрозділів, коли йдеться про спеціальні питання їхньої поточної діяльності, здійснювати контроль за загальним станом справ. Саме тому у таких відносинах доцільно розмежовувати:

— «відповідальність за керівництво» у таких видах керівної діяльності: добір кадрів, постановка цілей, інформування підлеглих державних службовців про загальний стан справ та про завдання, реакція на надзвичайні події, координація діяльності співробітників;

— «відповідальність за діяльність», яка зобов'язує співробітників до: самостійних дій та ухвалення рішень у межах своєї компетенції; інформування керівництва щодо надзвичайних ситуацій та щодо загального стану справ у своєму підрозділі; інформування колег про важливі для їхньої діяльності події, що відбуваються у колективі.

• Доповнення функціональних управлінських відносин, заснованих на спеціалізації сфер керівної та виконавської діяльності, відносинами:

— кооперації, тобто горизонтальними відносинами між співробітниками одного підрозділу;

— координації як процесу не лише здійснення керівником керівного впливу на відносини кооперації, а й управління ними.

• Удосконалення відносин дисципліни та відповідальності з метою запобігання дезорганізації службових відносин.

• Поліпшення внутрішнього соціального середовища в мікросистемі колективу співробітників, основою якого є конструктивний мікроклімат.

• Демонстрація керівником у керівній діяльності реального управлінського лідерства, заснованого на обов'язковому поєднанні авторитету займаної ним посади з авторитетом його особистості, з метою вдосконалення якісних показників здійснюваної ним вертикальної й горизонтальної взаємодії.

Висновки. Таким чином, відмова у сфері державного управління та в системі державної служби України від системоцентричного підходу на користь людиноцентричного є об'єктивною реальністю, яка:

• необхідна, перш за все, для керівника як організатора колективної діяльності підлеглих співробітників;

• характеризує керівну діяльність не лише як науку управління, а й як мистецтво управління;

• набуває першочергової значимості та вагомості для поліпшення міжособистісних відносин у форматі «суб'єкт управління — об'єкт управління»;

• надає управлінській вертикалі з традиційною обов'язковістю відносин підлеглості характеру взаємозацікавленого соціального партнерства у межах організації адміністративного зразка;

• передбачає реалізацію й актуалізацію особистістю кожного співробітника свого творчого професійно-особистісного потенціалу;

• олюднення субординаційних ієрархічних відносин, що сприяє, по-перше, активізації особистісного потенціалу кожного співробітника, по-друге, підтриманню інституційної пам'яті та корпоративізму між усіма співробітниками;

• акцентує увагу на значимості «пересічного» державного службовця як неповторної особистості;

• характеризує рівень комфортності/некомфортності підлеглого співробітника у соціальному просторі органу державної влади як соціальної мікросистеми;

• забезпечує пошук найраціональніших форм та методів керівної діяльності, від застосування яких залежить ефективність та результативність не лише роботи кожного органу державної влади, кожного державного службовця, державної служби, а й усієї Української держави на сучасному етапі її функціонування.

Література

1. Пашко Л.А. Актуалізація людського чинника у сфері державного управління як запорука результативності взаємодії у форматі «держава — громадянське суспільство» : [монографія] / Л.А. Пашко // Громадські організації та органи державного управління: питання взаємодії / за заг. ред. Нижник Н.Р. та Олуйка В.М. — Вид. 2-е, розшир. та доп. — Черкаси : вид-во Чабаненко, 2009. — С. 117—135.

2. Пашко Л.А. Соціальна цінність оцінювання людських ресурсів у сфері державного управління : [монографія] / Л.А. Пашко // Публічна влада та управління: принципи і механізми реалізації / За заг. ред. Нижник Н.Р. — Чернівці : Технодрук, 2008. — С. 307—330.

3. Пашко Л.А. До проблеми усвідомлення сучасної сутності управлінської культури / Л.А. Пашко // Менеджер. Вісник Донецького державного університету управління. — 2009. — № 2(40). — Донецьк, 2009. — С. 122—129.

4. Пашко Л.А. Людські ресурси у сфері державного управління: теоретико-методологічні засади оцінювання : автореф. дис. ... д. н. держ. упр. / Л.А. Пашко — К., 2007. — 36 с.

5. Пашко Л. Удосконалення системи управління людськими ресурсами у сфері державного управління як основа їх ефективного оцінювання / Л.А. Пашко // Вісн. НАДУ. — 2005. — № 4. — С. 134—138.

6. Кнорринг В.И. Основы искусства управления : [учеб. пособие] / В.И. Кнорринг. — М. : Дело, 2003. — 328 с.

7. Пашко Л.А. Менеджмент людських ресурсів у державному управлінні: актуальні питання / Л.А. Пашко // Вісник Хмельниц. ін-ту регіон. упр. та права. — 2004. — № 1—2 (9—10). — С. 247—253.

8. Пашко Л. Осучаснення управлінської культури як основа оновлення управлінських відносин / Л.А. Пашко // Статистика України. — 2004. — № 2 (25). — С. 40—44.

П'ЯТІНА Олександра Сергіївна,
аспірант кафедри державної політики та управління політичними процесами НАДУ при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *у статті розглянуто феномени влади та проблемні аспекти створення корпоративного іміджу органу державної влади на підґрунті філософських ідей Карла Густава Юнга, а також аналізуються поняття корпоративного іміджу органів державної влади, психічної інфляції, проекції, ідентифікації.*

Ключові слова: *корпоративний імідж, органи державної влади, психічна інфляція, проекція, ідентифікація.*

PYATINA O.S.

Annotation: *the article considers the phenomena of power and the problematic aspects of the corporative image of the bodies of state power, by basing on the philosophical ideas of Carl Gustav Jung, and analyzes the concepts of government's corporative image, psychic inflation, projection, and identification.*

Keywords*: corporative image, public authority, mental inflation, projection, identification.*

УДК 351:659.4

Олександра П'ЯТИНА

ПРОБЛЕМА КОРПОРАТИВНОГО ІМІДЖУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: АРХЕТИПІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ АНАЛІЗУ

Постановка проблеми. Вимоги сучасного українського суспільства до влади підвищуються, а динаміка економічних та соціально-політичних процесів змушує державних управлінців постійно самовдосконалюватися у професійному й особистісному плані. Корпоративний імідж органів державної влади у цьому разі слід розглядати і як засіб удосконалення державно-управлінської діяльності, і як окрему сферу службових повноважень спеціалістів зі зв'язків з громадськістю. Для розуміння механізмів створення корпоративного іміджу органів державної влади України необхідно з'ясувати психологічну природу цього явища і процесів, що його супроводжують.

З точки зору аналітичної психології К.Г. Юнга, суспільні конфлікти є екстеріоризацією внутрішніх конфліктів, котрі кожна людина повинна вирішувати у собі, тому варто зосередити увагу на феноменах психологічної інфляції та проекції, які мають місце у державному управлінні і впливають на корпоративний імідж органів державної влади України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед численних досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів, які є теоретико-методологічною базою дослідження корпоративного іміджу органів державної влади, можна виділити окремі аспекти цієї важливої наукової проблеми. Питання політичного іміджу взагалі та побудови індивідуального іміджу лідера знайшли відображення у роботах Ж-П. Бодуана, К. Болдінга, Л. Браун, А. Менегетті, А. Саллівана.

Комунікативний аспект дослідження соціально-політичних проблем влади і суспільства актуалізується у дослідженнях М.Г. Анохіна, В.С. Комаровського, А.І. Соловйова.

Теоретичне обґрунтування особливостей комунікативних процесів у постіндустріальному суспільстві закладено у працях М. Кастельса, У. Ліпмана, Е. Тофлера, Ю. Хабермаса та ін.

Принципово важливими для розкриття цієї теми є положення і висновки досліджень сучасних систем масової комунікації, теорії і практики використання технологій зв'язків з громадськістю. Тут варто відзначити роботи В.Н. Блажнова, С. Блека, І.Л. Вікентьєва, С.Г. Кара-Мурзи, у яких осмислюється вплив ЗМІ на інформаційний простір, у котрому функціонують владні структури.

У галузі науки державного управління проблемі цілісного підходу до формування іміджу органів державної влади присвячено наукові праці Г.Г. Почепцова, С.А. Чукут, М.М. Логунової та інших.

Важливими з точки зору проблеми дослідження є висновки дисертаційних досліджень О.А. Бударина, С.Є. Захарової та З.О. Циренжапова, у яких розглянуто принципи і технології комунікативних процесів формування іміджу політиків, партій та організацій.

Як окремий напрям можна виділити роботи по дослідженню корпоративного іміджу, в яких аналізуються механізми його формування в організаціях, політичних партіях та установах. Це дослідження Г.М. Андрєєвої, В.Г. Зазикіна, О.Б. Перелигіної, в яких пропонується диференціювати корпоративний імідж за суб'єктом сприйняття на зовнішній, сформований у громадян, та внутрішній, аудиторію якого становлять працівники організації.

Проте, на наш погляд, актуальним при побудові іміджу органів державної влади та створенні іміджевої концепції є врахування та використання положень аналітичної психології К.Г. Юнга про явища колективного й індивідуального свідомого та несвідомого, психічну інфляцію та проекцію, архетипи як універсальні думкоформи, а також ідею інтеграції свідомих і несвідомих елементів психічного.

До невирішених частин загальної проблеми, яким присвячено цю статтю, належить з'ясування шляхом психологічного моделювання місця і ролі корпоративного іміджу органів державної влади у суспільно-політичному полі України на основі філософських ідей К.Г. Юнга.

Метою статті є аналіз процесів, пов'язаних із створенням корпоративного іміджу органів державної влади з точки зору аналітичної психології К.Г. Юнга. Досягнення мети передбачає вирішення наступних завдань:

• проаналізувати положення аналітичної психології К.Г. Юнга з точки зору можливості застосування при створенні концепції корпоративного іміджу органів державної влади;

• виявити проблемні аспекти, пов'язані з розробкою концепції корпоративного іміджу органів державної влади.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні ідея цілеспрямованого формування корпоративного іміджу органів державної влади зустрічає скептичне ставлення з боку державних службовців і громадськості. Простежується тенденція до поверхневого сприйняття іміджу органів державної влади як засобу маніпулювання суспільною свідомістю і додаткової статті видатків. За даними експериментального дослідження «Міфологічне поле парламентаризму», проведеного у рамках науково-практичної конференції за міжнародною участю «Галузь науки „Державне управління": історія, теорія, впровадження» (Київ, 28 травня 2010 р.), у якому взяли участь 17 експертів, можна констатувати, що феномен іміджу органів державної влади виділено як такий, що значною мірою впливає на соціально-політичну ситуацію в Україні [2]. Учасники дослідження визначили наступні характеристики, що репрезентують сприйняття суспільством політичного поля України: недотримання норм права, корупція, значна залежність суспільного життя від політичного, суперечливий характер іміджу органів державної влади, відсутність політичної ідеології, нехтування державними інтересами, протистояння між різними політичними силами і відсутність національної ідеї, лобіювання олігархічних інтересів, ґендерна дискримінація, відсутність стратегічного планування, непрофесіоналізм політиків. До характеристик, які є необхідними для стабілізації політичної ситуації у державі, на думку експертів, належать: стратегічне планування, законність, наявність спільної національної ідеї і стратегічної мети розвитку, необхідність здійснення реформ та створення концепції позитивного іміджу органів державної влади України.

Психологічне моделювання показало, що існує взаємозв'язок між явищами корупції, відсутністю політичної ідеології, залежністю суспільного життя від політичного, стратегічним плануванням, правом, іміджем органів державної влади і відсутністю бачення майбутнього розвитку країни.

Стосовно процесу цього дослідження, варто зауважити, що під час дискусії імідж органів державної влади було виокремлено експертами як важливу складову частину суспільно-політичного життя держави, але результат психологічного моделювання показав, що на сьогодні імідж ігнорується порівняно з питаннями стратегічного планування, подолання корупції, що говорить про невисокий рівень розвитку політичної культури суспільства.

Під час формуючого експерименту було підтверджено гіпотезу стосовно того, що імідж органів державної влади є інтегральною характеристикою суспільних процесів, яка відображає стан розвитку політичного життя і безпосередньо пов'язана зі стратегічним баченням перспектив України.

На нашу думку, ігнорування ідеї цілеспрямованого формування іміджу органів державної влади може призвести до низки негативних наслідків, зокрема до:

• зниження довіри населення до влади;

• неприйняття у суспільстві реформ, що запроваджуються урядом і, як наслідок, відсутність економічного зростання;

• для самих державних службовців це означає, що і далі відбуватиметься падіння престижу їх професії, а згодом це може призвести до того, що серед них залишиться замало професіоналів (до речі, корупція наразі є чинником, що утримує професійних державних службовців на посаді);

• оскільки імідж виконує комунікативну функцію, що реалізується через PR-заходи, які сприяють встановленню діалогу між населенням та владою, а також дозволяють отримувати зворотній зв'язок з метою об'єктивної оцінки ефективності програм та рішень влади, то його відсутність призведе до подальшої бюрократизації та ізольованості системи державної служби, а також до зменшення впливу держави на суспільно-політичні процеси;

• з огляду на те, що імідж органів державної влади зумовлює міжнародний імідж України, відсутність ефективної іміджевої стратегії негативно відображається на іміджі держави у світі, що знижує рівень довіри до неї з боку інших держав, її інвестиційну привабливість, довіру кредиторів і міжнародних організацій.

Розглядаючи корпоративний імідж органів державної влади як засіб удосконалення державно-управлінської діяльності, необхідно проаналізувати несвідомі складові суспільних процесів, що впливають на його сприйняття, оскільки «одного тільки інтелектуального звершення недостатньо для глибоких позитивних змін у психіці, оскільки вони ідуть з несвідомого, у той час як від установки свідомості залежить вибір форми реалізації» [1, с. 45].

При виборі стратегії корпоративного іміджу органів державної влади слід ураховувати також той факт, що українці, які звикли до патріархально-ієрархічного устрою, звертаються у пошуках опори до держави, але так звана «гібридна» модель державного устрою, яка виникла у результаті застосування французької моделі державного управління, передбачає наявність суперечливих послань в українських реаліях. Це, на думку О. Фісуна, поєднує риси демократії й авторитаризму, оскільки в Україні, на відміну від європейських країн, де становленню демократії та державного будівництва передували процеси становлення олігархії та авторитаризму, демократизація суспільства передувала національному будівництву та іншими трансформаційними перетворенням, це вилилося у специфічний квазідемократичний режим [4, с. 56].

У такій ситуації вибір моделі корпоративного іміджу влади на основі довіри небезпечний надмірним патерналізмом, коли є ілюзія, що про все думають угорі, усі потреби будуть враховані і задоволені.

Імідж на основі даності передбачає відсутність функціональної альтернативи у цього суб'єкта іміджетворення та довготривалий стабільний період існування. Якщо ж люди можуть приймати відповідну інформацію з мінімальним рівнем довіри, але не хочуть витрачати час на отримання цієї інформації, то це ставлення визначається як байдуже. Таке нейтральне ставлення до організації утворює імідж її фонової присутності в інформаційному просторі.

На думку Деніса Уілкокса, Філіпа Олта, Уоррена Агі та ін., стратегія з формування іміджу фонової присутності є ефективною, коли необхідно нейтралізувати вороже ставлення, а ще краще, взагалі не допустити формування будь-якого оціночного судження. На нашу думку, така стратегія може стати найбільш вдалою для державної влади в Україні. Для реалізації зазначеної вище стратегії необхідно дотримуватись наступних універсальних принципів:

• принципу довіри, який полягає у рекомендації бездоганно будувати свою діяльність;

• принципу соціального служіння і виконання пріоритетної соціальної місії;

• принципу відкритості, оскільки закриті організації можуть користуватись повагою, але їх відносини з громадськістю не будуть гармонійними [5, с. 11].

Визнаючи необхідність формування корпоративного іміджу органів державної влади, слід усвідомлювати, що суспільно-політичні процеси мають психічну при-

роду, і, на думку К.Г. Юнга, «там, де відсутні впевненість у собі, там закликають до розвитку організації та іміджу ..., де нема самоідентичності, там прагнуть до ідентифікації з групою ..., там, де ірраціональні, примітивні імпульси індивідуальної душі заперечуються — там вони дають про себе взнаки у вигляді корупції і правопорушень» [1, с. 76]. Тому, звертаючись до корпоративного іміджу як засобу вдосконалення державно-управлінської діяльності, доцільно аналізувати причини, що створюють передумови такої діяльності, оскільки зв'язки з громадськістю передбачають діяльність з налагодження і підтримки діалогу на основі усвідомлення.

Фахівці з іміджмейкінгу підкреслюють, що найсуттєвіший вплив на сприйняття іміджу установи зовнішніми групами громадськості здійснюють її власні службовці. Тому роль внутрішньої громадськості повинна постійно перебувати у колі уваги тих, хто займається формуванням та підтримкою корпоративного іміджу влади [7, с. 18].

У першу чергу привертає увагу різниця в оцінці діяльності установи серед співробітників, які перебувають на різних щаблях штатного розпису, зокрема керівників і підлеглих; ураховується і те, що всередині кожної з цих груп також існують протиріччя залежно від досвіду роботи, життєвих планів та інших установок працівників. Відповідно, спосіб взаємодії службовців різних рівнів, форми спілкування між ними, спосіб, у який керівництво знаходить спільну мову із підлеглими, формують певну культурну атмосферу, котра, у свою чергу, впливає на поведінку службовців у відносинах один з одним та з людьми за межами організації. А всі ці чинники у сукупності визначають те, як сприймається організація, тобто, яким є її імідж.

Таким чином, можна стверджувати, що всі органи державної влади мають імідж, адже їх діяльність є публічною, тільки виникає питання, чи є цей імідж бажаним і чи сприяє від розвиткові організації?

З. Фрейд зазначав, що індивіди у сукупності ідентифікуються зі своїм ідеальним его (ідеальним стереотипом). З часом ця сукупність ідеальних стереотипів набуває значення колективного натхнення для членів організації [6, с. 422].

Сам факт зосередження уваги на іміджі викликає ефект дзеркала, тобто представники органів державної влади, усвідомлюючи, що імідж є своєрідним віддзеркаленням їх діяльності в очах громадськості, можуть співвідносити і корегувати свою діяльність так, щоб «відображатись якнайкращим чином».

Усвідомлюючи переваги формування корпоративного іміджу органів державної влади, необхідно завважувати, що існує і тіньова, часто неусвідомлювана частина цього процесу. На цьому вважаємо за потрібне зупинитися детальніше.

У дослідженнях суспільно-політичних процесів К.Г. Юнг зробив висновок, що «ідеалістичний світогляд, як правило, — тільки фасад для стану психічної одержимості, що ховається за ним. …ми не повинні віддаватись будь-чому, навіть і добру… адикція у будь-якій формі, незалежно від наркотику, що використовується: алкоголь, морфій чи ідеалізм, — це зло» [1, с. 26].

З огляду на вищезазначене, необхідно підтримувати активність і варіабельність корпоративного іміджу, оскільки існує загроза психічної інфляції — асиміляції колективного несвідомого й ототожнення з ним, розширення особистості за межі себе — тобто присвоєння змісту і якостей, які існують тільки для себе і повинні лишатись за нашими межами. У результаті такого розширення власної особистості індивід починає відчувати себе надлюдиною. Так само і група може переживати психічну інфляцію. Часто поширеним є явище, коли державні службовці починають ототожнювати себе з посадою або званням, яке обіймають, забуваючи, що посада є результатом спільної роботи колективу й особистості і без них не має сенсу. Водночас К.Г. Юнг зазначав, що не тільки чиновник прагне ототожнити себе з посадою, щоб збільшити свою особистість, але і посада провокує індивіда «втопити» власну ідентичність у колективній ідентичності посади.

Явище психічної інфляції є досить поширеним серед державних службовців і становить небезпеку для особистості, оскільки з часом відбувається атрофія особистості індивіда, і за вражаючою оболонкою виявляється маленька ница істота [1, с. 30].

Ще один процес, пов'язаний із створенням корпоративного іміджу, — це ідентифікація з організацією. Лесвел визначав ідентифікацію як певний емоційний зв'язок, за допомогою якого окрема особа сприймає цілі організації за свої власні. Працівник ідентифікує себе з групою або організацією, якщо під час рішення він оцінює кілька можливих варіантів з погляду їх наслідків для своєї організації. Характерними рисами ідентифікації є:

- особиста зацікавленість в успіху організації (вибір рішення, виходячи з корпоративних інтересів);
- перенесення психології особистісного менеджменту (той, хто звик думати про благо своєї справи, схильний думати і про благо своєї організації);
- зосередження уваги керівника на тих цінностях і групах, які практично одразу відчувають на собі адміністративний вплив [3, с. 288].

Така ідентифікація з посадою є привабливою, оскільки пропонує легку компенсацію особистих недоліків працівників, але вона заважає розвитку особистості, і, як наслідок, посилює почуття власної неповноцінності у неї.

У політичній сфері лідер, який роздув свою особистість через ідентифікацію з посадою, переживає почуття всемогутності. З точки зору Юнга, він компенсує безсилля. Якщо це стає звичкою, то особистість починає відчувати складнощі у своєму розвитку. Це підсилює почуття неповноцінності, яке компенсується ще більшою ідентифікацією з колективним змістом, у результаті утворюється замкнене коло.

На наш погляд, важливим є врахування описаного Юнгом явища проекції. Оскільки корпоративний імідж є явищем соціально-психологічним і виникає у результаті міжособистісної взаємодії, то можна зробити висновок, що існуюча серед населення недовіра до представників органів державної влади і переважне сприйняття чиновників як бюрократів і корупціонерів породжують негативні проекції, які мають надзвичайно сильний вплив на психіку тих, хто стає їх об'єктом. Як наслідок — вони породжують у реципієнта якості, які могли б лишитися неактивними. Через таку проекцію у службовців можуть з'явитися сумніви стосовно власних професійних і моральних якостей, і в результаті підтверджуються негативні стереотипи.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, можна зробити висновок, що корпоративний імідж органів державної влади є інтегральною характеристикою суспільних процесів, яка відображає стан розвитку політичного життя і безпосередньо пов'язана зі стратегічним баченням перспектив України. При створенні концепції іміджу необхідно враховувати процеси психічної інфляції та проекції, описані у роботах К.Г. Юнга, та намагатись уникнути однобічного сприйняття процесу формування іміджу органів державної влади.

Подальші дослідження можуть бути орієнтовані на практичне використання ідей К.Г. Юнга у розробці концепції корпоративного іміджу органів державної влади.

Література

1. Одайник В. Психология политики. Политические и социальные идеи Карла Густава Юнга / Володимир Одайник. — СПб. : Ювента, 1996. — 384 с.

2. Програма науково-практичної конференції за міжнародної участі «Галузь науки „Державне управління": історія, теорія, впровадження».

3. Саймон Герберт. Адміністративна поведінка / Герберт А. Саймон. — К. : АртЕк, 2001. — 392 с.

4. Україна: пріоритети. Аналітичні оцінки — 2006 : [монографія] / за ред. О. С. Власика. — К. : НІДС, 2006. — 576 с.

5. Ульяновский А.В. Корпоративный имидж : Технологии формирования для максимального роста бизнеса [электронный ресурс] / Андрей Ульяновский. — М. : Эксмо, 2008. — 400 с. — Режим доступу : http://www.fictionbook.ru/author/andreyi_ulyanovskiyi/korporativniyyi_imidj_tehnologii_formiro/read_online.html?page=0.

6. Фрейд З. Психоаналитические этюды / З. Фрейд; (сост. Д. И. Донской, В. Ф., Круглянский). — Минск : ООО «Попурри», 1998. — 608 с.

7. Шейн Э. Организационная культура и лидерство / Шейн Эдгар. — 2-е изд. — СПб. : Питер, 2002. — 336 с.

Валерій РЕБКАЛО, Володимир КОЗАКОВ

КОЛЕКТИВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

РЕБКАЛО Валерій Андрійович,
доктор філософських наук, проф., завідувач кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії держаного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *у статті проаналізовано та відображено послідовний механізм формування та реалізації проблеми формування цінностей в українському суспільстві.*

Ключові слова: *колективна ідентичність, національна свідомість, державно-управлінські цінності, громадянське суспільство, солідарність.*

REBKALO V.A.

Annotation: *the article analyzes the consecutive mechanism of formation and realization of the problem of formation of values in the Ukrainian society.*

Keywords: *collective identity, national consciousness, state's administrative values, civil society, solidarity.*

УДК 161.201.3 : 351

У перехідному суспільстві, до якого належить сучасна Україна, посилюється криза колективної ідентичності. Подолання цієї кризи стає одним із завдань української демократії, актуалізація якого посилюється ще й тим, що державні інституції поки що перебувають в процесі свого формування.

Збереження національної ідентичності в умовах відсутності держави на попередніх етапах історичного розвитку свідчить про значний потенціал традиційних цінностей українців. Між тим, тривале панування соціалістичної ідеології призвело до ерозії соціально-ціннісних засад національної ідентичності українців. Патріотизм та ідея служіння народові, безсумнівно, посідає чільне місце в системі моральних орієнтацій і професійних цінностей службовців демократичної суспільно-орієнтованої держави.

Дослідженню ціннісних засад державного управління присвятило свої роботи чимало видатних зарубіжних (М. Вебер, К. Поппер, Х. Ортега-і-Гассет, А. Соловйов, В. Серебряніков) і вітчизняних (В.Б. Авер'янов, М.І. Михальченко, А.В. Одінцова, С.А. Серьогін, В.В. Цвєтков та інші) дослідників. Поряд з тим, у сучасній Україні система цінностей державного управління виявилась спотвореною внаслідок дії численних чинників, у тому числі: радянської гіперінтернаціоналістської свідомості, історичних наслідків територіальної, національної та політичної роздрібненості України в недалекому минулому, сучасних ризиків і загроз глобалізації, гуманітарно-ціннісного відставання масової суспільної свідомості тощо.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб окреслити головні теоретико-методологічні підходи до вирішення проблеми колективної ідентичності, та її аксіологічного змісту в системі державного управління сучасного українського суспільства.

Завдання дослідження полягали у тому, щоб:

- проаналізувати традиційні цінності, що формують колективну ідентичність українського суспільства;
- визначити проблемність національної ідеї та її вплив на розвиток аксіологічних засад вітчизняної політики і державного управління.

Цінності визначають характер та способи взаємодії суб'єктів у суспільстві, політиці, державному управлінні. В єдності ціннісного спілкування розглядав будь-які взаємодії П. Сорокін — по-перше, особи як суб'єкта взаємодії, по-друге, суспільства як сукупності індивідів, що взаємодіють, по-третє, культури як сукупності значень, цінностей та норм, якими володіють взаємодіючі особи, що об'єктивують, соціалізують та розкривають ці значення [13, с. 429].

Сукупність цінностей певної особистості, відбиваючись у її психосоціальній діяльності, формує архетип. У К. Юнга це — сукупність первісних вроджених мотивів, що складають зміст «колективного несвідомого», ціннісна природа якого «завжди несе в собі певний особливий "вплив" або силу, завдяки якій дія його має нумінозний характер, тобто архетип зачаровує або спонукає до дій».

КОЗАКОВ Володимир Миколайович,
доктор державного управління, проф. кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії держаного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *у статті проаналізовано та відображено послідовний механізм формування та реалізації проблеми формування цінностей в українському суспільстві.*

Ключові слова: *колективна ідентичність, національна свідомість, державно-управлінські цінності, громадянське суспільство, солідарність.*

KOZAKOV V.M.

Annotation: *the article analyzes the consecutive mechanism of formation and realization of the problem of formation of values in the Ukrainian society.*

Keywords: *collective identity, national consciousness, state's administrative values, civil society, solidarity.*

УДК 161.201.3 : 351

Архетип розуміється як надособистісна цілісність, вияв колективного несвідомого, що взаємодіє із свідомістю як певна форма закритого для розвитку світогляду, нелінійного, циклічного погляду на життя. Різний базовий «комплект цінностей» формує різні архетипи. Так, у державно-управлінський та політичній сфері узвичаєно вирізняти чотири найбільш узагальнені архетипи: тоталітарний (в якому превалює традиція, єдина надособистісна норма); авторитарний (в якому функції традиції перебирає на себе воля вождя, а сила й енергія соціального інтелекту спрямовується на реалізацію цієї волі); ліберальний (в якому домінують гуманістичні цінності свободи особистості) та демократичний (інтегральний, в якому всі попередні включено на якісно новому рівні).

Домінування в суспільстві певних архетипів та властивих їм сукупностей цінностей обумовлює становлення ціннісної системи суспільства та менталітету відповідного етносу, народу, політичної нації, що, у свою чергу, вирішальним чином впливає на формування типу політичної системи, форми державно-владного режиму та політико-управлінських відносин у державі. Отже система цінностей виступає «як універсальна, пролонгована, консистентна структура пріоритетів, що визначає бажаний життєвий проект і систему орієнтацій індивіда» [12, с. 114].

Поширення радянської ідеології призвело у XX ст. в громадянському житті України до актуалізації проблеми державотворення. Українськими дослідниками пропонувалися різноманітні шляхи її вирішення. Наприклад, Д. Донцов поставив діагноз: державотворення не відбувається через відсутність дієздатної еліти: «Суть нашої проблеми лежить у питанні формотворчої і будівничої правлячої касти. Була б така каста мудра, відважна й сильна морально, була би й держава» [1, с. 76]. А В. Липинський вважав, що справу вирішить дотримання національної аскези: «Тільки великим христовим походом Духа на пекло тілесних пристрастей і хаосу матерії можна створити Україну» [2, с. 459]. У крайніх рішеннях цієї проблеми, на нашу думку, присутня одна «наскрізна тема» — духовність має бути фундаментом національного відродження країни, незважаючи на різноманітність емпіричних обставин прояву соціального.

У той час, коли модернізаційні процеси в Україні набирали обертів, в її духовній сфері усвідомлювалося значення національної традиції. Такі українські мислителі XX ст., як В. Липинський і Д. Чижевський роблять її предметом філософської рефлексії: «Однією із найбільш визначних рис культурного життя є існування "традиції", тобто тенденції заховувати, утримувати певні культурні факти, що в великій мірі нагадує індивідуальну пам'ять», — писав Д. Чижевський [3, с. 475]. Він підтверджує значення консерватизму традиції для В. Липинського, для якого традиція — це не «спокійне, пасивне життя в межах сталих, нерухомих, статичних форм, як спокійний, "щасливий" хід за тим, що всі роблять. Бо В. Липинський вбачає суть традиції саме в її творчому характері».

Отже, розуміння культурної традиції цими мислителями заперечує просвітницьке ставлення до неї як до забобону, від якого необхідно позбавитися, і наближає їх до позиції П. Рікера, для якого остання є взаємодією «інновації та седиментації». Тобто «засвоєння і закріплення як засвоєних форм свідомості та культури: сенсів, стилів» [4, с. 272].

Разом з тим збереження «авторитету традиції» (Г. Гадамер) як «права залишатися самими собою» [5, с. 18] завжди мало величезне соціальне значення для українців. Державотворчий інстинкт українського народу підтримувався традиціями зв'язку народної творчості з державними ідеями протягом століть [6].

Консервативність української ментальності, на нашу думку, не є негативною характеристикою, оскільки в західній традиції існує принципово інше її розуміння. «Консерватизм є самостійною системою абсолютних ідей. Він визначається такими універсальними цінностями, як рівновага, порядок, стриманість» [7, с. 455], вважає С.Хантінгтон. «Адже людей штовхає до консерватизму шок, викликаний подіями, жахливе відчуття того, що суспільство чи його інститути перестануть існувати» [там само, с. 470].

Засновник теорії українського націотворення І. Лисяк-Рудницький писав, що консерватизм як «стихійна духовна настанова великої частини українського суспільства відіграв значну роль й втілювався у міцному збереженні рідної мови, віри, звичаїв та обрядів, традиційних форм родинного та громадського життя» [8, с. 125]. Ця настанова не заважала українцям бути модерною нацією, яка «...може бути визначена як територіально означена спільнота людей, що поділяють певний варіант модерної культури та яких пов'язує між собою сильне почуття єдності та солідарності» [там само, с. 544].

Отже, обидва, протилежні на перший погляд, українські прагнення, зумовлені єдиними ціннісними мотивами. Однак ані застереження вчених, ані політичні лозунги зрештою не врятували від розпаду радянську державу. Зокрема й тому в Україні, у якій процес формування громадянського суспільства та держави мав свою особливу логіку, цінність держави стала каменем спотикання на шляху до структуризації вільного суспільства та якісно нових владних відносин.

Насамперед варто зазначити, що було б неабиякою помилкою ті соціально-політичні трансформації, які відбулися, та й, по суті, відбуваються сьогодні в українському суспільстві, розглядати за аналогією з державними трансформаціями країн Центральної та Східної Європи, що супроводжували крах комуністичних режимів.

Ототожнення «оксамитових революцій» та українських подій є радше засобом додаткової ідеологічної легітимації «помаранчевої» української влади, до того ж хибним з теоретичного погляду, оскільки таке твердження не враховує той шлях розвитку, який пройшли посткомуністичні суспільства за останні півтора десятка років, не бере до уваги ті соціальні й політичні особливості цих суспільств, що, власне, й стали причиною масових виступів людей в Україні.

Слід зазначити, що країнам Центральної та Східної Європи, попри їх історичні, культурні, економічні, політичні, релігійні відмінності, властиві й певні спільні риси. Так, наприклад, для них є характерним те, що:

1) розпад радянської системи призвів до руйнації в них сформованої колективної реальності, наслідком чого стала криза колективної ідентичності;

2) їм властиве прагнення утвердження ліберальних цінностей та ринкової економіки і водночас відродження національної культури й традиційного етносу як визначальних чинників суспільного життя, а подеколи й «винахід традиції» (Е. Хобсбаум) як наслідок неможливості знайти вирішення проблем, породжених новими соціально-політичними та культурними обставинами, в наявному історичному досвіді.

Отже, характеристика цих країн як посткомуністичних позначає певну історичну ситуацію, в якій вони опинились.

Вдалий образ зламу старих ціннісно-нормативних орієнтирів комуністичного суспільства знаходить С. Жижек, визначаючи, що на прапорі, під яким громадяни Румунії повстали проти режиму Чаушеску, червона зірка, що перебувала у центрі та відігравала роль «організуючого принципу національного життя», була вирізана,

й ця діра, відповідно, символізувала нестачу ціннісного, нормативного порядку. І справді, посткомуністичне суспільство конституюється навколо цього порожнього від цінностей простору. І пошук основ для нової суспільної ідентичності розпочався з відродження національних культур, релігії, з реінтерпретації й осмислення власної історії.

Але таке звернення до традиційних цінностей, що супроводжувалось одночасним розвитком демократичних інституцій на основі рецепції ліберальних цінностей західноєвропейських суспільств, призвело до загострення суперечності між нормативними вимогами традиції та сучасності, яке можна побачити при аналізі політичних цінностей, що домінують у посткомуністичному суспільстві.

Колективна ідентичність радянського суспільства, подібно до колективної ідентичності новоєвропейського суспільства, яке, на думку Ю. Габермаса, «розвивалось під впливом абстракцій легальності, моральності й суверенності» [9, с.127], також будувалася на підґрунті абстракцій, що виходять за межі партикулярної культурної традиції. Радянському суспільству був властивий дисбаланс між індивідуальною та колективною інтеграціями, тут домінувала ідентичність, що була сформована на ідеологічній та класовій основі, тоді як етнічна, релігійна, культурна ідентичності були майже витіснені в сферу індивідуальної ідентичності, яка при цьому відігравала другорядну роль.

Тому зрозуміло, чому домінантною на сьогодні стає тенденція до зберігання своєї національної самобутності, що проявляється не в політичній, а в етнонаціональній ідентифікації. При цьому слід наголосити, що подібна ідентичність не тільки заступає місце втраченої колективної ідентичності, а й слугує своєрідним порятунком від характерного для західних країн процесу гомогенізації, що, за висловом Ч. Тейлора, «... вимітає геть традиційні основи ідентифікації» [10].

Разом з тим, побудова держав на національній основі, що відбувається в посткомуністичних країнах, як можна побачити, вступає в суперечність з тими інтеграційними процесами, які відбуваються сьогодні у європейському співтоваристві і які ставлять під сумнів легітимність існування того типу національної держави, образ якої склався ще в XVIII ст. Це дає підстави деяким дослідникам стверджувати, що сьогодні відмирає національна держава, понад це, виникає сумнів у праві нації на самовизначення.

На нашу думку, помилка багатьох праць, що присвячені дослідженню розвитку громадянського суспільства та правової держави в Україні, полягає в тому, що ці дослідження здебільшого базуються на порівнянні принципів, які були вироблені класичною ліберальною теорією, з нинішнім українським суспільством, на підставі чого і робляться висновки про розвиток вітчизняної демократії. Методологічна правомірність таких досліджень викликає, як здається, виправданий сумнів, адже сама ліберальна теорія у своєму розвитку зазнала суттєвих трансформацій, що були викликані критикою її з боку комунітаристів та консерваторів, певною розчарованістю в класичному лібералізмі, ідеєю завершення класичного способу модернізації суспільства.

Слід розуміти, що посткомуністичні суспільства опинились у досить унікальній ситуації, і цей факт не дозволяє проголошувати, що їх розвиток повторює демократії в західноєвропейських країнах. Посткомуністичні суспільства стверджують демократію під час структурних трансформацій західного суспільства, принципи якого вони прагнуть імплементувати.

Ми живемо за доби демократії. Це означає, що легітимність влади в будь-якій країні світу розглядається світовою спільнотою відповідно до того, чи демократичним шляхом вона була встановлена. Згідно з цією вимогою у країнах Центральної та Східної Європи, в тому числі — Україні, встановлено демократичні інституції (парламент, партії, навіть громадська думка), але, на жаль, вони майже скрізь мають своєрідну «квазі-демократичну конотацію» [11].

Йдеться про те, що в усіх цих країнах існування демократичних процедур легітимації та реалізації влади, в принципі, не гарантує дотримання демократичних прав та свобод громадян, захисту незалежності та гідності особистості від будь-яких форм примусу. Навчитися жити в диференційованому соціальному просторі — одне з головних завдань, що постає сьогодні перед посткомуністичним суспільством. Але, як можна спостерігати, більшості країн Центральної та Східної Європи властиве домінування етнічної спільності. Ключову роль тут відіграє встановлення спільної колективної ідентичності на основі цінностей так званого етнолінгвістичного націоналізму, а така ідентифікація здебільшого є такою, що викликає спротив національних меншин.

Тому сьогодні перед посткомуністичними країнами стоїть складне завдання критичної рефлексії і над власною історією та культурною спадщиною, і водночас над західною ліберальною традицією, аби знову не сформувати гомогенне суспільство на кшталт радянського.

Загалом, посткомуністичним суспільствам, і зокрема українському, властиве поки що домінування соціалістичних цінностей, тобто цінностей, що зберегли своє значення з радянської доби (зараз їх вплив здебільшого виявляється у вимозі розвитку соціально орієнтованої економіки, що протиставляється вільному ринку з його принципом laissez-faire); націоналістичних цінностей, або ж цінностей національної культурної традиції; ліберальних цінностей та цінностей, властивих демократичному суспільству.

Попри те, що в політичній думці України завжди домінували націоналістичні та соціалістичні теми — це, зрештою, підтверджується переважанням саме соціалістичних цінностей у посткомуністичних суспільствах — можна зауважити і певні позитивні тенденції в ціннісній динаміці сучасного українського суспільства. Йдеться про поступове зростання правової свідомості громадян, відчуття дефіциту політичних свобод, хоча матеріальний добробут усе ще оцінюється значно вище, ніж громадянські права. Водночас, зважаючи на те, що надто низьким залишається рівень довіри до демократичних інституцій (таких, наприклад, як парламент, місцеві органи самоврядування) і дуже високим — рівень довіри до таких традиційних інституцій, як церква, можна говорити про переважання в нашому суспільстві, зрештою так само як і в багатьох інших східноєвропейських, традиційної моралі.

Культурна, економічна та релігійна ідентичність груп, які складають соціум, відіграє важливу роль у політичній консолідації демократичних суспільств, вони, зрештою, визначають ступінь інституціоналізації принципів демократії, визначають можливості формування колективної ідентичності. Посткомуністичні країни розвиваються відповідно до логіки формування (колективної) ідентичності (тобто через протиставлення себе іншому), а не за логікою солідарності на основі визнання прав одне одного (демократичної солідарності).

Можна погодитися з твердженням, що «…нормативна серцевина демократії полягає у структурі взаємного визнання», яка, на відміну від логіки ідентичності, «не виключає інших персон», а, навпаки, підтримує співіснування чужих один щодо одного людей. Звідси зрозуміло, що демократична солідарність, яка є необхідною умовою для існування демократії в сучасному плюралістичному суспільстві, якому властивий високий рівень диференціації інтересів, ціннісних орієнтацій, нормативних структур, стає результатом визнання вільними та рівноправними індивідами один одного на основі спільних цінностей. Справді, спільні для всіх людей, такі, що розділяються ними, цінності спрямовують індивідуальну діяльність і створюють між індивідами відчуття єдності. Таким чином, за умов ціннісної та нормативної диференціації, встановлення солідарності в українському соціумі потребує інтерналізації суспільством відносин взаємного визнання, поваги до індивідуальності, розрізнення, замість гомогенізації, що має супроводжуватись інституціалізацією принципів демократичної легітимності та основних прав.

Згадаймо, що саме поняття солідарності виникає у фінансовій сфері для позначення єдності індивідів, які взяли позику в банку. Тобто з самого початку вона позначає єдність індивідів, які не обов'язково належать до однієї етичної традиції та, скажімо, можуть не поділяти політичні преференції один одного.

У наш час, коли внаслідок процесів глобалізації різні культури та світогляди, ціннісні та політичні системи опинились перед необхідністю шукати шляхи для співіснування в межах одного суспільства, спроба побудови уніфікованої єдності, гомогенної структури на основі, наприклад, єдиної етнолінгвістичної ідентифікації чи партикулярної системи цінностей, ставить під загрозу демократичний розвиток країни.

Комунікативна теорія наголошує на тісному зв'язку між принципом солідарності й ідентичністю (індивідуальною і колективною), що є однією з вимог нормативної моделі демократії, яка розробляється в межах цієї теорії, а саме — деліберативної демократії. Це означає вимогу, висловлюючись мовою Ю. Габермаса, піднесення над особливими життєвими формами. У концепції Ю. Габермаса інтеграційна міць солідарності суспільства постає альтернативою системній інтеграції на основі грошей і влади.

Саме солідарність, згідно з твердженням німецького дослідника, править за основу для єдності людей у моральному дискурсі, комунікативній спільноті, є підґрунтям для формування ідентичності індивіда через його визнання [9]. Проте вимога Ю. Габермаса часто заходить у суперечність з логікою розвитку соціально-політичних відносин, яка може призводити до появи ситуації, коли задекларовані принципи можуть суперечити реальній політичній діяльності, тобто коли сама вимога демократії перетворюється на ідеологічний концепт. Саме така ситуація спостерігається в посткомуністичних суспільствах. Разом з тим, дискурсивна етика вимагає від індивіда формування нової колективної ідентичності, що «здатна стверджувати групове "Ми" і водночас зрощувати солідарність безлічі групових ідентичностей, які складають сучасне громадянське суспільство». Очевидними за такої вимоги постають проблеми мотивації індивідів розширювати свою ідентичність, вирішувати питання саме за допомогою досягнення порозуміння в аргументованій дискусії.

Таким чином, можна зробити висновок, що історія посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи останніх півтора десятка років — це, по суті, історія формування нової колективної ідентичності. При цьому така ситуація є характерною й для України: проголошення пріоритету ліберальних цінностей та свобод заходить у суперечність із формуванням солідарності на основі цінностей партикулярної культурної традиції, зрештою, з домінуванням неполітичних форм інтеграції. Зрозуміло, ліберальний індивідуалізм є у своїй основі несумісним із принципом інтеграції на основі спільних універсальних цінностей, якої потребує демократична солідарність, а тому зазначена суперечність є логічним результатом політичного розвитку посткомуністичних країн. За такого стану ціннісного базису суспільства в Україні не дивно, що виникає і постійно зростає феномен недовіри громадян до влади.

Недовіра до держави, тобто брак легітимності, є ілюстратором заангажованої хвороби ілюзорного розщеплення цінностей політичного та громадянського простору українського суспільства, в якому ще діють інколи діаметрально протилежні ідеї. Інституціоналізація влади крізь призму виборчих технологій не вирішує питання легітимності. У результаті тривалий час існує лише «формальна легальність», суть якої полягає у незначній підтримці суспільством неефективної держави, незважаючи на виборчу легітимність.

Ще одним важливим соціально-політичним аспектом при аналізі питання аксіологічних засад вітчизняної політики і державного управління є проблема національної ідеї. Така активна заангажованість влади в проблему національної ідеї мала компенсаторний характер, оскільки без легітимізації знизу суб'єкти влади не-

гайно змушені звертатися до технологій самолегітимізації. І не буде перебільшенням сказати, що історичні обставини сформували в посткомуністичних суспільствах цілком анахронічний підхід до визначення суті нації. Концепція нації не повинна пов'язуватися з концепцією громадянства.

Цей підхід і досі відчувається в деяких наукових розробках. «Українська нація» у такому розумінні — це передусім етнічно-культурна, мовна спільнота. При цьому досить часто поняття «український народ», «українська нація» ототожнюються. Однак достатньо «виграшна» на початку 90-х рр. XX ст. ідея про «національне відродження» України, так і не посіла гідного місця в системі політичних цінностей, а отже й державно-управлінською цінністю в Україні стала хіба що «ділова українська мова» як специфічна професійна мова бюрократа.

Тому цілком закономірно, що на початку XXI ст. національна ідея поступилася місцем ідеї європейського вибору. Європейський вибір приніс Україні новий проект ціннісної моделі — «європейські цінності». Серед таких, поряд із демократією, чільне місце посідають поняття громадянського суспільства і прав людини.

Громадянське суспільство — неполітизована сутність. У ньому інколи можуть і не знати, хто зараз керує державою, хто творить політику. Проте кожен чудово знає одне: свої права, свободи та обов'язки, закріплені в законодавстві. Однак в Україні, як показують соціологічні опитування, дуже малий відсоток населення знає та розуміє поняття «права людини». Низька правова культура є передумовою для державновладного зловживання. Системність цієї проблеми полягає й у тому, що порушення прав і свобод набули масового характеру стосовно всіх основних правах у соціально-економічній, політичній та духовній сферах.

Характеризуючи подібний стан деформації ціннісної системи, відомий український політик, посилаючись на не менш відомого українського вченого, стверджує наступне: «В Конституції України зазначено, що ми є правова, соціальна і т.д. держава. Це ще раз підтверджує не так здатність мислити стратегічно, скільки відображає стан нашої ментальності, культури. У нашому мисленні вкорінений стереотип деактуалізації цінностей. Ми не здатні повно і глибинно переживати соціальне буття як теперішнє. Думки, погляди звернені або в минуле, або в майбутнє. Не треба забувати, що така рецепція часу дуже актуальна для приживлення тоталітарних доктрин і практик. Ми ще й приблизно не маємо правової держави, а вже констатуємо наявність соціальної, яка є "продовженням і доповненням" держави правової». І саме тут, на нашу думку, якнайповніше виявляється роздвоєність української вдачі: любов до свободи і примирення з рабством, козацька демократична управа і диктатура влади отамана чи гетьмана, самодіяльність і патерналізм тощо.

Репресивна система радянського суспільства творила «нову людину», яка відзначалася такими рисами, як нетерпимість, агресивність, претензії на монопольне володіння істиною, опортуністичність. Ці ознаки остаточно сформували цілком неструктуровану в ідеально-ціннісному вимірі людину, одномірну у своїй бездіяльності.

Сказане вище окреслює стан і проблеми формування цінностей у нашому суспільстві. Те, що ми розглянули, є аберацією нормальних форм і потребує необхідної зміни дискурсу. Злам старої системи ціннісно-нормативних орієнтацій призводить до необхідності створення нової ієрархії суспільних цінностей. Це стає, зокрема, завданням державного управління. Оскільки громадянське суспільство в Україні ще інституціонально не оформилося, вітчизняна модель колективної ідентичності будується на національних засадах, що певною мірою суперечить державним прагненням західноєвропейської інтеграції. Утім, ці моделі розвитку ціннісного консерватизму та європейської ліберальної модернізації не виключають одна одну абсолютно. Змістовні складові ціннісних орієнтацій української ментальності (свобода, індивідуалізм, толерантність) передбачають можливість їх включення в європейський культурний простір.

Завданням вітчизняної науки державного управління стає розробка механізму переходу до нової моделі солідарності з урахуванням усіх суперечливих позицій ідентичності українців. Першим кроком на цьому шляху має стати створення адекватної моделі духовно-ціннісного механізму розвитку національної свідомості політичної еліти й державних службовців України.

Література

1. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. — Дрогобич : Відродження, 1991. — 245 с.
2. Липинський В. Листи до братів-хліборобів [текст] / В.Липинський // Історія філософії України : Хрестоматія. — К. : Либідь, 1993. — С. 456—465.
3. Чижевський Д.І. Початки і кінці нових ідеологій [текст] / Чижевський Д.І. // Історія філософії України : Хрестоматія. — К. : Либідь, 1993. — С. 471—482.
4. Рікер П. Навколо політики / П. Рікер П. // Рюс Ж. Поступ сучасних ідей : Панорама новітньої науки; пер. з фр. — К. : Основи, 1998. — С. 565—567.
5. Fetcher I. Der neokonservatismus und seine Widersruche // Neokonservative und “Neue Angriff gegen Sozialstaat und liberare Demokratie in den Vereinigten Staaten Westuropa und der Bundesrepublik / Hrsg. Von I. Fetcher. — Munchen : Beck, 1983. — S. 11—34.
6. Нахлік Є. Василь Пачовський про всесвітню місію українського духу / Є. Нахлік // Укр. світ. — 1995. — № 1—3. — С. 31.
7. Hungtington S. Conservatism as an ideology / S. Hungtington // American Science Review. — 1997. — Vol. 51, nr.2. — P. 454—473.
8. Лисяк-Рудницький І. Консерватизм / Лисяк-Рудницький І. // Історичні есе (у 2 т.); пер. з англ. — К. : Основи, 1994. — Т. 2. — С. 119—125.
9. Habermas J. Autonomy and Solidarity / J. Habermas . — London, 1986. — P. 251—252.
10. Taylor Ch. Hegel and Modern Society / Ch. Taylor . — Cambridge, 1999. — P. 133.
11. Golbovic Z. Models of Identity in Postcommunist societies / Z. Golbovic // Models of Identity in Postcommunist societies. Yugoslav Philosophical Studies; ed. by Golbovic Z. McLean G.F. — Washington, D.C., 1999. — P. 43.
12. Косова Л.Б. Динамика ценностных ориентаций: анализ результатов эмпирического исследования / Л.Б. Косова // СОЦИС. — 1994. — №2. — С. 114—118.
13. Сорокин П. Социокультурная динамика / П. Сорокин // Человек. Цивилизация. Общество. — М. : Политиздат, 1992. — С. 425—524.

Маргарита СИБИРЯКОВА

МЕРЕЖЕВЕ СПІВТОВАРИСТВО ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ЧИННИК ЗАПОБІГАННЮ КОРУПЦІЇ

Постановка проблеми. Численні дослідження вітчизняних та іноземних науковців свідчать, що корупцією тією або іншою мірою уражені всі системи соціального управління, причому не лише у «публічній», а й у недержавній сфері. Зокрема, за даними організації Transparency International, у 2009 році Україна посіла 146 місце в рейтингу країн за рівнем корупції. Вона одержала в цьому рейтингу лише 2,2 бали з 10-ти та опинилась на рівні з такими країнами як Еквадор, Венесуела, Східний Тимор, Кенія [1]. Про поширення корупції в Україні було наголошено також Державним секретарем США Хілларі Клінтон у щорічній доповіді про дотримання прав людини країнами — членами ООН за 2009 рік Конгресу США [2].

Питанням впливу корупції на соціально-політичні процеси в сфері державної служби займалися О. Андрійко, В. Гаркуша, О. Драган, М. Камлик, С. Корніч, В. Корнус, Б. Карпінський, М. Мельник, Є. Невмержицкий, О. Романчук, Р. Рябошапка, М. Хавронюк, Ф. Шиманський та інші. Аналіз професійної діяльності державних службовців та динаміки корупційних проявів в органах державної влади здійснювали в своїх дослідженнях І. Авакумов, О. Войцеховський, В. Безчасний, Л. Горілик, М. Грищук, Е. Дмитренко, О. Колотило, О. Бантишев, І. Бондаренко, О. Кальман, М. Погорецький, М. Потебенько, О. Оболенський, С. Серьогін та інші. Проте завдання боротьби з корупцією в органах державної влади залишається для держави одним з пріоритетних, що актуалізує необхідність дослідження соціально-психологічного середовища державних службовців для наукової розробки дієвих механізмів запобігання та протидії корупції в органах державної влади.

Зв'язок з важливими науково-практичними завданнями зазначеної проблеми обумовлюється тим, що корупція потребує системної протидії з боку як державних органів, так і громадянського суспільства. Подолати корупцію можна лише тоді, коли, перш за все, припинять з нею миритися державні службовці, оскільки саме вони корупційними діями призводять до зневіри у верховенство права й до формування негативного іміджу влади.

Масштабність розповсюдження корупції та її негативних наслідків для суспільства (падіння моральності населення, високий ступень толерантності населення до корупції, падіння професійної культури державних службовців, непрозорість ухвалення управлінських рішень тощо) вимагають ужиття дієвих заходів з боку держави для формування громадянської свідомості державних службовців на системі загальноприйнятих світових етичних норм та стандартів.

Для реалізації цього завдання доцільно вивчати досвід інших країн у сфері запобігання корупції та боротьби з нею, проблем становлення громадянської свідомості державних службовців, а також досліджувати ефективність використання сучасних інструментів впливу на свідомість людини для обґрунтування механізмів формування громадянської свідомості державних службовців в умовах трансформації українського суспільства.

СИБИРЯКОВА Маргарита Василівна,
головний спеціаліст Бюро зовнішньоекономічної політики Секретаріату Кабінету Міністрів України, м. Київ.

Анотація: *у статті проаналізовано вплив мережних співтовариств на стан громадянської (перш за все антикорупційної) свідомості державних службовців та можливість використання таких співтовариств як чинника запобігання корупції.*

Ключові слова: *архетипи, державні службовці, корупція, правова держава, психокультура, соціальні мережі, соціокультурний чинник.*

SIBIRYAKOVA M.V.

Annotation: *the influence of network communities on the state of civil (first of all, anticorruptive) consciousness of civil servants and the possibility to use such communities as a factor of prevention of the corruption are analyzed.*

Keywords: *archetypes, civil servants, corruption, legal state, psychoculture, social networks, socio-cultural factor.*

УДК 35.083.94

Результати аналізу вживання понять «корупція» та «корупційні дії» у вітчизняній літературі свідчать, що серед науковців існують відмінності в розумінні цих понять й при формулюванні згаданих понять іноді застосовують такі характеристики, що виключають одна одну.

Не завжди враховуються в цих поняттях реалії сьогодення стосовно поширення корупційних дій не тільки в матеріальному економічному просторі (одержання хабару, коштовного подарунка). Задля одержання заздалегідь прорахованого зиску для себе чи інших осіб чиновники вчиняють корупційні дії також шляхом обміну своїх послуг (просування по службі, сприяння в працевлаштуванні родичів, одержанні державних нагород, почесних звань, житла тощо) на послуги інших осіб. Такі види корупції на професійному жаргоні державних службовців одержали назви «корупція сумчаста» (одержання матеріальних благ у вигляді коштів або коштовного подарунка) та «корупція позвонкова» (домовленість частіше просто по телефону про обмін послугами).

На думку автора, різноманіття визначень понять стосовно корупції, безперечно, пов'язується з безліччю причин існування та поширення цього явища в українському суспільстві. Однак однією з головних серед таких причин, безперечно, можна вважати стан громадянської свідомості державних службовців. Тому у сучасних умовах виняткове значення мають питання укорінення нової моральності, особливо в середовищі державних службовців (насамперед — його керівної ланки).

Метою статті є аналіз впливу мережних співтовариств на стан громадянської (перш за все, антикорупційної) свідомості державних службовців та можливість використання таких співтовариств як чинника запобігання корупції.

Актуальність дослідження обумовлена пошуком ефективних інструментів впливу на свідомість державних службовців, які б позитивно сприймались ними і сприяли б формуванню громадянської свідомості, запобіганню корупції та боротьбі з нею.

У сучасному суспільстві на стан свідомості впливають не тільки зміни соціально-економічних умов життя, але й інформаційно-психологічне середовище, під тиском якого у людини може втрачатись об'єктивний погляд на події та факти. Людина постійно підсвідомо порівнює свою поведінку, спосіб життя із загальновживаними у суспільстві моделями, тому важливу роль у подоланні корупційних проявів відіграє стан моральності середовища, що оточує людину.

Епоха Інтернету і комп'ютерних технологій дає розвиток принципово новій соціальній реальності — віртуальній реальності. Це цілісне, активне і автономне середовище існування в Інтернеті учасників соціальних мереж (далі — СМ). Для такого середовища є характерними: анонімність, добровільність, відсутність невербальних компонентів комунікації, суб'єктивність сприйняття, соціальна свобода. Користувачі СМ мають змогу об'єднуватись в групи, спільноти, співтовариства. Наявність таких умов є базою для особистих трансформацій людини — учасника одного із згаданих мережних об'єднань (групи, спільноти, співтовариства). Отже, СМ можна свідомо та цілеспрямовано використовувати в якості інструменту формування громадянської антикорупційної свідомості, що актуалізує дослідження стосовно впливу мережних співтовариств людини на її на свідомість.

Питання впливу соціокультурного віртуального середовища (мережного співтовариства) на свідомість людини до цього часу є мало вивченим у науці державного управління, що не дозволяє використовувати мережні співтовариства для ефективного розвитку взаємодії влади та громадянського суспільства та обумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що у світовій практиці існують три стратегії протидії корупції: стратегія усвідомлення, стратегія попередження і стратегія верховенства закону.

Стратегія усвідомлення має забезпечувати вплив на громадянську свідомість, яка є соціально-психологічною основою сучасного стану громадянського суспільства. Як поняття громадянська свідомість поки що не знайшла чіткого визначення у концептуальному просторі вітчизняної науки в зв'язку з відносною новизною використання

як терміну. Проте із загальнометодологічних підходів таку свідомість можна розглядати, щонайменше, з двох позицій: аксіологічного (як систему інтеріоризованих громадянських цінностей) та соціально-психологічного (як одну з форм свідомості соціалізованого в межах конкретної держави індивіда). Базовими складовими громадянської свідомості є ставлення особи до держави та культурні архетипи власної громадянськості.

Культурні архетипи — це архаїчні культурні уявлення — символи людини, що закладені історично на рівні підсвідомості, «профільтровані» через багатовікові пласти культурних трансформацій. Вони стосуються уявлень щодо місця людини в світі і суспільстві, нормативно-ціннісних орієнтацій, визначають зразки життєдіяльності людей і зберігають своє значення та сенс у нормативно-ціннісному просторі сучасної культури особи [3].

Найважливішою складовою громадянської свідомості є моральність особистості. Вона містить у собі риси, що визначають культуру поведінки особистості, а тому логічно говорити про те, що стан громадянської свідомості свідчить певним чином про стан громадянської культури в суспільстві. Громадянська культура — це особливий різновид культури, що репрезентує сукупність духовних, моральних якостей, ціннісних орієнтацій та світоглядно-психологічних характеристик особистості. Складовими громадянської культури є громадянська освіченість, компетентність, активність, зрілість, досвід громадської діяльності. Уперше визначення громадянської культури здійснено видатним американським політологом, одним із засновників сучасної політичної науки Ч. Мерріамом у дослідженні щодо психологічних і соціологічних аспектів політичної поведінки, проведеному в період 1928—1938 рр. під загальною назвою «Формування громадян» [4].

Активна розробка проблематики громадянської свідомості і громадянської культури перш за все була пов'язана з певними практичними потребами вивчення природи стабільності і соціокультурних механізмів її забезпечення в демократичних країнах Заходу. Американськими політологами Г. Алмондом та С. Вербою під час дослідження зазначеної проблематики виявлено істотну роль і вплив громадянської свідомості та культури на всі боки життя суспільства [5—7].

На думку автора, для аналізу стану ставлення до корупції державних службовців в умовах трансформації держави на шляху побудови громадянського суспільства доцільно визначити поняття «антикорупційна свідомість» як важливу складову поняття громадянської свідомості особи. Під антикорупційною свідомістю державних службовців автор пропонує розуміти наявність моральних якостей, ціннісних орієнтацій та світоглядно-психологічних характеристик, що сприяють активному засудженню корупційних проявів у соціально-психологічному оточенні державних службовців та вжиття ними в межах компетенції відповідних заходів реагування. В ідеалі антикорупційна свідомість державних службовців повинна відповідати відчуттю справедливості, закладеному природою на підсвідомому рівні.

Актуальність стратегії попередження пояснюється зневірою громадян у верховенство права, примиренням з беззаконням, недовірою до влади, терпимістю до корупції, персональною лояльністю до чиновників, небажанням обстоювати свої права. Повернення довіри суспільства до дій державної влади потребує проведення з боку держави відповідних реформ, зокрема щодо забезпечення незалежності трьох гілок державної влади, попередження корупції в кожній з них, удосконалення законодавчої бази з урахуванням міжнародного досвіду, гласності діяльності державних установ шляхом доступу суспільства до інформації стосовно їх діяльності, широкого впровадження етичних стандартів, активізації зусиль громадянського суспільства в напрямку запобігання корупції, виховання нетерпимості до цього явища.

Головними принципами попередження корупції та боротьби з нею є: верховенство закону, презумпція невинності, рівність всіх громадян перед законом та забезпечення вільного доступу до правосуддя, дотримання основних прав і свобод людини. На шляху підготовки та реалізації таких реформ державним службовцям доцільно активно опанувати нові форми комунікації: діалог, консенсус, суспільний договір.

В умовах, коли в суспільстві терпимість до корупції стає звичайним явищем, для виховання негативного ставлення до нього доцільно залучати такі інструменти впливу на свідомість людини, які б сприймались суспільством з довірою та реально сприяли зміні норм поведінки людини. Автор вважає, що СМ відповідають згаданим вимогам до таких інструментів.

Стратегія верховенства закону на шляху боротьби з корупцією має забезпечувати рівність усіх членів суспільства перед законом. На сьогодні в цьому напрямку вже здійснено певні кроки: Верховною Радою ухвалено в цілому Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо подолання та протидії корупції» [8]; Президентом України В. Януковичем 26 лютого 2010 р. створено Національний антикорупційний комітет як консультаційно-дорадчий орган при Президентові України [9] тощо. Свій науковий внесок у цьому напрямку зроблено й автором дослідження: запропоновано зміни методології статистики зовнішньої торгівлі, що сприяють можливості проведення дзеркального співставлення національних даних зовнішньої торгівлі з аналогічними даними інших держав та допомагають виявити порушення законодавства щодо правильності та повноти декларування даних про товари (у тому числі їх вартості, кількості, заявлення власним найменуванням тощо), які переміщуються учасниками зовнішньоекономічних зв'язків в рамках торгівельних угоді [10]; спільно з іншими державними службовцями запропоновано запровадження нової методології класифікації і визначення прогнозної вартості культурних цінностей, яка спрямована на запобігання корупції під час митного контролю за переміщенням через митний кордон України культурних цінностей [11].

Визначення невирішених завдань проблеми. Інформаційні технології та інформаційна революція є вимірами, що визначають нашу добу. Серед багатьох відомих теоретиків інформаційного і мережного суспільства виділяється автор концепції мережного суспільства іспано-американський професор соціології міста і суспільних рухів М. Кастельс. На його погляд, нова соціальна форма — мережне суспільство — набуває глобального вигляду, відрізняючись при цьому конкретними проявами, і має істотні відмінності у своєму впливі на життя людей залежно від історії, культури і соціальних інститутів [12].

М. Кастельс наполегливо застерігає, що новий поділ світу відбуватиметься за ознаками залучення у світові інформаційні мережі чи відірваності від них. Така відірваність може статися з різних причин: через відсутність технологічної інфраструктури, економічних або інституційних перешкод у доступі до мереж, недостатньої освітньої і культурної готовності до їх використання, незначної цінності конкретного контенту [13].

СМ забезпечують також і моральну підтримку, соціальний захист, формують громадянську свідомість і культуру індивіда.

Польський дослідник Б. Місзал відзначає, що довіра може змінюватись у діапазоні від особистої до абстрактної [14]. У сучасному суспільстві зростає важливість саме більш абстрактної форми довіри. Це сталося тому, що зростаючі розміри суспільства, його безособова природа, складність, фрагментація та швидкість змін у ньому призводять до постійного ускладнення залежності від особистої та безособової форм довіри. Як пише видний сучасний німецький соціолог Н. Луман, сучасний світ сповнений труднощів, невизначеності й ризику, а абстрактна довіра робить це більш керованим [15]. М. Каган, американський експерт по комунікаціях в СМ, відзначає, що онлайнові мережні засоби масової інформації (далі — ЗМІ) стають прикметою постіндустріального інформаційного суспільства [16].

Формулювання цілей статті. Уже сьогодні СМ набувають особливого та зростаючого значення для покоління абстрактної довіри. Абстрактна довіра не будується ані на особистих стосунках первісного суспільства, ані на відносинах формальних організацій. У сучасному суспільстві абстрактна довіра може створюватись надзвичайно важливими інститутами громадянської освіти та СМ. Освіта дає нам загальні знання про певні дати, місця, назви, події, концепції, посилання та цитати, що допомагають соціальній взаємодії людей, яких в усьому іншому важко порівняти. Суть

впливу СМ полягає насамперед у тому, що долучившись до співтовариства або групи як її член більшість користувачів переймають існуючу в них культуру. У ЗМІ цей вплив вважається відповідністю редакційній концепції. Досягти такої відповідності допомагає ефект «тиску формату», коли людина поводиться і створює контент за законами, які притаманні цьому співтовариству (групі).

Отже, для формування громадянської свідомості користувача віртуального співтовариства є потреба у створенні такого формату та культури спілкування, які б насамперед позитивно сприймались користувачем. Зазвичай роботу зі створення формату та культури спілкування у певному співтоваристві або групі беруть на себе найбільш активні та/або популярні члени співтовариства (групи) — модератори. Таким чином, для використання мережних співтовариств з метою соціалізації та формування громадянської свідомості користувачів віртуальної спільноти є потреба у підготовці модераторів для таких співтовариств із середовища державних службовців. Це можна забезпечити шляхом розроблення та впровадження відповідних програм у навчальні плани з підготовки та підвищення кваліфікаційного рівня державних службовців.

Виклад основного матеріалу. Уперше концепція СМ була введена в науковий обіг як аналітичне поняття у 1954 р. Д. Барнесом. На його погляд, кожна людина має певне коло друзів, які теж у свою чергу мають власних друзів. Деякі з друзів однієї людини не знають один одного, інші — знають. Отже, є підстави говорити про такого штибу соціальні поля, як мережі. Під мережею Д. Барнес бачить систему пунктів, з яких деякі з'єднані між собою. Пунктами цієї системи є люди, і лінії з'єднання цих пунктів указують, які люди взаємодіють один з одним [17].

В інформаційному суспільстві технологічні можливості Інтернету значно полегшують формування нових комунікаційних зв'язків, надають широкі можливості для формування громадянської свідомості шляхом підтримки соціально значущих суспільних ініціатив, трансляції і пропаганди суспільних цінностей та ідеалів. Отже, СМ під час взаємодії влади і громадянського суспільства можуть забезпечувати інформаційну, комунікативну та інтеграційну функцію та впливати на свідомість людини. Такий вплив забезпечуватиметься за рахунок значного розширення когнітивних і комунікативних можливостей людини та тиском певного формату співтовариств.

Ідея створення СМ для спілкування значної кількості людей спочатку була реалізована в США — там підростає ціле покоління дітей, вихованих мережею MYSpace, яке нараховує 110 мільйонів користувачів. На аналогічній мережі FaceBook, створеній для спілкування між студентами, зареєстровано 55 мільйонів осіб. Сім з дев'яти найпопулярніших інтернет-ресурсів — СМ. Це можна пояснити природною потребою людини відчувати себе частиною спільноти.

Однією з найпопулярніших СМ на пострадянському просторі є мережа www.odnoklassniki.ru, в якій зареєстровано близько 40 мільйонів користувачів. Крім можливостей відшукати старих знайомих, відновити з ними листування, ця СМ надає можливість створення тематичних співтовариств (груп), учасників яких об'єднує занепокоєння спільною проблемою, спільний інтерес до професійної теми, і які поглиблюють свої професійні знання і розуміння проблем у цій галузі знань шляхом обміну інформацією та думками один з одним. Співтовариства будуються на основі добровільної участі, поза ієрархічними, функціональними і державними кордонами. До позитивних характеристик таких комунікацій можна також віднести й консолідацію географічно розділених соціальних груп навколо одного соціального сервісу, що дозволяє їм ефективно взаємодіяти між собою з метою вирішення відповідних проблем чи завдань. Спілкування в групах здійснюється в режимі реального часу, що дозволяє учасникам швидко реагувати на одержану інформацію, оперативно ухвалювати рішення.

У СМ Одноклассники службовцями створено чимало співтовариств, що свідчить про наявність у них бажання спілкуватись в професійному середовищі. Автором досліджено соціокультурне середовище лише 20 таких співтовариств (груп), що об'єднують державних службовців, військовослужбовців, співробітників правоохо-

ронних органів країн СНД. Дослідження здійснено методом занурення в це середовище (Гештальт-психологія) з метою аналізу сучасного стану соціокультурного середовища та перспектив його використання для формування антикорупційної свідомості державних службовців.

Перша з досліджуваних груп (інтернаціональна група «Службовці») була створена за участю автора 2 квітня 2008 року з метою об'єднання службовців для обговорення суспільних проблем і шляхів їх врегулювання [18]. У групу було запрошено державних службовців, працівників правоохоронних органів, військовослужбовців, представників СБУ, судів, прокуратур, міліції, податкової, митної, прикордонної служб. Станом на 25 червня 2010 року в групі зареєструвалися 1685 учасників. У групі активно обговорено 45 тем, зокрема: «Що робити, якщо слухають мобільник?», «Який вік є оптимальним для виходу на пенсію?», «Які відносини складаються з безпосереднім керівником? Чи можливо відновити довіру?», «Давайте поговоримо про хабарі (мзду)», «Чи свідомо вами обрана професія. Чи мотивований такий вибір. Як ви плануєте професійно орієнтувати ваших дітей? Чи це буде тільки їх вибір?», «Хай кожен розкаже, як він потрапив на службу (сам або з чиєюсь допомогою). Чи хотів він того сам особисто?».

До інших груп автор входила як звичайний учасник — державний службовець (досліджувані групи службовців у соціальній мережі «Однокласники» наведено в таблиці 1). У групах обговорювалися різні аспекти проблематики подолання корупції у суспільстві, зміни законодавства, поточні проблеми службовців.

Таблиця 1

Досліджувані групи службовців у соціальній мережі «Однокласники»

№ п.п.	Назва групи	Кількість уч-в групи	Кількість уч-в опитування
1	Менти	6714	5
2	Поможем ГАЙцам?	3168	3
3	Милиция в Интернете	4113	4
4	Охрана и безопасность	44139	39
5	Державтоінспекція	535	5
6	Люди в погонах, и все, что связано со службой	4574	6
7	Полный военный алфавитный каталог	5555	7
8	Девушки МВД	1619	5
9	Правопорядок — наша работа	178	3
10	Честные ГИБДДэшники	411	3
11	За верность ДОЛГУ и ОТЕЧЕСТВУ	1544	5
12	Наша служба и опасна, и трудна	12077	11
13	Я, мои друзья, друзья моих друзей	3731	7
14	Моя Білорусь	323	5
15	Діти Верещагіна	1094	21
16	МВД	1957	8
17	Ветерани митної служби України	175	7
18	Службовці	1866	13
19	COPs	718	9
20	Ті, хто служив і служить	189	3
	Загалом	94680	169

Наприклад, у міжнародній групі «Наша служба и опасна, и трудна» обговорювались теми: «Чи можливо прожити на одну зарплату», «Відео-спостереження за співробітниками. Як ви до такого ставитесь», «Продовження династії в погонах! Як ви ставитесь до сімейних традицій йти стопами батьків?», «Що вплинуло на ваш вибір професії?», «Чи є вигода від надання слідчим пропозицій щодо подолання причин та умов, які сприяють здійсненню злочину?», «Порівняємо пільги у різних країнах», «Яку проблему, на ваш погляд, держава повинна вирішувати терміново?»

З урахуванням неформального спілкування обговорення всіх тем у групах здійснювалось дуже відверто. Однак слід зазначити, що кількість професійних тем та активність їх обговорення в співтовариствах значно поступається як кількості тем щодо дозвілля, так і активності їх обговорення. У співтовариствах службовців розміщено велику кількість тематичних альбомів («Я на роботі», «Наші діти», «Мої тваринки» тощо), що свідчить про те, що об'єднання службовців у віртуальні співтовариства на цей час здійснюються більшою мірою лише для того, щоб відчувати себе учасником професійної спільноти, а не для спільного пошуку з іншими учасниками спільноти шляхів регулювання проблемних питань, аналітичної роботи тощо.

Такій висновок підтверджено також і реакцією учасників згаданих 20 груп відгукнутись на пропозицію автора заповнити розроблену ним анкету стосовно ставлення до корупції. Анкета складалась з тринадцяти розділів, у кожному з яких було поставлене запитання та надані можливі варіанти відповіді, з яких можна вибрати лише один. А саме: запитання першого розділу — «Як Ви вважаєте, покращується або погіршується ситуація щодо корупції у Вашому місті?», варіанти відповіді: покращилася, погіршилася, важко визначити, інше; другого — «Якщо Ви стикалися з випадками корупції в минулому році, вкажіть, за які послуги Вам довелося платити», відповіді: медичні послуги, комунальне обслуговування, освіта, суд, податкова інспекція, правоохоронні органи, інше; третього — «Чи отримували Ви коли-небудь гірше обслуговування в результаті відмови дати хабар?», варіанти відповіді: так, ні, важко визначити, інше; четвертого — «Як ви вважаєте що з цього морально?», відповіді: «якщо уряд не поважає моє право на гідний життєвий рівень, чому я повинен дотримуватися своїх зобов'язань перед ним», «якщо лікар не надає допомогу без хабара», «якщо автоінспектор бере хабар, але в порівнянні з корупцією в медичній сфері, це не призводить до реальних жертв», «якщо я бажаю витратити на хабар мої власні гроші, які стануть гарантією того, що моя дитина вступить до університету, я маю на це право», «якщо всі мої колеги звикли отримувати хабар за послуги, а я — ні», «інше»; п'ятого — «Хто є головним джерелом корупції?», варіанти відповіді: місцева влада, центральні органи влади, населення, інше; шостого — «Подолання корупції залежить від дій та свідомості?», варіанти відповіді: Президента, народних депутатів, пересічних громадян, суддів, чиновників місцевих органів влади, працівників податкової служби і митниці, учасників неурядових організацій, інше; сьомого — «Сформулюйте, будь ласка, ідею по боротьбі з корупцією одним реченням». Восьмий — тринадцятий розділи містили запитання щодо належності особи до статі, національності, освіти, місця проживання, соціально-професійного статусу.

Заповнити анкету відгукнулись лише 169 учасників, що становить 0,0018% від загальної кількості учасників у 20-ти групах.

Аналіз результатів опрацювання одержаних даних свідчить, що більшість учасників дослідження — чоловіки (73%). У дослідженні взяли участь 59,3% росіян, 32,7 % українців і лише 8% представників інших національностей. Серед опитаних переважали люди віком 31—40 років (46%); кількість осіб віком від 21 до 30 років склала 27%; від 41 до 50 років — 16,9%; від 51 до 60 р. — 6,1%; віком більше 60 років — 3,16%; наймолодших учасників (віком до 20 років) — 0,84%. За освітою: з ученим ступенем — 0%, з повною вищою освітою — 57%, з базовою вищою освітою (бакалавр) — 22%, з неповною вищою, середньо-спеціальною і середньою — 21%.

Практично 60% (58,3%) опитаних вважають, що ситуація щодо корупції (за місцем проживання учасників опитування) погіршилась, важко було визначитись з цього питання 37,2% і лише 4,5% відмітили покращення стану справ з порушеного питання.

52,4% опитаних зізналися, що більше за все в минулому році довелось платити хабара за медичні послуги; 30,7% — за освіту; 10,1% — стикалися з корупцією під час контактів з представниками правоохоронних органів; 4,7% — під час спілкування з представниками податкових органів, 0,1% — з представниками судової системи; 1,9% — при одержанні комунальних послуг; 0,1 % — в інших випадках.

Більшість опитаних вважає, що подолання корупції залежить від дій та свідомості чиновників місцевих органів влади (54,8%), і лише 7,3% — від дій та свідомості пересічних громадян. Цікаво, що жодним з учасників не було сформульовано ідею по боротьбі з корупцією одним реченням.

Результати аналізу даних дослідження щодо психологічних особливостей службовців свідчить про те, що найбільш активними учасниками об'єднань за професійною ознакою є представники правоохоронних органів (МВД, ДАІ). Проте, слід відмітити їх деяку агресивність щодо появи в їх професійних спільнотах (групах) представників інших професій. Найменш активними учасниками спільнот за професійною ознакою виявились працівники судів, прокуратури.

Під час дослідження виявлено, що найбільш критично до дій влади ставляться службовці України. Росіяни та білоруси більш толерантні в оцінках дій влади. Можливо, частково ці відмінності ставлення до влади учасників спільнот з різних країн пострадянського простору можна пояснити відмінностями між їх культурними архетипами. Проте це питання потребує більш ґрунтовних додаткових досліджень.

Головні висновки та перспективи подальших досліджень. Для побудови громадянського суспільства та ефективної боротьби з корупцією державі необхідно адаптувати пропагандистські підходи під можливості СМ, щоб мати можливість більш ефективно взаємодіяти з громадянами, які здатні і готові об'єднати зусилля і внести свій внесок у розбудову громадянського суспільства.

Бажання державних службовців об'єднуватись за професійними ознаками може бути використано державою з метою громадянської освіти та формування громадянської свідомості.

Створення Інтернет-спільнот будується на авторитеті та довірі, а це — робота, для якої потрібні майстерність, уміння слухати, організовувати та вести діалог. У планах та програмах з підготовки та підвищення кваліфікації службовців доцільно передбачати курси щодо підготовки службовців для роботи в СМ. Така робота має бути спрямована на організацію спільнот за професійними темами для обговорення проблем, що хвилюють суспільство.

СМ допомагають організувати діалог різним соціальним верствам суспільства, почути думки один одного з будь-якого суспільно значущого питання, заявити про свої проблеми та пропозиції, брати участь у вирішенні суспільних проблем. Важливе місце в цьому процесі посідає соціокультурне середовище, що оточує перш за все державних службовців та впливає на їх громадянську (зокрема антикорупційну) свідомість. Тому є логічним розроблення механізмів соціокультурної інтеграції громадян (зокрема державних службовців) у мережні співтовариства, обговорення проблематики боротьби з корупцією, висвітлення відомих фактів корупції із зазначенням відомостей про корупціонерів, формування до них відповідного ставлення, вироблення спільних управлінських рішень щодо реагування на згадані факти, формування пропозицій щодо запобігання корупції та підвищення ефективності державного управління.

Питання впливу соціокультурного віртуального середовища (мережної спільноти) на свідомість людини до цього часу є мало вивченим у науці державного управління, що не дозволяє використовувати мережні спільноти для ефективного розвитку взаємодії влади та громадянського суспільства. Проте, на думку автора дослідження, СМ є перспективним засобом вивчення динаміки змін психокультури державних службовців як актуального завдання для науки «державного управління», а одержувані результати можуть слугувати базою для визначення шляхів формуван-

ня відповідних духовних, моральних та ціннісних орієнтацій, а також світоглядно-психологічних характеристик свідомості державних службовців та пересічних громадян для недопущення корупції.

Література

1. Украина опустилась на 146 место в рейтинге коррупции [электронный ресурс] // Сайт TRUST.UA — Режим доступа : http://www.trust.ua/news/18612.html.
2. Доклад Клинтон : В Украине — серьезные нарушения прав человека и распространена коррупция [электронный ресурс]. — Режим доступа : http://korrespondent.net/ukraine/events/1056019.
3. Культурология : [учебное пособие для студентов высших учебных заведений] [электронный ресурс] / под науч. ред. проф. Г.В. Драча. — Изд. 8-е. — Ростов н/Д. : Феникс, 2005. — 576 с. — Режим доступа : http://arts.adygnet.ru/bibl/drah%20g.v/3/untitled-93.htm.
4. Merriam Ch. Civil Training in The United States. / Merriam Ch. — Chicago. University of Chicago Press, 1934. — 320 p.
5. Almond G. The civic culture revisited. An analytic study / Almond G., Verba S.; contributors : Abramovitz A., Almond G. et al; General ed. — Boston; Toronto : Little Brown, 1980— IX— 421 p.
6. Almond G., Verba S. The Civic Culture : Political Attitudes and Democracy in Five Nations. / Almond G., Verba S. — Princeton University Press, Princeton. — N.Y., 1963. —562 p.
7. Almond G. Political Culture. / Almond G., Pyel J. // International Encyclopedia of Social Sciences. — N.Y. 1961. — V. 12. — p. 218.
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» [електронний ресурс] — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1508-17.
9. Указ Президента України № 275/2010 «Про утворення Національного антикорупційного комітету» [електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.president.gov.ua/documents/10557.html.
10. Сибирякова М.В. Методологічні основи статистичного обліку структури і динаміки зовнішньої торгівлі товарами України / М.В. Сибирякова // Статистика України : Щоквартальний науково-інформаційний журнал. — 2009. — № 1. — С. 9—13.
11. Сибирякова М.В. Методика класифікації і визначення прогнозної вартості культурних цінностей. / В.В. Індутний, С.М. Шкляр, Е.В. Чернявська, М.В. Сибирякова. — К. : Друкарня Державного гемологічного центру України, 2003. — 71 с.
12. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. / Кастельс М.— Київ : вид-во Ваклер, 2007.
13. Оноприєнко В., Оноприєнко М. Інтернет і наука в глобалізованому світі [електронний ресурс] / В. Оноприєнко, М. Оноприєнко // Вісн. НАН України. — К., 2008. — № 1. — С. 63—67. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/All/herald/2008-01/a9-n1.pdf.
14. Misztal B. Trust in Modern Societies. / Misztal B. — Cambridge : Polity Press, 1996.
15. Луман Н. Общество общества. / Луман Н.; ЧІІ. Медиа коммуникации. — М. : Логос, 2005. — 280 с.
16. Kagan M.Z. What is F**K is Social Media [електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.slideshare.net/mzkagan/what-the-fk-social-media?src=embed.
17. Barnes J. A. Class and cmmittees in a Norwegian parish islands / Barnes J. A.// London, Human relations. — 1954. — v.7. — P. 43—44.
18. Группа «Служащие». Сайт «Одноклассники.ру» [электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.odnoklassniki.ru/group.

СИБИРЯКОВ Сергій Олексійович,
науковий співробітник Українського центру культурних досліджень, м. Київ.

Анотація: *у статті обґрунтовується неузгодженість стереотипів суспільства, яке глобалізується, з архетипами національних культур, що породжує когнітивний дисонанс і внутрішньоособистісні конфлікти в суспільстві. Пропонується використання соціальних медіа як чинника формування позитивної динаміки суспільного розвитку.*

Ключові слова: *культурні архетипи, соціальна самоорганізація, соціальні мережі, соціальні медіа.*

SYBYRIAKOV S.O.

Annotation: the article grounds the inconsistency of stereotypes of a globalizing society and archetypes of national cultures, which gives rise to the cognitive dissonance and intrapersonal conflicts in the society, is indicated. It is proposed to use social media as a factor in the formation of the positive dynamics of social development.

Keywords*: cultural archetypes, social self-organization, social networks, social media.*

УДК: 32.001:001.895:004

Сергій СИБИРЯКОВ

КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Ще в середині XX-го століття здавалося, що центральним завданням управління будь-якими системами (у тому числі соціальними) є розробка нових технічних засобів (потужних ЕОМ) та їх математичного забезпечення. Такі переконання відповідали застосуванню модного на той час у різного роду дослідженнях кібернетичного підходу, який не приділяв належної уваги ролі людини в системах управління.

Наприкінці минулого століття стало зрозумілим, що ключовим чинником управління системами є вже не тільки й не стільки науково-технічний прогрес, а роль людини. Зокрема, результати аналізу корпоративного досвіду розвинутих країн показали, що виживання та ефективне функціонування великих систем, до яких, поза сумнівом, належить і апарат державного управління, потребують наявності певної організаційної культури, що дає змогу працювати в гнучкому організаційному середовищі, управляти змінами в ньому, користуватися управлінським інструментарієм. Управлінський інструментарій керівника повинен забезпечувати: корекцію цілей системи; заміну ідейно застарілих лідерів; відчуття причетності кожного члена системи до спільної мети. Цей пласт знань і здібностей менеджера нерозривно пов'язаний з психологічною культурою, завдяки якій керівник має змогу уникати штучних бар'єрів між собою і підлеглими, формувати цільові команди, здатні вирішувати поставлені завдання.

Результати аналізу причин екологічних катастроф кінця минулого століття, включно з Чорнобилем, теж засвідчують, що вирішити проблеми управління навколишнім середовищем лише технологічними засобами неможливо. Необхідно радикально змінювати культуру людини з метою переходу людства від суспільства споживання до суспільства з цілісним гармонійним ставленням до навколишнього середовища. Інакше кажучи, необхідно будувати таку систему управління навколишнім середовищем, в якій культура людини стане складовою частиною контуру управління системою. На сьогодні рішення цього завдання в масштабах людства ускладнюється специфікою культури домінуючої західної цивілізації, заснованої на підкоренні природи і необмеженому використанні її ресурсів у своїх інтересах. Екстенсивне використання природних ресурсів, величезні масштаби відходів — усе це входить в суперечність з можливостями планети (її ресурсним потенціалом, запасами прісних вод, здатністю до самоочищення атмосфери, вод, річок, морів, океанів). Переплітається разом багато глобальних проблем людства — ресурсна, продовольча, демографічна, які щільно пов'язані з екологічною проблематикою.

Відповідно до теорії Юнга свідомість індивідуума формується з урахуванням інформації глибоких підсвідомих рівнів психіки — архетипів. Вони являють собою структурні елементи людської психіки, які приховані в колективному несвідомому, спільному для всього людства. Архетипи задають загальну структуру особистості та послідовність образів, що виникають у свідомості при пробудженні творчої активності, тому духовне життя несе на собі архетипічний відбиток [1]. У своїй статті «Інстинкт і несвідоме» Юнг зізнався, що

«запозичив ідею архетипу» у працях Блаженного Августина [2, с. 65]. Він також неодноразово зазначав, що слово «архетип» зустрічається вже у представників ранньої християнської філософії.

Архетипи умовно можна розділити на три основні групи: універсальні архетипи, які змінити неможливо, етнокультурні архетипи, що слабко змінюються, та динамічно мінливі архетипи культури.

У цій статті досліджено питання можливості впливу соціальних медіа на культурні архетипи державних службовців.

Актуальність дослідження. Сучасні процеси глобалізації призводять до змін культур націй і народностей, які охоплюють лише верхній рівень свідомості людської психіки. При цьому нові культурні уявлення, що впроваджуються мас-медіа і системою західної освіти, не узгоджуються з архетипами базових культур, а тому призводять до когнітивного дисонансу та внутрішніх конфліктів у індивідуума. У результаті людина починає шукати вихід у змінених станах свідомості. Зростання тяжіння до таких інструментів зміни стану свідомості як наркотики, алкоголь, містика, нетрадиційні релігійні секти, не сприяє розбудові сталого гармонійного громадянського суспільства і правової держави. Не вирішить цієї проблеми і досягнення матеріального добробуту. Побудова громадянського суспільства та правової держави стане реальною, якщо будуть знайдені інструменти усунення згаданого когнітивного дисонансу, які сприятимуть якісній трансформації, зокрема, запобігатимуть втечі людини у віртуальний світ з метою відсторонення від «абсурду» дійсності й мотивуватимуть бажання впливати на зміни в реальному суспільстві.

Отже, рішення знаходиться в руслі державного управління в межах діалогу влади та індивідуума, організацію якого в сучасних умовах можна здійснювати за допомогою Інтернету.

Розвиток Інтернету перетворив людство на одне велике глобальне село і дав змогу організувати комунікації людям з різних частин планети в режимі реального часу. При цьому з'явилася чимала кількість людей, для яких ці віртуальні комунікації здаються більш привабливими, ніж реальне вербальне людське спілкування. Таким чином, формується покоління, що володіє новими ідентифікаційними параметрами і сприймає віртуальну реальність як більш комфортне середовище існування. Поява такого особливого комунікативного середовища призводить до змін архетипів і форм соціальних взаємодій, що склалися в соціумі.

На підставі зазначеного вище автор вважає, що соціальні медіа на певному етапі розвитку суспільства набувають якості могутнього інструменту зміни стану свідомості людини. Застосування цього інструменту, на відміну від зазначених вище, може забезпечити позитивну трансформацію свідомості людини і є доцільним для використання в політичних комунікативних практиках у державному управлінні. Слід наголосити, що позитивна трансформація свідомості за допомогою соціальних медіа потребує організації відповідного керованого та контрольованого процесу впливу. Якщо наука або політикум не запропонують методичні рекомендації стосовно організації керованого та контрольованого процесу впливу із застосуванням соціальних медіа для формування свідомості членів суспільства, то за допомогою цього самого інструменту під впливом зовнішніх чинників може сформуватись негативне сприйняття окремих рішень з питань державного управління, що може завдати шкоди національній безпеці і національним інтересам країни. Отже, дослідження використання цього інструменту впливу на зміну архетипів і культури індивідуума стає актуальним завданням для науки «державне управління».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміння серйозності вивчення проблем свідомості і колективного несвідомого наприкінці минулого століття спонукало в усьому світі до здійснення багатьох досліджень в галузі індивідуальної та соціальної психології людини. Підтвердженням цього є значна кількість журналів з цієї тематики. Зокрема, за даними Путівника до Індексу наукових цитат для соціальних наук, тільки в США видається 212 журналів з різних галузей психології [3]. Кількість російських журналів з психології досягла 39 видань [4].

Довгий час учені в дослідженнях не виходили за межі стереотипів своєї культури. Проте в останні десятиріччя намітилася тенденція до розширення емпіричної бази за рахунок вивчення психіки людини в різних культурах і різних змінених станах свідомості. Сприйняття реальності соціокультурно обумовлено фізичними параметрами сприймаючого суб'єкта. Десь у далеких глибинах нашої свідомості є фільтр-матриця, від якої залежить наше сприйняття реальності. Цей фільтр-матриця визначається К. Юнгом як архетип [2, с. 66], Р. Шелдрейком він названий морфогенетичними полями [5], В.В. Налімовим — динамікою семантичного поля [6]. В умовах розвитку соціальних медіа у свідомості людини може розмиватися межа між реальним та віртуальним. За таких обставин виглядає цілком реальною ідея створення штучного ігрового Всесвіту — ВІРТА американського фантаста Роджера Желязни — світ перебуває на шляху побудови «культури високої віртуальності», і різниця між «реальним» і «віртуальним» зникає: не можна достовірно визначити, чи перебуваєте ви зараз у ВІРТА або в Реальності [7].

Проблема віртуальності є не новою. У фізиці це поняття було введено ще в класичній механіці, у квантовій механіці одержало подальший розвиток. Слід зазначити, що по суті в якості традиційних видів віртуальності виступають усі елементи людської культури. Концепція віртуальних всесвітів зараз широко використовується в сучасній культурі, зв'язуючись з категоріями Свобода і Любов, які мали до цього тільки описові дефініції. Проте лише в епоху Постмодерну віртуальність стає визначальним чинником розвитку нового інформаційного суспільства. Подібне суспільство може зіткнутися з низкою проблем, і в першу чергу, з утратою ідентичності через зміни соціокультурного коду особистості в інтенсивних інформаційних полях.

Цікаве дослідження механізмів формування віртуальної особистості в Інтернет-середовищі з урахуванням гендерних та вікових характеристик провели українські психологи А. Єжов і Н. Артюшенко. Вони дійшли висновку, що реальні й віртуальні особистості, що їм відповідають, мають певні відмінності в архетипах [8].

Моніторинг динаміки соцієтальних змін українського суспільства і службовців державного апарату, що проводиться групою українських учених у рамках наукової школи архетипіки професора Е.Афоніна з 1992 р., свідчить про те, що, починаючи з грудня 2008 р., в Україні динаміка процесів персональної ідентифікації практично призупинилась [9]. Можливо, таку ситуацію частково можна пояснити впливом чинників економічної кризи, оскільки суспільна дезінтеграція, аномія, фрагментація соціальних інтересів не сприяє самоорганізації суспільства, але, можливо і тим, що в суспільстві спрацював механізм «насичення», оскільки ємність прошарку людей епохи Постмодерна в українському суспільстві є незначною.

Зрозуміло одне: українське суспільство поки що не досягло епохи Постмодерну. В країні є лише анклави постмодерна у великих містах, культурних та економічних центрах, в яких соціальні практики інформаційного суспільства мають повсякденний характер. Згадані вище результати досліджень щодо зупинки динаміки процесів персональної ідентифікації, на погляд автора, може змінити активна позиція влади в використанні соціальних медіа в державному управлінні.

Визначення невирішених завдань проблеми. У соціокультурному підході домінують ідеї розвитку особистості через засвоєння загальнокультурних цінностей, розуміння гармонії природи і людини. У певному розумінні можна сказати, що цінності особистості визначають спосіб існування особистості, причому різні цінності мають для неї різне значення, і з цим пов'язана ієрархія цінностей. Відчуття цілісності створюваного людиною світу породжує ціннісну тріаду «істина — добро — краса», що реалізується в плодах її діяльності: науці, мистецтві, культурі, моралі. Але сьогодні, в сучасних умовах глобалізації масова культура суспільства споживання руйнує цю цілісну свідомість.

Таким чином, у середовищі будь-якої культури виникають і відтворюються елементи як власної, так і масової культури, а спосіб соціальної регуляції поведінки є однією з характерних ознак цього відтворення. У рамках соціокультурної організації здійснюється встановлення і підтримання певної впорядкованості у взаємодії людей для задоволення їхніх індивідуальних та групових інтересів і потреб, зняття суперечностей і напруження, що виникають при спільному проживанні, визначення спільних

цілей соціальної активності та критеріїв оцінки результатів діяльності. Залежно від рівня соціокультурного розвитку суспільства, його соціально-функціональної стратифікації, переважання екстенсивних або інтенсивних технологій у різних видах соціальної практики, в соціокультурній регуляції можуть складатися різноманітні композиції конвенціональних та інституціональних механізмів упорядкування форм колективної життєдіяльності з різним ступенем домінування тих або інших архетипів. Захід у якості цілі ставить цивілізацію, а культуру вважає засобом або навіть передумовою переходу до неї. З цієї позиції актуальною є проблема соціокультурної ідентифікації України, що перебуває (за Хангтінтоном) на стику цивілізацій. Адже, якщо західні і східні цивілізації володіють стійким комплексом ознак, то такі прикордонні країни, як Україна, ніби коливаються від циклу до циклу. Цикл — це період між однією істотною зміною (парадигмою) та іншою, між однією ціннісно-смисловою перебудовою та іншою. А все це призводить до значної нестабільності і коливань у розвитку цієї країни і суспільства. Тому теорія соціальних циклів української школи архетипіки має велике значення для прогнозування ситуації в країнах, що перебувають на стику цивілізацій [10].

Усі соціологічні дослідження і результати виборів підтверджують розкол у суспільній свідомості України. Довгий час політична еліта ігнорувала це явище і своїми діями під час передвиборної агітації лише посилювала його, звертаючись з різними меседжами до різних частин населення країни. Світова фінансова криза поставила в складне становище економіку України, загостривши відносини між владою і суспільством. Вихід із кризи і стабільний розвиток країни можливі лише на основі довіри між владою і суспільством. Влада має знайти ідеї та механізми підвищення рівня довіри населення всієї країни до державної політики. При цьому владі необхідно врахувати, що індивідуальна свідомість ніколи не обмежувалася межами індивідуального буття. З розгортанням процесів інформатизації в найрізноманітніших сферах людської діяльності з'явилися і сучасні виміри нових можливостей індивідуальної свідомості.

Реалізація стратегічних цілей держави, постановка важливих проблем державного управління може здійснюватися за допомогою підключення індивідуальної свідомості сотень тисяч співгромадян. Визначальним при цьому стає інтенсифікація взаємозв'язків індивідуальної і суспільної свідомості через інформаційні мережі. У пошуку нових рішень для підвищення ефективності державного управління інформаційним суспільством епохи Постмодерну політикам можуть допомогти досягнення українських учених у дослідженні соцієтальної ідентичності суспільства та державних службовців [11] та механізмів впливу соціальних медіа на формування позитивного ставлення населення до дій влади [12].

Мета статті — експериментально дослідити зв'язок між практиками соціальних Інтернет-мереж та їх впливом на свідомість і колективне несвідоме у державному управлінні.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна безпека України характеризується сукупністю збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави. Цей постулат перегукується з визначенням колективного несвідомого, яке, за Налімовим, діє через людей на суспільство, утверджується в ньому, може жити в гармонійному поєднанні і бути слухняним владі до тих пір, поки є узгодженість між діяльністю людей і їх відгуками в несвідомому [13] . І тут важко переоцінити роль соціальних медіа, серед найважливіших функцій яких — вільне інформування суспільства; інтеграційна, об'єднуюча суспільство воєдино, громадянська функція; функція представлення інтересів суспільства перед владою; соціалізація особистості [14].

У суспільстві, що трансформується, неформальні зв'язки відіграють все більш важливу роль, тому соціальні мережі є перспективним інструментом мобілізації груп за інтересами. Включення індивіда в соціальну мережу дозволяє йому підвищити свій потенціал, сподіватися на моральну підтримку, соціальний захист, а також сприяє формуванню громадянської свідомості та ідентичності індивіда.

Технологічні можливості для розвитку соціальних мереж і формування нового типу суспільної свідомості надають соціальні медіа. Вони дозволяють відтворювати різноманітну інформацію (текстову, графічну /малюнки/, світлову, звукову, відео),

обмінюватися думками, враженнями, професійними спостереженнями, досвідом, планами, а також впливати на свідомість і підсвідомість.

Під час дослідження автором цілеспрямовано створювалися у вигляді конкретних проектів Інтернет-спільнот та Інтернет-блогів тематичні співтовариства (групи) державних службовців і політиків, яких об'єднувало занепокоєння з приводу певної проблеми, спільний інтерес до професійної теми. Тематичні співтовариства (групи) будувалися на основі добровільної участі, поверх ієрархічних, функціональних і відомчих меж, вони сприяли поглибленню професійних знань учасників, кращому розумінню ними проблем у певній галузі знань. Зокрема, в межах зазначених спільнот (груп) проводилися обговорення політичних проблем, що хвилюють суспільство. Під час цікавих і плідних дебатів учасники проектів давали цінні зауваження, що полегшують вирішення проблем і вдосконалення законопроектів. Серед учасників дискусій було чимало державних службовців — представників різних гілок влади. У процесі спілкування щодо законодавчих ініціатив і поточних політичних подій формувалася громадянська позиція і свідомість державних службовців [15].

Соціальна технологія формування соціальних мереж дозволяє примножити соціальний капітал суспільства з використанням механізму підвищення довіри, що забезпечується за рахунок розвитку й зміцнення мережі неформальних контактів у професійних, освітніх та культурних прошарках суспільства. Сама конфігурація мережі, що накопичує і розповсюджує знання, включає формальні і неформальні групи за межами організації і навіть за межами відомства, в якому людина працює. У контексті державної служби соціальною мережею можна вважати всю сукупність контактів, коло знайомств державного службовця (комунікативна мережа). Аналіз соціальних мереж державної організації (міністерства, відомства) дозволяє зрозуміти, яка інформація в них циркулює, що потрібно робити для підвищення ефективності як внутрішньодержавних комунікацій, так і для навчання державних службовців, виявити державних службовців і керівників, здатних керувати крос-функціональними командами, передбачати потенційні бар'єри на шляху реформ державного управління. У процесі дослідження проводилися обговорення законопроектів у депутатських Інтернет-блогах, опитування в тематичній групі випускників Національної академії та особистих Інтернет-блогах дослідників. У цьому разі можна стверджувати про існування структур мережної співпраці державних службовців та суспільства, представленого користувачами мережі Інтернет [16].

Взаємодія розподіленого соціально-мережного середовища з будь-якими державними і недержавними ідентифікаційними системами здійснюється за допомогою окремих громадян. Громадяни, залучені до ідентифікаційних систем у рамках соціальних мереж, діють в інтересах розподіленої соціальної мережі від свого імені і є єдиними учасниками цієї взаємодії, а отже, єдиними відповідальними суб'єктами в рамках розподіленого середовища. Соціально-розподілена мережа є інструментом вивчення механізмів виконання влади, а також інструментом впливу на інститути влади, проте самостійного впливати на механізм здійснення влади, зокрема на рішення влади, вона не в змозі. Таким чином, забезпечується захист від впливу інститутів влади на працездатність самої соціальної мережі. Соціальні мережі помітно впливають на взаємодію державної влади і суспільства. У такому впливі можна виділити:

- безпосередній вплив інформаційних технологій на свідомість людини, перш за все, за рахунок значного розширення її когнітивних і комунікативних можливостей;
- вплив інформаційних технологій на соціальну організацію: використання нових засобів комунікації принципово знижує витрати, пов'язані з передачею інформації; спрощується і стрімко прискорюється процес створення географічно розділених соціальних груп (мереж), які характеризуються переважанням неієрархічних «горизонтальних» комунікацій, можливістю спілкування «всіх з усіма».

Накладаючись на нові технологічні можливості Інтернету, що полегшують формування нових комунікаційних зв'язків, засоби колективної роботи та інші технології, соціальні мережі можуть істотно підвищити ефективність механізмів громадської самоорганізації — того, що називається «громадянським суспільством».

Нові форми комунікації держави і суспільства створюють передумови розвитку інститутів й організацій громадянського суспільства, які забезпечують нарощування

соціального капіталу всіх учасників певної комунікації. Ефективність державного управління залежить від рівня соціального капіталу (зокрема рівня обміну ідеями та знаннями) державних службовців.

Соціальний капітал державних службовців як інтегральна характеристика суспільства є властивістю системи соціально-професійної спільноти службовців і відображає її здатність у цілому ефективно функціонувати, реалізовувати цілі і завдання державного управління. В Україні соціальний капітал державних службовців та їх свідомість поки що відстають від рівня розвитку суспільства.

Соціальні медіа відкривають можливість новим поколінням державних службовців встановлювати в мережі Інтернет нові соціальні зв'язки і будувати власні соціальні мережі, що дозволяють досягати успіхів у службовій кар'єрі. Тематика мережної організації увійшла в цивільний дискурс разом з появою Інтернет-мереж. Створення мережі Інтернет-блогів, спільнот (груп) у рамках сучасних соціальних сервісів і залучення до них все більшої кількості учасників сприяють вирішенню проблем українського суспільства та держави.

Соціальні мережі стають частиною оціночного та моніторингового інституту в українській системі «держава — суспільство». Правила і норми комунікацій в соціальних мережах набувають ознак загальновживаних стандартів. Соціальні мережі позитивно впливають на державних службовців, оскільки відображають репутації, рейтинги, забезпечують публічне обговорення недоліків. Крім того, вони виконують функцію накопичення та управління знаннями, обміну досвідом, підвищення рівня громадянської та організаційної культури.

Використання соціальних мереж у педагогічній практиці викладання дисциплін у сфері державного управління дозволяє отримати нову якість навчального процесу, суть якого полягає у відкритій, неформальній комунікації на основі повного доступу до аудіо-, відеографічної та текстової інформації всіх учасників навчання і зацікавленої спільноти, а також відкриває можливість організації проектів управління шляхом використання спеціалізованих Інтернет-ресурсів.

Водночас не можна не відзначити негативні моменти впливу соціальних медіа на свідомість людини. Світ, створюваний комп'ютером, називається віртуальною реальністю (ВР). За визначенням словника: «віртуальний (лат. virtualis) — той, що перебуває в прихованому стані і що може проявитись, трапитись, є можливим». Сам термін «віртуальна реальність» був запропонований у Массачусетському Технологічному Інституті в кінці 1970-х років, щоб висловити ідею присутності людини в комп'ютерно створюваному світі. ВР розглядається як один з видів реальностей і, найчастіше, як психологічна ВР. Користувач починає ставитись до комп'ютера як до живої істоти або ж починає ототожнювати себе з комп'ютером. Поступово зникає межа між живим і неживим, між особистістю і комп'ютером, матеріальним і духовним, між реальністю комп'ютера і справжньої реальністю. Комп'ютер стає фетишем, складовою частиною того або іншого ритуалу, замінюючи собою наркотик та азартні ігри. Користувач комп'ютера, схильний до адикції, при його використанні перебуває в зміненому стані свідомості — психологічному трансі. Реальність як осмислена частина світу переломлюється через особливий стан свідомості. Адиктивна поведінка у віртуальних адиктів стає стилем життя, в процесі якого людина опиняється в пастці постійного відходу від реальної дійсності у стан зміненої свідомості.

Виникла і зміцнюється з кожним роком субкультура комп'ютерних користувачів зі своєю мовою (жаргоном), незрозумілим для непосвячених, зі своїми ритуалами, символами, гумором та ін., аналогічна субкультурам кримінального світу, алкоголіків і наркоманів. Відносини з комп'ютером у адиктів стають все більш інтимними, емоційними, створюючи ілюзію стабільності і комфорту, будучи насправді патологічним стереотипом.

У чому ж виражається взаємозв'язок розвитку соціальних медіа та динаміки соцієтальних змін в українському суспільстві?

В епоху Постмодерну влада залежить від суспільства більше, ніж це було в попередні епохи. Як відзначає М. Кастельса, «… Нова влада полягає в інформаційних кодах, в представницьких іміджах, на основі яких товариство організовує свої інститути, а люди будують свої життя і приймають рішення щодо своїх вчинків. Цен-

трами влади стають розуми людей ... Незалежно від того, хто вийде переможцем у битві за розуми людей, саме він буде правити світом, оскільки в найближчому майбутньому ніякі громіздкі, неповороткі механізми не зможуть змагатися з розумами, що спираються на владу гнучких, багатоваріантних мереж» [17].

Таким чином, саме соцієтальна ідентичність особистості, властива людям епохи Постмодерну, визначає успіх розвитку країни.

Аналіз даних моніторингу соцієтальних змін в українському суспільстві останніх двох років (грудень 2008 — 2009 р.) свідчить, що в Україні практично призупинилася динаміка процесів особистісної ідентифікації [9]. Можливо, таку ситуацію частково можна пояснити впливом чинників економічної кризи — тим, що почалися невиплати зарплат, збільшення рівня безробіття, частково — тим, що громадська дезінтеграція, аномія, фрагментація соціальних інтересів не сприяють самоорганізації. Можливо і те, що в українському суспільстві спрацював механізм «насичення» — адже ємність шару людей Постмодерну в українському суспільстві є незначною.

Однак цілком очевидно, що українське суспільство поки не досягло епохи Постмодерну. У країні є лише анклави Постмодерну — великі міста, культурні та економічні центри, де соціальні практики інформаційного суспільства мають повсякденний характер. Сьогоднішній застій із просуванням українського соціуму до цінностей Постмодерну і розвитку інформаційного суспільства, на мій погляд, може змінити активна позиція влади у використанні соціальних медіа в державному управлінні [12].Соцієтальна ідентичність — новий вид ідентичності, властивий людині постмодерного суспільства; характеристика індивіда з точки зору його одночасної приналежності до різних соціальних спільнот, груп (статева, вікова, економічна, етнічна, професійна тощо). Соцієтальна ідентичність приходить на зміну соціальної ідентичності, модус якої домінує в модерному суспільстві. Зазначені модуси є свого роду контроверзами, що формують відповідно: соцієтальний — ідеалістичну і соціальний — матеріалістичну картини світу. Обидва модуси ідентичності супроводжують будь-яку із суспільно-історичних епох, характер якої визначає домінуючий з модусів ідентичності.

Головні висновки та перспективи подальших досліджень. Соціальна технологія формування соціальних мереж дозволяє примножити соціальний капітал суспільства за допомогою механізму підвищення довіри, забезпечуваного за рахунок розвитку й зміцнення мережі неформальних контактів у професійних, освітніх та культурних шарах суспільства. Ефективність державного управління залежить від стану громадянської свідомості, а також від рівня соціального капіталу державних службовців (рівня обміну ідеями та знаннями). Соціальний капітал державних службовців як інтегральна характеристика суспільства є властивістю системи їх соціально-професійної спільності і відображає здатність системи в цілому ефективно функціонувати, реалізовувати цілі і завдання державного управління. Накладаючись на нові технологічні можливості Інтернету, що полегшують формування нових комунікаційних зв'язків, засоби колективної роботи та інші технології, вони можуть істотно підвищити ефективність механізмів громадської самоорганізації — того, що називається «громадянським суспільством».

Нові форми комунікації держави і суспільства створюють передумови розвитку інститутів та організацій громадянського суспільства, сприяють демократизації українського суспільства. Розвиток соціальних медіа взаємопов'язаний зі зміною динаміки соцієтальних змін у суспільстві. Подальші дослідження у соціальних медіа актуальні в напрямку вивчення свідомості і колективного несвідомого у віртуальній реальності з метою розширення взаємодії владної вертикалі і горизонтальної структури громадянського суспільства, представленого у мережі мільйонами індивідуумів українського соціуму.

Література

1. Архетипы (Archetypes; Archetyp) [электронный ресурс] // сайт Psihoanalitika.ru — Режим доступа : http://psihoanalitika.ru/tesaurus/203/59680.

2. Юнг К.Г. Инстинкт и бессознательное. Сознание и бессознательное / К.Г. Юнг. — СПб.—М., 1997. — 544 с.

3. Science Citation Index (SCI), Social Sciences Citation Index (SSCI), and Arts & Humanities Citation Index [електронний ресурс]. — Режим доступу : www.utoledo.edu/library/mulford/pdf/sci.pdf.

4. Список российских журналов по психологии и социальным наукам [электронный ресурс]. — Режим доступа : http://psyberlink.flogiston.ru/internet/journ_ru/jour_lst.htm.

5. Шелдрейк Р. Новая наука о жизни / Р. Шелдрейк; пер. с англ. Е. М. Егоровой. — М. : РИПОЛ-классик, 2005. — 352 с.

6. Налимов В. В. Спонтанность сознания. Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектоника личности. / В. В. Налимов — М. : Прометей, 1989. — 287 с.

7. Желязны Р. Дворы Хаоса [электронный ресурс] / Р.Желязны // Хроники Эмбера — Т.3. — СПб. : Терра-Азбука, Терра-Fantastica, 1996. — 496 с. — Режим доступа : http://bibliograph.ru/Biblio/Z/zelazny_r/zelazny_r.htm.

8. Ежов А.В. Анализ архетипических механизмов формирования виртуальной личности в интернет-среде с учетом гендерных и возрастных характеристик [электронный ресурс] / А.В.Ежов, Н.С. Артюшенко Н.С. // Всесвіт соціальної психіатрії, медичної психології та психосоматичної медицини — К., 2009. — №2 (2) — С. 102—106. — Режим доступа : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vsp/2009_2/pdf/102.pdf

9. Афонін Е. Проблема психологічного феномена проекції в політиці [електронний ресурс] /Е.Афонін, О.Донченко //Політичний менеджмент. — 2009. — № 4 (37). — С. 28—43. — Режим доступу : http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Afonin_Donchenko.pdf.

10. Афонін Е.А. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід [електронний ресурс] / Е.А. Афонін, О.М. Бандурка, А.Ю. Мартинов / Українське товариство сприяння соціальним інноваціям, Українська технологічна академія. — Х. : Вид-во «Золота миля», 2008. — 504 с. — Режим доступу : http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/povni_text/soz_zikl.rar.

11. Афонін Е.А. Соціальний та соціально-психологічний портрет новопризначених голів райдержадміністрацій // Ефективність державного управління та управлінських кадрів в умовах змін : [зб. наук. пр.] / За заг. ред. І. Розпутенка. — К. : Вид—во НАДУ, 2005. — С. 137—156.

12. Сибиряков С.О. Роль соціальних медіа у формуванні громадянської культури державних службовців [електронний ресурс] // Зб. наук. пр. НАДУ / за заг. ред. О. Ю. Оболенського. — К. : Вид-во НАДУ, 2008. — Вип. 1. — С. 147—161. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpnadu/2008_1/09%20Doslid.pdf.

13. Налимов В.В. Непрерывность против дискретности в языке и мышлении. / В.В. Налимов — Тбилиси : Тбилисский ун-т, 1978. — С.67.

14. Сибиряков С.О. Соціальні мережі державних службовців як інформаційно-комунікативна система державного управління / С.О. Сибиряков // Ефективність державного управління : [зб. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ при Президентові України] / за заг. ред. проф. В.С. Загорського, доц. А.В. Ліпенцева. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. — Вип. 20. — С. 347—355.

15. Усаченко Л.М. Політична культура державних службовців — чинник дієвості державного управління / Л.М. Усаченко, С.О. Сибиряков // Ефективність державного управління : [зб. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ при Президентові України] / за заг. ред. проф. В.С. Загорського, доц. А.В. Ліпенцева. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. — Вип. 20. — С. 271—285.

16. Сибиряков С. Громадянська культура державних службовців у формуванні консолідованої демократії в Україні [електронний ресурс] / С. Сибиряков // Демократичне врядування : Електронне наукове фахове видання Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В.С. Загорського, доц. А.В. Ліпенцева. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. — Вип. 4. — Режим доступу : http://www.lvivacademy.com/visnik4/fail/ +Sybyrjakov.pdf.

17. Кастельс М. Могущество самобытности / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. — М. : Academia, 1999. — С. 304.

СУШИЙ Олена Володимирівна,
кандидат філософських наук, докторант кафедри державної політики та управління політичними процесами НАДУ при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *у статті порушується актуальна для сьогодення проблема «людського чинника», яка розглядається у контексті звернення до глибинних шарів людської психіки, її формопроявів у процесах інституціоналізації. Проаналізовано роль архетипних уявлень у життєдіяльності суспільства, визначено об'єктивні методи та шляхи емпіричного дослідження психосоціального чинника, зазначено перспективи використання результатів дослідження у проектуванні державних перетворень.*

Ключові слова: *архетипні уявлення, психосоціальний чинник, культурний архетип, державне управління.*

УДК 321.01/316.7

Олена СУШИЙ

ПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ ЧИННИК ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

Постановка проблеми. Радикальні зміни, що їх зазнають суспільство й держава у переломні періоди свого існування, проблема відтворення культурно-історичного цілісності під час таких змін і власне мінливість норм та цінностей залишають відкритим питання щодо форм трансляції психосоціокультурного досвіду та, зокрема, його впливу на державно-управлінські процеси. Не випадково однією з широко обговорюваних тем сучасності стала проблема так званого «людського чинника» та його ролі у соціальних перетвореннях.

Особливо актуальною ця проблема виступає для державного управління. Незважаючи на часом надмірну організованість сучасних умов життєдіяльності та щільну «інституціоналізованість» державно-управлінської системи, саме людина визначає та надає державному управлінню потужне творче, динамічне начало. З іншого боку, людина як найвища духовна цінність суспільства та основний ресурс його розвитку відповідальна за якість соціально-структурних перетворень та наслідки рішень, що визначатимуть майбутнє суспільства й держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відтак як швейцарський учений К. Юнг у 1919 р. у праці «Інстинкт і несвідоме» [17] ввів у науковий обіг поняття психологічного архетипу, осмислення цього феномену стало складовою соціогуманітарних досліджень. Так, у своїх працях на роль психологічного чинника звертали увагу М. Вебер, Е. Дюркгейм, С. Московічі, Г. Лебон, Г. Тард, Х. Ортега-і-Гасет, П. Бурдьє та інші вчені. Сучасні науковці продовжують розробки, започатковані класиками минулої доби [6; 7; 8; 9; 12; 14].

Зокрема, дослідженню феномену соцієтальної психіки, визначенню ролі психосоціального чинника у соціальних перетвореннях та глибинних (архетипічних) регулятивів політичного повсякдення присвячені праці українських науковців О. Донченко та Ю. Романенка [8; 9]; на генетичному рівні, у зрізі архетипічних особливостей, російський науковець Д. Місюров пропонує розглядати взаємозв'язок державної символіки та політичного процесу, який втілюється у розгортанні смислового змісту в часі та просторі у вигляді впорядкованої послідовності дій [12]; виявленню глибинних основ відтворення державно-управлінського процесу присвячені дослідження, які ведуться у рамках української школи архетипіки (Е. Афонін, Т. Бутирська, О. Донченко, А. Крюков, А. Мартинов, О. Радченко та ін.) [2; 3, 4; 5; 6].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Аналіз сучасних публікацій свідчить, що, незважаючи на в цілому зростаючу питому вагу надзвичайно цікавих наукових праць, усе ж таки залишається розпорошеним по різних наукових напрямках та школах питання визначення індикаторів об'єктивного оцінювання глибинних регулятивів та методів аналізу психосоціального чинника, його впливу на життєдіяльність людини, розвиток соціуму та людства у цілому. Сам К. Юнг зауважував на тому, що в дійсності речі можуть вельми відрізнятися від їх уявлень у нашій свідомості, необережність

може схилити науковця до зайвого антропоморфізму у власних висновках. Тому вчений уявляв собі дослідницьку лабораторію, в якій повинні обґрунтовуватися об'єктивні методи оцінювання справжнього стану речей, що утворюють контекст несвідомого [16].

Таким чином, *мета статті* визначається актуальною для сьогодення проблемою так званого «людського чинника», що потребує емпіричного опанування глибин людської психіки, її формопроявів та інституціоналізації. Безпосередньо вона визначається потребою виявлення ролі архетипічних уявлень у життєдіяльності суспільства, визначенні об'єктивних методів дослідження психосоціального чинника та перспектив застосування отриманих результатів у проектуванні державних та соціальних перетворень, що в цілому сприятиме прогнозованості суспільного розвитку, а отже й керованості державного управління цим процесом.

Виклад основного матеріалу. Здається аксіоматичним твердження, що державно-політичний простір як юридично легалізований та соціально-ціннісно внормований (легітимний) соціальний лад визначає всю сукупність соціальних відносин і, передусім, відносин влади і суспільства, а також межі державного впливу, панування і підпорядкування державі суспільства і громадянина.

Установлений соціальний лад підтримується базовими соціальними інститутами (в тому числі державними), що виступають формами відтворення соціальної сутності та закріплюються у способах здійснення суспільної діяльності. Власне, соціальний порядок забезпечує нормативний режим функціонування та розвитку суспільних відносин та залучення до них дедалі зростаючої кількості агентів (суб'єктів) політичного процесу, які об'єктивують (актуалізують) соціальний порядок та відтворюють у суспільних чи особистісних цілях та інтересах різноманітні соціальні практики.

Соціальні інститути нерозривно пов'язані з суспільно-ціннісними нормативами та ідеологіями, так само як зовнішні форми чуттєвої еманації етики пов'язані з психологією соціальних суб'єктів різного масштабу — індивідів, груп, суспільств, спільнот і людства в цілому [3, 36—37]. Інституційні структури і соціальні практики закріплюються на культурно-символічному рівні, яким аксіологічно охоплюються як соціально-матеріальні (інституційні) форми, так і психосоціальні (глибинні, архетипічні) смисли людини, її установки, мотиви, стереотипи, інтереси тощо.

Цілісний суспільно-політичний процес функціонує і розвивається як публічний простір соціально-комунікативних практик (боротьба/гра, конфлікт/консенсус тощо), серед них можна виділити декілька моделей поведінки учасників суспільної діяльності:

1) інституціональна (деонтологічна) поведінка, яка віддзеркалює соціально-нормативні уявлення щодо організації спільної діяльності;

2) актуальна (феноменологічна) поведінка, яка являє собою дійсне ставлення суб'єктів суспільної діяльності до своїх функцій, прав, обов'язків та інституціональних норм поведінки;

3) ідеальна (онтологічна) поведінка, в якій віддзеркалюються попередні моделі та створюються найбільш сприятливі умови для реалізації можливостей людини та ефективного суспільного розвитку [1, 273—274].

Разом з тим, розрив чи невідповідність, що можуть виникати між проголошуваними державою на всіх її рівнях лозунгами, нормами,

SUSHY O.V.

Annotation: *the article is devoted to the present-day problem of "human factor" which is given through the context of the consideration of deep layers of the human psychology and the forms of its manifestation in the processes of institutionalization. The role of archetype ideas in society's life is analyzed, the objective methods and the ways of empiric research of the psycho-social factor are determined, and the perspectives of the introduction of the results of studies in the design of state and social transformations are shown.*

Keywords*: archetype ideas, psycho-social factor, cultural archetype, state management.*

UDC 321.01/316.7

цінностями, ідеалами та реальною практикою їх втілення, стає одним з найгостріших протиріч у перехідні етапи розвитку суспільства та держави. Це тягне за собою вкрай несприятливі наслідки для суспільства та суспільної свідомості, яка відповідає на цей виклик тотальним нігілізмом, запереченням усього чи, просто кажучи, соціальною розбещеністю, що виявляє себе у подвійних стандартах життя та нездатності держави забезпечити гідну адаптацію людей до нових умов соціальної дійсності.

Видатний психолог і філософ Сергій Рубінштейн визначав будь-яке психічне явище як продукт і водночас залежний компонент органічного життя індивіда, що відбиває в ньому оточуючий зовнішній світ. Власне те, що психічне є одночасно і боком реального буття, і його психічним відбитком — єдністю реального й ідеального — становить його своєрідність. Згідно з визначеним ученим принципом «єдності свідомості й діяльності», діяльнісний характер взаємодії психічного із зовнішнім світом (умовами, впливами, обставинами) не менш об'єктивно визначає результат цієї взаємодії, аніж сам зовнішній світ; тобто психічне є онтологічно рівноправним зовнішньому, хоч і має іншу природу — ідеальну, суб'єктивну [15]. Ідеальне завжди забарвлює реальну соціально-матеріальну дійсність. А відтак, властива нинішній державно-управлінській практиці невідповідність сущого й належного, духовного й матеріального як однієї з найглибших потреб людської психіки призводить до відчуження людини від держави й суспільства.

За цих умов одним із завдань, що має постати перед державним управлінням, є завдання оптимізації соціально-нормативної (інституційної) та реальної (актуальної) форм державно-управлінської діяльності, їх наближення до ідеалу. Вирішенню такого завдання сприятиме його реалізація в кількох аспектах:

• по-перше, слід визначити ступінь впливу глибинних (архетипічних) засад індивідуальної та суспільної психіки на соціальну організацію та державне управління суспільством, його, так би мовити, соціально-матеріальними (економічними, політичними, соціокультурними) інститутами;

• по-друге, маємо виявити рушійні сили (стимули) суспільного — соціокультурного та індивідуального психосоціального розвитку, або, інакше кажучи, виділити психосоціокульурні перемінні, змінюючи які можна впливати на характер життєдіяльності суспільства (управляти);

• по-третє, встановити межі інституційного впливу держави на суспільство задля підтримки сталого психологічного контакту між владою та людьми.

Спробуємо простежити закономірності взаєморозгортання психосоціальних, культурно-символічних та соціально-матеріальних (інституційних) компонентів, які, власне, детермінують сучасні державно-політичні процеси. Для цього звернемось до традиції аналітичної психології, започаткованої швейцарцем К.Г. Юнгом (1875—1961), зокрема до його вчення про архетипи.

Архетип — це прихований у колективному несвідомому культурний стереотип, «першообраз», вроджена психологічна схема мислення, яка опосередковано впливає на діяльність соціальних суб'єктів. Ступінь цього впливу в різні історичні періоди є різним, проте він завжди може розглядатись як надперсональний чинник психосоціального розвитку.

К. Юнг називає архетипи безособистісним або безпосереднім колективним несвідомим [17]. Вони стають частиною спадкової структури психічного буття людства і виявляють себе спонтанно повсюдно і будь-коли. Водночас архетипи мають формальну характеристику, тобто вони є не власне образами, а лише їх, так би мовити, «схемами», психологічною передумовою, інтуїтивним очікуванням. Свого змістовного наповнення первообраз набуває, проникаючи у свідомість та сповнюючись усвідомленим досвідом реальної дійсності.

Результатом спільної роботи свідомості та колективного несвідомого, власне, й стають архетипні уявлення, образи, символи тощо, які втілюють бажання, очікування, прагнення та сподівання людей. Транслятором та збудником активної

уяви з найдавніших часів слугують міфи, казки, фольклор, різноманітні вірування, які поєднують у собі символізм ідей та образів, що розкриваються повністю лише у зіставленні зі своїми історичними паралелями.

Свого послідовного розвитку головні ідеї К. Юнга набули у російській концепції культурних архетипів (Г. Драч) та розробках вітчизняної школи архетипіки (Е. Афонін). Зокрема, російські культурологи вибудовують концепцію культурних архетипів на підґрунті ідей «аналітичної психології» К. Юнга, «культурно-історичної теорії» Л. Виготського, «символічного інтеракціонізму» Дж. Кулі, а також уявлень про культуру як ціннісно-символічну систему (ціннісний підхід) та духовну інтенцію життєдіяльності людей (діяльнісний підхід). Їх синтез дозволяє визначити поняття культурного архетипу та шляхів його вивчення. Культурні архетипи визначаються як культурні первообрази, уявлення-символи про людину, її місце у світі та суспільстві, нормативно-ціннісні орієнтації, які задають взірці життєдіяльності людей, «проростаючи» крізь багаторічні шари історії та культурних трансформацій, зберігаючи своє значення та сенс у нормативно-ціннісному просторі сучасної культури. Це — глибинні культурні установки «колективного несвідомого», які вкрай важко піддаються змінам. Характерна риса культурних архетипів — стійкість та неусвідомленість, що «працює» на збереження культурного генотипу того або іншого народу.

Саме тому цілком правомірно розглядати культурний архетип як інформацію, якій притаманна соціально-управлінська цінність. Оскільки ж архетипи функціонально постають як первинні, архаїчні форми адаптації людини до навколишнього середовища, остільки вивчення культурних архетипів можливе шляхом реконструкції впливу цієї реальності (географічної, геополітичної, господарської, соціальної, політичної, релігійної, культурної тощо) на їх формування. Символічна природа культурних архетипів, які відбиваються у площині смислових, ціннісних орієнтацій, дозволяє інтерпретувати та типізувати архетипи шляхом «осягнення» площини символічного [11, 389—394].

Погоджуючись з основною логікою побудови теоретико-методологічних засад концепції культурних архетипів, маємо зазначити, що науковці визнають сталість та незмінність архетипів, що бере свій початок від юнгівської традиції. Через це правильний за своєю суттю висновок, що культурний архетип може розглядатись як інформація, яка має соціально-управлінську цінність, не набуває свого розгортання у бік майбутнього. Тож фактично залишається невирішеним і суперечливе питання щодо співвідношення архетипних уявлень, які важко піддаються змінам, та історичного суб'єкта, який змінюється з кожною новою добою та виступає як носій «духу часу».

Подолати окреслену проблему та запропонувати дієвий підхід її вирішення намагаються у своїх дослідженнях представники української школи архетипіки під керівництвом Е. Афоніна. Зокрема, ними було припущено, що обґрунтована К. Юнгом та його послідовниками незмінність успадкованих образів колективного несвідомого може мати динамічний характер. Це спонукало до подальших наукових пошуків та формування нової науково-дослідної методології аналізу соціальної та соцієтальної поведінки в цілому.

У своїх пошуках науковці спирались на аксіому С. Московічі, який справедливо писав про нерозривність психічного і соціального [13, 6—7]. Предметним науковим результатом, що виникає через визнання впливу психічного і соціального на історію, стала розробка якісно-кількісних методик діагностики культури, за допомогою яких стало можливим встановлювати зв'язок між суб'єктивним за своїм походженням знанням й онтологічним за своєю сутністю архетипом культури. При цьому, чим «онтологічнішим» є архетип, тим більш універсальним він є. Отримані результати дозволили припустити наявність коду культури, який може мати, в тому числі, і математичний вираз.

Окремо приділена увага визначенню чинників сталого функціонування та розвитку процесів соцієтальної психіки. У процесі досліджень розроблені й використані авторські психодіагностичні методики «віддання кольорових переваг» [2] і БАД [4]. Перша із зазначених методик забезпечує кількісний аналіз динаміки загальносистемних змін, друга — аналіз якісних психосоціальних змін, що відстежуються за шістьма бінарними шкалами-опозиціями.

Це, зокрема, такі шкали, як екстраверсія/інтроверсія, емоційність/прагматичність, ірраціональність/раціональність, інтуїтивність/сенсорність, екстернальність/інтернальність, екзекутивність/інтенциональність. Інструментальна частина методики БАД представлена 18 тестовими запитаннями, а методика «відання кольорових переваг» — 2 запитаннями, які разом включаються до програм опитування громадської думки, що їх реалізують на вибіркових сукупностях, які репрезентують доросле населення України.

Новацією школи архетипіки також є власний підхід до аналізу світової історії. На засадах циклічної парадигми розроблена принципово нова теоретико-синтетична модель соціально-історичного аналізу і прогнозу — модель «універсального епохального циклу» (УЕЦ), яка відображає особливості розвитку соціального світу як результату розвитку різномасштабних соціальних суб'єктно-об'єктних сутностей, що дозволяє відстежувати прояви нелінійного характеру та різноспрямованість суспільно-історичних процесів на рівні індивіда, соціуму (національно-державного утворення) та людства (цивілізаційного наддержавного утворення).

Весь цей дослідницький комплекс дозволяє, наприклад, спостерігати як динаміку макропроцесів світового та національно-державного розвитку, які останніми роками розвиваються здебільшого за сценарієм інверсії, коли у більшості країн посилюються позиції авторитаризму як тимчасового державно-політичного режиму, що стає альтернативою демократії на шляху вирішення ключових соціально-економічних завдань суспільно-історичного розвитку; так і ті зміни, які в умовах суспільно-політичної та економічної кризи зазнає ключовий елемент суб'єктивної реальності — людська ідентичність. Формуючись під впливом певного суспільно-історичного стану, вона підтримується, видозмінюється та переформується разом з радикальними змінами суспільних відносин.

Новою формою людської ідентичності у постмодерну суспільно-історичну добу стає соцієтальна ідентичність, яка характеризує індивіда з точки зору його ототожнення з самим собою у контексті цілісності та безперервності власного розвитку. Психосоціальна (або соцієтальна ідентичність) означає неподільність і спадковість соціального (соціально-матеріального) та психологічного (соціально-ідеального, символічного) світів.

Вона приходить на зміну соціальній ідентичності, притаманній самосвідомості модерного суспільства з його матеріалістичною картиною світу та тотожністю із соціальними групами та спільнотами. Обидва модуси ідентичності супроводжують будь-яку суспільно-історичну епоху, однак домінування соціального чи соцієтального з модусів ідентичності, власне, й визначає характер тієї або іншої суспільно-історичної епохи, що її проживає суспільство. Так, у модерному суспільстві переважає модус соціальної ідентичності, тоді як у постмодерному суспільстві системоутворюючим стає модус соцієтальної ідентичності [6, 267].

В Україні, за даними моніторингу соцієтальних змін українського суспільства, наприкінці 2008 р. чисельність тих, хто сформував свою ідентичність, досягла 47,52% дорослого населення, однак вже роком пізніше, в зв'язку з так званими інверсійними процесами, загальна чисельність «самосвідомих» українців різко скоротилася, впавши до 36,37%.

Тож державно-управлінська діяльність відбувається сьогодні на тлі амбівертності, наслідком чого є ситуаційний характер поведінки, інформаційна залежність людей, до якої домішується також психопатологічний стан — психоневроз відкладеної дії (за

Б. Зейгарник), що його зазнало суспільство від 2006 року внаслідок нереалізованих очікувань від «помаранчевої» влади. На жаль, й нинішня державна влада в Україні поки що не відповідає на ключові соціально-економічні запити людей, чим не сприяє психологічному одужанню українського суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Взаємозв'язок та взаємообумовленість психосоціокультурних компонент та інституційно-організаційних форм функціонування й розвитку суспільства та держави потребують свого подальшого вивчення. Порівняльне дослідження еволюції змістовних елементів державного управління у її зв'язку з психосоціокультурною динамікою розвитку суспільства та його політико-управлінської еліти становитиме наступний етап науково-дослідної роботи автора.

Підсумовуючи, зазначимо, що кожна доба суспільної історії, відсіювала та відтворювала особливу систему регулятивів, що її складали елементи матеріальної та духовної форм культури, які впливали на характер державно-управлінських, економічних, соціальних відносин і життєдіяльність суспільства і держави в цілому, що ставали разом у неповторному суб'єкті власної (національної) і всесвітньої історії. Міф, релігія, ідеологія, мистецтво тощо — форми, в яких втілювались, закріплювались у культурно-символічних образах та набували своєї інституціоналізації глибинні (архетипічні) смисли, установки, мотиви, стереотипи, інтереси тощо. Сьогодні ж стає непереконливим шлях, обраний тими державними керманичами, які, відгукуючись на подразники часу, намагаються власноруч формувати соціального суб'єкта сучасної доби, через публічне, але духовно неопосередковане ушанування традицій та цінностей минулого. В умовах подвійних стандартів та суспільного хаосу штучне збудження глибинних шарів суспільної свідомості, звернення до глибинних смислів та відтворення їх значень залишатиметься вихолощеним та набуватиме зовсім іншого змістовного наповнення, що позначатиметься й на самій організації.

Виклики сучасної доби очікують на власний осучаснений комплекс психологічних установок, що забезпечать подолання викликів нинішньої суспільно-трансформаційної кризи і зрештою зміцнять осучаснену систему «держава—суспільство—людина». Це має стати соціокультурною нормативною вимогою часу і природовідповідним чинником державно-управлінського процесу. Тому перспективи теперішнього й майбутнього національно-державного розвитку лежать у площині слідування державно-управлінській стратегії, що спирається на створення реальних матеріальних та природовідповідних (передусім психосоціальній природі) умов життєдіяльності суспільства із спиранням на творчі сили та можливості конкретної людини.

Людська мудрість, як відомо, міститься у двох словах: чекати й сподіватись [10, 606]. Однак майбутнє стає тією радісно очікуваною дійсністю лише за умов, коли кожен щодня власноруч наближається до неї. І хто заперечуватиме, що це не поширюється на сучасні суспільство, державу та людство в цілому?..

Література

1. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. Курс лекций [электронный ресурс] / Г.В. Атаманчук. — М. : Юрид. лит., 1997. — 400 с. — Режим доступа : http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1133_page_76.html.

2. Афонин Э.А. Цвет и психика = Color and Psyche [электронный ресурс] / Э.А. Афонин // Аэропорт. — 2006. — № 1. — С. 52—55. — Режим доступа : http://afonined.livejournal.com/1179.html.

3. Афонин Э.А. Великая коэволюция: глобальные проблемы современности : историко-социологический анализ : [моногр.] [электронный ресурс] / Э.А. Афонин, А.М. Бандурка, А.Ю. Мартынов. — К. : Парламентское изд-во, 2003. — 384 с. — Режим доступа : http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/povni_text/coev_f.pdf.

4. Афонін Е.А. Психокультура України: «помаранчевий перехід» [електронний ресурс] / Е.А. Афонін, О.А. Донченко, В.О. Антоненко // Соціальна психологія. — 2006. — № 4. — С. 77-93. — Режим доступу : http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=60&c=1281.

5. Афонін Е. Проблема психологічного феномена проекції в політиці [електронний ресурс] / Е. Афонін, О. Донченко // Політичний менеджмент. — 2009. — № 4(37). — С. 28—43. — Режим доступу : http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Afonin_Donchenko.pdf.

6. Афонін Е.А. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління [електронний ресурс] / [Е.А. Афонін, Я.В. Бережний, О.Л. Валевський та ін.] // Концептуальні засади взаємодії політики й управління : [навч. посіб.]; за заг. ред. В.А. Ребкала, В.А. Шахова, В.В. Голубь, В.М. Козакова; Нац. академія державного управління при Президентові України. — К. : НАДУ, 2010. — С. 265—289. — Режим доступу : http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Konzept_zasadi.pdf.

7. Вендеров Е.Е. Психологические проблемы управления / Е.Е. Вендеров. —— М. : Экономика, 1969. —— 159 с.

8. Донченко Е.А. Социетальная психика / Е.А. Донченко. — К. : Наукова думка, 1994. — 208 с.

9. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика / О. Донченко, Ю. Романенко. — К. : Либідь, 2001. — 334 с.

10. Дюма А. Граф Монтекристо / А. Дюма. — М. : Художественная литература, 1977. — 608 с.

11. Культурология : [уч. пос. для студентов высших учебных заведений] — изд. 3-е. — Ростов н/Д. : «Феникс», 2002. — 608 с.

12. Мисюров Д.А. Роль государственной символики в моделировании политических процессов в Российской Федерации : автореф. дис. ... кандидата политических наук : 23.00.02 / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. — М. , 2005 — 22 с.

13. Московичи С. Машина, творящая богов / С. Московичи. — М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. — 556 с.

14. Психологические аспекты управления / ред.: Ф.М. Русинов, В.И. Антонюк. —— М. : Экономика, 1984. —— 159 с.

15. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира [электронный ресурс] / С.Л. Рубинштейн. — М. : Изд-во Академии наук СССР, 1957. — 328 с. — Режим доступа : http://www.koob.ru/rubinshtein/bitiye_i_soznaniye.

16. Юнг К.Г. Аналитическая психология: ее теория и практика, тевистокские лекции ; Исследование процесса индивидуальности [електронний ресурс] / К.Г. Юнг. — М. : Рефл-бук, 1998. — 295 с. — Режим доступу : http://bookz.ru/authors/karl-ung/analiti4_568/1-analiti4_568.html.

17. Юнг К.Г. Инстинкт и бессознательное [электронный ресурс] / К.Г. Юнг. — Режим доступа : http://www.jungland.ru/Library/Instinct.htm#ep1.

Яна ЧЕПУРЕНКО

БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУПРОВІД ПРИЙНЯТТЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ: АРХЕТИПІЧНИЙ ПІДХІД

ЧЕПУРЕНКО Яна Олексіївна,
кандидат історичних наук, докторант кафедри державної політики та управління політичними процесами НАДУ при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *у статті зроблено спробу аналізу застосування архетипічного підходу до виникнення і розвитку системи «бібліотека — влада» як наукового інструментарію дослідження еволюції їх взаємозв'язків. З погляду циклічної парадигми розглянуто періоди активізації і спаду цих відносин і запропоновано методологічну основу подальшого дослідження процесу використання накопиченої у бібліотеках інформації задля ухвалення державно-управлінських рішень, спираючись на загальноцивілізаційні універсалії.*

Ключові слова: *інформація, бібліотека, державно-управлінське рішення, архетип, архетипічний підхід, соціальні цикли.*

УДК 35.077.6: 65.012.12

Постановка проблеми. Якісна система бібліотечно-інформаційного забезпечення органів влади є невід'ємною складовою ефективного функціонування системи державного управління. Упровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в управлінську діяльність дає змогу забезпечити інформаційну, інформаційно-аналітичну, аналітико-прогностичну підтримку ухвалення управлінських рішень на всіх рівнях, задовольнити інформаційні потреби державних службовців та інших категорій громадян, створити умови для об'єктивного формування громадської думки щодо діяльності органів влади, а також послуг, які вони надають. Наукове осмислення процесу взаємодії бібліотеки і держави дозволить визначити інноваційні підходи до цієї системи з метою її ефективного функціонування.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Загальні питання теоретичного та практичного аспектів державного управління висвітлюють у своїх наукових працях вітчизняні вчені С.О. Білла, А.О. Дєгтяр, В.Г. Дзюндзюк, О.М. Іваницька, А.В. Мерзляк, Н.С. Миронова, В.В. Нікітін, В.М. Огаренко, Г.С. Одинцова, Ю.П. Шаров та інші. Питання розвитку інформаційного суспільства в Україні та впровадження інновацій щодо інформаційного забезпечення державного управління в своїх працях розглядають такі вчені: В. Б. Авер'янов, Г.В. Атаманчук, Л.Ю. Гордієнко, В.Г. Афанасьєв, А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, Л.П. Полякова, А.Ю. Расіна, Г.Л. Смолян, В.П. Тронь та інші. Теоретико-методологічні засади архетипічного аналізу розглянуто в низці робіт українських учених О. Донченко, Ю. Романенка, Е.А. Афоніна, А. Мартинова, О. Крюкова, О. Радченко, Т. Бутирської та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. У попередніх дослідженнях розглядаються питання інформаційного супроводу ухвалення державно-управлінського рішення в контексті використання певних видів інформації [4; 5; 8; 9; 13; 16]. Однак на сьогодні стає актуальним визначення конкретного місця знаходження такої інформації, зокрема, постає питання щодо визначення бібліотеки як провідного джерела інформації в суспільстві. Саме бібліотечно-інформаційне забезпечення ухвалення державно-управлінських рішень сприятиме інтелектуалізації державного управління.

Мета статті полягає в постановці питання щодо використання архетипічного підходу до вивчення процесів бібліотечно-інформаційного супроводу ухвалення державно-управлінських рішень. Цей підхід визначається потребою виявлення ролі архетипічних уявлень у процесі використання інформації, що зберігається у фондах різних типів і видів бібліотек, у процесі аналізу ситуації для ухвалення відповідного державно-управлінського рішення, у визначенні архетипічного підходу як об'єктивного методу дослідження цих процесів та перспектив їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. Інформація завжди відігравала роль стратегічного ресурсу розвитку суспільства і цивілізації. Систематизована інформація забезпечувала впровадження цього ресурсу в

різні сфери життєдіяльності суспільства і, зокрема, в систему державного управління. Людство прагнуло зібрати, зберегти і донести до майбутніх поколінь якомога більше інформації, яку воно напрацювало на певному етапі свого розвитку [13]. Це зумовило активний розвиток наскального живопису в первісному світі. Недосконалість форм, засобів і методів передачі і збереження цієї інформації спонукали людство працювати над їх вдосконаленням. Процес цього вдосконалення узагальнили теоретики інформаційного суспільства О. Тофлер [20; 21] і Д. Белл [6; 12]. Виходячи з визначених ними теоретико-методологічних засад розвитку цивілізації, слід зазначити, що суспільство досягло свого сучасного стану на основі постійного і копіткого пошуку шляхів збереження і використання накопиченої інформації. Але не просто інформація забезпечила розвиток суспільства. У цьому процесі важливим положенням є те, що задля прогресу є необхідною саме систематизована інформація. За низкою досліджень [7; 11; 14] наскальна графіка мала свою еволюцію, в результаті якої ставала усе більш тематично спрямованою. Таким чином, первісне суспільство намагалося створити певні інформаційні масиви задля інформаційного супроводу певних дій і процесів. Таким першим відомим упорядкованим інформаційним масивом стала давньосхідна бібліотека ассірійського царя Ашшурбаніпала в Ніневії (VII ст. до н.е.). Це систематизоване зібрання клинописних табличок містило головним чином інформацію юридичного характеру, тобто ту інформацію, яка була і результатом управлінської дії, і її джерелом. У подальшому бібліотеки як систематизовані зібрання конкретних видів документів (рукописів, книг, мікроформ, аудіовізуальних та електронних документів) ставали джерелом інформації в процесі ухвалення державно-управлінських рішень [7]. Історія цього процесу є багатогранною, але не є темою цієї статті. З вищезазначеного слід лише підкрелити, що відносини «бібліотека-держава» зазнавали певної еволюції [7]. У сучасних умовах формування знаннєвого суспільства ці відносини набувають особливого значення. Бібліотечні зібрання стають не лише комунікативною базою державно-управлінських рішень, оскільки бібліотеки за даними ЮНЕСКО є найбільш відвідуваними серед соціокультурних закладів, вони також забезпечують активний розвиток теоретико-методологічної бази дослідження державно-управлінських процесів та виступають інформаційною основою ухвалення управлінських рішень. Система «бібліотека — держава» також сприяє забезпеченню в суспільстві реалізації майже всіх функцій держави: економічної, політичної та гуманітарної. Подальша актуалізація функціонування зазначеної системи є можливою лише у разі її осмислення, наукового обґрунтування та всебічного дослідження складових елементів.

Значення методології у пізнанні цих процесів неможливо переоцінити. Наукові методи та підходи забезпечують планомірний шлях наукового пізнання та встановлення істини. У сучасних умовах до методу наукового дослідження висуваються значні вимоги: він має бути дійсно науковим та відображати об'єктивні закони розвитку при врахуванні особливостей предмету вивчення. Пошук нових наукових підходів забезпечує зростання знання, поглиблення уявлень про властиві предмету закономірності.

Теоретико-методологічною основою дослідження процесів бібліотечно-інформаційного супроводу ухвалення державно-управлінських рішень є в першу чергу загальнонаукові підходи

CHEPURENKO YA.O.

Annotation: *the author analyzes the application of the archetypic approach to the origin and the development of the "library — power" system as a scientific tool of research of the evolution of their interrelations. Based on the cyclic paradigm, the periods of activation and decline of these relations are considered, and the methodological basis for a subsequent study of the process of use of the information accumulated in libraries for the acceptance of state-administrative decisions is offered, by leaning on the general civilizational universal things.*

Keywords: *information, library, state-administrative decision, archetypic approach, archetype, social cycles.*

UDC 35.077.6: 65.012.12

і методи дослідження, які отримали найбільш активний розвиток і застосування в сучасній науці. Ці методи виступають як «проміжні методології» між філософією та фундаментальними теоретико-методологічними положеннями окремих спеціальних наук [18]. Безумовно, важливими поняттями дослідження відносин бібліотеки і держави є такі, як «інформація», «модель», «структура», «функція», «система», «елемент», «оптимальність» та ін. Предмет дослідження зумовлює методологічну специфіку, яка забезпечується поєднанням загальнонаукових методів (діалектичного, логічного, системно-структурного, структурно-функціонального аналізу та ін.) та спеціальних методів (історико-порівняльного, формально-догматичного, соціологічного, соціокомунікативного аналізу та ін.). Упровадження в систему спеціальних методів дослідження системи «бібліотека — держава» сучасних напрацювань (у контексті бібліотечно-інформаційного забезпечення ухвалення державно-управлінських рішень) забезпечить нове бачення і, відповідно, нові рекомендації щодо оптимізації цього контексту.

Логічним може бути впровадження в дослідження системи «бібліотека — держава» архетипічного підходу. Розуміючи архетип як первинну модель, вперше сформований первинний тип, цей підхід дасть змогу науково обґрунтувати первинну природу цих відносин. З'ясування першопричини виникнення системи «бібліотека — держава» і дослідження на цій основі із застосуванням теорії архетипів визначить подальший розвиток цієї системи і дозволить її не лише оптимізувати, а й спрогнозувати подальшу її еволюцію. Архетипи як потужні психічні первинні образи, приховані в глибинах несвідомого, вроджені універсальні ідеї, первинні моделі сприйняття, мислення, переживання, виступають як первинні уявлення про світ, життя і не залежать від отриманих знань [14; 17; 19]. Саме несвідоме прагнення відтворити, зафіксувати, зберегти накопичену в результаті життєдіяльності інформацію та передати її нащадкам задля подальшого забезпечення роду, його розвитку, сформувало процес пошуку певної форми втілення цього прагнення. Через формування архетипічного підходу до бібліотечно-інформаційного супроводу ухвалення державно-управлінських рішень забезпечується етимологія проблематики. У цьому контексті актуалізуються прообрази первинності систем та метафізичний рівень її змісту.

Архетипічний підхід зумовить обґрунтування природи цих відносин на основі колективного несвідомого (перші наскальні малюнки з певною інформацією) та індивідуального підходу (перші бібліотеки належали державовладцям, а в подальшій історії держава брала на себе відповідальність за формування фонду бібліотек та організацію доступу до них). Такий підхід має спиратися на загальноцивілізаційні універсалії, які передбачають дослідження людини та її психології з урахуванням певних символів — форми та ідеї інформаційної складової буття.

Запропонований підхід може ґрунтуватися на архетипічній теорії А. Бастіана («елементарні ідеї»), П. Флоренського («первинні символи»), Р. Шейдлерка (морфогенетичні поля) тощо. Однак найдоцільніше використовувати ідею архетипів К.Г. Юнга, засновника школи «аналітичної психології», який звернувся до поняття архетипу в науці у XX столітті. Виділені К.Г.Юнгом види сприйняття архетипічної інформації в предметній сфері (раціональне та емоційне, сенсорне та інтуїтивне) можуть бути застосовані при дослідженні системи «бібліотека — держава» на різних історичних етапах розвитку суспільства. Описаний К.Г. Юнгом набір базових архетипів як органічного поєднання сприйняття та психологічних установок дозволяє дослідити етапи еволюції не лише усієї системи «бібліотека — влада», а й складових елементів цієї системи (формування документних фондів з урахуванням інформаційних потреб держави, використання бібліотечних ресурсів на різних етапах розвитку держави: за умов тоталітаризму, за умов демократії, за умов науково-технічної революції тощо) [19; 22].

Основою архетипічного підходу до дослідження процесів бібліотечно-інформаційного супроводу ухвалення державно-управлінських рішень може бути низка робіт сучасних учених — Г. Драча, Л. Виготського, О. Донченко, Е. Афоніна

[1; 2; 3], А. Мартинова [1; 2; 15], О. Бандурки, О. Крюкова, О. Радченка та ін. Безперечно, концептуально цікавими для розробки теми бібліотечно-інформаційного супроводу ухвалення державно-управлінських рішень є дослідження української школи архетипіки, яка на сучасному етапі висуває інноваційну теорію, що ґрунтується на динамічності незмінних успадкованих образів колективного несвідомого [1; 2; 10; 11; 15]. Ця теорія забезпечила створення принципово нової моделі соціально-історичного аналізу суспільних явищ та соціальних інститутів — модель універсального епохального циклу [1; 2]. Ця модель дозволяє аналізувати і здійснювати прогноз розвитку бібліотеки як соціального інституту та бази інформаційного супроводу ухвалення державно-управлінського рішення як на рівні соціуму, так і на загальноцивілізаційному рівні.

Архетипом бібліотечно-інформаційного супроводу державно-управлінського рішення або інформаційним архетипом є первинний прообраз, що відтворюється з покоління в покоління і виникає під впливом необхідності збереження і передачі інформації від покоління до покоління з метою розвитку конкретної особи, соціуму, цивілізації. У ньому відображається історично сформовані, найбільш досконалі та сталі структури усвідомлення необхідності збереження набутого досвіду, колективного нерефлексійного досвіду та певної форми організації цього досвіду. Цей архетип можна вважати мотиваційним розвитком системи знання.

Архетипи в бібліотечно-інформаційному супроводі державотворчого процесу, зокрема в процесі ухвалення державно-управлінських рішень, перебувають на найбільш глибинному рівні колективних уявлень і цінностей, формують емоційно-психічне та раціональне сприйняття бібліотеки як форми, моделі передачі накопиченого людством досвіду. Ця форма і модель передається з покоління в покоління, на кожному етапі розвитку суспільства вдосконалюється (з'являються нові види бібліотек і нові відносини суспільства і бібліотеки та бібліотеки і влади). Завдяки цим архетипам формується інформаційна культура суспільства, вони органічно входять до інформаційного устрою суспільства, проявляючи себе в процесі надання своєчасно і повно державно-управлінським структурам необхідної інформації. З боку держави бібліотека отримує відповідні преференції щодо формування такого бібліотечного фонду, який би забезпечив інформацією державно-владні структури. У відносинах бібліотеки і влади проявляється також зберігання інформації, забезпечення меморіальної функції держави, її національно-культурного та інтелектуального потенціалу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сучасному етапі суспільство особливо гостро відчуває потребу в оперативній, достовірній, повній, конкретній інформації. Від інформаційної насиченості тих або інших технологічних процесів залежить ефективність результату реалізації цих процесів. У процесі ухвалення державно-управлінського рішення інформація відіграє ледь не головну роль, яка зумовлюється головними властивостями та особливостями інформації, як-то: доступність, оперативність, своєчасність, повнота, релевантність тощо.

За умов постійного зростання обсягів інформації така роль інформації збільшуватиметься. Бібліотечно-інформаційний супровід ухвалення державно-управлінського рішення починає відігравати роль каталізатора ефективності цього рішення. Задля ухвалення державно-управлінського рішення в умовах всезростаючого накопичення знання, яке може активно впливати на ухвалення такого рішення, потрібні нові концептуальні підходи. Природа бібліотечно-інформаційного забезпечення є полісистемною: з одного боку, бібліотека має надавати органам державної влади всебічну інформацію щодо конкретної проблеми або питання, а з іншого боку, держава має створити умови бібліотеці щодо розвитку її інформаційного потенціалу, формування її життєздатної інфраструктури. Від інформаційного потенціалу бібліотечно-інформаційного фонду залежатиме не лише ефективність процесу ухвалення державно-управлінських рішень, а й інноваційний розвиток самої держави. Значимість процесів взаємодії бібліотеки і держави висуває актуальне завдан-

ня подальшої розробки і впровадження нових методів дослідження. Архетипічний підхід та його інтерпретація в теорії універсальних соціальних циклів дозволяє по новому розглядати системоутворюючі та системофункціональні зв'язки між бібліотекою і державою на різних етапах розвитку суспільства з метою виокремлення головних елементів, які слід розвивати і вдосконалювати, виявити суперечності між певними елементами з урахуванням циклічних особливостей національної історії: «кожен повний цикл національної історії за свою мету має якісне покращення умов існування конкретної соціальної системи через відтворення та удосконалення мережі соціальних зв'язків. Соціальний механізм досягнення зазначеної мети функціонує через визначення цілей… Це передбачає вибір пріоритетів і реальне визначення завдань як суспільством в цілому…, так і окремими суб'єктами різного типу» [1, с. 233]. Визначення пріоритетів у системі «бібліотека — держава» потребує наукового обґрунтування, і це обґрунтування можливе на основі архетипічних підходів, первинності, яка і зумовила саме створення цієї системи. Родові основи виступають як найбільш стійкі, вони уникають дисбалансу між свідомим і несвідомим. Несвідоме відновлює те, що свідомість упустила або виключила. Саме тому архетипічний підхід у дослідженні бібліотечно-інформаційного поля державно-управлінського рішення дозволить вирішити ті проблеми, які досі не розглядалися як проблеми.

Архетипічне сприйняття бібліотеки стимулює певну модель поведінки, робить психіку здатною до сприйняття певної інформації. На основі такого сприйняття бібліотека в державі перетворюється на продуктивну складову і на категорію загальноцивілізаційного розвитку. Архетип виступає символічною формулою. Бібліотека виступає символом інтелекту, сконцентрованого і систематизованого знання, інтелектуального джерела державно-управлінського рішення.

Архетипічний підхід до проблеми бібліотечно-інформаційного супроводу державно-управлінського рішення має в подальшому отримати розвиток у комунікативному та документно-інформаційному аспектах. Варто дослідити архетипічні підходи до організації відносин бібліотеки і влади через творення і реалізацію державної інформаційної політики, механізми її реалізації, раціональне формування бібліотечних фондів, їх ефективне зберігання і доцільне використання, підготовку кадрів бібліотечно-інформаційної сфери та інші аспекти. Доцільним є подальше вивчення перенесення сталих образів, пов'язаних зі зберігання і використанням інформації, на умови суцільної інформатизації та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери життєдіяльності суспільства.

Література

1. Афонін Е.А. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Е.А. Афонін, О.М. Бандурка, А.Ю. Мартинов. — Х. : Золота миля; Титул, 2008. — 503 с.

2. Афонін Е.А. Велика розтока : (Глобальні проблеми сучасності: соц.-іст. аналіз) / Е.А. Афонін, О.М. Бандурка, А.Ю. Мартинов; Укр. т-во сприяння соц. Інноваціям, Від. інформ. — бібл. забезпечення апарату Верхов. Ради України. — К. : ПАРАПАН, 2002. — 348 с. — (Відкрита дослідницька концепція; Вип. 2).

3. Афонін Е.А. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління / Е.А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / Е.А. Афонін, Я.В. Бережний, О.Л. Валевський та ін.; за заг. ред. В.А. Ребкала, В.А. Шахова, В.В. Голубь, В.М. Козакова; Нац. академія державного управління при Президентові України. — К. : НАДУ, 2010. — С. 265— 289.

4. Бакуменко В.Д. Теоретико-методологічні засади формування державно-управлінських рішень : автореф. дис. ... д-ра наук з державного управління : 25.00.01. / В.Д. Бакуменко; Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. — К., 2001. — 36 с.

5. Бакуменко В.Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики / В.Д. Бакуменко; Укр. акад. держ. управління при Президентові України. — К. : вид-во УАДУ, 2000. — 324 с.

6. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; пер. с англ. В.Л. Иноземцев. — М. : Academia, 1999. — 787 с.

7. Володин Б.Ф. Всемирная история библиотек / Б.Ф. Володин. — СПб. : изд-во ПРОФЕССИЯ, 2002. — 351с.

8. Дегтяр А.О. Аналітично-організаційне забезпечення прийняття та реалізації державно-управлінських рішень : автореф. дис... д-ра наук з держ. управління : 25.00.02 / А.О. Дегтяр; Донец. держ. ун-т упр. — Донецьк, 2005. — 36 с.

9. Дегтяр А.О. Державно-управлінські рішення : інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення : [монографія] / А.О. Дєгтяр; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т. — Х. : вид-во ХарРІ NADY «Магістр», 2004. — 224 с.

10. Донченко О.А. Архетипи соціального життя і політика : (Глибинні регулятиви психополіт. повсякдення) / О.А. Донченко, Ю. Романенко; голов. ред. С. Головко. — К. : Либідь, 2001. — 334 с.

11. Ковтун Н.М. Архетип як історико-філософський феномен / Н.М. Ковтун // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. — 2007. — № 32. — С. 8—12.

12. Ліщук В.Д. Аналіз соціально-філософської концепції Деніела Белла : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / В.Д. Ліщук; НАН України, Інститут філософії. — К., 1996. — 204 л.

13. Лукиных Т.Н. Информационные революции и их роль в развитии общества : [монографія] / Т.Н. Лукиных, Г.В. Можаева. — М. : Академическая книга,2009. — 693с.

14. Маленко С.А. Феноменологія архетипу в системі соціокультурного освоєння колективного несвідомого (на матеріалах творчості К.Г.Юнга) : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / С.А. Маленко; Київський держ. лінгвістичний ун-т. — К., 1998. — 315 арк.

15. Мартинов А.Ю. Історична соціологія (циклічна парадигма) / А.Ю. Мартинов; за наук. ред. Е.А. Афоніна; Нац. ун-т внутр. справ, Укр. т-во сприяння соц. інноваціям. — К. : УАІД «Рада», 2004. — 287 с. — (Відкрита дослідницька концепція; Вип. 3).

16. Пархоменко В.П. Інформаційне забезпечення місцевого самоврядування при наданні послуг населенню : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. / В.П. Пархоменко; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. — Х., 2009. — 18 с.

17. Плахотнюк О.М. Слово як архетип культури : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 / М.О. Плахотнюк; Ін-т філос. ім. Г.Сковороди НАН України. — К., 2000. — 20 с.

18. Социальные технологии : Толковый словарь / [Ю.П. Аверин, Е.Ю. Алексеева, Ю.А. Афонин и др.; под ред. В.Н.Иванов (отв. ред.) и др.]; МГУ, Белгор. гос. технол. акад. Белгор. центр соц. исслед. — 4-е изд., перераб. и доп. — М. : Луч; Белгород : Центр соц. технологий, 2010. — 409 с.

19. Томашевская С.В. Архетипические воззрения К. Юнга / С.В. Томашевская // Философский сборник. — 2009. — № 4. — С.134—151.

20. Тоффлер Е. Нова парадигма влади: знання, багатство й сила / Е. Тоффлер ; пер. з англ. Н. Бордукова. — Х. : Акта, 2003. — 688 с.

21. Тоффлер Е. Третя Хвиля / Е. Тоффлер; пер. з англ. А. Євса; ред. пер. ШоВ. Шовкун. — К. : Видавничий дім «Всесвіт», 2000. — 475 с. — (Міжнародний футурологічний бестселер).

22. Юнг К.Г. Психологические типы / К.Г. Юнг; пер. С. Лорие; общ.ред. В. Зеленский. — СПб. : Ювента; М. : Прогресс-Универс, 1995. — 720 с. — (Библиотека зарубежной психологии).

Борис ЧЕЧНЄВ

НАЦІЇ, КУЛЬТУРИ, ЦИВІЛІЗАЦІЇ В СИСТЕМАХ УХВАЛЕННЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ РІШЕНЬ ДЕРЖАВИ

Між Дао і Тео (особливості української національної ідеї Основного Закону)

Між Західною і Східною традиціями права і державного управління існують відмінності, які заслуговують на увагу. Одна сповідає в своїх конституціях верховенство вищої сили і влади, називаючи її Богом (Тео). Інша проголошує верховенство чинності незбагненного Закону Шляху, називаючи його Дао.

По суті справи, і та й інша затверджують у всьому чмнність дії того самого Основного Закону, про який писав Р. Кіплінг у «Мауглі»: «Коли ведмідь Балу навчав Мауглі Закону Джунглів, то слова Вчителя Закону влітали в одне вухо людського дитинчати й одразу ж, не затримуючись, вилітали з іншого. І так продовжувалося доти, доки в джунглі не прийшла засуха, а разом з нею голод і мор. Тільки тоді збагнув Мауглі, наскільки мав рацію ведмідь Балу, кажучи про те, що всі Джунглі підкоряються Одному Закону».

Можна стверджувати, що основоположною, наріжною ідеєю всіх систем права й управління є ідея Одного, або Єдиного, Основного Закону, незалежно від того, як, у яких символах або в якому символічному ряду він виражений.

І знак Дао — основоположний символ гармонії чоловічого і жіночого в Східній традиції, і рівносторонній коптський хрест — основоположний символ урівноваженої гармонійної взаємодії чоловічих (вертикаль) і жіночих (горизонталь) енергій, намірів, устремлінь і сил у Західній традиції — «говорять» про те саме.

Стародавній символ Тибету, зображений сьогодні на державному прапорі Ізраїлю, що отримав для себе нове визначення «зірка Давида», також є символічним виразом гармонії чоловічого і жіночого у вигляді двох вписаних один в одного трикутників, один з яких містить у собі ідею й енергію чоловічого начала, інший — жіночого.

Архаїка стародавньої свастики індуїста, узурпованої в двадцятому столітті німецькими нацистами, також містить у собі сенс Єдиного, або Основного Закону, що стверджує собою і в собі ідею гармонії чотирьох нижніх тіл: тіла пам'яті, тіла розуму, тіла емоцій і тіла фізичного, які повинні взаємодіяти в особі як одне ціле.

Тризубець Шиви — бога-руйнівника старих форм в ім'я народження нових, — як стверджують дослідники архаїки, був державним символом Атлантиди, що канула в Лету. А сьогодні цей стародавній архаїчний знак-символ став керівним і направляючим символом України.

На стародавніх печатках, знайдених в долині Інду, окрім войовничо-руйнівного аспекту тризубця в руці Шиви, у цього архаїчного символу був ще один смисловий вираз і зміст. Це роги Тельця з розташованою між ними гілкою (зеленого кольору) Древа Життя. Тобто це був Оберіг.

І так вже трапилося в історії України, що з двох смислових наповнень цього символу, без відома на те свого народу, держава віддала перевагу тризубцю Шиви.

Архаїка керівного і направляючого символу Росії — двоглавого орла, як мені уявляється, корінням сягає далеко за часи Візантії, звідки, імовірно, він прийшов.

ЧЕЧНЄВ Борис Олексійович,
кандидат філософських наук, член президії Українського суспільства сприяння соціальним інноваціям, м. Київ.

Анотація: *у статті досліджуються системи ухвалення державних рішень, що історично склалися, і пропонується нове бачення взаємозв'язку всіх систем управління, спостереження і комунікації.*

Ключові слова: *нація, культура, традиції, державне управління.*

CHECHNEV B.O.

Annotation: *the historically formed systems of acceptance of the state-level decisions are studied, and a new vision of the interconnection of all systems of management, observation, and communication is proposed.*

Keywords: *nation, culture, traditions, public administration.*

UDC130.2 : 351

Традиційно в староєгипетських містеріях як атлета з головою орла зображали бога світла Гора. І, як відомо, фараон-реформатор Ехнатон, що присвятив весь час свого правління створенню когорти безсмертних, виходив з того, що для реалізації задуму його обранці, а точніше обраниці, повинні були пройти дві школи — «школу правого ока Гора» і «школу лівого ока Гора».

Психофізіологія наших очей влаштована таким чином, що праве око безпосередньо взаємозв'язане з лівою (жіночою) півкулею нашого мозку, а ліве око — з правою (чоловічою) півкулею. Таким чином, виходить, що російський двоголовий символ є стилізовано переданим стародавніми алхіміками зображенням знаку Дао, у півсферах якого — жіночому (Інь) і чоловічому (Ян), як відомо, завжди присутні вкраплення, або «очі», протилежної статі.

І точнісінько так само, як і в даоській алхімії, неодмінним атрибутом возз'єднання і гармонії чоловічого (Ян) і жіночого (Інь) є присутність енергії Ци, або духовної складової; у традиції європейських алхіміків подібна до Ци духовна енергія (або spiritus) зображалася або шифрувалася у вигляді орла, що здійнявся над матеріальними планами. Отже і про російського двоглавого орла можна сказати, що він має якусь Таємницю, до якої нам ще потрібно дорости.

Для того, щоб ми змогли створити щось вартісне, між ковадлом наших традицій — архаїчних схем, стереотипів, матриць нашого розуму — і молотом емоцій наших новацій необхідно помістити добре розжарену «заготівку». Сьогодні в ролі цієї «заготівки» опинилася найгарячіша тема, представлена професором Афоніним для конференції (не будемо цього забувати) під час Гармонійної Конвергенції в середині літа 2010 року. Треба тільки додати їй жару.

Організація Об'єднаних Цивілізацій: наземних, підземних і надземних

Для ідеологів, що сповідають непохитну вірність ученню про класову боротьбу, напевно, немає іншої такої ідеї, яка дратувала б їх, як бика — червона ганчірка тореадора. Йдеться про ідеї Конвергенції, що стверджує собою можливість гармонійного співіснування полярних протилежностей, їх взаємного переходу на новий рівень і в нову якість.

Міжгалактична Конфедерація, послання якої можна знайти на сайті «Махатма», нещодавно довела нам, землянам, до відома про заплановану нею на липень 2010-го року Гармонійну Конвергенцію.

Цю ідею також розвивали в своїх Інтернет-посланнях і через інші джерела інформації, аж до липня цього року, представники тих цивілізацій, які спрадавна співіснують на одній з нами Землі, але в інших вимірах.

Тези професора Афоніна, представлені для участі в липневій конференції, тема якої неймовірно конвергувала з посланнями наземному людству від надземних і підземних цивілізацій, сприяли народженню теми і мого передбачуваного виступу — «Організація Об'єднаних Цивілізацій».

Якщо ця тема буде піднята на конференції професора Афоніна і стане предметом обговорення її учасників, то як би не сталося так, що і сама липнева конференція на східному узбережжі Кримського півострова перетвориться на цю саму Організацію Об'єднаних Цивілізацій, на її виконком або оргкомітет по проведенню.

Провівши не одну ніч з цією темою, я вирішив надати її на суд громадськості.

Свого часу професор Чечнев звернув увагу учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції з етнополітології на явну невідповідність внутрішнього змісту, структури і функцій Організації Об'єднаних Націй своїй назві. Насправді ООН (і це незаперечний факт) об'єднує собою не нації, яких разом з народами і народностями налічується на Землі декілька тисяч, а державні утворення, яких усього не більше двохсот.

Заклик, що прозвучав тоді до створення Організації Об'єднаних Націй, народів і народностей, був продиктований ще і тією обставиною, що найархаїчніші форми співжиття людей на Землі (що володіють, як виявилось, незрівнянно давнішими і

достовірнішими знаннями про те, що відбувається і відбуватиметься в майбутньому, ніж ми) виявилися позбавленими в світовій спільноті будь-якого статусу і права голосу.

І ось тепер, на самому піці літа 2010 року, ситуація вимагає від нас радикального й екстремально нового бачення взаємозв'язку всіх систем управління, спостереження і комунікації — наземних, підземних і надземних.

Треба визнати, що наша наука виявилася не готовою до зустрічі з цією реальністю. Це не все, що я хотів сказати учасникам форуму професора Афоніна, але на цей момент достатньо і цього.

Нотаріальна Контора Землі: про «земельний кадастр» і майбутній розділ «спадкового майна»

Місце, вибране професором Афоніним для проведення конференції, дає мені привід звернути вашу увагу на пов'язані з темою нашого форуму регіональні обставини.

Основу адміністративно-територіального ділення Давнього Єгипту, що включав просторі землі Європи і Азії, складали номи — адміністративно-територіальні одиниці, аналогічні українським областям й американським штатам. Необхідно мати на увазі, що саме із староєгипетської практики державного управління увійшло до культури власно поняття і визначення «регіону».

Пропоную учасникам конференції, присутнім на східному узбережжі Криму, поміркувати над тим, як сталося так, що неподалік від місця проведення нашого форуму, де розташований мис МегаНом, німецькі етнографи виявили на початку XX століття поселення нащадків стародавніх єгиптян. І як сталося так, що саме МегаНому судилося, за оцінками людей досвідчених, зіграти вельми важливу роль у розробці космічної програми Радянського Союзу, що відкрила вихід людині у відкритий Космос.

Чим був ном з додатком «мега-серія» в системі державного управління Давнього Єгипту? Чим є цей ном з додатком «мега-серія» сьогодні?

Розповіді туроператорів східного узбережжя Криму і співробітників каналу ТБ «1+1», що бували в районі цього мису, здаються неймовірними і, треба чесно зізнатися, їх важко перекласти на мову нашої академічної раціональності. А тому постарайтеся побувати на МегаНомі самі, не забуваючи при цьому, що «Російські Веди», написані на дерев'яних сторінках нашими волхвами, вирізувалися саме в тих місцях. Це я до теми «земельного кадастру» і далі, до цієї ж теми.

Аналізуючи мережу оракульських центрів часів Давнього Єгипту, дослідники звертають увагу на те, що її базова лінія відповідала широті 45°12′ і проходила по північному узбережжю Чорного моря. Вона починалася в гирлі Дунаю, перетинала Крим і закінчувалася в передгір'ях Кавказу. Починаючи з цієї лінії, — як стверджує Стеччині, — велася геодезична зйомка території майбутньої Росії — впродовж десяти градусів, уздовж трьох меридіанів, що утворювали три осі Єгипту, до 55°12′ північної широти, Дніпро вважався північним двійником Нилу, що протікав між тими самими меридіанами.

«Найважливішим пунктам на Нилі, — пише Стеччині, — відповідали такі ж само пункти на Дніпрі — аж до перенесення єгипетських географічних назв на територію Російської рівнини».

Існування такої геодезичної системи доводиться наявністю заснованої на ній карти цього району Європи. Судячи з опису цієї карти, її використовували наприкінці VI століття до н.е., але накреслена вона була, мабуть, раніше. Є й інші факти, що свідчать, що базисна геодезична лінія була розмічена в глибокій давнині» (див. Роберт Темпл, «Містерія Сіріуса»).

Як відомо, питаннями «земельного кадастру» займався фараон-реформатор Ехнатон, реформаторська діяльність якого була пов'язана перш за все із запровадженням на землях Давнього Єгипту нового «кадастру» в свідомості єгиптян, пов'язаного із

зміною культу, перенесенням столиці і розміткою місць для зведення нових святилищ.

Кажучи про Давній Єгипет, слід мати на увазі, що це був не той клаптик землі на північному сході Африканського континенту, з яким сьогодні у нас асоціюються уявлення про Єгипет. Напевно, кожен, кому пощастить зазирнути у часи неписаної історії — додинастичного Єгипту, змушений буде визнати той факт, що територія нинішньої України дуже схожа на Верхній Єгипет тих часів, коли стрімкі колісниці армій фараонів проносилися величезними просторами Великого Степу на землях Євразії, аж до Алтаю й Альп.

Мережа оракульських центрів, що служила основою державного управління на землях Євразії тих часів, охоплювала геомантику (науку про земні знамення) й астрологію.

Головний «вододіл» між різними системами «зоряної навігації» і орієнтації «за дорожніми знаками Землі» в ухваленні найважливіших рішень, проходив тоді між двома головними культами — сонцепоклонниками і поклонниками культу Луни, а також тими, хто зумів докопатися до Основного Закону і «підзаконних актів», що регулюють стосунки між циклами Луни і циклами сонячної активності, включно з ритмами появи плям на Сонці.

Чижевський був не першим, хто звернув увагу на взаємозв'язок циклів сонячної активності з усім тим, що відбувається на Землі, зокрема в суспільстві, у відносинах між людьми і в психофізіологічній активності особи. Але він був першим, хто спробував ввести цей взаємозв'язок, про який знали і яким користувалися давні люди, до сфери академічної раціональності.

Уся практика управління у відомих нам державних утвореннях давніх ґрунтувалася на знанні цих циклів й умінні входити з ними в згоду.

Календарі давніх майя і давніх єгиптян брали до розрахунків своїх гармонік, що мали для них визначальне значення, цикли Венери, і вели від них свій відлік.

Системи державного управління народів Близького Сходу і, перш за все, давніх шумерів, що заклали основи державного ладу на Землі, використовували як «наріжний камінь» своїх обчислень цикли Нібіру, планети Сонячної системи з періодом оберту 3600 років.

Навесні 2009 року американська обсерваторія в Антарктиді зафіксувала появу цієї планети в межах нашої Сонячної системи.

Дослідники вважають, що в 2012 році Нібіру, що перевершує своїми розмірами Юпітер, пройде, як і раніше, «коридором» між Марсом і Юпітером.

Мешканців Нібіру, серед яких є і прямоходячі дельфіни, давні шумери називали своїми богами, вони ж, згідно з шумерськими клинописними переказами, мають прямий стосунок до появи на Землі біблейських Адама і Єви. Інакше кажучи, до нас із позовом «про право на спадок» і «по боргових зобов'язаннях» повертаються предки наших предків, про яких ми, чесно зізнатися, поняття не мали. Ми можемо лише припустити, що, залишаючи своїх дітей на Землі, вони залишили в «Едемському саду» і свої системи спостереження, контролю й управління, з якими ми не змогли узгоджувати свої дії. Про це слід пам'ятати, тому що коли наші передвісники заявляться до нас «з позовом», нам доведеться щось зрозуміле їм відповідати. Отже слід поспішити привести до ладу документальну базу: генеалогічне древо, свідоцтва про батьків і своє власне народження, акти про приватизацію і право на спадок і, про всяк випадок, довідку про групу крові.

У Нотаріальній Конторі Землі, боронь Боже, доведеться пред'являти все.

Ольга ШИПУНОВА

АНАЛІТИКА СУБ'ЄКТИВНОСТІ. ДО ФІЛОСОФСЬКИХ ПІДСТАВ АРХЕТІПІКИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

ШИПУНОВА Ольга Дмитрівна,
доктор філософських наук, доцент, проф. кафедри філософії Санкт-Петербурзького державного політехнічного університету, м. Санкт-Петербург, Росія.

Анотація:
розглядаються філософські підстави персонологічного аспекту державного управління, головною проблемою якого постає динаміка ментальності. Підкреслюється, що питання про формування архетипів у структурі суб'єктивного світу особи, звертаючись до колективного несвідомого, виявляється тісно пов'язаним із виявленням функцій культурного середовища як ресурсу державного управління.

Ключові слова:
суб'єктивність, свідомість, архетип, сенс, культурне середовище, ресурс управління.

УДК 351.000.141

У сучасній державі економічні та політичні проблеми дедалі сильніше зав'язуються навколо людських ресурсів, формування інформаційних і культурних середовищ. У соціології управління набуває поширення категорія «менталітет», до змісту якої, окрім знання, світогляду, ідеології, включають емоційно-образні, вольові, ціннісні сторони й акти свідомості, а також надіндивідуальні реалії у вигляді логіки мислення і розуміння, притаманні тому або іншому соціуму, етносу, культурі. Підкреслюючи семантичні межі впливу соціокультурного середовища на індивідуума, слід зауважити, що категорія «менталітет» починає працювати і в плані конструювання соціальних сфер, моделювання суспільної та індивідуальної свідомості на основі принципу свободи вибору, який виступає життєвою домінантою сучасної людини.

У контексті проблем державного управління принцип свободи вибору актуалізує аналіз основ неявних форм соціального впливу, торкаючись проблеми смислових взаємодій у соціумі та динаміки ментальності. Питання про формування архетипів у структурі суб'єктивного світу особи, посилаючи до колективного несвідомого (Е. Дюркгейм, К.-Г. Юнг), виявляється тісно пов'язаним із виявленням функцій культурного середовища як ресурсу державного управління.

Розробка питань, пов'язаних з архетипікою державного управління, спирається на базові уявлення сучасної соціології і філософії про комунікативну реальність (Ю. Хабермас), комунікативні коди (Н. Луман), практичну свідомість (Е. Гідденс). Комунікативна дія, яка зв'язує сенсожиттєвий світ суб'єкта з іншими в межах певної культури і державності, виступає на перший план, вносить непередбачуваність до аналізу проблем державного управління. Особливий рівень суспільного буття — комунікативна реальність, маючи стосунок і до об'єктивних фактів, і до соціальних норм, і до переживань, набуває ключового значення в практиці управління.

Розглядаючи суспільство на різних рівнях реальності — як жорстку соціально-політичну структуру і як сенсожиттєвий світ — Ю. Хабермас неявно указує на зростаюче значення соціокультурних середовищ в управлінні суспільством, завдяки структуризації життєвого світу і символічній взаємодії інтерпретацій та ітеракцій, які примножуються [13]. Нормованість ітеракцій виділено і в теорії соціальної дії Т. Парсонса [8]. Інформаційні коди, які містяться в системі цінностей і правових норм, згідно з Т. Парсонсом, відтворюють соціальне життя, обмежуючи простір вибору дії в конкретній ситуації певною соціальною роллю, яка ініціює дії людини за певним зразком. Культура, що зберігає в своїх формах «латентні зразки», таким чином неявно керує соціальною системою, регулюючи дії і вчинки людей на додаток до економіки, функція якої полягає в організації дій, що забезпечують адаптацію до середовища, і державної соціально-політичної системи, що забезпечує інтеграцію суспільства і легітимні умови різноманітності соціальної дії (тобто певну свободу вибору).

Культурні коди, які жорстко форматують індивідуальну дію в структурному функціоналізмі, у соціальній теорії Н. Лумана змінялися генералізованими (узагальненими) кодами комунікації, які формують значеннєвий горизонт життєвого світу індивідуума. Наявність смислових меж, які усвідомлюються, але не промовляються, — свого роду негласних норм — сприймається в реальній життєвій ситуації саме як горизонт, що обмежує систему спонукань, думок і дій. У філософській літературі цей факт підкреслюють такі концепти, як смислова сфера (В. Гильдебранд), габітус (П. Бурдье), поле когітацій (П. Рікер), дискурсивна формація (М. Фуко).

У протилежність структурному функціоналізму, Н. Луман підкреслив значення внутрішньої динаміки елементів соціальної системи як головну умову її згуртованості та функціональності. Виділивши базову роль процесів комунікації, він висвітлив особливу проблематику в соціології управління, окреслену питанням генерації сенсів, що визначають суб'єктивний світ особи. Влада й істина, як генералізовані комунікативні коди, згідно з Н. Луманом, є значеннєвими схематизмами, що спрямовують процес вибору тієї можливості, яка в цьому горизонті можливостей має сенс [5, с. 51—94]. Людина завжди орієнтована кодом влади, що зумовлює систему можливих комунікацій, неявно керує її діями та переживаннями. Не менш значущим є код істини, який має стосунок до формування самої культури та її символіки [2].

Звернення до архетипіки в контексті завдань державного управління підіймає питання про природу і структуру суб'єктивності. Осмислення установок філософської аналітики суб'єктивності уявляється важливим завданням, пов'язаним із виявленням нових евристичних перспектив щодо онтологічних і персонологічних аспектів соціальної реальності, істотних для практики державного управління.

Онтологічний аспект ми пов'язуємо з конструюванням культурних семантичних середовищ, які закладають ті або інші архетипи. Персонологічний аспект — з топологією суб'єктивності і динамікою ментальності, в запуску якої архетип відіграє фундаментальну роль.

Уже в архаїчному соціумі індивід не може стати повноцінним суб'єктом без специфічної внутрішньої психічної діяльності, що розкриває значення символів у їх узагальненому змісті. Мотив відповідності певним нормам емоційного сприйняття, практичної та інтелектуальної дії — не менш могутній чинник психічної динаміки, ніж інстинкт самозбереження, в межах якого фізіологічні інстинктивні механізми і сенсомоторний інтелект, не втрачаючи свого функціонального значення, спрямовуються новою екзистенціальною нормою. Первісне емоційно-афективне мислення відрізняється від сенсомоторного інтелекту тварин соціальною структурою мотивації.

Інтелектуальний досвід (на відміну від більш давнього емоційного) виникає внаслідок рефлексії над досвідом мислення як дії в ідеальному плані. Для формування інтелектуального досвіду є необхідною своєрідна практика, яка розкриває приховані в символах значення, що припускає навчання і накопичення досвіду розуміння. Тому інтелектуальний досвід у структурі суб'єктивності асоціюється з культурним стереотипом.

SHIPUNOVA O.D.

Annotation: *the philosophical bases of the personal aspect of public administration, whose main problem turns out to be the dynamics of mentality, are examined. The article emphasizes that the issue of the formation of archetypes within the structure of the personal subjective space, while sending to the collective unconscious, proves to be closely related to the determination of culture medium functions as a resource of public administration.*

Keywords: *subjectivity, consciousness, archetype, sense, culture medium, resource of control.*

UDC 351.000.141

Психологія людської поведінки, підкреслює Ж. Піаже, на відміну від фізіологічного обміну, завжди має інформаційно-функціональний, когнітивний характер. Емоційне життя людини, будучи афективним боком поведінки, значною мірою коректується когнітивними процесами, що визначають можливі форми зв'язку в соціоприродній реальності [9, с. 48—59]. Таким чином, процес породження сенсів, який спирається на емоційну енергетику як на своє природне підґрунтя, в своєму витоку визначається соціокультурно.

Культурні символи, або «вічні істини», К.-Г. Юнг порівнює з колективними образами, в основі яких лежать багатократні зміни і перетворення в процесі ментальної і соціальної динаміки. Тому символи, що були прийняті й зберігаються цивілізованим суспільством, здатні викликати глибокий емоційний резонанс. «Психічний заряд» символу можна порівняти з дією неусвідомлюваного імпульсу забобону або марновірства. Останні, народжуючись з несвідомого змісту психічного досвіду, являють собою варіації головних архетипічних образів, які можна прослідкувати до їх витоків у передісторії.

Культурні символи, підкреслює К.-Г. Юнг, визначають «життєві сили в побудові людського образу» і як важливі складові ментального досвіду не можуть усуватися без значних втрат. «Там, де вони пригнічуються або ігноруються, їх специфічна енергія зникає в несвідомому з непередбачуваними наслідками. Психічна енергія, що здається втраченою, насправді служить оживленню і посиленню всього, що перебуває на верхньому рівні несвідомого, тенденцій, які інакше не мали б змоги виразити себе. Такі тенденції формують постійно присутню і потенційно руйнівну "тінь" нашого свідомого розуму» [16, с. 105—106].

Питання, пов'язані з динамікою суб'єктивного світу особи, внутрішніми інтенціями, переживаннями та прозріннями, складають проблемне поле екзистенціальної аналітики. В екзистенціальній установці людина характеризується постійним саморухом, який не може бути віднесеним до стійкої субстанції (тіла або розуму).

Уперше термін «екзистенція» використав С. К'єркегор, підкреслюючи ту сутність особового буття, що вислизає від розуміння за допомогою абстракцій. В онтології М. Хайдегера [14] поняття екзистенції розвивається в концепті «Dasein» (тут — буття, присутність), що фіксує особливу топологічну структуру суб'єктивності, визначену інтенцією розуміння. «Dasein» — світ сенсів, на відміну від конкретних речей. Налаштованість, відвертість і розуміння виступають початковими екзистенціалами особи, не тотожними внутрішнім психосоматичним станам. Налаштованість передує рефлексії, будучи безпосереднім розумінням — якоюсь екзистенціальною проектною структурою, відмінною від конкретного практичного плану. Перш ніж щось могти, треба володіти проектом буття (можливістю). Спрямованість екзистенціального проекту визначає сенс, який указує межі розуміння. У концепції Хайдегера існує й питальне буття — смисловий центр життя особи. Більш того, сам світ, що центрується завжди на «Dasein», отримує особове забарвлення, а суб'єкт знімає свою соціокультурну усередненість, масовість, анонімність. Я.А. Слінін, зокрема, підкреслює, що світ у концепції Хайдегера тотально персоналізується [11, с. 94].

Спроба системно представити структуру «Dasein» призводить до виділення екзистенціалів, які створюють і підтримують інтенції суб'єкта, і потенціалів, що складають змістовну матрицю (мережу) екзистенції. Потенціали характеризуються подібністю, взаємозамінністю. Ці структури є спільними для будь-якого індивідуального існування і визначають його в статусі «будь-хто». До них, поза сумнівом, належать соціокультурні норми мовної, інтелектуальної та практичної діяльності. До сфери екзистенціалів потрапляють прагнення (турбота), переживання, страждання та інші емоції, а також оцінка, пізнання і розуміння, мислення й уява.

Індивідуальність як ізольоване «Я» взагалі є неможливою, згідно з Хайдегером, оскільки світ «Dasein» завжди представляє безособово інших людей. Індивід

(Я), існуючи в людський спосіб, завжди опиняється в ситуації повсякденності й усередненості. Опорою індивідуальності служить відвертість комунікації, установка на «зустріч». А відвертість спирається на потенційну можливість діяти як «будь-хто». Таким чином, взаєморозуміння забезпечується наявністю соціокультурної норми, а потенційні межі в динаміці ментальності визначаються мовно-розумовими формами й архетипом.

У розумінні дійсного буття людини як екзистенції найгострішою проблемою є джерела її внутрішньої детермінації. За Хайдегером, внутрішня детерміація суб'єктивності визначена характером потенційних структур «Dasein». М. Хайдегер підкреслює, що людина, не маючи попервах суб'єктивності (самозвеличання), самовизначається щодо буття через мовлення — запитуючи. Одиницею, що організовує динаміку суб'єктивності, виявляється сенс.

Екзистенціальна установка на відвертість «Dasein» розмиває межі суб'єктивності і тілесності з одного боку, і суб'єктивності та психіки — з іншого. Вибудовуючи структуру «Dasein», М. Хайдегер у цьому сенсі долає як біологічний атомізм, властивий природним наукам про людину, так і соціальний атомізм, що фіксує відособленість самодостатнього «Я» як саморефлексуючої монади. Екзистенціальною формулою в контексті «Dasein» стає «Моє ставлення — суть моя екзистенція». Центр, що визначає динаміку суб'єктивності, переноситься з душі (психіки), з тіла (мозку) до надіндивідуального метапсихічного комунікативного простору. Розрізнення і уточнення наявного і дійсного буття (як власного і невласного) тільки підтверджують соціальну детермінованість потенційного поля «Dasein» [15, с. 42, 130, 175, 259, 297].

Онтологія життєвого світу і динаміка суб'єктивності у феноменологічній філософії визначаються взаємозв'язком іманентного і трансцендентного. Під іманентним розуміється феноменальна даність змісту свідомості. Трансцендентне в сучасному контексті розуміється двояко: або як те, що перебуває за межами можливостей нашого пізнання (наприклад Бог, безсмертя душі), або те, що перебуває по той бік нашого «Я». У першому разі межа трансцендентного — це межа історичного досвіду, в другому — межа суб'єктивного досвіду.

Основна ідея феноменології — неможливість звести свідомість особистості і наочний світ (природний і соціокультурний). Запроваджений Е. Гусерлєм метод феноменологічної редукції — спосіб виявити поле свідомості, горизонти якого не містять у собі прихованих спільних значень. Неможливість звести свідомість і світ предметів досліджується у феноменології через відмінність значення і предмету, значення і знаку, значення й образу. Фактично ця відмінність проявляється в розбіжності того, що промовляється, і того, що стверджується щодо як матеріальних, так і ідеальних предметів; у переживанні значень поза комунікацією (отже, знак і слово — лише один із способів наповнення значення сенсом); у нетотожності значення і наочного образу. «Можна сказати, — пише Е. Гуссерль, — що предмет — це полюс тотожності, який постійно усвідомлюється разом із сенсом, що є заздалегідь передбаченим і підлягає здійсненню» [3, с. 116].

Чиста свідомість стає сенсоутворенням, відокремленим від міфологічних, наукових, ідеологічних, буденних установок і схем, самоочищенням свідомості від нав'язаних йому схем, догм, шаблонів мислення. Свідомість проявляє себе як спрямованість на предмет, як буття усвідомленості. Первинна сенсоутворююча спрямованість свідомості фіксується феноменологічним принципом інтенціональності свідомості.

З усвідомленістю сенсу пов'язується і трактування феномену як первинної та самодостатньої сутності, яка ні до чого не зводиться. «Шар феноменальності», за М.К. Мамардашвілі, утворює власне життя свідомості, його діяльність, що створює свого роду «екран, який відбиває горизонт подій зовнішнього світу». При цьому «безпосередньо очевидне» як «феноменальна даність» має бути відкриватись самим індивідуумом, оскільки в сприйнятті дається наочно виражений шар культури [6, с. 29, 31, 42—43].

Акт надання сенсу предмету є структурою переживання, яка не залежить від того, реальним є об'єкт інтенції чи нереальним (наприклад галюцинація). За Гусерлєм, свідомість є двошаровою: один шар створює сама спрямованість актів свідомості, інший — зміст цієї інтенції. Предмет, на який спрямована свідомість, є його складовою частиною, але не як фізичний об'єкт (дерево), а як інтенціональний об'єкт (уявлення — дерево, яке я бачу), яке є феноменом моєї свідомості.

Однією з характеристик внутрішнього життя свідомості виступають «інтенціональні горизонти», що є «заздалегідь окресленими потенційностями». Так, кожному сприйняттю належить «горизонт минулого, як потенційність спогадів, які можна пробудити». Безперервна «посередкуюча інтенціональність можливих спогадів» створює «передокреслення», яке завжди є недосконалим, але «в своїй невизначеності має, проте, певну структуру». Припущення, що передують визначенню будь-чого, містяться у самій свідомості (схоплені заздалегідь) як її момент, завдяки цьому й утворюється інтенціональний горизонт [3, с. 114—115].

Мережа інтенціональностей стає засобом феноменологічного опису людського буття. Виділяється особливе значення темпоральності (тимчасовості) первинних модусів свідомості — сприйняття, пам'яті, фантазії. Темпоральна структура сприйняття, за Е. Гусерлєм, зв'язує точку «тепер» (первинне враження), первинне утримання цієї точки і передбачення. Особлива феноменологія суб'єктивності визначена внутрішньою часом-свідомістю, пов'язаною з динамікою потоку переживань. Початковим моментом в цьому русі є точка сьогодення («тепер»), навколо якої зібрані щойно минуле і можливе майбутнє. Свідомість у точці «тепер» співвідноситься зі своїм тимчасовим горизонтом, що дозволяє сприймати, згадувати й уявляти лише зрозуміле і можливе. Початковий горизонт свідомості утворюється завдяки темпоральності «Я», оскільки в актуальному сприйнятті будь-що дане перебуває в потоці переживань, на перетині минулого і майбутнього, в точці «тепер». Діяльність «Я» пов'язана із злиттям різних горизонтів свідомості. Хоча людина завжди сприймає лише один бік того, що розглядає, інші боки співприсутні у горизонті свідомості й актуалізуються за допомогою тілесної (та інтелектуальної) рухливості суб'єкта.

У понятті горизонту свідомості підкреслюється можливість нескінченного передбачення предметів (як ідеальних), якими «Я» розпоряджається все ж таки не зовсім довільно. Необхідною умовою звернення до предметів є світ, спочатку у формі природного світу, а потім життєвого світу. Природний світ, за Гуссерлєм, постає світом фактів, постійно доступним, таким, що перебуває тут, у сьогоденні. Життєвий світ — як світ суб'єктивних особових сенсів. У природній установці свідомості життєвий світ представлений світом людського, культурно-історичного досвіду. У феноменологічній установці життєвий світ розкривається як змістовий горизонт, що визначає всі особові можливості, окреслені звичками, особистими переконаннями, інтересами, смаками. «Припинення» природного ставлення до речей у роздумах є умовою виникнення усвідомленого ставлення.

Згідно з Е. Гусерлєм, «світ взагалі є для мене не чимось іншим, як усвідомленим і значущим для мене світом» [3, с. 77]. При цьому коло очевидностей (упевненостей) і форм особових орієнтацій, що з нього випливають, завжди існує до прийняття суб'єктом певної установки. Е. Гусерль підкреслює інтерсуб'єктивність персонального внутрішнього світу, апріорний простір якого окреслено сенсами, що об'єктивувалися в загальних знаках.

Таким чином, життєвий світ завдяки культурно-історичному контексту і архетипічній структурі несвідомого, будучи основою всіх ідеалізацій (зокрема наукових), виступає духовним утворенням, що визначає стратегію будь-якої суб'єктивної спонуки чи дії.

Оскільки соціум у феноменологічній картині представлений сукупністю монад, зосереджених на феноменах власної свідомості, виникає проблема спілкування і передачі сенсу. Принципова установка феноменології полягає в тому, що сенс не

може передаватися або прийматися іншим у готовому або первинному вигляді. Він передається матеріальним посередником — знаком, що є лише засобом трансляції. Сенс встановлюється й інтерпретується тільки суб'єктивно. Безпосереднє розуміння (емпатія) є можливим тільки у разі аналогії, схожості, збігу чужого досвіду з тимчасовим потоком власного досвіду, тобто на основі якогось архетипу.

Учення Е. Гусерля про життєвий світ позначило коло проблем, надзвичайно актуальних на початку XXI ст., зокрема тих, що акцентують приховані механізми соціального впливу, сягають корінням до динаміки ментальності. Навколо смислових структур, процесу трансляції і генерації сенсів у свідомості особистості зав'язуються і складні питання державного управління.

У дослідженні змістоутворення сучасна філософія підкреслює базову роль процесу розуміння. Згідно з М. Хайдегером акту свідомості передує утягненість мислячого у те, про що він мислить. Людина завжди вкорінена в мовній і культурній традиції. Вона завжди «передзнаходить» себе в цьому місці або в цій ситуації. Спосіб виявлення себе в ситуації і є розумінням. Процес розуміння перетворюється на онтологічну умову персонального буття, свого роду екзистенціальну норму. Це положення закріплюється філософською герменевтикою. Розуміння усвідомлюється не як суб'єктивна діяльність Людини, протиставленої об'єкту, а як спосіб буття Людини [1, с. 203].

У сучасній літературі «розуміння» у вузькому значенні пов'язується із сукупністю правил і технік тлумачення тексту у деяких галузях знання — філології, юриспруденції, богослов'ї, а в останні десятиліття — в новітніх інформаційно-технологічних практиках, для яких є актуальними машинний переклад, діалог на природній мові, створення експертних систем, орієнтованих на засвоєння величезного масиву текстової інформації. У широкому значенні «розуміння» розглядається як умова соціального буття, необхідний поріг осмислення ситуацій і саморефлексії. Метафора, що розкриває емоційно-інтелектуальне напруження мислячого суб'єкта, — герменевтичне коло, визначене опозицією «знання — розуміння». Щоб розуміти, треба знати, а щоб знати, треба зрозуміти. Входження у герменевтичне коло, будучи екзистенціальною проблемою, завжди спирається на когнітивну установку (знайомо, знаю) і вимагає інтелектуального зусилля.

У філософській герменевтиці центр уваги зміщується на фоновий контекст передрозуміння, на роль неусвідомлюваного зараз базового знання у вигляді прихованої смислової структури, що містить у собі світоглядні метафори, систему асоціацій, архетипи. Фундаментального значення в процесі розуміння (а також передбачення й упізнавання сенсу) набуває мовна традиція, яка істотним чином коригує смислові очікування.

Проте виділення функціональної ролі фонового контексту в процесі інтерпретації призводить до усунення его. Як підкреслює П. Рікер, на відміну від природи, свідомість зароджується як «не-природність» — як поле значень (когитацій). Надприродний акт зародження свідомості не потребує суб'єкта, навіть якщо йому потрібна свідомість (у розумінні існування поля значень). Такий процес спирається на виникнення знакової системи, яка, за визначенням, є безсуб'єктною [10, с. 400—401]. Тому, кажучи про акт зародження сенсу, необхідно говорити про дискурс, в якому і здійснюється перехід від принципу необхідності до принципу розуміння, а стосовно суб'єкта і значення — від поля значень до семантики бажань, прагнень, цілей.

Таким чином, герменевтика виявляє трансперсональний стрижень динаміки суб'єктивності — їм виявляється дискурс. Значення, навколо якого будується процес розуміння (сенсоутворення), є непідконтрольним індивідові. Онтологія суб'єктивності в цьому контексті пов'язується з існуванням безособового поля значень у вигляді семантичного континууму, що містить сенси в згорнутому вигляді [7].

Один з висновків, до яких підводить філософська герменевтика, полягає в тому, що наші можливості розуміння визначаються трансперсонально (ззовні) загальноз-

начущим дискурсом, який каналізує індивідуальні можливості бачення. Цей факт психічного життя, підкреслений раніше З. Фрейдом стосовно Я і «над-Я», указує на фундаментальну роль культурно-історичної норми в психічній самоорганізації [12]. Людські відносини, самоідентифікація індивідуальності і групи залежать не від порогу біологічної чутливості (порогу відчуттів), а від порогу розуміння, що на ірраціональному рівні визначається архетипом.

З поняттям дискурсу зв'язана неявна, але досить відчутна межа можливих очікувань (смислових і поведінкових). Ця межа, що інтуїтивно фіксується, задається знаковою символікою, загальноприйнятими асоціаціями, архетипами, когнітивним стилем. Дискурс визначає логіку передрозуміння, розуміння і нерозуміння в культурній спільноті, указуючи на різні смислові рівні всередині культурної традиції (міфологічний, філософський, релігійний, науковий тощо). «Передрозуміння» має своє архетипічне підґрунтя, над яким надбудовуються субкультурні стереотипи і складні раціональні форми у вигляді понятійних, категоріальних, концептуальних структур. Спроби структурувати процес розуміння підкреслили базову роль контекстних структур, які закріплені в мовних виразах і визначають макроструктуру індивідуального процесу мислення.

Проблема управління когнітивним процесом — одна з актуальних проблем соціальної науки. Її складність визначається неясністю уявлення про те, що примушує «думати», тобто запускає власне процес розмірковування. У когнітивній архітектурі дії виділяють три рівні організації: семантичний (пов'язаний з критерієм обізнаності, змістом знання, компетентністю), мотиваційний (пов'язаний із символами мети) і структурний (фізичний, біологічний). Важливо підкреслити, що з мотивацією пов'язані як зміст знання, так і рівень обізнаності, який архетипічно визначається полем стосунків і сенсів, що перебувають за структурою природної мови і примітивною символікою стародавнього людського співтовариства.

Емоційне сприйняття і розуміння символіки істотно залежать від мотиву дій людини, тому в аспекті управління питання про критерії обізнаності має не лише теоретичне, а й практичне значення. Як критерій рівня обізнаності може розглядатися набір ідей, який спрямовує формування персональної мотиваційної структури. В екзистенціальній динаміці набір ідей, маючи стосунок до світоглядної позиції (в оформленні якої провідну роль відіграє символізований код істини), зв'язується з деякою головною життєвою цінністю. У процесі самоорганізації особи питання «заради чого?» орієнтує на усвідомлення сенсожиттєвих установок і вибудовування цілей у певній послідовності. Наприклад, задоволення індивідуальних потреб (граничний вираз — індивідуалізм, егоїзм, гедонізм), народження і виховання дітей як умова безсмертя людства, безсмертя і прогрес людства, як надмета людської історії, реальна свобода і щастя кожного індивідуума (етичний подвиг) [4, с. 153, 177].

Аналіз суб'єктивності в екзистенціально-феноменологічній установці показує, що динаміка ментальності в процесі особової самоорганізації визначається інтенціональною мережею, що має трансперсональний стрижень, пов'язаний із соціокультурними нормами, архетипами і концептами, що визначають комунікативний простір соціуму. З формуванням рівнів і меж цього простору в співвідношенні з емоційно-інтелектуальною екзистенціальною нормою пов'язані і проблеми архетипіки державного управління, що акцентують приховану логіку соціального впливу, за якою стоїть енергія дії емоційно скоректованої смислової установки.

Література

1. Гадамер Г.-Г. Текст и интерпретация / Г.-Г. Гадамер // Герменевтика и деконструкция. — СПб., 1999.

2. Гура В.А. Коды истины в истории культуры / В.А. Гура, А.С. Сафонова, О.Д. Шипунова // Вопросы культурологии. — 2010 — № 6. — С. 53—58.

3. Гуссерль Э. Картезианские размышления / Э. Гуссерль. — СПб., 1998.
4. Левин Г.Д. Causa finalis как критерий рациональности / Г.Д. Левин // Рациональность на перепутье. — Кн. 2. — М., 1999.
5. Луман Н. Власть / Н. Луман. — М. : Праксис, 2001.
6. Мамардашвили М.К. Классический и неклассический идеалы рациональности / М.К. Мамардашвили. — М., 1994.
7. Налимов В.В. Вероятностная модель языка, сознания и бессознательного / В.В. Налимов // Вопросы философии. — 1997. — № 10. — С. 59—75.
8. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. — М. : Академический проект, 2000. — 880 с.
9. Пиаже Ж. Природа интеллекта / Ж. Пиаже // Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления. — М., 1980. — С. 48—59.
10. Рикер П. Конфликт интерпретаций / П. Рикер. — М., 1995.
11. Слинин Я.А. Возникновение философии Хайдеггера из феноменологии Гуссерля / Я.А. Слинин // Очерки феноменологической философии. — СПб., 1997.
12. Фрейд З. Основные психологические корни в психоанализе / З. Фрейд. — М.-Пг., 1923; Фрейд З. Я и Оно // Хрестоматия по истории психологии / З. Фрейд. — М. : МГУ, 1980. — С. 184—210.
13. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. — М., 1992.
14. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. — М., 1997.
15. Хайдеггер М. Время и бытие. Статьи и выступления / М. Хайдеггер. — М., 1993.
16. Юнг К.-Г. Роль символов / К.-Г. Юнг // Человек и его символы. — СПб., 1996.

Анастасія ЩЕДРІНА

РОЛЬ БАЗИСНИХ ЦІННОСТЕЙ НАЦІЇ В АНТИКРИЗОВОМУ УПРАВЛІННІ (НА ПРИКЛАДІ САТЬЯГРАХИ)

«Европа должна узнать от Индии, как покорять природу внутреннего. Мы преуспели в развитии одной фазы человечества, они — другой, объединение обеих — вот что необходимо».

(Свами Вивекананда)

Сатьяграха и М.К. Ганді в світовій історії і в історії Індії

Ім'я Ганді, названого сучасниками «Махатмою», тобто «великою душею», що став «Бапу» — батьком для індійської нації, зазвичай згадується з незаперечною пошаною в промовах політиків, працях учених і в художніх творах різних країн. При цьому часто феномен Ганді в контексті управлінських наук залишається незрозумілим, неусвідомленим і невивченим, тоді як уроки його діяльності зберігають актуальність і для сучасного XXI століття, насиченого кризами. Проте саме з позицій проблем сучасного антикризового управління цей історичний приклад стає особливо цікавим. Цілі антикризового управління не обмежуються подоланням криз, які вже виникли. Навпаки, одна з найважливіших цілей антикризового управління — ефективне прогнозування і запобігання кризам [2; 5]. У XX ст. суспільство вперше зіткнулося з кризами глобального характеру, до яких належать тероризм, міжцивілізаційні конфлікти, бідність, голод, гендерні проблеми — тобто все те, що заважає людству розвиватися згідно з єдиним вектором, який Ганді, якби він сьогодні був живий, швидше за все назвав би «вектором ненасильства». Як ніколи гостро в абсолютно нових умовах постають питання взаємодії держав, націй і наддержавних цілісностей — цивілізацій. Причому необхідно відзначити, що весь феноменологічний аналіз як методологію нашого дослідження ми будуємо, погоджуючись з А. Тойнбі стосовно наведеної ним класифікації цивілізацій за релігійною ознакою. Досвід М.К. Ганді особливо цікавий ще й тим, що демонструє приклад ефективного антикризового управління в умовах глобалізації, що зароджується. І, що є особливо важливим в його кампанії, спрямованій на звільнення Індії від британської корони, найважливішу роль зіграла його увага до базисних цінностей нації як індійців, так і англійців. Далі, при детальнішому аналізі, ми зупинимося на архетипах індійської нації і релігійному контексті сатьяграхі. У сучасних умовах глобалізації сама дисципліна антикризового управління набуває абсолютно іншого статусу, інтегруючого інші наукові дисципліни з метою ефективного управління. Саме тому сам процес інтеграції — культур, дисциплін, методологій, цивілізацій — сьогодні лежить в основі антикризового управління майбутнього. Антикризове управління наче служить лакмусовим папірцем й одночасно є найбільш відкритою і гнучкою дисципліною з блоку управлінських дисциплін.

І якщо відправною точкою для нашого розуміння служить теза про важливість і значущість базисних цінностей нації в антикризовому управлінні, то необхідно відзначити, що сама комплексність їх природи обумовлює комплексність методології. Антикризове управління при вирішенні проблем подібного масштабу немину-

ЩЕДРІНА Анастасія Михайлівна,
аспірант МГУ ім. Ломоносова, аспірант філософського факультету Університету Ерланген-Нюрнберг, Німеччина.

Анотація: *у статті аналізується досвід кампанії ненасильницького опору під керівництвом М.К. Ганді з точки зору значення людського капіталу і ролі релігійного чинника в політиці. Аналізуються стосунки Індії і Британії як приклад взаємодії цивілізацій та їх цінностей у світлі антикризового управління.*

Ключові слова: *цивілізації, релігійний чинник, базисні цінності.*

SHCHEDRINA A.M.

Annotation: *the experience of the campaign of non-violence resistance managed by M. K. Gandhi is scrutinized within the framework of the role of a religion factor in policy. Analyzes the India-Britain relations as an example of intercivilizational connections and interactions and underlines the role of basic values in the light of the anticrisis management.*

Keywords*: civilizations, religious factor, basic values.*

УДК 328.161.2 : 17.023.32

че повинне спиратися на фундаментальну базу таких наук, як економіка, історія, філософія і культурологія, а також на накопичений досвід вирішення конкретних управлінських проблем. Таким чином, особлива роль належить дослідженням міждисциплінарного характеру. Подібні міждисциплінарні дослідження покликані не лише виявити цей потенціал, але також запропонувати шляхи побудови грамотної й ефективної наддержавної політики.

Глобалізація на користь всіх її учасників можлива за умови чіткої самоідентифікації всіх акторів — учасників глобалізаційних процесів. Подібна самоідентифікація багато в чому повинна спиратися на базисні цінності співтовариств, залучених у глобальні процеси. При цьому базисні цінності націй безпосередньо пов'язані з архетипами колективного несвідомого, такого, що у свою чергу має релігійне коріння. Міждисциплінарний характер досліджень подібного роду явищ обумовлений складністю і багаторівневістю поняття національної ідентичності. Проте очевидно, що базисні цінності й установки, що склалися за тривалі історичні періоди, впливають не лише на філософське поняття ідентичності, але і на соціальний і політичний лад суспільств, і на його культурну й економічну складові. Існує велика кількість досліджень, що підтверджують вплив базисних цінностей суспільства на всі інші сторони його життя (наприклад, специфіка банківської системи в мусульманських країнах або бізнес на основі протестантської етики в Європі) [23].

У контексті сьогоднішньої кризи про роль традиційних цінностей заговорили не лише філософи і релігійні постаті, але і політичні лідери. Наприклад, колишній Прем'єр-міністр Великобританії Гордон Браун, виступаючи 31 березня 2009 року [24] напередодні саміту «двадцятки», заговорив про традиційні цінності як про «рятівне коло», за допомогою якого зможе виплисти, за його словами, позбавлена моралі глобальна ринкова економіка. Сьогоднішній Прем'єр-міністр Великобританії Девід Кемерон під час свого липневого візиту до Індії вивів стандартні торгові переговори на абсолютно інший рівень, заявивши про бажання будувати абсолютно нові, усесторонні стосунки з Індією, що не обмежуються короткостроковим діловим інтересом. Його різкі зауваження у бік Пакистану як країни, що сприяє розповсюдженню тероризму, викликали хвилю оплесків в аудиторії і досить чітко продемонстрували його позицію, що лише підкреслює лідерські позиції Індії в Південній Азії і роль Індії в зовнішній політиці й економіці Англії. Індія дає яскравий приклад поєднання прихильності традиційним основам своєї цивілізації і використання передових технологій в розвитку економіки.

Зіткнувшись сьогодні з проблемами в управлінні і, зокрема, в антикризовому управлінні, слід пригадати, що історія демонструє нам декілька прикладів, в яких найважливішу роль відіграли саме базисні цінності нації. Можливо, потрібна інша методологія для розгляду хрестоматійно відомих історичних прикладів, методологія, яка дозволить привернути практичні науки і дисципліни?

Першим в історії успішним прикладом ненасильницького опору стала перемога в національно-визвольній боротьбі над британцями під керівництвом М.К. Ганді, що стала можливою головним чином завдяки прояву пасіонарності нації та її лідера. Окрім іншого, ці події важливі й тим, що яскраво продемонстрували конфлікт не лише країн, націй і народностей, але і представників двох цивілізацій — Заходу і Сходу. Існують полярні точки зору на те, пішла Індія після звільнення шляхом Ганді чи ні, проте зміцнення її позицій у світі сьогодні також підсилює наш інтерес до феномену ненасильницького опору і національно-визвольної боротьби як до точки біфуркації, яка змінила характер не лише внутрішнього розвитку, але і взаємодії на міждержавному і міжцивілізаційному рівні.

Уявляється, що країна з населенням в 1,2 мільярда чоловік [6], 50% яких молодше 25 років, яка має явне лідерство в Південній Азії, гідна пильної уваги не лише вчених, але і політичних стратегів. Досвід діяльності антикризового характеру в Індії XX ст. необхідно досліджувати ще і тому, що не можна не відмітити стрімкого зростання впливу країн Південної Азії, зокрема Індії, на світову економіку, політику, а також культуру і релігію. Сьогодні в Індії проживає 76,5% населення всієї Південної Азії, в структурі національного доходу регіону на Індію припадає 77,4% [11, с. 258].

На сьогодні Індія є 12-м найбільшим споживчим ринком у світі. В Індії проживає найчисленніше молоде покоління в світі, а саме понад 890 мільйонів не старше 45 років. У країні англомовних людей більше, ніж у всій Європі. «Безперервно високий показник зростання Індії починаючи з 2003 року являє собою швидше структурний розвиток, ніж просто циклічний підйом», — стверджується в нещодавно виданій Усесвітній Економічній Доповіді, складеній Goldman Sachs India [4]. Крім того, у виданні йдеться про те, що ВВП Індії може перевершити ВВП США ще до 2050 року, що дозволить їй стати другою країною в світі з найбільшою економікою після Китаю. А «за прогнозами Інституту світового спостереження (США), до середини нашого сторіччя індійське суспільство збільшиться на 600 млн. чоловік, що виведе Індію на перше місце в світі за чисельністю населення» [19]. Ці дані є особливо цікавими порівняно з тим, що англійці, остаточно залишивши Індію в 1947 році, були абсолютно упевнені в тому, що без європейського панування держава Індостану не зможе існувати. Багато з авторів схильні і сьогодні вважати, що причини такого могутнього ривка Індії криються не стільки в її внутрішній силі і колосальному потенціалі, а в потребі світових ринків у дешевій і масовій робочій силі. З погляду ідей сучасної економіки розвитку, цей підхід приречений на поразку, оскільки не дозволяє створити цілісну картину історичних подій і, тим більше, будувати прогнози [6; 18].

Специфіка кризи як результату присутності англійців на території Індії

Перш за все, необхідно відзначити, що, почавши з активної торгівлі з Індією, Великобританія поступово змінила свою політику, перейшовши від взаємовигідної торгівлі до сировинного експорту. Наприклад, «з початку XIX століття вивіз до Англії індійських тканин взагалі припинився і був замінений вивозом пряжі для англійських фабрик» [10, с. 277], а «в другій половині XIX століття здебільшого було завершено перетворення Індії на аграрно-сировинний придаток Англії» [10, с. 319]. Англійці отримували зиск з величезної кількості галузей, анітрохи не турбуючись про розвиток колонії: «Доходи англійської колоніальної держави, головним джерелом яких було пряме і непряме оподаткування, збільшилися з 361 млн. рупій у 1859 р. до 851 млн. рупій у 1890 р.» [10, с. 277]. Імпорт готових товарів з Англії до Індії почав істотно перевищувати експорт. І навпаки, величезними темпами ріс експорт сировини з Індії. І якщо Великобританія не змогла винести з цього досвіду нічого, окрім економічного прибутку, то Індія в світоглядному плані стала сильнішою і при цьому ввібрала в себе всі кращі досягнення Заходу.

Природний на перший погляд підхід — визнати реальною причиною перемоги Ганді той факт, що Великобританія добровільно відпустила Індію і остаточно визнала її незалежність 15 серпня 1947 року — стикається із зустрічним аргументом, що знову звертає увагу на фігуру Махатми Ганді і на потенціал індійської нації. З моменту створення Ост-Індської компанії Індія стала головною перлиною в короні імперії. Доходи казни від барвника індиго, виробництва тканин, чаю і спецій були настільки великими впродовж періоду колоніального панування, що ніяка система не була б зацікавлена у втраті такого великого і перспективного джерела доходу. Великобританія, володіючи військовою і економічною могутністю, маючи можливість насильницьким шляхом продовжувати чинити тиск на Індію, могла б також скористатися фактичною децентралізацією тієї частини Індостану, що формально не входила до володінь імперії, але не змогла зробити цього. Індія ж, з іншого боку, не мала ні військового потенціалу, ні централізованого апарату управління, до того ж сильно заслабіла під імперським гнобленням у плані своїх традиційно багатих галузей (сільського господарства, барвників, спецій, тканин тощо).

З позиції британців, в яких також були присутні різні точки зору, криза здебільшого сприймалася швидше як криза імперії. Стосунки з Індією не розглядалися як стосунки двох суб'єктів, Британія сприймала стосунки з Індією швидше як суб'єктно-об'єктні, як відношення цілого і частини, тобто як кризу Імперії, а не проблему взаємодії націй, цивілізацій, спільнот або культур і світоглядів. Причому криза не економічного характеру, а структурно-політичного, адміністративного. Тим більше не йшлося про те, що криза викликана нездатністю британської влади використовувати людські ресурси й антропологічний потенціал народів Індії, на значущості

яких вже тоді наполягав Ганді. Водночас Ганді бачив кризу зовсім не в суб'єктно-об'єктному аспекті. Він розглядав стосунки Індії з Британією як стосунки рівних у перспективі суб'єктів, здатних побудувати відносини на взаємовигідній основі і з урахуванням базисних цінностей обох націй.

Специфіка дій М.К. Ганді в кампанії сатьяграхі

Отже, якщо розглядати стратегію Ганді з погляду вчинених ним дій, то можна виявити наступні структурні компоненти його кампанії: ненасильницький опір, хартал (припинення роботи всіма індійцями на знак опору англійцям), вегетаріанство і брахмачарья (стриманість у подружньому житті з 37 років при живій дружині Кастурбаї), голодування як протестна акція. Наочним прикладом, що не лише ілюструє застосування цих кроків, але і якоюсь мірою позначає початок активної діяльності зі звільненню Індії від влади імперії, є битва за Чампаран.

Масштаби експлуатації і надприбутки, які отримували англійці від виробництва і продажу барвника індиго разом з нещадним використанням дешевої робочої сили, призвели до того, що в селі Чампаран, куди прибув Ганді, практично кожна сім'я перебувала в рабській залежності від плантаторів, мала величезний, штучно і часто відверто нечесним шляхом створений борг впродовж декількох поколінь. Перш ніж почати публічну боротьбу проти експлуататорів, Ганді і його соратники зібрали декілька тисяч докладних скарг від працівників плантацій. Проте, передбачаючи реакцію англійців і не бажаючи діяти агресивно, Ганді запропонував Комісії, яка була створена для розгляду питань про примусове вирощування індиго, не згадувати конкретні випадки і скарги, хоча подібних матеріалів у нього були тисячі сторінок. Він розумів, що англійцям потрібно було зберегти обличчя, а для селян було важливішим принципове вирішення Комісії.

Крім того, коли мова торкнулася стягнення і повернення несправедливо стягнутих сум, першою ж вимогою Ганді було повернення 50% грошей, проте згодом він і в цьому питанні пішов на компроміс, домовившись з плантаторами про повернення 25% суми. Принципову справу було з блиском виграно, не дивлячись на те, що кількісний вираз перемоги можна вважати за спірний. Проте беззаперечно вагомим аргументом, що доводить абсолютну перемогу Ганді над британцями, разом з його ідеологічно і світоглядно точно вивіреною лінією поведінки, яка чітко відповідала саме їх іманентним цінностям і прийнятим правилам ведення справ, став той факт, що село Чампаран назавжди звідтоді звільнилося від влади експлуататорів. З цієї миті гасла на прапорах «Хай живе Мати-Індія!» і «Хай живе Махатма Ганді!» виявилися назавжди нерозривно зв'язаними.

Ще один факт, що привертає увагу дослідників, — це особисті якості і чесність Ганді як лідера і політика. Абсолютно всі ідеї і методи, запропоновані ним для звільнення Індії і для поліпшення природи людини взагалі, щодня втілювалися в життя ним самим. Сама етична система, створена Ганді, мала на увазі не лише цілісність ідей, концепцій і дій, але і нерозривний зв'язок усіх рівнів і ланок його стратегії. Досягти головної мети — зміни людства — кожна людина може тільки проходячи всі етапи розвитку: подаючи особистий приклад спочатку оточенню, потім суспільству і цивілізації в цілому.

Просте повторення подібного алгоритму або спроба відшукати причини успіху у вищеперелічених компонентах кампанії навряд чи приведуть гіпотетичного послідовника до успіху. Дії самі по собі були правильними, проте не можна розглядати їх виключно на рівні алгоритму, сукупності або послідовності певних кроків.

Ідейні аспекти кампанії Махатми Ганді

Розглядаючи сутнісну ідейну компоненту кампанії Ганді, ми можемо виявити наступні її складові. Безумовно, в основі всієї кампанії Ганді лежить ідея ахімси (ненасильства), яка дала початок сатьяграхі («завзятість в істині»). Ідея ахімси була прищеплена йому з дитинства. Його мати була глибоко віруючою індускою, а в штаті Гуджарат, де виріс Ганді, існувала досить міцна джайнська община.

У практиці брахмачарьї, до якої прийшов Ганді в 37 років, коли у нього вже були чотири сини, він був також послідовним, як і в інших основоположних ідеях. Для нього стриманість й усіляке обмеження своєї плоті були способом сублімації особистої

енергії на благо суспільства і людства. Ганді в своїх щоденних багаторічних практиках дотримувався ідеї єдності і неподільності людини, суспільства, світу. Йому належать слова: «Моє життя — це одне неділиме ціле. Воно не є системою, розділеною на окремі частини, — сатьяграху, громадянську непокору, недоторканість, індусько-мусульманську єдність і ще дещо... Я не можу цілком присвятити себе ліквідації недоторканості і сказати: забудемо про індусько-мусульманську єдність або сварадже (самоврядування). Усі ці частини переплітаються одна з одною, і всі вони взаємопов'язані…» [1, с. 25—42].

З проблемою недоторканних пов'язана інша важлива ідея кампанії Ганді — ідея рівності людей перед Богом. Термін «недоторканні» він замінює на «хариджане», що в перекладі з санскриту означає «діти Бога», чим викликає незадоволеність багатьох представників вищих каст суспільства.

Найважливішою компонентою кампанії Ганді стає ідея неволодіння, покладена в основу його економічних переконань. Сама ідея виробництва продуктового надлишку здавалася йому виключно руйнівною. Адже саме вона лежить в основі функціонування ринкового механізму. Ганді обстоював ідею автономії Індії, важливості натурального господарства і неволодіння зайвими благами.

У сфері політики Ганді спирається на ідею політичного універсалізму, в підґрунті якої лежать два фундаментальні принципи: принцип єдності релігій і світоглядів і принцип єдності релігії і політики, що вимагає глибшого аналізу в рамках нашого дослідження.

Ідеї Ганді як інструмент сучасного антикризового управління

Усі розглянуті ідеї і кроки Ганді в рамках кампанії ненасильницького опору стають цілісними, зрозумілими і зв'язаними в єдину картину тільки при вивченні світоглядних основ його політики. Як ми показали вище, політичні ідеї Ганді були нерозривно пов'язані з його вихованням, освітою, середовищем дорослішання. Ми згадали про роль джайнів у формуванні ідеї сатьяграхі на основі ахімси, що є найважливішим принципом джайнізму. Не менш значущим стає період отримання Ганді освіти в Лондоні. Саме у цей період він уперше і на контрасті із зовнішнім середовищем, таким відмінним від Індії, отримавши навики західноєвропейської наукової рефлексії, відчуває себе індусом і індійцем, про що пише в автобіографії «Моє життя» [13, с. 89].

Як колись Ганді усвідомив свою національну і світоглядну ідентифікацію на контрасті із західною культурою, так і Індія багато в чому усвідомила свою національну ідентичність і цілісність саме в колоніальний період. Чи могли подібне виховання, освіта і головне — приналежність до великої культури, пронизаною релігійністю, — не чинити впливу на політичні ідеї Ганді?

В автобіографії він помічає: «без щонайменшого коливання і разом з тим з усією покірливістю я можу сказати, що той, хто стверджує, що релігія не має нічого спільного з політикою, не знає, що таке релігія» [3, с. 431]. Приклад Чампарана демонструє нам ідею політичного універсалізму і єдності релігії і політики в кампанії Ганді. Р.Б. Рибаков так описує кульмінаційні моменти локальної сатьяграхі в Ахмедабаді: «… Ганді вимагає від кожного, хто дає клятву в загальному хорі голосів, подумки покликати собі в свідки самого Бога, чи то Шиву або Крішну, Аллаха або Христоса, залежно від того, кого вважає він осереддям космічної справедливості і могутності. Не політична акція, а релігійне дійство розгортається в широкому полі у великого гіллястого дерева на березі Сабарматі…» [17, с. 80].

Вище було продемонстровано, що світогляд Ганді і його діяльність значною мірою визначалися релігією індуїзму. Але значна частина населення Індії представлена віруючими абсолютно інших релігій. Відповідно необхідно вказати тут на роль кожної релігії в процесі визвольної боротьби.

Перший перепис населення в 1951 р., проведений вже після об'єднання Індії в 1950 р. у республіку, свідчить, що населення Індії в 1951 р. становило 361 088 000 чоловік. Що стосується релігійного чинника, то індусів було в той період близько 82%, мусульман — 10%, близько 3% християн, 2% сикхів, близько 1% буддистів і близько 1% джайнів [25].

Перш ніж говорити про взаємодію різних релігій на території Індії та їх ролі в успіху національно-визвольної боротьби під керівництвом Ганді, необхідно виділити основні риси індуїзму, які є найважливішими з погляду його ролі в цьому явищі і в історії Індії взагалі.

По-перше, у санскриті, тобто мові стародавніх текстів індуїстів, немає поняття «релігія». Самі індуси не виділяють релігію з контексту інших сфер життя, подібно до європейців. А з урахуванням світогляду індуїста, ми можемо сказати, що вони не виділяють з релігії інші сфери свого життя. Для індуса існує «санатана дхарма» (загальний закон), який пронизує всі сфери життя. Найважливішим для нього є поняття карми, тобто закону про причинно-наслідковий зв'язок як основу всесвіту. По-друге, індуїзм не має конкретного засновника, не має книги догм й інституту церкви, є гнучкою і рухомою світоглядною концепцією. По-третє, в основі індуїзму лежить принцип цілісності, єдність: чорного і білого, поганого і доброго, жіночого і чоловічого, свідомості і підсвідомості. Це істотно відрізняє «санатану дхарму» від західноєвропейської наукової парадигми, побудованої на аксіоматичності і дуальності [16].

Сама логіка і специфіка історичного процесу на території Індії примушують нас дивитися на розвиток місцевих релігій в аспекті стосунків з індуїзмом. Індуїзм є такою ємною і гнучкою світоглядною системою, що знаходить усередині себе місце для будь-якої іншої релігії.

Основні філософсько-релігійні поняття джайнізму — ахімса, карма, сансара та ін. — є спільними і для індуїзму, і для буддизму. Але при цьому саме джайнська традиція відвела принципу ахімси («ненасильство», «неспричинення шкоди живому») центральне положення, побудувала весь свій етичний кодекс на повному його дотриманні в усіх аспектах.

Буддизм також виник в Індії в VI столітті до н.е. Принципова відмінність буддизму від індуїзму полягає в запереченні каст, які є природною і до цього дня невід'ємною частиною індуїзму, хоча офіційно, за Конституцією, касти скасовано. У деяких течіях індуїзму Будда навіть внесений до пантеону Богів індуїстів. Історичний парадокс полягає в тому, що, зародившись в Індії і виконавши тут свою важливу соціальну роль (наприклад, ставши стрижнем стратегії імператора Ашоки), буддизм впокорює сусідні території, але виявляється досить скромно представлений в Індії XX століття.

Сикхи зіграли важливу роль в історії сучасної Індії. Сикхізм — наймолодша релігія Індії, проте, на відміну від індуїзму, має всі чіткі атрибути релігії. Сикхізм цікавий нам з погляду базисних цінностей нації в тому аспекті, що заперечує кастовість і є релігією, що лежить ніби між індуїзмом та ісламом.

Кожна зі згаданих релігій (буддизм, джайнізм, сикхізм) має свої чіткі позиції щодо власної ідентичності і зв'язку з індуїзмом. Християнство в сучасній Індії перебуває під пильним поглядом індуських фундаменталістів. А найбільш складними стосунки були саме між радикальними індуськими й ісламськими фундаменталістами, причому як в той історичний період, що розглядається нами, так і дотепер.

Не дивлячись на те, що індійський іслам має свою специфіку, ісламська Індія опинилася під неминучим впливом індуїзму впродовж декількох сторіч навіть на рівні соціальної організації (мусульмани в Індії також мають свої касти). Англійцям вдалося залишити в історії Індії свій слід, розділивши Індію і Пакистан, загострivши тим самим на століття суперечності між представниками цих країн.

Стосовно цієї проблеми необхідно відзначити два найважливіші аспекти. З одного боку, попри палкі спори в науковому середовищі, ми стоїмо на позиції існування індійської нації, що включає у тому числі й мусульман Індії. З іншого боку, необхідно окремо говорити про сутнісне коріння релігійного конфлікту між мусульманами й індусами. Саме іслам відіграє важливу роль у сучасному політичному і соціальному житті Індії. Індо-Пакистанський конфлікт сьогодні перебуває під постійною пильною увагою не лише влади названих держав, але й усіх провідних світових держав і наддержавних утворень. І, не дивлячись на це, існує величезна кількість фактів, що говорять нам про єдине світоглядне середовище.

Суперечка про ефемерність або реальність поняття індійської нації навряд чи може бути вирішена в рамках категорій політології або історії. Рівень і глибина самої проблеми примушують нас шукати коріння значно глибше. Перед нами населення, історично пройняте релігійністю, просочене традиційністю, що не мислить себе окремо від віри як таке. Отже, говорити про сутнісні основи індійської нації можна тільки сприймаючи її як єдине ціле з її історією, релігійністю і з колективним несвідомим, яке з цього випливає.

Як ми відзначали вище, індуїзм насамперед відрізняється гнучкістю, толерантністю і відкритістю, особливо якщо порівнювати його з догматичним, суворим й аксіоматично заданим ісламом. Саме ці риси індуїзму були визначальними впродовж всієї історії Індії, була вона в цей конкретний період територіально й адміністративно єдиною чи ні. Не применшуючи ролі в об'єднанні держави окремих найбільших правителів-мусульман в Індії, ми все ж таки підкреслюємо найважливішу роль світогляду індусів у формуванні єдиного суспільства. Здійснений розбір основ індуїзму і зіставлення їх з головними положеннями інших релігій, насамперед з релігійною системою індійських мусульман, що суворо слідують аксіоматиці Корану, дозволяють нам зробити висновок, що мирне й успішне співіснування двох різновеликих релігійних общин було результатом толерантності індуїзму.

Значною відмінністю індуїзму від християнства й ісламу є відсутність у ньому чітких догматів і символів віри. У перших рядках своєї праці «Людина та її символи» К.Г. Юнг, ідеолог і засновник теорії колективного несвідомого, наводить приклад, що ілюструє індуїзм як релігію без символів віри: «один індус, відвідавши Великобританію, розповідав потім своїм друзям, що англійці почитали тварин. Він виявив в старих протестантських церквах зображення орла, лева і бика, але поняття не мав (як і багато християн), що ці тварини символізують авторів Євангелій» [20, с. 15].

Дуальність європейської наукової думки, а також християнства, що лежало в її основі, проявляється, зокрема, в наявності дихотомії «символ — значення». В індуїзмі відсутнє уявлення про символ, між символом і значенням не може бути метафізичного вакууму. Цей факт випливає з уявлення про початкову цілісність і первинну єдність в релігії індусів. У світі ніщо не може бути нічому протиставленим, оскільки всі елементи світу, у тому числі і його негативні прояви, є його частинами. Крім того, в них у всіх знаходить свій прояв первісна мудрість світу. Людина є частиною системи, що володіє вищою мудрістю. Наявність у релігійній системі уявлення про символ — результат розщеплювання цілісності, за якого втрачається уявлення про світ як гармонійну єдність. Саме на цьому базувалася обмеженість англійців і їх неспроможність зрозуміти і відчути потенціал «індійського дива», створеного історією на цій гарячій землі коріння подальших економічних і політичних успіхів.

Проведений аналіз політики Махатми Ганді, його ідей, принципів і світогляду, релігійного і культурного середовища, що історично склалися на початку XX ст., приводить до висновку, що ненасильницька стратегія М.К. Ганді не могла б бути реалізована тією мірою, якою це насправді демонструє історія, якби його політика не була побудована на іманентному для цього середовища матеріалі. Іманентне (з урахуванням наведеної нами статистики), безумовно, у разі аналізу базисних цінностей індійської нації є наслідком і спадщиною індуїзму.

На основі і з урахуванням світогляду індуїста, іманентного йому і середовищу, в якому діяв Ганді, за допомогою західноєвропейської рефлексії він створив і втілив у життя концепцію, яка дозволила йому не лише досягти поставлених цілей ненасильницьким шляхом, але і дозволити кожній з груп-учасників процесу зберегти національну і світоглядну ідентичність. Виходячи з цього принципу, він діяв і стосовно співвітчизників, і стосовно ворога в особі Британської імперії. А в основі практики його дій лежав принцип діалогу. Поняття діалогу нерозривно пов'язане для Ганді з поняттям компромісу. Саме компроміс стає для Ганді вищим за конкретні цифри в переговорах і домовленостях. Цей принцип у жодному разі не суперечить юридичній точності і суворості, властивих Ганді. Усе пояснюється тим, що при всій важливості державних законів, закони Бога виявляються важливішими.

Особливо цікаво в світлі сьогоднішньої кризи і ролі традиційних цінностей у складних глобалізаційних процесах, що вирішити кризу в її економічному аспекті вдалося саме за рахунок комплексності вжитих заходів, тобто не обмежуючись економічним інструментарієм. Сучасне становище Індії в світі після більш ніж 60-и років по отриманню незалежності демонструє нам успіх, що стався багато в чому на основі потенціалу розвитку, закладеного в роки національно-визвольної боротьби. Влада Британії не лише намагалася залишити Індію в максимально послабленому становищі, розділивши її за релігійною ознакою, але і не вірила в можливість її ефективного розвитку як вільної від імперії держави.

Таким чином, Ганді не тільки побачив природу цієї кризи, створив і запровадив у життя на підставі цього бачення політичну кампанію, безпосередньо пов'язану з його особистим прикладом у втіленні і реалізації всіх теоретично обґрунтованих ідей, але і дав світу принципово новий механізм вирішення проблем і конфліктів, які навіть не мали визначення в рамках наукових парадигм того часу.

В умовах інтеграції світових спільнот базисні цінності нації стають не лише матеріалом для побудови ефективних політичних й управлінських стратегій, але, насамперед, дозволяють усім чинникам, що беруть участь у глобалізації, залучатися в цей процес з чіткою культурною, історичною і світоглядною самоідентифікацією, що є запорукою не лише правильного перебігу інтеграційних процесів, але й збереження національної самосвідомості. Тільки на підставі подібного підходу можливий відкритий діалог цивілізацій, культур і співтовариств, що сприяє ефективному вирішенню наддержавних і національних проблем, від яких часто залежить загальний вектор розвитку людства як сукупності конкретних індивідуумів, наділених культурною, релігійною і національною ідентичністю. Створений на основі світогляду індуїста політичний універсалізм Ганді є прикладом діалогу західної і східної цивілізацій, ніби злагодженої роботи лівої і правої півкуль єдиної світової свідомості, розвитку людини і людства в цілому.

Література

1. Baren R. Gandhi's Campaign against Untouchability / R. Baren. — 1933—1934, 1996.
2. Fink S. Crisis management: planning for the inevitable / S. Fink. — 1986, 2002.
3. Gandhi M.K. Hind Swaraj or Indian Home Rule / M.K. Gandhi. — 1938.
4. Goldman Sachs India // Global economics paper — 169. — June 16, 2008.
5. Mitroff I.I. Managing crisis before they happen: what every executive and manager needs to know about crisis management / I.I. Mitroff. — N.Y., 2000.
6. Myrdan G. Asian drama: an inquiry into the poverty of nations / G. Myrdan. — 1968.
7. Orwell G. Shooting an Elephant and Other Essays / G. Orwell. — L., 1950.
8. Sen A. The Argumentative Indian / A. Sen. — 2005.
9. Suda J.P. Religions of India / J.P. Suda. — 1978.
10. Антонова К.А. История Индии / К.А. Антонова, Г.М. Бонгард-Левин, Г.Г. Котовский. — М., 1973.
11. Белокреницкий В.Я. Южная Азия в мировой политике / В.Я. Белокреницкий, В.Н. Москаленко, Т.Л. Шаумян. — М., 2003.
12. Вебер М. Избранное. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер. — М., 2006.
13. Ганди М.К. Моя жизнь / М.К. Ганди. — 1969.
14. Жаров С.Н. Трансцендентное в онтологических структурах философии и науки / С.Н. Жаров. — Воронеж, 2007.
15. Клюев Б.И. Религия и конфликт в Индии / Б.И. Клюев. — М., 2002.
16. Радхакришнан С. Индийская философия / С. Радхакришнан. — Т. 1–2.— М., 1956—1957.
17. Рыбаков Р.Б. Возвращение Махатмы Ганди / Р.Б. Рыбаков. — М., 2008.
18. Сен А. Развитие как свобода / А. Сен. — М., 2009.

Ядвіга ЯСКЕВІЧ

СУЧАСНЕ ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ І ДЕМОКРАТІЯ

ЯСКЕВІЧ Ядвіга Станіславівна,
доктор філософських наук, професор, директор Інституту соціально-гуманітарної освіти Білоруського державного економічного університету, м. Мінськ, Білорусія.

Анотація: *у статты виявляється динаміка і міждисциплінарні стратегії сучасного державного управління і соціально-гуманітарного знання, розкриваються механізми кризи сучасної ліберальної демократії і тенденції етично-антропологічного повороту. Показується, що в сучасних умовах потрібні нові форми і процедури демократії, що враховують глобалізаційно-цивілізаційні повороти сучасного людства й одночасно класичні принципи демократії.*

Ключові слова: *державне управління, глобалізація, демократія, моральність.*

УДК 351 : 321.7

Процеси демократизації державної, правової, економічної і політичної систем постсоціалістичних країн, у тому числі й Республіки Білорусь, супроводжуються якісними змінами цілей, завдань і функцій окремих соціально-гуманітарних й економічних наук, що вивчають ці процеси, з одного боку, й оновленням раніше існуючих органів влади й управління, реформуванням виборчої системи, розвитком цивільних і політичних стосунків, плюралізму і гласності, подоланням бюрократичних установок, розвитком місцевого управління і самоврядування і побудовою адекватної запитам сучасності економічної моделі розвитку країни в нових умовах глобальної кризи, з іншого боку. Соціально-гуманітарні науки не лише обґрунтовують необхідність змін, але і визначають їх можливі варіанти і вектори. Якщо люди не готові визнати, що світ може бути іншим, подальший соціально-гуманістичний прогрес неможливий, водночас зміни в суспільстві відбуваються швидше у разі відповідного «налаштування», резонансу суспільної свідомості на них.

Найважливіші економічні пріоритети суспільства, що трансформується, спрямовуються при цьому на створення ринкової економіки, яка динамічно розвивається, соціально орієнтованої, раціонально доцільної, що зазнає сьогодні негативний зовнішній вплив глобальної економічної кризи, результатами якої стали різке зниження темпів зростання ВВП, рецесія в промисловості, обвал у зовнішньоекономічній діяльності, зниження темпів зростання продуктивності праці і падіння рівня рентабельності реалізованої промислової продукції [1, 3].

Національно-політичні інтереси припускають забезпечення національної безпеки Білорусі, незалежності, суверенітету білоруської держави, багатовекторної політики, здійснення подальшої демократизації соціального життя, створення умов для активної соціальної мобільності, вільного прояву і розвитку індивідуальності кожної особи. Головні ж пріоритети в соціальній сфері передбачають реалізацію принципів соціальної справедливості, захисту малозабезпечених, старих, інвалідів, сиріт, багатодітних сімей, студентської молоді, створення системи соціального захисту населення, що навчається. Адресна допомога населенню не відкидає гарантій високого ступеню економічної свободи, яка стимулює генерацію капіталу і багатства. Велика кількість платників податків — це найкраща соціальна гарантія малозабезпеченим і пенсіонерам.

Дії держави і суспільства, спрямовані на соціальне забезпечення і допомогу (підтримку), забезпечують соціальний захист населення в умовах ринкової економіки на основі принципів гуманності, справедливості, адресності, комплексності, забезпечення прав і свобод особи, бо при всій своїй величезній позитивній ролі ринок не в змозі забезпечити ефективне вирішення низки стратегічних завдань розвитку економіки, соціальних проблем і породжує низку суперечностей.

Для вирішення такого роду суперечностей і проблем ринок припускає використання механізму державного регулювання. Держава забезпечує захист прав виробників і споживачів, ухвалює закони, що забезпечують право власності, чинить протидію необмеженій владі монополій, покращує функціонування ринку шляхом створення стабільної обстановки в країні, бере на себе витрати на оборону, утримання правоохоронних органів, шляхів тощо.

Формування соціально орієнтованої ринкової економіки будується на принципах прав і свобод громадян, свободи підприємництва, рівності всіх форм власності, гарантії її недоторканності і використання на користь особи і суспільства, забезпечення взаємозв'язку добробуту працівника і результатів його праці, соціального захисту непрацездатних та інших соціально вразливих верств населення. Як першочергові заходи, спрямовані на підтримку населення в умовах глобальної кризи пропонуються такі заходи, як ухвалення широкого спектру програм з перенавчання й адаптації населення, що втратило роботу; підтримка молоді (гарантія збереження робочих місць, пільги по кредитах і виплата відсотків по них, підтримка молодих сімей); збільшення інвестицій в усі сегменти освітньої системи країни; недопущення значного скорочення робочих місць (незалежно від форми власності суб'єкта господарювання); недопущення зниження реальної заробітної плати працівників бюджетної сфери і грошового утримання пенсіонерів [1, 7].

Створюючи умови для ринкової економіки, білоруська держава в своїй економічній політиці прагне до досягнення таких принципових цілей, як зростання добробуту народу, стабільність грошей і цін, високий ступінь зайнятості, сприятливе для життя навколишнє середовище. Неконтрольовані ринкові процеси є руйнівними для суспільства і природи. Державне регулювання економіки в умовах ринкового господарства є системою типових заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, здійснюваних правомочними державними установами і громадськими організаціями з метою стабілізації і пристосування існуючої соціально-економічної системи до умов, що змінюються. Завдання полягає в тому, щоб знайти оптимальний ступінь і найбільш ефективні форми державного регулювання економіки, які, не руйнуючи її ринкової природи, водночас забезпечили б ринковій економіці максимальну соціальну ефективність.

В умовах глобальної кризи виникає проблема взаємовідношення глобального і національного, збереження національних пріоритетів. На думку деяких дослідників, сучасна глобалізація уніфікує національно-державні пріоритети і призводить до «постнаціонального саморозуміння політичного цілого», «постнаціонального суспільства» (Ю. Хабермас), формування позанаціональної загальної політичної культури, яка дозволить перебудувати солідарність громадян «на абстрактній основі конституційного патріотизму», не вдаючись до ментальної укоріненості в нації, історії.

Громадяни Євросоюзу з метою цивільної солідарності повинні, з цієї точки зору, незважаючи на національні межі, навчитися визнавати один одного як ту ж саму державно-політичну систему [2, с. 289—293, 319—322].

YASKEVICH YA.S.

Annotation: *the dynamics and the interdisciplinary strategies of both modern public administration and socio-humanitarian knowledge are analyzed. The mechanisms of the crisis of modern liberal democracy and tendencies of morally anthropological changes are revealed. It is shown that the present situation requires new forms and procedures of democracy which would take the global changes of the modern society and the classical principals of democracy into account.*

Keywords: *public administration, globalization, democracy, morality.*

UDC 351 : 321.7

Концепція «космополітичної держави», становлення наддержавних структур єдиної Європи, елімінація національного, обмеження національних урядів, створення транснаціональних структур і просторів, об'єднаного суверенітету, набуття національними державами «космополітичного характеру» є, за словами Бека, «відповіддю на виклики глобалізації» і протистоянням етнічному, релігійному і націоналістичному фундаменталізму [3, с. 340—342].

Низка авторів критично ставиться до концепцій «конституційного патріотизму» і «космополітичної держави» як до сфери благих побажань далекого майбутнього, яке, мабуть, ніколи не настане, бо «в сучасній дійсності існує не суб'єкт права з паспортом в кишені, а людина в усій її цілісності, з її мріями, символами, традиціями — тим, що формує її ідентичність» [4, с. 16].

Альтернативні підходи розглядають як націю, так і національну державу як свої головні орієнтири, що ж до пророцтв про глобальну культуру, то вони, на їх думку, не в змозі врахувати укоріненість культур у часі й просторі і залежність ідентичності від пам'яті. «Трансформація в глобальне цивільне суспільство», на думку М. Спікера, не має бути відповіддю на виклики глобалізації» [5, с. 305].

Традиційні форми інституційної організації загальносвітового гуртожитку в особі взаємодії національних держав є такими ж актуальними, а роль національних держав і державного регулювання ринкової економіки в умовах глобалізації зростає як усередині країни, так і на міжнародному рівні.

Як правило, в державному регулюванні ринкової економіки проявляється два різних аспекти. З одного боку, це необхідний для самого ринку, що є невід'ємною умовою для надійної роботи, організуючий вплив, який проявляється в державному формуванні комплексу прав та обмежень ринкової діяльності, його підтримці й оновленні, контролі за дотриманням. З іншого боку, державний вплив на ринок проявляється за допомогою вилучення частини прибутків, доходу через дії системи оподаткування, шляхом обов'язкових платежів до бюджету. Вилучаючи засоби, необхідні для загальнодержавних потреб, і певним чином розподіляючи їх, держава здійснює свою фінансову політику так, щоб одночасно впливати на ринок і ринкові стосунки. Такого роду завдання можуть бути вирішені лише за умови тісної взаємодії реальної державно-управлінської практики і динамічного розвитку соціально-політичних та економічних наук.

Сьогодні економічні науки у певному сенсі беруть на себе функції лідера сучасного соціально-гуманітарного знання, забезпечуючи його антропологічний і ціннісний поворот. В останні десятиліття сформувалися наукова парадигма, що чітко заявила про себе, і практика використання економічних методів та інструментарію в області соціології, права, політики, психології, антропології та в інших областях соціально-гуманітарного знання. Реагуючи на такого роду претензії, в сучасній методології науки з'явилася концептуальна назва «економічний імперіалізм», що відображає спроби економістів використовувати математичні й статистичні методи не лише в економічних дослідженнях, але і проникнути за допомогою економетричних методів на територіально-предметне поле різних суспільних наук, завдяки наступальній стратегії низки економістів. Процеси проникнення економіки в сусідні області пов'язані з успішним використанням економічних методів щодо дослідження людського капіталу, освіти, злочинності, економіки, спорту, сімейного життя й інших соціальних явищ. Усе частіше економічні методи побудови теоретичних моделей та аналізу даних знаходять застосування у фінансах, сучасній теорії ігор і теорії контрактів мікроекономіки — у дослідженні контрактів корпоративного і міжнародного права, судових рішень; економічна парадигма раціонального вибору — в оцінці виборчих технологій, формування політичних інститутів.

Проникненню економіки в різні науки про суспільство і людину передували світоглядно-методологічні повороти, які зазнавала на собі неокласична економічна

наука, що сформулювала достатньо загальні умови, за яких твердження про «невидиму руку» ринку перетворилося на математичні теореми про ринкову рівновагу. Інтелектуально привабливий і правильний з формального погляду математичні теореми неокласичної економіки про ринкову рівновагу стверджували, що в умовах досконалої конкуренції, симетричної інформації, відсутності транзакційних витрат розподіл ресурсів у ринковій рівновазі є ефективним («перша теорема добробуту»), і показували, що будь-який ефективний розподіл ресурсів можна отримати як ринкову рівновагу («друга теорема добробуту»).

Тому економісти і почали вивчати реальні ситуації в економіці, далекі від ідеальної моделі ринкової рівноваги, коли кожен агент максимізував свій зиск при заданих цінах, а ціни балансували попит і пропозицію на всіх ринках. Стало зрозуміло, що чіткі математичні теореми не відповідають економічній дійсності, оскільки їх передумови практично не виконуються в реальності, подібно до рівнянь в області фізико-математичного знання, що не заважає економічній науці забезпечувати вивчення реальних проблем економіки, права, невиконання судових рішень, метаморфози економічних і політичних інститутів і здійснювати якісний прорив у поясненні реальних процесів економічної, політичної і правової дійсності.

Міждисциплінарне входження економічної науки в суспільні, використання узвичаєних у природознавстві зразків наукового дослідження з формулюванням передумов, перевіркою гіпотез за допомогою емпіричних даних і кількісних аргументів збагачують якість самих економічних досліджень, виводять економіку на реалістичніші припущення про природу людини (особливо в новій області — нейроекономіці, коли робляться спроби виміряти фізіологічні чинники, наприклад, альтруїзм, рівень щастя, його вплив на економічні показники), про механізми виникнення і розвитку соціальних, політичних і правових інститутів тощо [6, с. 602].

Роль і статус економічної науки сьогодні стосовно взаємодії з іншими науками є настільки значним, що деякі дослідники роблять висновок про те, що «економіку слід визначати не за предметом, а за методом дослідження», «відокремити власне економічні дослідження від фінансової економіки і економіки контрактів та інших аспектів юриспруденції вже неможливо» і що останнім часом досить швидко економіка проникає і в політичну сферу, коли, використовуючи «парадигму раціонального вибору», її прихильники аналізують процеси голосування, формування політичних інститутів і лобіювання з економічної точки зору. Економічний аналіз соціальних процесів виявляє в їх структурі і динаміці цікаві закономірності. Водночас використання в економіці соціокультурних й антропологічних підходів дозволяє зафіксувати низку макроекономічних відмінностей і характеристик у компаративістській економіці.

У сучасній економіці соціальних взаємодій на зміну класичній економічній теорії, яка вважала, що людина поводиться в економіці як «економічний агент» — обачливий й егоїстичний суб'єкт, що дбає лише про свою власну вигоду, приходить антропологічний поворот, що виявляє природні механізми формування альтруїзму, почуття справедливості тощо. В експериментальній економіці нейроекономістами доведено, що люди дійсно хоча б деякою мірою альтруїстичні і готові платити власні гроші за усунення несправедливості і нерівності [7, с. 93].

Соціокультурний контекст у розумінні справедливості європейцями й американцями дозволяє сучасним економістам пояснити макроекономічні відмінності між Європою і Америкою. Вважаючи, що бідні — не ледарі, а жертви обставин і несправедливості, європейці підтримують високу соціальну допомогу і, відповідно, високі податки, американці ж голосують за низький рівень бюджетного перерозподілу і низькі податки. Виявляється, економічному вимірюванню можна піддати і такі антропологічні й особово-суб'єктивні феномени людського буття, як задоволеність життям або щастя.

Попри суб'єктивність, варіативність і залежність від мінливих очікувань показників щастя, економетричні методи все ж таки дозволяють зафіксувати, що саме задоволення від життя, яке відчувається, або щастя є найбільш близьким аналогом функції корисності, або цільової функції економічних агентів. «Економіка щастя» встановлює залежність між збільшенням доходів і зростанням щастя, спадом інфляції і нещастям від зростання безробіття тощо. Установлено, наприклад, що рівень щастя дійсно зростає у міру зростання ВВП, що нещасні люди працюють гірше [8, с. 108].

Широке використання економістами кількісних аргументів, ідеалів і підходів, сформованих у природних науках з формулюванням теоретико-методологічних передумов, обґрунтуванням гіпотез з подальшою верифікацією емпіричних даних й отриманням дійсних результатів у вигляді теоретично переконливих побудов, свідчить про високий статус економіки в сучасній науці, її лідерські амбіції не тільки стосовно соціально-гуманітарного корпусу дисциплін, але і щодо природознавства і техніки. У сучасній економічній науці чіткіше заявляє про себе проблема взаємодоповнюваності двох векторів її розвитку — об'єктивістськи-позитивного, ціннісно-нейтрального вимірювання і соціокультурного, національно-специфічного, аксіологічно наповненого підходу.

З одного боку, тут спрацьовує установка, характерна для розвитку економіки як науки, пов'язана з виявленням сутнісних характеристик економічного господарства, з відповідною системою опису, обґрунтування і доведеності наукових знань, використанням чітко побудованого концептуального апарату, елімінацією ціннісно-суб'єктивістських параметрів за межі наукового дослідження. З іншого боку, навряд чи можна сьогодні ігнорувати в розвитку економіки як живого організму роль національних традицій, соціокультурних чинників, які динамічно інтегруються в економічний простір, визначаючи особливості економічного розвитку різних країн («американська мрія», «японське диво» і таке інше).

Для сучасних методологічних досліджень і в галузі економіки, і в галузі інших соціально-гуманітарних наук при обґрунтуванні механізмів ухвалення управлінських рішень щодо виходу зі світової кризи важливо спиратися на конкретні підходи синергетики як науки про об'єкти, що саморозвиваються, і динаміки нелінійних систем, яка в розуміння розвитку внесла уявлення про кооперативні ефекти, що визначають відтворення цілісності систем, концепцію динамічного хаосу, що розкриває механізми становлення нових рівнів організації, коли випадкові флуктуації в станах нестійкості призводять до формування атракторів у нелінійному середовищі і подальшого виникнення нових параметрів упорядкування. Цей момент детермінує важливу конкретизацію в розумінні механізмів розвитку в найрізноманітніших сферах — природній, соціальній, економічній і духовній. У цьому сенсі синергетичний підхід, разом із системним, стає фундаментальним загальнонауковим принципом, що орієнтує вчених на дослідження механізмів розвитку фізичних і соціальних об'єктів, що складно розвиваються, які вивчаються, процесів нестійкості, станів динамічного хаосу з урахуванням понятійного апарату системних досліджень. З погляду обґрунтування механізмів подолання кризи важливо розрізняти синергетику як науку про системи, що саморозвиваються, з її концептуальним апаратом і принципами, синергетику як сукупність конкретних моделей самоорганізації, вживаних в різних областях знання (фізиці, хімії, біології, політиці, економіці, медицині, освіті тощо) і синергетику як певну стратегію сучасних досліджень, як інтеграційний синергетичний стиль мислення, що орієнтує дослідників на кооперацію, діалог, взаємозбагачення, взаємодоповнення різних наук і підходів, що втілює у собі відкритий тип раціональності, нелінійний характер розвитку, нестійкість, динамічну ієрархічність і необхідність обліку морально-аксіологічних вимірювань наукового пошуку [9, с. 126].

Сучасні філософсько-методологічні дослідження ще не повною мірою враховують чинники соціокультурної динаміки і глобальних змін у сучасній науці, її міждисциплінарний, а точніше кажучи трансдисциплінарний характер, що виражається в посиленні участі громадськості в ухваленні рішень в галузі науково-технічної політики і в необхідності роз'яснення змісту науково-технічних проектів за межами наукового співтовариства. Це саме стосується й ухвалення рішень у глобальній політиці. Саме політика повинна втілювати нормативні ідеї, будучи пов'язаною при цьому з науковими обґрунтуваннями, бо без науки багато проблем через їх складність сучасна політика не може вирішувати. У цьому сенсі сьогодні говорять про так звану трансдисциплінарну науку, що виходить не лише за межі окремих дисциплін, але і дисциплінарної науки взагалі в широке суспільне середовище, що забезпечує етику наукового пошуку й етичну експертизу здійснюваних наукових досліджень [10, с. 80—86].

На XXII Усесвітньому філософському конгресі (Сеул, серпень, 2008) як альтернатива сучасному техногенному суспільству було названо етичне суспільство. На думку французького філософа Jean Goffi, це таке суспільство, де всі його члени дотримуються правил і норм суспільної моралі. Адже індивідуальний і груповий егоїзм підриває сьогодні стабільність розвитку. M. Parizeau з Канади запропонувала: «Потрібна соціальна етика, що обмежує егоїзм; ліберальна демократія має бути поставлена в етичні рамки. Повинен існувати моральний кодекс для правлячих кіл. Нам потрібні загальні правила для всього людства. Для цього нам слід врахувати моральні норми традиційних культур, які сьогодні ігноруються державними структурами при складанні законів» [11, с. 181].

Імпульс етичного повороту соціально-гуманітарних та економічних наук виходить з революційного за своєю суттю розвитку сучасних соціально-політичних та економічних процесів. Ціннісно-антропологічний підхід у розумінні кризових ситуацій сучасної цивілізації виступає сьогодні і як метод пізнання, і як стиль сучасного мислення, бо сьогодні «йдеться про долі людини і нашій цивілізації» [12, с. 4]. Такого роду антропологічні інтенції є загальною тенденцією сучасних соціально-гуманітарних й економічних наук, забезпечуючи їх академічну самостійність і водночас міждисциплінарність, появу нових субдисциплін, діалог та інтеграцію, аксіологічно-етичне наповнення.

Ціннісний та антропологічний повороти в економіці, державному управлінні, політиці, науці задають сьогодні світоглядний ракурс у дослідженні механізмів подолання соціальних наслідків світової кризи. З метою формування механізмів подолання світової економічної кризи, критичного переосмислення ліберальних стандартів і цінностей, шляхів демократичного розвитку суспільства перш за все необхідно виявити динаміку ціннісного повороту, здійснюваного сучасним людством, бо глобальна фінансово-економічна криза багато в чому є кризою системи духовних цінностей [13].

Сьогодні навіть економісти говорять про необхідність ціннісного вимірювання ринкової економіки, відмови від установок «інструменталізації», прагматизації розуму, влади грошей, що усталилися в думках, діяннях і розумах наших сучасників. «Ми мали б, — пише відомий французький економіст Серж Латуш, — побажати такого суспільства, в якому економіка вже не посідала б місце центральної (або єдиною) цінності і не була б останньою стратегічною метою. Це необхідно не лише для того, щоб не було остаточно зруйновано земне середовище, але також і перш за все для того, щоб визволити сучасну людину з фізичної й етичної убогості» [14, с. 96]. Скептичне ставлення до статусу загальнолюдських цінностей посилюється за допомогою дискусій про саме існування людства як суб'єкта, що діє в одній особі. Висловлюється думка про те, що позаду тієї сили, яка в реальній дії грає роль людства, завжди ховається окрема сила, яка за допомогою цього маневру намагається

забезпечити собі переваги в конкуренції з іншими силами. Новітня історична практика все більшою мірою актуалізує ідею неповторності, унікальності, самобутності одиничних й особливих соціальних, культурних утворень, цінностей, традицій кожної країни, кожного регіону, кожної культури, кожного індивіда [15, с. 335]. Гіпертрофовані принципи економічного і політичного лібералізму з яскраво вираженими установками раціоналізму й егоїзму, індивідуальними потребами, правами та інтересами, обертаються на атомізацію суспільства, відрив людини модерна від цілей суспільства, забуття ідеалів колективізму, маркетизацію духовних цінностей [16, с. 33].

На тлі панування ліберальних цінностей в економіці і політиці, експансії глобальної кризи актуалізується необхідність системних досліджень засобами різних соціально-гуманітарних наук проблеми збереження національних пріоритетів у контексті глобалізації, виявлення її впливу на національну культуру, економіку, політику, виявлення залежності національних економік від глобальних фінансових ринків і транснаціональних корпорацій, оптимального характеру ринкового регулювання, механізмів формування економічно єдиного світу, інвестиційних і товарних потоків. Процес глобалізації обумовлюється вільним рухом капіталів і зростаючою залежністю національних економік від глобальних фінансових ринків і транснаціональних корпорацій, коли стираються географічні межі соціальних і культурних систем. У добу глобалізації головними виявляються транснаціональні підходи до організації глобальної системи, в основі якої лежать глобальні тенденції та інститути. Глобалізація тому свідчить не про становлення єдиної цивілізації, що розділяє горезвісні «загальнолюдські» цінності, а про експансію «західної» моделі суспільства і пристосування світу до її потреб [17, с. 48]. Разом з тим, глобалізація парадоксальним, на перший погляд, чином підвищила цінності самобутності, специфіки, неповторності кожної з «одиниць», які об'єднала.

Світова економічна криза вимагає відмовитися від відвертого егоїзму розвинених країн в ім'я вирішення власних стратегічних проблем, перегляду пріоритетів «вільного ринку», орієнтації на комерційний успіх і вигідність за будь-яку ціну і зважати на соціокультурні і ціннісні пріоритети національних держав і співтовариств. В умовах глобальної кризи, поза сумнівом, важливо шукати механізми управління глобальними процесами, встановлення як загальноєвропейської, так і світової демократії, яка б виступала не просто символом національних демократій, а проявом волі самих громадян, реального діалогу різних інтересів, ідентичностей, глобальної відповідальності, ідеалів справедливості для всіх і прагнення до забезпечення блага для власного етносу.

Морально-етичним аспектам демократії велика увага приділялася на Сеульському філософському конгресі. Наголошувалося, що серйозну загрозу для справжньої демократії становлять як егоцентричний індивідуалізм, так і агресивний колективізм. «Для забезпечення демократії потрібні моральні норми, необхідно створити універсальну етику для всіх людей», — вважає M. Parizeau. Критиці неоліберального трактування демократії, яке ігнорує моральні норми, присвятив свою доповідь американський філософ Fred Dallmayr. Він вважає, що демократію слід розглядати як «етичне співтовариство». У цьому розумінні, на його думку, дуже цікавою є соціокультурна спадщина Сходу, зокрема вчення Махатми Ганді про самоврядування народу, а також концепція нового конфуціанства, Tu Weiming, що розвивається. Американський філософ Vittorio Hosle піддав аргументованій критиці домінуючу модель процедурної демократії. Замість формалістичного концепту демократії він запропонував розуміння демократії як розумного засобу для досягнення субстантивно-реальної і міжпоколіньської справедливості [11, с. 182].

У сучасних підходах з переоцінки цінностей демократії спостерігається зростаючий критицизм на адресу демократії західного (європейського, американсько-

го) зразка і недовір'я, що посилюється, в населення різних країн світу, включно з країнами Європи, до ліберальних цінностей і моделей демократичного розвитку. Тенденції звуження бази демократії, її «задушення» (Б. Барбер) проявляються у таких процесах, як незадоволеність широких верств населення «спустошенням» демократії, її ритуалізацією, відсутністю контролю за соціальними процесами, зокрема глобалізацією, з боку демократичної громадськості.

Без спирання на базові цінності і традиції народу є неможливим успіх будь-яких демократичних реформ. Стратегічний вектор державного управління і розвитку повинен відповідати цивілізаційно-культурній і національно-державній ідентичності країни, зберігати і зміцнювати її статус у геополітичному і геостратегічному плані, в міжнародно-економічній, правовій і внутрішньополітичній сферах, спиратися переважно на власний капітал і стимули трансформаційних змін.

Література

1. Шимов В.Н. Мировой финансово-экономический кризис: негативные последствия для Беларуси и пути их преодоления / В.Н. Шимов // Научные труды Белорусского государственного экономического университета. — Мн., 2009.
2. Хабермас Ю. Политические работы / Ю. Хабермас. — М., 2005.
3. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / У. Бек. — М., 2007.
4. Гранин Ю.Д. «Глобальное гражданство» или «глобальная этика» / Ю.Д. Гранин //Философские науки. — 2008. — №10.
5. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. — М., 1999.
6. Яскевич Я.С. Философия и методология науки / Я.С. Яскевич. — Мн., 2007.
7. Fehr E. Theories of Fairness and Reciprocity — Evidence and Economic Applications / E. Fehr, K. Schmidt // Advances in Economics and Econometrics — 8-th World Congress, Econometric Society Monographs. — Cambridge, 2002
8. Di Tella K., McaCulloch R. Some Uses of Happiness Data in Economics / K. Di Tella, R. McCaulloch // Journal of Economic Review. — 2006, June. — Vol. 96.
9. Степин В.С. Научная картина мира в культуре техногенной цивилизации / В.С. Степин, Л.Ф. Кузнецова. — М., 1994.
10. Горохов В.Г. Междисциплинарные исследования научно-технического развития и инновационная политика / В.Г. Горохов В.Г. // Вопросы философии. — 2006. — №4.
11. Мантатов В.В. Глобализация, устойчивое развитие и общество будущего / В.В. Мантатов // Век глобализации. — 2009. — № 1.
12. О настоящем и будущем (размышления о философии). Беседа Б.И. Пружинина с В.А. Лекторским // Вопросы философии. — 2007. — № 1.
13. Яскевич Я.С. Время кризиса — время надежды и диалога / Я.С. Яскевич. — Мн., 2009
14. Latouche S. Die Untervernunft der okonomischen Vernunft / S. Latouche. — Zurich—Berlin, 2004.
15. Мотрошилова Н.В. Цивилизация и варварство в эпоху глобальных кризисов / Н.В. Мотрошилова — М., 2010.
16. Соколова Р.И. Человеческий фактор — неучтенный элемент российского государства / Р.И. Соколова // Вопросы философии. — 2009. — № 5.
17. Иноземцев В.Л. Прогресс и социальная поляризация в XXI столетии / В.Л. Иноземцев // Полис. — 2008. — № 6.

Тетяна КОВАЛЬОВА

МОВНИЙ КОМПОНЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

КОВАЛЬОВА Тетяна Володимирівна,
кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української та іноземних мов НАДУ при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *у статті досліджується співвідношення мови і національної свідомості та самосвідомості, способи вияву останньої через мовні концепти. Визначено пріоритетну роль мовного складника національної самосвідомості у формуванні й реалізації мовної політики держави.*

Ключові слова: *архетип, мова, мовна політика, мовні відносини, національна самосвідомість.*

KOVALEVA T.V.

Annotation: *the paper is devoted to the research of both a correlation between language, national consciousness, and self-consciousness and the meams to express the self-consciousness through some linguistic concepts. The research defines the priority role of a language component of the national identity in the formation and the implementation of the language policy.*

Keywords: *archetype, national self-consciousness, language, language policy, language relations.*

УДК 81.272

Постановка проблеми. На етапі політизації етносу чи поліетнічної спільноти та формування нації, як правило, титульний етнос поширює свої культурні цінності в масштабі держави, підносить їх до рівня національних, виводить свої етнічні архетипи з «підпілля» [4, с. 174]. Трансформуючись з несвідомого у свідоме, етнічні й національні архетипи часто стають визначальними чинниками свідомості особи, етнічної групи, нації в цілому. Так, наприклад, індиферентна до національних проблем особа перетворюється на національно свідомого, політично активного громадянина; репресований, переслідуваний народ (як, скажімо, кримські татари), повернувшись на рідну землю, сконцентрував етнічну енергію, став автономною спільнотою. Паралельно з відродженням національної свідомості індивіда чи етноспільноти відбувається процес відродження або утвердження їхніх мов як атрибуту приналежності до етнічної групи, нації, держави.

Суперечність між розумінням мови як сутності буття людини й людської спільноти, з одного боку, і як форми його, з іншого, є першою важливою суперечністю, яка впливає на роль мовного чинника в процесі консолідації політичної нації. Аналізом проблем мовного розвитку лише у зв'язку з етнічною концепцією нації в Україні зловживають, зокрема, політики, які проголошують себе захисниками національних меншин, серед них росіян, а також окремі українські націоналістичні кола. Вони недооцінюють роль мови як форми національно-культурного розвитку, а отже, і як чинника консолідації нації політичної. Адже будь-яка ознака нації містить у собі певним чином й етнічне, і суто соціальне навантаження, у зв'язку з чим мова є ознакою як етнічної, так і політичної нації. Це підтверджує Ю. Римаренко: «Мова — найбільш етнізована базова ознака нації — тісно пов'язана з таким гостро соціальним явищем, як національна культура, спільність території, крім етнічних, має політичні, психологічні, екологічні параметри» [5, с. 18]. Етнічне і соціальне тісно переплітається у сфері національної психології й національного характеру. Про те, що мова є ознакою саме національної ідентичності, твердять й інші дослідники [4, с. 92].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Уже давно доведено, що мова і свідомість тісно пов'язані між собою й не існують одна без одної. Свідомість — це відображення дійсності нервово-мозковою системою людини, це усвідомлене буття, суб'єктивний образ світу. Вона охоплює як раціональне, так і чуттєве відображення дійсності, як пізнавальне, так і емоційно-оцінне ставлення людини до світу [10, с. 59].

Національна свідомість — це не просто відображення дійсності індивідами, що належать до однієї нації. Це, як зазначає І. Кресіна, цілісна система духовних феноменів нації, у яких відображуються її сутнісні потенції і смисложиттєві інтенції [4, с. 116]. Вона виступає універсальним центром зосередження інтересів, ідей, прагнень і сподівань нації, її мрії та ідеї. «Абсорбуючи їх і „розподіляючи" на певних рівнях та в різних сферах і водночас актуалізуючи конкретні теорії, міфи, парадигми розвитку, редукуючи їх до потреб конкретно-історичної ситуації та певних соціальних і політичних

сил, національна свідомість виступає відтак як універсальна характеристика національного буття» [4, с. 117].

На думку М. Пірен, національна свідомість — це сукупність відповідних соціально-економічних, політичних, морально-етичних, філософських, духовно-релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ідеалів та ціннісних орієнтацій, які характеризують, зумовлюють життєдіяльність окремих націй і народностей в усьому світі [6, с. 5]. Лаконічним, але містким є визначення Ю. Бромлея. Під національною свідомістю він розуміє «весь комплекс уявлень національності про саму себе (у тому числі й належності до неї), її усвідомлених інтересів, цінностей, орієнтирів і настанов щодо ставлення до інших національностей» [1, с. 57].

З усіх цих визначень випливає те, що найважливішою складовою національної свідомості є етнічна і національна ідентичність. Вона у своїй основі є багатовимірною. Проте не викликає сумніву той факт, що одним з її ідентитетів виступає мова. У свідомості людей поняття «мова» і «народ» тісно пов'язані: один народ — це ті, хто розмовляє однією мовою. Саме мова об'єднує народ і відрізняє його від інших народів. Таким чином, етнічний і мовний розподіли людей взаємопов'язані і, як правило, збігаються. О. Потебня писав, що «єдиною прикметою, за якою ми впізнаємо народ, і разом з тим єдиною незамінною нічим умовою існування народу є єдність мови» [7, с. 186—187].

Заслуговує на увагу дещо емоційна, але небезпідставна думка Д. Дроздовського щодо тісного зв'язку мови і свідомості: «У сучасних „мовознавчих полеміках без адресатів" потрібно визнати те, що й досі в Україні є значний відсоток людей, яких можна виокремити в категорію „радянськосвідомих" або „москвосвідомих". Це ті люди, мислення яких — у Москві, у минулому, воно чинить опір новим історичним віхам... Українська мова — це покруч, це малоросійська мова в їхньому розумінні. Заберімо російськомовне населення, і тоді „суржикомовні" перетворяться на тих людей, які не володіють стилістичними, ортоепічними нормами літературної української мови. Проте проблема набагато глибша. Мовлення — прояв свідомості, її лабіринтів, поєднання і розташування нейронів у корі головного мозку. Мовлення відбиває психосоматичний стан людини, воно показує здібності людини, її рівень культури, духовності, свідомості. Суржик — це хвороба, що зачіпає не тільки „порушення мовної норми". Це проблема — психічна, психологічна, гуманітарна...» [2].

Співзвучною з попередньою думкою є теза проекту Концепції державної мовної політики: «Масова присутність в українському інформаційно-культурному просторі іншомовної продукції спричиняє не лише втрату українського мовного простору, але й призводить до руйнації способу думання і деформації ментальності громадян України, прищеплення їм чужих стереотипів та навіювання їм почуття упослідженості та меншовартості. Унаслідок цього відбувається як ерозія ідентичності української нації, так і нищення людського резерву, з якого формується українська еліта» [3, с. 9].

Спільність мови, культури і самосвідомості є суттєвими ознаками нації. Польський письменник Ян Парандовський у творі «Алхімія слова», ніби розвиваючи тезу В. фон Гумбольдта про мову як дух народу, пише: «У словах, у граматичних формах, у синтаксисі закарбовує свій образ душа цього народу; як сліди на закам'янілих пісках від води морів, які давно не існують, закріплені в ній прагнення, уподобання, неприязнь, вірування, забобони, первісні знання про світ і людину».

Літературна мова є найвищим продуктом розвитку нації, вбирає в себе усі писемно-літературні традиції національного розвитку і кращі надбання народнопоетичної творчості. Національна мовна свідомість об'єднує народ як у науково-культурному житті, так і в суспільно-політичному, спрямовує його на діяння. Мова, випливаючи з непізнаних глибин людської природи, людського несвідомого, стає об'єктивованим цементуючим феноменом нації.

Метою статті є дослідження ролі мовного компоненту національної самосвідомості у формуванні мовної політики держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щодо співвідношення мови й етносу в науці немає одностайної думки. Розглядаючи це дискусійне питання,

потрібно враховувати всі чинники, що впливають на формування етносу — мову, культуру, спільність історії, території, психічного складу, наявність державності, самосвідомість. Найголовнішим чинником є самосвідомість: людина усвідомлює, що вона належить до певного етносу, і всі члени цього етносу усвідомлюють, що вони становлять етнічну спільність, відмінну від інших етнічних спільнот. Для усвідомлення окремішності народу найголовнішу роль відіграє мова. Мова поєднує людей більше, ніж класова, партійна, релігійно-конфесійна належність, більше ніж історія народу (її не всі знають), а іноді навіть більше ніж етнічне походження (згадати хоча б А. Кримського, Марка Вовчка, Ю. Клена, Василя Вишиваного, В. Липинського, які не мали в собі української крові, проте українська мова духовно поєднала їх з українським народом). «Ні прозивання, ні віросповідання, ні сама кров предків не роблять людину належною до тієї чи іншої народності… Хто якою мовою думає, той до того народу належить», — писав син датчанина і німкені російський учений В. Даль. Подібну думку знаходимо і в О. Потебні: «Єврея, цигана, татарина, німця, зросійщених настільки, що мовою їхньої заповітної думки стала російська мова, ми не можемо зарахувати ні до якого народу, крім російського» [7, с. 186].

Коли населення США почало усвідомлювати себе окремою нацією, бажання національно виокремитися стимулювало виникнення й розвиток американського варіанту англійської мови, який тепер зафіксований у словнику Ноя Вебстера. Зараз можна говорити про латиноамериканські варіанти іспанської мови. Можливо, ці варіанти з часом переростуть у справжні окремі мови, як це маємо у випадку з болгарською і македонською, румунською і молдавською. Мови з найменшими відмінностями — це різні мови, якщо їх носії усвідомлюють себе різними народами, і навпаки, віддалені діалекти, які суттєво перешкоджають комунікації, наприклад в Китаї чи Німеччині, вважаються однією мовою, якщо мовці не перестають усвідомлювати себе одним народом.

Відмінність народів виявляється й через відмінність мов, що найбільше позначається на їх лексичному складі. Так, наприклад, слова з тотожним денотативним значенням мають різні конотації і створюють різні асоціативні зв'язки. Скажімо, в українській і російській мові зозуля (кукушка) — це вісниця, провидиця, але в українській ще й символ безпритульності, самітності, а також дружини, сестри, матері (позитивна конотація). У російській мові так називають жінку, яка не виховує своїх дітей, покладаючи на інших турботу про них (негативна конотація). У свідомості українця калина — символ краси, здоров'я, дівчини, дівоцтва, любові, України, у росіян калина символізує розлуку і невдале заміжжя.

Особливо національна специфіка асоціювання виявляється в реакціях-порівняннях: укр. очі як волошки, терен, вишні, озера, сонце; рос. глаза — как бусы, искры, звёзды, как у совы; амер. eyes — coins (монети), marble balls (мармурові кулі), ocean (океан); укр. стрункий, як тополя, рос. стройный, как берёза. Виявляється ця відмінність і в топонімічних назвах (пор. московські Черёмушки і київські Осокорки), а також у мовному етикеті: в минулому в Україні діти зверталися до батьків тільки на Ви, а в третій особі, коли йшлося про батьків чи старших людей, вживалися форми множини (батько прийшли, мати попросили).

Визначальне і стабільне в духовності нації, в її ідейно-моральних засадах належить особистості, через яку розкривається національно-культурний тип людини. Особистість є носієм національної самосвідомості, яку можна визначити як «усвідомлення особистістю себе частиною певної національної або етнічної спільноти та оцінка себе як носія національних або етнічних цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації» [6, с. 7]. У національній самосвідомості узагальнюються характерні риси індивідів національного соціуму, утворюється система знань, адекватних дійсності. Ці знання закріплюються в лексиконі національної мови. У зв'язку з цим треба відзначити одну важливу обставину: здебільшого лінгвісти виносять на перший план комунікативну функцію мови, її роль як засобу спілкування. Е. Сепір запропонував поставити на перше місце символічну функцію, а комунікативну вважати похідною від неї: «Більш

правильним є твердження, що спочатку мова є звуковою реалізацією тенденції розглядати явища дійсності символічно, що саме ця властивість зробила її зручним засобом комунікації» [8, с. 312]. Е. Сепір уперше доповнив класифікацію мовних функцій категорією мови як «символу соціальної солідарності». Учений висунув напрочуд лаконічну формулу, яка розкриває сутність цієї функції: «“Він говорить як ми” дорівнює твердженню “він один із нас”». Отже, слова не просто позначають предмети і явища довкілля, а є узагальнюючими знаками, тобто символами, які закріплюють національні концепти. Власне в символічній функції мови й виявляється національний менталітет і національна самосвідомість.

Разом з Е. Сепіром подібну думку висловлює П. Сорокін, який, розглядаючи мовне угруповання (так він називає етномовну спільноту), робить висновок: «Солідарність одномовних осіб є солідарністю осіб однієї культури, одного соціально-психічного покрою… спільність мови є тією умовою, яка викликає притягання одномовних осіб, сприяє перетворенню розрізнених індивідів на узгоджену, організовану єдність, інакше кажучи, сприяє створенню особливої солідарності між одномовними особами» [9, с. 348].

Діалектично пов’язаними основними характеристиками свідомості є раціональне й ірраціональне, які виступають рівнозначними елементами системи етнонаціональних відносин, оскільки вони виникають і функціонують лише в цих відносинах. Національна свідомість є динамічним творчим процесом. Її розвиток є одночасно актом творення нації. Цей акт має два джерела: раціональну свідомість та ірраціональне несвідоме. Енергія творення виникає внаслідок боротьби цих двох протилежностей, витіснення однієї іншою, сублімації (переведення несвідомого у свідоме і навпаки).

І. Кресіна зазначає, що сучасний стан розвитку української національної свідомості характеризується значним посиленням ірраціональних компонент, що пояснюється низкою причин як суб’єктивного, так і об’єктивного характеру [4, с. 127]. Як найважливішу причину дослідниця визначає комбінацію напруг (за К. Юнгом). Вони утворюються з протилежності між духом і матерією. Унаслідок цього виникає надлишок психічної енергії, яка може бути спрямована як на творчі завдання, так і на руйнацію етнополітичного організму. На думку К. Юнга, рух енергії людини в напрямку творчих завдань є результатом того, що глибоко закорінене в природі живого організму. Психологічним механізмом, який трансформує надлишкову психічну енергію у явища культури, є символ. Якщо виходити з того, що мова є знаковою системою, яка виконує символічну функцію, то вона також твориться завдяки креативному руху психічної енергії індивіда, етносу, нації і відображує вироблені ними концепти, усвідомлене ними буття, суб’єктивний образ світу.

Феноменом національної, у тому числі етнічної, свідомості є архетипи. У Малій енциклопедії етнодержавознавства вони визначаються як «певні пресупозиції, тобто схильності, тенденції, які в різні епохи реалізуються в образах, що можуть відрізнятися засобами вираження, але структурно утворюють певні прототипи чи можуть бути реконструйовані як прототипи» [5, с. 114]. Архетипи — це форми вираження колективного несвідомого (К. Юнг), праформи культури (С. Кримський), символічні образи — зорові, звукові, мовні, асоціативні тощо.

В архетипах можна виділити три структурні рівні: індивідуальний, колективний (етнічний та національний) і загальнолюдський. На етнічному (колективному) рівні архетипи існують як елементи етнічної міфології, пам’яті, свідомості, як мовні образи (це яскраво відображується у лексиці і фразеології мови), певні стереотипи поведінки, особливості темпераменту, психології, менталітету.

Суспільні процеси багатьох десятиліть української історії не стали сприятливим ґрунтом для формування національної самосвідомості. Як зауважує І. Кресіна [4, с. 144], сьогодні поряд із позитивними націєтворчими концептами в українській національній свідомості можна відзначити чимало комплексів неповноцінності: упослідженої нації, одвічно гнобленої нації, другосортності, яничарства, державної неспроможності українців, національної соромливості, національного самоїдства,

культурного епігонства, міжнародної безсуб'єктності тощо. На жаль, генетична пам'ять нашого народу ще зберігає цей негатив, який накопичувався протягом століть. Своєрідність ситуації в Україні, для якої характерним є поєднання двох процесів: становлення державності, з одного боку, і подальшої консолідації нації — з іншого, — зумовлює відведення чільного місця відродженню національної самосвідомості, яка, у свою чергу, відіграє важливу роль у відродженні української культури і мови.

Професор І. Ющук зазначає, що викривлену, пошкоджену національну самоідентифікацію значної частини українського народу породжує не тільки недостатня обізнаність зі своїм історичним минулим, а й переважно викривлена мовна ситуація. Це вона масово продукує тип конфліктної мовної свідомості й поширює явище, що в науці називають запозиченим із соціальної психології терміном «ненависть до самого себе», або «самоприниження». На думку І. Ющука, можливість втрати Україною свого історично-інформаційно-культурного простору становить чи не найбільшу загрозу нашому суверенітетові, оскільки в сучасному індустріальному суспільстві засоби масової інформації мають величезний вплив на формування масової свідомості [2].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Сьогодні ми маємо унікальну можливість «перепрограмувати» себе, свою свідомість і самосвідомість. Визнання повноцінності мови, надання їй гідного місця серед інших національних духовних цінностей, повага до неї як до національної святині формує у свідомості людей уявлення про себе як про повноцінну, самодостатню націю, яка здатна творити своє духовне життя й не жебракувати по чужих культурах.

Мовна політика в Україні повинна виходити з принципу поділу українського суспільства на титульний етнос та етнічні меншини. Мовні права цих суб'єктів етнополітики визначені законодавством України, а саме Конституцією України, Законом України «Про мови в Українській РСР», рішенням Конституційного Суду України стосовно застосування державної мови, Законом України «Про національні меншини в Україні», Декларацією прав національностей. Модель «титульний етнос — етнічні меншини» — найоптимальніша для регулювання мовних відносин в Україні. Вона, по-перше, відповідає історичній традиції національного державотворення XX ст., по-друге, обстоює захист національно-державних інтересів з позицій титульного етносу, по-третє, дає можливість задовольнити мовні інтереси представників різних етнічних груп, які входять до складу української нації.

Література

1. Бромлей Ю. Национальные процессы в СССР: в поисках новых подходов / Ю. Бромлей. — М., 1997. — 205 с.
2. Дроздовський Д. «Нації вмирають не від інфаркту, спочатку в них відбирають мову». Рефлексії довкола «непросвіченої двомовності» [електронний ресурс] / Дроздовський Д. — Режим доступу : http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa/strony_ukr02/publicystyka/00pub08.htm.
3. Концепція державної мовної політики. — К. : Управління документального забезпечення секретаріату Кабінету Міністрів, 2006. — 15 с.
4. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси / І. Кресіна. — К. : Вища школа, 1998. — 392 с.
5. Мала енциклопедія етнодержавознавства. — К. : Довіра, Ґенеза, 1996.— 942 с.
6. Пірен М. Національна свідомість і громадянська позиція особистості в сучасному українському суспільстві / М. Пірен // Актуальні проблеми внутрішньої політики. — К. : Вид-во НАДУ, 2005.— Вип. 1(5). — С. 5—20.
7. Потебня А. Мысль и язык / А. Потебня. — К. : Наукова думка, 1993. — 191 с.
8. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи / Э. Сепир // Введение в языковедение. — М., 2000.
9. Сорокин П. Система социологии / П. Сорокин. — Т. 2. — М., 1993.
10. Українська радянська енциклопедія. — Т.10. — К., 1983.

КУЧАБСЬКИЙ Олександр Георгійович, *кандидат географічних наук, доцент Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Львів.*

Анотація: *у статті досліджуються гарантії прав етнонаціональних меншин на самоорганізацію та самоврядування в Україні. Узагальнюються існуючі підходи до врахування етнонаціонального чинника при ймовірній реорганізації адміністративно-територіального устрою України. Проблема реорганізації адміністративно-територіального устрою в Україні розглядається в контексті її відповідності інтересам етнонаціональних меншин.*

Ключові слова: *державне управління, етнонаціональна автономія, етнонаціональні меншини, адміністративно-територіальний устрій, місцеве самоврядування.*

УДК 342.26

Олександр КУЧАБСЬКИЙ

ПРОБЛЕМА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ В КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Одним з принципових питань реорганізації вітчизняної системи державного управління та місцевого самоврядування є доцільність реформування адміністративно-територіального устрою. Однак ні серед представників політичної чи управлінської еліт, ні серед науковців досі не досягнуто консенсусу щодо масштабів такого реформування. Поряд з цим ніхто не наважується ставити під сумнів необхідність удосконалення наявної адміністративно-територіальної структури. До найбільш дискусійних концептуальних питань адміністративно-територіальної реорганізації в Україні заведено відносити проблеми федералізації, політичної та етнонаціональної автономії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом до питань реорганізації адміністративно-територіального устрою в Україні прикута увага не лише фахівців з державного управління, а й правників, економістів, географів та істориків. Зокрема, проблему етнонаціональних меншин у контексті адміністративно-територіальної реформи в Україні досліджували М. Дністрянський, М. Долішній, С. Друзюк, А. Дуда, В. Євтух, О. Кошель, П. Надолішній, О. Орзіх та ін. Поряд з цим додаткового аналізу потребують питання узагальнення існуючих підходів до врахування етнонаціонального чинника при ймовірній реорганізації адміністративно-територіального устрою України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Ставилося за мету проаналізувати сутність поняття «етнонаціональна автономія» та дослідити правові гарантії прав етнонаціональних меншин на самоорганізацію та самоврядування в Україні. Крім цього, проблему реорганізації адміністративно-територіального устрою розглянуто в контексті доцільності збереження цілісності мікросоціальних систем, сформованих на основі нечисленних в Україні етнонаціональних меншин.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Автономія є одним з дієвих механізмів організації життєдіяльності конкретних соціальних спільнот. Особливого значення в організації системи управління набуває проблема реалізації права на автономію з боку етнонаціональних меншин. Під національною меншиною в Україні А. Дуда пропонує розуміти «будь-яку неукраїнську етнічну спільність, складену з громадян України, яка усвідомлює свою етнічну ідентичність, веде власне національно-культурне і громадське життя» [6, с. 212].

Особлива увага до проблем етнонаціональних меншин випливає з принципів сучасної європейської цивілізації. Зокрема, Стаття 7 Європейської хартії регіональних або меншинних мов передбачає «врахування географічного простору кожної регіональної або меншинної мови з метою забезпечення, щоб існуючий раніше або новий адміністративний розподіл не створював перешкод розвиткові відповідної регіональної або меншинної мови» [7]. Стосовно цього очевидним є застосування територіального підходу з метою збереження наявних ареалів розселення етнонаціональних меншин.

В Україні низка питань, пов'язаних з організацією життєдіяльності етнонаціональних меншин, знайшла своє висвітлення у Конституції. Наприклад, стаття 11 Конституції України гарантує державне сприяння розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [9].

Однак у Конституції не передбачено права етнонаціональних меншин на територіальну автономію. Поряд з цим змагання окремих етнонаціональних меншин за законодавче гарантування права територіальної автономії сягає періоду становлення державної незалежності України. Зокрема, право на утворення національних адміністративно-територіальних одиниць у місцевостях традиційного компактного проживання національних меншин передбачалося Декларацією про державний суверенітет України [5, с. 88]. Аналогічне положення містилося у ч. 2 ст. 107 проекту Конституції України в редакції від 1 липня 1992 року.

На доцільності забезпечення права національних меншин на територіальну автономію у місцевостях їх компактного проживання наголошували, зокрема, В. Баранчук [2, с. 69], С. Друзюк [5, с. 88], П. Надолішній [14, с. 70], М. Федчишин та В. Фрончко [16, с. 40] тощо. Проте практика засвідчила, що реальні спроби окремих етнонаціональних спільнот реалізувати це право в Україні не мали успіху. Наприклад, 1 грудня 1991 року 83 % жителів Болградського району Одеської області, передусім болгар, гагаузів, а також українців, росіян, молдаван, албанців та інших, проголосували за створення такого етнонаціонального округу [13, с. 134]. Однак ні це, ні інші спроби етнонаціональної самоорганізації в Україні не були доведені до логічного завершення.

Аналітики стверджують, що в умовах української демократії немає реальної необхідності у запровадженні такої форми територіального управління на місцях, як територіальна автономія для етнонаціональних меншин, оскільки всі їхні потреби та вимоги належним чином забезпечуються у загальнонаціональному політико-правовому полі. А. Дуда зауважує, що «у демократичних державах задоволення потреб представників національних меншин має, як правило, екстериторіальний характер і забезпечується не в контексті регіональної політики, а шляхом видання загальнодержавних актів» [6, с. 212]. Таким чином, серед вітчизняних науковців набув популярності такий механізм вирішення проблеми, як екстериторіальна автономія. Наприклад, М. Дністрянський вважає, що саме екстериторіальна форма (національно-культурна автономія, «національно-персональна» автономія) має стати головною формою організації самоврядування етнонаціональних меншин [3, с. 38].

Масштаби інституціоналізації суспільно-політичного життя етнонаціональних меншин в Україні загалом забезпечують порівняно значний рівень їх самоорганізації та екстериторіального самоврядування. Станом на 2006 рік в Україні діяло понад 800 громадських організацій національних меншин (з них понад 30 зареєстровані як усеукраїнські громадські організації). Серед тих, хто проводить ефективну роботу заради задоволення етнокультурних потреб представників національних меншин, О. Кошель виділив Асоціацію національно-культурних об'єднань України, Спілку поляків в Україні, Єврейську раду України, Демократичну

KUCHABSKY O.G.

Annotation: *the guarantees of rights to self-organization and self-government for ethnonational minorities in Ukraine are studied. The available approaches to the account of the ethnonational factor at a probable reorganization of Ukraine's administrative-territorial structure are generalized. An ethnonational autonomy is examined as a mechanism of the civilized decision of problems of ethnonational minorities. The problem of reorganization of Ukraine's administrative-territorial structure is examined in the context of its correspondence to the interests of ethnonational minorities.*

Keywords: *public administration, ethnonational autonomy, ethnonational minorities, administrative-territorial structure, local self-government.*

UDC 342.26

спілку угорців України, Федерацію грецьких організацій в Україні, Асоціацію болгарських національно-культурних товариств та ін. [12, с. 247].

Аналізуючи етнополітичну ситуацію в Україні, С. Конончук стверджує, що в Україні відсутня політика цілеспрямованої національної дискримінації на державному рівні [10, с. 183]. Проте реальний стан міжетнічних стосунків важко класифікувати як ідеальний. В. Євтух у своїх дослідженнях звертає увагу, що в Україні мають місце прояви дискримінації щодо окремих етнічних груп у різних сферах, починаючи від правової та закінчуючи особистісною [8, с. 34]. Поряд з цим, як підсумовує О. Кордун, «в українському етнополітичному просторі не існує міжетнічних суперечностей, яких не можна було б подолати мирними, компромісними засобами» [11, с. 163].

Найбільш тривожні очікування активних етнонаціональних меншин в Україні стосуються планів реорганізації адміністративно-територіального устрою України. Вважається, що зміни існуючої системи територіальної організації влади можуть зашкодити усталеним елементам етнічного самоврядування. Аналізуючи концепцію адміністративно-територіальної реформи, розроблену під керівництвом Р. Безсмертного, М. Орзіх звернув увагу на недостатність урахування у ній саме етнонаціонального чинника [15, с. 13]. На цій проблемі зосередили свою увагу також М. Долішній та Л. Шевчук, відзначаючи, що «поділ на адміністративно-територіальні одиниці за новими критеріями може наразитися на спротив національних громад у разі, якщо нові межі громад і районів порушать баланс інтересів, що вже склався» [4, с. 7].

Особливості етнічного чинника в адміністративно-територіальному розмежуванні досліджував П. Надолішній, на думку якого, самоврядування в Україні «обов'язково буде формуватися з урахуванням місцевих культурно-історичних умов», незважаючи на його уніфіковану на законодавчому рівні модель [13, с. 146]. Крім цього, П. Надолішній переконаний, що в Україні неминучою є «тенденція до моноетнічності» у процесі зміни адміністративно-територіального поділу. На думку науковця. це проявлятиметься в «об'єднанні більшої частини етнічної спільноти в межах однієї адміністративної одиниці наступного (вищого) після села і селища рівня» [13, с. 147]. Окремі вітчизняні аналітики не виключають також можливості посилення тенденції до політичної самоідентифікації численних українських субетнічних груп (лемків, бойків, русинів та інших), адже така тенденція у цілому відповідає загальноєвропейській ситуації [1, с. 17].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Етнонаціональна автономія є механізмом цивілізованого вирішення проблем етнонаціональних меншин. В Україні конституційні гарантії прав етнонаціональних меншин на самоорганізацію не містять механізму територіальної автономії. Однак ймовірна реорганізація адміністративно-територіального устрою України може призвести до руйнування усталених елементів етнічного самоврядування. У зв'язку з цим при адміністративно-територіальній реорганізації в Україні доцільно забезпечити збереження цілісності існуючих етнонаціональних мікросоціальних систем.

У контексті адміністративно-територіальної реформи слід звернути особливу увагу на доцільність збереження цілісності мікросоціальних систем, сформованих на основі нечисленних в Україні етнонаціональних меншин. Не слід також забувати стосовно цього про відносну нестабільність етнонаціонального середовища та деяку спонтанність міжнаціональних відносин.

У подальших дослідженнях вважаємо за доцільне зосередитися на забезпеченні прав етнонаціональних меншин на повноцінне територіальне самоврядування та напрацюванні механізмів їх активного впливу на ймовірні зміни існуючих адміністративних меж в Україні.

Література

1. Адміністративно-територіальний устрій України. Проблемні питання та можливі варіанти їх вирішення / [С.О. Сивоконь, В.А. Яцюк, А.П. Заєць та ін.];

під. заг. ред. В.Г. Яцуби. — К. : вид-во Поліграфічного центру Українського ДАГП Мінекоресурсів України, 2003. — 321 с.

2. Баранчук В. Роль місцевого самоврядування в становленні та реформуванні системи територіальної організації державної влади в Україні / В. Баранчук // Вісник державної служби України. — 1998. — № 4. — С. 66—77.

3. Дністрянський М. Чи потрібно реформувати адміністративно-територіальний устрій України? (політико-географічний погляд) / М. Дністрянський // Політична думка. — 2001. — № 1—2. — С. 28—38.

4. Долішній М. Деякі підходи до вирішення проблем удосконалення адміністративно-територіального устрою України / М. Долішній, Л. Шевчук // Економіка України. — 2006. — №11. — С. 4—11.

5. Друзюк С. Проблеми інституту місцевого самоврядування в аспекті конституційних поглядів М.С. Грушевського / С. Друзюк // Право України. — 1998. — № 3. — С. 87—88.

6. Дуда А. Особливості реалізації регіональної та кадрової політики органами державної влади в регіонах компактного розселення національних меншин / А. Дуда // Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку / Український незалежний центр політичних досліджень; за заг. ред. Ю. Тищенко. — К., 2006. — С. 211—230.

7. Європейська хартія регіональних або меншинних мов. — Ст. 7 (цит. за: Семьоркіна О. Нова регіональна політика крізь призму міжнародних зобов'язань України у сфері забезпечення прав національних та мовних меншин / О. Семьоркіна // Регіональна політика України : формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку / Український незалежний центр політичних досліджень; за заг. ред. Ю. Тищенко. — К., 2006. — С. 235).

8. Євтух В. Досвід вирішення етнонаціональних проблем: концептуальні засади і практичні заходи / В. Євтух // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду. — К. : УНЦПД, 2004. — С. 34.

9. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

10. Конончук С. Політика багатокультурності та консолідація українського суспільства: проблеми і перспективи / С. Конончук // Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку / Український незалежний центр політичних досліджень : за заг. ред. Ю. Тищенко. — К., 2006. — С. 183—210.

11. Кордун О. Аналіз питань щодо врахування радянської спадщини в соціогуманітарній політиці України / О. Кордун // Регіональна політика України : формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку / Український незалежний центр політичних досліджень; за заг. ред. Ю. Тищенко. — К., 2006. — С. 161—180.

12. Кошель О. Державна політика і заходи органів державної влади із забезпечення культурних і гуманітарних потреб національних меншин в Україні / О. Кошель // Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку / Український незалежний центр політичних досліджень; за заг. ред. Ю. Тищенко. — К., 2006. — С. 243—254.

13. Надолішній П.І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики : [моногр.] / П.І. Надолішній. — К., 1998.

14. Надолішній П. Самоорганізація національних меншин в адміністративній реформі / П. Надолішній // Віче. — 1999. — № 5. — С. 70—84.

15. Орзіх М. Інноваційна реконструкція адміністративно-територіального устрою України / М. Орзіх // Право України. — 2005. — № 7. — С. 11—15.

16. Федчишин М. АТУ вчора, сьогодні і завтра / М. Федчишин, В. Фрончко // Віче. — 2000. — № 9. — С. 38—46.

МІХАЛЬСЬКІ Томаш,
доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету, м. Гданськ, Польща.

Анотація: *у статті досліджується вплив системної трансформації, зокрема феномен homo sovieticus, на зміни ситуації в сфері охорони здоров'я європейських посткомуністичних держав (протягом 1990—2003 рр.). З використанням методу канонічного аналізу виокремлено чинники, що впливають на ситуацію в сфері охорони здоров'я, які вдалося вписати в математичну модель. Метод застосовувався двічі: для 1990 та 2003 рр. Крім цього, досліджено дві групи біхевіоральних чинників. Перша пов'язана з теорією культурної спадщини, а друга — з інтенсивністю впливу на суспільства деструктивної комуністичної пропаганди.*

Ключові слова: *ситуація в сфері охорони здоров'я, європейські посткомуністичні держави.*

УДК 613/614(4).000.141

Томаш МІХАЛЬСЬКІ

АРХЕТИП HOMO SOVIETICUS ТА СИТУАЦІЯ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ

Більшість східноєвропейських держав були поневолені комуністичним режимом протягом майже половини століття, тобто від Другої світової війни і до падіння комунізму. Однак східна частина Білорусі, Центральної та Східної України, вся Росія перебували під комуністичним пануванням ще з часу закінчення Першої світової війни. Такий тривалий період спричинив значні культурні деформації у спільнотах цих держав. Це призвело до формування «нового» типу людини, визначеного священиком та професором Й. Тішнером як homo sovieticus [17]. Крім того, в перші роки після розвалу комунізму згадані спільноти переживали так звану «посткомуністичну травму» [16]. Ці дві обставини спричинили синергетичний ефект, який дуже негативно вплинув на низку трансформаційних процесів у посткомуністичних країнах. Наше дослідження охопило такі посткомуністичні країни як Албанія, Білорусь, Болгарія, Хорватія, Чеська Республіка, Естонія, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, Словенія, Україна та Угорщина.

Метою цього дослідження є вивчення, як архетип homo sovieticus вплинув на зміни в стані здоров'я населення згаданих країн протягом 1990—2003 рр. Цей період означено як період трансформації, оскільки він охоплює час від першого року першого некомуністичного уряду в регіоні (Польща) до останнього року перед вступом країни до Європейського Союзу.

Щоб виокремити біхевіоральні чинники, серед усіх чинників, що впливають на стан здоров'я, було використано канонічний аналіз, про який йтиметься нижче. Прийнято, що на ситуацію зі станом здоров'я впливають різні групи чинників. Частину з них можна дослідити за допомогою математичної моделі. Натомість іншу частину неможливо змоделювати. Тому для частини чинників ми змушені будемо застосувати біхевіоральні методи.

Канонічний аналіз дозволяє створити модель яка допомагає визначити вплив прийнятих чинників (незалежних змінних) на залежні змінні та описати ситуацію в сфері охорони здоров'я [1; 4; 5; 7; 9; 10; 11; 14; 15]. Метою його застосування є отримання інформації про те, яким чином взяті до уваги незалежні змінні впливають на рівень змінних залежних. Нами двічі застосовано просторовий підхід (для 1990 і 2003 років), в якому об'єктами дослідження обрано окремі країни. З технічних причин (велика чисельність населення) Росію було виключено з математичного аналізу.

На думку статистиків, канонічний аналіз є узагальненням множинної регресії. На практиці це означає, що ми оперуємо двома підмножинами змінних (залежних, як правило означених у вигляді сукупності V, і незалежних, означених U). Ці змінні ми трансформуємо так, щоб отримані пари канонічних змінних репрезентували найвищий ступінь кореляції. З точки зору інтерпретації результатів важливо, який відсоток від різниці вихідних змінних міститься в статистично значущих канонічних змінних. Це дозволяє визначити коефіцієнт надмірності. Для інтерпретації отриманих результатів також має важливе значення визначення характе-

ру канонічних змінних, для чого застосовується аналіз значення канонічних ваг і величин між отриманими канонічними змінними та початковими базовими змінними. При аналізі взято до уваги ті пари канонічних змінних, які виконали умову статистичного значення p = 0,05.

Детально зазначені розрахунки показано в нашій монографії [6]. Нижче наводиться лише той її фрагмент, який пов'язаний з об'єктом цього дослідження. Дані, використані у математичному аналізі, отримано з бази даних Європейського регіонального бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я (HFA-DB, 2007, HFA-MDB, 2007) і Світового банку (WDI, 2006).

При відборі діагностичних змінних ми використали модель Є. Парисека [8]. Отже як залежні змінні, які характеризують ситуацію зі станом здоров'я, прийнято:

y_1 — смертність на 100 тис. населення;

y_2 — дитяча смертність на 1000 живих новонароджених;

y_3 — стандартизовану вікову передчасну смертність чоловіків (25—64 років) на 100 тис. населення;

y_4 — захворюваність на туберкульоз на 100 тисяч населення;

y_5 — захворюваність основними хворобами, що передаються статевим шляхом (сифіліс та гонорея) на 100 тисяч населення.

Як незалежні змінні, які описують вплив на стан здоров'я, було взято:

x_1 — валовий внутрішній продукт[1] на особу (за купівельною спроможністю у дол. США станом на 2000 р.);

x_2 — інфляція (з урахуванням дефлятора[2] валового внутрішнього продукту, виражена в поточних %);

x_3 — рівень зареєстрованого безробіття в %;

x_4 — кількість публікацій у наукових журналах на 100 тисяч. громадян;

x_5 — кількість лікарів у розрахунку на 100 тисяч населення;

x_6 — частка населення у віці 65 років і старше (у % від загального обсягу);

x_7 — викиди двоокису вуглецю (в тис. т на км² площі).

Для 1990 року трансформацію вихідних змінних у канонічні здійснено таким чином, що при заданому рівні значущості (поріг p = 0,05), тільки перші пари канонічних змінних необхідно брати до уваги. Надмірність цієї пари досягла 44,0%, що не є надто високим значенням. Також невисоких значень набувають різниці, виділені для сукупностей незалежних змінних (U) і залежних (V), досягнувши відповідно 36,0% і 44,9%. У свою чергу, канонічна кореляція набула значення 0,979. Таким чином, першу пару канонічних змінних можна описати такою формулою:

$$U_1(1990) = -0{,}141\ x1(1990) + 0{,}076\ x2(1990) + 0{,}020\ x3(1990) - 0{,}072\ x\ 4(1990) - 0{,}269\ x5(1990) - 0{,}799\ x6(1990) + 0{,}021\ x7(1990).$$

$$V_1(1990) = -0{,}772\ y_1(1990) + 0{,}421\ y_2(1990) + 0{,}054\ y_3(1990) + 0{,}054\ y_4(1990) + 0{,}132\ y_5(1990).$$

[1]Валовий внутрішній продукт є загальною вартістю товарів і послуг, вироблених протягом певного періоду економікою, з врахуванням державних і приватних видатків, інвестицій в основний капітал, змін запасів netto та експорт netto, тобто переважання експорту над імпортом [13].

[2]Дефлятор є різницею між реальними і номінальним валовим внутрішнім продуктом, що відповідає рівню інфляції в економіці [13].

MICHALSKI T.
Habilitated doctors, University of Gdańsk, Poland.

Annotation: *the aim of the present study is to trace how a political transformation, especially transformations connected with the homo sovieticus, has influenced changes in the health situation in European post-communist countries (in the period of 1990-2003). Applying the canonical correlation analysis method, factors distinguishing a health situation were singled out within a mathematical model. The method was applied twice: for 1990 and for 2003. Two groups of behavioral factors are studied: they are related, respectively, to the theory of cultural heritage and to the intensity of affecting the society by destructive communist propaganda.*

Keywords: *health situation, European post-communist countries.*

UDC 613/614(4).000.141

Розглядаючи значення канонічних ваг і структуру канонічних навантажень чинників держав регіону в 1990 р., можна стверджувати, що найважливішим чинником відмінності ситуації в області охорони здоров'я є демографічне старіння населення досліджуваних країн. Насамперед це віддзеркалювалося у рівнях смертності в цілому, меншою мірою — в дитячій смертності та передчасній смертності чоловіків. Тим не менш, симптоматичною є відсутність істотного впливу на просторові зміни ситуації в області охорони здоров'я в 1990 році захворюваності на туберкульоз, сифіліс і гонорею.

Інший вигляд має модель, яка зображає ситуацію в області охорони здоров'я в 2003 р. Оскільки жодна отримана пара канонічних змінних не перевищила встановленого порогу значущості (p = 0,05), було здійснено аналіз матричних графіків розсіювання для визначення точок відставання. Виявилося, що найбільше відрізняється від інших Албанія. Отже, було повторно сконструйовано модель, цього разу без даних для цієї країни. Виявилося, що в такому разі є статистично значущою перша пара канонічних змінних, для якої кореляція становить 0,988, а надмірність для змінних, що характеризують стан здоров'я, становить 51,4%. Різниці, виділені для сукупностей змінних незалежних (U) і залежних (V), відрізняються одна від одної, набуваючи, відповідно, 30,6% і 52,7%. Її особливість можна охарактеризувати на основі такої формули:

$U'_1(2003) = -0{,}896\, x'1(2003) + 0{,}005\, x'2(2003) — 0{,}570\, x'3(2003) + 0{,}187\, x'4(2003) — 0{,}290\, x'5(2003) + 0{,}233\, x'6(2003) — 0{,}267\, x'7(2003)$.

$V_1(2003) = 0{,}443\, y'_1(2003) + 0{,}319\, y'_2(2003) + 0{,}047\, y'_3(2003) + 0{,}291\, y'_4(2003) + 0{,}196\, y'_5(2003)$.

(' при змінній (як канонічній, так діагностичній) означає, що в аналізі з групи держав вилучено Албанію).

Розглядаючи значення канонічних ваг і структуру канонічних навантажень чинників (за винятком Албанії), у 2003 році спостерігаємо насамперед його відносно слабку здатність пояснити дані, особливо у зв'язку із захворюваністю, яка власне робила ситуацію в сфері охорони здоров'я найбільш різноманітною.

Цікаву інформацію забезпечує просторовий аналіз обох перших канонічних змінних для 1990 і 2003 років. З нього випливає великий розрив між значеннями незалежних і залежних змінних для Естонії, Латвії та Латвії. У той же час ця диспропорція в 2003 році є значно меншою, ніж у 1990 році. Ситуація в області охорони здоров'я в Литві, Латвії та Естонії є незадовільною та схожою до відповідної ситуації в Білорусі, Україні та Молдові. Натомість вплив виявлених чинників, що обумовлюють ситуацію в області охорони здоров'я в Литві, Латвії та Естонії, є схожим до зафіксованого в колишніх північних сателітах СРСР (зокрема у Польщі, Словаччині та Угорщині). Виходячи з цього, ми припустили, що у випадку з Литвою, Латвією та Естонією мають місце дуже сильні чинники, які залишаються « невидимими» для побудованої моделі дослідження.

Біхевіоральні чинники, які важко описати математично, але які впливають на стан здоров'я населення в регіоні, можна розділити на дві групи. Перша пов'язана з теорією культурної спадщини, висунутою Д. Скшипіньським [12], який у досліджуваних нами межах виділив п'ять таких груп: інтегрована латинська (Чеська Республіка та Словенія), незінтегрована латинська (Хорватія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Угорщина), візантійська (Білорусь, Україна), орієнтально-візантійська (Болгарія, Македонія, Молдова, Румунія) і східна (Албанія). Друга пов'язана з інтенсивністю руйнівного впливу на суспільство комуністичної пропаганди. Крім Албанії, згадана пропаганда сильніше вплинула на країни, які раніше були частиною СРСР, ніж на решту посткомуністичних держав регіону. Таким чином, можна припустити, що ступінь homo sovieticus, а також поява в соціальній сфері травми посткомунізму були тут сильнішими.

Порівнюючи результати, отримані в результаті застосування канонічного аналізу, а також другої групи біхевіоральних чинників, спостерігаємо однозначно негативний вплив факту приналежності до колишнього Радянського Союзу на зміни у стані здоров'я населення. Частина цього впливу, особливо в економічній та пов'язаній з нею соціальній сферах, пояснюється за допомогою математичних моделей. Однак гіршу ситуацію зі здоров'ям населення, яке проживає у Литві, Латвії та Естонії, ніж це випливало б з результатів канонічного аналізу, можна пояснити високим рівнем homo sovieticus, а також більшою інтенсивністю травми посткомунізму. При цьому основний вплив має тут значний рівень колонізації цих трьох країн окупантом (тобто владою в Москві), оскільки слов'янське російськомовне населення, яке прибуло до цих країн після 1944 року, досі становить значну кількість.

Література

1. Clark D. Understanding canonical correlation analysis // Concepts and Techniques in Modern Geography. — 1975. — № 3.
2. HFA-DB, 2007 : European Health for All Database // WHO Regional Office for Europe, Copenhagen, 2007 [WWW, CD-ROM].
3. HFA-MDB, 2007 : European mortality database // WHO Regional Office for Europe, Copenhagen, 2007 [WWW, CD-ROM].
4. Kaczmarek Z., Parysek J.J. Zastosowanie analizy wielowymiarowej w badaniach geograficzno-ekonomicznych / Kaczmarek Z., Parysek J.J. // Metody ilościowe i modele w geografii / Z. Chojnicki (red.). — Warszawa : PWN, 1977. — S. 94—127.
5. Krzyśko M., Ratajczak W. Analiza kanoniczna / Krzyśko M., Ratajczak W. // Listy Biometryczne. — 1978. — № 65—67.
6. Michalski T. Sytuacja zdrowotna w europejskich krajach postkomunistycznych w dobie transformacji / Michalski T. — Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2010.
7. Parysek J.J. The application of principal component analysis and canonical analysis to the study of socio-economic spatial structure and its changes / Parysek J.J. // Questiones Geographicae. — 1977. — №4. — S. 131—148.
8. Parysek J.J. Planowe kształtowanie środowiska człowieka // Ochrona zabytków a gospodarka przestrzenna Polski / Parysek J.J.; A. Kozłowska-Kamzowa (red.), Biuletyn Informacyjny IGiPZ PAN. — 1985. — №52. — S. 47—56.
9. Parysek J.J. A Multivariate Statistical Model of the Influence of Pathogenic Factors on the Spatial Structure on the Polish Population's Health (Using the Canonical Correlation Model) / Parysek J.J. // Geographia Medica. — 1987. — №17. — S. 177—185.
10. Parysek J.J. Regional Differentiation of Heath of the Inhabitants of Poland /Parysek J.J. // Geographia Medica. — 1991. — №21. — S. 15—34.
11. Ratajczak W. Zastosowanie analizy kanonicznej w badaniach geograficznych // Analiza regresji w geografii / Z. Chojnicki (red.). — Warszawa : PWN, 1980. — S. 69—82.
12. Skrzypiński D. Ogólna charakterystyka państw regionu / Skrzypiński D. // Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza / A. Antoszewski (red.). — Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006. — S. 17—34.
13. Słownik Reutera. Międzynarodowe terminy ekonomiczne i finansowe. — Warszawa : BKKI — Powszechna Agencja Informacyjna, 1992.
14. Stanisz A. Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny / Stanisz A. — T. 3. Analizy wielowymiarowe. — Kraków : StatSoft Polska, 2007.
15. Stokowski F. Analiza kanoniczna i inne problemy badań wielowymiarowych w demografii / Stokowski F. // Wiadomości Statystyczne. — 1985. — №1. — S. 7—9.
16. Sztompka P. Trauma wielkiej zmiany / Sztompka P. — Warszawa : IPN PAN, 2000.
17. Tischner J. Etyka solidarności oraz Homo Sovieticus / Tischner J. — Warszawa : Wydawnictwo Znak, 2005.
18. WDI, 2006 : World Development Indicators. — Washington : World Bank, 2006 [CD-ROM].

ОКСАМИТНИЙ Юрій Анатолійович,
аспірант Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Анотація: *у статті охарактеризовано процес становлення моделі суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку Єгипту за часів президентства Г.А. Насера. Головну увагу приділено формуванню особливого архетипу політичного діяча Єгипту у перші роки його президентської каденції.*

Ключові слова: *«вторинна модернізація», суспільний устрій, іслам, «насеризм», арабський націоналізм, єгиптизація.*

OKSAMYTNYI YU.A.

Annotation: *the article describes the process of formation of a model of the socio-political and the socio-economic development of Egypt during the Nasser's governing. The main attention is paid to the formation of the special archetype of an Egyptian political figure in the early years of his presidential term.*

Keywords: *«secondary modernization», the social system, Islam, the «nasserism», the Arabic nationalism, «egyptization».*

УДК 94(620)"1952/1970":323

Юрій ОКСАМИТНИЙ

СТАНОВЛЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ Г.А. НАСЕРА ЯК АРХЕТИП ДЕРЖАВНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ЄГИПТУ (1952—1970 РР.)

Постановка наукової проблеми. 23 липня 2010 р. відзначатиметься п'ятдесят восьма річниця революції «вільних офіцерів» в Єгипті, що дала світу найвидатнішого лідера арабського світу XX ст. — Гамаль Абдель Насера. Єгипетський президент не тільки створив власну модель розвитку держави, але й став політиком «нового типу», що прагнув модернізувати суспільний устрій на основі традиційного устрою життя народу.

Актуальність та виділення раніше невирішених частин загальної проблеми. Протягом півстолітнього періоду як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії з'явилася низка досліджень, присвячених розвитку революційних процесів у Єгипті. Попри різноманіття оцінювальних поглядів, більшість праць ґрунтується на ідеологічних переконаннях, притаманних для попередніх епох. Окрім того, більшість наукових досліджень, присвячених цій проблемі, характеризують суспільно-політичні перетворення в Єгипті або необхідністю боротьби проти колоніалізму та імперіалізму, або впливом міжнародних відносин. Однак залишається поза увагою позиція, згідно з якою особистість Г.А. Насера як політика є особливим архетипом державного діяча, що сформувався в період «вторинної модернізації» країн Арабського Сходу. У зв'язку з цим існує необхідність розгляду початкового етапу формування державної, економічної та соціальної моделі розвитку Єгипту в контексті становлення Г.А. Насера як політика-реформатора.

Об'єкт дослідження: архетипічний образ Г.А. Насера як політика-реформатора єгипетського суспільства.

Предмет дослідження: формування Г.А. Насером власної моделі розвитку Єгипту на основі модернізації суспільства при збереженні арабських традицій суспільного устрою.

Мета статті: прослідкувати процес становлення Г.А. Насера як політика-реформатора арабського «традиційного» суспільства під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників та охарактеризувати його власну модель розвитку Єгипту й усього Арабського Сходу.

Аналіз наукових джерел. Запропонована стаття ґрунтується на публікаціях радянських, а також сучасних російських, українських, американських та європейських учених. Радянські дослідники розглядали становлення політики Г.А. Насера крізь призму соціалістичних перетворень у країні та обґрунтовували необхідність подолання відсталості шляхом звільнення від імперіалізму (Беляєв І., Прімаков Є., Ковтунович О.). Важливими для осмислення проблеми є роботи Ж.-Б. Дюрозеля, П. Джонсона, Дж. Гренвілла, які оцінювали політику Г.А. Насера в світлі міжнародної дипломатії та міжнародних відносин. Статті Голдобіна А., Елистратової Т., Лялькіної А. дали змогу з'ясувати передумови становлення державної моделі розвитку країни. Джерельною базою при написанні статті стали збірка відібраних промов та виступів Г.А. Насера та його праця автобіографічного характеру «Філософія революції», які розкривають еволюцію його політичних поглядів та розвиток провідних напрямків державного управління.

Виклад основного матеріалу. Середина XX ст. стала революційною для багатьох країн Азії та Африки. Важливі історичні події, що не оминули й Близький Схід, вплинули не тільки на зміну політичної карти регіону, але й позначилися на еволюції соціально-економічного, культурного, духовного життя арабів. Це призвело до серйозних зрушень і в ідеології нових правлячих режимів, що стало безпосереднім чинником формування нових елементів суспільно-політичної свідомості громадян держав Близького Сходу.

Розпад Османської імперії, дві світові війни, занепад колоніальної системи спричинили «трансформацію соціально-політичної думки на Арабському Сході» та вплинули на «поведінковий стереотип арабських народів» [1, с. 18]. Відчуття беззахисності перед новими суспільно-політичними реаліями, криза ісламського світогляду у зв'язку з утратою Стамбулом статусу «столиці» ісламського світу, загальне зубожіння народу не могли не відбитися на уявленнях людей про ідеал держави та її правителя.

В арабських країнах, які через об'єктивні та суб'єктивні причини залишилися на узбіччі цивілізаційних процесів, суспільство «законсервувало» традиційні звичаї, вироблені протягом багатьох століть, що згідно з класичною «концепцією модернізації», яка оформилась в XX ст., означало збереження релігійного світогляду, недопущення приватної власності, невід'ємність людини від суспільства тощо [15, с. 162]. А політичною «надбудовою» системи мав стати харизматичний правитель, перед яким було поставлено головне завдання: пристосувати суспільство до нових геополітичних реалій, що виникли з початком «вторинної модернізації» традиційних суспільств.

Саме у середині XX ст. арабські держави постали перед важким вибором подальшого історичного поступу: «наздогнати» країни Європи чи зберегти традиційний суспільно-політичний устрій. Необхідність вирішення правителями країн Арабського Сходу складних завдань державотворення призвело до появи політичного діяча «нового типу», який поєднував у собі дві, на перший погляд, несумісні риси: великого реформатора та апологета збереження традицій, вироблених протягом багатьох століть.

Поворотною віхою в історії Близького Сходу стала перемога новоствореної Держави Ізраїль над коаліцією арабських країн у Палестинській війні 1948—1949 рр., що засвідчила політико-військову слабкість правлячих режимів арабських країн. Унаслідок поразки від євреїв в арабському суспільстві почали зростати націоналістичні настрої [12, с. 61]. Це спричинило не лише загострення внутрішньополітичних арабських проблем, але й стало вирішальним чинником втручання військових у політику. У багатьох країнах було здійснено низку державних переворотів: у 1951 р. вбито короля Йорданії Абдаллаха, в 1949 р. генерал Х. Заїм скинув правлячий уряд Сирії, а у 1952 р. владу в Єгипті захопили військові, об'єднані в Раду революційного командування.

Не зважаючи на революційні зміни майже всі арабські країни стали в опозицію до запозичених західноєвропейських політичних традицій [1, с. 18]. «Нова арабська еліта рішуче звернула свій погляд до авторитарного стилю правління, поліцейської держави, до внутрішніх репресій і навіть використання терору» [6, с. 443]. Арабам, перш за все, необхідно було посилити свій військово-економічний потенціал перед обличчям нової загрози: «сіоністської небезпеки» та «єврейських експансіоністських стремлінь». Пропагуючи ідею, що саме євреї з їхньою штучно утвореною державністю є учасниками «всесвітньої імперіалістичної змови», лідери арабських країн поклали усю відповідальність за поразку коаліції арабських країн у Палестинській війні 1948—1949 рр. саме на них [11].

Кардинально геополітична ситуація на Близькому Сході змінилась після антимонархічного перевороту в Єгипті, здійсненого «вільними офіцерами», та з приходом до влади Г.А. Насера, котрий став тим самим політичним діячем «нового типу»

та на найближчі 18 років — прикладом для наслідування в багатьох країнах Сходу. Революція та прихід до влади «вільних офіцерів» стали наслідками наростаючої кризи в єгипетському суспільстві. Єгипетський монарх Фарук на початок 50-х рр. вже не міг утримати владу в своїх руках. Постійні зміни урядів, слабкість національної буржуазії, хронічне безробіття, падіння світових цін на єгипетську бавовну, монополія корумпованої партії «Вафд» в уряді, а також тісний зв'язок фінансово-промислової буржуазії з іноземним капіталом послаблювали владу Фарука [12, с. 16—20; 2, с. 119]. Тому не дивно, що в кінці 40-х — початку 50-х рр. країною прокотились численні антиурядові виступи, ініціаторами котрих були інтелігенція, студентство, робітники, які були «втіленням незадоволення» існуючим становищем у країні [19, с. 143—144]. Фарук з метою зміцнення влади та «заради порятунку Єгипту» визначив за пріоритет не тільки анулювання угоди від 1936 р., що передбачала встановлення над Суецом військового контролю з боку Великої Британії, але й закликав до повного виводу англійських військ як із зони каналу, так і з усієї країни [14, с. 21]. Однак феодально-монархічний режим, ураховуючи слабкість своєї соціальної бази, не поспішав остаточно розривати відносини з британською адміністрацією — потенційним союзником в боротьбі з імовірними внутрішніми заворушеннями. Тому антианглійські настрої в єгипетському суспільстві набули яскраво вираженого антимонархічного відтінку [4].

Змінювані палацевими інтригами уряди безуспішно намагалися вдихнути життя в гаснучу парламентську систему. Єдиною надією на вихід з кризи залишалася армія. У березні 1952 р. відповідальний співробітник британського посольства в Каїрі надіслав лист до Лондона, в якому вказував, що «військова диктатура більш імовірна, ніж революційний вибух» [14, с. 21].

Більшість авторитетних західноєвропейських учених (Б. Верн'є, П. Ватікиітіс) вважають, що в Єгипті існувала особлива військова аристократія, яка зародилася в часи правління віце-султана Мухаммеда Алі (1805—1848 рр.). Саме армія на «правах спадкоємності військових традицій» могла взяти на себе роль провідника революційних змін, особливо в той момент, коли існувала загроза їхнім інтересам [3, с. 27—29]. У зв'язку з тим, що військовий генералітет був опорою монархії, революцію могли здійснити лише молоді офіцери нижчого звання — вихідці з дрібної сільської та міської буржуазії, які перебували в тіні генералітету. У 1939 р. А. Х. Амер, Х. М. Ед-Дін, К. Ед-Дін Хусейн, Г.А. Насер утворили організацію «вільних офіцерів». Саме Г.А. Насер став ідеологічним натхненником та керівником організації. Як указує більшість сучасних учених, молоді офіцери не мали чітких планів щодо проведення державного перевороту та подальшого державного будівництва. Об'єднувала їх лише віра у можливість досягнення суверенітету шляхом ліквідації монархії та іноземного панування [20, с. 47—49].

Свавілля військового генералітету та просочування інформації щодо планів молодого офіцерства змусили організаторів заколоту пришвидшити свої дії. Як наслідок, уночі з 21 на 22 липня в результаті безкровного перевороту «вільні офіцери» захопили стратегічні позиції в Каїрі. Уранці 23 липня єгиптяни були проінформовані про те, що армія під загальним командуванням генерал-лейтенанта М. Нагіба захопила владу в країні. 18 червня 1953 р. монархія офіційно припинила своє існування, і Єгипет був проголошений республікою. Першим президентом став саме М. Нагіб, який був найстаршим за званням в організації та мав велику популярність серед військових.

Чітких та логічно продуманих планів подальших політичних та економічних перетворень «вільні офіцери» не розробили. Більшість революціонерів, як і сам Г.А. Насер, «була схильною до політичного романтизму й ейфорії загального єднання». Це наочно прослідковується в девізі революціонерів: «Рішучість і відвага. Пароль — перемога» [4]. Однак після повалення монархії перед молодими революціонерами постало багато проблем. Згідно з задумами «вільних офіцерів» армія, виконавши роль авангарду революції, «мала б рухатись з народними масами для досягнення

мети» [20, с. 31]. Але в дійсності революційні події розвивалися зовсім інакше, ніж передбачали лідери революції, що неодмінно призвело до зміни поглядів стосовно подальших шляхів розвитку країни [18].

Перші постреволюційні роки пройшли у гострій боротьбі між Г.А. Насером та М. Нагібом за владу. М. Нагіб, який походив з родини військових, отримав класичну європейську освіту та виховувався у дусі англійського аристократизму, був прихильником створення демократичної конституційної держави, функціонування багатопартійної системи та неухильного дотримання демократичних прав і свобод громадян у внутрішній політиці, а у зовнішній — утворення арабської федерації без гегемонії Єгипту та співпраці з країнами Заходу [10]. На шляху до цих перетворень його підтримала інтелігенція, частина буржуазії, «брати-мусульмани», колишні вафдисти [5, с. 67—68; 12, с. 45].

Його політичним супротивником був Г.А. Насер. На відміну від М. Нагіба, Г.А. Насер, як і більшість «вільних офіцерів», належав до покоління єгиптян, що вступили у свідоме життя в бурхливі роки Великої економічної депресії 30-х рр., яка охопила і Єгипет. У цей час на політичній арені з'явилися правоекстремістські організації та «брати-мусульмани», які вимагали проведення радикальних суспільно-політичних реформ та пропагували велич єгипетської нації. На відміну від М. Нагіба, більшість прихильників Г.А. Насера, як і сам керівник організації «вільних офіцерів», отримали звичайну єгипетську освіту, а тому мали лише «найзагальніші уявлення про досягнення європейської науки, літератури та мистецтва» [10]. Цілком ймовірно, що його світогляд сформувався під впливом поглядів Ж.-Ж. Руссо, Вольтера, М. Ганді. У свою чергу, А. Садат (президент Єгипту з 1970 по 1981 рр.) у своїй автобіографічний книзі «У пошуках самого себе» вказує на захоплення «вільних офіцерів» політичними ідеями А. Гітлера [19, с. 52].

У своїй зовнішній політиці Г.А. Насер був прихильником більш радикальних кроків у боротьбі з Великою Британією та Ізраїлем, а у внутрішній — продовження та поглиблення революційних процесів та встановлення президентської республіки авторитарного характеру [2, с. 178—179]. На цьому шляху його підтримали армія, профспілки, найбідніші верстви населення, селянство, а пізніше й середня національна буржуазія [5, с. 60—68]. Саме останні три групи, які становили у чисельному відношенні більшість населення Єгипту, були найбільш незадоволені політикою короля Фарука. Економічна відсталість, хронічна бідність, засилля іноземного капіталу визначили подальшу лінію поведінки Г.А. Насера. Необхідність вирішення аграрного питання при збережені класу середніх власників сформувало Г.А. Насера як політичного діяча, який змушений постійно лавірувати між інтересами бідних селян та національної буржуазії. А обмежена кількість придатної для обробки землі (менше, ніж у Бельгії) за умов динамічного зростання населення зумовила формування авторитарної влади в Єгипті [7, с. 69—70].

Унаслідок гострої політичної боротьби, що розгорілася з 1952 по 1954 рр., М. Нагіба було усунуто від реального керівництва країною. Розправившись з політичним суперником, Г.А. Насер зосередив усю владу в своїх руках.

Як було вже сказано, військові лідери Єгипту довгий час не мали визначеної та чіткої політичної програми. Наміри єгипетського лідера яскраво відображені у його книзі «Філософія революції», в якій стисло сформульовано головні ідейні вимоги революціонерів.

Досить неоднозначне визначення цій книзі дав історик-міжнародник П. Джонсон: «Його „Філософія революції" була поверхневою сумішшю марксистських ярликів, західного лібералізму й ісламу — красиві, гучномовні дурощі» [7, с. 69]. Насправді погляди Г.А. Насера сформувалися під впливом багатьох чинників та обставин, які були згадані вище. Провідною ідеєю книги є необхідність відновлення колишньої величі як Єгипту, так і всього арабського світу, який «перебував довгий час в тенетах імперіалізму». Через те що Єгипет «є північними воротами Африки», контролює

«води річки Ніл» та «належить до лідерів мусульманського світу», Г.А. Насер вважав, що саме його країна спроможна об'єднати мусульманські країни Азії та Африки [20, с. 73—76]. У закликах до об'єднання мусульман та арабів чітко простежується лінія на визнання месіанського призначення Єгипту: «Ми не можемо ні за яких обставин відмовитися від нашого зобов'язання у наданні всілякої допомоги, у поширенні світла та цивілізації в далеких частинах незайманих джунглів (Африки — Ю. О.)» [20, с. 76]. Згідно із задумами Г.А. Насера об'єднання «надало б арабам необхідної сили», сила ж, у свою чергу, була потрібна їм для того, щоб «прославити арабський регіон і змусити його внести свій позитивний внесок до побудови майбутнього людства». Велич Єгипту мала спиратися на трьох «силах влади». До них Г.А. Насер відніс «священну та божественну релігію», якою є іслам, велику територію країни, «яка справедливо розцінюється як місце зустрічі, як перехрестя і як військовий коридор світу», а також нафту, «яка є життєвою артерією сучасної цивілізації» [20, с. 71—72].

Таким чином, проголошувалася ідея, що арабів об'єднує не лише спільність мови і релігії, але й спільність історії і долі. «Ми — араби!» — це гасло пропагувалося новим керівництвом [10]. Таку політику узвичаєно називати арабським соціалізмом, що ґрунтувався, за визначенням радянських учених, на культурній та політико-економічній єдності арабів і був спрямований на «звільнення арабської батьківщини від іноземної колонізації» [8, с. 87—89]. Головними рисами арабського соціалізму були: антиімперіалізм, що ґрунтувався на активному зовнішньополітичному нейтралітеті, політико-економічна самостійність, мобілізація населення на досягнення прогресу в економіці [8, с. 89].

Вищезазначені ідеї стали визначальними у суспільно-політичній та соціально-економічній політиці лідера єгипетської революції та сформували його політичний архетип. Підтримка радикальних режимів Арабського Сходу, фінансова та дипломатична допомога національно-визвольних революцій, зокрема в Ємені та Алжирі, а також об'єднання Сирії та Єгипту у 1958 р. засвідчили наміри Г.А. Насера стати всеарабським гегемоном.

При аналізі внутрішньої політики єгипетського президента у перші роки президентства чітко окреслюється модель державної розвитку країни. Його влада поступово розвинулася в жорстку репресивну диктатуру із соціалістичним ухилом. Уявляючи, що все єгипетське суспільство — єдина сім'я, в якій є «хороші і погані» люди, головне завдання він вбачав у тому, щоб налагодити в країні суспільні відносини, допомогти «хорошим» і покарати «поганих» [3, с. 255]. Переслідування політичної опозиції, створення народних судів, самоліквідація всіх партій, арешт 3000 політичних в'язнів мали на меті тримати населення у покорі і постійному страху [7, с. 69—70]. Ці свої дії Г.А. Насер мотивував засиллям у суспільстві «реакції», численними «пережитками сил минулого», «хаосом в суспільстві» та «пануванням ідей… націлених на знищення» [20, с. 32] До «реакції» Г.А. Насер відніс «опортуністичні елементи», «імперіалістів та їх прихвоснів», «залишки феодалізму та старих партій», «сили, які виступають проти змін» [17, с. 61—76]. Поза законом опинились і «брати-мусульман», що претендували на роль ідейних керівників ісламської революції. Мотивом арештів стало повідомлення про наміри «братів-мусульман» організувати заколот проти єгипетського лідера [17, с. 21]. Досить стисло були окреслені можливі соціальні зміни в країні, які мали бути спрямовані на боротьбу «не лише проти феодалізму, монархії і ворожих народові партій», але й проти «експлуататорських стремлінь» [17, с. 21].

Нові політичні реалії були сформовані Тимчасовою конституцію (10 грудня 1952 р.), яка закріплювала владу Ради революційного командування на 3 роки. Цей період єгипетський лідер охрестив як «перехідний період» на шляху до побудови демократичної конституційної держави. Насправді ж Тимчасова конституція, як і дві наступні конституції 1956 р. та 1964 р., наділяли «вождя революції необмеже-

ною владою» [13, с. 126]. Спираючись на довіру народу та власний авторитет, спекулюючи необхідністю боротьби з реакцією, Г.А. Насер закликав до «поглибленням революції». Виправдовуючи свої диктаторські повноваження, він порівнював себе з «пастухом, що пасе отару» і тим самим не допускає розкладання «єдиного фронту» боротьби проти «імперіалістів» [17, с. 38—39].

«Перехідний період» в новітній історії Єгипту (1952—1956 рр.) окреслився кристалізацією основних політико-ідеологічних та соціально-економічних поглядів Г.А. Насера, що стали підґрунтям подальшого зовнішнього та внутрішньополітичного курсу держави. Серед визначальних елементів моделі державного управління можна виділити наступні.

По-перше, ліквідувавши усі партії, Г.А. Насер створив організацію «Звільнення» (пізніше — «Національний союз» та «Арабський Соціалістичний Союз»), з метою прискорення побудови «некласового суспільства» та протидії «класовій боротьбі гармонією класів», до яких відносили селян, робітників, інтелігенцію, армію та національну буржуазію [17, с. 18; 103] Створюючи подібного зразка організації, єгипетський лідер намагався не допустити і надмірної «політичної активності мас» [12, с. 109]. Здійснюючи соціальні перетворення, Г.А. Насер не міг оминути проблеми місця армії в соціальній структурі. Будучи єдиним суспільним інститутом, що «існував поза традиційним застійним світом», армія «мала перевагу над іншими політичним партіями», а тому була піднята до рангу нової «соціально-політичної бюрократії», виконуючи роль «менеджерів, технократів, функціонерів політичного апарату» [16, с. 10—18]. Подальше правління Г.А. Насера відзначилося зростанням ролі армії в державному управлінні, яка стала одним із стовпів, на якому тримався існуючий режим.

По-друге, Г.А. Насер узявся за вирішення аграрного питання. Єгипетський лідер вважав, що реформу у цій сфері потрібно проводити в інтересах більшості. Як наслідок усі подальші дії уряду були спрямовані не тільки на забезпечення дрібного селянства необхідною землею, але й на підтримку фермерського господарства. Головним завданням в аграрній сфері Г.А. Насер вважав не стільки ліквідацію феодальних пережитків на землі, скільки «формування капіталістичних відносин в сільському господарстві» [3, с. 70].

Іншою тенденцією в області економічних перетворень стало державне втручання в економіку країни — «дирижизм». Г.А. Насер розглядав державне втручання як закономірну та об'єктивну необхідність для розвитку національної економіки шляхом залучення іноземних та вітчизняних інвестицій [12, с. 143—145]. Однак з 60-х рр., усупереч політичній програмі, Г.А. Насер почав проводити політику державного капіталізму та звільнення Єгипту від «економічного засилля імперіалізму за рахунок націоналізації» приватних іноземних торгових та акціонерних товариств і банків [4]. Однак, попри антикапіталістичні дії Г.А. Насера, приватний сектор економіки продовжував існувати, що було закріплено не лише статтею 13 Конституції 1964 р., але і реаліями життя, оскільки близько 60% національного прибутку припадало на приватний сектор [12, с. 130, 138].

Третім найважливішим вектором політики Г.А. Насера став задекларований у 1956 р. курс на побудову «кооперативного соціалістичного суспільства», що ґрунтувався на принципах «братерства та національної єдності.., влади трудового народу.., індустріалізації країни.., усуспільнення власності» [17, с. 61—63]. Традиції арабської солідарності, вірність приписам Корану, в якому містилися заклики до справедливості та рівноправ'я, у поєднанні з необхідністю подолання відсталості країни шляхом модернізації стали передумовами проведення політики в цій сфері [3, с. 270]. Опорою ідеологічного курсу стала «віра в Аллаха.., трудовий ентузіазм трударів... та збереження особисто-приватної власності на землю» [17, с. 93—94].

Четвертим елементом єгипетської моделі розвитку країни став зовнішньополітичний вектор, який заведено розглядати щонайменше у двох ракурсах.

Головні риси зовнішньої політики Єгипту, на думку Г.А. Насера, полягали у «захисті свободи і добробуту народів», підтримці права «всіх народів на самовизначення», орієнтації на підтримку діяльності ООН, а також у «розширенні масштабу співпраці з державами афро-азіатського блоку» [17, с. 23]. Здобуваючи владу у 1954 р., Г.А. Насер активно використовував гасло боротьби проти колоніалізму та імперіалізму. Це викликало спротив з боку Великої Британії, оскільки єгипетський лідер поставив за мету «покінчити з напівколоніальним статусом своєї держави та залежністю від британців» [6, с. 447]. Як наслідок, починаючи з 1956 р., Г.А. Насер почав активно проводити політику «єгиптизації» (одержавлення) іноземної власності, а після того як було оголошено в липні 1956 р. націоналізацію Суецького каналу та публічно підтримано національно-визвольну війну алжирського народу, стало зрозуміло, що єгипетський лідер обрав шлях прямої конфронтації із Заходом. Це дозволило західноєвропейським історикам говорити про «монополізацію Насером для своєї мети всього, що було в арабському світі з непримиренного націоналізму, затятого ізоляціонізму та антизахідництва» [9, с. 538].

Другий аспект проблеми пов'язується з єгипетсько-ізраїльським протистоянням. П'ятнадцятилітнє правління Г.А. Насера можна охарактеризувати як період загострення цього конфлікту. Соціально-економічні перетворення в Єгипті та зростаючий авторитет самого Г.А. Насера в арабському світі вимагали рішучих дій у боротьбі з Ізраїлем. Усе частіше лунали заклики «знищити Державу Ізраїль», «втопити євреїв у морі» та «стерти Ізраїль з карти Близького Сходу» [6, с. 462; 7, с. 46]. Подібний екстремізм характерний для правителів країн «вторинної індустріалізації», що пояснюється численними труднощами на шляху глибоких соціально-економічних реформувань при збереженні традиційних устроїв життя. Тому для відведення погляду народу від проблем потрібен був зовнішній ворог, яким і став Ізраїль.

Висновки. Кардинальні зміни, що відбулися у світі внаслідок двох світових воєн, стали чинниками суспільно-політичної трансформації держав близькосхідного регіону. Утворення Держави Ізраїль, поразка коаліції арабських країн у Палестинській війні, засилля іноземного капіталу, слабкість національної буржуазії показали гнилість та немічність правлячих режимів арабських країн і призвели до їх повалення.

Революційні процеси, що прокотилися на Близькому Сході в кінці 40 — початку 50-х рр. XX ст., призвели до появи правителів «нового зразка». Спираючись на силу армії та керуючись власною харизмою, лідери арабських країн узялися за складну справу: провести радикальні соціально-економічні та суспільно-політичні перетворення суспільства, в якому переважають традиційні устої, що гальмують процес реформування. Однак з появою на світовій політичній арені Г.А. Насера арабський світ отримав найвидатнішого правителя XX ст., який став уособленням радикальних змін в арабському світі. Поставивши за мету перетворити Єгипет на потужну «кооперативну демократичну соціалістичну» країну, звільнену від панування іноземного капіталу та політичних вад попередніх епох, Г.А. Насер став архетипом правителя нового покоління арабського Близького Сходу. Він об'єднав у собі ті ідеї, які панували на Сході після зникнення Османської імперії. Його політика полягала у швидкій мобілізації мас усіх арабських країн на скинення місцевих режимів та проведенні швидкої індустріалізації, у відновленні величі арабського світу, де саме Єгипту належала роль гегемона. Г.А. Насер став символом арабської єдності та перспективи радикальних соціально-економічних перетворень з урахуванням інтересів усіх верств населення.

Свідченням формування нової моделі розвитку держав «третього світу» є поява численних послідовників його ідей у різних країнах Близького Сходу та Африки, зокрема в Сирії, Іраку, Алжирі, Лівії, Саудівській Аравії та Ємені. Виник об'єднуючий термін «насеризм», що став ідеологічною основою практики революційних демократів на Сході.

Література

1. Ахмедов В. Политический ислам в Египте и Сирии. Эволюция взаимоотношений власти и общества / В. Ахмедов // Азия и Африка сегодня. — 2008. — № 6. — С. 18—26.

2. аш-Шафии Ш. Развитие национально-освободительного движения в Египте (1882—1956) / Шафии Ш. А.; пер. с араб. В. И. Соловьева. — М. : изд-во Иностр. лит., 1961 — 279 с.

3. Беляев И. Египет: время президента Насера / И. Беляев, Е. Примаков. — М. : «Мысль», 1981 — 368 с.

4. Говоров Ю. История стран Азии и Африки в новейшее время. Основы лекционного курса [электронный ресурс] / Ю. Говоров. — Кемерово : Кемеровский госуниверситет. — 247 с. — Режим доступа : http://history.kemsu.ru/oldversion/PUBLIC/govorov/index1.htm — 21. 06. 2010.

5. Голдобин А. Победа радикального течения в Египте 1954 г. / А. Голдобин // Арабские страны. История. Экономика / редкол.: Е. Беляев [и др.]. — М. : изд-во «Наука»; Главная редакция восточной литературы, 1966. — С. 60—83.

6. Гренвилл Д. История XX века. Люди. События. Факты / Д. Гренвилл; пер. с англ. О. Суворова. — М. : «Аквариум», 1999. — 896 с.

7. Джонсон П. Современность. Мир с двадцатых по девяностые годы. (в 2 т). / П. Джонсон; пер. с англ. В. Атанасова, Д. Матеева. — Т. 2. — М. : Анубис. ТОО «ВИЛАД», 1995. — 480 с.

8. Дмитриев Е. Д. Путь к миру на Ближнем Востоке [текст] / Е. Дмитриев, В. Ладейкин. — М. : «Международные отношения», 1974. — 248 с.

9. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 до наших днів / Ж.-Б. Дюрозель; пер. з фр. Є. Маричева та ін. — К. : вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. — 906 с.

10. Елистратова Т.А. Причины победы радикального течения в египетской революции 23 июля 1952 г. [электронный ресурс] / Т. Елистратова // Арабские страны Западной Азии и Северной Африки (Новейшая история, экономика и политика). Москва, 1997 г. — Режим доступа : http://www.middleeast.org.ua/ research/egypt6.htm. — 07. 04. 2009.

11. Израиль. Государство Израиль. Исторический очерк [электронный ресурс] — Режим доступа : http://www.eleven.co.il/article/11742.— 06.05.2010.

12. Ковтунович О.В. Революция «свободных офицеров» в Египте / О. Ковтунович. — М. : Наука; Главная редакция восточной литературы, 1984 — 168 с.

13. Конституция Объединенной Арабской Республики 1964 г. / под ред. Л. Малика [и др.] // Конституции стран Африки (в 3 т.). — М. : Прогресс, 1966. — Т.3. — С. 125—170.

14. Лялькіна А. Місяць Цезаря / А. Лялькіна // Дзеркало тижня. — 20—26 липня 2002. — № 27. — С. 21.

15. Матецкая А. Социология культуры : [учеб. пособие] / А. Матецкая. — Ростов : Ростовский гос. пед. ун-т, к-дра социологии и политологии, 2006. — 260 с.

16. Мирский Г. Роль армии в политической жизни стран «третьего мира» / Г. Мирский. — М. : Наука; Главная редакция восточной литературы, 1970. — 352 с.

17. Насер Г.А. Проблемы египетской революции : избранные речи и выступления 1952—1970 гг. [текст] / Г.А. Насер; авт. предисл. Е. Примаков; АН СССР, Ин-т Африки, Ин-т востоковедения АН СССР; пер. с араб. — М. : Междунар. отношения, 1979. — 254 с.

18. Новейшая история Азии и Африки (1945—2004) : [учеб. пособие] / В. Бузов; под ред. А.А. Егорова. — Ростов-на-Дону : Феникс, 2005 — 574 с.; [электронный ресурс] — Режим доступа : http://www.istmira.com/istoriya-azii-i-afriki/. — 13. 06. 2010.

19. Сейранян Б. Египет в борьбе за независимость 1945—1952. / Б. Сейранян. — М. : «Наука», 1970 — 299 с.

20. Nasser G. The Philosophy of the Revolution / G. Nasser. — Buffalo, NY. : Economica Books, 1959 — 119 p.

ПІРЕН Марія Іванівна,
доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри державної політики та управління політичними процесами НАДУ, м. Київ.

Анотація: *у статті осмислено з історико-психологічної точки зору проблему етнопсихогенезу українського народу, що дає змогу виділити низку загальних теоретико-методологічних положень, які бажано врахувати на сучасному етапі політико-управлінською елітою в процесі суспільно-політичної діяльності.*

Ключові слова: *етнос, етнопсихогенез, духовна культура, мігрант, субетнос, модерна нація.*

PIREN M.I.

Annotation: *the problem of ethnopsychogenesis of the Ukrainian people is analyzed from the historical and psychological point of view. This enables one to select a number of general methodological-theoretic positions which should be taken into account by the political and administrative elite at the present stage in the process of social and political activity.*

Keywords: *ethnos, ethnic-psychogenesis, spiritual culture, identity, expatriate, modern nation.*

УДК 323.15: 159.922.4

Марія ПІРЕН, Мирослав-Любомир ЧЕПА

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОПСИХОГЕНЕЗУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (ДЛЯ РОЗДУМІВ ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКІЙ ЕЛІТІ УКРАЇНИ)

Після краху пропагандистських міфів про нову історичну спільноту — «радянський народ» уперед багатьма громадянами України дуже гостро постала проблема етнічної ідентичності. Це на тлі економічної кризи ускладнює політичну ситуацію, провокує активність проімперських, антидемократичних сил. Тож очевидно, що завдання громадсько-політичної консолідації українського суспільства вимагає обґрунтованої національної політики, а вона, у свою чергу, — обґрунтованих уявлень про етнічні процеси, які відбувалися в Україні протягом останніх десятиліть і тривають нині. Необхідність вироблення таких уявлень, адекватних життєвим реаліям, зумовлюється також і тією обставиною, що в українському науковому світі й серед широких кіл громадськості досі панують застарілі теорії нації, побудовані, як правило, на лінгвістичному та мистецтвознавчому підґрунті, без достатнього врахування принципу розвитку і складної діалектики людської психіки. Опрацювання відповідних літературних джерел дає змогу виділити низку загальних теоретико-методологічних положень, яких, на нашу думку, доцільно дотримуватися, розробляючи проблему етнопсихогенезу українського народу на сучасному етапі його історії.

Будь-який етнос (нація, народність, плем'я) є складною системою, що розвивається. Етнопсихогенез як локальний варіант внутрішньовидового формоутворення зумовлений поєднанням історичного і культурного чинників, розгортаючись у просторі й часі за певними закономірностями, він охоплює весь процес від появи до зникнення (руйнування) етнічної системи.

Поняття етносу має сенс лише остільки, оскільки цей етнос відрізняється від інших, тобто протистоїть їм за принципом антитези «ми — вони».

Характерною рисою етносу як системи є більш або менш виражена структурованість, що отримує вияв в існуванні субетнічних груп. Протягом історії етносу відносини між ними складаються по-різному, часом загострюються до конфліктного рівня, але головна функція таких груп полягає в підтримуванні життєздатності етнічної системи шляхом неантагоністичного суперництва. Тому система є тим життєздатнішою, чим їх більше, і навпаки, максимальне спрощення етнічної структури знаменує занепад етносу, так звану рудиментарну фазу етногенезу.

Набір ознак матеріальної і духовної культури, за якими різняться етноси (тобто загальноприйнятих в етнографії етнодиференціюючих ознак), надзвичайно широкий і різноманітний. До них належать мова, народне мистецтво, релігія, звичаї, обряди, традиції, спосіб господарювання, так звана соціонормативна культура тощо. На ці ознаки, як відомо, ще з часів Вундта традиційно орієнтувалася й етнопсихологія. Проте на сьогодні уже доведено, що жоден з перелічених і будь-яких інших компонентів етнічної культури не може розглядатись як неодмінна й універсальна етнодиференціююча ознака. Маємо багато випадків, коли два і більше етносів сповідують одну релігію, розмовляють однією мовою, мають схожі звичаї і все

ж діють в історії як такі. Як правило, етнодиференціюючу функцію в кожному конкретному випадку ефективно виконує лише той компонент етнічної культури, який відрізняє цей етнос від найближчих сусідів; причому набір цих компонентів з часом може змінюватися. Таким чином, правомірно припускати, що етнокультурні ознаки в етнічному плані не є сутнісними, а лише виражають якусь невидиму ззовні сутність.

Природа етнічних утворень поки що не має задовільних наукових пояснень. Та незалежно від погляду на неї очевидно, що вона реалізується насамперед у психіці носіїв етнічних ознак — як у регуляторі поведінки етносу. Етнос як реальність сприймається саме завдяки своїй психологічній єдності, відносній однорідності специфічних психічних властивостей. Тому, попри всю теоретичну невизначеність і «розмитість» таких понять, як психічний склад етносу, його ментальність, національний характер тощо, є підстави вважати, що саме вони відображають найбільш істотні етнічні реалії.

Етнопсихологічні ознаки є не стільки індивідуальними, скільки популяційними, належать до надіндивідуальних (масовидних) психічних явищ, що загалом відповідає поняттю етнічного поля, введеному Гумільовим. Принцип поля як координованої психічної активності елементів цілого тут проявляється не в індивідуальних реакціях окремих людей, а в колективних психічних станах, які, у свою чергу, впливають на індивідуальні стани і властивості.

Оскільки сутність надіндивідуальних психічних явищ і поведінки поки що не може бути розкрита за допомогою наявних наукових методів, етнопсихологічні ознаки можуть абстрагуватись і вивчатись як ознаки (риси, властивості) так званих «модальних особистостей» (термін уведено американськими дослідниками А. Інкелсом і Д. Левінсоном). При цьому слід мати на увазі (на чому особливо наголошує І.С. Кон), що унікальними є не окремо взяті психологічні особливості етносу самі по собі, а тільки їх поєднання, тобто структура.

Особливе місце серед психологічних характеристик етносу посідає етнічна самосвідомість. У працях з етнографії нерідко стверджується, що етносом може вважатися лише та спільнота, яка усвідомлює себе як таку; відповідно представником цього етносу можна вважати тільки того індивіда, який усвідомлює себе в цій якості. Однак це положення видається спірним. Слід мати на увазі, що етнічна самосвідомість, як і свідомість узагалі, характеризується різними рівнями розвитку.

Широко відомий, наприклад, феномен так званої ситуативної етнічності. До того ж масова етнічна свідомість в умовах жорсткого ідеологічного тиску може бути дезорієнтована щодо критеріїв етнічного самовизначення. Тоді люди іноді ототожнюють себе не з реальними, а з уявними етнічними спільнотами, що відбувається внаслідок аберації віддаленості й переносу ознак найближчого етнічного оточення на уявну спільноту (типовий приклад — радянський народ). Через те вельми ризиковано розглядати етнічну самосвідомість як універсальний і, тим паче, достатній параметр етнічної діагностики.

На початкових стадіях етногенезу ментальність (психічний склад) етносів формується здебільшого (хоча й не завжди) за допомогою

ЧЕПА Мирослав-Любомир Андрійович,
кандидат психологічних наук, головний науковий співробітник Інституту психології ім. Г.Костюка, завідувач лабораторією загальної та етнічної психології, м. Київ.

Анотація: *у статті осмислено з історико-психологічної точки зору проблему етнопсихогенезу українського народу, що дає змогу виділити низку загальних теоретико-методологічних положень, які бажано врахувати на сучасному етапі політико-управлінською елітою в процесі суспільно-політичної діяльності.*

Ключові слова: *етнос, етнопсихогенез, духовна культура, мігрант, субетнос, модерна нація.*

СНЕРА М.-L.A.

Annotation: *the problem of ethnopsychogenesis of the Ukrainian people is analyzed from the historical and psychological point of view. This enables one to select a number of general methodological-theoretic positions which should be taken into account by the political and administrative elite at the present stage in the process of social and political activity.*

Keywords: *ethnos, ethnic-psychogenesis, spiritual culture, identity, expatriate, modern nation.*

УДК 323.15: 159.922.4

специфічних засобів спілкування (національної мови) і ритуально-звичаєвої культури. Але в подальшому ментальність перетворюється на самостійний, більш того, визначальний етнічний чинник, який швидше зумовлює зовнішні етнокультурні ознаки, ніж зумовлюється ними. Нагадаємо, що ще Г. Лебон вважав мову, релігію, народні звичаї тощо ознаками по суті вторинними, похідними від національного характеру. Доречно згадати також тезу Ю.В. Бромлея про те, що для етносу зі стабільними ознаками єдність мови втрачає значення.

В етногенезі, особливо в утворенні субетнічних груп, значну роль відіграють асиміляційні явища, що пояснюється лабільністю людської психіки, її великими соціально-адаптивними можливостями. Потрапляючи до нового етнічного середовища, більшість людей швидко переймається його ментальністю (а не лише засвоює мову та культуру, як іноді гадають).

На рівні конкретних індивідів головною етнопсихологічною проблемою є проблема етнічної ідентичності (тотожності). Усупереч поширеним уявленням процес етнічної самоідентифікації є доволі складним, багатомірним, вимагає від суб'єкта більших або менших внутрішніх зусиль, часом проходить болісно і не завжди завершується успішно. Проте жодна людина, усвідомлює вона це чи ні, не може існувати поза етнічною системою. Так звана деетнізація (денаціоналізація), як правило, є початком переходу до нового етнічного стану. У світлі викладених щойно положень можна намітити концептуальну канву розгляду проблеми етнопсихогенезу в сучасній Україні.

Незважаючи на порівняно недавнє прийняття нинішнього етноніму, українці як етнос протягом століть характеризуються відносно стабільними рисами психічного складу (ментальності) і доволі розгалуженою субетнічною структурою, що, як уже зазначалося, свідчить про життєздатність етнічної системи. До сформованих субетнічних груп (назвемо їх «старими») належать, скажімо, галичани, гуцули, поліщуки, лемки тощо.

Природний перебіг етногенезу в Україні було порушено, особливо в останні десятиріччя, внаслідок її колоніального та напівколоніального становища. Здійснювалося цілеспрямоване розхитування етнічної системи з примарною метою формування нібито нової історичної спільноти людей.

Одним з найголовніших напрямів досягнення цієї мети було штучне підстьобування міграційних процесів у поєднанні з відповідною ідеологічною обробкою як місцевого населення, так і мігрантів. Міграційні процеси мали глобальні етнопсихогенетичні наслідки, але не зовсім ті, на які очікували їх ініціатори. Так, є емпіричні дані, які свідчать, що вихідці з Росії попри все втрачають первісну етнічність швидшими темпами, ніж корінний етнос. Отже, між іншим, постановку питання про 12-мільйонну російську діаспору в Україні навряд чи можна визнати достатньо коректною, що, звичайно, не заперечує самого факту існування тут як російської, так і будь-яких інших національних меншин.

Наплив мігрантів, поза будь-якими сумнівами, сприяв поширенню в українському етносі російськомовності. У той же час намітилася, так би мовити, зворотна тенденція трансформації російської мови, по суті, її українізації, або, за Г. Лебоном, пристосування до потреб корінного етносу, його ментальності.

На основі масової російськомовності українців при збереженні ними свого менталітету уже в XIX ст. почала складатися, поруч з україномовною, російськомовна українська культура. Щоправда, за радянської доби заборонялася навіть сама згадка про феномен української російськомовної культури. І це зрозуміло, адже її існування як таке перекреслювало мнимі «успіхи» русифікаторської політики, показувало її безперспективність.

Міжетнічні контакти мігрантів з місцевим населенням помітно модифікували етнічну систему, що існувала в Україні, однак не могли змінити загального напряму її розвитку. Переїжджаючи в Україну, мігранти опинялися в її етнічному середовищі,

яке завжди відзначалося дуже високою концентрацією. Так, навіть у Донбасі (де росіяни з'явилися найдавніше, практично одночасно з українцями) ще на початку 20-х років XX століття населення було майже на 70% українським. Тому є підстави вважати, що протягом наступних десятиліть паралельно з мовною русифікацією етнічних українців розгортався невидимий зовні і переважно неусвідомлюваний процес асиміляції мігрантів корінним етносом. Асимілюючись з українцями на популяційному рівні, мігранти постійно піддавалися потужному впливові їхнього етнічного поля, пристосовувалися разом з ними до тих самих географічних та соціальних умов життєдіяльності, що об'єктивно забезпечували розширене відтворення, в тих чи тих видозмінах специфічно української ментальності.

Разом з тим такий великий наплив мігрантів, звичайно, позначився на психічному складі місцевого населення, його звичаях і традиціях. Як наслідок, на Півдні та Сході України розпочалося формування нових субетнічних груп українського народу — переважно російськомовних, але наділених рисами головним чином українського менталітету.

Процес формування в Україні нових субетносів в умовах радянської дійсності, зрозуміло, не міг одержати адекватного завершення на рівні етнічної свідомості. Будучи зумисне дезорієнтованою щодо можливих критеріїв етнічного самовизначення, вона перебувала і почасти ще залишається в аморфному, латентному стані. Представники нових субетнічних груп здебільшого вважали себе або ж «радянськими людьми», або ж просто «мешканцями цієї території». Сьогодні вони, як свідчать анкетні опитування, уже перейнялись усвідомленням своєї етнічної однорідності (і через те негативно ставляться до ідеї культурної автономії національних меншин, вважають, що реалізація цих ідей роз'єднала б їх, одне слово, не хочуть бути меншинами), проте ще погано усвідомлюють свою приналежність до українського народу в цілому. Це, у свою чергу, породжує складні політико-психологічні проблеми, зокрема в плані протистояння «старих» і «нових» субетносів, тенденцій сепаратизму тощо.

Отож, пропонуємо розглядати український народ (етнос) як такий, що:

1) має складну субетнічну структуру, становлення якої ще не завершене;

2) розвивається на поліетнічній і білінгвістичній основі, відтворюючи генетично та соціально успадковані риси української ментальності.

Цілком очевидно, що в сучасній Україні етнічна проблема лежить не стільки у сфері міжнаціональних відносин як таких, скільки у площині етнічної ідентичності особистості і взаємодії субетнічних груп — «старих» і «нових», тих, які сформувалися в минулі сторіччя, і тих, які формуються сьогодні (переважно на теренах Східної України, через змішування з мігрантами). Тим часом національна політика Української держави, започаткована ще в часи УНР, традиційно абсолютизує значення міжнаціональних відносин (як відносин між якимись архаїчно-застиглими етнічними утвореннями) і недостатньо враховує нові етнопсихологічні реалії, особливості й потреби українського народу як етносу, що розвивається.

Україна ж сьогодні об'єктивно зацікавлена насамперед у тому, щоб допомогти своїм громадянам в етнічній самоідентифікації й, отже, усунути всі чинники, які їй заважають. А це, у свою чергу, вимагає певної зміни пріоритетів у національній політиці. До першочергових заходів її здійснення можна віднести зокрема акцентування (у школах, вузах, засобах масової інформації) нетотожності мови спілкування з етнічною приналежністю особи; негайне впровадження паспортів нового зразка, де немає успадкованої від імперії графи «національність»; вироблення російськомовних форм національного життя, національної культури (як форм історично перехідних, але доконче необхідних для ідеологічної та морально-психологічної інтеграції етносу). Гадаємо, психологічно грамотна реалізація цих заходів доволі швидко повернула б етнічні процеси в Україні у їх природне річище.

Національна історія будь-якого народу починається з народження її суб'єкта. Однак на 19-му році незалежності в суспільній свідомості українців немає

загальновизнаної концепції україногенези. Витоки українського народу губляться в тумані романтичних фантазій та політичних спекуляцій. Головною перепоною на шляху утвердження правдивої версії походження українців, яка базувалася б не на аматорських фантазіях чи політичних спекуляціях, а на наукових фактах та аргументах, є її надмірна політизація. Адже проблема етногенезу східних слов'ян безпосередньо торкається гострого політичного питання легітимності приєднання українців та білорусів з їхніми етнічними землями до Російської імперії. Однак, попри імперські спекуляції та періодичні політичні репресії, українські вчені протягом останніх двох століть розвивають науково обґрунтовану ранньосередньовічну концепцію походження українців. До цієї тяжкої праці в умовах перманентного ідеологічного, а часом — і поліційного тиску долучилося кілька поколінь знаних українських істориків, етнологів, мовознавців, археологів, антропологів. Серед них — М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Дашкевич. На початку XX ст. ранньосередньовічна версія україногенези була сформульована в загальних рисах М. Грушевським. Він виводив українців від племен антів, які мешкали в лісостепах України у V—VI ст. Учений вважав, що «Київська держава, право, культура були утвором українсько-руської народності», яка передала свою етнічну традицію через Володимиро-Волинський та козацький історичні періоди сучасним українцям.

За роки радянської влади, попри ідеологічний контроль і репресії, джерельна база проблематики істотно поповнилася, особливо за рахунок археологічних даних. Якщо в Радянській Україні повноцінно досліджувати україногенез було просто небезпечно, то вчені української діаспори (В. Петров, М. Чубатий) продовжили розробку цієї важливої тематики.

За роки незалежності пошуки витоків українського народу поновилися і в Україні. Цій проблематиці присвячені праці сучасних дослідників Я. Дашкевича, М. Брайчевського, Я. Ісаєвича, Г. Півторака, В. Барана, С. Сегеди, В. Балушка та ін. Концепція спирається на потужне лінгвістичне підґрунтя, створене дослідженнями О. Потебні, А. Кримського, І. Огієнка, В. Русанівського, С. Смаль-Стоцького, В. Німчука, Ю. Шевельова, Г. Півторака, О. Тараненка та ін. Позиція цих учених ґрунтується на розгалуженій системі наукових фактів та аргументів, створених кількома поколіннями дослідників протягом останніх 150 років. Тому ще на початку XX ст. пріоритетне право українців на культурно-історичну спадщину княжого Києва тією чи іншою мірою визнали не тільки українські, а й значна частина російських учених (К. Кавелін, О. Пипін, О. Пресняков, М. Любавський, М. Покровський, П. Струве). Переконливу аргументацію прихильників ранньосередньовічної версії україногенези не вдалося зруйнувати навіть зусиллям кількох генерацій великодержавних істориків, радянських ідеологів та борців з українським націоналізмом з ЧК, НКВС та КДБ.

Концепція відповідає універсальним для європейських народів принципам етнотворення. Сучасна етнопсихологія розглядає народи як етнокультурні організми, які в певний час народжуються, проходять життєвий цикл і неминуче дезінтегруються, розчиняючись серед сусідів. Вік народу визначається тривалістю його безперервного етнокультурного розвитку. Переважна більшість великих європейських народів, що мешкають у зоні культурно-історичного впливу Римської імперії, народилися в ранньому середньовіччі у V—VII ст. (французи, німці, англійці, іспанці, чехи, серби, хорвати, поляки, українці та ін.). Спочатку всі вони пройшли племінну фазу розвитку, яка розпочалася на світанку середньовіччя і закінчилася в IX—X ст. консолідацією споріднених племен та етнографічних груп у власних державах (Англійській, Французькій, Чеській, Сербській, Польській, Давньоукраїнській та ін.), що нерідко поширювалися на етнічні території сусідніх народів, набуваючи форм середньовічних імперій (Англійська, Іспанська, Французька, Польська, Київська Русь).

У відсталих провінціях імперій у процесі їх колонізації метрополією зароджувалися молоді постімперські етноси. Вони виникали внаслідок синтезу місцевих

традицій із мовно-культурним комплексом імперського народу-завойовника і починали власне історичне буття з моменту відокремлення підкорених провінцій від імперії. Так, на варварській периферії Римської імперії народилися романські народи (іспанці, португальці, французи, румуни та ін.). Іспанська імперія породила іспаномовних мексиканців, чилійців, аргентинців, перуанців, венесуельців, кубинців тощо, Англійська — англомовних американців, канадців, австралійців; Португальська — бразильців; Французька — квебекців.

Сучасний стан етнологічних джерел дозволяє узгодити етногенез українців із зазначеними універсальними законами етнічного розвитку середньовічної Європи. Пертурбації, викликані падінням Римської імперії, завершилися відносною стабілізацією Європи на початку середньовіччя. Тому безперервність розвитку європейських етносів у зоні колишнього культурно-історичного впливу Риму простежується саме з V—VII ст., коли й зародилися згадані великі етноси Європи.

У Східній Європі впливи греко-римської цивілізації поширювалися через античні колонії Північного Надчорномор'я головним чином у межах України. Тому етноісторичний розвиток території України випереджав більш віддалені від античних центрів регіони лісової смуги Східної Європи і наближався до темпів історичного розвитку країн Західної та Центральної Європи, що розвивалися під потужним впливом греко-римської цивілізації.

Тому не випадково безперервність етнокультурного розвитку на українських етнічних землях між Карпатами, Прип'яттю та Київським Подніпров'ям, як і на землях інших великих європейських етносів, що містилися у зоні впливу Риму, простежується з кінця V ст.

Дані археології, мовознавства, антропології, письмові джерела переконливо свідчать про тяглість, безперервність розвитку в Північно-Західній Україні єдиного етнічного організму: від дулібів, склавинів та антів — і до сучасних українців. Археологічними відповідниками згаданих племен є празька та пеньківська культури V—VII ст., які трансформувалися в праукраїнські літописні племена волинян, деревлян, полян, білих хорватів, уличів, тиверців Північно-Західної України (лука-райковецька культура VIII—IX ст.). Остання була безпосереднім генетичним підґрунтям Південної Русі. Її людність складалася з семи споріднених праукраїнських літописних племен, що стрімко інтегрувалися у відносно єдиний руський народ. Саме цей середньовічний етнос створив державу Русь, яка швидко трансформувалася в ранньосередньовічну імперію, що в X—XIII ст. здійснювала потужну експансію на безмежні лісові простори півночі Східної Європи. Унаслідок колонізації праукраїнським Києвом (Руссю у її первинному значенні) балтських та фінських племен лісової смуги Східної Європи постали молоді балто-руські (білоруси, псково-новгородці) та фінно-балто-руські (росіяни) етноси.

Отже, як Стародавній Рим романізував свою варварську периферію, так княжий праукраїнський Київ русифікував (від Русь, а не Росія) лісову північ Східної Європи. Відповідно до універсальних законів етнічного розвитку відсталих провінцій, на варварській периферії Римської імперії постав спектр похідних від латинян молодих романських етносів (іспанці, португальці, французи, румуни). А внаслідок колонізаційних зусиль праукраїнського княжого Києва на далекій північній периферії імперії сформувалися молоді етноси білорусів, псково-новгородців, росіян. Як романська група народів постала внаслідок синтезу мови та культури римлян й етнокультур колонізованих народів, так білоруси, псково-новгородці і росіяни — продукт синтезу праукраїнців Південної Русі та колонізованих ними балтів і фінів лісової смуги Східної Європи.

Як власна етнічна історія романських народів почалася після розпаду Римської держави, так і молоді руські етноси виходять на історичну арену в процесі розпаду Київської Русі. Не випадково видатний російський історик В. Ключевський писав: «Великоросс вышел на арену истории лишь с князем Андреем». Мався на

увазі Андрій Боголюбський, що княжив на Суздальщині у другій половині XII ст. З позицій етнічної історії, так звана доба феодальної роздробленості (XII — поч. XIII ст.) фактично є періодом боротьби молодих білоруського, псково-новгородського, російського субетносів за політичну незалежність від праукраїнського імперського Києва. У нестримному прагненні до самостійності молоді руські етноси утворювали антикиївські військові коаліції у 1169-му та 1203 рр., навіть брали штурмом і руйнували столицю імперії. Врешті-решт вони звільнилися від опіки імперської метрополії, і Київська Русь як держава фактично розпалася ще до приходу татар. Український етнос втратив створену ним імперію, але продовжив своє буття в бездержавному стані на своїх етнічних територіях. У XVII ст. він робить нову спробу творення власної держави під проводом Богдана Хмельницького. Третя і четверта спроби державного будівництва українцями припадають на 1917—1920 рр. та сучасність, починаючи з 1991 р.

Наведена схема історичного буття українського етносу відповідає універсальним нормам етнічної історії великих етносів Європи. Тяглість історичного розвитку на етнічних землях українців у Північно-Західній Україні простежується з раннього середньовіччя, тобто протягом близько 1500 років.

Отже, українці, як і французи, англійці, чехи, серби, поляки, зародилися у післяримський період. Більшість народів Західної та Центральної Європи творять свої держави у IX—X ст., коли на українських землях виникає і держава Русь. Тому невизнання Київської Русі державою українців на давньоруському етапі їх історичного розвитку суперечить універсальним законам етнічного розвитку середньовічної Європи. Адже аналогічні і синхронні їй держави, що виникли тоді ж на землях французів, німців, англійців, чехів, поляків, сербів, хорватів, світова наука беззаперечно визнає першими державами відповідних етносів.

Етногенез білорусів, псково-новгородців та росіян також узгоджується з універсальними законами етнотворення. Як латиняни у процесі колонізації периферії своєї імперії породили романські етноси, іспанці — іспаномовні етноси Південної Америки, англійці — англомовні етноси Північної Америки та Австралії, так давньоукраїнці Русі (у первинному розумінні — Київського Подніпров'я) у процесі колонізації лісової півночі Східної Європи породили згадані молоді руські етноси. Якщо користуватися родинною термінологією, то білоруси і росіяни — не брати, а діти українців, так само, як дітьми латинян є французи, іспанці, румуни; англійців — американці, канадці, австралійці; іспанців — мексиканці, чилійці, аргентинці, болівійці тощо. Тому починати історію Росії із заснування княжого Києва, як це роблять східні сусіди, так само безглуздо, як починати історію США із заснування Англійської держави чи народження матері вважати початком біографії дочки.

Не суперечить принципу безперервності розвитку європейських етносів з раннього середньовіччя і періодична зміна ними етнонімів. Поляки у середньовічних хроніках фігурують під іменем ляхів, румуни — волохів, росіяни — московітів. Не є винятком з цього правила й українці. На ранньому племінному етапі своєї етнічної історії V—X ст. вони не мали спільного етноніму, а кожне праукраїнське плем'я чи племінне об'єднання носило власне ім'я: дуліби, склавини, анти, волиняни, деревляни, білі хорвати, уличі, тиверці, поляни. З часів консолідації в єдиній Київській державі праукраїнці почали зватися руськими, русами, русинами.

Оскільки держава поширилася на землі сусідніх етносів, то етнонім державотворчого народу поширився і на підкорені провінції, що властиво всім державам імперського типу. З пізнього середньовіччя привласнений сильнішим сусідом етнонім «руський» на теренах України почав поступово витіснятися новим — «українець». Однак ще Богдана Хмельницького називали «князем руським», а корінних мешканців Галичини та їхню мову поляки звали руськими ще на початку XX ст. Русини Карпат — це релікт старого етноніму українців, який остаточно був замінений новим лише в нашому столітті.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що слов'янську людність, яка мешкала між Східними Карпатами і Київським Подніпров'ям у VI—X ст., не слід вважати сформованими українцями, а лише праукраїнцями на початковій племінній стадії етногенезу. Інакше кажучи, волиняни, деревляни, поляни, уличі, тиверці були настільки праукраїнцями, наскільки сучасні їм племена англів, саксів, ютів Великобританії можна вважати праанглійцями, а племена мазовшан, віслян, слензян, кашубів — відповідно, праполяками.

Таким чином, ранньосередньовічна концепція україногенезу узгоджується з розробленою кількома поколіннями європейських учених універсальною схемою етногенезу великих європейських етносів. У ній немає місця романтичним фантазіям чи політизованим спекуляціям на кшталт Священної трипільської Аратти або давньоруської народності.

Обов'язок українського вченого полягає не в прикрашанні історичного минулого свого народу, а в максимальному наближенні до історичної правди, попри патріотичні сентименти й ідеологічний контроль.

На жаль, за роки незалежності правдива концепція походження українського народу так і не утвердилася належним чином ні в українській науці, ні в освіті, ні в політиці, ні в громадській свідомості. Аматорськими міфами та політизованими спекуляціями рясніють навіть освячені Міністерством освіти України навчальні посібники і підручники, зі сторінок яких всерйоз закликають виховувати дітей на засадах трипільської «педагогіки». Усі ці квазіпатріотичні марення не тільки дезорієнтують українську громадськість, а й дискредитують нашу науку, як і Україну в цілому, в очах цивілізованої Європи.

Без вирішення питання походження українців наша національна історія не має початку, тобто лишається незавершеною. Останнє є серйозною перепоною у формуванні національної свідомості українців, а отже — й повноцінної модерної нації на шляху створення якої сьогодні стоїть Україна.

Література

1. Марчук Є. Україна: нова парадигма поступу : Аналітичні дослідження / Є. Марчук . — К. : Аваллон, 2001. — 214 с.

2. Заграва Е. Глобалізація і нації / Е. Заграва . — К. : Фенікс, 2002. — 63 с.

3. Чепа М.-Л. А. Етнопсихологічні дороговкази у прийдешність, або особливості буття на цивілізованому фронтиті / М.-Л. А. Чепа // Наук. запис. Ін-ту психол. ім. Г.С. Костюка АПН України. — Вип. 22. — Т. VIII, Вип. 2. — К., 2006. — С. 364—372.

4. Чепа М.-Л. А. Етнопсихологічний вимір цивілізаційного поступу / Мирослав-Любомир Чепа; АПН України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. — К. : Пед. думка, 2008. — 111 с.

5. Чепа М.-Л. А. Між Заходом і Сходом: психогенеза української етнічності / М.-Л. А. Чепа // Наук. запис. Ін-ту психол. ім. Г.С. Костюка АПН України. — Вип. 22. — К. : Нора-принт, 2002. — С.306—312.

6. Пірен М.І. Етнопсихологія : [підручник] / М.І. Пірен. — К., 1998. — 470 с.

7. Пірен М.І. Етнополітика в Україні : соціо-психологічний аналіз / М.І. Пірен. — К. : Ун-т «Україна», 2007. — 438 с.

РАДЧЕНКО Олександр Віталійович, *доктор державного управління, доцент, професор кафедри політології та філософії Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України, м. Харків.*

Анотація: *у статті досліджуються стійкі архетипи українських політиків та використання архетипових характеристик як складових іміджу політика у виборчих кампаніях.*

Ключові слова: *політичний архетип, політичний міф, виборча кампанія.*

RADCHENKO O.V.

Annotation: *the stable archetypes of Ukrainian politicians and the use of archetypical characteristics as components of the image of a politician in elections are studied.*

Keywords: *political archetype, political myth, elections.*

УДК 316.422

Олександр РАДЧЕНКО

АРХЕТИП УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИКУМУ

Постановка проблеми. Ми живемо в епоху повномасштабної економічної, політичної та ідеологічної кризи українського суспільства, коли особливо актуальним стає пояснення причин і наслідків як окремих суспільно-політичних фактів, так і картини світу в цілому. Це викликає активний ренесанс міфу в соціальній культурі постмодерну, зміну суспільних ідеалів на користь ціннісного виміру буття, що, на думку В. Шедякова, спрацювали як певна інтелектуальна передумова нового входження в суспільне життя ірраціональних чинників, зокрема, й міфологічного походження [14, с. 25]. Відбулася медіатизація політики (в термінології Г. Оберройтера), коли сучасні ЗМІ створюють умови так званої символічної діяльності політиків, коли політика перетворюється на гру на публіку, стилізуючись відповідно до вимог драматургії політичних міфів, віддаючи перевагу видовищам, ритуалам та персоніфікованим діям, а політичні актори починають діяти за законами шоу, все ширше використовувати у виборчих кампаніях політичних технологій, побудованих на використанні колективного несвідомого стану людської психіки. Усе це актуалізує наукове переосмислення ролі й місця політичних архетипів і побудованих на них політичних міфів у сучасних політичних процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що дослідженню архетипів у вітчизняному науковому дискурсі приділяють значну увагу Е. Афонін, Т. Вакулова, О. Донченко, Л. Кочубей, О. Крутій, О. Пелін, О. Романенко, Ю. Шайгородський, В. Шедяков та ін. Водночас слід виділити невирішені раніше питання, зокрема, стосовно політичних аспектів архетипу, можливостей використання цієї стійкої емоційно-сенсової форми колективного несвідомого у передвиборчій політичній рекламі.

Зазначене обумовлює *постановку завдання цієї статті* як дослідження стійких архетипів українських політиків та використання архетипових характеристик як складових іміджу політика у виборчих кампаніях.

Отримані наукові результати дають підставу стверджувати, що широке розповсюдження в українському політикумі використання політичних міфів як елементу соціального управління та відповідних політичних технологій пов'язано, в першу чергу, із загальносвітовою кризою ідентичності, що в українських умовах посилюється посткомуністичною трансформацією з її зламом старих цінностей та ідейно-психологічним вакуумом. Суспільство нагально потребує усвідомлення й розуміння суспільно-політичних процесів, що відбуваються, проте у сучасних політиків просто немає раціональних пояснень. І тоді об'єктивно затребуваною виявляється поява міфу, який, за Ж. Сорелем, є альтернативною формою існування ідей як раціональної форми знання, котра «гармонізує відносини між людиною та навколишнім світом» [6, с. 77].

Спираючись на певну ціннісну картину світу, відбиту у людській свідомості, сучасний політичний міф, як до того ідеологія, створює відповідний політичний симулякр — спрощену але цілісну й переважно ірраціональну картину дійсності, насаджує легкі стереотипи й шаблони мислення, звички й моделі комунікації, програмує люди-

ну та створює родюче підґрунтя для політичних і соціальних маніпуляцій. На думку Ю. Шайгородського, саме архетип є основним елементом політичного міфу, адже «від самого початку політична міфологія фокусується в архетипному образі надлюдини — реальної постаті, яка ідеалізується суспільною думкою та наділяється певними особистісними надякостями. В сучасних політичних процесах найчастіше образ «політичного героя» використовується під час виборчих кампаній» [13, с. 22].

О. Донченко та Ю. Романенко розуміють архетип як формоутворювальну здатність, форму колективного несвідомого, певне трансперсональне начало людської психіки. На думку цих дослідників, «спочатку трансперсональна сутність у ході розвитку стає надбанням особистості. Вторинне «щеплення» трансперсональної сутності переживають великі соціальні групи» [1, с. 27]. Отже, саме архетип формує той або інший психосоціальний набір ціннісних пріоритетів, політичних уподобань, моделей поведінки політичної еліти як агрегаторів та носіїв домінуючих серед народних мас політичних архетипів. Політична психологія визначає п'ять основних архетипів «homo politikus»: гегемоністський, конкурентний, конформістський, абсентеїстичний та плюральний [11, с. 94].

Зокрема, досить поширеним (особливо на пострадянському просторі) як серед пересічних громадян, так і серед політичних лідерів є гегемоністський політичний архетип людини. Його носіям притаманні авторитаризм, неприйняття інших точок зору та інших типів політичних відносин. Такі люди прагнуть нав'язати всім власні цінності, норми, традиції — власну систему світосприйняття. Гегемоністи абсолютизують патріотизм та державність, вони є соціальною основою для вкорінення в суспільстві авторитаризму, шовінізму та придушення альтернативних точок зору.

Конкурентний політичний архетип людини характеризує рішучих і відданих інтересам своїх соціальних чи політичних груп індивідуумів. Вони гостро відчувають несправедливість і завжди готові боротися до повної перемоги (в абсолюті — винищення) своїх політичних опонентів. Як правило, такі особистості завжди критикують владу, проявляють незадоволення її діями, беруть активну участь в акціях протесту. Однак прийшовши до влади, такі руйнівники не здатні до конструктивних дій і суспільного консенсусу, вони продовжують боротьбу, постійно вишукують різних внутрішніх «ворогів» для звинувачення їх у всіх проблемах і продовжують руйнувати державу вже зсередини державного апарату.

Абсентеїстичний політичний архетип є характерним для патріархального ладу. Індивідууми цього зразка не беруть участі в політичному житті, не цікавляться політикою, не співвідносять свою політичну самоідентифікацію із суспільною системою цінностей. Вони не вважають за потрібне приходити на вибори і відчувають відразу до політичної діяльності. Їх кредо: «політика — брудна справа».

Конформістський політичний архетип характеризується відсутністю власної політичної позиції та схильністю до сприйняття за власні будь-яких пануючих політичних поглядів. Ідеологія такого зразка виражена в народному прислів'ї «Моя хата з краю» і є соціальною базою зрадництва. Конформіст вирізняється шанобливою політичною поведінкою, завжди знаходить виправдання для прорахунків влади, вірить «у доброго царя» і з такою ж легкістю переходить на інший бік у разі поразки провладної політичної сили на виборах та першим починає гоніння (політичні репресії) проти вчорашніх кумирів.

Плюралістичний політичний тип людини є головною базою демократичного громадянського суспільства. Він об'єднує свободолюбних, відвертих людей, які визнають за іншими право на власні права, власну думку, власну систему цінностей. Це екстраверти, схильні до толерантності та пошуку консенсусу. Внутрішня готовність до альтернативи цих громадян реалізовується в ухваленні політичних рішень як відмови від одностайності, пошуку найбільш оптимальних шляхів суспільного розвитку, широкого залучення громадськості та фахівців до обговорення проблем і забезпечення прав людини. До опозиції громадяни плюралістичного штибу ставляться не як до

ворога чи опонента, а як до колеги, що пропонує інший варіант вирішення проблем.

Якщо зазначені вище архетипи є притаманними всьому суспільству, то серед представників політичного істеблішменту вирізняють і власні архетипи політичної еліти. Так, Дж. Йернс виділяє дві категорії лідерів — перетворювачів та дільців. Лідери-перетворювачі (Ш. де Голль, К. Ататюрк, Н. Мандела) діють в ім'я реалізації своїх глобальних поглядів, лідери-ділки, навпаки, діють «тут» і «негайно», концентруючи свою увагу на деталях, незважаючи на те, яким має стати суспільство в остаточному підсумку. Саме така точка зору трансформувалася згодом у відомий вислів: «Державний діяч відрізняється від політика тим, що перший думає про наступні покоління, а другий — лише про наступні вибори».

В. Хагеман виділяє консервативний і революційний архетипи лідерів. Перший у своїй діяльності спирається на традиційні установки та норми, другий — головні свої дії спрямовує на їх поновлення або заміну. Р. Такер додає до цього переліку як окремий тип реформатора. На його думку, реформатор обстоює базовий міф політичного суспільства, його ідеальну модель, корегуючи та поновлюючи ті цінності й традиційні норми, що відживають у суспільстві й за які продовжують триматися консерватори. Революціонер же, визначаючи соціальний стан суспільства, вважає, що він ганебний, виправити його в рамках існуючих ціннісних нарративів неможливо. Єдиний вихід — фундаментальна ціннісна перебудова суспільства. Тому революціонери дотримуються екстремістської тактики, що включає насильство. Хоча для досягнення окремих цілей революціонери за певних умов беруть на озброєння тактичні прийоми реформаторів. У свою чергу, реформатори стикаються з тим, що їхня ненасильницька конфронтація викликає тактику насильства з боку консерваторів.

Цікавий архетип лідерства — фанатичний — описав Рассел, зокрема на прикладі Кромвеля, Леніна та Гітлера. Він зазначає, що Кромвель і Ленін були людьми глибоких релігійних, по суті, переконань, які вірили в своє месіанство, в те, що вони є обраними виконавцями надлюдського замислу. Таким чином, їх власні спонукання здавались їм виправданими, і вони мало піклувалися про ті блага, що дає влада [10, с. 257—258].

З огляду на зазначену класифікацію, серед провідних українських політиків легко знайти дуже близьких за іміджевими характеристиками та власними політичними переконаннями й методами діяльності до кожного з цих архетипів. Так, Віктор Ющенко з його яскравим «месіанством» та надмірною увагою до трипільщини й національних традицій є класичним фанатиком-консерватором. Віктор Янукович докладає великих зусиль, щоб виглядати реформатором, а Юлія Тимошенко є харизматичним революціонером. Водночас, наскільки важко виділити серед українських політиків державних діячів-перетворювачів, настільки ж і багато серед них політиків-ділків.

Актуальність звертання до міфології в сучасному пострадянському урбанізованому інформаційному світі зростає через відсутність загальновизнаної чіткої політико-філософської доктрини: людина не може існувати, не маючи хоча б міфологічних уявлень про власне суспільство й про себе. Ми охоче руйнуємо «ганебну» спадщину більшовизму, кучмізму, замінюючи їх голими деклараціями, добрими намірами, а не зрозумілою програмою конструювання кращого майбутнього, близькою для людей картиною (і дійсністю) бажаного політичного буття. В умовах засилля піар-акцій на телеекранах і на вулицях пересічний громадянин через певний набір архетипів, виражених у міфах, ритуалах, культових символах, знаходить певну цілісність, самоідентифікацію з несвідомим, інтеграцію особистісних і колективних частин психіки. «Міф перетворює хаос на космос, створює... можливість усвідомлення світу як організованого цілого...» [4, с. 146].

У міфі відбувається злиття сакрального і земного, загального й одиничного, дійсності з вигадкою в єдину, нероздільну цілісність, усе в дійсності неспоріднене розуміється як родинне, а міфологічний час припускає наявність «усього в усім», поєднуючи в єдиний сплав минуле, сьогодення та майбутнє. Міф завжди орієнтований

на «повсякденну, ненаукову масову свідомість, що звичайно прагне вийти за межі інформації про окремі події та факти, виявити їх глибинні, споконвічні першооснови» [6, с. 292].

Українська політична школа визначає політичний міф як драматичне символічно сконструйоване презентування реальності, яку люди сприймають на віру, та зводить його до наступних елементів: міф — це символічний образ політики, її ідеалів; міфи з'являються та функціонують тому, що їх підтримує більшість; міф є проекцією в минуле або в майбутнє, якому надають сучасне звучання; це — реальність для тих людей, які підтримують міфи [7, с. 253].

Надзвичайно широке використання міфологізації сучасної вітчизняної політики пов'язано з такою ментальною рисою українців, як переважання емоційно-чутливої природи людини над раціональною. Логічно-раціональні чинники вибору для пересічного українця не є визначальними, тому маніпулювати таким громадянином і суспільством досить легко, адже, як зазначав Ернст Кассирер, «міфічне мислення можна визначити як дологічне мислення… матерія міфу — це не матерія мислення, а матерія почуттів [3, с. 177]. Міф як ціннісно-емоційне, почуттєве уявлення про політику заміщає і витісняє об'єктивне, реальне уявлення про неї, а також справжнє знання політики її суб'єктивним сприйняттям та штучно сконструйованим іміджем.

Політичний міф особливо притаманний політичній свідомості та самосвідомості лідерів, він досить широко культивується в політиці, наполегливо впроваджується й експлуатується як психологічний інструмент легітимації влади. Сучасний політичний міф відповідає споконвічним сподіванням людини, але, на відміну від архаїчного, він актуальний і конкретний, характерний для свого часу. Це політичний міф про великого вождя, мудру політику та очікування добрих змін. Зазвичай він зникає разом зі змінами обставин і перебігом часу, а нерідко — разом з розчаруванням в об'єкті шанування або відкриттям його справжнього обличчя.

Оскільки політичний міф через набуття відповідної цінності стає надбанням політичної свідомості, він формує певне світовідчуття, психологічні й ідеологічні установки, що володіють стійкістю до забобонів. Політичний міф установлює власні причинні зв'язки між реальними об'єктами, породжує помилкові об'єкти (героїчні образи пересічних політичних лідерів), легенди про славне минуле, поєднує дійсність із вигадкою, вносить вигадані відносини в справжню тканину політичних відносин. Політичний міф замінює реальні знання віртуальними образами.

Слід відзначити і дуальність міфу. З одного боку, він заміщує небажану людині дійсність, сприяючи її виживанню, з іншого — неминуче спотворює цю дійсність. Міф заряджає людей впевненістю та ентузіазмом, задає набір життєвих сенсів. Разом з тим, він звільняє від відповідальності, почуття провини, голосу совісті [2, с. 124].

Сучасне джерело породження та поширення багатьох міфів — політична пропаганда і діяльність ЗМІ. Зіставлення характеристик міфів і продуктів масової політичної комунікації виявляє їхню подобу, ізоморфізм, здатність до взаємопідсилення. Міф як продукування штучних цінностей у політиці відіграє суттєву роль, формуючи та корегуючи повсякденну масову свідомість. Він широко прищеплюється та експлуатується як аргумент легітимації влади і політики. Головними ознаками політичного міфу є: аксіоматична цінність штучного походження, що має сприйматися на віру; заміна наукового пояснення тотальним генетизмом й етіологізмом (пояснення зводиться до розповіді про походження й утворення); різко розмежований міфологічний, ранній (сакральний) і поточний, наступний (профанний) час; міфологічна подія втілює не просто минуле, а особливу форму першотворення, першопредметів, першогероїв, першоджерел і першодій, що передували емпіричному часу.

С. Манічев у роботі «Міфологія в політичних технологіях» наводить схему конструювання політичного міфу [4]. Насамперед, історія суб'єкта (героя) міфу (політика, кандидата) розгортається не в його власному життєвому просторі, а в життєвому просторі виборця.

По-друге, політичний міф має бути драматургічною дією, адже лише коли драматургічна дія викликає емоціональні відчуття, і виникає віра людини в фабулу міфу.

По-третє, міфологічна розповідь має конструюватися за законами нарративно-біографічного жанру: відомості про минуле життя героя, рефлексія логіки його життя, «біографічних конструкцій», прийоми виразності, метафоричність, що дозволяють перевести тему розповіді в текст із запрограмованим експресивним, естетичним, емоційним ефектом.

По-четверте, головна складова політичного міфу — переконання героя, які обов'язково мають відображати ціннісні засади життя того електорального сегменту політичного поля, на який спрямовується міф. У такому разі сама логіка життя героя, що співпадає з логікою світосприйняття виборця, є найбільш сильним засобом переконання.

По-п'яте, політична міфологія висуває до героя певні обов'язкові вимоги: він має бути неординарним (знати щось, чого не знають інші, і що він хоче сказати людям); він мусить мати переконання й чітко їх відрефлексувати; він повинен мати непохитну віру в те, заради чого бореться за владу. Лише за такої структурної побудови політичного міфу комунікативна дія, викликана цим міфом, має шанси на успіх.

Політичні міфи на рівні групи виконують інтегруючу функцію стосовно цілого (етносу, соціального прошарку, суспільства), консолідуючи простими й доступними цінностями-емоціями індивідуума в широкому полі політичних відносин: індивідуум — держава, індивідуум — нація, індивідуум — історія або цивілізація. Специфічною функцією є політичне моделювання, оскільки політичний міф являє собою набір прецедентів, зразків для наслідування. Політичні міфи є ірраціональними, що орієнтуються на віру, суспільні інтереси, важко піддаються перевірці та істотно впливають на громадське життя.

Оскільки в умовах суцільної медіатизації сучасна політика твориться за законами драматургії, Р. Шварценберг висунув власну класифікацію архетипів політиків за аналогією з театральними класичними амплуа [10, с. 268]:

«Рятівник Батьківщини». Театральний аналог — герой, бог. Цей персонаж вступає на сцену політичного театру в найскладніші і найвідповідальніші моменти; він овіяний славою і легендами, часто канонізується. Тогу рятівника батьківщини приміряли на себе Олександр Мороз (2002—2004 рр.), Віктор Ющенко (кінець 2004 р.), Юлія Тимошенко (2006—2010 рр.), та Арсеній Яценюк (2009 — 2010 рр.). При цьому останній політик зазнав несподіваного фіаско саме через повну невідповідність власного архетипу (закріпленого у суспільній свідомості як «кролика», «ботаніка-очкарика», «гарвардського хлопчика») та нав'язуваного виборцю передвиборчою політичною рекламою архетипу рятівника Батьківщини.

«Батько нації». Театральний аналог — шляхетний батько. Йдеться про авторитарного лідера, мудрого панотця, який дуже суворий, але водночас і справедливий з підданими. Класичним батьком нації в сучасному політикумі виступає Леонід Кравчук. Використовувати іміджеві риси, притаманні цьому архетипові, не без успіху намагалися й політтехнологи Віктора Януковича на останніх президентських виборах.

«Чарівний лідер». Театральний аналог — перший коханець. Усмішливий і розкутий, намагається не стільки переконати в правоті своїх ідей, скільки просто сподобатися. Найбільш відповідним до цього архетипу виявився імідж і вся виборча кампанія 2010 року Сергія Тигіпка, що й пояснює його несподівано високий електоральний здобуток. Під такою самою маскою чарівного лідера вигравав свою першу битву за столицю Леонід Черновецький. Таким намагається бути Микола Катеринчук.

«Свійський мужик». Театральний аналог — простак. Нічим не примітна людина, яка волею долі опинилася серед мешканців політичного Олімпу. Його перевага в тому, що він — «наш», отже йому можна довіряти. Саме таким останні 5 років намагається позиціонувати себе Михайло Бродський.

Автори навчального посібника «Сучасний виборчий PR» виокремлюють такі архетипи як «успішний господарник», «ділова людина», «професіонал», «борець», «державний діяч», «популярна особистість» [11, с. 240]. Спробуємо охарактеризувати й уособити ці та інші політичні архетипи, які активно використовуються у виборчих кампаніях:

«Успішний господарник» — керівник (директор) великого промислового чи сільськогосподарського підприємства, людина, нинішній статус якої, на відміну від нових підприємців, є результатом усього її життєвого шляху. Це може бути також міський голова, який в умовах фінансової скрути здатен забезпечити розвиток інфраструктури міста, стабільну роботу транспорту, вирішити болючі проблеми та ін. Саме цей архетип став запорукою перемоги Леоніда Кучми на президентських виборах 1994 р., проходження до парламенту великої кількості «червоних директорів». На професійних успіхах у керівництві Донецькою областю та на посаді Прем'єр-міністра України наголошувала й політична реклама Віктора Януковича.

«Ділова людина»— людина, що вже досягла значних успіхів у власному бізнесі, її підприємство успішно розвивається і сплачує великі податки до бюджету, що є результатом високих управлінських і ділових якостей, надійності, винахідливості, вміння виходити із складних ситуацій через ухвалення нестандартних рішень. Позитивний досвід розвитку власної справи прагне використати в масштабах країни. Здійснює допомогу в реалізації важливих соціальних програм, займається благодійністю. Має досвід у вирішенні складних проблем. Серед таких політиків варто назвати Петра Порошенка, Давіда Жванію, Костянтина Жеваго, Олександра Фельдмана, Наталію Королевську та ін.

«Професіонал» — вчений, юрист, економіст, гарний фахівець своєї справи, який має солідний багаж знань та значний досвід роботи в цій сфері, достовірно знає, що і як потрібно змінити в законодавстві, механізмах регулювання економічної діяльності, щоб досягти поставленої мети. Серед відомих професіоналів — Володимир Литвин, Віктор Мусіяка, Олександр Лавринович, Микола Азаров, Юрій Бойко, Віктор Пинзеник, Андрій Портнов, Володимир Полохало, Сергій Міщенко, Кирило Куліков та ін.

«Борець», вічний революціонер — людина, що закликає до рішучої боротьби з певними негативними явищами (корупцією, «кучмізмом» злочинністю тощо), завжди категорична у своїх судженнях. Цей архетип активно використовують Григорій Омельченко, Юлія Тимошенко, Юрій Луценко, Дмитро Корчинський та ін.

«Державний діяч» — чиновник, який, перебуваючи на високій посаді, довів свою здатність вирішувати складні для всієї країни завдання, накопичив великий досвід роботи державного рівня, користується підтримкою авторитетних лідерів і громадян. Саме так легко вигравали вибори до Верховної Ради Іван Плющ, Валерій Пустовойтенко, Володимир Семиноженко, Олександр Єфремов, Віктор Тихонов, Євген Кушнарьов, Анатолій Кінах та інші керівники центральних і регіональних органів влади.

«Новий політик» — цей архетип є відповіддю на суспільну втомленість від одноманітності й певної застиглості українського політикуму. Достатньо вдало розіграли суспільний запит на нові обличчя в парламенті й поза ним такі молоді політики, як Олесь Доній, Владислав Каськів, Леся Оробець, Віталій Хомутиннік, Василь Волга.

«Глашатай» — талановитий оратор, популіст у найкращому розумінні цього слова, що сміливо й відверто обстоює близькі для народу цінності та моральні імперативи. Такими були й залишаться в політичній історії Борис Олійник, Володимир Яворівський, Дмитро Павличко, Іван Драч, Лесь Танюк.

«Зірка» — людина, що досягла всенародної популярності та пошани поза політикою (у спорті, мистецтві, космонавтиці, на телебаченні), що й стало трампліном до політичної еліти таким відомим особистостям як Олег Блохін, Святослав Вакарчук, Оксана Білозір, Віталій Кличко, Ельбрус Тадеєв, Ольга Герасим'юк, Ян Табачник,

Леонід Каденюк та ін. Щоправда, практично ніхто з них не проявив такої ж яскравої діяльності на новій політичній царині.

«Національний патріот» — самовідданий борець за незалежність України, який поклав на вівтар національної свободи все своє життя, зазнавав утисків і переслідувань та не підкорився долі. До таких політиків можна віднести Степана Хмару, Левка Лук'яненка, В'ячеслава Чорновола та їх нинішніх послідовників Олега Тягнибока, Юрія Костенка, Андрія Шкіля.

«Відданий інтернаціоналіст» — архетип ностальгії представників старшого покоління за «справжніми комуністами, що не поступаються принципами» (Петро Симоненко, Алла Олександровська, Адам Мартинюк).

«Збурювач спокою або Черговий клоун» — найталановитіше втілення цього архетипу демонструє російський політик Володимир Жириновський. На теренах України здебільшого в подібній ролі виявляються Наталія Вітренко, Нестор Шуфрич та Леонід Черновецький.

«Очернитель» — украй технологізований варіант «борця», частіше за все штучного характеру, не властивого психотипу цього конкретного політика, якого свідомо використовують як технологічного кандидата, канал виливання компромату, бруду та прямих наклепів на одного з провідних кандидатів. Такими на передостанніх президентських виборах були Олександр Базилюк та Роман Козак, на останніх — Інна Богословська.

Звичайно, окреслені архетипи не є вичерпними, в українському політикумі, особливо на регіональному та місцевому рівні, легко зустріти й багато інших, однак всі їх об'єднує, по-перше, міфологічна побудова, по-друге, активне використання міфів під час виборчих кампаній.

Як висновки проведеного дослідження слід зазначити, що широке розповсюдження в українському політичному процесі, зокрема у політичній рекламі, технологій міфотворчості, побудованих на використанні політичних архетипів є закономірним результатом ціннісної ідентифікаційної кризи, суспільних пошуків простих і зрозумілих відповідей на безліч питань, які ставить перед нами сучасність. В умовах, коли наука і раціональна політика виявилися нездатними пояснити й спрогнозувати надзвичайно складний навколишній світ, людина звертається до спрощеного міфу.

Адже, «якщо свого часу міфологія поступилася місцем низці спеціалізованих форм суспільної свідомості, занурившись углиб буденної свідомості, де й були законсервовані її окремі фрагменти, то наприкінці XX — на поч. XXI ст. міфологія виринула з глибин свідомості і досягла її вершин, — але вже не як елемент, а як метод мислення» [8, с. 393].

В інтересах української держави на найближчу перспективу є протидія міфам руйнівного характеру та активне конструювання державотворчих політичних міфів, спрямованих на об'єднання нації, консолідацію її навколо демократичних цінностей, закріплення та обстоювання прав і свобод людини.

Література

1. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) [монографія] / Олена Донченко, Юрій Романенко. — К. : Либідь, 2001. — 334 с.

2. Елохина Т. Психология политического сотрудничества в России. / Т. П. Елохина — СПб. : изд-во С.-Петербур. ун-та, 2004. — 260 с.

3. Кассирер Е. Дослідження людини. Вступ до філософії культури : [навч. посіб.] / Ернст Кассирер // Філософія : хрестоматія (від витоків до сьогодення) / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського — К. : Знання, 2009. — с. 174—186.

4. Маничев С. Мифология в политических технологиях / С.А. Маничев // Общество и политика / под ред. В.Ю.Большакова. — СПб. : изд-во С.-Петерб. ун-та, 2000. — 512 с.

5. Общество и политика : Современные исследования, поиск концепций / под ред. В. Ю. Большакова. — СПб. : изд-во С.-Петерб. ун-та, 2000. — 512 с.

6. Ольшанский Д. Политико-психологический словарь. / Д.В. Ольшанский — М. : Академический проект, 2002. — 576 с.

7. Основи політичної науки : [курс лекцій] / за ред. Б. Кухти. — Ч.3. Політична свідомість і культура / Б. Кухта, Л. Климанська, А. Романюк та ін. — Львів : Кальварія, 1998. — 556 с.

8. Політологія : Довідник / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; за ред. М. І. Обушного. — К. : Довіра, 2004. — 599 с.

9. Политология : Энциклопедический словарь / общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. — М. : изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. — 431 с.

10. Політична абетка : матеріали для практичного використання / [за наук. ред. док.наук держ. упр. О. В. Радченка; Редактор-упорядник А.В. Карташов]. — Вид. 8-е, доп. і перероб. — Житомир, ОЦМІ; Х. : Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2010. — 350 с.

11. Сучасний виборчий PR. / кол. авт.; кер. авт. кол. В. В. Лісничий. — 2 вид., доп. й перероб.— К. : Вид-во «Професіонал», 2004. — 512 с.

12. Радченко О. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : [монографія] / Олександр Радченко — Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. — 380 с.

13. Шайгородський Ю. Міфогенеза в системі політичної теорії / Юрій Шайгородський // Політичний менеджмент : Український науковий журнал. — К. : Український центр політичного менеджменту, 2009 — № 3 (36) — С. 14—25.

14. Шедяков В. Діагностика постсучасного міфу / Володимир Шедяков // Політичний менеджмент : Український науковий журнал. — К. : Український центр політичного менеджменту, 2010 — № 2 (41) — С. 17—28.

СИДОРІН Андрій Іванович,
здобувач кафедри історії Росії, Курського державного університету, м. Курськ, Росія.

Анотація: *у роботі зроблено спробу розглянути конфесійну політику в Російській імперії щодо іншої віри і нових релігійних течій протестантського зразку, а так само сект через призму об'єктивних соціально-політичних процесів, що відбувалися в останній чверті XIX — на початку XX ст.*

Ключові слова: *конфесійна політика, релігійні течії, секти, модернізація, сакралізація.*

SIDORIN A.I.

Annotation: *the author considers the confessional policy in the Russian empire relative to foreign religions and new religious trends of the Protestant sense, as well as to sects, through a prism of objective social processes running in the last quarter of the XIXth century — the beginning of the XXth century.*

Keywords: *confessional policy, religious flows, sects, modernization.*

УДК 94(47).083

Андрій СИДОРІН

ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ДЕСАКРАЛИЗАЦИИ І СЕКУЛЯРИЗАЦИИ НА КОНФЕСІЙНУ ПОЛІТИКУ ДЕРЖАВИ ВІДНОСНО РЕЛІГІЙНИХ ТЕЧІЙ І СЕКТ В КІНЦІ XIX ПОЧАТКУ XX ВВ. (НА ПРИКЛАДІ КУРСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

Постановка проблеми. У численних роботах з цієї тематики щодо цього періоду політика царської влади отримала, на мій погляд, упереджено ідеологізовану оцінку — як реакційна. Проте з позицій розгляду цієї роботи вона представляється в іншому світлі в тісному зв'язку з тими, що відбувалися і в країні, і в світі в цілому процесами бурхливого суспільного розвитку, а так само з процесами, аналогічними сучасній глобалізації. При цьому Російська державність піддалася могутнім викликам — зовнішньополітичним і внутрішньополітичним загостренням (війна і революційна ситуація) одночасно. Підходи до висвітлення політики щодо релігійних течій будуть ширше доповнені розглядом з використанням можливостей суміжних дисциплін: політології, соціології, релігієзнавства і психології. Недостатня розробленість теми в контексті вказаних процесів зумовлює необхідність її поглибленого аналізу. У цій спробі полягає певна новизна розгляду.

Метою дослідження є оглядовий розгляд державної політики щодо релігійних організацій, служителів, віруючих християнських конфесій, перш за все протестантського толку, і релігійних сект в контексті об'єктивних процесів секуляризації і десакралізації в російському суспільстві за часи великих перетворень в країні.

Виклад основного матеріалу. Релігія і політика зв'язані дуже тісно. Вони представляють класичну тотожність протилежностей, взаємодіючи одна з одною, і водночас розрізняються, прагнучи до власного панування. Те, що без ідеології в будь-якій її формі неможлива політика — факт на сьогодні очевидний. Очевидно і те, що трансформація політики часто призводить до трансформації ідеології (релігії). Процес взаємного проникнення (або відторгнення) між релігією і політикою (їх інституціями — владою і домінуючою релігійною організацією) чреватий згубними наслідками для них рівною мірою. XX століття стало для російського суспільства знаковим у сфері процесів взаємодії політики і релігії і породило безліч позицій і думок з питання правомочності з боку кожної з них впливати одна на одну і про ступінь цього впливу. Що ж запанує з двох крайнощів — секуляризація або сакралізація? Може, можливий третій шлях на основі консенсусу і співпраці? Це питання перебуває в тісному зв'язку з болісним (або вже дозволеним?) для сучасної політичної еліти в Росії пошуком якоїсь відчутної, а не абстрактної, як в недавньому загальному комуністичному минулому, загальнонаціональної ідеї (або ідеології), цілком сумісної з демократичними інститутами цивільного правового суспільства. З огляду на те, що Президент Росії у низці виступів і статей (зокрема «Росія, вперед!») проголосив курс на чергову «модернізацію» країни (зверху або знизу?), Росія, як і раніше, — є країною, з, по суті, статичною культурою, де вплив релігії вельми істотний (переважають ортодоксія і конформізм), з традиційним менталітетом

і відповідними архетипами політичної культури [15, с. 295]. Проте на сучасному етапі слід зазначити, що ідеали і цінності демократії, соціального ладу, правової відповідальності посіли певне місце в системі політико-культурних і політико-психологічних орієнтирів та ідеалів. Якою стане ця ідея або ідеологія — декларативною або цілком відчутною системою конкретних соціальних стимулів, спрямованих на подолання кризи, що різко позначилася в період після суспільного антагонізму? У пошуках відповіді на це непросте питання слід звертатися знов і знов до історичного досвіду. «Historia est magistra vitae!» — говорили стародавні римляни, і вона суворо карає недбайливих учнів.

Будь-яка ідеологія, щоб бути життєздатною і ефективною, забезпечувати результативність в довгостроковій перспективі, має спиратися на домінуючу світоглядну парадигму, інакше її положення матимуть суто декларативний характер, і сама вона незабаром зміниться іншою, більш вкоріненою в соціальних реаліях. Причому прийти вона зможе зовсім не зверху.

Саме такий переважно декларативний характер зберігала державно-релігійна ідеологія Російської імперії, що зрештою призвело до її поразки і краху державної системи управління, яка на неї спиралася. Значну роль зіграла тут і та обставина, що за фасадом однієї релігійної установки — зовнішньої та явної, зберігалася і розвивалася інша — прихована, така, що не диференціюється, важко помітна і часто практично невідома. При цьому певна установка, що знаходить вираз в прагненні все списати на необізнаність і неосвіченість мас, на мій погляд, нічим не виправдана і неприйнятна категорично: по-перше, вона насправді нічого не пояснює; по-друге, робить практично неможливим розуміння і пояснення будь-яких соціально-психологічних явищ і історичних процесів. Царська імперія перед 1917 роком піддавалася багатьом змінам, що асоціювалися з прогресом в західному сенсі. Етатизм, що склався в цей період в країні, не міг піти на поступки ліберальним тенденціям тобто дарувати народу конституцію, оскільки монархія бачила в ній загрозу царизму.

Сформувалася світська еліта, представники якої прагнули до конституційних форм правління, цивільних прав, самореалізації і диктату здорового глузду в суспільному житті. Останній російський цар правив країною, яку стрясали судоми індустріалізації, урбанізації, суспільного перевлаштування, розповсюдження письменності і культурних навиків.

Виходячи із всього вищесказаного, в російському товаристві того періоду яскраво позначилася тенденція десакралізації і секуляризації («змирщення» — одне зі значень цього слова) цінностей і норм — як відгук суспільства на об'єктивні глобалізаційні і модернізаційні процеси так званої «вестернізації», внутрішньосуспільні і соціальні зрушення, які з'являлися де-факто в структурі суспільства, причому в прискореному режимі, і що неминуче тягло водночас кризу державної релігійно-політичної ідеології, дисфункцію апарату управління. «Прискорення суспільних процесів виявляється в цьому випадку оборотною стороною вичерпаної культури, що перейшла в кристалічний стан» [11, с. 50]. Тобто, розвиток країни на колишніх соціокультурних традиціях ставав неможливим. У Російській імперії вже формувалося так зване «суспільство модерна», більш рухливе в соціально-культурному і політичному плані. Представники цього нового суспільства локалізувалися в регіонах бурхливого промислового розвитку, великих містах, портах і транспортних вузлах, вбираючи в себе різні національності і перетворюючи їх на єдиний культурний простір. У сільську глибинку з її традиційно патріархальним устроєм нові віяння модерна у вигляді культурних і матеріально-технічних досягнень тільки починали проникати. Умовою успішної модернізації для країни в той час могла стати переоцінка національного минулого і сьогодення, зміни тих або інших рис характеру нації (роз'єднаність, шовінізм, розхлябаність, пияцтво), а результатом — виникнення нової прогресивної культури, націленої на успіх, особистий і суспільний прогрес при дбайливому ставленні до самобутньої традиції.

Але в країні і влада, і значна частина суспільства все ще були прихильниками традиційного устрою, консервативними в своїх засадах і тому націленими на відтворення політичних, правових, соціальних, культурних стосунків, фіксованих звичаєм, тоді як від стримуючих розвиток традицій вже відмовилися і Англія, і Франція, а трохи пізніше й Німеччина — основні гравці і конкуренти в світовій політиці для Росії. Росія того часу все ще балансує на межі традиції і модерна. Таким чином, складаються передумови до суспільної кризи. З початку XX ст. рух за скидання самодержавства став всенародним. У вирі наростаючих народних хвилювань, в обстановці гострої внутрішньополітичної кризи уряд Миколи II провів низку реформ у сфері організації суспільного життя Росії і державного впорядкування. Був обнародуваний 12 грудня 1904 р. високий указ про вдосконалення державного устрою, поклавши тим самим початок серії подальших законодавчих актів. Серед перших була серія указів в області віросповідної політики.

Цікаво відзначити, що в так званому «Огляді Курської губернії за 1904 г.» внутрішня місія проти сект так детально розписана, що це наводить на думку про посилення занепокоєності влади зростанням кількості сект і сектантів. Ще на період 1896 р. приходів, «заражених розколом», налічувалося 170 (всього ж в єпархії їх було 1056), тобто 16%. Число це надалі не зменшувалося, а тому далі в звітах «замовчувалося». Не дивлячись на таку широку й, здавалося б, послідовну масштабну діяльність при значному щорічному фінансуванні з боку уряду, значних успіхів діяльність внутрішньої місії на терені протистояння сектантській експансії, як випливає з вищезгаданого, не досягла. Із звіту обер-прокурора св. Синоду видно, що напередодні 1905 р. секти набули особливо значного поширення. Так, штундисти і баптисти проживали в 36 єпархіях (губерніях), молокани — в 22, хлисти — в 14, духобори — в 12 єпархіях, скопці — в 11 єпархіях по всій Росії, толстовці — в 7 єпархіях центру країни, іудеї — в 6 єпархіях, «євангельські християни» — в 5 єпархіях та інші дрібніші відгалуження — у всіх єпархіях.

У розпалі внутрішньополітичної кризи, 17 квітня 1905 р. видано Маніфест «Про зміцнення основ віротерпимості», що зберігав привілеї православної церкви в галузі місіонерської діяльності, але полегшував іншим (перш за все старообрядцям і сектантам) відправлення їх культу, відміняючи відповідальність за вчинені колись релігійні злочини. Не дивлячись на радикальність вирішення питання, до нової правової ситуації ні світські, ні духовна влада готовими не були. Для думи II скликання готувалося 7 законопроектів, серед них про релігійні секти, цивільний шлюб, про рівноправ'я. Питання це викликало пильну увагу іноземної преси [1, с. 29]. Заслуговує на увагу промова П.А. Столипіна, яку він вимовив в Державній Думі III скликання 22 травня 1909 р. після оголошення комісією Думи поправок і змін у віросповідні законопроекти уряду. Ось декілька рядків з нього: «…Ось і тепер ми стоїмо перед великим питанням проведення в життя високих засад Указу 17 квітня і Маніфесту 17 жовтня. Визначаючи способи виконання цього завдання, ви, панове, не можете стати на шлях міркувань партійних і політичних. Ви керуватиметеся, я в цьому упевнений. міркуваннями іншого порядку, міркуваннями про те, як перетворити, як поліпшити наш побут згідно з новими засадами, не наносячи збитку життєвій основі нашої держави, душі народній, тій, що об'єднувала і об'єднує мільйони росіян. Народ, який шукає заспокоєння в молитві, зрозуміє, звичайно, що за віру, за молитву кожного за своїм обрядом закон не карає. Але той же народ не зрозуміє закону суто вивіскового характеру, який проголосить, що Православ'я, християнство зрівнюється з язичеством, єврейством, магометанством». Розуміння глибини проблеми зміни світоглядної парадигми властиве було не тільки прем'єр-міністрові, про це ще напередодні революційних подій 1905 р. в Синодному звіті за 1903 р. полемізували православні місіонери. З одного боку, вони визнавали щонайтісніший зв'язок між світоглядом, побутовим, сімейним устроєм і віросповіданням підданих в імперії, а з іншого — розглядали перспективи зрівняльних поправок до нового за-

кону про релігію («Про віротерпимість»). Толерантне ставлення до віросповідань закріплювала ст. 44 Зведення Законів Російської імперії, оскільки через служителів тих або інших віросповідань здійснювався ідеологічний і бюрократичний контроль за лояльністю владі, яка мимоволі навіювалася всім у вигляді молитов за імператора і його сімейство. Вважалося, наприклад, що для євреїв, зважаючи на їх етнічну замкнутість, свобода віри не є актуальною — це ніхто не ускладнював, але їх важливіше зрівнювати з православними в правах. Щодо магометан це викликало сумнів зважаючи на нерозвиненість їх прозелітичної діяльності і загальну культурну відсталість порівняно з росіянами. Старообрядці вже отримували певні (закон 1883 р.) підвищення в цивільних правах. Але найсприятливіше це могло позначитися на деструктивній діяльності сектантства, що повсюдно народжувалося. На думку православних місіонерів, які протистояли релігійній експансії сект, сектантство в своєму генезисі, постійною трансформацією в нові відгалуження, своїм фанатизмом і антагонізмом породжує в людській свідомості індиферентне ставлення до релігії і призводить до атеїзму, до збайдужіння в релігійних потребах, а це вже передвісник змирщення — секуляризації. Як приклад згубності цього процесу вони наводили країни Заходу і падіння моралі як наслідок. Для традиційного суспільства тодішньої Російської імперії подібні процеси атеїзації обіцяли позитивні наслідки. Оскільки, як свідчив витяг із закону, що засуджував прояв атеїзму у вигляді «хулення віри», «у вітчизні нашій, де верховна влада визнає своєю основою релігійні засади, де релігія православна є символом російської національності, де шлюб і весь сімейний союз заснований не на цивільному, а на релігійному принципі, він має окреме значення для непрямого розхитування засад суспільного ладу» [9, с. 178]. Існувала в Кримінальному Укладенні 1903 р. ст. 73, що карала за так зване богохульство (будь-яке, не лише сумніви в істинності догматів віри, але й нецензурний вислів із вживанням сакральних слів і виразів, у тому числі і на адресу «Помазаника Божа — Володаря»). Проте після проголошення Маніфесту про «свободи» від 17 квітня 1905 р. почався перехід з офіційного православ'я до інших віровчень. Проголошені закони не були ще достатньо адаптовані до застосування, сектанти провокували владу на контрзаходи, і та у відповідь реагувала старим перевіреним способом, спілкуючись з духовними властями, ніби на їх прохання «позбавляли підданих від непрошених наставників» [5, с. 49—50]. Необхідність правової бази у відносинах влади і сектантів, що змінили вже свій статус з нелегального на офіційний, вимагала від центральної влади вирішувати питання без зволікань. Колишній циркуляр МВС від 18 серпня 1905 р. за № 4628 чомусь не працював ефективно (бюрократи…)

Згідно з циркулярами МВС по Департаменту Духовних Справ іноземних сповідань від 18 серпня 1908 р. за № 4628 і №2763 від 28 березня 1910 р. за підписом прем'єра Столипіна П.А. перехід з православ'я до іновірства здійснювався шляхом подання відповідної заяви і паспорта в Поліцейське управління і видачі прохачеві замість паспорта відповідної довідки від духовних властей тієї общини, віровчення якої приймалося. Після цих дій відступника виписували з церковних метричних книг і вписували до відповідних сектантських. Сам факт реєстрації в сектантських метричних книгах давав підставу для юрисдикції щодо осіб, там зазначених, Маніфесту, проголошеного 17 квітня 1905 р. Сектанти з натхненням сприйняли свободу сповідання, дарованої як свобода дій для самоорганізації і прозелітичної діяльності серед православних. Але місцева влада підкреслювала своє розуміння «духу закону» — це не свобода сповідання, а свобода богослужіння і внутрішнього устрою в рамках зареєстрованих релігійних общин! Прозелітизм серед православних, як й раніше, заборонений! Проте від провокаційних дій їх ватажки так і не відмовилися. «Огляди» за 1905—1915 рр. свідчать про зростання конфліктів із сектантами на релігійному ґрунті, вони продовжували прозелітизм і дискредитацію православного духівництва, предметів культу і віровчення одночасно з оскаженілою пропагандою свого учення. На жаль, духівництво само подавало вельми серйозний привід для критики. У

результаті почали виникати кримінальні справи за різними частинами 74 ст., 73 ст. про богохульство з тенденцією до збільшення, особливо в період 1908—09 рр., що може свідчити також про зростання атеїстичних настроїв у суспільстві [3, с. 158, 163, 168, 194, 260]. Проголошення законів про віротерпимість поставило РПЦ перед необхідністю посилення проповідницької діяльності серед прихожан.

Сплеск активності сектантів у вигляді прозелітизму в православних приходах, факт створення власного «місіонерського суспільства» зі своїм статутом і великим фондом в травні 1907 р. і так званої «Центральної каси допомоги православним» сприйняті були місіонерами як украй тривожні. Висловлювалися пропозиції православної церкви «використати всі сили, щоб зупинити наступальний рух сектантів-раціоналістів» [7, с. 175]. У подальший період особливо можна виділити IV Всеросійський місіонерський з'їзд 1908 р. в Києві, який був присвячений проблемі розповсюдження штундизму. За неофіційною оцінкою, що прозвучала на ньому, на кінець 1907 р. в Російській Імперії було близько 5 млн. чоловік сектантів обох статей, окрім близько 10 млн. старообрядців — тобто фактично 10% населення країни. Причому головна частина цього відсотка, власне, як наголошувалося, була носіями нової соціально-культурної традиції так званого «суспільства модерна», локалізувалася в великих промислових районах країни: у центрі, на півдні, північному заході. До цього варто додати величезну масу інородницького населення на західних околицях країни: жителі Польщі, Прибалтійських губерній і Фінляндії, традиційно сповідали інослав'я (католицизм, лютеранин, баптизм, анабаптизм) і через це зберігали антагонізм щодо політики їх русифікації, яка проводилася з боку імперської влади (провідником якої мимоволі була Синодна Церква). Зростання кількості сектантів за рахунок відпадання православних спостерігалося весь цей час, не дивлячись на протидію місіонерів і адміністративного ресурсу влади. Влада могла на свій розсуд обмежувати їх діяльність бюрократичною тяганиною [13, с. 165]. Хоча розшук щодо баптистів або адвентистів поліція поза рамками якої-небудь кримінальної справи проводити вже не могла [5, с. 43]. Але, не дивлячись на зростання конфліктів, штундисти, баптисти і адвентисти повинні були проводити свою релігійну і суспільну діяльність в суворих законодавчих рамках у відкритому режимі і діяти в суворій відповідності до статуту, щоб не позбутися і небагатьох прав.

Рівень втручання держави таким чином знизився, але не контроль.

У звітах Жандармського управління підкреслюється зростання і навіть превалювання у віровченні і діяльності сектантів політичної складової. Так, за адвентистами відмічено прагнення до анархізму, за «духоборами-толстовцями» — антимілітаризму, соціалізму і космополітизму, за штундистами — егалітаризму і соціалізму. У великих містах півдня імперії сектанти прагнули проводити мітинги з порушеннями законів, перетворюючи їх на релігійну маніфестацію. У відповідь заходами держави були: посилення репресивного апарату і розгортання на законодавчій базі колишніх років тиску на релігійні секти з метою знизити їх негативний вплив на революційну обстановку, а з 1909 р. в семінаріях введений курс «критика соціалізму» як нового сектантського віровчення! Інструкції МВС від 4 жовтня 1910 р. обмежили дії указів від 17 квітня 1905 і 17 жовтня 1906 рр. Керуючись ними, влада під різними приводами забороняла богослужебні збори поза православною церквою. Релігійна течія протестантського типу під загальною назвою «штундизм» оголошена особливо шкідливою для держави [2, с. 3]. «Шкідливість» штундистів виникала не тільки з симпатій до іншої релігійної традиції, що визначає всі їх світоглядні і соціально-побутові засади, в підлабузництві перед німцями і перейнятті їх культури, але з самого невимушеного ставлення до влади і її носіїв, яких вони вважали за тимчасове явище, що незабаром буде скасовано [13, с. 67]. На думку представників протестантизму, в Росії течії протестантського толку: штундизм, баптизм, євангельське християнство, адвентизм, «пашковщина» — не лише затвердження нової релігійної традиції, але й своєрідне старообрядництво, і старе російське сектантство, і «результат російського

релігійного правдошукача і тому уявляється явищем цілком національним» [17, с. 25]. На думку відомого дослідника А.І. Клібанова, це явище, породжене суспільним розвитком Росії, мало характер саме суспільного руху реформаційного типу [10, с. 562].

У загальному плані наявність і розвиток нетрадиційних релігійних течій міняло певним чином соціальну картину, на противагу процесу посиленої сакралізації влади оформлявся новий тип і менталітет представників суспільства культури прогресивного типу, більш непередбачуваного в розвитку, в розумах яких влада втрачала ореол непогрішності та істинності, тобто десакралізація, що ще більше насторожувало владу, яка ґрунтувалася на традиціоналізмі. Причому лави сектантів у великих містах поповнювалися за рахунок робочих, часто вчорашніх селян, яки ще не порвали зв'язків із селом, але стали на шлях прискореної маргіналізації й поповнили лави міських люмпен-пролетарів.

Визнавши баптизм (штундизм) найбільш шкідливим сектантським ученням, Департамент Поліції згідно з Наказом заст. міністра ВС Г.М. Джунковського наказав підсилити контроль за діяльністю баптистів. Тому в 1914 р. на території Курської губернії три з чотирьох общин баптистів — наймасовішої секти за чисельністю адептів і масштабами розповсюдження — були закриті. Відбувалося закриття і в містах Харкові і Одесі, і у деяких інших місцях. При цьому були складені поіменні списки з позначенням лідерів і характеру їх протизаконної діяльності, якщо така була. Зокрема, в березні 1915 р. в звіті Дмитрієвського справника повіту мовилося про активне залучення до секти сільської молоді [4, с. 19, 112, 148]. Так само напівлегально, мабуть, без реєстрації, діяла в с. Буніно і с. Єкатеринівка Тімського повіту община євангельських християн-баптистів в кількості 38 осіб, названа в звіті справника сектою. Але їх влада прагнула не чіпати за статтями Маніфесту, оскільки протидержавної шкідливої діяльності за ними не спостерігалося або зберігався якийсь, мабуть, негласний договір [4, с. 119]. Влада прагнула не допускати реєстрації сектантів в міській межі, а локалізувати подалі — в сільській глибинці.

Таким чином, влада не змогла гнучко зреагувати на зміну релігійних (ідеологічних) уподобань громадян, удавшись, як вже було не раз, до різких контрреформ після періоду провалених бюрократією реформ, життєво необхідних суспільству і державному організму. Часте використання жорстких заходів було єдиною адекватною відповіддю властей на випади підступних опонентів — сектантів, які часто навмисно нехтували нормами існуючого закону, проявляючи неповагу до традицій і устрою того суспільства, в якому до них ставилися доволі терпимо. Невміння самих релігійних інакодумців поводитися стримано і терпимо, говорить про те, що їх система цінностей була також нестійкою і мінялася під впливом об'єктивних суспільних процесів вельми нестримно. Факти зниження колишнього фанатизму батьків у юного покоління сектантів і розкольників під впливом культурного впливу цивілізації вже на початку XX ст. відзначало в звітах багато місіонерів. Але все ж таки певний розкол за релігійно-світоглядним принципом в російському суспільстві зберігався. Це обіцяло подальше посилення конфлікту між відповідними групами і верствами суспільства, аж до катастрофічної дезорганізації всього суспільства, приведення до його прихованого розколу. Подальший процес плавної їх інкорпорації в суспільство сповільнився під впливом об'єктивних причин — революційних подій і періоду контрреформ і зростання так званої реакції і «замовленого» ура-патріотизму 1910—1914 рр. Як зауважує з цього приводу А.С. Ахиєзер, «Розкол не є причиною контрреформ, він лише могутнє додаткове джерело для них» [16, 18].

В період Першої світової війни контроль за діяльністю релігійних організацій сектантів та інославних різко посилився. Та й самі сектанти, зазнавши тягот і поневірянь перших військових років, проявляли все більшу озлобленість як на світську, так і на духовну владу і, за повідомленнями місіонерів, на контакт не йшли, тобто процес Внутрішньої місії, що продовжувалася за інерцією, натикався

на глухий, ледве приховуваний фанатизм. За воєнних часів багатьом сектантам довелося зазнати репресивних заходів власди в особі Жандармського управління за підозрою в «шкідливій протиурядовій спрямованості». Війна лише загострила і без того вируючий клубок суперечностей, приводячи іноді до курйозів. Так, за пастором лютеранської общини м. Курська (оперативний псевдонім «Регент») велося тривале зовнішнє спостереження [4, с. 26, с. 114—116]. На той момент в полоні в таборах Німеччини і Австрії знаходилися близько 2 млн. військовополонених, серед яких євангельськими проповідниками і місіонерами велася посилена пропаганда. Зустрічі з «проповідниками» були організовані практично в кожному таборі. Багато хто з православних приймав євангельське віровчення, багато хто потім повернувся до Росії [11, с. 236]. Царська влада, затягуючи до крайності рішення головного питання, що стримувало суспільний розвиток Росії, — ідеологічного, затягла петлю у себе на шиї. Те, що відбулося в розумах мільйонів чи то ще підданих, чи то вже громадян, тобто зміна світоглядної парадигми — так звана революція свідомості — перетворилося на реальну буржуазну революцію, а потім на політичний контрпереворот більшовиків зі всіма подальшими крайнощами в релігійній сфері і надзвичайлівкою як формою управління. Саме міста як основні епіцентри нової культури модерна, з її елементами новизни думок вдач і норм, а також релігійних традицій, стануть місцями зміни влади і революційних подій. Багато сектантів із захопленням і оптимізмом сприйме скидання царської влади і не чинитимуть опір скиданню Тимчасового уряду, спокусившись п'янко-оманним вітром свобод і змін перших місяців нової влади.

Цікаво, що одним з перших декретів Радянської влади була «Декларація трудящого й експлуатованого народу» від 2 листопада 1917 р., яка проголосила перші антирелігійні аспекти нового режиму: вирівнювання положень різних конфесій шляхом відміни спеціальних привілеїв РПЦ. Але це згодом зробило їх всіх заручниками експерименту з побудови суспільства не просто секуляризованого, а надтосекуляризованого — суспільства наукового атеїзму, зовсім без релігії. Але затія не вдалася.

На підставі численних свідоцтв світової історії можна спостерігати, що саме періоди соціально-політичної і економічної нестабільності характеризуються крайнім загостренням релігійних устремлінь і есхатологічних очікувань в соціальних масах, які зазвичай передують періодам відносної заспокоєності і застою, що сприймається ними наче як компенсація, коли можна із здивуванням виявити, що «прогрес уклав союз з варварством» [14, с. 503]. Так, під егідою вільнодумства, релігійного прогресу і освіти на поверхні соціального буття виявляються такі феномени, які родом з темних надр найбільш архаїчних шарів психіки.

Під час розвитку капіталізму в Російській імперії відбувається по наростаючій десакралізація власті монарха і посилюються в суспільстві секуляризаційні тенденції. Провідниками і виразниками цих явищ стають представники буржуазії, що народжується, і релігійні дисиденти — сектанти протестантського толку. Влада, намагаючись зберегти статус-кво, робить спроби стримати десакралізацію і, як наслідок, проводить обмежувальну і навіть каральну політику з питань свободи віри, але при цьому вона прагнула сумістити сакралізацію через держпідтримку офіційного віросповідання як ресурсу свого авторитету з демократичними інститутами, що формувалися і вводилися під впливом подій 1905—07 рр. Прихована незадоволеність системоюдержавного контролю над пануючою церквою, що склалася, поступово проявлялася і в церковних колах. Не бажаючи більше бути тільки ідеологічною служницею самодержавства і проводити реакційну політику, церковні кола, перш за все в особі столичних ієрархів, напередодні розпалу революційних подій 1905 р. висунули перед монархом вимогу про повну автономію церкви в справах внутрішнього управління. На той момент це справило величезне враження, оскільки так звані ліберальні круги бачили в ній реакційно налаштовану ідеологічну опору царської влади. Церква, будучи частиною суспільства, так само зазнавала впливу об'єктивних чинників модернізації. Ось що пише про період 1903—1913 рр. митрополит Євлогій

Георгіївський, член Св. Синоду 1908—1912 гг.: «Наші духовні семінарії не давали достатньої кількості кандидатів-священиків. Багато семінаристів, особливо в Сибіру, не хотіло приймати священного сану. Благовещенська семінарія за 10 років не випустила жодного священика. Релігійний ентузіазм в семінарії згасав, молодь спрямовувалася на цивільну службу, на копальні, в промислові підприємства» [12, с. 472]. Це також свідчить про те, що в цей період — час бурхливого економічного зростання Р.І. — в тодішньому російському суспільстві остаточно утвердились буржуазні цінності, навіть в середовищі церковному, а значення власне релігійної освіти знижувалося. Вимога церковної автономії — останній дзвінок авторитарної форми влади, сакралізація монархії ставала фікцією.

Склалася парадоксальна ситуація. Саме у момент максимального превалювання в російському товаристві буржуазних цінностей над традиційними політичними, соціальними, релігійними тощо, коли суспільство і держава знаходилися на стадії переходу від пережитків феодалізму до нових ліберальних засад, країна піддалася сильним соціально-політичним потрясінням в умовах кровопролитної війни і кривавої смути громадянської війни і селянських хвилювань, епідемій, голоду. Ці події воістину апокаліпсичного масштабу забрали, за скромними підрахунками, близько 13 млн. життів. У суспільстві запанували апатія, безвихідність, пристосовництво. Разом з тим проявився так званий релігійний інстинкт, про який говорив ще в XIX ст. в своїх записках засновникам Священного Союзу релігійний мислитель і філософ Баадер. Можливо, йдеться про принципові несумісності релігійних установок, що складалися століттями, з іншими, що виходять на поверхню в такі темні періоди соціальних катаклізмів проявів релігійної і психічної архаїки, що значно більше впливають на психологію мас, ніж релігійність інституційно оформлена, звична, «окультурена», рутинна. Пережиті страждання принесли безлічі жителів вже Радянської Росії усвідомлення необхідності етичної опори, і серця багатьох інстинктивно звернулися до богошукання в різних формах. Традиційно для більшої частини населення це була православна віра. Але багато хто також відгукувався на проповідь протестантських деномінацій баптистів, євангельських християн, адвентистів. У цей період так званого релігійного Непу радянська влада розпочала поетапний, всебічний пропагандистський, а потім і репресивний рух за злам релігійного світогляду, який випливав не з примусу, а з сокровенних глибин людської психіки. Суспільство модерна дивним чином трансформувалося в маргінальну масу періоду Непу, сільське ж населення продовжувало зберігати традиційний устрій, дрібнобуржуазний по суті. Надалі маргіналізовані залишки цього шару прихильників модерністського менталітету частково емігрують або будуть перемолоті жорнами політичних (ідеологічних) репресій. Історична пам'ять зафіксує трагічні моменти тих років як нереалізовану можливість побудови суспільства з демократичними основами і прогресивними принципами, як витрачені даремно сили і сприятливий час, який історія не завжди дає з надлишком. Новим провідником модернізації мав бути комунізм, але, ґрунтуючись лише на примусовому впровадженні темпів модернізації, він призвів до чергового ціннісно-цивілізаційного розколу, дезінтеграції народу і влади, півстоліття беззастережного безмовного розвалу радянської держави.

Цивілізаційною особливістю Росії завжди була маргінальна верства її соціокультурних генотипів, де не просто поєднувалися, але конфліктуючи «уживалися» інноваційні і інерційні соціокультурні комплекси. Тому й шлях історичного руху Росії, що шкутильгає, — пульсуючий, де періодично відбувається зіткнення з тими самими проблемами: виживання, розколи, могутні ривки вперед і стрімкі відкоти назад, взаємовідчуження влади і народу [17, с. 120]. На відміну від Заходу, великі реформи, що проводяться в Росії, створюють хвилі дезорганізації і дезінтеграції.

Зараз, коли державна влада активно намагається виробити так звану соціальну і ідеологічну доктрину з метою консолідації суспільства і зміцнення власних позицій, нерідко наступаючи на «ті самі граблі», що і раніше, починаючи про-

ведення модернізації країни в умовах чергового витка глобалізаційних процесів сучасності, існує можливість звернутися до історичного досвіду з метою уникнути повтору колишніх помилок на цьому шляху соціально-політичного розвитку і пошуку найбільш розумних і оптимальних шляхів його реалізації, виходячи з унікальних особливостей сучасних реалій.«Наше час, по-справжньому новий, відкриває перед нашою країною і перед кожним з нас величезні можливості. Таких можливостей не було і близько двадцять, тридцять, тим більше сто і триста років тому» [18].

Література

1. ГАКО; Ф-32. Оп.1 Ед. хр.7716 л.д. 29 см. : Интервью министра Столыпина журналисту газеты «Times».
2. ГАКО; Ф.1. Оп. 1.ед.хр.5580 л.д.3
3. ГАКО; Ф.421. Оп.1. ед. хр. 158,163,168,194,260
4. ГАКО; Ф.1642. К.Г.Ж.У. Оп.2 ед.хр. 548 л.д.19, 112,148,26, 114—116,119.
5. ГАКО. Ф.421. Оп. 1.ед.хр. 566 л.д. 43, 49—50.
6. Обзор Курской губернии за 1910 г. Курск : 1911 г. — С. 73—75.
7. Плотников К. История и обличение Русского Сектантства (мистического и рационалистического) / К. Плотников. — СПб., 1913.
8. Протоиерей Буткевич Т.Н. Обзор русских сект и их толков / Т.Н. Буткевич. — 2-е изд. — Пг. : Тузов, 1915.
9. Российское законодательство X—XX вв. — Т. 9. — М., 1984.
10. Клибанов А.И. Русское православие. Вехи истории / А.И. Клибанов. — М., 1989.
11. Проханов И.С. В котле России / И.С. Проханов. — Чикаго, 1992.
12. Смолич И.К. История Русской церкви 1700—1917 гг. / И.К. Смолич. — Ч1. — М. : Сретенский монастырь, 1996.
13. Попов В.А. Стопы проповедника / В.А. Попов. — М. : «Благовестник», 1996.
14. Фрейд З. Человек Моисей и монотеистическая религия / Зигмунд Фрейд // Вопросы общества. Происхождение религии (пер. с нем. А.М. Боровикова). — М., 2008.
15. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас ; пер. с нем. — М., 2003.
16. Ахиезер А.С. Ценности общества и возможности реформ в России / А.С. Ахиезер // Общественные науки и современность. — 1994.—№ 1.
17. Трансформация политической культуры: состояние и перспективы // Сборник статей по материалам Всероссийской научной конференции по теме «Перспективы трансформации политического сознания и политической культуры в условиях глобализирующегося мира» ; под общ. ред. О.С. Городниной. — Орел : ООО Полиграфическая фирма «Картуш», ОГУ, 2010.
18. Медведев Д.А. Россия, вперед! [электронный ресурс] — Режим доступа : http://www.kremlin.ru/news/5413

Андріана ЧЕРВЕНЯК, Олександр ПЕЛІН

ОПТИМІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИМИ ПРОЦЕСАМИ В УМОВАХ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

ЧЕРВЕНЯК Андріана Олександрівна,
здобувач кафедри політології Ужгородського національного університету, м. Ужгород.

Анотація: *у статті аналізуються концептуальні засади оптимізації державного управління етнонаціональними процесами, визначено логіко-методологічну схему оптимізації державного управління в умовах циклічного розвитку суспільства.*

Ключові слова: *державне управління, соціальні цикли, етнонаціональні процеси.*

CHERVENYAK A.A.

Annotation: *the article analyzes the conceptual principles of optimization of the public administration of the ethno-national processes and presents a certain logico-methodological scheme of optimization of public administration under conditions of the cyclic development of a society.*

Keywords: *public administration, ethno-national processes, social cycles.*

УДК 35.07+316.4.051.2

Лінійні підходи, поширені у класичному суспільствознавстві, стають усе менш продуктивними для сучасної науки. Пояснення за допомогою цілераціональних законів усе частіше не встигають за миттєвими змінами у сучасному суспільстві. Ще більш відстає від динамічних суспільних трансформацій філософський пошук есенційного смислу реальних подій. Лінійний стиль мислення, підкріплений ефективним застосуванням математики, залишається одним із визначальних атрибутів суспільної науки, сприймається як найоптимальніший із можливих. При цьому всі інші підходи сприймаються менш оптимальними або навіть ірраціональними. Тому постає актуальне питання про доповнення лінійних підходів у суспільних науках нелінійними підходами, які є не менш оптимальними за них.

Реальний відхід від лінійної одномірності відбувається у контексті циклічних теорій соціальних змін (М. Данілевський, К. Леонтьєв, О. Шпенглер, А. Тойнбі, В. Парето, П. Сорокін та інші) та подієвого аналізу процесу соціального становлення (У. Баклі, М. Арчер, А. Етціоні, Е. Гіденс, А. Турен, П. Бурдьє, П. Штомпка та інші). За думкою прихильників циклічного підходу, «використання ідеї циклічного повторення давно визнано оптимальним методом прогнозування» [1, с. 296]. Оптимізації в контексті подієвого аналізу спираються на складні припущення, згідно з якими оптимальний ефект досягається при «зливанні індивідуальних інтересів і суспільних цілей» [2, с. 354]. Принципова можливість оптимізації конкретних видів діяльності, що досліджуються за допомогою нелінійних підходів, здатна зняти з них звинувачення в ірраціональності та відкрити перспективи їхнього взаємодоповнення лінійними підходами.

Безпосередньо дослідженню окремих аспектів оптимізації державного управління присвячено декілька робіт. Взаємодіям політичного керівництва та державного управління присвячені праці В. Токовенко [3]. Питанням оптимізації взаємодії державної влади і громадянського суспільства присвячені дослідження Т. Бутирської [4]. На глибокому теоретичному рівні розглянуто саму концепцію оптимізації державного управління у праці І. Черленяк [5]. Дослідження В. Авер'янова, Г. Атаманчука, А. Ахламова, А. Балашова, С. Дубенко, П. Надолішнього, Н. Нижник, Г. Одінцової, Г. Опанасюк, Ю. Шарова, Г. Щокіна та інших, присвячені різним аспектам оптимізації управління державною установою та ухваленню рішення. Незважаючи на досить глибокий рівень розробки питання, недостатньо уваги приділялося дослідженню оптимізації державного управління етнонаціональними процесами, зокрема в умовах циклічного розвитку суспільства.

Отже, мета статті — визначити можливості оптимізації державного управління етнонаціональними процесами в умовах циклічного розвитку суспільства. Досягнення мети вимагає вирішення наступних завдань: дослідити класичні погляди на циклічність державного управління; визначити цикли у становленні етнічнонаціональних

ПЕЛІН Олександр Володимирович,
доцент кафедри соціології і соціальної роботи Ужгородського національного університету, м. Ужгород.

Анотація: *у статті аналізуються концептуальні засади оптимізації державного управління етнонаціональними процесами, визначено логіко-методологічну схему оптимізації державного управління в умовах циклічного розвитку суспільства.*

Ключові слова: *державне управління, соціальні цикли, етнонаціональні процеси.*

PELIN A.V.

Annotation: *the article analyzes the conceptual principles of optimization of the public administration of the ethno-national processes and presents a certain logico-methodological scheme of optimization of public administration under conditions of the cyclic development of a society.*

Keywords: *public administration, ethno-national processes, social cycles.*

УДК 35.07+316.4.051.2

спільнот; з'ясувати механізми оптимізації державного управління етнонаціональними процесами.

Поняття оптимального управління використовується у багатьох галузях людської діяльності. Пошук оптимальної моделі діяльності здійснюється в управлінні фінансовими потоками, економічними та політичними рішеннями, у взаємодії політичного керівництва та державного управління. «Оптимальний (від лат. optimus — найкращий) — це найкращий з можливих варіантів чогось, найбільш відповідний цьому завданню, умовам» [6, с.497]. Однокорінні латинські поняття «optimus»: «optime» — відмінно, дуже добре; «optatus», «optata», «optatum» — бажаний, люб'язний; «opto», «optavi», «optatum», «optare» — бажати, вибирати, прагнути. Синоніми оптимального в латинській мові: «perfectus», «perfecta», «perfectum» — досконалий, чудовий, закінчений; «summus», «summa», «summum» — вищий, найбільший, верхній, головний, останній; «melior», «melius» — кращий.

Оптимальні рішення були предметом пошуку відомого давньогрецького філософа і математика Піфагора (бл. 580—500 до н. е.). Піфагор, син Мнесарха з Самоса, «[визнає] началами числа і відповідності, що поміщені в них, він називає гармоніями, елементи ж, що називають геометричними, [він рахує] складеними з тих чи інших [начал]. Знову ж таки [він приймає] началом монаду і невизначену діаду» [7, с. 286—287]. За Піфагором, оптимальне управління державою полягає у дотриманні гармонії відносин, упорядкуванні індивідуальних потреб до рівня суспільної рівності та гармонії. В основі гармонії є циклічність між непарними та парними числами. Непарні числа піфагорійці вважали за божественні, а парні — земні, диявольські і нещасливі. Піфагорійці ненавиділи двійку за те, що вона була початком диференціації, отже — протиставлення, дисгармонії і початком зла. Найгіршим злом піфагорійці вважали безвладдя та анархію. Оптимальна форма державного правління — влада найкращих і найосвіченіших аристократів, яких за визначенням не може бути багато. Демократія ж — це правління «нерозумних» і гірших.

Під впливом вчення Піфагора і піфагорійців формувалися концепції державного управління Кратила, Сократа, Платона, Аристотеля та інших діячів давньогрецької політичної та правової думки. Саме великі мудреці Еллади започаткували класичну науку про досконале суспільне життя та оптимальне державне управління. Вони високо цінували не тільки політичні знання та політичне мистецтво, але і знаходили в цьому можливість найкращого рішення. Володіння мистецтвом оптимального рішення, за їх думкою, відрізняло справжнього державного діяча від усіх інших, які мають владу. Суть оптимізації політичних рішень полягала у практичних навичках найкращої організації загальнодержавного життя та отриманні найкращого результату не тільки для частини суспільства, але й для всього народу.

Основу оптимального державного управління в умовах циклічного розвитку вперше було викладено давньогрецьким філософом Платоном. Платон (від грец. Πλάτων — «широкий») народився на острові Егіна у 428—427 рр. до н. е., а дитинство і юність провів в Афінах. Справжнє ім'я Платона — Аристокл. Він походив з аристократичної сім'ї. Рід його батька Аристона походив

від міфічного царя Кодру, а серед предків матері, Периктіони, був видатний давньогрецький законодавець Солон. Невипадково у своєму трактаті «Держава» [8] Платон створив образ досконалого державного устрою, який частіше називають «ідеальною державою». Проте державне управління, за думкою Платона, може бути лише оптимальним, але не ідеальним. Держава може бути досконалою, справедливою і порочною. Удосконаленню держави більш за все сприяє те, «що притаманне там і дитині, і жінці, і рабу, і ремісникові, і правителю, і підданому, а саме: кожний робить своє, не розкидаючись і не втручаючись у сторонні справи» [9, с. 225]. Тобто оптимальна держава — це функціонально збалансована система, де окремі її елементи не заважають функціонуванню інших елементів.

Справедливість, за Платоном, — одна з чотирьох головних чеснот, на яких разом із мудрістю, мужністю та розсудливістю тримається досконала держава. Справедливість дозволяє оптимізувати і зберегти всі інші чесноти у нестійкому балансі гіршого і кращого рішення. Порочне державне управління — наслідок захворювання оптимального державного устрою, яким є аристократичне правління. Найближчим до оптимального державного устрою Платон вважає державний устрій Спарти, або «критсько-лакедемоський устрій». Це влада тимократії. Перехід від оптимальної форми державного управління — монархії — до тимократії відбувається з порушенням життєво важливих циклів, що негативно відбивається на нащадках. Платон першим спробував від абстрактної циклічності в оптимізації державного управління перейти до процесу лінійних розрахунків досконалого числа. «Для божественного потомства існує кругообіг, що охоплюється досконалим числом, а для людського є число, в якому — першим із всіх — відтворення в квадратні та кубічні ступені, що містять три проміжки і чотири межі (уподібнення, неуподібнення, зростання і спад) робить все сумірним і виразним. …Усе в цілому — це число геометричне, і воно має вирішальне значення для кращої або гіршої якості народжень» [9, с. 359].

Відхід від абстрактної циклічності та наближення до лінійного аналізу державного управління відбувалися протягом багатьох століть. Остаточно ідеї лінійного, прогресивного розвитку одержали перемогу під час бурного розвитку промислової революції та продуктивного розподілу праці. Схему, що надихнула успіх промислового розвитку, було екстрапольовано на державне управління. Складні соціальні системи стали об'єктами державного управління, яке більше нагадувало бюрократичне маніпулювання предметами: цінами, податками, пільгами, кредитами, дотаціями та іншими складовими лінійного підходу. Головним недоліком лінійного підходу стало те, що зрештою бюрократичне маніпулювання відбувалося не на користь суспільства, а лише на користь окремих суб'єктів. Особливу небезпеку складає бюрократичне маніпулювання на користь таких великих суб'єктів, якими є етнонаціональні спільноти. Помилки у державному управлінні етнонаціональними процесами спричинили велику кількість внутрішніх та зовнішніх політичних конфліктів сучасності.

Спроба позбавитися помилок у державному управлінні етнонаціональними процесами привернула увагу науковців до вивчення особливостей становлення етнічнонаціональних спільнот. Складність та велика кількість аспектів в етнонаціональній проблематиці підштовхнули частину дослідників до відмови від вузьких лінійних підходів на користь циклічної парадигми. Однією із резонансних циклічних теорій етногенезу стала гіпотеза відомого в Радянському Союзі етнолога-примордіаліста, Л.М. Гумільова. Згідно з припущенням Л. Гумільова, епохальний цикл етногенезу продовжується протягом 1200—1500 років і складається із семи фаз, які мають чіткі індикатори (пануючі імперативи). «Пасіонарний підйом», «акматичну фазу», «надлом», «інерцію», «обскурацію», «меморіальну фазу» і «гомеостаз» можна ідентифікувати за допомогою вибору одного з декількох слоганів: «Треба виправити світ, тому що він поганий», «Ми хочемо бути великими», «Будь самим собою», «Ми стомилися від великих», «Будь таким як я», «Будь таким як ми», «Пам'ятай, як було прекрасно» та «Будь сам собою задоволений, троль» [10, с. 491]. Соціологічні

дослідження за методологією Л.Н. Гумільова, які були проведені відділом соціальних проблем Карпатського регіону Інституту соціології Національної Академії Наук України у 1994 році, підтвердили примордіалістську гіпотезу Л.Н. Гумільова про пасіонарність, гомеостаз або інерціальність окремих етнічних груп Закарпаття.

Закарпатськими науковцями було доведено, що різні етнічні спільноти одночасно перебувають у різних фазах етногенезу: німці — у фазі пасіонарного підйому, цигани — у фазі інерції, русини — у фазі гомеостазу. Перебування етнічної спільноти у певній фазі етногенезу вважалось доведеним лише в тому випадку, якщо відповіді більше половини респондентів ідентифікували їх належність до цієї фази. Була встановлена майже однозначна належність русинів до фази гомеостазу (73,68%). Більш того, належність до русинської етнічної спільноти у 95% випадків означало їх реліктовий характер, максимальну адаптацію до природного середовища і максимальну соціальну статику. Переважна більшість етнічних німців була ідентифікована як така, що перебуває у фазі високого пасіонарного підйому (65,11%), або акматії. У німців повністю відсутні ознаки інерціальної фази. Максимальна кількість циган (53,13%) була ідентифікована як така, що знаходиться у інерціальній фазі. Інші етнічні спільноти показали значну дисперсію у належності до певних фаз етногенезу [11, с. 69—73]. Проте у результатах дослідження можна побачити певну тенденцію: належність етнічних спільнот західного походження (німців, угорців, румун і словаків) — до динамічної фази пасіонарного підйому і етнічних спільнот східного походження (русинів, українців і росіян) — до статичної фази гомеостазу (табл. 1).

Таблиця 1

Етнічні спільноти	Фази етногенезу (%)		
	Пасіонарний підйом	Інерція	Гомеостаз
Німці	65,11	0	34,88
Угорці	48,36	3,92	47,71
Словаки	48,08	3,85	48,08
Румуни	46,34	9,76	43,9
Росіяни	42,37	8,47	49,15
Українці	30,88	6,32	62,82
Русини	21,05	5,26	73,68
Цигани	18,76	53,13	28,13

Одночасне перебування етнонаціональних спільнот у різних фазах етногенетичного циклу є суттєвим фактом для вдосконалення процесу оптимізації державного управління етнонаціональними процесами. Це вимагає розширення наукових поглядів на основні детермінанти оптимізації національно-державницької самосвідомості [12, с. 13]. Крім формування повноцінної і консолідованої еліти, консолідуючої національної ідеї та відтворення мовної єдності нації, необхідно врахування циклічності етногенезу різних етнонаціональних спільнот, що складають український народ. Потрібно інше ставлення до питання державного втручання в етнонаціональні конфлікти. Оптимальна тактика регулювання міжетнічних відносин державою полягає не стільки в уникнанні ролі посередника задля непровокування сторін — носіїв протилежних інтересів [13, с. 150], скільки у ухваленні рішення, яке враховує місце кожної етнічної спільноти у циклі етногенезу. Етнічним спільнотам, які знаходяться у фазі пасіонарного підйому, важко зрозуміти заходи регіонального державного управління з підтримки етнічних спільнот, які знаходяться у фазі гомеостазу. Ситуативність та мінливість етнонаціональних відносин вимагає від органів державного управління інших рішень, що спрямовані не на загальні принципи справедливості та рівності для всіх етнічних спільнот, а прив'язаних до особливостей етногенезу та чітко визначених у часі.

Завдяки існуючим розбіжностям у фазах етногенезу різних етнічних спільнот втрачається стабільність етнічної ідентичності, плюралізується багато інших аспектів суспільного життя. Ці ознаки є характеристиками перехідного, або коеволюційного етапу універсального епохального циклу, у якому перебуває частина етнонаціональних спільнот. В умовах конкретного етапу суспільної трансформації особливої актуальності набуває дослідження питань етнічної ідентичності на емпіричній основі. В умовах коеволюційного етапу універсального епохального циклу зростає значення дослідження соцієтальної психіки. Важливим методом дослідження, що дозволяє вловити ситуативні зміни на невербальному рівні, став метод кольорових переваг, адаптований для України у лабораторії психології мас та спільнот Інституту соціальної та політичної психології АПН України (О.А. Донченко), викладачами кафедри психодіагностики та медичної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка під керівництвом завідувача цієї кафедри, доктора психологічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Л. Бурлачука [4, 115—121].

Досвід використання методу кольорових переваг засвідчив його можливості не тільки як клініко-діагностичного методу, але й як методу визначення соцієтальної ідентичності етнічних груп [15, 52—55]. Використання тесту дозволяє ідентифікувати етнічні групи за належністю до емоційно-динамічних паттернів: емоційної статики або емоційної динаміки, раціональної статики або раціональної динаміки. За результатами емпіричного аналізу емоціонально-динамічних паттернів восьми основних етнічних груп Закарпаття встановлено, що найбільш «розмиті» паттерни мають українці й словаки. Їх емоційно-динамічний паттерн не має чітких і однозначних характеристик. Вони більш тяжіють до ідентичності сусідніх етнонаціональних груп. Так, наприклад, український паттерн тяжіє до угорського, відрізняючись від нього слабшим почуттям відповідальності. Словацький паттерн, який займає умовне місце між українським і ромським (циганським), відрізняється від першого значною долею інфантильності, а від другого — більш високою схильністю до господарності й прагматизму. Установлено, що словаки належать до слов'янського архетипу, але більш вміло приховують його [11, с. 199].

Установлено, що на коеволюційному етапі епохального циклу характерна підвищена сором'язливість, підвищена чутливість до зовнішніх подразників, певна доля пасивності. Емоційна залученість є неглибокою, приязність — неусталеною. Здатність до швидкого переключення на будь-які (навіть найекзотичніші) види діяльності може розвиватися у поверховий погляд. З'ясовано, що розмита ідентичність частини етнонаціональних груп є не випадковою. Для цього існує багато підстав. Найбільш вагомою є — для тотожності паттернів — свідома нещирість респондентів [16, с. 350—352]. В основі нещирості — характерне для коеволюційного етапу суб'єктивне ухиляння від однозначної самоідентифікації себе як угорця або русина. Безпосередню підставу для цілком суб'єктивного ухиляння від визначеної ідентифікації надає абсолютно об'єктивний фактор — змішані шлюби. Майже всі родини респондентів, які ідентифікувались як «закарпатці», мають батьків або дідусів із різних етнічних груп. Наприклад, у кожної четвертої родини «закарпатця» матуся — угорка, а в кожної третьої угорцями є дідусь або бабуся по материнській лінії. Опосередкованою підставою нещирості респондентів є побоювання респондентів за наслідки самоідентифікації як угорця або належності до інших етнічних спільнот західноєвропейського походження.

Таким чином, у сучасній моделі оптимізації державного управління етнонаціональними процесами лінійний та циклічний підходи мають не виключати, а взаємодоповнювати один одного. Поєднання лінійного і циклічного методів у державному управлінні не може бути механічним об'єднанням абстрактності класичного циклізму з маніпулятивністю лінійного підходу. Оптимізація державного управління етнонаціональними процесами полягає у рішеннях, які враховують всі фактори, детермінуючи процес етногенезу, зокрема латентні. Найбільш значущим

латентним фактором процесу етногенезу є одночасне перебування етнонаціональних спільнот у різних фазах етногенетичного циклу та коеволюційному етапі універсального епохального циклу. Узгодженість державного управління діяльності з етнонаціональними процесами у контексті соціальної циклічності двох типів є важливим моментом його оптимізації.

Основні теоретичні положення та результати емпіричних досліджень можуть бути враховані у діяльності відділу у справах національностей Закарпатської обласної адміністрації, інших державних структур у полікультурних багатонаціональних регіонах України. Використання результатів дослідження дозволить суттєво зменшити напругу у міжетнічних стосунках та покращити взаєморозуміння між регіональною владою і громадськими організаціями етнонаціональних спільнот регіону. Дослідження сприятиме гармонізації міжнаціональних відносин, збереженню і розвитку етнічної самобутності національних меншин України на регіональному рівні.

Література

1. Афонін Е.А. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю.; Українське товариство сприяння соціальним інноваціям, Українська технологічна академія. — Х. : вид-во «Титул», 2008. — 504 с.

2. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; пер. с англ.; под ред. В.А. Ядова.— М. : Аспект Пресс, 1996. — 416 с.

3. Токовенко В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії / В. Токовенко. — К. : вид-во УАДУ, 2001. — 253 с.

4. Бутирська Т.О. Проблемний підхід у структурі взаємодії влади і громадянського суспільства / Т.О. Бутирська // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2003. — Вип. 2(14). — С. 8—16.

5. Черленяк І.І. Концепція оптимізації в державному управління / І.І. Черленяк // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. — ОРІДУ НАДУ, 2008. — Вип. 2.

6. Словник іншомовних слів [електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.supermodern.narod.ru/slovnyk_meln/slova/o.htm.

7. Піфагор. Антология мировой философии (в 4-х т.) / Піфагор. — М. : Мысль, 1969. — С. 286—288.

8. Платон. Держава / Платон [пер. з давньогр. Д. Коваль]. — К. : Основи, 2000. — 355 с.

9. Платон. Сочинения в трёх томах. — Т. 3, Ч. 1. — М. : Мысль, 1971. — 687 с.

10. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилев. — 3-е изд. — Л. : Гидрометеоиздат, 1990. — 528 с.

11. Пелин А.В. Z-фактор и возможности профилактики межэтнических конфликтов / А.В. Пелин // Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення : матеріали наук.-практич. конф. 19—20 січ. 2001 р. — Ужгород, 2001. — С. 69—73.

12. Додонов Р. Пріоритетні напрямки оптимізації національно-державницької самосвідомості в Україні / Р. Додонов, С. Мофа // Політичний менеджмент, 2003. — Вип. 2. — С. 3—13.

13. Котигоренко В. Знання про соціальний конфлікт: абсолют чи відносність? / В. Котигоренко // Політичний менеджмент, 2003. — Вип. 2. — С. 137—155.

14. Донченко Е.А. Социетальная психика / Е.А. Донченко. — К. : Наук. думка, 1994. — 208 с.

15. Афонин Э.А. Цвет и психика = Color and Psyche / Э.А. Афонин // Аэропорт. — 2006. — № 1. — С. 52—55.

16. Іваць О.М. Похибка ідентифікації етнічних груп Закарпаття: взаємини якості опитування та нещирості респондентів / О.М. Іваць // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. — Вип. 37.— Одеса, 2009.— С. 345—354.

Юрій ШАЙГОРОДСЬКИЙ

МІФ ЯК ПОЛІТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ

ШАЙГОРОДСЬКИЙ Юрій Жанович,
доктор політичних наук, президент Українського центру політичного менеджменту, м. Київ.

Анотація: *автор обґрунтовує тезу, що політична міфологія формується в процесі взаємодії ідеологічної доктрини із стереотипами суспільної свідомості. На його думку, і ідеологія, і міфологія є важливими елементами символічного світу політики, завдяки чому вони націлені на формування ціннісної та світоглядної парадигми. Підкреслюється, що політична міфологія як складова сучасної політики збагачує теоретичну царину політичного світу, а також трансформує теоретичні конструкти (наприклад, політичні ідеали) у світогляд суб'єктів політики і в такий спосіб вмонтовується в її інституційну парадигму (через політичну соціалізацію, політичну комунікацію та легітимацію політики).*

Ключові слова: *політична міфологія, політична міфотворчість.*

УДК 32.019.51

Раціоналістична парадигма, в межах якої людство намагалося взаємодіяти зі світом лише за допомогою логосу, раціональних категорій, засвідчила свою неспроможність в осягненні людської сутності і поясненні суспільних законів. Прагнення марксистського суспільствознавства віднести виробничу, трудову, навчальну діяльність до сфери раціонального, всіляко підтримуючи її розвиток, а вірування, обряди, звичаї — до міфологічно-релігійного, ірраціонального, такого, з яким слід боротися та «викорінювати» його, були марними. Більше того, спроба протиставити раціональне ірраціональному, навіть «замінити» одне іншим неодмінно породжувала світоглядні суперечності, вирішити які, спираючись лише на логіку, було неможливо.

Здавалося б, із розвитком наукового мислення міф має зникнути, поступитися місцем науковим поясненням. Однак, як зазначає М. Еліаде, міфологічне мислення може позбавитись застарілих форм й адаптуватись до нової культурної моди, але не зникнути остаточно [1, с. 11].

Людство має бути «вдячним» міфу, оскільки це соціальне пізнання спочатку виникло як релігійно-міфологічне, а вже потім простувало складним важким шляхом до раціонально-логічного. Адже шлях від міфу до логосу є шляхом розвитку не тільки філософії й політичної науки, але й усіх суспільних та частини природничих наук [2, с. 14—19].

Протягом всієї історії людства, як і нині, міф з'являється знову і знову, змінюючи при цьому свої цілі та функції. І раціональне, і міфологічне необхідне людині, хоча значення і співвідношення одного та другого у різних народів і в різні епохи відрізняються. Разом із тим, навіть нині міфологія не становить ізольовану сферу уявлень і легенд. Вона пронизує всі сфери життя, навіть такі, як догляд полів і городів чи сфера шлюбно-інтимних відносин.

Міфи, народні перекази, оповідки та легенди — підґрунтя ціннісних основ суспільства. Цінності — своєрідний «культурний код», адже кожна культура породжує свою, лише їй притаманну ціннісну систему. Засвоєння особистістю цінностей, що утворюють цю систему, їх ієрархії є одним з показників успішності процесу культурної ідентифікації, розвитку національної самосвідомості. На нашу думку, саме «культурний код» лежить в основі твердження, що шлях цивілізації є не одно-, а багаторядним.

Міфологічні корені лежать у підґрунті уявлень людей про добро і зло, про справедливість і несправедливість, про совість і сенс життя. Завдяки міфу формувались першооснови світосприйняття, оцінки і самооцінки.

Саме вони є основою моральних норм і правил, які визначали (і багато в чому й досі визначають), правила життєдіяльності. Легендарність, героїчність, утопічність міфологічного протягом століть визначали вічні, загальнолюдські цінності, втілювались у народних звичаях, традиціях і обрядах, моральних нормах. Ці норми, що сформувались значно раніше правових, першоджерелом мають «кодовані» в міфах і легендах, оповідках і народних звичаях вимоги, правила і навіть форми покарання за їх недотримання.

З огляду на це, ефективність дії сучасних правових норм певною мірою залежить від неюридичних категорій, в основі яких і досі лежать архаїчні міфи, традиції, вікові моральні норми, особистісні цінності. Більше того, дієвість правових норм, їх сприйняття суспільством багато в чому залежать від того, що вони не суперечать традиції, моральним нормам.

Чи не найважливішою особливістю міфу є здатність поєднувати раціональне та ірраціональне знання, історичну пам'ять народу і сучасних оцінок природного і соціального. Поєднання раціонального та ірраціонального знання у міфі, базування його на суспільній психології з усіма її вадами і сильними сторонами робить міф стійким і гнучким, оскільки він набуває ознак предмета віри.

Сьогодні ми розуміємо, що й вірування, й обряди, і міфологічні уявлення теж цілком раціональні, хоча ця раціональність дещо іншого ґатунку. Міфи своєрідним чином консолідують суспільство, надають орієнтири людській діяльності і поведінці. У світоглядному сенсі міфологічне допомагає людині систематизувати уявлення про саме життя, про світ і своє місце в ньому. Речі, які насправді не потребують пояснення, які існують на рівні відчуттів і «розуміння», прагнень і волі, спонукають до дії. Адже сутність і сила міфу не в поясненні, а в об'єктивації суб'єктивних вражень і переживань, коли «продукти уявлень… сприймаються як дійсність зовнішнього світу» [2, с. 300].

Як правило, людині досить уявлення про дійсність, а міф добудовує його і спрямовує дії в необхідному напрямі, спрощуючи або трансформуючи дійсність. Міф зберігає в колективній пам'яті народу його соціальний досвід, імперативи духовно-морального виміру, у тому числі й політичних процесів. За допомогою міфу можна описати будь-яку сферу людської життєдіяльності. Міфологія — це «цілий світ... Лише в межах такого світу можливими стають певні усталені його образи, які згодом перетворюватимуться на вічні поняття» [3, с. 105].

Нині важко уявити будь-яку, в тому числі й політичну діяльність, яка б ґрунтувалася тільки на раціональних засадах. Свого часу Л. Саністебан писав: «Політична дія, у якій беруть участь широкі маси, як правило, має у своїй основі міф, тобто віру в майбутнє, що пояснює рішучість і навіть героїчну поведінку багатьох людей. Кожен великий політичний рух пропонує свій міф, сприйнятий як надія, що наповнює змістом колективну дію. Без мобілізуючого міфу у людей і мас не було б наснаги, необхідної для великих діянь, що передбачають, безумовно, самопожертву. Політична дія вимагає абсолютної віри в остаточну перемогу, тому що інакше важко забезпечити мотив колективної поведінки багатьох людей» [4, с. 55].

Політичний міф визначається як «цілісне, спрощене, переважно ірраціональне відображення в індивідуальній і масовій свідомості політичної реальності та основних суспільних цінностей, своєрідний символічний засіб їх інтерпретації, моделювання світу і соціального життя; інструмент реалізації конкретних політичних завдань — боротьби за владу, її легітимації, утвердження нової політичної ідеології тощо» [5 , с. 86].

У політичній науці і практиці міф стає ефективною політичною зброєю, частиною впливу на політичну свідомість і політичну дію. Він є способом опрацювання інформації на колективному рівні. Міф

SHAYGORODSKIY YU. ZH,

Annotation: *the author grounds a thesis that the political mythology is formed in the process of interaction between the ideological doctrines and the stereotypes of public consciousness. The ideology and the mythology are considered to be important elements of the symbolic world of policy. Both they are aimed at forming the value world-view paradigm. Political theory is enriched by political mythology. The latter transforms political ideals into the political outlook by means of the political socialization, political communication, and political legitimation.*

Keywords: *political mythology, political myth creation.*

UDC 32.019.51

допомагає структурувати світ і осмислювати його відповідним чином, відшукувати стабілізуючі чинники, спрямовані на припинення ускладнення дійсності. На думку М. Мамардашвілі, «міф є розповіддю, яка охоплює будь-які конкретні події; тоді вони є зрозумілими й не являють собою проблеми» [6, с. 10]. Він спрямовує психічні реакції людини від випадкового до постійного, стабілізуючи її мислення, самооцінку й самовизначення у світі.

Міф націлює людину на повторення вже досягнутого, апробованого, засвоєного. Він дає можливість вписати все, що трапляється, до єдиної історичної схеми, структури, кодифікуючи його й переводячи у взірці, які постійно репродукуються. Міф, отже, задає як початок, так і кінець дії людини в певних умовах, уписуючи її в ієрархію суб'єктів і подій. Таким чином, міф є інструментальним: він продукує людину певного типу, здатну на певні вчинки.

Міф — це соціальне явище. Міфотворчість природна для суспільства: стабілізуючи світ, міф знижує ступінь його невизначеності. Жодне суспільство не може обійтися без міфологізації. І будь-яка комунікація в сучасній ситуації пов'язана з процесами реміфологізації, без чого неможлива будь-яка маніпуляція, особливо в політиці, де головне — видати уявне за дійсне, штучну ілюзорну конструкцію за реальність.

Міф є специфічною формою не лише накопичення, але й створення і поширення інформації, яка базується на вірі, легенді, ідеологізації, теологізації, ідеалізації (природної для суспільного та індивідуального мислення і штучно створеної) стосовно предмета міфу — події, соціальної сили, людини чи чогось надприродного (бог, герой тощо). Отже міф має своїх і творців, і споживачів. В одних народів він має менший успіх, тоді суспільна свідомість більш раціоналізована.

Міф поєднує раціональне і ірраціональне знання, він є характерною рисою історичної пам'яті народу і сучасних оцінок природного і соціального світу. Поєднання раціонального та ірраціонального знання у міфі з опорою на суспільну психологію з усіма її вадами і сильними сторонами робить міф стійким і гнучким, особливо коли він набуває ознак предмета віри і легенди. Він може виникнути і природним шляхом в колективній свідомості, і бути створеним штучно за допомогою соціальних технологій.

Обов'язковим у ньому є легендарність, утопізм, віра в природне і надприродне. А головне — предмет міфу (реальний чи ірреальний) має хоча б частково відповідати змісту міфу і сприйматися як правда. Найбільш стійкими є міфи, що мають частку позитивного знання. Міфи про засновників релігій, полководців, лікарів, науковців тощо завжди мали у своїй основі хоча б частку такого знання.

Залежно від конкретної соціально-політичної ситуації, цілей, очікувань масової свідомості, політики створюють міфи, які дозволяють заповнити ціннісний вакуум новими духовними дороговказами. Ці дороговкази можуть згодом перетворитися на дієву ідеологію або стати реальним підґрунтям для формування нової ціннісної парадигми. Зрештою політична міфотворчість стає елементом моральної орієнтації людини в політичному просторі. Продукуючи нові символи і значення, міф наповнює політичні процеси новим культурологічним змістом, внаслідок чого змінюються політичні пріоритети, а відтак і сенс взаємовідносин влади з громадянами.

Період своєрідного ціннісного «вакууму», коли одні ідеї і теорії втратили актуальність, а інші ще не сформувалися, є найсприятливішим для міфологізації політики. Злам ціннісної системи, яка за багато років свого існування набула ознак «раціональної», актуалізує міфологічну складову масової свідомості, що прагне опертися на ірраціональні сили. Саме в цей час створюються політичні міфи, в основі яких лежать, з одного боку, неусвідомлені страхи, очікування та надії, нереалізовані бажання і прагнення як окремих особистостей, так і соціальних груп, а з іншого — потреба чіткості і спокою, цілісності і зрозумілості образу світу, впевненості у доцільності змін, що відбуваються. Переконливою ілюстрацією таких процесів стали події кінця 1980-х — початку 1990-х років на теренах СРСР. Досить швидко було

дискредитовано комуністичну ідеологію як раціональну конструкцію. Разом із тим, її міфологічна складова й досі використовується в політичній міфотворчості. Міфи комуністичної ідеології «живуть усередині» нових і, здавалося б, далеких від неї ідеологічних доктрин.

Ідеологія як раціональна конструкція недостатня для успішної реалізації політики, досягнення політичних цілей. Потреба сучасної людини в цілісному і зрозумілому баченні світу породжує (відроджує) міф. Привабливість тієї чи іншої ідеї, ступінь її сприйняття суспільством прямо залежить від рівня її міфологічності. Саме вона полегшує сприйняття закладених в ідеологію змістів за рахунок ірраціональності.

Міфології належить помітне місце у світоглядному і регулятивному вимірах політики. Політичний міф використовується як інструмент для конструювання політичної реальності, побудови нової ціннісної системи. Саме тому будь-яку ідеологічну доктрину неможливо аналізувати, виходячи лише з її змісту. Ідеологія є своєрідним результатом соціокультурної міфотворчості, а її успіх значною мірою залежить від «рівня» цієї творчості.

Політичний міф може не лише поєднуватися з раціональним знанням, а й витісняти його. В практичній площині політики, особливо під час виборчих кампаній, на етапах становлення авторитарного чи тоталітарного режиму, міф стає головним інструментом маніпуляції масовою свідомістю.

Міф доцільно розглядати як елемент практичної політики з огляду на широке використання міфів у політичному житті та його міфологізацію, що досягла критичної межі. Насправді інколи досить складно відокремити політичну реальність від політичного міфу.

Утім, політика як була, так і залишається міфологізованою. Навіть політична наука не в змозі чітко виокремити і нейтралізувати міфи, хоча й прагне цього. Парадокс: міф, що за визначенням є ірраціональною конструкцією, через свою «вмонтованість» у політику, раціоналізується і «долучається» до реалізації цілком прагматичних інтересів і цілей. Важливим є не лише з'ясування сутності взаємодії політики і міфу, але й аналіз їх конструктивних та деструктивних наслідків.

Залишаючись ірраціональною конструкцією, міф через взаємодію з політичною реальністю раціоналізується і вже в своїй «новій» якості «монтується» в політику і в якості інструмента політики використовується для досягнення цілком прагматичних політичних інтересів і цілей. «Перед нами постав міф нового типу — міф повністю раціоналізований. Нашому XX століттю — великій епосі технічної цивілізації — призначено було створити й нову техніку міфу, оскільки міфи можуть створюватися точно так само й відповідно до тих же правил, як і будь-яка інша сучасна зброя, будь то кулемети чи літаки. Це новий момент, що має принципове значення. Він змінить все наше соціальне життя» [7, с. 154]. Разом із тим необхідно зазначити, що політичний міф виконує вкрай важливу функцію забезпечення цілісності світогляду, досягнення світоглядного консенсусу різних соціальних груп. В умовах ціннісної невизначеності, перманентної кризи міф стає своєрідним захисним механізмом соціуму.

Як вже зазначалося, міф довго був підґрунтям права, законів державного і приватного життя, основною регулюючою складовою суспільної та індивідуальної свідомості. Традиційні міфи продовжують відігравати важливу роль в суспільній та індивідуальній свідомості, в регулюванні життя соціумів. Народжуються і функціонують новітні політичні міфи, які впливають не лише на внутрішнє політичне життя, але й на розвиток міжнародних відносин (наприклад, міф про можливість відродження Росії як імперії).

У XXI столітті міф змінює свою сутність і функції. По-перше, він стає взаємодією раціонального та ірраціонального більшою мірою, ніж раніше. Адже XXI століття — це століття раціоналізму, хоча й досі існують (більше того — отримують нове дихання) і суто ірраціональні міфи — релігійні, астрологічні, етнографічні тощо.

По-друге, в XXI столітті на тлі кардинальної зміни шляхів суспільного розвитку майже половини людства, коли стало очевидним, що «шлях до комунізму» є утопією, відбувається парадоксальний (але це — лише на перший погляд) сплеск нової міфологічної творчості. Замість глобального міфу про можливість побудови комунізму народжуються нові міфи про унікальність тих чи інших країн, шляхів їх розвитку, їх ролі в Європі та у світі тощо.

По-третє, міф, особливо політичний, став складовою добре відпрацьованої технології маніпулювання — і не лише «побутовою» частиною масової свідомості, але й теоретичною (ідеологічною) її складовою.

Будучи в цілому ірраціональним феноменом, політичний міф може поєднувати в собі свідоме і несвідоме, реальне й ідеальне, раціональне та ірраціональне. Міф може проявлятися на різних рівнях політичної свідомості, зокрема на теоретичному й емпіричному. На емпіричному рівні міф проявляє себе, свою природу і специфіку, реалізуючись в емоціях, почуттях, віруваннях, релігійних переконаннях, побутових і традиційних стереотипах через елементи містики. Створення політичного міфу передбачає появу чогось нового, якого не було раніше в актуалізованій формі. У цьому процесі виокремлюють три змістові складові політичного міфу, а саме: ціннісну, мотиваційну та комунікативно-смислову, завдяки яким проявляються його особливості.

Значимість політичного міфу полягає в можливості викликати до життя архетип, який дозволить задати певний мотив діяльності — через політичну рекламу, ритуал, містерію. Архетип уможливлює поєднання бажаного і належного спочатку в міфологічних категоріях (мовою політичних метафор), а згодом і в політичній діяльності.

Багатоаспектністю політичного міфу (феномен свідомості, наукова категорія, історична реальність, складова символічного світу політики тощо) обумовлена увага до цього явища не лише з теоретичної точки зору, але й з огляду визначення його функціональності як способу пояснення і сприйняття соціально значущої інформації, формування ціннісного ставлення до політичних явищ.

Література

1. Элиаде М. Аспекты мифа / М. Элиаде; пер. с франц. В. Большакова. — М. : Академический Проект, Парадигма, 2005. — 224 с. — (Сер. Технология культуры).

2. Кессиди Ф.Х. От мифа к логосу (Становление греч. философии) / Ф. Кессиди. — М. : Мысль, 1972. — 312 с.

3. Шеллинг Ф.В. Философия искусства / Ф.В. Шеллинг. — М. : Мысль, 1966. — 496 с.

4. Санистебан Л. Основы политической науки / Л. Санистебан; пер. с исп. В.Л. Заболотного. — М. : МП «Владан»; Моск. отд-ние Союзбланкоиздат, 1992. — 128 с.

5. Шайгородський Ю.Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу / Ю.Ж. Шайгородський. — К. : Знання України, 2009. — 400 с.

6. Мамардашвили М.К. Необходимость себя. Введение в философию, доклады, статьи, философские заметки / М.К. Мамардашвили. — М. : «Лабиринт», 1996. — 431 с.

7. Кассирер Э. Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Вестник Московского ун-та. — 1990. — № 2. — С. 153—164. — (Сер. 7. «Философия»).

ГРІНЕВСЬКА Світлана Миколаївна,
кандидат економічних наук, с.н.с., Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ.

Анотація: *державне регулювання соціальної орієнтації економіки потребує використання критеріїв і показників, які визначають безпечний стан функціонування економіки та суспільства і сприяють формуванню умов для економічного і соціального розвитку. Система показників, яка визначає ступінь досягнення соціальної орієнтації економіки, має бути спрямована на забезпечення можливостей вимірювання, відстежування її розвитку та оцінку ефективності заходів з її реалізації. Особливо актуальною є проблема визначення оптимального рівня державних витрат на соціальні цілі.*

Ключові слова: *соціальна орієнтація економіки, державне регулювання, національна безпека, соціальна й економічна політика, соціалізація бюджету.*

УДК 351.84:330.567.4:338.24

Світлана ГРІНЕВСЬКА

НАДНОРМАТИВ СОЦІАЛЬНИХ ВИТРАТ — ПАТОЛОГІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В ЕКОНОМІЦІ

Сучасний стан України характеризується як такий, що вимагає консолідації сил і ресурсів суспільства для вирішення ключових проблем соціально-економічного розвитку країни. Підвищення конкурентоспроможності економіки України передбачає розроблення і реалізацію дієвої стратегії формування та забезпечення соціальної орієнтації економіки для створення належних умов сталого зростання, розвитку національного людського капіталу. За цим контекстом унаслідок обмеженості внутрішніх ресурсних джерел особливо гостро постає питання фінансування соціальної сфери, а відтак — розроблення відповідної державної політики щодо забезпечення соціальної орієнтації економіки України.

Національна стратегія розвитку має традиційно індустріальний характер, що є неприйнятним в сучасних соціально-економічних умовах України. Соціально-економічні трансформації в Україні мають на меті формування соціальної держави, де головним засобом підвищення ефективності суспільного виробництва і зростання добробуту населення повинна бути соціальна орієнтація економіки. Соціально орієнтовану ринкову економіку як особливу модель регульованої економіки характеризує набір таких соціально-економічних інститутів, які обумовлюють функціонування всіх елементів цієї системи у напрямі досягнення цілей соціальної справедливості, захищеності, високого рівня і якості життя. Актуальність питання державного регулювання соціальної орієнтації економіки зростає в сучасних умовах економічної кризи, яка негативно впливає у середньо- і довгостроковому періодах на економічну активність і на зростання добробуту населення. Зарубіжний досвід провідних країн світу свідчить про доцільність підвищення ролі держави, конкретизації її функцій у реалізації соціальної політики і розширенні діапазону соціалізації економіки. Саме формування та функціонування соціально орієнтованої економіки обумовлює подальший оптимістичний сценарій розвитку країни. У зв’язку з цим актуальною є проблема визначення пріоритетних напрямів та вдосконалення механізмів державного регулювання процесів соціальної орієнтації економіки.

Проблемам соціальної орієнтації економіки присвячено праці українських учених О. Амоші, В. Близнюк, О. Власюка, В. Гейця, В. Гришкіна, М. Долішнього, В. Єременка, Ю. Зайцева, В. Мандибури, С. Мочерного, О. Новікової, Ю. Пасічника, М. Чумаченка, а також відомих представників російської науки Л. Абалкіна, А. Бузгаліна, І. Діскіна, Т. Заславської, В. Іноземцева, К. Мікульського, В. Радаєва, В. Слезингера. Проте, незважаючи на значну кількість наукових досліджень з цієї проблематики, не є достатньо дослідженими питання державного регулювання соціальної орієнтації економіки та визначення пріоритетних напрямів його запровадження.

Метою статті є розкриття проблем державного регулювання економічного і соціального розвитку країни та визначення оптимального рівня державних витрат на соціальні цілі.

Соціально-економічний стан України визначається як нестабільний через відмову від важелів державного регулювання процесів реформування економіки, а сьогодні він на додаток ускладнюється внаслідок глобальної та внутрішньої економічної

кризи. Ускладнення ситуації обумовлено також неефективністю управлінських дій щодо попередження та усунення загроз у соціальній та економічній сферах. Економічні інтереси держави, які передбачають одержання країною економічних переваг, економічної незалежності та конкурентоспроможності, залишились на рівні стратегічних орієнтирів. Прагнення до одночасного подолання економічних та соціальних загроз національній безпеці не приносить очікуваних наслідків через цільову кінцеву різноспрямованість вкладень та результатів. Ці прояви загострюються в сучасних економічно нестабільних умовах і потребують прискорення процесу становлення соціально орієнтованої економіки.

Різноманітність наукових підходів до змісту і сутності соціальної орієнтації економіки та правова нерегламентованість дій стосовно її досягнення обумовлюють подальше проведення теоретичних узагальнень щодо категоріального апарату, який використовується при розкритті процесів регулювання соціального та економічного розвитку з пріоритетністю досягнення соціальних цілей.

Соціально орієнтована економіка — це така система господарювання, яка підпорядкована досягненню соціальних інтересів особистості, суспільства, держави при додержанні вимог безпеки, ефективного та збалансованого розвитку в економічній та соціальній сферах. Соціальна орієнтація економіки — це діяльність, що забезпечує процес становлення та функціонування соціально орієнтованої економіки шляхом ринкової самоорганізації за умов регулюючої ролі держави [1].

Державне регулювання соціальної орієнтації економіки — це організація послідовних дій, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою структурних елементів, що визначають порядок, методи та інструменти цілеспрямованого впливу органів державної влади на соціально-економічні процеси на різних рівнях управління з метою забезпечення соціальної орієнтації економіки. Державне регулювання соціальної орієнтації економіки визначається діяльністю держави, яка спрямована на формування умов та можливостей забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку з пріоритетністю досягнення соціальних цілей. Саме послідовна, цілеспрямована діяльність держави щодо функціонування та розвитку економічної та соціальної сфер при знятті протиріч на користь соціальних цілей при визначенні стратегій та формуванні механізмів їх досягнення обумовлює формування системи державного регулювання процесів соціальної орієнтації економіки через вплив держави на соціально-економічний розвиток з метою досягнення соціальних цілей при попередженні виникнення та прояву економічних небезпек, здійснює ефективне становлення соціальної орієнтації економіки.

Передумовою ухвалення ефективних управлінських рішень у системі державного управління щодо забезпечення соціальної орієнтації економіки є їх науково обґрунтоване визначення, якісна оцінка та методичне забезпечення виміру соціальної орієнтації економіки.

Загальні підходи до оцінки стану та проблем соціальної орієнтації економіки потребують підкріплення та обґрунтування оптимальних варіантів ухвалення управлінських рішень із забезпечення соціальної орієнтації економіки. Для виявлення ризиків щодо досягнення соціальних та економічних цілей слід проводити якісний аналіз, який визначає співвідношення соціальних витрат та забезпечення економічного зростання.

GRINEVSKAYA S.M.

Annotation: *the government control over a social orientation of the economy assumed the use of criteria and indices which determine a safe condition of the functioning of the economy and the society and form the conditions for the economic and social development. The system of indices which determines the degree of achievement of the social orientation of the economy must be oriented to ensuring a possibility of measurements, tracing the economy's development, and estimation of the efficiency of measures for the realization of its development. The especially significant problem is to determine the optimum level of the government spending on social aims. A socially oriented economy in the modern conditions of the development of Ukraine foresees a high level of redistribution of financial resources through the budget.*

Keywords: *social orientation of the economy, state regulation, national security, social and economic policy, budget socialization.*

UDC 351.84:330.567.4:338.24

В Україні немає офіційно затвердженої методики оцінки соціальної орієнтації економіки та не опрацьовано відповідну систему показників, що перешкоджає своєчасному впровадженню якісних управлінських рішень у цій сфері державного управління. Теоретичні узагальнення з проблем оцінки соціальної орієнтації економіки визначили потребу їх подальшого вирішення. Проблеми вимірювання соціальної орієнтації економіки є здобутками незначної кількості наукових розробок. Найчастіше соціальну орієнтацію економіки розглядають як форму господарювання, головною метою економічної діяльності якої є забезпечення економічного зростання і соціального розвитку. Стратегією національної безпеки України визначено пріоритетний національний інтерес — створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки, який є сполученням досягнення пріоритетів людського розвитку та економічної незалежності.

Державне регулювання соціальної орієнтації економіки передбачає застосування показників, які визначають безпечний стан функціонування економіки та сприяють формуванню умов економічного й соціального розвитку. Його здійснення стає можливим при застосовуванні порогових (граничних) соціально-економічних показників, недотримання яких обумовлює негативний вплив соціальних чинників на розвиток економіки, та навпаки. Система показників повинна визначати досягнення цілей соціальної орієнтації економіки і бути спрямована на забезпечення можливостей виміру, відстеження її розвитку та здійснення оцінки ефективності впроваджених заходів. Ефективність державного регулювання соціальної орієнтації економіки пропонується оцінювати [1]: витратами на соціальні заходи в структурі держбюджету, які включають у себе видатки на охорону здоров'я, духовний та фізичний розвиток, освіту, соціальний захист та соціальне забезпечення; рівнем оплати праці найманих працівників у структурі ВВП; фондом оплати праці найманих працівників; інвестиціями в основний капітал.

Оптимальне співвідношення цих витрат, достатній рівень соціального і матеріального забезпечення населення сприятимуть економічному зростанню.

Видатки на соціальні цілі фактично є одним з показників соціальної орієнтації економіки, і їх коректне збільшення має позитивний вплив на економічне зростання. Але проведені розрахунки показали, що подальше зростання витрат зведеного бюджету на соціальні цілі практично вичерпало резерви для забезпечення економічного зростання. Протягом 2000—2008 рр. витрати зведеного бюджету на соціальні цілі зростали випереджаючими темпами порівняно з темпами зростання ВВП [1]. З урахуванням тенденцій змін ВВП та структури видатків бюджету подальше збільшення витрат зведеного бюджету на соціальні заходи як чинника економічного зростання є практично вичерпаним. Це підтверджується виконанням бюджетів попередніх років і тим, що підвищення рівня споживчих та інвестиційних витрат у 2009 р. фінансувалося за рахунок значного скорочення майбутніх витрат та накопичення надмірного обсягу зовнішньої заборгованості України, що призвело до пролонгації боргу та підвищує ймовірність погіршення економічної ситуації у 2010 р.

Ефективним виходом з цієї ситуації є залучення потенціалу внутрішніх заощаджень та використання внутрішніх позик у 2010 р. Державне регулювання соціальної орієнтації економіки у бюджетній сфері має бути вкрай раціональним та виваженим, особливо при затвердженні бюджету на 2010 р. і плануванні зростання ВВП у 2010 р. на 3,8 % [2].

Соціальна орієнтація економіки характеризується як підсистема, вбудована в систему національної безпеки, в якій пріоритетним національним інтересом одночасно і в економічній, і в соціальній сферах визначено створення самодостатньої соціально орієнтованої економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення.

Соціальна орієнтація економіки як пріоритетний національний інтерес є орієнтиром держави і суспільства щодо одержання економічних переваг з метою підвищення якості життя та забезпечення людського розвитку. Законодавче визначення соціальної орієнтації економіки як конкурентоспроможної, ринкової економіки, що забезпечує постійне зростання рівня життя і добробуту населення [3],

не конкретизується для системи органів державного та регіонального управління в упорядковану цілеспрямовану діяльність.

Україна за роки незалежності розробила низку нормативно-правових документів стратегічної спрямованості, реалізація яких забезпечує поступальний рух до соціальної орієнтації економіки: Концепцію соціального забезпечення України (1993 р.), Основні напрями соціальної політики на 1997—2000 рр. (1997 р.), Основні напрями соціальної політики на період до 2004 р. (2000 р.), Концепцію національної безпеки (основи державної політики) (1997 р.), Закон України «Про основи національної безпеки» (2003 р.), Державну стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року (2006 р.), Стратегію національної безпеки України (2007 р.) та ін.

Міжнародний досвід визначення та впровадження ідей соціальної держави свідчить, що країни з соціально орієнтованою економікою є ефективними конкурентоспроможними державами і можуть служити зразком для створення аналогічної системи в інших країнах. Теоретичні і практичні узагальнення зарубіжного досвіду є цінними, але національні відмінності в соціалізації сучасної ринкової економіки роблять неможливим його повне застосування і потребують відповідної адаптації до національних умов. Важливим є усвідомлення того, що перед Україною стоїть не тільки завдання стабілізації економіки, а й проблема широких системних економічних, соціальних, інституціональних перетворень. Сучасна соціально-економічна ситуація потребує пошуку концептуальних рішень соцієтального масштабу, систематизації нового досвіду, поєднання елементів наукової новизни та безумовного прикладного спрямування [4, 5].

Для забезпечення соціальної орієнтації економіки одним з альтернативних напрямів мінімізації негативних наслідків сучасної економічної кризи з метою стимулювання внутрішнього попиту й інвестицій в економічно розвинених країнах є збільшення державного фінансування заходів з підтримки національної економіки. Так, нобелівський лауреат з економіки Р. Манделл для вивільнення коштів для інвестицій та створення стимулів для зростання попиту на споживчі товари пропонує зниження податкового навантаження [6]. Великобританія розробила трирічну антикризову програму, на яку передбачено витратити близько 20 млрд. фунтів стерлінгів (23,6 млрд. євро) для стимулювання розвитку економіки й виведення її із кризи, в межах якої діятиме широкомасштабна стабілізаційна фіскальна програма, яка передбачає відстрочення податкових зобов'язань для малих і середніх підприємств і податкові пільги для населення з низьким рівнем доходів, а також з 2008 р. зниження стандартної ставки ПДВ з 17,5% до 15%, що, за оцінками уряду, дасть змогу залишити в розпорядженні домогосподарств близько 12,5 млрд. фунтів стерлінгів, які люди зможуть витратити на споживання [7]. Витрати на реалізацію цих антикризових програмних заходів складатимуть понад 1% ВВП, для фінансування яких уряд планує запозичити 1 млрд. фунтів стерлінгів [8] і які передбачається компенсувати за рахунок збільшення ставки податку з доходів для фізичних осіб з високим рівнем доходів. Франція на період кризи передбачає застосування методу прискореної амортизації для нових інвестицій, що вплине на скорочення зобов'язань підприємств за податком на прибуток [9]. П'ятнадцять країн — членів ЄС не запроваджуватимуть скорочення ставки ПДВ, оскільки, на їх думку, такий захід не приведе до пожвавлення споживчого попиту, а на короткостроковий термін збільшуватимуть державні видатки на надання додаткової допомоги виробникам автомашин і будівельним компаніям у рамках програми до 2013 року щодо підвищення енергоефективності виробництва. Фінансування цих та інших антикризових заходів призведе до збільшення бюджетного дефіциту в різних країнах ЄС, тому Єврокомісія тимчасово, терміном на 1 рік, дала право перевищити показник Маастрихтського критерію бюджетного дефіциту, який становить 3% ВВП країни [10].

У державі з соціальною орієнтацією економіки мають бути задіяні такі основи ринкового господарства, як приватна власність, конкуренція, підприємливість, при цьому повинні забезпечуватись рівні права всім членам суспільства, надаватись соціальні гарантії. При соціальній орієнтації економіки кожному громадянину мають бути забезпечені гідні умови життя, в першу чергу за рахунок розвитку

і підвищення ефективності виробництва, а також індивідуальної відповідальності, трудової, підприємницької та інноваційної активності. Тому необхідною є цілісна концепція соціальної орієнтації економіки, реалізація якої сприятиме формуванню умов її функціонування. Одночасно при визначенні напрямів соціальної орієнтації економіки буде закладена соціальна та економічна складова розбудови соціальної держави.

Стан і тенденції, які визначають ефективність взаємодії економічної та соціальної сфери в Україні, є несприятливими. Низькі економічні спроможності щодо вирішення соціальних проблем поряд із неефективним державним регулюванням використання фінансових ресурсів обумовлюють виникнення загроз національній безпеці в економічній та соціальній сферах. Про це свідчать підсумки господарювання в 2005—2009 рр., коли витрати на соціальні цілі з державного бюджету стали перешкодою для економічного зростання, а соціальний стан суттєво не поліпшився.

Державний бюджет є одним з головних інструментів державного регулювання соціально-економічних процесів, оскільки у процесі його складання здійснюється розробка провідних напрямів формування та використання бюджетних коштів, виходячи з необхідності вирішення завдань, які стоять перед суспільством на цьому етапі розвитку. Сучасний період розвитку економіки вимагає антикризового регулювання у фінансовій сфері. Державний бюджет на 2010 р. потребує пріоритетності видатків, які мають бути зосереджені на зниженні впливу інфляційних чинників. Зокрема, це забезпечення цільового характеру соціальних видатків з більш адресним та виваженим, з урахуванням сучасного кризового стану економіки планом фінансування державних витрат на 2010 р., у якому було б конкретизовано ліміти на державні витрати. Проблема раціональності фінансових витрат на соціальні цілі зростає у зв'язку з низькими економічними можливостями її вирішення. Для забезпечення збалансованості досягнення економічної і соціальної безпеки пропонується встановити та використовувати порогові значення показників для ухвалення якісних управлінських рішень з попередженням ризиків в економічній і соціальній сферах.

Висновки. Формування системи державного регулювання процесів соціальної орієнтації економіки має здійснюватися через вплив держави на соціально-економічний розвиток з метою досягнення соціальних цілей при попередженні виникнення та прояву економічних і соціальних небезпек. Це обумовлює реалізацію пріоритетних напрямів державного регулювання соціальної орієнтації економіки, які включають створення умов та можливостей для людського розвитку, високого рівня і якості життя; гідної і продуктивної праці, трудової, підприємницької та інноваційної активності; накопичення людського і соціального капіталу; формування середнього класу; соціального захисту. Напрями вдосконалення державного регулювання соціальної орієнтації економіки мають спрямовуватися на досягнення соціальних цілей та обумовлювати формування відповідних заходів, які визначають механізми їх реалізації. Це — забезпечення соціально-економічної виваженості державних та місцевих бюджетів, розвиток договірних відносин центру і регіонів, удосконалення системи оцінки діяльності органів державного та регіонального управління, соціалізація економічної політики тощо.

Соціально орієнтована модель економічного розвитку України повинна містити такі складові: економічне зростання, стійкий економічний розвиток, розвиток людського потенціалу і накопичення людського капіталу, стимулювання соціально-економічної активності населення й адаптація його до ринкових відносин, формування середнього класу, зростання доходів населення, збільшення реальної заробітної плати, забезпечення соціального захисту економічно несамостійних груп, забезпечення рівного доступу населення до соціальних благ, забезпечення ефективності соціальних витрат бюджету, підвищення ролі регіонів у реалізації соціальних програм. Так, з метою забезпечення взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування у вирішенні питань реалізації державної регіональної політики, забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів та підвищення їх конкурентоспроможності Указом Президента України від 9 квітня 2010 року №533/2010 затверджено Положення про Раду регіонів, головними завданнями

якої у тому числі є наступні [11]: вивчення стану соціально-економічного розвитку регіонів та вироблення за його результатами узгодженої позиції щодо пріоритетів державної регіональної політики, напрямів, стратегії та механізмів забезпечення сталого розвитку регіонів, системних реформ у цій сфері; забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів та вироблення механізмів подолання диспропорцій розвитку територій, ефективного використання економічного потенціалу регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності; розгляд державних цільових програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку; формування та реалізації регіональної політики, впровадження моделі сталого розвитку в Україні.

Таким чином, одним з головних питань сучасного розвитку України є створення соціально орієнтованої економіки України та її регіонів. Державне регулювання соціальних та економічних процесів в Україні відбувається неефективно, а можливості та умови для зміни ситуації на краще існують. Забезпечення соціальної орієнтації економіки вимагає від держави законодавчої та виконавчої реалізації: державних соціальних гарантій та соціальних стандартів щодо захисту від безробіття, пенсійного забезпечення, надання освіти, житлових умов, відпочинку, гарантованого мінімального доходу тощо. Стратегічна державна політика у сфері соціальної орієнтації економіки має реалізувати такі пріоритетні напрями, як досягнення високого рівня та якості життя населення, забезпечення усталених темпів економічного зростання, формування та реалізація виваженого соціального бюджету. Реалізація заходів за цими напрямами сприятиме підвищенню добробуту населення, забезпеченню конкурентоспроможності внутрішнього ринку, підтриманню фінансової забезпеченості соціальної політики держави, а системність оперативних заходів та реалізації стратегічних завдань є важливим чинником державного регулювання соціальної орієнтації економіки.

Література

1. Новікова О.Ф. Соціальна орієнтація економіки: механізми державного регулювання : [монографія] / О.Ф. Новікова, С.М. Гріневська, Л.Л. Шамілева // НАН України. Ін-т економіки пром-сті. — Донецьк, 2009. — 220 с.
2. Про держбюджет України на 2010 р. [електронний ресурс] — Режим доступу : http//www.gska2.rada.gov.ua.
3. Закон України «Про основи національної безпеки» від 19.06.2003 2003 р. №964-IV // Офіційний вісник України. — 2003. — №29. — Ст.1433.
4. Lansbury R.D. Perspectives of Industrial Relations in the Twenty-First Century // The Perspectives of Industrial Relations in the 21st Century. IIRA 3rd Asian Regional Congress. — Vol.4. — 1997. — P.3—17.
5. Double Shift. Transforming Work in Postsocialist and Postindustrial Societies / Ed.by. B.Silverman, R.Vogt, M.Yanowitch. — N.Y., L. : M.E.Sharpe, Inc., 1993. — 217 p.
6. Mundell R. Tax Cuts Solve Economic Crisis [електронний ресурс] — 28 November, 2008. — Режим доступу : http://www.capolitical-news.com/s/spip.php?article106.
7. Britain Announces Tax Cuts and Hikes To Shore Up Economy [електронний ресурс] // Voice of America. — 24 November 2008. — http://www. voanews.com/ English/2008-11-24-voa91.cfm.
8. Britain Cuts Consumer tax in stimulus pakage [електронний ресурс] // France. — 24 November 2008. — Режим доступу: http://www.france24.com/en/2008.1124-britain-cuts-consumer-tax-stimulus-package-economy-crisis.
9. President Sakozy tackles global crisis with tax initiatives [електронний ресурс] // PKF. — 12 December 2008.— Режим доступу: http://www.pkf.com/jahia/Jahia/ home/ pid/143.
10. Euro-Zone Leaders Agree Tax cuts Not a Panacea [електронний ресурс] // Deutsche Welle. — 2 December 2008.— Режим доступу: http://www.dw-world.de/dw/ article/ 0,2144,3841522,00.htm.
11. Указ Президента України від 9 квітня 2010 року №533/2010 «Положення про Раду регіонів» [електронний ресурс] — Режим доступу: http//www .rada.gov.ua.

ІГНАТОЛЯ Наталія Іллівна,
кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології і соціальної роботи Ужгородського Національного Університету, м. Ужгород.

Анотація: *економіка перехідного періоду (транзитологія), неформальна і тіньова економіки — поняття досить широкі і неоднозначні. У статті розглядаються особливості визначення підприємницької діяльності в контексті неформальної та тіньової економіки.*

Ключові слова: *економіка перехідного періоду, неформальна економіка, тіньова економіка, підприємництво, стратегія виживання, домогосподарство, мережі взаємопідтримки.*

IGNATOLYA N.I.

Annotation: *the article is devoted to the analysis of the business. The attention is paid to problems of the methodological study of this phenomenon by basing on the analysis of the informal and shadow economy.*

Keywords: *economy of transient period, informal economy, shadow economy, business, strategy of survival, household, networks of mutual support.*

УДК 316.334.23

Наталія ІГНАТОЛЯ

ПІДПРИЄМНИЦТВО В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Важливого методологічного значення в сучасних умовах формування і розвитку економіки набуває уявлення про сутність тіньової економіки як «малого» суспільства — такої соціальної структури, що включає інституціоналізацію відносин, характеризується відсутністю взаємозв'язків між повсякденним життям людей і формальною владою, нерозвиненістю політичного представництва інтересів пересічних людей.

Для «малого» суспільства характерними є локальна, неформальна і неінституціоналізована природа соціальної організації, дуалізм норм, які діють у цілому суспільстві. Залежне становище малого суспільства (відносна форма), нав'язування йому норм поведінки ззовні, з боку «великого» суспільства (еквівалентна форма), створюють особливо сприятливі умови для формування дуалізму норм і субкультури «малого» — тіньового суспільства, яке протистоїть «великому». Нав'язані ззовні норми поведінки (зокрема економічної) асоціюються у свідомості індивідів із зовнішнім ворогом, що викликає протидію, конфлікт інтересів, тоді як «свої» (дуальні) норми стимулюють добровільне підпорядкування приписам, солідарність, прозорість.

А. Гальчинський взагалі вважає, що функціонування в Україні дуалізму норм суспільно-економічної поведінки, субкультури «малого» суспільства зі стійкою протидією, ворожістю інтересів, які перевищують критичну масу тінізації, перетворило цю субкультуру на соціальний інститут із власним (офіційним і неофіційним) механізмом реалізації [1].

Форми кризи державного управління, викликані гострим протиборством, протистоянням з приводу управління економікою, проявляються у розвитку малої субкультури, яка протистоїть макроекономічним механізмам управління як ворожим і є так званою тіньовою і неформальною економікою.

Різні сектори і різні економіки існують в кожній країні незалежно від моделі та рівня соціально-економічного розвитку. Доки існуватиме державна форма організації суспільного життя, а держава в тій чи іншій правовій формі впливатиме на економічний розвиток шляхом реалізації бюджетної, податкової, грошово-кредитної, валютної політики, доти будуть існувати й різні форми економіки. Суттєво мінятимуться лише її питома вага, роль, яку вона відіграє, характер взаємодії з легальною економікою та кольорова палітра, яку має дана економіка — від світло-сірої до чорної. До сірої економіки відносять легальні види економічної діяльності, що не заборонені законом, але не зафіксовані офіційною статистикою. До неї належать численні види нетоварного виробництва й реципроктного обміну діяльністю. Незважаючи на значні обсяги сірої економіки, однозначного наукового терміну для її визначення в науковій літературі поки не знайдено.

Найбільш розповсюдженими термінами є: «неформальна», «експолярна», «економіка виживання». Однак експериментально доведено, що саме із сірої економіки виростає підприємницька ініціатива

і дрібне підприємництво. З цієї причини сіру економіку помилково ототожнюють з економікою перехідного періоду. Класичними роботами марксистського напрямку, які присвячені економіці перехідного періоду, вважаються «На другий день після пролетарської революції» (Карл Каутський), а в Росії — «Економіка перехідного періоду» (Микола Бухарін). За пропозицією Михайла Буравого, з 1992 року наукову дисципліну, предметом якої є проблеми соціально-економічної трансформації суспільства, називають «транзитологією» (transitology) [2].

Поняття транзитології досить добре розроблено в рамках економічної науки. Підготовчу роль у розробці транзитології зіграли роботи А. Аганбегяна, Н. Петракова, Н. Федоренко, С. Шаталіна, присвячені дослідженню «ринкового соціалізму», «теорії удосконалювання господарського механізму», «теорії оптимального функціонування соціалістичної економіки».

Наступним етапом аналізу соціально-економічних проблем перехідного періоду стали роботи таких закордонних авторів, як Р. Дорнбуш, Дж. Сакс, М. Оулсон, Дж. Стиглиц, М. Бруно, С. Фішер. У їхніх роботах розроблені проблеми лібералізації і макроекономічної стабілізації суспільства, формування відносин приватної власності пострадянського простору й перспектив економічного росту в умовах радикальних соціальних трансформацій.

Недовгий час існування питання про тіньову економіку вплинув на рівень теоретичної визначеності даного поняття. Стверджується, що тіньова економіка — явище, яке й дотепер не має чіткого наукового визначення, є предметом інтересу дослідників з 30-х років XX століття. Тільки наприкінці 70-х років з'явилися перші серйозні дослідження цього сектору економіки, а в 1983 році в м. Білефельді в Німеччині була проведена перша міжнародна конференція з тіньової економіки. Нарешті в травні 1996 року вперше на спільному засіданні ЄЕК ООН (Євростат) ОЕСР була розглянута проблема оцінки масштабів тіньової економіки і створена спеціальна робоча група з питань прихованої економіки [9]. Зрозуміло, що для всебічного наукового узгодження понять «економіка перехідного періоду» та «тіньова економіка» — занадто мало часу.

Поняття експолярної економіки міститься у роботах українських та російських учених Т. Шаніна, В. Радаєва, С. Борсукової, Ю. Латова, В. Мандибури, О. Турчинова. Недостатній рівень диференціації предмета соціально-економічної науки тягне неправомірну ідентифікацію неформальної економіки з її нелегітимним варіантом — тіньовою економікою. При цьому підприємницька ініціатива, що виростає із неформальної економіки, автоматично підозрюється у нелегітимності. Завдяки підприємцям диференціація понять «тіньова» та «неформальна» економіка може мати не тільки теоретичне, але й соціальне значення. За допомогою ефективно заданих наукових понять можна реабілітувати соціальну групу (або функцію, за В. Радаєвим) підприємців, яка відіграє важливу роль в умовах економіки перехідного періоду.

Тому метою цієї роботи є визначення особливостей підприємництва в контексті понять «тіньова» і «неформальна» економіка. Головними завданнями є: порівняння контекстуальних наукових визначень «тіньова економіка» і «неформальна економіка»; ідентифікація тіньової та неформальної економіки у контексті суміжних понять; узагальнення наукових уявлень про підприємництва у контексті понять «тіньова» і «неформальна» економіка.

Аналіз робіт українських та російських учених свідчить про спроби визначення деяких питань, пов'язаних з особливостями функціонування неформальної та тіньової економіки. Незважаючи на численні спроби вивчення соціально-економічної природи неформальної економіки, до цих пір не склався єдиний понятійний апарат для її вивчення. З метою порівняльного аналізу групи понять «неформальна економіка» автором цієї роботи було проведено контент-аналіз близько п'ятдесяти робіт науковців, які займаються цією проблематикою. Уся сукупність опрацьованих слів складала

35519. Встановлено, що в наявному масиві найчастіше вживалися такі поняття, як «економіка» — 3443, «неформальна» — 2197, «тіньова» — 1021, «домогосподарство» — 928, «підприємництво» — 589 разів.

Проведений аналіз виявив, що поняття «економіка» в досліджених текстах найчастіше співвідноситься з такими поняттями, як «тіньова» — 89,9%, «фіктивна» — 60,0%, «кримінальна» — 41,2%. Набагато рідше поняття «економіка» співвідноситься з поняттями «неформальна» — 57,2%, «докапіталістична» — 51,3%, «сіра» — 45,4%, «експолярна» — 44,7%, «домогосподарство» — 37,9%.

У досліджених одиницях тексту (окремих реченнях) поняття «тіньова» найчастіше співвідноситься з такими поняттями, як «нелегальний» — 39,9%, «ВВП» — 38,7%, «СРСР» — 35,2%, «пострадянський» — 31,4%, «відображення» — 27,0%, «економіка» — 26,7%, «залучення» — 26,3%, «трансакції» — 25,4%, «прихований» — 24,5%, «заборонений» — 21,0%, «параметри» — 20,49%, «статистика» — 18,5%, «агенти» — 19,8%, «масштаб» — 19,5%, «кримінальний» — 19,4%, «регулярність» — 19,4%, «динамічний» — 19,4%, «діяльність» — 19,4%, «дефіцит» — 18,5%, «породжувати» — 18,4%, «головний» — 18,1%, «відношення» — 17,8%, «тенденції» — 16,8%, «активи» — 16,8%, «функції» — 16,0%, «розглядатись» — 16,1%, «суперечить» — 15,9%, «лібералізація» — 15,6%, «дослідження» — 15,2%, «офіційний» — 15,2%, «широко» — 15,0%, «конкурентний» — 14,7%.

Таким чином, визначення поняття «тіньова економіка» з контексту досліджених нами текстів може мати наступний вигляд: «Тіньова економіка — нелегальна частина ВВП пострадянської економіки. Тіньова економіка — це відображення регулярного залучення агентами заборонених трансакцій з прихованими статистичними параметрами у кримінальних масштабах. Дефіцит діяльності в офіційній (легальній) економіці породжує відношення і функції, які суперечать тенденціям до лібералізації й широкої конкуренції. Тобто, тіньова економіка трактується як господарська діяльність, що рівнобіжна (паралельна) легальній (офіційній) діяльності та розвивається поза державним контролем і рахунком, через це не відображається в офіційній статистиці. Тіньова економіка — це такий уклад в економіці, який складається в суспільстві поза правовими нормами і формальними правилами господарського життя» [5, с. 28].

Порівняння наукових контекстуальних визначень «тіньова економіка» і «неформальна економіка» дає чіткі уявлення про їх особливості. Головні визначення тіньової економіки відображені на діаграмі 1 чорним кольором, особливості визначення неформальної економіки — сірим кольором.

За допомогою аналізу діаграми можна уточнити визначення тіньової економіки, найбільш істотними ознаками якої є:

- зв'язок із пострадянським простором і ВВП СРСР;
- залучення заборонених трансакцій;
- використання прихованих параметрів;
- кримінальні масштаби діяльності.

Визначення в якості «нелегальної» більш притаманне неформальній економіці. Окрім того, аналіз тексту показав, що поняття «неформальна» найчастіше співвідноситься з такими поняттями: «сектор» — 56,4%, «захищений» — 43,0%, «зайняті» — 42,2%, «регулюючі» — 37,0%, «відношення» — 31,7%, «експолярна» — 28,9%, «нелегально» — 26,1%. Таким чином, визначення поняття «неформальна економіка» з контексту досліджених нами текстів може мати наступний вигляд: «Неформальна економіка — це сектор економіки, який нелегально захищає і регулює відносини експолярної зайнятості». Отже, неформальна економіка виконує скоріше соціальні, ніж економічні функції. Масштаби сектора, який нелегально захищає і регулює відносини зайнятості, настільки величезні, що de fakto не можуть бути кримінальними. За оцінками Всесвітнього банку, на неформальну економіку приходиться 40% ВВП у країнах з низьким і 17% — з високим рівнем середньодушового

Діаграма 1

доходу. У деяких галузях, таких як роздрібна торгівля і будівництво, близько 80% зайнятих працює нелегально [9].

Неформальний сектор часто є інкубатором підприємництва, забезпечуючи вхід до нього і первинне навчання. Але в проведеному аналізі підприємництво найчастіше співвідноситься з такими поняттями: «вимагання» — 25,0%, «чиновники» — 29,2%, «партнерство» — 17,7%, «ризик» — 16,8%, «прибуток» — 14,9%, «фінансовий» — 13,5%, «успіх» — 13,2%, «солідарність» — 13,4%, «самостійне» — 12,5%, «виникнення» — 12,5%, «силові» — 11,0%, «імовірність» — 10,9%, «очікування» — 10,9%, а також «розглядаються», «влада», «породжують», «мала», «довіра» «прихована».

Отже, з контексту наявних понять, «підприємництво — це діяльність, пов'язана із значними прибутковими ризиками, малою імовірністю фінансового успіху через приховані вимагання чиновників, що породжує малу довіру до влади, солідарність і партнерство у приховуванні своєї діяльності». Дослідники пов'язують підприємництво, перш за все, зі здирництвом чиновників й солідарністю партнерів, ризиками прибутку, фінансовим успіхом й самостійністю виникнення. Діяльність підприємців детермінована очікуваннями імовірності силової діяльності з боку влади, що, в свою чергу, зумовлює низький рівень довіри. Приховування активів і статистики набагато менше притаманне підприємцям, ніж учасникам тіньового ринку. Альтернативність підприємництва до тіньової економіки та експолярного сектору відображена на діаграмі 2.

За таких умов, коли вхід до малого бізнесу обкладений великою кількістю адміністративних та інших бар'єрів, саме неформальний сектор дозволяє обійти або мінімізувати витрати. Через це в підрозділ тіньовиків переходять не тільки кримінальні елементи, але і підприємці, які не приймають діючих правил економічної гри. Вони змушені переходити в «тінь» головним чином через те, що витрати їхньої діяльності при існуючих правилах і законах перевищують відповідні вигоди і доходи.

Підприємці постійно перебувають під «дамокловим мечем», причому погрози можуть іти як від держави, так й інших кримінальних елементів. Хоча саме ця соціальна група формує ту рушійну силу, яка виступає проти повернення назад до монополії державної власності та адміністративно-розподільчої системи, і проти радикально-ліберального реформаційного курсу, який проголошується найбільш дієвим в умо-

Діаграма 2

вах транзитних економік. Підприємницька — «третя» сила, здатна стати основою «іншого» шляху в розвитку економіки нашого суспільства.

В основу боротьби з тіньовою економікою державою був покладений здебільшого репресивний підхід (розширення дій МВС, СБУ, податкової інспекції, тотальний контроль, посилення способів покарання — все проти «тіньової» економіки). Проте більша частина цих дій викликає протидію у «тіньовиків-господарників», які стали жертвами і заручниками загальних несприятливих умов господарювання, підштовхуючи їх до більш прихованої і неформалізованої діяльності.

Влада «загнала» підприємця в «тінь» і тепер зобов'язана надати можливість вийти з неї. Каральні і репресивні міри до «тіньовиків»-підприємців призведуть до втрати державою значних капіталів. Примусити ці ресурси неформального сектору працювати на благо загальної справи — завдання, гідне реальних реформаторів.

Отже, діяльність підприємців в неформальній економіці можна розглядати як сконструйовану реакцію громадянського суспільства на небажане втручання держави. Універсальний характер цього явища відображає здатність багатьох суспільств здійснювати опір державній владі. Можна проголосити незаконною ту чи іншу діяльність, але це не означає, що вона зникне; можна проголосити незаконними цілі сектори господарства — тоді вони відійдуть в підпілля і будуть процвітати. Чим більшою мірою державна політика перешкоджає задоволенню індивідуальних потреб і перекриває форми доступу до необхідних ресурсів, тим більшими будуть масштаби деформалізації, яку ця політика породжує. Звичайно, реакція може бути різноманітною в залежності від особливостей кожного суспільства. Проте останні дані про поширення неформальних видів діяльності дозволяють припустити, що державні чиновники недооцінюють здатність людей обходити незручні правила економічної і підприємницької поведінки. Позитивні соціальні наслідки неформальних практик в суспільстві — це виживання населення і всі ті способи, що показують політикам шляхи вирішення існуючих проблем (на кшталт доріжок у Гайд-Парку, протоптаних мешканцями Лондону).

Література

1. Гальчинський А.С. Суперечності реформ: у контексті цивілізованого процесу / А.С. Гальчинський. — К. : Українські промені, 2001. — С. 16.

2. Гайдар Е.Т. Термин — экономика переходного пери ода / Е.Т. Гайдар // Институт Экономики Переходного Периода. — М.,1998.

3. Латов Ю.В. Экономика вне закона / Ю.В. Латов. — М. : Московський общественный научный фонд, 2001. — С. 400.

4. Поланьи К. Экономика как институционально оформленный процесс [электронный ресурс] / К. Поланьи // Экономическая социология. — Т. 3. — № 2. — 2002. — Режим доступа : www.ecsoc.msses.ru.

5. Рывкина Р.В. От теневой экономики к теневому обществу / Р.В. Рывкина // Про ет контра. — №. 4. — 1999. — С. 255.

6. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств Закарпатської області в 2004 році // Статистичний бюлетень. — Ужгород, 2004. — 20 с.

7. Титов В.Н. Социально-психологические аспекты функционирования неформальной экономики / В.Н. Титов // Общественные науки и современность. — М., 2002. — № 5. — С. 65.

8. Шанин Т. Эксполярные структуры и неформальная экономика современной России [электронный ресурс] / Т. Шанин // Неформальная экономика. Россия и мир. — М., 1999. — Режим доступа : http://www.socioline.ru.

9. Schneider F. Size and Measurement of the Informal Economy in 110 Countries in the World. Working paper, July 2002 [электронный ресурс] / Friedrich Schneider. — Режим доступа : http://www.amnet.co.il/attachments/informal_economy110.pdf.

Євген МАТВІЇШИН, Ірина МАТВІЇШИН

ОЦІНКА ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ДОВІРИ ЯК ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

МАТВІЇШИН Євген Григорович,
кандидат економічних наук, доцент, перший заступник директора, Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України, м. Львів.

MATVIISHIN E.G.

Анотація: *у статті показано, що важливим чинником для економічного розвитку країн і регіонів є довіра між підприємцями, громадянами й органами влади. На формування довіри впливають виховання, освіта, архетипи, релігія. Запропоновано для розвитку довіри спрощувати умови підприємницької діяльності, запроваджувати елементи електронного урядування, підтримувати діяльність громадських організацій та різноманітних об'єднань громадян, приділяти увагу розвиткові навичок спільного ухвалення рішень.*

Ключові слова: *довіра, архетипи, соціальний капітал, дозвільна діяльність, електронне урядування.*

УДК 323.2

Постановка проблеми. Панування комуністичної ідеології протягом кількох десятиліть у низці країн порушило ті зв'язки між громадянами, які утворювала церква, громадські організації і навіть родина. Центральною структурою була держава з однопартійною системою. Після розпаду соціалістичного блоку слабкість таких зв'язків проявила себе і в економічній сфері. Порівняння розвитку колишніх соціалістичних країн показує, що темпи зміни економічних показників у них суттєво відрізняються. Наприклад, за показником внутрішнього валового продукту (ВВП) у 2008 році Естонія посідала 40-е місце у списку країн світу, Білорусь — 77-е, Україна — 90-е, Молдова — 122-е [17]. Науковці розглядають різні причини такого стану. Наприклад, Т. Міхальскі та Н. Глинський показують, що навіть розмір країни впливає на темпи зміни добробуту [18, с. 142]. Звертається увага на відсторонення громадян від процесів організації власного життя у техноорієнтованих суспільствах [15].

У постсоціалістичних країнах причинами різних темпів економічного розвитку можуть бути наслідки, пов'язані з пройденими в минулому етапами «класової боротьби» і «чисток», в результаті яких суспільство позбулося більшості чесних, освічених, підприємливих та активних людей, які у своїх діях підсвідомо опиралися на позитивні архетипи. Крім того, поведінка багатьох теперішніх учасників економічного життя часто перебуває під впливом синдрому радянської людини без приватної власності, за яку все повинна вирішувати держава. Цей вплив тим сильніший, чим більше часу перебувало суспільство в умовах командної економіки.

Науковці звертають увагу на те, що внаслідок зміни суб'єктів власності в хаотичній економіці формується нова «соціокультурна парадигма господарювання» [7]. Тут важливою стає роль державного управління, яке формує умови підприємницької діяльності та має можливості зміцнювати довіру в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Умови економічного розвитку визначаються правовими, інформаційними, людськими та іншими чинниками. Їх аналізу присвячена низка досліджень. Науковці та громадські діячі звертають увагу на слабкість середнього класу в Україні та несприятливість умов для його формування [5, 16], показують, що тоталітаризм спричинив зміну ціннісних орієнтацій громадян, кризу багатьох архетипів, втрату власної причетності до соціальних процесів [8, с. 37]. Серйозними перепонами активізації економічного розвитку в Україні називаються громіздкість дозвільних процедур [4, 11], відставання країни у сфері запровадження сучасних інформаційних технологій у виробничі процеси та у сферу надання послуг [19].

Зарубіжні дослідники порівнювали економічні показники країн світу й аналізували чинники, які впливали на них. Наприклад, керівник Центру з вивчення конкурентоспроможності професор Лозаннського університету Стефан Гареллі підкреслював, що однією з істотних переваг США, які тривалий час очолювали рейтинги конкурентоспроможності, є не тільки здатність розвивати

технології, але головне — швидко впроваджувати їх у виробництво товарів і послуг, а також надзвичайна мобільність американців, які здатні швидко переміщатися з одного регіону в інший, змінювати сфери діяльності [3].

Дослідники звертають увагу також і на роль чинника релігії та традицій в економічному житті конкретної країни. Так, Г.П. Рубан узагальнив відповідні погляди і навів такі висновки [14]: православ'я ставило на перший план чистоту мотивів, що спонукають до праці, соціальну справедливість; протестантизм заохочував професіоналізм і заповзятливість; католицизм — дисципліну і жорстку корпоративність; іслам засуджував багатство заради багатства, а пріоритетом господарської діяльності ставив справедливість; буддизм орієнтував на солідарність і справедливість. У сучасних глобалізаційних умовах економіки країн з різними укладами перетинаються, тому може виникати питання довіри між бізнес-партнерами різного світогляду, представниками громад з різною суспільною свідомістю.

Отже, проведені науковцями дослідження чинників, які впливають на економічний розвиток країн та регіонів, є багатогранними.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах ринкової економіки в основі господарювання лежить прагнення суб'єктів до зростання їхнього добробуту у процесі взаємних відносин. Тому доцільно приділити увагу тим чинникам активізації економічного розвитку, які пов'язані зі стосунками усіх зацікавлених сторін, що взаємодіють у відповідних сферах. Особливе місце в економічних відносинах має чинник довіри, який серед іншого залежить і від архетипів, які частково визначають суспільну поведінку.

Мета статті. У цій статті досліджено стан чинників, які повинні сприяти розвиткові довіри між учасниками суспільного економічного життя, громадян та органів влади.

Виклад основного матеріалу. Сучасні підходи до аналізу чинників прискорення розвитку національних економік приділяють увагу переважно механізмам, пов'язаним з технологічними аспектами, інформатизацією, освітою, державним регулюванням. Глобалізаційні процеси і швидкий розвиток комунікаційних технологій ставить на перше місце чинник швидкості реагування на зміни в умовах економічної діяльності. Тут чи не найважливішим аспектом, який робить суб'єкт економіки конкурентоспроможним, є якість відносин між учасниками виробничого процесу як всередині суб'єкта, так і із зовнішніми зацікавленими сторонами. Так, навіть така «делікатна» сфера, як патентування останніми роками переживає зміну принципів у напрямку відкритості. Наприклад, компанії з виробництва програмного забезпечення визнали, що для забезпечення швидкості розробки новітніх технологій ефективніше буде не патентувати нові програмні продукти, а випускати їх з відкритим кодом. Це дає можливість створювати нові версії програмних продуктів і прискорювати їх поширення, а відповідно — обіг капіталу в цьому секторі економіки [6]. Отже, довіру потрібно розглядати як елемент добробуту суспільства, а її брак — як введення додаткового податку на здійснення економічної діяльності.

Про роль довіри в економічній сфері свідчать особливості деяких національних економік. З одного боку, в суспільствах, де люди користуються взаємною довірою, витрати на ведення бізнесу є меншими, бо скорочуються затрати часу і коштів на так звані операційні статті

МАТВІЇШИН Ірина Львівна,
методист навчально-методичного відділу, Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України, м. Львів.

MATVIISHIN I.L.

Annotation: *the article shows that an important factor for the economic development of countries and regions is the trust between businessmen, citizens, and government bodies. Upbringing, education, archetypes, and religion influence the formation of the trust. To develop the trust, it is suggested to simplify the conditions of business activity, to introduce elements of electronic governance, to support the activity of public organizations and various associations of citizens, to pay attention to the development of skills for the mutual decision-making.*

Keywords: *trust, archetypes, social capital, permissive activity, electronic governance.*

UDC 323.2

витрат, пов'язані з оформленням угод чи іншими організаційно-правовими сторонами виробничої діяльності. До речі, позитивний результат (збільшення ефективності) має місце і в політичному житті таких суспільств. З іншого боку, у суспільствах, де низький рівень довіри, людям складніше організуватися для ведення бізнесу поза сімейним колом (рівень довіри високий лише в сім'ї). Тому дослідники звертають увагу на особливість економіки, наприклад, в країнах Латинської Америки. Там більше половини ВВП продукують фірми, які належать невеликій частці родин. Вони проникли і в політичну структуру та провадять олігархічну політику. Про її ефективність можна судити за місцем відповідних країн у згаданому на початку статті рейтингу: Аргентина – 65, Бразилія – 64, Венесуела – 53, Парагвай – 111, Перу – 89, Уругвай – 63. В той самий час у демократичних країнах з ознаками громадянського суспільства показники є набагато кращими, наприклад: Канада – 16, Німеччина – 18, Норвегія – 3, США – 17, Франція – 15, Швеція – 9, Японія – 24.

Вітчизняні дослідники звертають увагу на загалом низький рівень довіри між громадянами і владою, що має наслідком недостатню підтримку населенням дій (програм, проектів), які здійснюються органами влади. Опитування показали, що понад 82% населення України впродовж майже двадцяти останніх років не належали до жодних громадських або політичних організацій [8, с. 217]. Непрозорість процедур, які супроводжують ведення підприємницької діяльності, також можна пов'язати з браком довіри між владою і громадянами. Отже, в основі тих перепон, які заважають економічному зростанню, лежить низький рівень співпраці різних елементів суспільства.

Науковці стверджують, що почуття довіри може виникнути лише в процесі спілкування. Воно формується з самого дитинства і набуває в людини ознак настанови [12]. На формування архетипів великий вплив мають навіть дитячі казки [13]. Отже, почуття довіри не є вродженим, а піддається розвиткові. Тому доцільно вести пошук дієвих засобів для цього. Науковці наголошують на важливості взаємодії громадян і використовують поняття «соціальний капітал». Під ним розуміють механізм, який забезпечує зростання потенціалу спільноти завдяки згуртованості її членів [10].

Для оцінки потенціалу регіонів з розвитку соціального капіталу нами проведено аналіз чинників, які сприяють набуттю громадянами навичок взаємного спілкування, розвивають довіру між ними. Інформаційною базою дослідження стали статистичні дані про кількість у регіонах України громадських організацій, релігійних громад, а також дані про питому вагу населення з вищою освітою. Для аналізу використано запропоновану раніше методику [9]. Результати показали значну відмінність регіонів за цими показниками. На рис.1 наведено дані про відносні значення згаданих чинників (максимальна рейтингова оцінка може становити 3 одиниці).

Важливим чинником становлення довіри в економічній сфері є стан відносин між підприємцями й органами, які регулюють та контролюють їхню діяльність. Вітчизняне законодавство починає частково включати механізми, які б запобігали штучним перепонам з боку чиновників у сфері надання дозволів для підприємницької діяльності. Прикладом можуть служити положення, передбачені в ухваленому 15 грудня 2009 року Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення умов ведення бізнесу в Україні» [1], відповідно до яких такі дозволи повинні надаватися впродовж десяти робочих днів (за винятком окремих дозволів, про які йдеться у відповідних профільних законах). Цим законом також уперше запроваджено принцип «мовчазної згоди», який полягає в тому, що ненадання дозволу впродовж вказаного періоду трактується як згода дозвільного органу щодо провадження підприємницької діяльності. Схожим за змістом є так званий декларативний принцип, суть якого полягає в тому, що для отримання дозволу суб'єкт підприємницької діяльності може задекларувати відповідність умов його виробництва вимогам законодавства. Відповідна декларація дає йому право здійснення господарської діяльності без отримання документа дозвільного характеру. Процедура реалізації цього принципу визначається Порядком повідомлення адміністратора

Рис.1. ***Відносні рейтингові значення чинників, які сприяють розвитку взаємного спілкування і довіри між громадянами***

або дозвільного органу про відповідність матеріальної-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства [2]. Декларативний принцип є важливим засобом підтримки довірчої атмосфери між підприємцями і державними органами, які надають послуги у сфері дозвільної діяльності. Прозорість діяльності органів влади та довіра до них може також посилитися через запровадження інструментів електронного урядування.

Довіра посилюється під час спільної діяльності. Для розвитку соціального капіталу необхідно приділяти увагу розвиткові навичок спільного вирішення справ у навчальних закладах усіх рівнів та позашкільних навчальних закладах. Органи влади разом з громадськими організаціями повинні пропонувати громадянам різноманітні засоби прояву активності: зустрічі, дебати, творча самодіяльність, навчання, спорт. Важливо залучати громадян до місцевих справ. Вітчизняне законодавство передбачає відповідні інструменти: місцеві референдуми, місцеві ініціативи, громадські слухання. Особливо доречним є їх використання під час стратегічного планування розвитку територій.

Описані підходи, які можуть бути реалізовані через відповідні механізми державного управління, можуть змінювати співвідношення між конструктивним і деструктивним соціальним капіталом. Від їхнього співвідношення залежать наслідки, які отримає суспільний розвиток (рис.2).

Головні висновки та перспективи подальших досліджень. Довіра як важлива умова економічного зростання залежить від багатьох чинників. Частина з них (наприклад, архетипи) може бути змінена лише з роками. Успішне суспільство передбачає розвиток конструктивного соціального капіталу. Довіра у сфері економічних відносин залежить і від прозорості дій органів влади. Запровадження елементів електронного врядування зменшить зловживання посадовців і збільшить довіру до влади з боку громадян, які отримують відповідні послуги. Важливо здійснити заходи для широкого запровадження принципу мовчазної згоди і декларативного принципу у дозвільних процедурах, які зобов'язані проходити підприємці. Згуртуванню громадян повинно сприяти створення умов для прояву їхньої активності, залучення їх до процедур стратегічного планування розвитку територій тощо.

Напрямом подальших досліджень може стати розробка методик оцінки взаємної довіри та пропозицій щодо засобів розвитку соціального капіталу в територіальних громадах.

Рис.2. ***«Терези» результативності дії чинників, які формують соціальний капітал***

Література

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення умов ведення бізнесу в Україні» №1759-VI від 15 грудня 2009 р. [електронний ресурс] — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1759-17

2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2005 р. №1176 і від 17 травня 2006 р. N685» № 340 від 12 травня 2010 р. [електронний ресурс] — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=340-2010-%EF.

3. Загоруйко Ю. Рейтинг конкурентоспроможності: двигун прогресу чи ярмарок марнославства? [електронний ресурс] / Ю.Загоруйко // Дзеркало тижня [текст]. — № 45(573). — 19—25 листопада 2005 року. — Режим доступу : http://www.zn.kiev.ua/ie/show/573/51825.

4. Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес : звіт / Консультативна програма з інвестиційного клімату, регіон Європа та Центральна Азія / IFC (Міжнародна фінансова корпорація), жовтень 2009 року. — 225 с.

5. Кіянка І. Ідея середнього класу як гаранта стабільного розвитку / І. Кіянка // Політичний менеджмент. — 2006. — № 1 (16). — С.37—43.

6. Коровяков О. Открытое программное обеспечение [електронний ресурс] / Олег Коровяков. — Режим доступу : http://dimmax.com.ua/licenzii-i-licenzirovanie/2009-03-22-03-24-24.html.

7. Крюков О.І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення : [монографія] / Крюков О.І.; (за наук. ред. Е.А.Афоніна). — К. : Вид-во НАДУ, 2006. — 252 с.

8. Лесечко М.Д. Соціальний капітал: теорія і практика : [монографія] / М.Д. Лесечко, О.Г. Сидорчук. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. — 220 с.

9. Матвіїшин Є.Г. Підхід до порівняння чинників людського потенціалу в регіонах України [текст] / Є.Г. Матвіїшин // Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць — Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. — Вип. 3 (26). — С. 149—155.

10. Найдьонова Л. Поняття рефлексивного капіталу територіальної спільноти [електронний ресурс] / Л. Найдьонова. — Режим доступу : http://pleyady.kiev.ua/index.php?go=Pages&in=view&id=1008

11. Національне дослідження стану корупції у сфері регуляторної політики: отримання документів дозвільного характеру на будівництво та операцій з землею : звіт за результатами соціологічного дослідження. — К. : InMind, 2008. — 39 с.

12. Погорєлий С.С. Феномен довіри у зарубіжних і вітчизняних дослідженнях: генезис та сучасний стан наукової теорії [електронний ресурс] / С.С. Погорєлий // Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць — Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. — Вип. 1(24) — Режим доступу : http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2009-1/doc/1/16.pdf

13. Протас Д. Дурням щастить, або як дитячі казки програмують майбутнє доросле життя / Д. Протас // Вечірні Черкаси. — 2009. — №26. — С.3.

14. Рубан Г.П. Нові тенденції розвитку інститутів захисту інтелектуальної власності і соціальний капітал [електронний ресурс] / Г.П. Рубан // Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки : матеріали XIII міжнародної конференції, м. Севастополь, вересень 2008 р.; Южный институт интелектуальной собственности. — Режим доступу : http://uiis.com.ua/conf_74.

15. Рубцов В. Індикатори та моніторинг у муніципальному управлінні [електронний ресурс] / В. Рубцов. — Режим доступу : http://fmd.org.ua/Programs/samovraduvannia/samovradpublications/127.

16. Юхновський І. Чи можна «скасувати» закони суспільства? Про комунізм, утопізм та місію середнього класу [електронний ресурс] / І. Юхновський // День. — №68. — 12 квітня 2008. — Режим доступу : http://www.day.kiev.ua/199927.

17. Lists of countries of the world sorted by their gross domestic product per capita [електронний ресурс]. — Режим доступу : http://carstock.com.ua/Dictionary/List_of_countries_by_GDP_(nominal)_per_capita.

18. Michalski T. Economic transformation disparity in Europian post-Soviet countries in the period of transformation / T. Michalski, N. Hlynskyy // The problems of development and international cooperation in the region of the Southern Baltic. — Gdynia-Pelplin : Bernardinum, 2009. — P.134—143.

The Emerging Digital Economy Entrepreneurship, Clusters and Policy [електронний ресурс] / (Eds.) B. Johansson, C. Karlsson, R. Stough. — Hardcover, 2006. — 352 p. — Режим доступу : http://www.springer.com/978-3-540-34487-2.

НІКОЛАЄВА Оксана Володимірівна,
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії; Ленінградський державний університет ім. О.С. Пушкіна, м. Санкт-Петербург, Росія.

Анотація: *у статті розглянуто історичні і психологічні джерела корупції, що сягають корінням дофеодального і феодального періоду, соціальні функції хабара, здійснено типологізацію хабарництва в Росії. Запропоновано заходи щодо зниження корупції. Повне викорінювання корупції є можливим тільки за умови руйнування національної ідентичності.*

Ключові слова: *лорупція, архетип, національна ідентичність.*

NIKOLAEVA O.V

Annotation: *historical and psychological sources of corruption are connected with the pre-feudal and feudal periods of the Russian state. Corruption has social and personnel functions. There are Some types of bribes in the Russia are considered, and a number of ways to improve the situation are discussed.*

Keywords: *corruption, archetype, national identity.*

УДК 342.841 : 159.9 (470 + 571)

Оксана НІКОЛАЄВА

АРХЕТИПІЧНІ І ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДВАЛИНИ КОРУПЦІЇ В РОСІЙСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Слово «корупція» увійшло до повсякденного лексикону в Росії нещодавно. Водночас існує старе слово «хабар». Корупція, тобто використання своїх службових повноважень з метою особистого збагачення, є соціальним злом. Президент Росії Д. Медведєв ще в 2008 році поставив завдання щодо викорінювання корупції в Росії. Розроблено державну антикорупційну програму, на здійснення якої виділено відповідні гроші. Соціальні прояви корупції є загальновідомими, проте її глибинне історичне коріння, архетипічні підстави і психологічні детермінанти вимагають філософського осмислення.

Розглянемо коріння, глибинні причини, природу явища корупції, російською — хабарництва.

Корупцію варто розглядати і як психологічне явище, й у рамках філософії влади, тобто політології. Для практичного ж вирішення (якщо остаточне вирішення взагалі є можливим) варто звернутися до економіки і права.

Спершу з'ясуємо, навіщо ж боротися з корупцією. Оскільки держава оголосила «хрестовий похід» на корупціонерів, «значить, це комусь потрібно». Швидше за все, державі і потрібно. На офіційному рівні не оголошено, але, мабуть, Президент і його апарат, найвищі органи державної влади більше не можуть управляти країною через корупцію. Виконання розумних законів та ухвал саботується на нижчих рівнях влади. Крім того, народна мудрість свідчить: «закон — что дышло, куда повернул, туда и вышло». Це означає, що практично будь-який правовий документ можна трактувати по-різному. Щоб той, від кого залежить трактування документа, тлумачив його на користь зацікавленої особи, тлумача слід «підмазати». «Мастило» — гроші — йдуть повз касу, тобто бюджет країни, прямо до кишені тлумача. «За даними Генпрокуратури, торік зареєстровано 5285 фактів давання хабара, спіймано 4553 хабародавці, в середньому виходить 9 з 10» [3, с. 9].

Отже, боротьба з корупцією затіяна для оздоровлення економіки, поповнення бюджету і зміцнення вищої влади.

Чому корупція продовжує процвітати? Відповідь є очевидною: є попит, є і пропозиція. Ми маємо на увазі наявність суспільної потреби в хабарництві. Хабарника формує хабародавець. Він залишається начебто осторонь, але отримує шукане благо. Як говорить заступник голови Комітету Ради Федерації з правових і судових питань Микола Шаклєїн, при прийомі хабара «завдається збиток авторитету влади, її конкретному суб'єктові» [3, с. 9]. З погляду суспільної моралі гіршим є той, хто бере. Зауважимо, що і докори сумління (якщо вони є) терзають того, хто тільки бере. Недарма ми неодноразово чули від знайомих, що їм доводилося давати хабарі, але украй рідкісними є випадки, коли хтось зізнається в приватній бесіді, що бере хабарі. Тобто брати хабар — погано, а давати — нормально.

Суспільство засуджує корупцію, але водночас люди, з яких суспільство складається, користуються послугами хабарників (і повій). Більш того, деякі особи докладають колосальні зусилля з метою знайти того, кому можна дати хабар за позитивне вирішення пи-

тання. І виявлення такої фігури розцінюють як успіх. Бо хабар дає хоч якусь гарантію в умовах невизначеності. Невизначеність є обтяжливою не лише для прохача. В умовах дефіциту благ, коли їх бракує усім, хто на них претендує, ухвалення рішення стає важким інтелектуальним й етичним завданням. Наділити одного — означає обділити іншого. А отримання хабара знімає цю проблему.

Психологія хабарника ґрунтується не лише на пожадливості і нездатності зупинитися. Хоча є й такі, для кого припинити брати — все одно, що кинути палити: і слід було б, та ніяк. Хабарник — той самий добродійник. Він «іде назустріч» прохачеві. Він відчуває свою потрібність і корисність. На нього часто виливається щира вдячність того, хто дає. Знеособлений «чиновник», який механічно ухвалює рішення відповідно до нормативних документів, ніколи не отримує таких емоцій, як той, хто приймає хабар. Деяких корупціонерів можна порівняти з артистом і спортсменом-екстремалом в одній особі. Хабарник здійснює той самий «індивідуальний підхід», до якого часто закликають керівники високого рангу.

Хабарництво в Росії пов'язане з патерналистською орієнтацією свідомості. Бо той, хто бере хабар, дещо уподібнюється Батькові народу, в якого влада від Бога, тому він має моральне право брати. У такому ракурсі хабар є таємною, сакральною жертвою, а послуга, за нього отримана, має риси надприродного дива. Зауважимо: для носія східнослов'янського менталітету дати хабар чоловікові-чиновникові легше, ніж жінці-чиновникові.

Найбільш великі хабарі отримують чиновники верхнього ешелону власті, що є монополістами кожен у своїй сфері. Але небезпечним є не поодинокий хабарник, а вся замкнута система чиновницької номенклатури, для якої корупція — природна і необхідна обставина життя. Тема корупції в цих колах вважається за не дуже пристойну, подібно до теми відвідин туалету. Але ж без цього ніяк, бо так функціонує організм.

У період збирання земель навколо Москви хабарництво супроводжувало процес формування управлінських інститутів. Детально про ознаки соціокультурних інститутів пише професор А.Г. Давиденкова [2, с. 380]. У XIV—XVI століттях у московських князів не було можливості платити своїм вірним слугам гідну платню, і для утримання чиновництва слугувала система годувань. «Годування — система утримання посадових осіб (намісників та ін.) за рахунок місцевого населення до середини XVI ст. Годування було часткою з державних доходів з населення певної території, яку великий годувальник отримував за виконання на цій території судово-адміністративних функцій. Система годувань була скасована земською реформою 1555—1556 рр.» [4]. Годувальник — знатна людина, боярин, зазвичай призначався на посаду в своїх родових землях. У народній свідомості він мав потрійне право на отримання хабара з прохача: за правом народження як представник місцевої шляхти, за виконання управлінських функцій і за те, що зробив щось потрібне прохачеві.

Як у Середньовіччі, так і зараз корупція поширена в певній сфері — там, де чиновники розподіляють якісь блага. Замкнута каста держслужбовців має давній історичний прототип. Перший російський цар Іван Грозний, будуючи монархічну систему управління, запровадив Палацовий зошит, в якому були два головні розділи: список важливих державних посад або місць і список осіб, гідних ці посади обіймати. Тоді, як і нині, існували посади більш або менш хлібні, більш або менш морочливі, були і відверто провальні, на які призначалися ті, кого треба було згодом осоромити і покарати. За хабарі, наприклад. Тим паче, що платню чиновники отримували нерегулярно, була вона мізерною, і заняття посади само по собі припускало використання владного ресурсу з метою особистого збагачення. Годування були скасовані, але принцип зберігся для внесених до Палацового зошита. Ми вважаємо, що саме Палацовий зошит поклав початок і принципу номенклатури, і принципу корупції в Росії.

Петро І теж жадав викоренити корупцію. Він вирішив був страчувати будь-кого, хто попадеться на хабарництві. Проте один з наближених сказав йому: «Невже Ви,

Ваша Величність, хочете залишитися зовсім без підданих? Адже всі ми беремо, хто більше, хто менше». Зауважимо, що епоха Петра Великого — доба будівництва абсолютизму, зміцнення вертикалі влади. Петро І намагався поєднувати несумісні принципи: абсолютизм, культ власної особи, культ держави, повагу до закону. Під час Північної війни могли вибитися в люди і вихідці з нижчих станів. Запровадження «Табелі про ранги» стало початком застосування буржуазного принципу рівних можливостей. Тепер не за знатністю, а завдяки заслугам отримували чини. По суті, це можна розглядати як початок правової держави.

Проте навіть і зараз словосполучення «правова держава», уведене В.В. Путіним, швидко вийшло з повсякденного політичного лексикону. Ми вважаємо, це пов'язано з тим, що верховенство права є принципом розвиненої демократії. В умовах скорочення демократії в Росії і зміцнення єдиноначальності посадові особи дедалі менше залежать від широкої громадськості, вони перестають бути слугами народу, а відповідають тільки перед вищим начальником. А з однією людиною і домовитися легко, і догодити їй, і приховати від неї свою провину, у тому числі і корупційну.

Зараз нова державна номенклатура, що зветься держслужбовцями (не плутати з працівниками бюджетної сфери!), створює живильне середовище своєрідного розсадника корупції. Потрапивши «в обойму», людина вже стає недосяжною знизу і спокійно може брати хабарі. Але, звісно, «треба ділитися».

У розвиненому родовому суспільстві авторитетна людина, яка накопичила якесь багатство, влаштовував «потлатч» — демонстративну роздачу майна ієрархічно молодшим одноплемінникам. Деякі персони, яким найбільше пощастило, влаштовували таке свято кілька разів у житті. За це їх дуже поважали. За пережиток «потлатча» можна вважати, наприклад, свята, які в Англії влаштовують сквайри для своїх орендарів.

Ще кілька років тому в Росії ми спостерігали низку «потлатчей» під час парламентських виборів. Деякі партійні лідери роздавали гроші, подарунки під час організованих зустрічей з виборцями, демонстративно дарували цінні речі і навіть наділяли житлом окремих знедолених людей. Наприклад, яку-небудь заслужену злиденну стареньку, дитячу установу, багатодітну родину. Як і «потлатч» у давнину, подібні акції мали ритуальний і публічний характер, широко освітлювалися в ЗМІ. Таким чином, хоча б частина коштів, отриманих шляхом хабарництва, поверталася до народу. Замість подібних популістських акцій політик отримував підтримку виборців.

Зараз, коли російська демократія скорочується, «потлатч» не потрібен. «Ділитися» доводиться не з народом, а з вищим керівництвом. А чим ділитися? Адже ж не зарплатою, встановленою зверху! Чесним легальним заробітком і так усі діляться з державою у вигляді податку на прибуток.

І ось що цікаво: податок, що йде державі від офіційної зарплати будь-якого чиновника, знеособлений. А хабар при проходженні вгору не втрачає свого людського обличчя. Той, хто дає або передає хабар, не завжди знає вищого. Але тому, хто зверху, все видніше, він знає, від кого гроші йдуть. І зазвичай готовий свій ланцюг покривати. Іноді, правда, доводиться обрубувати зв'язки з низовим джерелом, жертвувати їм, але екстраординарні ситуації трапляються рідко. Досвідчений працівник може сформувати новий корупційний ланцюг і навіть мережу.

Як правило, між актом передавання грошей і затвердженням (підписанням) потрібного хабародавцем документа проходить певний час. Далеко не завжди той, хто безпосередньо узяв гроші, повністю залишає їх собі. Зазвичай корупційний ланцюг містить декілька ланок. Нижчий ділиться з вищим, а той, у свою чергу, зі своїм начальником, від якого залежить ухвалення рішення на користь хабародавця. Неписаний закон корупції свідчить: якщо хабара отримано, послуга має бути виконана. Або гроші повертаються замовникові, що завжди пов'язане з ще більшим ризиком, ніж власно отримання хабара. Тому той, хто узяв, у разі об'єктивної зміни ситуації

готовий трупом полягти, аби надати сплачену послугу. Чим більшою є потреба в того, хто дає, в отриманні послуги, тим більш опосередкованою і/або формалізованою вона стає.

Корупція виникає в умовах монополії однієї людини (органу влади) на ухвалення рішення, від якого залежить доля іншої людини.

Ми розглянули корупцію в середовищі високих чиновників. З нею стикаються далеко не всі громадяни країни. Тепер звернемося до інших соціальних областей, за якими закріпилася слава корупційних.

На яких тільки вигадки не йдуть призовники, аби уникнути служби в армії! В усі можливі способи формують собі непридатність за медичними показаннями: культивують дійсні фізичні недоліки і захворювання, надають в медкомісію результати дослідження організмів інших осіб, безпосередньо дають хабарі лікарям на різних рівнях. Крім того, у військкоматах теж процвітає хабарництво.

І тут уже все залежить від того, що вигідніше воєнкомові: отримати прочухан по службі, але покласти в кишеню неабияку суму, або ж залишатися чесним офіцером, просуваючись по сходинках чинів й отримуючи заохочення в установленому порядку. Небагато кому щастить поєднувати обидва стилі поведінки.

Призовники бояться не армійської дисципліни і не тяжкої праці, освоєння військових спеціальностей. Побоювання викликає насамперед дідівщина, потім фактичне безправ'я солдата (матроса) і беззаконня з боку безпосередніх командирів, практична неможливість добитися хоч би відносної справедливості навіть у рамках статуту. Далі, по спадній, страхають призовників неякісне харчування, погані умови життя в казармі, гниле обмундирування, які разом підривають здоров'я. Інтелектуальні хлопці вважають, що армія отупляє. І хоча далеко не всі військові частини відповідають подібним страшилкам, проте негативний образ армії міцно увійшов до сучасного російського менталітету. По суті, в народній свідомості армія подібна до в'язниці. Щоб її уникнути, всі засоби є добрими.

Давно звучали пропозиції легалізувати ухилення від служби за гроші. Інакше кажучи, хабар, що йде лікарям або воєнкомам, має бути узаконеним. Адже за кріпацтва можна було купити рекрута. У період підготовки цієї статті в Росії почав обговорюватися законопроект, суть якого — призовник платить гроші і не йде служити. Проте запропонована сума — близько мільйона рублів — є непідйомною для призовників. Розмір плати має бути реальним для більшості громадян. Наприклад, вона може дорівнювати оплаті відповідного терміну навчання в непоганому ВНЗ. Громадянин, що не хоче служити і його батьки зможуть заздалегідь накопичити необхідну суму і, уклавши письмовий договір з Військовими силами, внести гроші через банк. Отримані кошти можна буде використати для поліпшення життя тих хлопців, які не побоялися військових тягот. Тому слід чекати, що хабарі у військкоматах як і раніше братимуться, їх розмір виявиться доступним для багатьох сімей, а офіційним шляхом відкуповуватися від армії почнуть одиниці.

Масовий же узаконений відкуп від армії матиме широкі суспільні наслідки. Кардинально зміниться ситуація у ВНЗ. Вони більше не слугуватимуть місцем «укосу», а почнуть приймати тих, хто дійсно хоче здобути вищу освіту за обраним профілем. Хлопці підуть працювати за робочими спеціальностями. Для цього багато хто почне прагнути заздалегідь отримати робочу професію, тобто підуть у професійні училища. Поступово відновляться робочі кадри.

Сферами найбільш масової корумпованості в Росії є освіта, медицина, дорожня служба.

Одним з найпоширеніших видів хабарництва є дорожнє. Співробітник ГІБДД зупиняє машину, перевіряє документи, вказує на якісь порушення і пропонує виписати штраф. Протокол заповнюється довго. Й оплата штрафу через банк пов'язана з марнуванням часу і нервів, іноді це справжні поневіряння. А водієві їхати треба. Тому, «зглянувшись на становище» шофера, грізний вартовий дорожнього порядку

пропонує йому сплатити все на місці, навіть дещо меншу суму, а надалі «не порушувати». Водій жаліє, що «попався», і радіє, що «легко відбувся». Але в цілому всі задоволені. Окрім, зрозуміло, знеособленої держави, яка недолічилася штрафу.

Як же знизити кількість хабарів на шляхах? Треба гранично спростити порядок оплати штрафу. Будь-який водій повинен мати змогу сплатити штраф й отримати підтверджуючий документ через автоматизовані системи оплати, наприклад, через банкомат, комп'ютерну систему, мобільний зв'язок.

В освіті хабарництво має наступні градації.

Перша з них — хабарі вчителів у школі, часто завуальовані під подарунки до різних свят. Це найархаїчніший різновид хабарництва, що нагадує стосунки в родовій общині. Те, що отримує вчитель від батьків, не можна розглядати як канал збагачення. Це швидше спосіб створення емоційного контакту, формування ситуації прихильності вчителя до якогось учня, людського ставлення.

Ще жахливішою є обстановка в дитячих дошкільних закладах. Дитячим садкам і школам батьки довіряють найдорожче — дітей, а держава — свій майбутній народ. Але чи не найнижчі заробітки — саме в цій сфері. Звідси і хабарі. Тому перший і єдиний крок у напрямі виключення дрібних, але масових хабарів у школі — нормально забезпечувати школи і платити вчителям гідну зарплату. Адже їм довірено майбутнє.

Друга градація корупції в освіті — хабарі під час вступу до ВНЗ. Чим вищим є конкурс у цей ВНЗ, тим більше умов для корупції. Часто лише «своїм» надається можливість дати хабар.

Ми вважаємо, що зниження корупції під час вступу до ВНЗ за останні два роки пов'язане не стільки з антикорупційною кампанією, що відбувається в Росії, але і з наступними трьома чинниками.

1. В умовах кризи у людей стало менше грошей, тобто знизилася кількість потенційних хабародавців.

2. Демографічний спад призвів до зменшення конкурсу в цілому по країні.

3. Прийом за наслідками ЄДІ. На Єдиний державний іспит покладаються великі надії стосовно зменшення хабарництва.

Третя градація корупції в освіті — хабарі за заліки й іспити під час навчання у ВНЗ. Це вид хабарництва, що найбільше розбещує. Причому в деяких закладах беруть навіть із студентів, що навчаються на платній основі, і з тих, хто відмінно знає предмет.

Найбільшу тривогу, на наш погляд, викликає корупція в медицині. Якщо армія, вступ до ВНЗ стосуються не всіх громадян, а лише молодих, і ці проблеми обмежені в часі, то медичних послуг потребує практично кожна людина. Потреба в них збільшується з віком.

Заробітна плата медиків по країні і навіть в одному регіоні, навіть у межах однієї установи, відрізняється в рази, подеколи в 10—15 разів. Це створює колосальне внутрішнє напруження в самій галузі медицини. Хвора людина не завжди може зорієнтуватися, кому, коли і скільки слід давати грошей, щоб отримати якісне обслуговування. Давання великої суми одній особі, наприклад, лікареві, який лікує, не тягне автоматично дбайливого ставлення всього медперсоналу в умовах, коли хворий його потребує.

Ми неодноразово чули про підвищення платні медикам і високі заробітки лікарів. Насправді ж у медицині ситуація та сама, що і в освіті. У лікаря-фахівця в поліклініці така кількість обов'язків, що він просто фізично не може все встигнути. Адже лікар — професія, яка вимагає інтелектуальної праці. Докторові під час прийому не залишається ані хвилини, щоб подумати. Гроші і подарунки — це прохання приділити пацієнтові час, і цей час використовується у доктора на збір додаткової інформації про стан відвідувача і на роздуми над цією інформацією. Тобто, в поліклініці пацієнт оплачує додатково чистий інтелект (час) лікаря. Бо лікар у будь-якому разі відвідає

нараду і заповнить папери. Але час, відданий хабародавцеві, віднімається в інших хворих. Багато хто з них не потрапляє на прийом або приймається формально.

Ми всі чули, як медсестра занесла комусь вірус, уколовши декількох пацієнтів одним шприцом, або ввела не ті ліки. Пояснюються (не виправдовуються) подібні речі не злим наміром, а колосальними навантаженнями: медсестра просто не встигає зробити все так, як належить за інструкцією.

Різниця зарплат і корупція в медицині страшні не лише тим, що зводять нанівець принципи милосердя і гіппократове «не нашкодь», — вони знищують конкретні успіхи високопрофесійної медицини, що призводить до ще більшого погіршення здоров'я нації, зростання смертності. Зрештою, вся ця ситуація лягає тягарем на бюджет країни, оскільки хворим людям доводиться виплачувати пенсії і допомогу, вони не приносять прибутку державі своєю роботою.

Вище ми розглянули типи корупції, що виникають в різних умовах. До корупції дефіциту благ і/або послуг належить давання хабара для вступу до ВНЗ, «відмазки» від армії, отримання вигідного замовлення при декількох претендентах. Корупція за умови провини хабародавця — це дорожня ситуація, давання хабара, щоб відпустили затриманого міліцією за дрібне правопорушення, до цього ж належить підкуп суддів. І найганебніша для країни корупція — що виникла в умовах злиденності, тобто в школі і медицині, коли один бідняк намагається вирішити свої проблеми за допомогою іншого бідняка, не покладаючись на державу.

Хабарництво в Росії — частина національної культури. Воно є поганим не само по собі, а тим, що грошові потоки течуть повз державну кишеню. Без перебільшення можна стверджувати, що джерелом корупції, колективним суб'єктом корупції, активним хабародавцем є весь багатонаціональний російський народ. Тобто, народ готовий платити за гарантовані послуги.

Як же зробити, щоб ця готовність приносила прибуток державі як такій, а не державі в особі її окремих чиновників? Хоча, чесно кажучи, багатство громадян — це багатство країни. Це лише в Росії парадоксальна ситуація: країна є бідною, а надбагатих забагато. І навпаки: країна багата, а народ здебільшого бідний.

Боротися можна тільки з хабарами в конкретних сферах, але не з явищем корупції як таким. Ця боротьба є зламом національного менталітету, розмиванням культурної ідентичності. Хабарництво — вкорінена константа національної свідомості. Чи варті ті гроші втрати національного почуття? Ми вважаємо, що повністю викорени-ти корупцію можна лише зміною менталітету і національної ідентичності. І те без гарантії.

Швидше за все, правова держава, в якій все є прозорим від знизу догори, де доходи і витрати будь-якої людини повністю підконтрольні податковим службам, має більше шансів узяти гору над корупцією. Чому в США поліцейські не беруть хабарів? Тому що це — шановані люди, що пройшли суворий конкурсний відбір, одержують високу платню і цінують своє місце. Вони можуть його легко позбутися, оскільки вся система контролю є прозорою.

Але тотальний контроль за громадянами обертається на втрату повсякденної свободи. Ми спостерігаємо подібну картину на благополучному західному світі, побудованому на протестантській ідеології індивідуального успіху, де доброчесний буржуа «стучить» на сусіда з будь-якого приводу. Це певною мірою економічно виправдано, оскільки податки і штрафи повертаються народу, який «стучить», кружним шляхом. У східнослов'янському ж менталітеті схильність до донощицтва завжди вважалася за цивільну доблестю, а етичною потворністю, якої слід соромитися з дитинства. «Ябеда» — найгірша дітсадківська образа. Тому і заклики доносити на хабарників є безглуздими.

Автори книги «Велика коеволюція...» підіймають проблему зміни механізмів соціального контролю в умовах соціальних реформ на різних етапах розгортання соціальних циклів [1]. На всьому пострадянському просторі відбувається формуван-

ня нових державних інститутів. В рамках соціальної коеволюції боротьба з повсюдно поширеним злом неминуче протікає схожим руслом, заданим минулою історією і менталітетом, що склався. Проблеми, які вирішуються в Росії, найближчим часом вимагатимуть розгляду і в українській державі.

Щоб сформувати стійке негативне ставлення до цього соціального зла, треба це зло називати власним ім'ям. Іноземне слово «корупція» не містить емоційної архетипічної прив'язки. Воно не впізнається на рівні буденної свідомості і вимагає уявного перекладу російською мовою: «корупція — це коли всі беруть хабарі».

Проте в деяких сферах корупцію можна якщо не перемогти, то істотно зменшити. Загалом і в цілому панацея від масової корупції у сфері освіти, медицини, внутрішніх справ одна — висока зарплата в тих, від кого залежить здоров'я і життя людей. Для практичних фахівців, що працюють з людьми, треба не лише підвищувати зарплату, але і знижувати навантаження. Не сфера виробництва, навіть найважчого, повинна оплачуватися, а сфера людини — здоров'я, виховання, соціальна доля, безпека.

А корупцію у вищих ешелонах влади в Росії перемогти неможливо, оскільки це — частина національної політичної традиції. Корупція є неодмінним атрибутом чиновницької системи і пов'язана з принципом формування владної структури.

Отже, ми пропонуємо наступні заходи боротьби з корупцією:

1) офіційне запровадження платного відкупу від армії;

2) спрощення оплати будь-якого штрафу;

3) підвищення зарплат тим, від кого залежить здоров'я, життя, доля людей. Їх заробітки мають стати вищими, ніж у виробничій сфері;

4) диференційована плата за навчання у ВНЗ залежно від успішності.

Боротьба з корупцією в середовищі вищого чиновництва має будуватися на принципі знищення монополії певних структур на ухвалення рішень, що в політичній культурі, яка склалася, є неможливим. Корупція може бути знижена в окремих галузях, але цілком викоренити її не можна.

Література

1. Афонин Э.А. Великая коэволюция: глобальные проблемы современности : Историко-социологический анализ / Э.А. Афонин, А.М. Бандурка, А.Ю. Мартынов; (пер. с укр. Ж.Н. Маркус). — 2-е изд. перераб. и доп. — К. : Парламентское изд-во, 2003.

2. Давыденкова А.Г. Историко-культурные основания российской институциализации / А.Г. Давыденкова // Фигуры истории, или «общие места» историографии. Вторые Санкт-петербургские чтения по теории, методологии и философии истории. — СПб. : изд-во «Северная Звезда», 2005. — С. 380.

3. Двуликая взятка // Российская газета. — № 131 (5210). — 2010. — С.9.

4. Исторический энциклопедический словарь. — М. : ОЛМА Медиа Групп, 2010.

Світлана ПОВНА

ІНТУЇЦІЯ В ДЕРЖАВНІЙ ЕКСПЕРТНІЙ ПІДТРИМЦІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Інноваційний шлях розвитку економіки на сьогодні є визначальним як для світового співтовариства в цілому, так і для України, що закріплено у вітчизняних нормативно-правових актах. Науково-технічний прогрес забезпечує, за різними оцінками, від 75 до 100% приросту валового внутрішнього продукту найбільш розвинених країн. Вважається, що для реалізації ефективної інноваційної політики в країні її наукомісткість повинна бути не менше 1,7% (а бажано 3%) валового внутрішнього продукту.

Ринкові механізми обмежені в області одержання і впровадження науково-технічних результатів, що змушує державу приділяти значну увагу цим процесам. Ступінь розвитку наукових розробок і глибина їх проникнення у виробництво вже стали вирішальним чинником конкурентоспроможності й могутності країни. Тому держави за допомогою прямих і непрямих методів прагнуть підтримувати інноваційний розвиток національних економік.

Одним з механізмів реалізації державної політики є система експертної підтримки інвестиційних проектів, оскільки державні програми можуть бути реалізовані тільки через конкретні проекти підприємств, які повинні відповідати державним інноваційно-інвестиційним пріоритетам. При цьому важливим завданням експертизи є визначення вимог до проектів і програм, а також їх перевірка на відповідність цим вимогам.

Закон України «Про інноваційну діяльність» закріпив положення, що експертиза при кваліфікуванні інноваційних проектів виконується відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу», де вказується, що:

- на першому місці серед головних завдань наукової і науково-технічної експертизи перебуває об'єктивне дослідження об'єктів експертизи;
- на першому місці серед основних принципів наукової і науково-технічної експертизи перебувають компетентність та об'єктивність осіб, установ та організацій, які проводять експертизу.

Безумовно, вимога об'єктивності є найважливішою в оцінці інноваційних програм і проектів. Але, як відомо, об'єктивна оцінка найчастіше утруднюється через неповноту методів кількісних і якісних вимірів досліджуваних процесів та об'єктів. У реальній практиці недостатність свідомо-об'єктивних оцінок, як указував ще К.Г. Юнг, компенсується інтуїцією — несвідомо-суб'єктивними оцінками. Тому важливо з'ясувати роль інтуїції в державній експертній підтримці інноваційного розвитку економіки.

Розробкою теоретичних основ експертної діяльності займалися вчені В.А. Верба, С.А. Володін, П. Губенко, В. Гусєв, Б.Г. Литвак та інші. Однак питання співвідношення використання інтуїції та формальних процедур у системі експертної підтримки інноваційного розвитку економіки дотепер не ставилися й вимагають подальших досліджень.

Метою цього дослідження є вироблення оцінки, у якому ступені залежить від інтуїтивності рішення, ухвалене в системі державної експертної підтримки інноваційного розвитку економіки.

ПОВНА Світлана Вікторівна,
кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і державного управління Чернігівського державного технологічного університету, м. Чернігів.

Анотація: *розглянуто процедури державної експертизи інноваційних проектів з точки зору інтуїтивності та сенсорності. Підраховано співвідношення формальних та інтуїтивних критеріїв за нормативно закріпленою процедурою вибору інноваційних проектів Державним агентством України з інвестицій та інновацій.*

Ключові слова: *експертиза, інновація, підтримка, проект, інтуїція, досвід.*

POVNAYA S.V.

Annotation: *procedures of the state examination of innovative projects are considered from the viewpoint of intuitivity and feeling. The interrelation of formal and intuitive criteria is calculated by the normatively fixed procedure of choice of innovative projects by the State agency of Ukraine on investments and innovations.*

Keywords: *appraisal, innovation, support, project, intuition, experience.*

УДК 330.16

Виклад основного матеріалу. Державна експертиза — це система заходів щодо встановлення відповідності законодавству, стандартам, нормам і нормативам з метою досягнення якомога більшої ефективності використання ресурсів, впровадження сучасних досягнень науки, практики, техніки і технологій у сферах національної економіки [1]. Закон України «Про екологічну експертизу» [2] визначає її як вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, які базуються на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі й оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів або об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього середовища, і визначають відповідність запланованої або здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього середовища, раціонального використання й відтворення природних ресурсів, а також забезпечення екологічної безпеки.

Ст. 13 Закону «Про інноваційну діяльність» визначає суть кваліфікування інноваційного проекту. У разі незгоди певного суб'єкта з рішенням щодо його кваліфікації акт експертизи може бути оскаржений у суді. Експерт відповідає за повноту і достовірність експертизи і за збереження конфіденційної інформації, пов'язаної з проектом, а правопорушеннями тут є:

а) кваліфікування проекту без проведення експертизи;

б) фальсифікація висновків експертизи;

в) перешкоджання експертизі;

г) примушування чи створення для експерта обставин, які зумовлюють необ'єктивне проведення експертизи;

д) переслідування експерта за ті його висновки, які є несприятливими для певних осіб чи організацій;

е) залучення до експертизи посадових осіб та фахівців, безпосередньо зацікавлених у результатах експертизи.

Інноваційна державна експертиза не є обов'язковою для підприємств, вона потрібна для одержання пільг і державної допомоги при реалізації проекту. З погляду держави, така експертиза допомагає концентрувати ресурси на провідних напрямках науково-технологічного оновлення виробництва і сфери послуг у країні. Законодавчо визначені пріоритетні напрямки зобов'язують органи виконавчої влади України усіх рівнів створювати режим найбільшого сприяння виконанню робіт, спрямованих на їх реалізацію, тобто пріоритетний інвестиційний проект одержує додаткову допомогу, включно з пільгами за таким проектом.

Так, згідно зі ст. 11 Закону України «Про інвестиційну діяльність» [4], державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється з метою реалізації економічної, науково-технічної і соціальної політики через створення пільгових умов інвесторам, які здійснюють інвестиційну діяльність у найбільш важливих для задоволення суспільних потреб напрямках. Визначити, чи може проект претендувати на пільги, повинна експертиза. Тому державна експертиза інвестиційних проектів підприємств є одним з механізмів впровадження політики розвитку держави. Залежно від обраних пріоритетів держава може значно впливати на напрямок розвитку підприємств, регіонів і галузей.

Крім того, у рамках системи державної експертизи проектів підприємств виникає можливість одержання повноцінної інформації про дійсний стан територій і областей. Саме така інформація дозволить зробити прогноз кінцевих результатів від залучення інвестиційних ресурсів. У іншому ж разі сумнівною стає дієздатність тих регіональних програм, які є механічною декомпозицією програм вищого рівня. Набутий за останні роки в регіоні досвід доводить, що визначення стратегічних пріоритетів для підприємств можливе лише при відпрацьованості прямих і зворотних зв'язків між усіма ланками державного управління і товаровиробниками.

Об'єктивно проведена експертиза є корисною не тільки для держави як для фінансуючого суб'єкта, вона є чинником інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств, що пояснюється наступними її функціями:

1) з'ясування інноваційного потенціалу підприємства, включно з інноваційною культурою менеджерів;

2) методологічне й інформаційне поповнення менеджерів новими знаннями;

3) зниження ризиків через з'ясування критичних чинників виробництва;

4) з'ясування місця підприємства в реалізації державних, галузевих і регіональних програм;

5) з'ясування позитивів і негативів проекту, доцільності і напрямків його вдосконалення.

Однак при всіх позитивах проведення експертизи й вимогах об'єктивності експертів існує великий ризик неповернення інноваційних кредитів. Так, претензією до існуючого в 1992—2000 рр. Державного інноваційного фонду, головним завданням якого були відбір і фінансування на поворотній, але безпроцентній основі інноваційних проектів, було те, що він не зміг забезпечити повернення розданих за кілька років позик. У цілому ним було профінансовано 1802 проектів, а з 697 інноваційних проектів, які повинні були бути завершені, близько 50% (350 проектів) не досягли етапу впровадження [5, с. 36—37].

І дійсно, ризики реалізації інноваційних проектів є досить високими. Особливо високою є частка невдач у сфері споживчих товарів. У дослідженнях наводяться такі дані: приблизно 80% нових споживчих товарів, 30% нових промислових продуктів і 20% нових послуг приречені на невдачу [6, с. 114—115]. Більшість аналітиків вважає, що відсоток невдалих нововведень зростатиме, тому що цьому сприяють наступні чинники: скорочення життєвого циклу товарів; зростання видатків на дослідження новацій; глобалізація конкуренції; збільшення сегментованості ринків; зростання пропозицій нових товарів тощо. Таким чином, невдачі — це невід'ємна частина інноваційного процесу, і через високий ризик інноваційних проектів використання інтуїції стає невід'ємною частиною їх оцінки і розробки.

Сам термін «інтуїція» має декілька трактувань. Так, відповідно до Великого тлумачного словника [7, с. 402], інтуїція — це: 1) здатність людини в деяких випадках несвідомо, чуттям уловлювати істину, передбачати, вгадувати що-небудь, спираючись на попередній досвід, знання і т. і.; чуття, проникливість, здогад; 2) в ідеалістичній філософії — безпосереднє збагнення, осягнення істини без допомоги досвіду й логічних умовиводів.

При дослідженні здібностей людини інтуїтивність протиставляється сенсорності: сенсорність — функція конкретного сприйняття світу через органи відчуття; інтуїція — функція відверненого сприйняття світу в цілісних образах і картинах фантазії.

К.Г. Юнг стверджував, що свідомість людини є дуже обмеженою. У складних ситуаціях (за відсутності повної інформації) на допомогу приходить інтуїція. Так, свідомість володіє лише частиною власної природи, тому що вона є продуктом досвідомого психічного життя, що й уможливлює розвиток свідомості. Одна п'ята або одна третя, можливо навіть одна друга, частина нашого життя протікає в несвідомому стані. Свідомість характеризується певною вузькістю: простір завжди величезний і безупинний, тоді як простір свідомості — це обмежене поле моментального бачення [8]. У психіці існують речі, про які ми знаємо мало або зовсім нічого не знаємо, але вони, проте, впливають на наші тіла найнаполегливішим чином; і вони мають, щонайменше, таку само реальність, як речі фізичного світу, який ми, в остаточному підсумку, теж не розуміємо [9].

Будь-яка людина спирається на чотири архетипічних компоненти психіки (відчуття, мислення, інтуїцію і почуття). Інтуїція є особливим видом сприйняття, що не обмежується органами відчуттів, а проходить через сферу несвідомого. Її можна бачити, якщо бути до неї уважним. Інтуїція — природна функція, зовсім нормальна й необхідна річ, що компенсує те, що не можна відчути або осмислити через недостатність реальності, оскільки минуле вже є не реальним, а майбутнє не таке реальне, як ми думаємо. Інтуїція дуже потрібна в небезпечних і незнайомих ситуаціях. Інтуїцією користуються винахідники, лікарі й судді (а судова діяльність, у принципі, є різновидом експертної).

Відзначимо, що в експертній діяльності не варто розраховувати тільки на інтуїцію як осяяння, «що звалилося з небес» [9] та що не вимагає досвіду. Тим більш, що Агні Йога все ж таки наполягає, що інтуїція виникає тільки на вже наявній базі знань і досвіду: «Поняття інтуїції піддається неправильному тлумаченню. Навіть ті, хто визнає її, не ставляться до неї дбайливо. Передбачається, що щось надихає деяких людей і ніякої з їх боку не потрібно участі. Щось валиться з неба й робить людей прозорливими. Ніхто не подумає, які накопичення повинні бути в цих людей і яке напруження вони повинні відчувати» [10, с. 917].

Тому важливою умовою якісного проведення експертизи є компетентність експерта, що являє собою ступінь його кваліфікації в певній області знань. Компетентність може бути визначена на підставі аналізу плідної діяльності фахівця, рівня й широти знайомства з досягненнями світової науки й техніки, розуміння проблем і перспектив розвитку [11, с. 135]. Для проведення експертизи існують спеціальні експертні підрозділи, які формуються за рахунок фахівців високого рівня зі свого питання. Адже завданнями експертизи є не тільки порівняння з нормативами і знаходження відхилень від них, але і впровадження передового досвіду. Тому для проведення експертизи можуть залучатися вищі навчальні заклади та інші установи, а також окремі вчені, висококваліфіковані фахівці. Так, наприклад, експертом екологічної експертизи може бути фахівець, що має вищу освіту, відповідну спеціальність, кваліфікацію і професійні знання, володіє навичками аналізу експертної інформації і методикою еколого-експертної оцінки, а також має практичний досвід у відповідній області не менше трьох років [2, с. 27].

Отже, використання експертної системи реалізації проектів має значну перевагу перед окремим підприємством, що намагається реалізувати одиничний проект. У такій системі проходить багато проектів, при цьому виникає корисний досвід та істотно підвищується ймовірність, що надалі експерт буде інтуїтивно більш правильно і легко оцінювати проект.

Нормативно закріплена вимога захисту експерта від впливу зацікавлених осіб, також пов'язана з використанням експертом інтуїтивних рішень. Оскільки, за виразом Дж. Уелча, «на велику кількість питань немає точної відповіді» [12], обґрунтувати можна кардинально різні рішення, і тільки інтуїтивно експерт може відчувати, який варіант все ж таки є кращим. Тому, наприклад, у процедурі експертизи товарів заведено, що зацікавлені сторони акт експертизи не підписують, експерт не має навіть права знайомити їх з висновком до реєстрації, що необхідно для запобігання тиску на експерта, адже експертиза є оцінкою, що дається незалежними суб'єктами [13, с. 128].

Необхідно відзначити й особливості процедури аналізу проектів Світовим банком, що приймає на розгляд навіть не бізнес-плани, а концепції проектів, де повинні бути зазначені лише головні моменти щодо цілей проекту і майбутнього фінансування. На цьому етапі в проект ще не вкладена велика кількість грошей, тому будь-яке рішення за ним (позитивне чи негативне) зіграє конструктивну роль. В обговоренні концепції проекту беруть участь директор по країні реалізації проекту, галузевий директор, директор з якості, фахівець із фінансового менеджменту, фахівець з матеріально-технічного постачання, Регіональний координатор з безпеки, юрист, контролер з фінансування проекту тощо. Завданнями такого обговорення є: мінімізувати ризики проекту, узгодити цілі, ресурси, виконавців проекту. Таким чином, майбутній проект піддається комплексному аналізу з боку фахівців високого рівня. Крім того, у процедурних документах відзначається, що коментарі до проекту ухвалюються за умови відображення ними концептуального підходу до проекту, тобто головна увага при його оцінці повинна бути звернена на стратегічні питання, підходи і попередні оцінки за змістом і ризиками, а не на деталі. Відповідно і в цьому разі ми спостерігаємо процедуру, що ґрунтується тільки на використанні інтуїції, причому інтуїції вже в другому значенні, як протиставлення відчуттю.

К.Г. Юнг [8] описує це протиставлення так, що як почуття є руйнівними для мислення, так і відчуття — для інтуїції. Спостерігаючи за людиною в режимі відчуття,

можна помітити, що її особливістю є концентрація погляду на якому-небудь одному предметі, точці. Якщо ж простежити за виразом очей людини інтуїтивного типу, то видно, що вона не дивиться, а окидає поглядом предмети в полі свого зору, вибираючи один. Це і є передчуття. Використовуючи інтуїцію, звичайно не вдаються в деталі, намагаючись сприйняти ситуацію в цілому, і тоді, раптово, щось вимальовується із цього цілого. Якщо ж головна функція — відчуття, людина буде позбавлена інтуїції, тільки тому, що не можна робити «дві справи одночасно», тобто принцип однієї функції виключає дію іншої.

Роль інтуїції полягає в баченні, що дозволить не втратити ще не досконалий, але при можливій доробці конкурентоспроможний проект. Причому варто зауважити, що експертиза на початковій стадії розробки проекту практично на 100% є інтуїтивною. На жаль, в Україні не передбачена подібна інтуїтивна експертиза проектів на початковій стадії їх розробки, що дозволило б побачити загальну картину за проектом і тим самим значно знизити ризики. Процедура оцінки вже готових інноваційних проектів розбита на окремі критерії, що дозволяє оцінити його тільки «частинами», а не загалом.

Так, за нормативно закріпленою процедурою оцінки інноваційних проектів [14], пропонованих для державної допомоги в їх реалізації, виділяються такі групи критеріїв: науково-технічні, виробничі, ринкові, економічні, соціальні та екологічні; які, у свою чергу, складаються з більш детальних показників. Члени Комітету Державного агентства з інвестицій та інновацій дають оцінку кожному проекту відповідно до критеріїв за трибальною шкалою: низька — 1 бал, середня — 2 бали, висока — 3 бали. Якщо будь-який з критеріїв не розкрито, то він оцінюється в 0 балів. Комітет у межах наявних коштів відбирає проект або проекти, які одержали найбільшу кількість балів, для визначення переліку проектів-переможців або проекту-переможця конкурсу. У разі рівності сумарних бальних показників декількох суб'єктів інноваційної діяльності переможець визначається шляхом голосування членами Комітету простою більшістю голосів за участі в голосуванні не менше двох третин членів.

Необхідно відзначити, що існують методики оцінки конкурентоспроможності, де порівнюють за допомогою індексів показники цього проекту й показники базового проекту (як правило, кращого на цей момент аналога), що є логічною процедурою. Але в інноваційних проектах буває, що порівнювати нема з чим, це за визначенням новий у своєму роді проект, тому оцінка проводиться саме в балах і шляхом голосування, що ґрунтується на інтуїції (як протиставлення логічним формальним процедурам). Крім того, ми проаналізували (таблиця 1) зазначені критерії за ступенем їх структурованості, взявши за основу класифікацію проблем [15]:

1) добре структуровані і сформульовані кількісно;
2) слабкоструктуровані, у яких зустрічаються як кількісні, так і якісні оцінки;
3) неструктуровані, якісні проблеми.

Для першого типу проблем існує потужний апарат математичного моделювання і суворі кількісні методи вирішення. Головною областю застосування методів системного аналізу (що використовує як логіку, так і інтуїцію) є слабкоструктуровані проблеми, а для рішення неструктурованих проблем головним чином застосовуються евристичні (інтуїтивні) методи.

За результатами аналізу можна констатувати, що існуюча нормативна процедура оцінки інноваційних проектів також орієнтована на використання експертних оцінок, а не розрахункових процедур (навіть там, де це в принципі можливо). Нами підраховано, що із загальної кількості розглянутих критеріїв (17 показників) 29,5% можна оцінити тільки інтуїтивно, 29,5% — мають слабкоструктуровану природу (при їх оцінці використовують логічні та інтуїтивні процедури), 41% можна оцінити формально (логічно).

Крім того, відзначається підвищена ризикованість реалізації проектів завдяки людському чиннику, особливо в таких країнах, як Україна і Росія. При цьому Світовий банк у результаті обстежень 62 країн зробив висновок, що економічне зростання лише на 16% забезпечується фізичним капіталом, на 20% — природним і на

64% — людським капіталом [16, с. 13]. Таким чином, необхідність використання інтуїції в зазначених країнах значно зростає.

Таблиця 1

Класифікація критеріїв оцінки інноваційних проектів за ступенем їх структурованості

Критерій	Вид оцінки
1. Науково-технічні критерії:	—
— перспективність упровадження науково-технічних рішень	інтуїтивна
— патентна чистота продукції і патентоспроможність технічних рішень, що використовуються	формалізована
— перспективність застосування очікуваних результатів у майбутніх розробках	інтуїтивна
2. Виробничі критерії:	—
— забезпеченість виробництва сировиною, матеріалами та необхідним обладнанням	слабкоструктурована
— рівень технологічних нововведень при реалізації проекту;	інтуїтивна
— забезпеченість виробництва кваліфікованим персоналом	формалізована
— можливість використання відходів виробництва	формалізована
3. Ринкові критерії:	—
— відповідність проекту потребам ринку;	інтуїтивна
— комерційний успіх при реалізації проекту;	інтуїтивна
— рівень реклами для просування запропонованого продукту на ринок	слабкоструктурована
— конкурентоспроможність продукції за ціною та якістю, захищеністю від старіння та ін.	слабкоструктурована
4. Економічні критерії :	—
— необхідні обсяги фінансування для реалізації проекту	формалізована
— передбачуваний річний прибуток	слабкоструктурована
— термін окупності проекту	слабкоструктурована
— частка власних коштів у повній вартості проекту	формалізована
5. Соціальні та екологічні критерії :	—
— вплив реалізації проекту на рівень зайнятості населення	формалізована
— вплив виробничих процесів, задіяних у реалізації проекту, на навколишнє природне середовище	формалізована

Отже, методи якісного аналізу, тобто методи, спрямовані на активізацію використання інтуїції і досвіду фахівців, зустрічаються в експертних процедурах досить часто. І дійсно, всі можливі чинники, які вплинуть на реалізацію проекту, особливо інноваційного, формально передбачити неможливо. Таким чином, уміння прислуховуватися до себе є надзвичайно важливою рисою експерта. Логічне знання є обмеженим в сучасному складному світі, що залежить від величезної кількості швидко змінюваних чинників. Тому використання інтуїції є невід'ємною частиною роботи системи державної експертної підтримки інноваційного розвитку економіки. Крім того, саме в такій системі використання інтуїції одержує найбільшу можливість, оскільки в ній проходить велика кількість проектів і з'являється найцінніший досвід як база для використання інтуїції.

Висновок. Хоча існує вимога об'єктивності експерта, закріплена в нормативних документах, можна констатувати факт, що на початковому етапі розробки інноваційного проекту його оцінка на 100% є інтуїтивною, причому наявність такої експертизи або кардинально поліпшує проект, або дається негативний висновок, коли в проект не вкладено ще значні ресурси; на стадії оцінки готового до реалізації проекту його експертиза за нормативно закріпленою процедурою теж є інтуїтивною (базується тільки на оцінках), хоча із загальної кількості розглянутих критеріїв 29,5% можна оцінити інтуїтивно, 29,5% — мають слабкоструктуровану природу, а 41% чинників можна оцінити формально.

Література

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про державну експертизу з енергозбереження» від 15.07.1998 р. № 1094 із змінами від 08.11.2006 р. [електронний ресурс] — Режим доступу : http://uapravo.net/data/base53/ukr53251.htm.
2. Закон України «Про екологічну експертизу» від 9.02.1995 р. № 45/95-ВР із змінами від 28.11.2002 р. [електронний ресурс] — Режим доступу : http://uapravo.net/data/base57/ukr57965.htm.
3. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4.07.2002 р. № 40-IV із змінами від 25.03.2005 р. [електронний ресурс] — Режим доступу : http://uapravo.net/data/base44/ukr44201.htm.
4. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-XII із змінами від 19.01.2006 р. [електронний ресурс] — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1560-12.
5. Губенко П. Чому гальмуються інноваційні процеси в Україні? / П. Губенко, В. Гусєв // Економіка України. — 2009. — №6. — С.30—38.
6. Краснокутська Н.В. Інноваційний менеджмент : [навч. посібник] / Н.В. Краснокутська. — К. : КНЕУ, 2003. — 504 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. — 1440 с.
8. Юнг К.Г. Аналитическая психология. Тавистокские лекции [электронный ресурс] / К.Г. Юнг. — Режим доступа : http://www.big-library.info/?act=bookinfo&book=16628.
9. Юнг К.Г. Психология и алхимия [електронний ресурс] / К.Г. Юнг. — Режим доступу : http://ru.laser.ru/authors/timur/jung/jung1.htm.
10. Агни Йога. Учение живой этики. — Т. 2. — М. : изд-во Эксмо, 2002. — 1184 с.
11. Евланов Л.Г. Теория и практика принятия решений / Л.Г. Евланов; [редкол. Е.М. Сергеев и др.]. — М. : Экономика, 1984. — 176 с.
12. Уэлч Дж. Мои годы в GE [электронный ресурс] / Дж. Уэлч, Дж. Бирн, Л. Джек. — Режим доступа : http://www.big-library.info/?act=bookinfo&book=10505.
13. Коломієць Т.М. Експертиза товарів : [підручник] / Т.М. Коломієць, Н.В. Притульська, О.Л. Романенко. — К. : КНТЕУ, 2001, — 274 с.
14. Наказ Державного агентства України з інвестицій та інновацій від 16.11.2006 р. № 34 «Про затвердження Порядку конкурсного відбору інноваційних проектів для їх фінансової підтримки» (із змінами, внесеними згідно з Наказом Державного агентства України з інвестицій та інновацій № 84 від 17.10.2008 р.) [електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.in.gov.ua/index.php?lang=ua&get=55&law_id=245.
15. Системный анализ в экономике и организации производства : [учебник для студентов, обучающихся по специальности «Экономическая информатика и АСУ»] / С.А. Валуев, В.Н. Волкова, А.П. Градов и др.; под общ. ред. С.А. Валуева, В.Н. Волковой. — Л. : Политехника, 1991. — 398 с.
16. Долішній М., Куценко В. Підприємництво в соціальній сфері як передумова формування експортоорієнтованої економічної політики / М. Долішній, В. Куценко // Економіка України. — 2006. — №8. — С. 10—18.

АФОНІН Едуард Андрійович,
доктор соціологічних наук, професор кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії держаного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *у статті розглядається універсальне й унікальне в процесах соціальної трансформації.*

Ключові слова: *соціальна трансформація, циклічність, соціальні цінності, державне управління.*

AFONIN E.A.

Annotation: *the article is mainly focused on the universal and the specifical in the processes of social transformation.*

Keywords: *social transformation, cycle, social capital, public administration.*

УДК 316.4

Едуард АФОНІН, Андрій МАРТИНОВ

УНІВЕРСАЛЬНЕ Й УНІКАЛЬНЕ В ПРОЦЕСІ СУСПІЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

В одному випадку зі ста якесь питання посилено обговорюється тому, що воно дійсно не з'ясоване. У решті дев'яноста дев'яти випадків воно стає проблематичнішим саме через те, що посилено обговорюється. Здається, ще більшою мірою це твердження стосується наукового дискурсу, що 30 років тому отримав своє друге дихання, розгортаючись під назвою (соціальна) трансформація.

Перехідні суспільно-історичні епохи докорінно змінюють соціальну реальність. Процес таких змін набуває системного характеру, що зачіпає не тільки «соціальну механіку» (детермінанти, закономірності, тенденції соціального розвитку), але й суспільну психіку, ключовим елементом якої виступає людська ідентичність. Сьогодні цей процес відбувається на всіх можливих рівнях — особистісному, національно-державному і навіть на глобально-цивілізаційному. Під час кардинальних соціальних змін суспільство і цивілізація стикаються навіть з соціокультурними потрясіннями, що їх польський автор монографії «Соціологія соціальних змін» Пьотр Штомпка назвав «соціальними травмами» [18].

Тож, наукове осмислення категорій «універсальне» (загальне) й «унікальне» (особливе) в контексті соціальних трансформацій потребує синергії наукових знань, що тільки й є можливою на перетині міждисциплінарних досліджень, і нової епістемології, в якій циклічна парадигма надає можливість побачити закономірний характер так званих перехідних суспільних епох, суттєво уточнити природу соціально-історичного розвитку і, відповідно, отримати змогу робити більш точні прогнози суспільного майбутнього.

У цілому ж проблема адекватного розуміння природи суспільного розвитку в сучасній соціальній науці є актуальною не лише з теоретичної, а й з практичної точки зору. Особливо це стосується дослідження перехідних суспільних епох, ключовою проблемою яких є зміна природи людської ідентичності.

Український дослідник Юрій Павленко слушно зазначає, що «етнокультурна цілісність і самоідентичність за звичайних умов підтримуються не лише силами внутрішнього єднання, а й шляхом відторгнення від зовнішнього, позасистемного, не інтегрованого...» [15, с. 138]. Натомість фундаментом будь-якого з різновидів соціокультурної ідентичності є особистісна самоідентифікація, у зв'язку з чим французький психолог С. Московічі наголошує, що «особистісна ідентичність є однією з соціальних репрезентацій самовизначення» [5, с. 31]. Розвиваючи його ідеї, російський етнолог В. Тишков зазначає, що «етнічна ідентичність це не лише уявлення про групу, які постійно змінюються, це завжди боротьба за контроль над цими уявленнями, за дефініцію, за те, що складає головні риси та цінності групи» [5, с. 39].

Різна соціокультурна ідентифікація сьогодні провокує справжню війну знакових символів, що їх стимулюють семантичні непорозуміння, які багато в чому спричинені архетипами несвідомого. Саме в цьому контексті, вважаємо, можна розглядати проблему порушення толерантності у стосунках між «секуляризованою» частиною населення європейських держав та їх «сакралізованими» мусульманськими громадами, що, зокрема, виявляється останнім часом в питанні права жінок-мусульманок

носити хустки-хіджаби у громадських місцях. Найбільш радикальну позицію в цьому питанні зайняла Франція, яка заборонила таке право законодавчо. Натомість у католицькій Італії місцева мусульманська громада через Конституційний суд домоглася винесення символу розп'яття зі шкільних класів. Ще гостріша війна символів розгорнулася в Іраку після падіння режиму Саддама Хусейна. США у намаганні здійснити складний соціально-інженерний проект демократизації мусульманського світу роблять все можливе для перетворення його у соціокультурному сенсі на «tabula rasa». З іншого боку, традиційні засади ісламської культури, що були цілком адекватними впродовж тривалого історичного періоду аж до нового часу, нині зіштовхуються з викликами світу, що глобалізується і в якому розгортаються суспільно-трансформаційні процеси з притаманними їм загрозами для традиційних засад соціального розвитку.

Ймовірно, що з циклічним характером життя різних соціальних суб'єктів змінюються їх ментальні характеристики та символічно оформлені їх архетипи, зокрема, чоловічі (інтенціональність) та жіночі (екзекутивність) домінанти суспільної свідомості та поведінки. Це, відповідно, виявляється на рівні міждержавних стосунків, у яких проявляються особливості впливів суспільств «чоловічого» типу на «жіночні» суспільства і навпаки. Наприклад, російський філософ М. Бердяєв у праці 1915 р. «Доля Росії» наголошував, що німецький світ належить до чоловічого типу, а слов'янський — до жіночого. Тому «германський світ відчуває жіночність слов'янської раси та думає, що він повинен володіти цією расою та її землею, що лише він має достатньо сил, аби зробити цю землю культурною» [2, с. 16].

Свідченням творчого «чоловічого» начала в процесі народження європейської цивілізації доби нової історії є зростання міст, які стали базою розвитку міської раціональної культури (середньовічні університети), дух суперництва (конкуренції вільного ринку), стремління до відкриття нових земель (початок колонізації), використання наукових відкриттів як засобів ведення війн, фінансова та промислова революції, що врешті сформували особливий тип «модерного капіталізму». З його появою суспільні трансформації стають ще більш динамічними, а їхні наслідки — дедалі складніше прогнозованими.

Зазначимо, що К. Юнг, розробивши концепцію архетипу, стверджував, що архетип є незмінним феноменом. Водночас життя засвідчує, що ментальні (як і будь-які інші) характеристики людини не є раз і назавжди заданими. На користь цієї гіпотези свідчить той факт, що, наприклад, у цивілізаційному історичному масштабі з появою первісного суспільства йому було властиво саме «жіноче начало». Згадаймо матріархат з його емоційно забарвленими, інтуїтивними за джерелами знань, фатальними за віруваннями і в цілому орієнтованими на збереження цілісності процесами адаптації людського роду до навколишнього середовища («функціональний консерватизм»). Своєрідними історичними аналогами, подібними в цілому до «жіночої» поведінки первісного суспільства, були епохи античної Греції, країн Європи часів Відродження (феодального середньовіччя) і становлення колоніальної системи капіталізму, а також інших країн, що розвивались у системі соціалізму.

Натомість прояви радикально іншого характеру розвитку стають властивими рабовласницькому античному Риму, країнам доби нових відкриттів (раннього капіталізму), що зрештою вилилося в епоху

МАРТИНОВ Андрій Юрійович,
доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії НАН України, м. Київ.

Анотація: *у статті розглядається універсальне й унікальне в процесах соціальної трансформації.*

Ключові слова: *соціальна трансформація, циклічність, соціальні цінності, державне управління.*

MARTYNOV A. YU.

Annotation: *the article is mainly focused on the universal and the specifical in the processes of social transformation.*

Keywords: *social transformation, cycle, social capital, public administration.*

UDC 316.4

Просвітництва. Тенденції цієї історичної доби виявляє й сучасний Західний світ після процесів «великої депресії» 1929—33 рр., передаючи наприкінці XX — початку XXI ст.ст. свою естафету решті країн світу, що осучаснюються. Власне, «чоловіче» начало, що у певному сенсі ідентифікується з патріархатом, корінним чином відповідає за соціальну нерівність, глобальні та локальні війни, за перерозподіл ресурсів і впливів, що виникають у «чоловічому» раціональному світі з його одвічним прагненням волі й підкоренням природи, стремлінням до свободи і націленості на перманентні зміни тощо.

Далі розглянемо феномен розгортання циклів соціальних трансформацій на рівні функціонування та розвитку ключових соціальних суб'єктів: особистості, суспільства (національно-державного утворення), світової цивілізації.

Дослідженням різних аспектів проблематики історичної динаміки соціально-трансформаційних процесів займається вся система соціальних наук. Зокрема, історична етнологія вивчає особливості психологічної та соціокультурної адаптації народу до змін політичних, соціальних та культурних умов його існування [13, с. 128]. Натомість К. Леві-Строс наголошував, що завдання етнології полягає в пізнанні саме несвідомих мотивів людської діяльності [11, с. 23]. Мабуть, пошук істини можливий на шляху синтезу цих підходів.

Російський соціолог Л. Іонін наголошує, що історичні зміни мають головним чином соціокультурну аргументацію, тому особливу цікавість становлять проблеми дослідження історичних змін культури та взаємодії культури й суспільства в процесі історичного розвитку. Такий підхід вимагає тлумачення суб'єктивного сенсу в рамках традиції герменевтики [7, с. 8—9].

Життя людини традиційного суспільства є безкінечною системою циклів, які вона відтворює як ритуали. Тож, сакральний ритуал ставав за цих умов своєрідним способом адаптації людини до природних, космічних циклів. Разом з тим ускладнення соціальної організації суспільства призвело до спроби відмовитись від циклічності і перейти до спрощеної моделі лінійного прогресивного розвитку.

Намагаючись уникнути цього, відомий російсько-американський соціолог П. Сорокін пристосував циклічну парадигму для аналізу загальних соціокультурних феноменів, що повторюються в часі і просторі. Зокрема, періоди античної, середньовічної й сучасної історії Європи він тлумачив через зміну умоглядних, ідеалістичних та чуттєвих епох. На його думку, з XIV ст. дотепер в Європі превалює чуттєвий тип культури. Цей висновок дещо уточнюється теоретичними концептами і практиками «відкритих», заснованих на раціональності сучасних західноєвропейських суспільств.

Своєрідну відповідь на хиби лінійних уявлень щодо соціального розвитку дав у середині XIX ст., спираючись на концепти циклів розвитку соціальних організмів, один з ідеологів російського панславізму М. Данилевський. Він переніс на історію поняття про типи організацій, поширені в ботаніці та зоології, замінивши принцип лінійного групування явищ на циклічний. До того ж, типологію людської історії він побудував за категоріями культурної діяльності, сформувавши таким чином концепцію культурно-історичних циклів, в якій розглянув історіософію циклічного зростання та занепаду цивілізацій [6].

Масштабну картину соціокультурного розвитку локальних цивілізацій створив німецький філософ Освальд Шпенглер. В історичних умовах певного песимізму, який панував на Старому континенті після епохальної події, котрою стала Перша світова війна, Шпенглер оголосив початок епохи Сутінків Європи. Зазначимо, що майже аналогічної позиції з цього питання дотримувався брат Макса Вебера Альфред, який досліджував соціокультурні особливості кризових явищ в європейській культурі початку XX ст. [4, с. 18].

Натомість британський історик А. Тойнбі в форматі циклічної парадигми відійшов від прямої аналогії між суспільством та організмом і розвивав розуміння ролі саме соціокультурного чиннику. Ідея циклічності у творчості Тойнбі фактично представлена через аналіз зародження, розквіту і загибелі світових цивілізацій.

Водночас німецький соціолог Н. Еліас також розглядав циркуляцію моделей поведінки як важливий елемент формування етосу цивілізованості [19, с. 103]. Ідеї Н. Еліаса щодо взаємозв'язків між соціальними та історичними циклами є важливим внеском у розвиток теоретичної основи сучасної історичної соціології.

Таким чином, таким, що найбільше відповідає сучасності, яка випробовує на собі могутній вплив процесу глобалізації, є нелінійний (циклічний) погляд на історичний процес та його соціальну обумовленість. Саме у зазначеному контексті автори статті розробляють гіпотезу «універсального епохального (соціального) циклу», що в ній термін «універсальний» слід розуміти не як тотально тотожний будь-яким процесам та явищам, а у сенсі предмету Універсальної історії, яким є розвиток Всесвіту з послідовно утворюваними та якісно новими реальностями, в яких розвиток «живої» природи, в тому числі суспільства, є фазами єдиного процесу.

До того ж, на відміну від циклів розвитку «неживої» природи, що є симетричними, циклічну повторюваність суспільно-історичних епох як різновиду «живої» природи (відповідно до принципу Л. Пастера — П. Кюрі, що його активно використовував В. Вернадський у розбудові концепції «ноосфери») слід визнати асиметричною. Наслідком саме асиметрії стає незворотність у часі явищ соціального життя, тому що простір живого організму (за умов асиметрії) може мати лише полярний вектор, що ним постає для нього вектор часу [9, с. 88—89].

Узагалі людина, суспільство, цивілізація постійно перебувають під впливом різноманітних циклів різної складності та ієрархії: від великих космічних до малих фізіологічних. У зв'язку з цим автори монографії «Велика коеволюція» висунули робочу гіпотезу щодо підпорядкованості менших за ритмом та періодичністю циклів великим циклам, які розгортаються на верхніх щаблях ієрархії [1, с. 15—26]. При цьому порушення циклів нижчих щаблів ієрархії може зруйнувати динаміку розгортання великих циклів.

Отже, особистісний цикл розгортається найшвидше і регулюється зміною поколінь. Соціокультурні особливості особистісного циклу в традиції психоісторії (наукова дисципліна, яка займається дослідженням проблеми історичної мотивації) докладно вивчив Ллойд де Моз [12]. Вікові когорти соціокультурної соціалізації можуть бути аналогами для розуміння ієрархічно вищих типів історичного розгортання соціальних циклів. По суті, особистісний соціокультурний цикл становить фундамент циклічності розвитку макросоціальних суб'єктів вищого рівня ієрархії.

Національно-державний цикл є більш тривалим, ніж особистісний, але він менш тривалий за цивілізаційний, який є чимось більшим за суму всіх існуючих на певний час національно-державних циклів. Він може бути незавершеним, якщо внаслідок несприятливих історичних обставин певний національно-державний суб'єкт утратив самостійність та розвивається у складі іншого суб'єкта, найчастіше якоїсь імперії.

До структури національно-державного циклу входить цикл розвитку певного суспільства, сенс якого полягає у розкритті смислу адаптації суспільства до навколишнього середовища взагалі та у послідовній адаптації зовнішньої природи до своїх потреб зокрема, а також у перебудові іманентної сутності людської природи в цьому процесі.

Цивілізаційний цикл є найбільш тривалим. Його ритм залежить від багатьох циклів національно-державних утворень, що входять до соціокультурного ареалу певної цивілізації. М. Данилевський, О. Шпенглер, П. Сорокін й А. Тойнбі досліджували саме цей феномен цивілізаційної циклічності. З точки зору великих історичних циклів, епіцентром цивілізаційного процесу в останні два тисячоліття є Захід, який прийняв естафету соціокультурного розвитку від Сходу.

Таким чином, кожен з вищезазначених (різновеликих) універсальних циклів розвитку соціальної культури структурується за нормативними епохами і перехідними фазами (станами) суспільного розвитку, що закономірно змінюють одна одну. Формат структурних елементів соціокультурного циклу є практично інваріантним для всіх трьох згаданих вище типів соціальних суб'єктів (людини, суспільства, цивілізації). Це: революція — інволюція — коеволюція — еволюція — революція. Змістовні

наповнення кожного з елементів циклу, що розгортається, цілком спроможні охарактеризувати своєрідні інваріанти-контраверзи, зокрема такі, як: нормативність / анормність культури; функціонування / розвиток культури; згортання / розгортання соціокультурного простору; колективні / індивідуальні культурна творчість та свобода; універсальність / унікальність культурних новацій; формально-організаційний / змістовно-персоніфікований рівень соціальних комунікацій; соціально / індивідуально значимі культурні потреби та ціннісні орієнтації й у цілому елітарна / масова культура тощо.

В ідеальній моделі універсального епохального циклу революція є своєрідним підсумковим та початковим пунктом розвитку соціальної системи та її культури. Саме на цьому етапі циклу узагальнюється результат попереднього періоду соціальної історії і разом з тим здійснюється вибір нових соціально-ціннісних орієнтирів, закладаються передумови подальшого соціокультурного розвитку.

Водночас, як свідчать історичні приклади, під час революційного переходу цілком можливі флуктуаційні коливання ступеня свободи людини — від повної анархії до воєнної диктатури. Унаслідок цього в соціокультурній сфері відбуваються важливі процеси, що призводять до рішучого заперечення символів, норм та цінностей попередньої епохи. Радикальних змін зазнає вся соціокультурна система. Активно формується основа нової моралі, перші взірці якої часто шокують оточуючих, але надалі ці цінності стають прийнятнішими для багатьох і тому поступово поширюються і стають домінуючими. З набуттям свого остаточного нормативного оформлення суспільна система переходить до наступного — інволюційного — періоду соціального циклу.

Епохальний період інволюції має смислове історичне наповнення в засвоєнні соціальною системою (особистістю, суспільством, цивілізацією) нових загальносистемних смислів. Інволюційний період до певної міри можна порівняти з фазою соціалізації поколінь, коли багатоманітна соціальна реальність стає своєрідною навчальною аудиторією з панівними узагальнюючими символами-імперативами і відносно традиційними практиками. Для соціальної системи цього періоду характерними стають згортання соціальних процесів у просторі, спрощення соціальної структури, традиціоналізм. Така суспільна система має «закритий» характер і статичну природу нормативів, що її утворюють і зберігають у ній стабільність. Ступінь свободи індивіду в такому суспільстві суттєво обмежується впливом колективу.

Визначальною на цьому етапі стає морально-етична складова розвитку. Суспільство дедалі зміцнює традиційні засади, в той час як особистість, навпаки, готується до майбутнього протиставлення себе суспільству. Посилення колективістської моралі висуває на перший план суспільно важливі цілі та інтереси, що їх скріплює домінуюча емоційно-чуттєва поведінка людини, її жертовність й орієнтованість на зовнішній соціальний контроль. У соціокультурній сфері спостерігається поступове засвоєння та використання нових соціальних символів («влади колективу», «суспільного багатства» та «державного престижу»), стверджується новий кодекс поведінки, який стає «класикою» та заперечує як «реакційні» і неприйнятні стиль та мову контркультури, однак, наче остання крапля, що точить каміння традиції, поступово набирає обертів, готуючи суспільну систему до наступного перехідного періоду — коеволюції.

Транзитивні (перехідні) періоди суспільного розвитку — коеволюція і революція — характеризуються контраверсійними за своєю сутністю історичними змінами.

Так, коеволюція є механізмом лише комплементарного характеру змін наявних елементів соціальної системи, її фазовим переходом, своєрідною «поворотною точкою» від нормативного періоду інволюції до нормативного періоду еволюції. На відміну від революції, що виступає джерелом, «засновником і проектантом» модернізаційних змін усієї соціальної системи суспільства, коеволюція стає своєрідним «практичним реалізатором» накреслених планів змін. Характерно також, що під час коеволюції контраверсійного характеру набувають зміни в полі суб'єктності. На місце колись непохитного у своїх силах і можливостях колективного суб'єкту «Ми» приходить новий, дедалі могутніший суб'єкт «Я», з притаманни-

ми йому гуманістичними цінностями й «особистісно орієнтованими» соціальними відносинами.

Індикатором коеволюційного характеру змін є справжній вибух «пасіонарності» — індивідуальної активності. Інновація та комунікація, що забезпечують її поширення в суспільстві, поступово стають визначальними чинниками нового соціального ладу і подальшого сталого розвитку суспільства. У соціокультурній сфері офіційна культурна символіка змінюється на символи контркультури, з'являються нові численні теми для соціальної творчості, і суспільна система переходить у наступний еволюційний період розгортання епохального циклу.

Еволюції як соціально-нормативному періоду присвячено чимало наукової уваги. Зазначимо лише, що розкріпачення індивідуальної активності людей зрештою стимулює їх когнітивні здібності, які, власне, й перетворюють суспільство на раціональне. Дані моніторингу соцієтальних змін в українському суспільстві [14, с. 275—278] цілком підтверджують той факт, що саме зазначені ключові ознаки (інтенціональність і раціональність) набували найбільшого зростання протягом усього періоду спостережень. Здається, що саме ці ознаки детермінуватимуть у подальшому всі аспекти суспільного життя, його соціально-культурну, економічну і політичну сфери. У соціокультурній сфері розквітають тисячі нових стилів. Плюралістичними стають норми соціального життя та ієрархія символів. Водночас екстремум еволюційного періоду розгортання циклу поступово готує соціальну систему до революційних випробувань.

Циклічна парадигма суспільного розвитку не є сумісною зі стереотипами лінійного підходу, адже ритм соціального життя є завжди нерівномірним. Притаманна циклічності інверсія може розглядатись як важливий соціокультурний феномен. До того ж, соціокультурний цикл може бути незавершеним або перерваним унаслідок різних внутрішніх та зовнішніх чинників, а також історичних обставин. Під дією цих причин може пришвидшуватись чи, навпаки, уповільнюватись динаміка розгортання соціального циклу. На цю динаміку впливає також взаємодія між собою особистісного, суспільного та цивілізаційного циклів розвитку, а також їх соціально-інституційних, психосоціальних, політичних, економічних та інших складових.

Основою основ цих взаємодій стає соціокультурна ідентичність, яка формується під впливом різних ідеологічних чинників (ідей, вірувань, теорій), а зовнішній вплив, який здійснюється через систему світової економіки та міжнародних відносин, є особливо визначальним для соціальних структур, котрі перебувають в складному стані трансформації. Суттєві зміни зовнішнього соціального середовища провокують динамічні зрушення у внутрішній соціальній структурі. Урешті історична доля кожного конкретного народу залежить від його спроможності зберігати, розвивати та відновлювати власний соціальний організм та від здатності адаптуватись до змін, які неминуче відбуваються у його власному життєвому просторі.

На межі XXI ст. у перехідному стані перебувають не лише окремі національні держави, локальні цивілізації, а й зовнішнє (щодо них) середовище — глобальна цивілізація. Тому результат цієї глобальної взаємодії є завжди більшим за потенціал сумарної взаємодії двох суб'єктів, які впливають один на одного.

Отже, внутрішня трансформація ускладнюється зовнішнім впливом. Причому на нинішньому історичному етапі, коли перехідний період визначає зміст розвитку не лише на національно-державному, а й на глобальному рівні, якість кінцевого результату формується за ще більш складних обставин. Найбільша інтенсивність соціокультурної взаємодії між локальними цивілізаціями припадає на критичні точки (фази) розгортання універсального епохального циклу.

Отже, зовнішні та внутрішні впливи на динаміку та напрямок соціокультурних змін фактично є взаємопов'язаними. Кожен тип впливу, так би мовити, коригує інший. Унаслідок соціокультурної взаємодії подібного зразка врешті відбувається взаємодія між різними цивілізаціями. Наприклад, науковий асистент інституту соціальних наук берлінського університету ім. Гумбольдта Карстен Фішер у статті «Проект фундаменталізму про культурну критику та політику ідентичності» зазначає,

що «теракти 11 вересня 2001 р. перетворили фундаменталізм на міжнародний соціальний рух», який найбільш активно протидіє спробі реалізації ідеї глобальної соціокультурної конвергенції. Сама зазначена спроба, по суті, провокує виникнення соціального середовища протесту проти силових спроб повторної модернізації (за У. Беком) мусульманського світу, зокрема, у вигляді намагань демократичної перебудови Близького Сходу. Симптоматичним у цьому розумінні став результат соціологічного опитування, що його провела (2002) напередодні війни в Іраку серед населення країн арабського та ісламського світу фірма «Gallup». Він, зокрема, засвідчив, що ідеї ісламського фундаменталізму найбільше поширені у середовищі молоді від 18 до 38 років [21, с. 358]. Тобто фактично йдеться про вікові когорти представників мусульманської культури, які є найбільш чутливими до соціокультурних викликів процесу глобалізації, але саме від них залежатиме найближчим часом доля цих країн.

Спроби поступових змін соціокультурної ідентичності були вдалими в умовах перебудови в СРСР. Принаймні європейські республіки колишнього СРСР, перебуваючи у складі союзної держави, все ще продовжували ідентифікувати себе з європейською цивілізацією. Тому вони толерантно й досить відносно швидко відновили її соціокультурні норми у власному життєвому просторі.

Але ситуація є принципово іншою для нинішньої моделі взаємодії західної трансатлантичної та ісламської цивілізацій. Вони також безпосередньо перебувають, так би мовити, у соціокультурному контакті, тобто мігранти з мусульманського світу живуть у країнах Європейського Союзу та в США. Натомість вплив на мігрантів у цій ситуації здійснюється опосередковано — через засоби масової комунікації, насамперед на молодь.

Отже, фактично ми є свідками запеклої боротьби між різними соціокультурними впливами, між західною спробою здійснити своєрідну «соціокультурну вегетацію» щодо ісламського світу та, навпаки, певним соціокультурним впливом мусульман на сучасний Захід, у середовищі якого після терактів 11 вересня 2001 р. ісламу був створений потужний «промоушен». Певним результатом дії останнього цілком можна розглядати моду на прийняття ісламу на Заході, що виникла останнім часом. Тобто процес глобалізації активізував соціокультурну взаємодію локальних цивілізацій у вигляді так званої соціокультурної вегетації.

Ю. Павленко, описуючи етнос як соціокультурну систему, зазначає, що «кожний новий соціальний організм, як правило, формується в процесі консолідації представників декількох, іноді досить відмінних одна від одної за походженням, мовою, господарсько-побутовим ладом й ін. етнічних груп при нерівноцінності внеску кожної з них ..., затверджується певна загальнозрозуміла мова і починається мовна асиміляція через поширення двомовності» [15, с. 135]. Подібна етнічна конвергенція була властивою для процесу формування нової соціальної спільноти радянського народу. Дещо подібне ми спостерігаємо зараз із глобальним поширенням англійської мови.

М. Данилевський, розглядаючи взаємовпливи різних культурно-історичних типів один на одного, виходячи з аналогій, навіяних з власного досвіду біолога, виділяв декілька способів такої взаємодії. Перший з них був пов'язаний із «пересадкою з одного місця на інше внаслідок колонізації» [6, с. 102]. Іншою формою поширення цивілізації є соціокультурна вегетація. «Зав'язь, — пише М. Данилевський, — вставлена у розріз кори дерева, як черешок, прикріплений до свіжого зрізу ствола, жодним чином не змінює характеру рослини, до якої привита. Дичок лишається дичком, яблуня яблунею, груша — грушею. Прищеплена зав'язь також зберігає власну природу, лише переймає потрібні для росту та розвитку соки через ту рослину, до якої вегетована, та переробляє їх відповідно до власних специфічних форм». Як приклад такої соціокультурної вегетації М. Данилевський наводить грецьку Александрію у Єгипті та поширення Цезарем римської культури серед кельтів [6, с. 103].

Завдяки цьому процесу виникає феномен акультурації, який визначається як «зміни, які виникли внаслідок взаємодії двох культурних груп». У культурі домінантної групи таких змін менше. Тобто, як під впливом радіації змінюється

клітинна структура біологічних організмів, так унаслідок соціокультурної взаємодії перевтілюється ідентифікація. Данилевський зазначав, що «розглядаючи історію окремого культурного типу, якщо цикл його розвитку цілком належить минулому, ми можемо точно визначити вік цього розвитку, — можемо сказати, тут скінчилось його дитинство, його юність, зрілий вік, тут починається його старість» [6, с. 92]. Різні варіації подібної соціокультурної вегетації потребують конкретного аналізу.

Східнослов'янський соціокультурний ареал був місцем комунікації трьох різних цивілізаційних світів — західноєвропейського, китайського та ісламського. І донині Російська Федерація є єдиною країною, яка межує з усіма існуючими локальними цивілізаціями. Класики дореволюційної російської історичної думки С. Соловйов та В. Ключевський пояснювали імпульсивність росіян нерівномірністю ритму праці, яка залежить від кліматичних особливостей: сприятливий період для більшості сільськогосподарських робіт є коротким, але вимагає великого напруження всіх сил, а за ним настає тривала зима, яка сприяє спаду фізичної та розумової активності. Руські довго запрягають, але швидко їдуть. П.Чаадаєв слушно наголошував, що Росія «не гірша й не краща за інші країни, вона інша» [10, с. 98].

Перебіг російської історії свідчить, що великі території за низького рівня заселеності не сприяли формуванню міст із західноєвропейськими свободами, а потреби організації економічного життя в умовах протистояння кочовикам Степу спонукали до поступового закріпачення селян, обмеження їхньої особистої свободи. В умовах серйозної зовнішньої загрози обмежений статус мала й знать, яка не могла переходити від одного феодала до іншого, що розглядалось не як особистий вибір, а як зрада. У цьому контексті особливо показовим є листування між Іваном Грозним та Курбським. Отже, безумовним пріоритетом ставало служіння державі, правова свідомість лишалась низькою. Соціокультурна ідентифікація після розколу християнської конфесії, який стався вже 950 років тому (1054), здійснювалась на підставі належності до православ'я. Оскільки соціальний час у процесі соціокультурної взаємодії відіграє роль не лише часово-просторової вісі координат, а й є еманацією духу суб'єктів взаємодії, то слід мати на увазі, що з кінця XVI ст. до 1918 р., коли в революційній Росії було введено григоріанський світський календар, між східнослов'янським соціокультурним ареалом та Заходом у соціокультурному сенсі існувала хронологічна двотижнева прірва.

Натомість Європа частіше за все сприймала Росію як не дуже зрозуміле і від того, можливо, соціокультурно вороже Інше. Таке становище можна пояснити й тим, що формування Російської імперії врешті призвело до того, що в цьому «котлі» опинились різні народи. Унаслідок цього вони тривалий час не могли виділитись та стати самостійними суб'єктами історичного процесу, адже ще російський філософ В. Соловйов слушно наголошував, що «перш ніж здійснити у собі загальнолюдський ідеал, нації повинні самі скластися та визначитись із своєю самостійністю» [16, с. 266].

Досить складно цей процес відбувається у випадку як України, так і Росії. Після розпаду Київської Русі, яка стала першоджерелом ідентифікації східнослов'янських народів, приблизно з XIII—XIV ст. Україна народжувалась на околиці трьох імперій, які складались паралельно, але не завжди синхронно: Австро-Угорської, Російської та Османської. Національно-визвольна війна під керівництвом Б. Хмельницького, а потім і період Руїни фактично розкололи територію України в цивілізаційному плані. Лише в 1754 р. зі скасуванням митних зборів на кордоні України та Росії прискорився процес інкорпорації Наддніпрянської України до складу Російської імперії.

Після трьох поділів Польщі під контролем Москви опинились всі українські землі. Їхня втрата почалась у роки Першої світової війни, потім 1922 р. Східна Україна, а з 1939 р. Західна Україна знову увійшли до складу СРСР.

Після проголошення незалежності (1991) цивілізаційна ідентифікація населення України знов дала про себе взнаки по лінії Дніпра. Адже соціокультурні кордоні є найбільш стійким поділом, що його утримує ментальність народів. Зміни у «ментальному поділі» не завжди встигають за динамікою соціально-трансформаційних

змін, які характеризують матеріальну історію. Ця особливість стає визначальною сьогодні, коли доля демократії в суспільстві стає безпосередньо залежною від стану сформованості соцієтальних (психосоціальних) властивостей суспільства.

Першим серйозним випробуванням для новостворюваної політичної еліти і держави в цілому стала конституційна криза 1995—1996 рр., що її роздмухувало «зловживання свободою з боку громадсько-політичних об'єднань» (за А. де Токвілем). Блискуче вирішення політичного аспекту системної кризи знайшло своє втілення в прийнятій 28 червня 1996 р. Конституції України, яка заклала на подальше ключовий принцип розподілу повноважень центральних органів державної влади на законодавчу, виконавчу й судову. Україна вирішувала проблему розподілу функцій влади пізніше за Росію, яка переживала конституційну кризу в жовтні 1993 р. До того ж спосіб вирішення зазначеної конституційної проблеми в цих країнах суттєво різнився і відповідав властивостям, що їх віддзеркалювали коди національних культур. Український варіант рішення визначався, за нашими даними, «медіанним» (62 : 38) кодом її культури, тоді як російське рішення відповідало коду близької до «симетрії» (56 : 44) культури. Вичерпавши кризовий потенціал і закріпивши реформаторські здобутки в Конституції України, державно-владна еліта отримала сприятливу для своїх подальших дій авторитарну домінанту, що панувала в суспільстві протягом 1999—2003 рр. і з успіхом використовувалася для своєрідної апробації на життєздатність політичних нововведень.

Політичний період між президентськими виборами 2004—2010 років став своєрідною «кризою в кризі», коли ситуація провокувала суттєві флуктуації моральних норм та суспільних переконань, які найгостріше відчувалися в політико-управлінському прошарку суспільства. Саме цей період став предтечею зворотності змін, що їх зазнали нові ознаки демократії: відкритість, представницький та соціально-відповідальний характер національної політико-управлінської еліти. Не могло це не позначитись на суспільній моралі, що, за даними Інституту соціології НАН України, провокувала 2/3 українців на «брехню заради кар'єри» чи «нечесний вчинок заради вигоди» [17, с. 21]. Можливо тому та, що щойно виникла напередодні «помаранчевої революції», така властивість людей, як їх орієнтованість на механізми самоконтролю (інтенціональність), знову поступилася (2006 р.) на користь її протилежної орієнтації на зовнішній соціальний контроль (екстернальність). Тож не дивно, що нинішня індиферентність суспільства співіснує з елітою, яка не відчуває своєї відповідальності перед суспільством. Натомість вона має більш егоїстичне бажання слугувати виключно «корпоративним» інтересам.

Зазначена ситуація ускладнюється внаслідок того, що глобальні соціально-політичні процеси сприяють кризі традиційних національних форм демократичного устрою. Натомість на цивілізаційній периферії формуються серйозні соціальні підстави для виникнення перехідних політичних режимів «керованої демократії».

Народження адекватних часові соціально-політичних механізмів ефективної представницької демократії ускладнюється аномією старої системи соціального контролю, яка, відійшовши з історичної арени, роз'єднала «молоду» пострадянську демократію та етичні цінності. А демократія без етичних механізмів соціального контролю найчастіше вироджується в охлократію. Це ставить проблему чіткішого розуміння соціальної феноменології авторитарних режимів.

Отже, говорячи про феномен авторитаризму, слід мати на увазі наступні чинники: авторитаризм є складовою структури перехідних процесів, на відміну від тоталітаризму, який є властивим для стабільних соціальних станів, крім того, авторитаризм є феноменом інверсійних (зворотних) тенденцій, які розгортаються в період трансформації, ці тенденції мають свою специфіку, їхня тривалість, політичні сутнісні характеристики залежать від попереднього досвіду національної історії та актуального на зазначений момент перехідних процесів соціально-психологічного стану суспільства.

Наразі помітні соціальні трансформації переживають нині Сполучені Штати Америки та країни Європи. Загалом для трансатлантичного соціокультурного ареалу вла-

стивими є декілька процесів соціокультурної взаємодії: інтеграція, асиміляція, сепаратизм, маргіналізація. Інтеграція нині розглядається не як вихід з «котла» єдиного американського народу, а як алегорія із салатом, в якому різні інгредієнти зберігають притаманні їм властивості (або соціокультурну ідентифікацію), але всі разом вони становлять дещо більше, ніж кожна зі складових. Водночас ідентифікація з консервативним життєвим простором сприяє збереженню традиційних структур, наприклад, у «фермерських» штатах США або у Баварії.

Проте колишній радник президентів Р. Ніксона та Р. Рейгана, кандидат від Республіканської партії на посаду Президента США (1992, 1996 рр.) християнський фундаменталіст Патрик Дж. Бьюкенен у книзі «Смерть Заходу» (2002) зазначає: «якщо Америка перестане бути християнською країною, це станеться тому, що вона більше не буде демократичною країною» [3, с. 258]. Тенденція до асиміляції стає менш помітною, особливо на прикладі іспаномовних американців. Сепаратизм стає властивим франкомовному Квебеку. Нарешті, процеси маргіналізації тривають з часу створення США щодо американських індіанців.

Європа ж поділяється у соціокультурному сенсі на декілька регіонів, які мають власні особливості історичного розвитку та специфічну самоідентифікацію. Наприклад, англосаксонський світ тяжіє до свого «дитяти» США. Романський світ соціокультурно складають французи, іспанці й італійці. Скандинавський соціокультурний ареал, який ґрунтується на традиціях вікінгів і є соціокультурно окремим, формують народи Північної Європи. Серединна Європа є переважно слов'янською. Натомість Балкани лишаються місцем контакту католицького, православного та ісламського світів.

Через це соціокультурна інтеграція в процесі об'єднання Європи є досить складною справою. Аби її прискорити, асиміляція проводиться на державному рівні, що провокує тенденції до сепаратизму у відповідь (баски, корсиканці). Прикладом поступової маргіналізації є роми, або цигани.

До того ж світові міграційні потоки, які виникли через громадянські війни, політичні переслідування та економічні потреби, породили на межі XXI ст. ситуацію, коли всі культури світу стають віднині «сусідами» у більшості західноєвропейських міст. Унаслідок цього міжцивілізаційне спілкування зазнає змін небаченої раніше інтенсивності, що здавалось на початку XX ст. неможливим М. Данилевському та О. Шпенглеру.

Водночас інтенсивними стають і виклики ризиків таких контактів у безпосередньому сусідстві. Людям християнської культури все частіше доводиться чути на вулицях своїх місць заклики до мусульманських молитов, які лунають з мечетей.

Сьогодні стрімко зростає рівень самосвідомості представників інших культур, які мешкають у країнах Європейського Союзу. Через це багатокультурність західноєвропейських суспільств стає своєрідною політичною вибухівкою, детонатором якої виступає дедалі зростаюче протиріччя між універсальними цінностями «старої» європейської демократії і правами та свободами представників незахідних культур. Тож, виникає питання, яким чином у такому багатокультурному суспільстві може не лише існувати, а й ефективно функціонувати демократія. Адже знов, як і в часи античної афінської демократії, заявляє про себе проблема «громадянської спроможності іноземців».

Зважаючи на все вище наведене, виникає питання, наскільки ймовірною може бути цілісна ідентичність ЄС, котра має формуватись на помітних космополітичних засадах. Відомо, що спільна ідентичність формується на основі наступних чинників: історичної території, спільних міфів та історичної пам'яті, спільної матеріальної культури, єдиного економічного та правового просторів. Більшість з перелічених чинників має місце. Проте процес формування ідентичності ЄС буде тривалим та складним, навіть після набуття 1 грудня 2009 р. чинності Лісабонського договору. Орієнтація на Велику Європу, яку нині уособлює Європейський Союз 27 країн-членів, всередині ЄС не виключається виникнення регіональної ідентичності, яка ґрунтується на ностальгії за малою вітчизною. Наглядно ці процеси проявилися в

умовах світової економічної кризи, коли багаті країни — члени Євросоюзу, незважаючи на загрозу спільній європейській грошовій одиниці євро, відмовляються «витягувати з болота боргів» бідні країни ЄС.

У цьому контексті, дійсно, Туреччині не місце в ЄС. У зв'язку з цим, здається, має рацію лівійський лідер М. Каддафі, який наголошує, що стати частиною Європи відповідає економічним інтересам Туреччини, в свою чергу мусульманський світ зацікавлений у ролі Туреччини в ЄС як «троянського коня». На його думку, «Туреччина — це дерево, яке корінням уходить в Азію й лише гіллям торкається Європи. Історично ця країна розглядала Європу як об'єкт експансії та завоювання. Вступ Туреччини до ЄС нагадує пересадку органу від однієї людини іншій, їй біологічно несумісній. Чому тоді в Туреччині забороняти партії, які носять ісламські назви, коли в Європі є християнсько-демократичні партії? Право ЄС не визнає шаріату, але ситуація може змінитись, коли демографічно активні турки становитимуть більшість в ЄС» [8, с. 33].

З такою позицію погоджуються німецькі науковці, які на прикладі процесів возз'єднання (reunification) Східної та Західної Німеччини відчули непомірну складність долання соціокультурних кордонів. Наприклад, професор політичних наук католицької вищої школи землі Північна Рейн-Вестфалія Хайнц Тейзен у статті, присвяченій культурним кордонам Європи, наголошує, що «європейські межі знаходяться там, де немає європейського духу» [20, с. 34]. Але в такому разі виникає питання, скільки «європейського духу» лишається в самій «автентичній» Європі, яка після розширення на Схід, з одного боку, наголошує на культурній багатоманітності, а, з іншого — в умовах дедалі швидшого демографічного старіння, потребує все більшого притоку мігрантів, які несуть із собою різні культури?

Говорячи про феномен соціокультурної взаємодії, слід пам'ятати, що зазначена взаємодія є складовою частиною ідеології. На думку деяких дослідників, попереду на світ чекає своєрідна нова епоха еллінізму. Захід на чолі зі США намагається створити універсальну цивілізацію, з іншого боку, мусульманський схід, маючи менше суто матеріально-технічних можливостей для цього, все ж таки намагається протидіяти цьому процесу, зберігаючи хоча б у потенції альтернативний шлях розвитку. У зв'язку з цим доречною здається аналогія з часами, які настали після походів на Схід Олександра Македонського, який, по суті, започаткував епоху еллінізму — поширення грецьких культурних цінностей по середземноморсько-близькосхідній ойкумені.

Ще у 1989 р. зі скандалу навколо твору Салмана Рушді «Сатанинські вірші», який був вороже прийнятий в ісламському світі, почався тривалий процес переорієнтації США на новий об'єкт ідеологічного впливу, що ним стали мусульманські країни. Цей процес продовжила друга війна в Перській затоці, яка в квітні 2003 р. формально завершилась ліквідацією режиму Саддама Хусейна, але все ще триває в партизанських сутичках. В умовах глобальної фінансової кризи залишається дедалі менше підстав сподіватись на кінцевий успіх з демократизацією Афганістану, Іраку та всього Близького Сходу.

Загалом соціокультурна взаємодія різних локальних цивілізацій нині пов'язана з викликами, що їх висуває процес адаптації людства до технологічних та соціально-економічних структурних змін. Своєрідним «поворотним пунктом» історії цивілізації стала, наприклад, світова економічна криза 1929—1933 рр., яка символізувала собою початок суспільно-трансформаційних процесів у світі, що зазнають на межі XX—XXI ст.ст. глобалізаційного оформлення. Адже дедалі більша кількість країн стає на шлях ринкової економіки та демократії. Сьогодні їх вже налічується понад 100.

Тоді ж, у далеких 30-х, трансформаційні процеси суспільних змін лише набирали своїх обертів, й уперше президент США Франклін Рузвельт спробував поєднати різні елементи державного регулювання ринкової економіки та завдяки цьому надав їй нового імпульсу для розвитку. У цілому схожими, але дещо своєрідними виявилися моделі виходу з суспільно-трансформаційної кризи в Німеччині та інших країн повоєнної Європи (в контексті плану Маршалла), а також у країнах Центрально-Східної та Східної Європи, Радянському Союзі та Китаї (на межі 1980—90-х років).

Дещо іншими, якщо не сказати контроверсійними (з точки зору вітчизняної концепції «універсального епохального циклу»), бачаться нині зароджувані в країнах євроатлантичного ареалу процеси соціальних змін, що їх, по суті, доречно було б віднести до нової модернізації. Відповідно, предтечею цих процесів можна розглядати студентські страйки 1968 р. в Європі та 1971 р. у США, а символічним початком — трагічні події 11 вересня 2001 р., коли було нанесено удар по американському домінуванню. Відповідно, для СРСР такою предтечею («відлигою») став рух «шестидесятників», що врешті-решт призвів до нинішніх суспільно-трансформаційних процесів.

Отже, на тлі контроверсійних за своїм змістом радикальних суспільних змін геть різною бачиться й економічна природа криз, що їх зазнають сьогодні країни Заходу і Сходу. Відповідно різною бачиться й стратегія виходу зазначених країн з економічної кризи. Це питання потребує окремого розгляду. Зазначимо лише, що нинішні методи долання кризи як на Заході, так і на Сході мали б виходити з природи криз, що їх формують перспективні тенденції соціокультурного розвитку країн.

Оптимістичні реляції керівників країн щодо швидкого завершення економічної кризи, що виявила себе 2008 року в країнах євроатлантичного ареалу, виглядають (у контексті циклічного підходу до аналізу соціальних змін) дещо невиправданими. Це, очевидно, стосується 2-х річного прогнозу перспективи виходу з кризи, позначеного президентом Франції Ніколя Саркозі, так само, як обережного 10-річного терміну, названого канцлером Німеччини Ангеліною Меркель. Цілком актуальним стає в цьому розумінні попередження з боку «найнезручнішого» (як він сам себе визначив) американського соціолога Іммануїла Валлерстайна щодо глобального характеру нинішньої кризи, результатом чого стане народження нової соціальної системи. Саме системний і цивілізаційний характер кризи дає підстави стверджувати, що її долання не буде простим результатом соціально-інженерних зусиль.

Гадаємо, цілком невипадковим є те, що досить популярними останнім часом стають твердження, в яких нинішня економічна криза порівнюється з попередньою глобальною кризою 1929—1933 років. Тоді вихід з неї «каналізувався» у тотальну катастрофу, що нею стала Друга світова війна. Наразі ж маємо прогнози, які пророчать на межі другого і третього десятиліть XXI ст. крах домінування існуючої фінансової системи та можливість глобального військово-політичного конфлікту.

Стає дедалі більш зрозумілим, що процеси соціальних змін, які відбуваються в євроатлантичному та на пострадянському просторах, є сутнісно різними. Так, наприклад, країни євроатлантичного простору стикаються сьогодні з необхідністю обмеження демократії задля «збереження миру». У цьому контексті тотальне запровадження біометричного контролю стає для них своєрідною формою реалізації утопічних прогнозів роману Дж. Оруела «1984». У цей самий час пострадянські країни, переходячи до авторитаризму задля «примушення до миру», здається, остаточно готуються відмовитись від будь-якого, в тому числі й ліберально-демократичного, міфу.

Відомо також, що демографічний чинник продукує перекоси у віковій структурі всіх демократичних держав. Так, якщо для нормального відтворення населення частка людей старших за 65 років не повинна перевищувати 7%, то в країнах з розвиненою системою пенсійного забезпечення цей показник перевищено у декілька разів (наприклад, у Швеції він становить 17%, у ФРН — 18%, в Японії — 20%, навіть в Україні — 12%). Прогнозується, що до 2030 р. тут на одного працюючого припадатиме один пенсіонер. Натомість у бідних країнах з нерозвиненою пенсійною системою цей показник не перевищує 1—2%. За таких обставин навіть найбагатші країни не зможуть забезпечити однаково високий рівень життя для пенсіонерів й їх батьків.

І це зрозуміло, адже нинішнє падіння народжуваності призводить до старіння населення і водночас до банкрутства пенсійної системи. Демографічні проблеми породжують дефіцит робочих рук і змушують розвинені країни залучати іноземну робочу силу, суттєво змінюючи порядок речей. Якщо раніше Європа колонізувала решту світу, наразі розпочався зворотній процес «тихої» колонізації Європи з боку вихідців з Азії та Африки. Натомість в одній географічній ніші дуже важко співіснувати різним

культурам. Тож, маємо перспективу культурного зіткнення цивілізацій усередині євроатлантичного ареалу.

До того ж, подолання економічної кризи відбувається переважно кейнсіанськими методами державного стимулювання економіки. Унаслідок цього зростають бюджетні дефіцити. Наприклад, державний борг Канади становить на сьогодні 81,6 млрд. дол., США — 83,2 млрд. дол., Бразилії — 62,8 млрд. дол., Португалії — 76,8 млрд. дол., Іспанії — 53,2 млрд. дол., Франції — 77,6 млрд. дол., Ірландії — 64 млрд., дол., Індії — 67,6 млрд. дол., Китаю — 21 млрд. дол., Британії — 68,1 млрд. дол., Японії — 217,6 млрд., дол., ФРН — 73,2 млрд. дол., Італії — 218,8 млрд. дол., Греції — 115,1 млрд. дол. [23, с. 18—19]. За цих обставин адепти вільної ринкової економіки критикують спроби створення механізмів глобального ринкового регулювання.

Фактично від цього відмовилися на зустрічі «великої двадцятки», яка 26-27 червня 2010 р. відбулась у Торонто. Ці раути стали черговим приводом для руху антиглобалістів щодо висунення звинувачень до «світових урядів» у безвідповідальності. Зокрема, вони ставлять слушне запитання: чи треба за фінансових умов, що склалися, витрачати на проведення зустрічей мільярд доларів, якщо подібну зустріч у форматі електронних комунікацій можна провести набагато дешевше. Ще більшим розчаруванням стала для критиків діяльності «старого» формату «великої вісімки» індустріальних країн світу та нового формату «великої двадцятки» неконкретність та розмитість рішень, що їх сформулювали названі форуми світової еліти. Адже заключні комюніке обох зустрічей рясніють абстрактними закликами до розбудови більш справедливого світового економічного устрою, до вирішення проблем бідності тощо. Їм притаманний дефіцит конкретних рішень та вироблення конкретних механізмів, спрямованих на вирішення глобальних проблем.

Натомість прихильники формату «великої двадцятки» у виправдання на критику зазначають, що комюніке стало результатом важкого компромісу, передусім між США та ЄС. Водночас сам формат «великої двадцятки» за участі країн, яким належить дві третини світової економіки, став свідченням фактичного народження багатополюсного світу. Однак збільшення кількості «центрів сили», які претендують на вироблення стратегічних рішень «під себе», робить сучасну систему міжнародних відносин потенційно ще більш складною та конфліктною.

У Торонто Сполучені Штати наполягали на тому, що швидкі темпи скорочення бюджетних дефіцитів, які заплановано у більшості країн Євросоюзу, можуть стати на заваді відродженню світової економіки та наблизять другу хвилю глобальної кризи. Натомість німецька делегація наполягала на тому, що без вирішення проблеми державного дефіциту буде неможливо зберегти спільну європейську грошову одиницю євро. У підсумку учасники форуму «великої двадцятки» погодилися до 2013 року вдвічі зменшити дефіцити бюджетів. Зрозуміло, що це вимагатиме непопулярних соціальних рішень та обіцяє загострення внутрішньополітичного становища у країнах «великої двадцятки».

На особливу увагу у цьому контексті заслуговує якість системи державного управління, що протистоїть в умовах процесу глобалізації розмиванню національного суверенітету. Адже будь-які соціальні зміни можуть бути успішними лише за умов адекватності правлячої еліти новим викликам часу.

Росія як одна з країн «великої вісімки» та «великої двадцятки» стикається з проблемами невідповідності існуючої політичної моделі «партнерського тандему» президента та прем'єр-міністра, який дедалі тяжітиме до «підморожування» гарячих проблем, збереження цілісності Російської Федерації, потребам розвитку соціальної свободи як передумови для соціальної модернізації. Після непростих політичних процесів помаранчевої доби 2005—2009 рр. Україна також за непростих зовнішніх та внутрішніх умов намагається провести системні реформи за допомогою авторитарних механізмів. Однак спроба повернення до моделі єдності трьох східнослов'янських народів — білоруського, російського та українського, зокрема у форматі Митного союзу, наразі наштовхнулася на білорусько-російські непорозуміння. У підсумку пострадянський простір залишається на задвірках відносно стабільних держав. Так, у

рейтингу нестабільних держав «Failed States Index» журналу Foreign Policy й американського Фонду миру, Україна посіла 109-те місце, випередивши Росію на 29 пунктів [22].

Отже, глобальна соціальна система перебуває у динаміці змін, каталізатором яких є світова економічна криза. Вона змінює співвідношення сил між євроатлантичною та азійськими (китайською, індійською) цивілізаціями. У зв'язку з цим принципово важливим для майбутнього західної цивілізації стає успіх суспільної трансформації Східноєвропейського цивілізаційного ареалу (Білорусь, Росія, Україна), який може підтримати конкурентоспроможність ЄС та США у новій посткризовій структурі міжнародних відносин.

Література

1. Афонин Э.А. Великая коэволюция. Глобальные проблемы современности : историко-социологический анализ / Э.А. Афонин, А.М. Бандурка, А.Ю. Мартынов. — К., 2003.
2. Бердяев Н. Душа России / Н. Бердяев. — Л., 1990. — С. 16.
3. Бьюкенен П. Смерть Запада / Патрик Дж. Бьюкенен. — М., 2003. — С. 258.
4. Вебер А. Избранное. Кризис европейской культуры / А. Вебер. — С-Пб, 1999. — С. 18.
5. Гнатенко П.И. Идентичность : философский и психологический анализ / П.И. Гнатенко, В.Н. Павленко. — К., 1999. — С. 31.
6. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германо-Романскому / Н.Я. Данилевский. — М., 2003.
7. Ионин Л.Г. Социология культуры : путь в третье тысячелетие / Л.Г. Ионин. — М., 1998. — С. 8—9.
8. Каддафи М. О вступлении Турции в ЕС / М. Каддафи // Азия и Африка сегодня. — 2003. — №4. — С. 33.
9. Категории симметрии и асимметрии в науке о языке (обзор основных идей) [электронный ресурс] // Болгарская русистика. — № 3—4. — С. 88—89. — Режим доступа : http ://journals.slavica.org/index.php/bulrus/article/viewFile/2/2.
10. Кожинов В.В. Победы и беды России / В.В. Кожинов. — М., 2000. — С. 98.
11. Леви-Строс К. Структурная антропология / К. Леви-Строс. — М., 1985. — С. 23.
12. Ллойд де Моз. Психоистория / Ллойд де Моз. — Ростов-на-Дону, 2000.
13. Лурье С.В. Историческая этнология / С.В. Лурье. — М., 1998. — С. 128.
14. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління [електронний ресурс] / Е.А.Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління : [навч. посіб.] — К., 2010. — Режим доступу : http ://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Konzept_zasadi.pdf.
15. Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. Философский анализ / Ю.В. Павленко. — К., 2002. — С.138.
16. Соловьёв В.С. Оправдание добра / В.С. Соловьёв. — М., 1996. — С.266.
17. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. — М., 1996.
18. Элиас Н. О процессе цивилизации / Н. Элиас. — С-Пб, 2001. — С.103.
19. Heinz Theisen. Überdehnung oder Überwindung? Europas kulturelle Grenzen // Osteuropa. — 2004. — №3. — S.34.
20. Karsten Fischer. Das Projekt des Fundamentalismus. Über Kulturkritik und Identitätspolitik // Merkur. Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken. — April 2004. — S.358.
21. The Failed States Index 2010 [електронний ресурс]. — Режим доступу : http ://www.foreignpolisy.com/articles/2010/06/21/the_states_index_2010.
22. Wirtschatswoche. — №25. — С.18—19.
23. Українське суспільство 1992—2008 : соціологічний моніторинг / Головаха Є., Паніна Н. — К., 2008.

БАХАНОВА Олена Вікторівна,
кандидат соціологічних наук; Сучасна Гуманітарна Академія, м. Ульяновськ, Росія..

Анотація:
представлено застосування соціального моделювання за допомогою технологій багатоагентного і когнітивного аналізу державного управління розвитком регіону з елементами теорії розподіленого пізнання / мислення. При визначенні суб'єкта державного управління підтверджується висновок про існування «комплексного суб'єкта» або «полісуб'єкта» державного управління, який виникає внаслідок постійної взаємодії таких суб'єктів, як органи влади трьох рівнів, господарюючі суб'єкти і регіональне співтовариство, організоване в різні громадські та політичні організації.

Ключові слова:
багатоагентне моделювання, соціальний факт, соціокультурна парадигма, ментальні, семантичні і поведінкові норми комунікацій.

УДК 316.42 : 35 + 519.711

Олена БАХАНОВА

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Пріоритет використання соціокультурного аналізу для вирішення проблем державного управління сьогодні є актуальним як ніколи. Ще Л.М. Гумільов указував, що саме соціокультурні чинники особливо актуалізуються в Кондратьївський період низхідної хвилі довгого циклу економічного розвитку [12], який саме зараз спостерігається в усьому світі. Також і багато сучасних учених-соціологів практично довели ефективність використання різних короткострокових культурних програм, спеціалізованих для населення певного регіону, для зниження протестної соціальної активності [11].

Разом з тим, контент-аналіз програм регіонального розвитку російських регіонів показав, що якщо аспекти і критерії ефективності політичних, правових, економічних стосунків ураховуються досить повно, то вивчення таких просторів соціальної сфери регіону, як культурні традиції, переважаюча мораль і вірування, суспільна ідеологія і психологія мають епізодичний та поодинокий характер. Поза сумнівом, це утруднює повне і цілісне сприйняття сфери управління регіоном і, відповідно, впливає на ефективність реформ, які проводяться.

На стан цієї проблеми, звичайно ж, впливає ще і відсутність єдиних критеріїв визначення соціокультурних чинників. Як правило, при соціологічному аналізі під соціокультурними розуміють лише соціально значущі параметри стратифікації суспільства (стать, вік, рід занять, спосіб життя тощо). І в літературі поки що немає однозначного визначення соціокультурних чинників. У роботах різних дослідників соціокультурність розглядається і як сукупність елементів духовної сфери населення, і як соціальна сутність культури, що проявляється в економіці, політиці тощо, і як процес діяльності, через який реалізуються соціальні сили суб'єктів. До переліку соціокультурних чинників включають духовні цінності, стійкі традиції, соціальний досвід, правила і норми поведінки. Усе це загострює актуальність подальшого дослідження й аналізу соціокультурності як сучасної парадигми регіонального розвитку.

На наш погляд, соціокультурна парадигма є сукупністю ментальних, семантичних і поведінкових норм комунікацій (мотивів, механізмів, патернів), що рефлексуються, які впливають на сприйняття об'єкту взаємодії. Оперуючи категорією «соціокультурність», ми дотримуємося традиції, закладеної в теоретичних положеннях робіт А.С. Ахіезер, П. Бурдье, Н.Н. Зарубіної, Н.І. Лапіна, П. Сорокіна, А.Л. Темніцького [10], і практичних досліджень зі складання соціокультурних портретів регіонів Центром вивчення соціокультурних змін (ЦВСІ). Вони дозволяють визначити соціокультурність як базовий елемент системи управління регіоном, що опосередковує дію решти інших (економічних, соціальних, політичних, національно-етнічних та ін.). Актуальність соціокультурної парадигми в цьому разі визначається тим, що стосовно регіонального управління вона дозволяє розглядати соціокультурність як:

• компонент аналізу закономірностей суспільного розвитку в рамках виявлення рівня задоволеності потреб індивіда і суспільства, їх співвідношення;

• сукупність культурних (духовні цінності, стійкі традиції) і соціальних (соціальний досвід, правила і норми поведінки) чинників, що визначають соціальні процеси;

• чинник підвищення ефективності діяльності з оптимізації соціальної політики як мету і як засіб (через відповідний рівень стосунків, стиль поведінки тощо).

Як показує міжнародний досвід, управління регіональним розвитком є неможливим без використання системного підходу при виборі форм і методів управління [14], з усіма наслідками, що з цього випливають, — наявністю великої кількості чинників, складних взаємозв'язаних причинно-наслідкових зв'язків між ними, результат дії яких не завжди є очевидним. Згідно із сучасною теорією управління до модельованих ознак, що характеризують регіон як ціле, можна віднести:

1. складність — регіон постає як система соціальних спільнот. Соціальні системи — це «системи, що утворюються станами і процесами соціальної взаємодії між суб'єктами, що діють» [20];
2. динамічність як висока ймовірність впливу чинників зовнішнього і внутрішнього середовища [8];
3. нерівноважність — системами є багатоелементні середовища, тобто при взаємодії системи з середовищем головну роль відіграють не абсолютні значення ознак окремих елементів, що визначають цю взаємодію, а відносні (тобто ранг або індекс елементу);
4. слабкоструктурованність чинників управління [16];
5. організованість формальної структури [22];
6. нестабільність зовнішнього середовища (І. Ансофф) [9].

Таким чином, регіон можна уявити у вигляді закритої нерівноважної слабкоструктурованої системи, головні показники і чинники розвитку якої і залежності між ними можна визначити як кількісно, так і якісно. За таких умов надзвичайно ефективним є застосування сучасних методів системного аналізу даних: багатоагентного і когнітивного моделювання, що використовуються для вирішення слабкоструктурованих проблем складних систем з якісними змінними.

Багатоагентне моделювання є інструментом дослідження колективної взаємодії активних одиниць — агентів, що маніпулюють пасивними одиницями — об'єктами. Застосування багатоагентних технологій є дуже перспективним у завданнях розподіленого управління, планування, проектування складних економічних систем, а також у завданнях розподілу ресурсів між агентами. Усе частіше воно використовується для аналізу соціальних систем і процесів. У межах цього підходу аналізуються суб'єкти управління з урахуванням функцій, ролей, завдань, стосунків між ними, організаційних структур та ефективності дій. Найбільш значущий внесок в адаптацію цієї інформаційної технології до гуманітарних наук зробили Керлі К. і Ньюел А. (Carley K. & Newell A., 1994), П'ю Р. (Pew R.W., 1998) Мосс С. (Moss S., 1999), Сан Р. (Sun R., 2001) і Частельфранчи С. (Castelfranchi C., 2006). Так, професор Рон Сан стверджує, що інтеграція двох окремих напрямів досліджень — соціального моделювання для багатоагентних систем (Agent-based social simulation with multi-agent systems) — дозволить підвищити точність моделювання з повним урахуванням наслідків дії окремих чинників [6].

Як правило, виділення агента формально здійснюється через імітаційне виділення суб'єкта управління. При моделюванні струк-

BAKHANOVA E.V.

Annotation: *by using techniques of the multiagent cognitive analysis, a social simulation of the public administration of the development of a region with elements of the theory of distributed cognition/thinking is performed. Defining the subject of public administration, the conclusion about the existence of a «complex subject» or «polysubject» of the public administration, which is a result of the permanent interaction of government bodies of three levels, business entities, and the regional community organized in various social and political organizations, is confirmed.*

Keywords: m*ultiagent simulation, social fact, socio-cultural paradigm, mental, semantic and behavioral norms of communication.*

UDC 316.42 : 35 + 519.711

тури і діяльності агента ми враховували положення «теорії розподіленого пізнання / мислення (distributed cognition)» (D'Andrade R., 1987; Hutchins E., 1996; Lewis C.M. & Sycara K., 1993; Tomasello M., 2000; Malle B.F., 2003). Її суть полягає в тому, що робота колективу підприємства або організації не зводиться до простої сумі індивідуальних дій, а розумова діяльність, необхідна для управління і взаємодії, є продуктом системи з декількох чоловік і комплекту відповідних пристосувань [2]. «З цієї точки зору, пізнання розширюється від індивідуальної ініціативи до розподіленої активності, яка містить у собі різноманітні соціально-культурні елементи, включно з поведінкою безлічі індивідів, використання ними об'єктів, їх спільної історії» [7, с. 168]. Як різноманітні соціально-культурні елементи Люіс і Сикара (Lewis C.M., Sycara K.) запропонували враховувати досвід інших людей та узгодження словарного запасу між агентами в «розподіленій моделі» (shared model) [3]. Французький соціолог Жан Падьоло (Padioleau J.) у межах аналізу політики колективної дії обґрунтував використання символів і значень для вироблення соціальних уявлень [19]. Професор Бертрам Мале (Malle B.F.) аналізував значення соціальних вимог і цілей агентів [5]. Таким чином, при розробці структури агентів ураховувалося, що особливостями взаємодії агента й об'єкту в соціальному управлінні є:

- багаторівневість взаємозв'язків: наявність макрорівня (наприклад, регіон — обласна адміністрація) і мікрорівня (адміністрація — губернатор);
- багатоструктурність області діяльності (охоплює інформаційно-публічну, економічну, політичну та ін. складові);
- мультипозіційний вид уповноважених структур управління (як суб'єкт соціального управління, як елемент технології реалізації соціальних дій і як група індивідуумів держслужби, інших громадських об'єднань);
- дуалізм взаємозв'язків усередині суб'єкта соціального управління у вигляді «суб'єкт-суб'єктних» стосунків (на прикладі ухвалення Закону про місцеве самоврядування №131-ФЗ, що закріпив деякі повноваження в здійсненні функцій соціального управління окремими частинами регіону — муніципальними утвореннями /сільське поселення, міське, міський округ, внутрішньоміська територія міста федерального значення/ їх головам).

Таким чином, розробка моделі управління регіоном містила у собі наступні елементи: 1) складання мережевої моделі, що описує структуру і функції агентів, які забезпечують збір та обробку інформації для ухвалення рішень; 2) визначення специфічних для регіону внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на агентів при ухваленні рішення. Для виявлення зовнішніх чинників системи управління в дослідженні застосовувалося когнітивне моделювання.

Услід за Чеконі Ф. і Парізі Д. (F. Cecconi & D. Parisi, 1998) під агентами ми розглядали певні соціальні групи, що володіють індивідуальними ресурсами (individual survival strategy /ISS/) і знаннями стратегії збереження соціуму (social survival strategy /SSS/) [1]. Виділення цих груп здійснювалося на підставі аналізу обсягу інформаційного простору [23], символьного спілкування [15], функцій діяльності. Відповідно, структуру агентів склали наступні класи агентів: соціально-професійна група чиновників (ранги голови території, керівників міністерств і департаментів), депутати законодавчих (представницьких) органів влади і як мета-об'єктів — соціометричні лідери суспільних об'єднань регіону.

Середовище функціонування агента розділене на два рівні: функціональний (включно з ресурсним і діяльнісним компонентами) і організаційний, що забезпечує середовище функціонування агентів. На функціональному рівні відбувається комунікація і діяльність агентів з ухвалення рішення: специфікація вимог, генерація рішень, оцінка альтернатив, вибір ефективного рішення. Організаційний рівень забезпечує агентів доступом до інформації і нормативних основ діяльності, задаючи контекст їх функціонування і взаємодії. Таким чином, пріоритет у соціумі досягається за рахунок переважання кількості позитивних зв'язків індивіда як представника різних соціокультурних груп, а аж ніяк не індивідуально-психологічними властивостями окремих осіб.

Під час проведеного аналізу як важливу особливість організаційного рівня середовища агента виділено єдність і жорстку правову регламентацію діяльності двох груп агентів — чиновників і депутатів. Незалежно від специфіки діяльності вони володіють однаковим обсягом знань нормативно-правових основ діяльності державних службовців. Більш того, сама їх діяльність перебуває в рамках регламенту.

Характеристики кожного окремого агента A описувалися в алгебраїчному вигляді як [21]:

$$A = (E, R, ORG),$$

де E — елементи комунікаційного середовища, з яким взаємодіє агент;

R — підмножина зв'язків цього агента з іншими;

ORG — підмножина, що описує організаційну структуру агента (множина його функцій, що виконуються в загальній структурі).

Внутрішня функціональна структура C окремого агента може бути представлена як:

$$C = (K, M, F, I, S),$$

де K — динамічна реалізація інтелектуальних функцій планування;

M — виконання конкретної функції;

F — база загальних й окремих фактів і знань;

I — множина джерел інформації до яких звертається агент і визначається через M і F;

S — безліч зв'язків з іншими агентами, тобто S = R.

Під час аналізу алгебраїчних оцінок характеристик кожного агента та їх зіставлення з адміністративно-організаційною схемою управління регіоном з'ясовано, що взаємодія агентів має швидше ієрархічний вертикальний характер, чим горизонтальний. Більш того, множина комунікативних середовищ є вужчою, ніж множина проблемних областей і вирішуваних завдань. Згідно з моделлю Р. Малецьке, це пов'язано з обмеженнями комунікаторів формою повідомлення [4].

Для виділення і структуризації зовнішніх і внутрішніх чинників проводився когнітивний аналіз шляхом використання методик PEST-аналізу, інвент-аналізу подієвого ряду за останній календарний рік, семантичного, структурно-морфологічного аналізу й експертного опитування. У результаті було складено когнітивну карту і виділено два рівні чинників. Перший рівень склали базові характеристики ситуації у вигляді агрегованих показників політичного, економічного, соціального (в умовах РФ доцільніше розглядати соціокультурний) і технологічного (організаційно-управлінського) аспектів ухвалення рішень у сфері регіонального управління. На другому рівні — приватні критерії й індикатори оцінки, що розкривають зміст чинників першого рівня і які відображають специфіку регіону.

Уточнюючі чинники складалися на підставі інвент-аналізу реалізації за останній календарний рік управлінських рішень, ухвалених уповноваженими органами суспільного управління, подальшого їх семантичного і структурно-морфологічного аналізу і паралельного експертного опитування. Усього в результаті було виділено 242 соціальних чинника (в інтерпретації Е. Дюркгейма), що описують стан регіону з різними причинно-наслідковими зв'язками між цільовими та керівними чинниками. У результаті система чинників регіону є складною ієрархічною структурою, у складі якої можуть бути декомпозовані за підсистемами PEST економічна, політична, соціокультурна і технологічна підсистеми.

Найбільше індексне значення серед соціокультурних чинників мали чинники зміни системи освіти (≥0,91), кадрова кон'юнктура органів державного управління в регіоні (≥0,88), соціокультурні конфлікти (≥0,83). Класичні соціокультурні чинники — ціннісні установки окремих соціальних спільнот регіону і характеристики статевікової стратифікації — не чинять загалом значного впливу на ухвалення управлінських рішень на рівні регіону.

Так само підтвердилися відомі парні кореляції кількісних ознак: рівень освіти — середній дохід; кількість національно-етнічних спільнот — кількість соціокультурних

конфліктів; кадрова структура населення — структура економіки регіону; кількість політичних об'єднань — текучість кадрів органів державної служби.

Але, все ж таки, найбільше, хоч і незначне вагове значення серед усіх підсистем мають чинники соціокультурної підсистеми. І це не випадково. Соціокультурність здатна забезпечити управління інформацією, у тому числі й в економічній сфері, оскільки згідно з В.Г. Неміровським, кожен соціум має три субстанціональних рівня: речово-енергетичний, функціонально-організаційний та інформаційний. Перший представлений соціальними спільнотами, другий — соціальними інститутами й організаціями, третій — системами культури [17, с. 103].

Поєднання цінностей політичного управління (керівництво) і адміністративного управління належить до світових трендів соціокультурного процесу. М. Крозье пропонував перейти до управління непрямого, через засоби організаційної культури, на додаток до веберівського ієрархічного управління, яке зараз переважає. За подібних підходів зникають «управлінська самовпевненість», народжуються підстави постнекласичної соціології і теорії державного управління в новому соціокультурному, просторово-часовому, владно-управлінському і самоорганізаційному аспектах у глобальному масштабі і стосовно конкретних рівнів і типів російського соціуму [13].

Для подальшої роботи пропонується реалізувати ідею В.Н. Іванова про раціональне нормування показників соціальних процесів. Як він указує, класифікація соціального нормативу можлива за різними параметрами: по-перше, за сферами життєдіяльності людини — праця, соціально-політичне життя, культура, побут, міжособове спілкування. По-друге, соціальні нормативи можуть виражатися у вимогах, які висуваються до міських і сільських поселень. Ці нормативи пов'язані з архітектурно-планувальними рішеннями і необхідністю організації раціонального життя населення. По-третє, це норми, які пов'язані з системою «людина — людина»; ними фіксується, наприклад, кількість представників тієї або іншої професії (продавців, вчителів, працівників культури тощо) з розрахунку на 1 тис. чоловік населення. Застосування цього підходу надає можливість оцінити відставання, випереджання або відповідність рівня розвитку соціальних процесів у трудовій асоціації, регіоні, країні, світі порівняно з нормативними вимогами.

Соціальні нормативи й орієнтири можуть розроблятися для різних рівнів соціальної організації суспільства: для всієї країни, певного регіону, галузі народного господарства, невеликої групи, колективу. Вони диференціюються залежно від соціальної структури суспільства, оскільки, наприклад, проблеми підвищення кваліфікації й освіти в нормативному аспекті будуть різними через специфіку кожної із соціально-демографічних груп. І, нарешті, ці нормативи й орієнтири міняються і мінятимуться на кожному етапі розвитку не лише суспільства, але і будь-якої соціальної організації [18]. У подальшій роботі також передбачається розкрити можливості обліку чинників ризику в соціальному управлінні на прикладі їх інтеграції до структури збалансованої системи показників.

Література

1. Cecconi F. Individual versus social survival strategies / F. Cecconi, D. Parisi // Journal of Artificial Societies and Social Simulation. – 1998. – Vol. 1. – No. 2.

2. Hutchins E.L. Distributed cognition in an airline cockpit / E.L. Hutchins, T. Klausen // In Cognition and Communication at Work (New York, 1996). – Y. : Engestrom and D. Middleton, Eds.; Cambridge University Press. – P. 15–34.

3. Lewis C.M. Reaching Informed Agreement in Multispecialist Cooperation / C.M. Lewis, K. Sycara // Group Decision and Negotiation. – 1993. – September. – P. 279–300. –

4. Maletzke G. Psychologie der Massen-Kommunikation : Theorie und Systematik / G. Maletzke. – Hamburg, 1963.

5. Intentions and intentionality: Foundations of social cognition / Eds.: B.F. Malle, L.J. Moses & D.A Baldwin. – Cambridge; MA : MIT Press, 2001.

6. Sun R. Cognition and Multi-Agent Interaction: From Cognitive Modeling to Social Simulation / R. Sun // Cambridge University Press. – New York, 2006.

7. Tomasello M. Primate Cognition: Introduction to the Issue / M. Tomasello // Cognitive Science. – V. 24 (3). – 2000. – P. 351–361.

8. Акатова Н.А. Комплексность проектирования интегрированных информационных систем административно-территориального и муниципального управления ГУУ / Н.А. Акатова, Ю.М. Черкасов // Вестник университета. – №1. – М., 2000.

9. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М. : Экономика, 1989 (см. в: Максимов В.И, Качаев С.В. Технологии информационного общества в действии: применение когнитивных методов в управлении бизнесом).

10. Ахиезер А.С. Социально-культурные проблемы развития России / А.С. Ахиезер. – М. : ИНИОН РАН, 1992; Бурдье П. Социальное пространство и генезис классов / П. Бурдье // Социология политики. – М., 1993; Зарубина Н.Н. Социокультурные факторы хозяйственного развития : М. Вебер и современные теории модернизации / Н.Н. Зарубина. – М. : РГХИ, 1998; Лапин Н.И. Пути России: социокультурные трансформации / Н.И. Лапин. – М., 2000; Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин. – М., 1992; Темницкий А.Л. Исследовательские возможности категории «социокультурность» / А.Л. Темницкий // Социология: методология, методы и математическое моделирование. – №24 – 2007.

11. Григоренко Н.И. Основные тенденции и особенности процессов трансформации региональных СМИ в контексте социального реформирования российского общества : дис. … канд. социол. наук / Н.И. Григоренко. – Красноярск, 2003; Лясников Н. Социально-экономические условия формирования духовной культуры студенческой молодежи : учеб. пособие [Электронный ресурс] / Лясников Н., Лянникова Ю. – [Б.м., б.г.]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Ljasnikov/_DuhKult_Index.php (11.02.10).

12. Гумилев Л.Н. От Руси к России: очерки этнической истории / Л.Н. Гумилев. – М. : Экопрос, 1994; Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н.Д. Кондратьев // Избранные труды. – М. : Экономика. – С. 383.

13. Карпичев В.С. Идея неравновесности – возможности для социологии / В.С. Карпичев // Социологические исследования. – 2008. – №10. – С. 23–28.

14. Лазичева Е.А. О системной сущности категории «регион» / Е.А. Лазичева // Вестник ТГУ. – 2007. – С. 130–132.

15. Магницкий Н.А. Универсальная теория динамического и пространственно-временного хаоса в сложных системах : Динамика сложных систем / Н.А. Магницкий. – 2007. – Т.1. – С.18–39.

16. Максимов В.И. Когнитивные технологии для поддержки принятия управленческих решений [Электронный ресурс] / В.И. Максимов, Е.К. Корноушенко, С.В. Качаев // Распределенная конференция «Технологии информационного общества 98 – Россия», 30 ноября – 2 декабря 1998 г., Москва – Санкт-Петербург – Новгород – Ярославль. – Режим доступа: http://www.ipu.ru/labs/lab51/articles.htm.

17. Немировский В.Г. Универсумная парадигма в российской социологии / В.Г. Немировский // Социология на пороге XXI века : Основные направления исследований. – М., 1999. – С. 103

18. Основы социального управления : [учебное пособие] / [А.Г. Гладышев, В.Н. Иванов, В.И. Патрушев и др.]; под ред. В.Н. Иванова.– М. : Выс. шк., 2001. – 168 с.

19. Падьоло Ж. Социальный порядок: принцип социологического анализа / Ж. Падьоло // Современная западная социология: классические традиции и поиски новой парадигмы. – М., 1990. – С. 93–111.

20. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М., 1997.

21. Тарасов В.Б. От многоагентных систем к интеллектуальным организациям: философия, психология, информатика / В.Б. Тарасов. – М. : УРСС, 2002. – 348 с.

22. Хакен Г. Самоорганизующееся общество / Г. Хакен // Стратегии динамического развития России: единство самоорганизации и управления. Материалы Первой научно-практической конф. – Т. III. – Ч. 1. – М., 2004.

23. Шохов А. Конфигуратор инновационных волн в социальных системах сетевой природы [Электронный ресурс] / А. Шохов. – Режим доступа: http://www.shokhov.com/library.

БЕРЕЗОВСЬКА Ірина Петрівна,
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Санкт-Петербурзького Державного Політехнічного Університету, м. Санкт-Петербург, Росія.

Анотація: *у статті розглядається проблема управління в умовах сучасного суспільства в контексті руйнування архетипики, йдеться про значення засобів масової комунікації для управління в сучасну епоху.*

Ключові слова: *державне управління, епоха споживання, натовп, засоби масової комунікації.*

BEREZOVSKAYA I.P.

Annotation: *the author considers the problem of management under conditions of the contemporary society in the context of the fracture of archetypics and discusses the meaning of mass media for the management in the modern epoch.*

Keywords: *public administration, epoch of consumption, crowd, mass media.*

УДК 316.3 : 351

Ірина БЕРЕЗОВСЬКА

РУЙНУВАННЯ АРХЕТИПИКИ УПРАВЛІННЯ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Проблема управління в умовах сучасного суспільства знаходить нові горизонти, що пов'язується не лише зі зміною умов існування суспільства, але і з тим, що міняється керований суб'єкт.

В умовах сучасного суспільства складається масова культура, суб'єктом якої виступає певний тип людини маси, що володіє низкою психологічних характеристик, які не можна не враховувати, якщо йдеться про проблеми управління.

Проте питання характеристики людини багато в чому пов'язане з трактуванням терміну «маси». Маси трактуються і як натовп (традиції Р. Лебона), і як публіка (послідовники Р. Тарда), і як гетерогенна аудиторія, що протистоїть класам і відносно гомогенним групам (Е. Ледерер і М. Арендт), і як рівень зниження цивілізації (Х. Ортега-і-Гассет), і як продукт машинної техніки і технології (Л. Мамфорд), і як «надорганізоване» (Д. Маннгейм) бюрократизироване суспільство, в якому панують тенденції уніформизму і відчуження. Слід підкреслити, що, попри неоднозначність розуміння того, що таке маса, точки зору дослідників на розуміння специфіки індивіда, поглиненого неструктурованою безліччю людей, не надто різноманітні. У цій статті не розглядаються всі аспекти маси, але робиться спроба звернути увагу на ті характеристики індивіда, які є особливо важливими для сфери управління і мають свої специфічні риси в умовах індустріального й постіндустріального суспільства.

У дослідженнях Г. Тарда і Г. Лебона підкреслюється, що в «натовпі» як у первинній «елементарній» формі соціальної маси людина набуває непритаманних їй якостей, як-то: навіюваність, стирання свідомої особистості і переважання несвідомої, втрата відчуття особистої відповідальності, обумовлена анонімністю маси. Г. Лебон у роботі «Психологія народів і мас» указує: «...У психологічній масі найдивовижнішим є наступне: якого б зразка не були індивіди, що її складають, якими схожими або несхожими не були б їхні спосіб життя, заняття, характери і ступінь інтелігентності, але самим лише фактом свого перетворення на масу вони отримують колективну душу, через яку вони зовсім інакше відчувають, мислять і поводяться, ніж кожен з них окремо відчував, мислив і поводився б» [1, с. 156].

Під впливом натовпу, що зібрався, індивіди здатні до здійснення як варварських, так і героїчних учинків, на які вони і самі від себе не чекають. Г. Лебон писав: «В ізоляції людина може бути культурним індивідом; у натовпі ж він діє, як їй підказує інстинкт. Вона стає одержимою стихійністю, жорстокістю, ентузіазмом і героїзмом примітивних істот» [1, с. 192].

К. Юнг відзначав, що рівень свідомості, який підвищився, ще не гарантує, що психічне життя людини не можна звести до колективних його форм. Свідомість може спокійнісінько залишатися свідомістю, але при цьому бути одержимою «змістом несвідомого», усвідомлюючи будь-що, крім цієї своєї одержимості. Саме це і відбувається, за Юнгом, у сучасному суспільстві з його масовою «культурою». А демократія з її прагненням до заохочення індивідуальних «свобод» не захищає людини від одержимості

колективним началом, оскільки вона насамперед орієнтована на більшість. На відміну від людини маси, людина, що належить до обраної меншини, є вимогливою і прискіпливою до себе, вона здатна бути аскетом, вона відчуває внутрішню потребу служити етичним цінностям. Інакше кажучи, аристократію відрізняють не її права, а її обов'язки. Але управління й аристократія зв'язані іншими стосунками, ніж людина маси й управління. Аристократія є надто нечисленною і віртуальною, щоб представник її групи міг бути головним об'єктом для дослідження проблем управління в сучасному суспільстві.

Є ще одне принципове положення, розроблене Г. Тардом і Г. Лебоном, — питання про відмінність «натовпу» і «публіки» як маси, об'єднаної «колективним зосередженням і колективним спостереженням» у театрі, концертному залі, а також об'єднаною прихильністю до видовищ різного штибу й уявлень. На думку дослідників, соціально-психологічними стосунками массовізації охоплюються і люди, які не перебувають у безпосередній фізичній близькості один до одного, відособлені й атомізовані, але які зберігають низку характеристик, властивих взаємодії індивідів у натовпі. В цьому разі еквівалентом маси виступає публіка, а учасником натовпу — глядач. Зіставлення натовпу і публіки вимагає уточнень. На сприйнятті натовпу лежить печатка обрутальнення, знівельованості, її думки тенденційні, а індивід у масі об'єктивно підпорядкований законам дії рефлексів колективу. Певною мірою дещо подібне спостерігається й у публіки, але тільки до певної межі, її емоції не призводять до втрати індивідуальності, а навпаки, набувають значення центральних орієнтирів, наявністю яких і характеризується особистість. Але в психологічному механізмі, що форсує сприйняття в учасників натовпу й у глядача, є багато схожого.

У концепціях, що ототожнюють характер масової емоції в натовпі й у театрі (натовпу і публіки), спільними характеристиками є: колективність відчуття, емоційність, локалізація в часі і просторі. Публіка, на відміну від натовпу, є більш пасивною, її головними характеристиками стають опосередкована взаємодія, не випадковий, але визначуваний інтересами вибір об'єкту сприйняття, пов'язані з цим гомогенність, свідомість, цивілізованість. З появою періодичних друкованих ЗМІ і нових комунікаційних технологій «спіритуальна колективність, співіснування індивідів, фізично віддалених один від одного, але між якими існує розумовий зв'язок» [2, с. 7] почала відрізняти глядача від індивіда маси.

В умовах постіндустріального суспільства маса набуває нових рис. Маса-публіка — це вже сукупність деперсоналізованих індивідів, об'єднаних не тільки участю в тій або іншій діяльності, але й спільністю споживаної продукції: інформації, розваг, моди, іміджів, стереотипів, а також єдністю картини світу і системи цінностей. Це — «контрольована маса», натовп — керований лідером, але сучасна маса-публіка прагне не бути «керованою».

У «Повстанні мас» Х. Ортеги-і-Гассета підкреслюється, що гасло «Роби те, що хочеш» стає гаслом сучасної людини. Абсолютну цінність має лише свобода. І толерантність — ще одна якість, що сприяє взаєморозумінню людей, полегшує спілкування, яке припускає плюралізм думок, свободу самовираження особи. Тому проблема управління поступово трансформується в проблему контролю над тим, «що хочеться».

Так, у середині XX століття з'являється визначення товариства тих людей, сутнісна характеристика яких складається навколо слова «бажати» — «суспільство споживання». Саме так називає суспільство Жан Бодрійяр. У книзі «Суспільство споживання» він наводить на прикладі Франції критичний аналіз суспільства споживання з філософської, соціологічної, економічної, політичної і культурної точок зору. У контексті «суспільства споживання» сама практика споживання є не лише придбанням товарів, але і принципом, за яким моделюються відносини в соціумі. На думку Ж. Бодрійяра, в сучасному постіндустріальному суспільстві роль симулякру (яким є будь-який товар) виконує симуляція. Тобто, будь-який продукт симулює

щось, водночас сама реалістична симуляція передбачає і деконструкцію реальності, і самовідбиття, і серійну форму виробництва, і створення загальної парадигми об'єкту, який симулюється, і власне симулякру. Споживання варто розглядати не як матеріальну практику, а як своєрідний дискурс, що обумовлює те, що самі речі, як і знаки, в умовах постіндустріального суспільства мають не суворо детермінуючий характер, вони відтворюють реальність за допомогою її репродукції, споживається не власне річ, а її ідея. Виникнення «суспільства споживання» пов'язане зі збільшенням доступності продукту. Але в контексті сучасного суспільства не існує «самостійного» споживача, його вибір того або іншого продукту диктується самою структурою «суспільства споживання».

Суспільство споживання часто трактується як породження «втечі» людини зі сфери рутинної відчуженої праці в царину «споживчої свободи». Орієнтація на розширення меж споживання стає компенсацією обмежених можливостей самореалізації в процесі основної професійної діяльності. Споживачеві пропонуються не окремі споживчі блага, а сукупність споживчих благ, які функціонально і символічно зв'язані одне з одним. У результаті у споживача формуються не окремі потреби щодо окремих споживчих благ, а відбувається насильницька інтеграція системи потреб у систему товарів.

Ф. Джеймісон характеризує суспільство споживання як суспільство, в якому з'явилися нові типи споживання, а саме: «планована зміна одних поколінь речей іншими; темп змін стилістики моди й енвайронмента, що постійно прискорюється; проникнення реклами, телебачення і медіа в найглибші шари соціальності» [3]. Сенс життя людини суспільства споживання — саме життя із задоволенням її зростаючих потреб. І головне — проблемою суспільства стає не виробництво, а споживання. Споживається все, і культура, яка «більше не створюється для тривалого існування. Вона зберігається ... як універсальна субстанція, як ідеальний еталон, підкоряється тому ж заклику «актуальності», що і матеріальні блага» [4, с. 165]. «Найпрекраснішим» об'єктом споживання є тіло. Його «нове» відкриття після тисячолітнього пуританства відбувалося під знаком фізичного і сексуального вивільнення, і виникла необхідність управління цим «привласненим» або, інакше кажучи, придбаним тілом. Після того, як своє власне тіло привласнюється сучасною людиною, вже не само тіло свідчить людині про те, що воно у нього є, а культура, яка до цього акцентувала на тілі увагу досить специфічним чином (або у зв'язку з тілесною гріховністю, або з його тимчасовою обмеженістю і таке інше). У товаристві споживання в людини з'являється подвійне уявлення про своє тіло: як про капітал і як про фетиш. Тіло — головний капітал не лише тому, що з нього можна «вичавлювати» потреби, але й тому, що ці потреби є контрольованими, головне, «відкритими» для всіх. У зв'язку з цим вигідно зробити надбанням культури «таємниці» людського тіла. Проблема управління такою людиною — це проблема контролю зростання її потреб. Якщо потреби людини припинять зростання, то контроль повинен буде змінитися управлінням, але управління обмежує свободу. Управління є відкритим і персоналістичним, контроль може здійснюватися безликим і прихованим чином. Становлення контролю, як досліджує М. Фуко в роботі «Наглядати і карати», відбувається через трансформації влади, подій у Західній Європі за останні чотири століття.

У процесі переходу від абсолютної монархії до буржуазної демократичної держави зникає принцип особистої відповідальності влади. За абсолютизму влада персоніфікується у постаті короля, тіло якого символічно співвідноситься з державою: злочин сприймається як замах на життя монарха. Але в такій централізованій системі залишається деякий периферійний простір толерантності, своєрідної неуважності до злочину. Убивство монарха, через яке пройшла більшість буржуазних революцій, і подальший перехід влади до абстрактного «народу» є перш за все вбивством самої особової засади влади. У парламентській державі влада в мізерних

дозах розпорошується між усіма громадянами; вона належить усім і водночас нікому. Трон монарха спорожнів, більше немає на кого вказати пальцем: влада функціонує на рівні соціальних зв'язків і займається виключно самореалізацією. Проте зникає і периферія — від розосередженої влади неможливо сховатися, вона проникає скрізь, мов вірус або газ. Міняється і концепція злочину: залякування і відплата поступаються місцем виправленню і вихованню.

Фуко розповідає про вигаданий Ієремією Бентамом «Паноптікон» — систему анонімного стеження за ув'язненими. Бентамівський принцип «паноптизму» є для Фуко однією з центральних метафор, що сприяють розумінню для постабсолютистського суспільства, де кожен стежить за кожним, а людина сприймається тільки як тіло, що потребує правильного регулювання і дресури. Суспільство, побудоване за принципом безперервного прихованого анонімного нагляду над тілом, Фуко називає «дисциплінарним». «Дисциплінарне» і тоталітарне суспільство мають істотні подібності й відмінності. У межах цієї роботи підкреслимо їх відмінність у сфері управління. Тоталітарне суспільство заохочує керованість, дисциплінарне — контроль. Дисциплінарна влада тяжіє до розкладання груп і мас на елементарні складові — індивідів і до призначення кожному індивідові чітко визначеного місця. Вона не терпить дифузної циркуляції індивідів, небезпечного і даремного збігання докупи. Кожен індивід має бути завжди на своєму місці, щоб кожного будь-якої миті можна було знайти.

Становлення такої системи влади, як вважає Фуко, почалося з XVIII століття з поступовим входженням життя в історію, тобто з входженням в історію явищ, пов'язаних з життям людей як біологічного виду, що призвело до появи всебічних і розгалужених технологій влади, які охоплюють усе, що стосується тіла, а також до постійного і посиленого контролю над процесами життя. Контроль цей здійснюється за рахунок норми, шляхом деталізації норми й дедалі детальнішого аналізу відхилення від норми. До XIX століття, як відзначає Фуко, відхиленням приділяється все більше і більше уваги, і «звірка» індивіда з нормою мобілізує здійснення контролю над ним. Хто займається затвердженням норм і «звіркою» з нею? Медицина, педагогіка, юриспруденція, психіатрія тощо все більше займаються вивченням відхилень, а не ствердженням норм. Це питання лишається відкритим.

Бруно Беттельгейм у статті «Про психологічну привабливість тоталітаризму» вказує, що необмеженими можливостями в сучасну епоху володіють тільки засоби масової комунікації, бо у них є змога впливати на думки кожного. Сучасний рівень технологій, забезпечуючи спостереження за кожним кроком окремої особи, дозволяє говорити про свободу з урахуванням того, що «піддані» дотримуються тих переконань, які їм прагнуть прищепити.

За диктатур минулого можна було існувати усередині системи і підтримувати певну незалежність думок, а нерідко і певних дій, зберігаючи при цьому повагу до себе, тоді як зараз зберігати цю самоповагу і разом з тим жити у внутрішній протидії системі неможливо. Практично кожен сьогоднішній нонконформіст стоїть перед вибором: або проявити себе ворогом цієї влади, зазнавши дисциплінарних переслідувань (злочинець, як описує Фуко, — дефектний елемент суспільної системи, що вирвався із спільного комунікаційного ланцюга і не здатен належним чином реалізувати мікропорцію влади, що йому дісталася, через здійснення дисциплінарної роботи з людським тілом: тюремної працетерапії і процедур ізоляції, армійської муштри та інших методів уніфікації й обмеження волі — здійснюється прагнення зробити індивідуума корисною деталлю соціального механізму) або сповідати на людях те, що глибоко ненавидиш і потай зневажаєш.

Приховане стає визначальним чинником в управлінні, оскільки відверте управління викликає неприйняття в сучасної людини, головна цінність для якої — свобода. Різна маніпулятивна техніка, вплив на підсвідомість стають важливими темами для людини епохи споживання. Фізичний примус, насильство (або його загроза) мають

бути відсутніми. Людина епохи споживання не хоче знати про свою керованість і позбавляється її за допомогою тотального контролю над собою.

Це неминуче призводить і до зміни форми політичного управління. Продовжується проголошення демократичних цінностей і навіть їх перемога, але вона, по суті, виявляється хибною, оскільки самі демократичні цінності стають товаром. Ж. Бодрійяр указує на лібералізацію «диктаторського зразка», для неї характерні відсутність відповідальності й ідеологія прозорості. «Прозорість ... — це те, за чим вже ніщо не стоїть, за чим ніщо не виявляється, бо нічого просто немає» [5, с. 69]. Але прозорість — це не якість даної системи, «дискурс прозорості організований як дискурс прав людини» і входить в систему ліберальних цінностей [5, с. 68].

Така система є макіавеллічною, їй неможливо кинути виклик, оскільки за нею нічого не стоїть, бо нічого немає, тому в цій системі стає неможливою особиста відповідальність. Прозорість «заражає» (Ж. Бодрійяр говорить про вірус прозорості) сферу управління, тому приховане управління стає не просто актуальною, а й найбільш перспективною темою для управління всіх рівнів, оскільки підкреслює прозорість, дає змогу розглядати її як якість цієї системи. І ще одна актуальна тема — операціональність системи, у зв'язку з якою швидкість стає підставою влади. Поль Віріліо (засновник «дромології» — науки про швидкість) у книзі «Швидкість і політика» показує, що територіями, на яких розігруватимуться всі найважливіші події, є екран телевізора і дисплей комп'ютера, оскільки там операціональність і прозорість системи немовби є очевидними. Поль Віріліо розглядає засоби масової інформації як частину військово-інформаційного потенціалу, Ж. Бодрійяр аналізує їх з точки зору політики. Їх різні підходи (стратегічний в одного і психоаналітичний в іншого) підкреслюють проте значущість засобів масової комунікації для управління.

Такий стан справ дозволяє говорити про руйнування архетипики управління і становлення архетипики контролю.

Література

1. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. — СПб., 1995.
2. Тард Г. Социальные законы. Личное творчество среди законов природы и общества / Г. Тард. — СПб., 1906.
3. Джеймисон Ф. Постмодернизм и общество потребления [электрон. ресурс] / Ф. Джеймисон // Логос, 2000. — № 4.
4. Бодрийяр Ж. Общество потребления / Жан Бодрийяр. — М. : Республика; Культурная революция, 2006.
5. Рыклин М. Деконструкция и деструкция. Беседы с философами / М. Рыклин. — М., 2002.

Тетяна БУТИРСЬКА

АРХЕТИПІЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

Актуальність. При розгляді сутності держави принциповими є теоретичні уявлення про державу. Основу штучних теорій держави складає певна початкова передумова — аксіома, з якої виходять поняття держави. Проте початкове посилання породжує і нерозв'язні суперечності державотворення на основі такої теорії — аномалії держави. Так, наприклад, у договірній теорії держави Т. Гоббса договір виникає між громадянами, повноваження яких повністю припиняються з моменту обрання влади. Тим самим виникає аномалія, бо якщо влада є недієздатною, то як може існувати держава? Цю аномалію договірної теорії намагається подолати Ж.Ж. Руссо: у нього договір виникає між громадянами і владою. Але на місці однієї аномалії постає інша, оскільки тепер неясно, звідки ж береться влада.

Штучні (аксіоматичні) теорії держави виникають як технічні, покликані вирішувати певні завдання (смисл яких відображають початкові аксіоми). Призначені спочатку для забезпечення завдань технічного плану, вони не відповідають потребам повноти обґрунтування.

При втіленні держави її стан випливає з нормативних установок, що задають параметри цього стану. Такі визначальні установки, або доктрини, традиційно складають зміст Конституції держави. Державотворення здійснюється на основі цих конституційних положень. Сучасна наука державотворення розглядає ці положення як статичні й незмінні — догмати. Проте варто розуміти, що ці положення відповідають дійсності лише з тим або іншим ступенем наближення і фактично відбивають той рівень пізнання буття держави, який існував на момент розробки цих доктрин. Зміна стану держави, що відбувається в тому числі й під дією реалізації цих доктрин, призводить до того, що реальність і доктрина усе далі розходяться одна з одною, — і, нарешті, настає момент, коли така розбіжність стає критичною. Ступінь відповідності таких догматів реальності держави визначає стійкість держави — криза фіксує факт розбіжності реальності та втілення держави.

Визначальним питанням при цьому є питання відповідності — що й чому має відповідати: можливість буття втіленню держави чи, навпаки, — втілення держави йде в контексті можливості буття? Залежно від позиції в цьому питанні розрізняються «природна» і «штучна» теорії втілення держави — державотворення. «Штучна» держава — це підпорядкування реальності буття встановленим нормативам. «Природна» держава — це приведення предикатів держави у відповідність до можливості буття.

У природній теорії походження держави параметри держави як природного об'єкта приводяться у відповідність до реальності, а отже, конституційні положення повинні бути відображенням сутності держави — тільки в цьому разі вони набувають характеру доктрини. Але навіть природна теорія держави — це теорія, яка має загальний характер. Тобто, для того щоб її розкрити та втілити у реальність, потрібні певні характеристики відображення її стану. Тому обрана в статті тема дослідження є актуальною.

БУТИРСЬКА Тетяна Олександрівна,
доктор наук з державного управління, доцент кафедри філософії та соціальних наук Кримського державного університету, м. Ялта.

Анотація: *у статті розглядаються архетипічні основи держави: топологія, аксіологія, динаміка, енергетика, інфраструктура, які розкривають сутність природної теорії держави та сприяють втіленню цієї теорії у реальність державного буття.*

Ключові слова: *держава, природна теорія, топологія, аксіологія, інфраструктура.*

BUTYRSKAYA T.O.

Annotation: *the following archetypes of state's current condition are considered in the article: topology, axiology, dynamics, energy, and infrastructure. These characteristics show the essence of the natural theory of a state and serve for the implementation of the natural theory of a state into reality.*

Keywords: *state, natural theory, topology, axiology, infrastructure.*

УДК 321.01

Ступінь вивчення проблеми. Елементи природної теорії держави розглядаються в роботах античних філософів Демокрита «Малий світоустрій» й Аристотеля «Політика», а також у праці видатного німецького філософа Г.В.Ф. Гегеля «Філософія духу». Але в жодній з них не зазначено систему характеристик, які повинні відображати стан держави, до того ж сутнісних, тобто притаманних кожній державі світу. Таким чином, сьогодні не можна констатувати, що наявні поняття держави повністю розкривають її сутність. Оскільки зміст поняття держави є визначальним при формуванні методології державотворення і державного управління, в цій статті уточнюються характеристики, які розкривають сутність цього поняття. Основою розгляду слугує природна теорія держави.

Виклад основного матеріалу. Втілення теорії природної держави як реалізація природного права на державне буття відбувається в дискурсі поєднання «фізичного» і «метафізичного» аспектів буття: воно здійснюється шляхом зведення всієї різноманітності державних явищ і подій до певного набору понять, що розкривають природне єство держави і визначають зміст державотворення. При цьому кожне поняття можна розглядати і використовувати як категорію, воно може слугувати основою деякої моделі. Потенційна різноманітність категорій є відображенням природної багатовимірності держави й, у свою чергу, задає багатовимірність втілення держави. У теорії природної держави ці субстанціальні поняття складають фундамент втілення держави. При цьому самі субстанції реалізуються через моделі, категорії, поняття, атрибути і модуси. Загальне правило утворення будь-яких субстанціальних понять визначає, що субстанції держави — «топологія», «енергетика», «діяльність», «динаміка», «аксіологія» — є вихідною основою для визначення власних категорій, модусів і атрибутів. Проте це правило не допускає інверсії, не діє у зворотному напрямі, що означає цілковиту неможливість визначення субстанції «зсередини» від категорій, атрибутів і модусів. Тобто визначальною властивістю згаданих субстанцій держави є те, що стосовно своїх категорій, атрибутів і модусів вони відіграють роль зовнішньої визначеності якості, а не навпаки. Розглянемо це докладніше.

Топологія держави розкривається в таких категоріях, поняттях, атрибутах і модусах, як локальність і спільність, центр і периферія, внутрішнє і зовнішнє, ландшафт, територія, інфраструктура, близькість і віддаленість, відносини, житло і простір, порожнеча і наповненість, кордон, взаємодія, стабільність, соціальна зв'язність, соціум, групи й індивіди, замкнутість і відкритість.

Діяльність: заощадження і витрати, результат, брак і надлишок, обмін і дарування, збирання і роздавання, володіння і приналежність.

Енергетика держави: енергія й ентропія, інформація і знання, сила і слабкість, напруженість, синергія, потенціал, поява і зникнення.

Динаміка держави: концентрація, втілення, траєкторія, стан, варіабельність й інваріантність, проекція, відновлювальна здатність території, перспектива, розвиток, фазовий перехід, трансформація, стійкість.

Самостійну роль відіграє аксіологія державного буття — якісність, взаємобуття держави й індивіда, самодостатність людини в державі, відчуття енергетики держави, співвідношення загальноприйнятого та особистого, відповідність просторів особистості та держави, відмінність, різноманітність, здоров'я, специфічне, унікальне, міра, відповідність, брак і перенасичення, своє і чуже, справжнє й уявне, ієрархія і рівність, панування і підкорення, більшість і меншість, домінування, відчуження, витіснення, придушення, дискримінація, агресія, насильство, захоплення, знищення, поміркованість і надмірність, етика.

Частини субстанціального цілого — категорії, модуси й атрибути — не є для нього вихідною і первинною данністю. Навпаки, їх виникнення, структурне відособлення і функціональна спеціалізація повинні бути обумовлені деякими властивостями цілого, яке дається частинам наперед, а не згодом. При цьому субстанція виступає як першопричина структурної диференціації і функціональної організації, які проявля-

ються у властивостях цілого, а не його частин, узятих окремо. Тому не будь-який процес держави, не будь-який атрибут має субстанціальну природу — інші виконують протилежну роль і зумовлюють патологію держави.

Патології держави: дисонанс, підміна, втрата сенсу, збитковість, дисгармонія, неповноцінність, маріонетковість, імітація, природна рента, приватизація, розрив єдності, перекрученість відносин, змінені стани свідомості, фізичні аномалії, конфлікт, стрес, криза, шок, девіантна поведінка, руйнування, катастрофа, розпад. Причому для патології держави характерним є саме зворотний процес — вона формується як сумарний результат своїх проявів.

У свою чергу, визначеність якості субстанцій держави також формується ззовні, шляхом співвідношення із зовнішніми реаліями — єством держави. Тому розгляд держави як інституту тієї або іншої системи виключає можливість «динаміки», «топології», «енергетики», «аксіології», «діяльності» держави, оскільки в цьому разі держава сама виступає як атрибут. Саме такий підхід до держави (як до атрибуту) містить у собі перекрученість відносин, яка є формуючим атрибутом патології держави. Із загального правила утворення субстанціальних понять випливає, що субстанціальні категорії, поняття, атрибути і модуси набувають державної спрямованості лише в тому разі, якщо вони виступають представниками державних субстанцій, а не самі по собі, тобто у разі дії принципу «частина замість цілого — pars pro toto». Утілення теорії природної держави визначається реалізацією категорій і моделей, що виходять за межі традиційних уявлень. Саме вони є характеристичними, такими, що формують новий стан держави, а їх втілення складає зміст фазового переходу. При цьому субстанціальне наповнення держави відбувається паралельно, категорії субстанцій взаємодіють одна з одною.

У теорії природної держави, що має своїм змістом людське буття, відбувається поєднання цілей індивіда і держави. Тим самим змінюються зміст і схема відносин. Дослідження із соціальної психології [1] доводять, що коли відносини в колективі опосередковуються змістом спільної суспільно-ціннісної діяльності, діють інші схеми поведінки, ніж у соціальній групі, де цілі є роз'єднаними (конкурентними). Визначальною закономірністю поведінки таких ціннісно-опосередкованих колективів є поведінка індивіда в колективній діяльності, інакше кажучи, «громадянське самовизначення». Для громадянського самовизначення є характерним вибіркове ставлення громадян до будь-яких впливів, у тому числі й до впливу засобів масової інформації, політичних гасел, чуток, колективів громадянського суспільства, які оцінюються, приймаються або відкидаються залежно від того, чи відповідають вони завданням, цілям, цінностям, що утворюють зміст значущої діяльності держави. При цьому громадянське самовизначення є протилежним як конформності (угодовству), так і негативізму, незалежності, відмові від колективної діяльності (індивідуалізму), на основі яких будуються відносини в механістичних моделях держави. По суті, відмінність між штучними (механістичними) теоріями зводиться до тієї або іншої інтерпретації типу відносин, що задається, але не до вибору цілей, завдань і методів державотворення, розуміння сутності держави, з якими ці теорії мають досить віддалений зв'язок.

При громадянському самовизначенні особистість знаходить свободу як усвідомлення необхідності діяти відповідно до орієнтації на природне право державного буття. Оскільки цілі індивіда і держави співвідносяться, то визначальним чинником поведінки індивіда стає слідування ідеалам держави, її цілям і цінностям, що збігаються з життєвими цінностями людини, вибіркове й опосередковане ставлення до будь-яких соціальних впливів. Державне самовизначення є формоутворюючим началом державного соціуму. Причому соціуму, характеристичною рисою якого є згуртованість, цю соціальну згуртованість забезпечує ціннісно-орієнтаційна єдність держави і її громадян на основі природного права на державне буття. Структура відносин у природній державі є проекцією природних співвідношень на простір

буття. Відповідно, відносини в державі підкоряються тим самим закономірностям відносин форми і змісту, що й різні етапи розвитку матерії. Критеріїв структуризації головним чином два: наявність/відсутність опосередкування міжособистісних відносин змістом колективної діяльності (таким чином сім'я відокремлюється від виробничого колективу) і державна значущість групової діяльності (таким чином творчі групи вирізняються серед інших). Різні групи держави об'єктивно мають більші чи менші відмінності стосовно державної діяльності.

Взаємозв'язок рівнів забезпечується реалізацією природного права на державне буття на кожному рівні. Усі моменти протиріч є штучними, вони створені штучним поділом відносин. Топологія показує, що кожен вільно може бути присутнім на всіх трьох рівнях — державному, соціальному, індивідуальному (не порушуючи при цьому співвідношення рівнів). У просторі держави для цього немає жодних перешкод, якщо тільки ті не створюються штучно.

В існуючих теоріях держави соціум розглядається як система взаємозв'язаних індивідів, зв'язки між якими опосередковуються міжособистісними відносинами: побутовими, виробничими, ринковими, ситуативними та ін. Тобто всі відносини (суб'єкт-суб'єктні, об'єкт-суб'єктні) уявляються як відносини одного рівня — як «пласка» структура. При цьому характер зв'язків є заданим і незмінним, тобто система існує як статична. Відносини в такому соціумі визначаються діалектичною парою «конформіст-нонконформіст»; зміна фіксованого характеру зв'язків (тобто зміна якості системи — розвиток) призводить до руйнування соціуму і відповідної моделі держави. У результаті за «плаской» структурі зміна моделей держави є зміною типу відносин: замість феодальних — капіталістичні, замість капіталістичних — соціалістичні, замість соціалістичних — комуністичні тощо. У разі, коли йдеться про композицію держави, відносини компонентів є тектонікою, тобто, крім взаємного зв'язку, формування відносин відбувається також навколо смислового центру — держави. Поява в цій композиції нового зв'язку відповідає появі нової комунікації. Будь-яка форма комунікації має своїм наслідком зростання ступеня злагоди (впорядкованості) у державі [2].

Співвіднесення позицій держави і громадян держави докорінним чином змінює сутність соціальних відносин і параметри колективної діяльності. Тобто, на відміну від фіксованого характеру відносин у штучних моделях держави, в теорії природної держави підґрунтям відносин слугує сутність взаємодії громадянина і держави, а відносини в державі є такими, що формуються й опосередковуються цілями і результатами спільної діяльності. Таким чином, у цій концепції соціальні відносини розвиваються, і їх розвиток обумовлює розвиток держави. Ідея відносин виступає причиною діяльності людини і держави. Тектоніка відносин формується в прагненні до корисного результату спільної (колективної) діяльності держави, суспільства індивідів. Така структура не задається і не фіксується, як у стратифікаційних моделях, а є вільною.

Інакше кажучи, в державі діють різні рівні інтересів — державні, колективні, особисті (індивідуальні), відповідно до яких організовуються процеси діяльності та її результати. Тобто, слід розрізняти процеси і результати державної діяльності, колективної (соціальної) діяльності та індивідуальної діяльності. Відповідно змінюється значущість тих або інших результатів для певного рівня. Так, для окремих груп соціального рівня отримання прибутку є визначальним інтересом діяльності, тоді як стосовно рівня держави така діяльність не становить інтересу, оскільки держава сама є генератором цього прибутку. Для інших груп інтерес становить реалізація проектів, які забезпечують умови людського існування, що вже становить інтерес для держави, оскільки відповідає онтологічному принципу світобудови і, таким чином, реалізації функцій держави. Разом з тим, на відміну від реалізації цього колективного інтересу, спектр інтересів держави є дещо ширшим, і реалізація колективного проекту, що забезпечує умови людського існування, має бути пов'язана із збереженням

середовища людського існування. Тим самим реалізація інтересів першого і другого рівнів на рівні держави координується і співвідноситься з державними інтересами, що випливають з функцій держави.

У традиційній соціальній стратифікації кожен стратифікаційний рівень задає ліміти (обмеження) можливостей як для цього рівня, так і для інших: олігархи — для суспільства, демократія — для олігархів, тиранія — для тих й інших. Відповідно, відносини формуються як лімітування можливостей тієї або іншої страти, а розвиток держави розглядається як подолання цих обмежень. Способом підтримки такого порядку відносин є норма. У топології природної держави питання лімітування можливостей тієї або іншої страти соціуму не стоїть — стоїть питання відповідності діяльності індивіда тому або іншому рівню відносин у державі: державному, соціальному, індивідуальному. Як показує Н.А. Шматко, «Соціальна топологія є, по-перше, вивченням інваріантних соціальних властивостей у змінюваному просторі багатомірного статистичного розподілу активних властивостей індивідуальних і колективних агентів. По-друге, вона являє собою структуру, де ці властивості виявляються в їхній сукупності» [3]. У цьому контексті виявляється неадекватність поширених сьогодні уявлень про те, що «держава — це я», що свідчать про невідповідність психології індивіда, який займає державну посаду, державній психології. Держава — це не «я», це — рівень відносин, це інший рівень мислення, розуміння, діяльності. Мислення, розуміння, діяльність індивіда можуть відповідати тому або іншому рівню — А, Б або В, але це — питання громадянського самовизначення індивіда. Зі сказаного стає очевидним, що топологія відносин природної держави має більш загальний, більш широкий спектр відносин, ніж традиційна стратифікація, і відкриває ширший простір можливостей, оскільки в ній долаються стратифікаційні обмеження. Трансформація структури відносин від фіксованої до вільної визначає зміну парадигми «суспільного ладу» на парадигму державного формоутворення.

Тим самим державні відносини є співвідносними з особистими і суспільними, але не зводяться до них. Відповідно, і діяльнісна форма реалізації цих відносин є співвідносною, але не зводиться до якогось одного типу відносин. Як у природі забезпечення природних потреб людини реалізується внаслідок її діяльності, так і в державі реалізація природних прав на державне буття є результатом колективної діяльності соціуму. У цьому контексті діяльнісна природа держави втілюється в різних формах діяльності як за видами діяльності, так і за формами організації. При цьому колективна діяльність має набагато ширший спектр утілення, набагато ширший спектр результатів, тобто містить у собі набагато більший потенціал розвитку держави і людини, ніж індивідуальне буття людської істоти. У державі ці форми реалізації діяльності взаємодоповнюють одна одну й організовуються в контексті природних прав на державне буття. Колективна діяльність є способом реалізації функцій держави і виражається в різних державних функціях: воєнній, стратегічній, науковій, управлінській, господарській та інших, що становлять предмет колективної діяльності держави. Результати такої предметної діяльності в контексті її координації визначають стан держави. Координація колективної діяльності на досягнення певного результату являє собою зміст державного управління. Причому всі державні види діяльності стосовно держави, функцій держави виступають як допоміжні — породжені існуванням держави, вони забезпечують її існування.

Колективна діяльність своєю основою має природу впорядковування відносин суб'єктів діяльності. Кожен вид діяльності має власну структуру впорядковування, в процесі діяльності генерує свій потік інформації і, таким чином, задіює ресурси держави для здійснення цього виду діяльності. При цьому якість та обсяг цієї інформації, обсяг задіяних ресурсів сприяє або збільшенню, або зниженню енергетики держави.

Наприклад, нині головним генератором інформації є економічна сфера. Обсяг інформації, що генерується економічною сферою, суттєво перевищує обсяг інформації, що генерується іншими сферами буття: культурою, наукою та ін.,

придушує їх, практично повністю пригнічує психіку і природні потреби людини. Звідси створюється ілюзія першості економіки серед усіх сфер діяльності й орієнтування індивіда на економічні процеси — «людина економічна». При цьому основу економічної інформації складають проблемні питання: збут того або іншого продукту, внутрішньоекономічні проблеми, тобто окремі проблеми редукуються на все суспільство і державу. Таке масове редукування проблемної інформації призводить до формування проблемної ситуації в соціумі й державі і тримає суспільство й державу в постійному страху за «стан економіки». Тим самим, основні ресурсні забезпечення: матеріальне, нормативне, грошове та ін. — виявляються задіяними саме в економічній сфері, а функціонування держави розглядається як «соціально-економічне».

Справа в тому, що в межах штучних економічних теорій господарські відносини зводяться до діалектичної пари «ринок — неринок», «соціалізм — капіталізм», «прибуток — збиток», «власник — пролетар» тощо, з яких як діючий (той, що превалює) вибирається лише один елемент пари. Очевидно, що практика (і теорія) господарювання лише тією мірою відповідають розвитку держави, якою вони співвідносяться із закономірностями розвитку матерії.

Подібне співвідношення визначається проекцією «еволюційних сходів» у простір господарських завдань і відносин. Різні рівні розвитку матерії визначають різний зміст господарської діяльності на різних рівнях — різні функції господарської діяльності. Таким чином, у топології природної держави економічна діяльність має подвійний зміст: це господарська діяльність держави і господарська діяльність у державі.

Економічна діяльність держави (перший рівень) пов'язана з реалізацією природних прав на державне буття і, тим самим, з відтворенням розумної форми матерії. Економічна діяльність у державі (другий рівень) є міжособовими відносинами індивідів щодо забезпечення індивідуальної життєдіяльності.

Обидва рівні економіки є взаємозв'язаними, але не зводяться один до одного. Якщо визначальні принципи забезпечення відтворення формуються на першому рівні, то його матеріалізація відбувається на другому. Таким чином, ми говоримо, що в умовах обмеженості природних ресурсів, використання яких лежить в основі економічних моделей другого рівня, розвиток України стає можливим лише в контексті переходу до економічних теорій першого рівня.

Перехід до теорій першого рівня пов'язаний з пошуком шляхів використання інших джерел енергії для життєзабезпечення людини, соціуму і держави, ніж використовувані теоріями другого рівня. Інакше кажучи, вони зумовлюють якісний перехід держави на нові фізичні принципи життєзабезпечення. У межах теорії штучної держави такий перехід є неможливим — він вимагає ломки існуючої моделі і створення на її місці нової (вирішення діалектичної суперечності). Для того, щоб ця нова модель була успішною, вона має бути детально розроблена, що в межах існуючого опису не є можливим. У контексті теорії природної держави процес переходу є природним — нове «виростає» із старого еволюційним (логіко-філософським) шляхом, руйнування не потрібне — наявне не суперечить майбутньому, а є базою для нього.

У цій топології інтегруючим принципом різних рівнів економіки є реалізація природного права на державне буття. Саме в цьому контексті спочатку існує діяльність людини — як спосіб забезпечення існування. І лише згодом виникає потреба обміну продуктами і речами як спосіб розширення простору можливостей буття. При цьому для кожного рівня є характерними власні принципи організації економічної діяльності: на першому рівні це впорядкування, на другому — самоорганізація (ринок). Формою поєднання організаційних структур економічної діяльності різних рівнів і типів є кластером [4]. Організуючим стрижнем кластера є програми розвитку економіки держави, а приватні й групові господарські одиниці вільно групуються

(організовуються) навколо цих програм і преференцій, що надаються державою в межах цих програм. Надходження грошей в економіку здійснюється через такі державні програми, як наукові, виробничі, соціальні. Тим самим держава забезпечує умови грошового обігу на основі програм державного розвитку. Основу такого механізму складає «проектне фінансування», яке все ширше використовується у фінансовій практиці [5]. Так само і природні ресурси як невідчужувана власність держави надходять у приватну економіку через механізм державних програм.

Топологія держави реалізується через категорію «інфраструктури». Інфраструктура держави є однією з умов самовідтворювання держави; руйнування інфраструктури — продовольчої, енергетичної, промислової, житлової, комунікаційної тощо — є чи не найсерйознішим проявом патології держави. Формування інфраструктури являє собою один з головних моментів державотворення — стабільне функціонування держави можливе тільки за стабільної інфраструктури. Від її якості залежать і енергетика держави, і її динаміка, і якість життя в державі. Зміст інфраструктури формується як взаємодоповнення природного і штучного її елементів. Матеріалізація, втілення держави відбувається в певному територіальному просторі.

Територія, ландшафт, географічне середовище визначають собою вміст природної інфраструктури держави. У сучасних умовах територіальний розвиток можливий не стільки в кількісному вираженні (територія держави обмежується кордонами), скільки якісно — якість територіального простору як середовища буття соціуму. Якість території буття соціуму визначається рівнем її пристосування до життєдіяльності — рівнем створюваної штучної інфраструктури держави. Уже через це територія є рівним носієм держави, і стан території визначає собою потенціал держави, бо в умовах руйнування території, втрати нею здатності до самовідтворення державне буття стає неможливим. Тим самим здатність території до самовідтворення, відновлювальна здатність природи є таким само елементом самовідтворення держави, як і самовідтворення соціуму і людини. У дослідженнях Л.М. Гумільова показано, що ландшафт зумовлює сутність і форму життєдіяльності [6], і тим самим виступає чинником, що впливає на втілення державності.

Відновлювальна здатність природи — це визначальний потенціал державного розвитку. Втрата відновлювальної здатності є проявом того факту, що процес втілення держави не відповідає природному розвитку. Сказане дозволяє зробити висновок про те, що державотворення повинне інтерпретуватися через виявлення чинників відповідності господарського і соціального розвитку з відновлювальною здатністю території держави.

У колишній системі територіальна організація держави розглядалася як механізм і здійснювалася відповідно до економічних процесів — концентрації виробництва, а отже, місць розселення, інфраструктури держави. У результаті цього окремі території України виявилися економічно переобтяженими (при тому, що заходи щодо збереження і посилення відновлювальної здатності територій не здійснювалися), багато в чому втратили свої властивості із забезпечення життєдіяльності людини і соціуму. Типовими прикладами є Чорнобильська зона, Донбас, Кривбас, Дніпродзержинськ, Крим (у першу чергу степове і південне узбережжя) та інші регіони, відновлювальні здатності яких виявилися переобтяженими внаслідок безгосподарної діяльності держави. Прикладом забезпечення відновлювальної здатності території є впровадження Ф.Моргуном у Полтавській області безвідвальної оранки [7].

На жаль, сьогодні взагалі будь-яка діяльність по територіальному збереженню і розвитку в Україні не проводиться — діє підхід до території і середовища як до джерела прибутку і самоствердження індивідів. У концепції природної держави територія як один з визначальних елементів природного права на державне буття — простір, в якому реалізується це саме буття, має ті ж самі права на збереження і розвиток своїх можливостей. Визначальним принципом територіального облаштування стає забезпечення відновлювальної здатності території. Ця здатність території визначає

такий конституційний принцип, як невідчужуваність природного державного багатства. Суспільство й індивіди є лише користувачами відновлених природних багатств держави, зокрема територіальних, у межах відновлювальної здатності території. Тим самим природні об'єкти держави не входять у сферу приватної власності, але в межах відновлювальної здатності можуть бути об'єктами приватного користування.

Традиційно впорядковування в державі будувалося як дотримання норми. Поняття норми формується в межах певної ідеологічної системи, задається як певна аксіома, привнесена в людське буття ззовні. При цьому норма виводиться не стільки з реальних відносин, скільки з ідеологічних уявлень. Таким чином, норма завжди визначалася через належне — примушування владою людини. Саме внаслідок того, що ідеологічна норма часто містить у собі інші змісти, ніж людське буття, інститути реалізації норми — судова і бюрократична системи держави — виступали інструментом руйнування людського буття шляхом підміни змістів реального буття ідеологічною нормою. У теорії природної держави зміст норми визначається забезпеченням природного права на державне буття. Норма є похідною від цього права, і в разі невідповідності заміні підлягає норма, а не право. У контексті цих уявлень норму розуміють як «міру» — міру відповідності природному праву, як певну визначеність, постійність і стійкість якостей буття людини [8]. Тим самим не державна норма стає визначальною категорією людського буття, а людське буття стає визначальною категорією державної норми.

Сказане є принциповою відмінністю від діючих концепцій держави: у сучасних моделях держави «норма» є похідною від ситуації — економічної, політичної, а буття людське задається цією нормою. Тобто людина розглядається як засіб для досягнення мети — економічної, соціальної, політичної. У цьому контексті Ю. Хабермас констатує, що держава і корпоративні інститути сформували певний тип технічної раціональності, яка виділяється з ритму повсякденних людських турбот. У результаті ці нав'язані бюрократією, державою і корпораціями імперативи підмінили, обмежили або перекрутили повсякденне життя людей [9]. У таких механістичних моделях держави штучно задана норма визначає штучне (механістичне) буття людини. І зійти з цієї орбіти стає дедалі важче — трансформація можлива тільки шляхом руйнування старого. Тим самим відбувається трансформація «влади норми» у «владу права», внаслідок чого нормування набуває смислового змісту. Державне право формується композиційно, тобто отримує смисловий центр, з якого виводяться нормативні акти. Так само як втілення держави має композиційним центром природну форму держави, так і втілюване в державі право має композиційним (смисловим) центром право природне. Тим самим штучне право стає опосередкуванням природних прав людини в реальність. При цьому обидва начала: і нормативне, і смислове — мають спільну природу впорядковування відносин: одне є формальним, інше неформальним. Поєднання цих двох упорядковуючих начал посилює організаційний ефект держави, підвищує її стабільність.

Основою цього категоріального втілення держави слугує принцип мінімального забезпечення — держава стає повноцінною ще до того, як усі її субстанції отримають остаточне оформлення і декларативний стан. Категорії, поняття субстанцій держави містять не лише гносеологічне навантаження, але в прихованому вигляді містять деякі онтологічні моделі, схеми й образи. Тим самим вони виступають не лише як інструментальні модуси державотворення, а задають ту або іншу онтологію держави. Тобто вже сам процес реалізації категорій державотворення сприяє стабілізації і консолідації держави. Утрата змісту втілюваних категорій порушує онтологію держави і дестабілізує її стан.

Утілення теорії природної держави знімає більшість проблем державності, які в межах традиційних підходів є принципово невирішуваними. При цьому через усунення діалектичної конфліктності така концепція є менш суперечливою, менш конфліктною, а отже, стабільнішою концепцією державотворення. Теорія природної

держави вбирає в себе, формує безліч моделей, категорій, понять, які, маючи вищий потенціал ніж наявні, не вписуються в існуючу структуру уявлень про державу і не використовуються. У теорії природної держави потенціал цих моделей реалізується і підсилюється поєднанням з потенціалом інших моделей. Таким чином, спектр моделей, категорій, понять, атрибутів і принципів теорій природної держави є значно ширшим, ніж у традиційних теорій держави. Розширюючи спектр моделей, категорій, понять, теорія природної держави розширює простір можливостей держави і людини в ній, і тим самим долає обмеження традиційних теорій держави.

Висновки

Ще з часів античності зміст держави розглядався в контексті форм правління. Ці поняття сформували замкнуте коло уявлень про державотворення — аж до теперішнього часу державотворення розглядається в контексті «демократичного», «олігархічного» й інших типів держави, що визначаються відповідно до положень античності. Такий обмежений і незмінний набір категорій, що визначають державу, мимоволі обмежує можливості як держави, так і людини в ній. Теорія природної держави долає це замкнуте коло уявлень про державу та з очевидністю показує, що потенціал держави є безмежним, а її розвиток визначається темпами пізнання сутнісних характеристик держави і ступенем їх утілення в реальність.

Визначено ключові субстанції держави: «топологія», «діяльність», «динаміка», «енергетика», «аксіологія», «патологія», які є вихідною основою для визначення власних категорій, модусів і атрибутів.

Розкрито топологію держави у наступних категоріях: локальність і спільність, центр і периферія, внутрішнє і зовнішнє, ландшафт, територія, інфраструктура, замкнутість і відкритість.

Також у статті більш досконало охарактеризовано такі поняття, як діяльність, динаміка, енергетика, патологія держави, аксіологія державного буття.

Доведено, що топологія держави реалізується через категорію інфраструктури. Інфраструктура держави є однією з умов самовідтворення держави; руйнування будь-якої інфраструктури є найбільш серйозним проявом патології держави. Формування інфраструктури є одним з головних моментів державотворення — стабільне функціонування держави є можливим лише при стабільній інфраструктурі. Саме від її якості залежить і енергетика держави, і її динаміка, і якість життя в державі.

Література

1. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / А.В. Петровский. — М. : Политиздат, 1982.

2. Наумова Н.Ф. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения / Н.Ф. Наумова. — М. : Наука, 1988.

3. Шматко Н.А. Плюрализация социального порядка и социальная топология / Н.А. Шматко // Социол. исслед. — 2001. — № 9.

4. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации : Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры : украинский контекст / С.И. Соколенко. — К. : Логос, 2002.

5. Международная конвергенция расчётов собственного капитала и требований к собственному капиталу / Базельский комитет по банковскому надзору. — Базель, 2004.

6. Гумилев Л.Н. Этносфера: история людей и история природы / Л.Н. Гумилев. — М. : Экопрос, 1993.

7. Моргун Ф.Г. Почвозащитное земледелие / Моргун Ф.Г., Шикула А.Г., Тарарико Л.Г. — К. : Урожай, 1988.

8. Нерсесянц В.С. Философия права / В.С. Нерсесянц. — М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1997.

9. Habermas J. Theory communicative action / J. Habermas; trans. T. McCarthy. — Boston : Beacon Press, 1987.

ГОЛУБЧИК Ганна Данилівна,
кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, соціології державного управління Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Дніпропетровськ.

Анотація: *доведена необхідність урахування механізмів компенсації відсутності національної держави в ретроспективних державно-управлінських студіях. Розглянуто методологічні настанови дослідження ролі українських шляхетсько-дворянських родів як прикладу такої компенсації в соціокультурному розвитку українського народу за доби бездержавності.*

Ключові слова: *державне (публічне) управління, доба національної бездержавності, історія державного управління, методи дослідження, національний нобілітет (національна еліта), соціальне управління.*

УДК (351)(321)+323.31 (167)(093)(477)

Ганна ГОЛУБЧИК

РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ШЛЯХЕТСЬКО-ДВОРЯНСЬКИХ РОДІВ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА ДОБИ БЕЗДЕРЖАВНОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Однією з визначних ознак людської цивілізації є традиція спрямування погляду в минуле, звернення до «історії» (чи то до історичних сюжетів, фактів, подій, процесів, постатей; інколи — до міфів, штампів, стереотипів, маніпуляцій тощо) як до беззаперечного спільного досвіду у пошуках причинно-наслідкових та еволюційних зв'язків, а також аргументів, прецедентів й ілюстрацій; апеляція до минулого (традиції) як до авторитетного й безпристрасного експерта з безлічі питань сьогодення. Такими зверненнями рясніють суспільні науки і теорії, суспільно-політична практика, педагогіка, сучасна художня творчість, медійний простір і буденна свідомість тощо. Призначення історичних розвідок в різних галузях науки загалом розкриває синонімічний ряд: «історичний метод наукових досліджень — генетичний метод наукових досліджень». У цьому сенсі «історія» сприймається як практичний досвід і має додаткове смислове навантаження «ресурсу».

Тому й державне управління, поставши як академічна наука, звертається до історії державного (публічного) управління — світової і вітчизняної. Дисциплінарний статус цього розділу науки закріплено у формулі спеціальності 25.00.01 «Теорія і історія державного управління» як «…дослідження соціальних та історичних джерел виникнення…, закономірностей та тенденцій розвитку» «державотворчих процесів і систем державного управління» [8]. Ці настанови реалізуються через відповідні напрями досліджень:

а) вивчення історії управлінської думки, тобто інтелектуального надбання («еволюція теорії, філософії та методології державного управління»);

б) історико-аналітичні й генетичні дослідження («соціальні, економічні, культурні, історичні та інші джерела виникнення державного управління»);

в) дослідження фактичного (практичного) управлінського й державно-будівничого досвіду («національні традиції та вітчизняний досвід розбудови системи державного управління») [8].

Актуальність дослідження. Утім, наскільки «історія» у цьому разі є справжнім методом державноуправінської науки, а не ухилом в бік схоластичної традиції, а відтак — збіркою прикладів, зразків, «штампів», певною хрестоматією з визначеним набором сюжетів і розповсюджених цитат? Інакше кажучи, збагачує цей метод управлінську науку чи лише робить розлогішими відповідні наукові, науково-кваліфікаційні й освітньо-кваліфікаційні галузеві тексти? Сьогодення національного державного будівництва й актуальні вітчизняні політичні реалії яскраво свідчать про важливість професійного підходу до історичної інформації, коректного й сумлінного використання історичної пам'яті як управлінського ресурсу [5]. Перервність же національної державної традиції (як часова, так і просторова) ставить на порядок денний методології державно-управлінської науки питання прагматичного сенсу подібного штибу досліджень, а відтак, — дослідження механізмів і шляхів передачі історичного досвіду та його сучасних інтерпретацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рефлексія перервності національної державності в сучасній науці державного управління відбувається принаймні у двох площинах. Це, по-перше, урахування державного дисконтинуітету при вивченні загальних тенденції державного будівництва [9] й, по-друге, дослідження вітчизняних адміністративних традицій в окремих галузях і сферах діяльності, зокрема, — в політико-управлінській сфері [7; 12], судочинстві, військовій справі і цивільному захисті [13; 14], економіці й управлінні фінансами [10], культурі, освіті [11], розвитку бібліотечної справи [4], мистецтві [15].

Зауважимо, що другий напрям досліджень представлений великим тематичним й часово-просторовим розмаїттям, адже, вивчаючи ті або інші проблеми, явища, процеси, методи, інституції та системи державного управління, науковці приділяють увагу й історичним аспектам досліджуваних питань. Результати цих досліджень відбиваються в окремих наукових публікаціях на сторінках фахової періодики та у відповідних розділах дисертацій на здобуття наукових ступенів у галузі науки державного управління. Серед загальних висновків таких розвідок, серед іншого, зазвичай знаходимо й різноманітні варіанти періодизації розвитку управління тією чи іншою сферою; на нашу думку, такі результати (прямо чи непрямо) відбивають усвідомлення й урахування перервності національної державної традиції сучасною державноуправлінською наукою.

Визначення невирішених раніше завдань загальної проблеми. Утім, окремих досліджень присвячених феномену перервності національної державної традиції й, що важливо, — відповідним «компенсаторним» механізмам, чинникам збереження і розвитку нації попри відсутність національної держави, в галузі науки державного управління наразі не представлено. Ба більше, зазначений напрям досліджень ризикував би наразитися на певну дисциплінарну критику, наприклад будучи заявленим в якості теми дисертаційного дослідження. Утім, на нашу думку, без подібних досліджень уявлення про історію вітчизняного державного (публічного) управління є неповними. Тож, піднята нами тема є не «випробовуванням на міцність» над- або міждисциплінарного статусу державного управління як галузі науки, а необхідним пунктом у розвитку цієї науки.

Мета дослідження полягає у збагаченні методологічної палітри історико-теоретичної компоненти науки про управління, визначенні національно-історичного аспекту у співвідношенні державного і суспільного в управлінні, збагаченні підходів до вивчення історії вітчизняного державотворення.

Виклад основного матеріалу. Названі вище особливості українського історичного процесу зробили носієм і транслятором української культури не стільки державні інституції (національна школа, університети, наукові товариства, легальні громадські об'єднання), скільки дворянські «гнізда», старшинсько-шляхетські й інтелігентські династії [6, с. 34—35]. Відтак, у вітчизняній історії рід постає як система, що продукує, зберігає й передає культурні цінності нації. Інтерес до специфічного статусу дворянсько-інтелігентських родів в історії України спровокував появу нового напряму історичних досліджень — «нову сімейну історію», в межах якої відбувається дослідження діяльності «харизматичних кланів» й інтелектуальних гуртків, життя історичних культурних маєтків тощо. Пропонуємо розглянути палітру методів і настанов, покликаних вирішити питання чинників функціонування роду як ланки історико-культурної тяглості (спадковості) в історії України.

GOLUBCHIK G.D.

Annotation: *the necessity to consider the mechanisms of compensation of the absence of a national state for retrospective researches of the public administration is emphasized. The methodological grounds of the research of a role of Ukrainian noble clans in the socio-cultural development of the Ukrainian people in the stateless epoch as the example of such a compensation are considered.*

Keywords*: history of public administration, stateless epoch, national elite, public administration, scientific methods, social administration.*

UDC (351)(321)+323.31 (167)(093)(477)

Методом, що допомагає вирішити питання чинників функціонування роду як ланки історико-культурної тяглості в історії України є метод соціальних трансмісій, введений до наукового обігу французькими соціологами Д. Берто і І. Берто-В'ям. В його основі лежить ідея про динамічність (на противагу механічності) відтворення соціального статусу в суспільстві (звичайно, окрім кастового і тоталітарного), яка приймає форму соціальної траєкторії. Вихідним пунктом у їх міркуваннях є те, що спадкування родинного статусу — колективного атрибуту — не відбувається «цілком» від батьків до дітей, а передається у вигляді низки чинників, сприймається і переробляється нащадками згідно з власними здібностями. До складових соціального статусу віднесено виховання в родині певних цінностей, освіту, сферу діяльності, гроші і нерухоме майно тощо. Під трансмісіями розуміється сукупність умов походження (соціальне середовище, рівень прибутків, освітній рівень, культурні потреби, специфічний культурний мікроклімат, норми поведінки, цінності, заборони тощо), які приймаються нащадками від предків, і того, як власне прийняла їх дитина (від цього залежить її життя й особистісна реалізація). Нащадок через свою діяльність, особистісну і професійну реалізацію засвоює цей «комплексний спадок» як особистий елемент. Усі складові соціального статусу — крім нерухомого майна і грошових заощаджень — мають відносний ступінь передаваності. Метод соціальних трансмісій щодо окремих осіб визначає, як походження впливає на долю, а щодо історії роду дозволяє встановити істотні настанови його існування, зв'язок представників роду. Розрізняють трансмісію за ідентичністю (дитина повністю відтворює соціальну реалізацію батьків або їх нереалізовані бажання; як правило, впливає на фах і професійні заняття) і трансмісію за еквівалентністю (фах нащадка пов'язаний з фахом предка: наприклад, син письменника стає журналістом; син історика і поета стає юристом і музикантом; як правило, трансмісія за еквівалентністю відповідає громадській і не-фаховій суспільно-значущій діяльності) та різні види співвідношення «консервації» і трансмісії в долях роду [1].

Серед здобутків історичної психології, що розкривають механізми діяльності українських культурних родів, — закон суспільної спадковості, обґрунтований В.М. Бєхтєревим, сутність якого полягає у визнанні стабільного зв'язку між історичним досвідом певного колективу та його діяльністю. Історичний досвід колективу передається через виховання і традиції і стає поштовхом до суспільно значущої діяльності його представників. Такий підхід дозволяє розглядати рід як історичний колектив, дії якого у соціокультурній і інтелектуальній сферах зумовлені оточенням і соціальною спадковістю, що засвоєна від предків шляхом виховання звичаїв, поглядів і суспільних традицій [2, с. 95] і збігається з певними ідеями сучасного соціального управління.

Вивчаючи родини українського нобілітету як суб'єкт управління, вважаємо за потрібне враховувати також феномен психоісторичного покоління, яке складають люди, об'єднані спільним часом формування особистості [3]. Психоісторичне покоління складають близькі за віком люди, об'єднані спільним часом формування особистості, суспільно-значущими подіями які припадали на цей час.

Отже, рід функціонує як історичний колектив, діяльність якого має суспільно-історичні наслідки. Окремим аспектом взаємодії представників українських шляхетсько-дворянських родів були традиції службового протегування, як у Гетьманщині, так й пізніше, у середовищі імперського чиновництва. Родинність і соціальне протегування були значущими серед інших, чинником інтеграції української еліти до лав еліти російської.

Основні виводи і перспективи подальших досліджень. Викладені міркування спрямовані на подолання певних когнітивних прогалин, а також на переосмислення деяких історичних штампів, зокрема спрощеного й схематизованого погляду на національний історичний процес; на збагачення історико-теоретичного пласту науки державного управління. Також, на нашу думку, підхід до роду як до важливого соціального інституту в історії українського державотворення суголосний з сучасними ідеологічними пошуками державноуправлінської науки в напрямах публічного адміністрування, соціального управління, неполітичного управління, побудови гро-

мадянського суспільства тощо. Сказаним і визначається перспективність подальших досліджень специфіки національного державотворчого процесу, позадержавних чинників соціокультурного розвитку й необхідність збагачення методологічних настанов таких досліджень.

Література

1. Берто Д. Семейное владение и семья: трансмиссии и социальная мобильность, прослеживаемые на пяти поколениях / Д. Берто, И. Берто-Вьям // Социс. —1993. — № 2. — С. 58—67.
2. Бехтерев В.М. Коллективная рефлексология / В.М. Бехтерев. — М. : Новости, 1994. — 400 с.
3. Боброва Е.Ю. Основы исторической психологии / Е.Ю. Боброва. — С-Пб : Изд-во СПбУ, 1997. — 236 с.
4. Голоха Л. Державне управління бібліотечною справою в Україні : Історичний аспект [електронний ресурс] / Л.Ф. Голоха. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dums/2009-01/Goloha.pdf.
5. Зерній Ю.О. Як суспільства пам'ятають : Властивості та механізми функціонування історичної пам'яті / Ю.О. Зерній. — Стратегічні пріоритети. —2008. — № 4. — С.35—43.
6. Колесник І.І. Українська культура та історіографія : Історія ментальностей / І.І. Колесник // Український історичний журнал. — 2002. — № 1. — С. 26—37.
7. Криштанович М.Ф. Державно-правові засади діяльності політичної поліції на українських землях монархії Габсбургів (кінець XVIII—XIX ст.) [електронний ресурс] / М.Ф. Криштанович. — Режим доступу : http://www.lvivacademy.com/visnik4/zmist.html.
8. Паспорти спеціальностей // Бюлетень ВАК України. — 2005. — № 11. — С. 2—20.
9. Пірен М.І. Демократизація етнополітичного розвитку в Україні на сучасному етапі [електронний ресурс]. / М.І. Пірен. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu/2009_4/44.pdf.
10. Покотило Т.В. Історичний аспект розвитку державного регулювання інвестиційної діяльності [електронний ресурс] / Т.В. Покотило. — Режим доступу : http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/index.html.
11. Прокопенко Л.Л. Становлення державного управління освітою в Україні: історико-теоретичний аспект [електронний ресурс] / Л.Л. Прокопенко. — Режим доступу : http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-2/index.html.
12. Сичова В.В. Формування позасистемної української опозиції як наслідок державно-управлінських впливів Литви та Польщі (XIV — перша половина XVII ст.) [електронний ресурс] / В.В. Сичова — Режим доступу : http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2008-3/index.html
13. Ткачук П.П. Система організації призову до Збройних сил Західноукраїнської Народної Республіки [електронний ресурс] / П.П. Ткачук. — Режим доступу : http://www.lvivacademy.com/visnik2/zmist.html.
14. Труш О.О. Історичний розвиток державної політики у сфері цивільного захисту в Україні [електронний ресурс] / О.О. Труш. — Режим доступу : http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/index.html.
15. Яблунівський С.В. Державне управління розвитку театрального мистецтва в українській державі гетьмана П. Скоропадського [електронний ресурс] / С.В. Яблунівський. — Режим доступу : http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2009-1/index.html; Яблунівський С.В. Реалізація державної політики розвитку театрального мистецтва за часів Української Центральної ради [електронний ресурс] / С.В. Яблунівський. — Режим доступу : http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2009-2/index.html.

ПАНЬКОВА Оксана Володимирівна,
кандидат соціологічних наук, с. н. с. сектору соціальної безпеки Інституту економіки промисловості НАН України, м. Донецьк.

Анотація: *у статті проаналізовано підходи щодо соціологічної інтерпретації соціальних змін у суспільних системах, форми їх прояву. Визначено способи запобігання соціальним травмам на основі активізації внутрішніх адаптаційних ресурсів суспільства в контексті державного управління.*

Ключові слова: *соціальні зміни, соціальна адаптація, державна соціальна політика, соціальна травмованість.*

PAN'KOVA O.V.

Annotation: *the author analyzes approaches to the sociological interpretation of social changes in the public systems and forms of their display. The methods of prevention of social traumas are determined on the basis of the activation of internal adaptation resources of the society in the context of public administration.*

Keywords: *social changes, social adaptation, state's social policy, social traumatism.*

УДК 316.3(477)

Оксана ПАНЬКОВА

АДАПТАЦІЙНІ РЕСУРСИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ ТРАВМИ

Постановка проблеми. Українське суспільство переживає новий етап глибоких змін, які відбиваються на стані суспільства, головних сферах його життєдіяльності і на кожній окремій людині. Ми спробували осмислити проблему соціальних травм і деформацій, що відбуваються в сучасних умовах, а також розкрити адаптаційні можливості суспільства, запропонувати шляхи їх мобілізації.

Соціологічна інтерпретація соціальних змін фокусується на розумінні соціального прогресу, де мінливість визнається не лише нормальним, але і бажаним станом, що спричиняє вдосконалення суспільства. Тут домінує ідеалізація мінливості (соціологія XIX століття). Поступово дискурс прогресу витісняється дискурсом кризи, кризових станів, за яких зміни проявляють свої негативні наслідки в різних сферах суспільного життя. Як відзначає П. Штомпка, мінливість може підривати нормальний перебіг суспільного життя, завдавати членам суспільства свого роду удару, викликати стрес і породжувати стан своєрідної травми. Таким чином, формується третій підхід до соціальних змін — дискурс соціальної травми. Травма як спричинення шкоди, руйнування, що містить у собі загрозу існуванню, є супутнім елементом життя будь-якої системи. Архетип людини, що впродовж століть долає труднощі, допомагає сучасній особистості встояти в екстремальних ситуаціях. Таким само природним є прагнення людини уникати і по змозі запобігати небезпекам.

Термін «травма» застосовувався спочатку в медицині й психоаналізі, але все частіше використовується як метафора в публіцистиці і буденному мисленні. До кінця XX століття в повсякденному досвіді людей, у публічних дискусіях, у засобах масової інформації з'являється мотив незадоволеності сучасною формацією, її темпами, охоплюваною сферою, агресивністю змін. П. Штомпка відносить цей напрям до дискурсу травми — третього напряму в інтерпретації соціальних змін (перший — дискурс прогресу, другий — дискурс кризи).

П. Штомпка визначає ознаки травматогенних соціальних змін. Ними є, перш за все, різкі, раптові, швидкі зміни, що відбуваються протягом короткого терміну. По-друге, це зміни, що відбуваються в широких сферах суспільного життя, охоплюють різні сфери суспільного життя; по-третє — це глибокі радикальні зміни, що зачіпають головні для цієї групи цінності, правила, переконання. Ці зміни виражаються в критиці, заперечуванні укорінених цінностей, розповсюдженні практик, що суперечать їм, а також пропаганді або нав'язуванні нових цінностей. По-четверте, зміни такого зразка — несподівані, такі, що викликають подив, руйнують звичайний життєвий устрій. Прикладами таких змін є революції, перевороти.

На думку П. Штомпки, травматогенні зміни, навіть коли вони є прогресивними, очікуваними й успішними, несприятливо впливають на суспільство, вносять дезорганізацію, «вибивають» суспільство з рівноважного стану. Найбільш чутливою сферою до «травми змін» є культура, де кодується ідентичність і безперервність розвитку суспільства. Двадцяте століття не випадково називають «століттям

змін». Соціальні зміни виявилися схильними до прискорення і глобалізації й охоплюють дедалі більший простір, збільшуючи травматогенний потенціал. Травматичний ефект викликають також позитивні зміни: інформаційна революція, розвиток телекомунікацій, зростання добробуту і споживання, загальна доступність благ, що були раніше надбанням еліти, лібералізація моралі, демократизація в політиці тощо. В узагальненій формі можна говорити про «травму, викликану сучасністю», яка найсильніше проявилася в посиленні страхів, неспокою, зростанні суїцидів.

Метою статті є аналіз травматичних соціальних змін на рівні суспільства, пошук шляхів виходу, попередження і мінімізації, а також виявлення адаптаційних резервів українського суспільства на сучасному етапі щодо реабілітації від травматичних станів.

Виклад основного матеріалу. Період XX — початку XXI століття характеризується численними раптовими, різкими, радикальними, непередбачуваними змінами, які чинили на співтовариства стресовий, шокуючий вплив, що проявляється в модернізації, «вестернізації», «макдональдизації», як наслідок впливу чужої культури. Глобальна фінансово-економічна криза початку XXI століття ще більшою мірою посилила травматогенний потенціал людського співтовариства, оскільки стала наслідком кризи неоліберальної моделі глобалізації, нав'язаної всьому світові цивілізацією Заходу. Ця модель припускає досягнення максимального прибутку і зростання споживання. Міжнародний досвід свідчить, що така модель себе вичерпала. Тому неминучими будуть глобальні зміни, які не обминуть і Україну, адже вона вже пішла шляхом модернізації-вестернізації, а також запозичення на Заході інституційних моделей, розрахованих на західний тип духовності. Таке сліпе мавпування виснажило і заблокувало «осьові» ресурси суспільства і творчу активність громадян, про що свідчить посилення в соціумі таких почуттів, як розчарування (71,6%), незадоволеність (50,7%), розгубленість (38,5%), страх (27,6%), песимізм (20,7%) [8, с. 321—322].

При проведенні реформ «зверху» навіть не ставилося завдання щодо залучення власних ресурсів високої духовності, які мобілізують населення для участі в перетвореннях. Результати модернізації українського суспільства на основі запозичених інституційних моделей (які і на Заході вже багато в чому себе вичерпали), не принесли позитивних результатів у розвитку українського суспільства. Політика держави була такою, що спонукала бізнес і владу робити ставку не на сучасні технології, не на наукоємне виробництво, а на сировинну промисловість. Через це вітчизняна економіка виявилася неконкурентоспроможною на міжнародному ринку і слабко наближеною до рівня європейських стандартів, які є стратегічними орієнтирами.

Така ситуація негативно впливає на розвиток людського потенціалу України, сприяє посиленню соціальної диференціації і поляризації різних прошарків суспільства. Так, за наслідками рейтингу глобальної конкурентоспроможності 2009—2010 рр., який проводить Усесвітній економічний форум (ВЕФ)[1], Україна за минулий рік втратила десять рейтингових місць й опустилася з 72-ої на 82-у позицію. Для порівняння — в 1994 р. Україна за індексом людського розвитку посідала 45-е місце. Зниження рейтингу України на 37 позицій впродовж 15 років свідчить про травматогенність соціального середовища, обумовлену характером і реформ, що здійснюються, й інституційного середовища, які не спрямовані на розвиток людського потенціалу країни. Крім того, в Україні значно посилюється соціальна поляризація — якщо в 2000 р. децильный коефіцієнт (відношення сукупного доходу 10% найбагатшого населення до сукупного доходу 10% бідного населення) за оцінками міжнародних експертів мав співвідношення 1 : 26, то в 2010 р. — вже 1 : 43. У розвинених країнах світу він становить 1 : 4 (США, Австрія). Показник співвідношення 1 : 8 є гранично допустимим для соціального світу і стабільності в країні. А ситуація, яка складається в Україні, свідчить про значну соціальну нестабільність, високий рівень конфліктності в межах соціальної структури українського суспільства.

[1] Всесвітній економічний форум : Рейтинг глобальної конкурентоспроможності 2009—2010 [електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gtmarket.ru/news/state/2009/09/08/2166.

Тому характерною особливістю української дійсності є наявність умов і дій для соціального травматизму. Фізичні, психічні і соціальні травми поєднуються, нашаровуються одна на одну. Для українців є типовим отримання нових травм на тлі незагоєних старих. Це сприяє поширенню атмосфери травмованості на суспільство в цілому, що збільшує схильність до нових травм.

Соціальні травми в житті українців минулого сторіччя були надзвичайно масштабними і суттєво впливають на життя сучасного покоління. Революції початку і кінця століття кардинальним чином міняли сенс, соціальні цінності, спосіб життя людини. Розкуркулення, депортації, голодомор, політичні репресії, супроводжуюча їх атмосфера страху безжально ламали долі людей.

Соціальні травми є основою психічних травм. Суспільство — це сфера реалізації можливостей особи, вільного вибору напрямку свого розвитку, в суспільстві людина знаходить сенси і джерела мотивації своєї поведінки і діяльності. Якщо соціальна ситуація не відповідає або суперечить потребам особи, це призводить до психічної травмованості, послаблює соціальний потенціал і соціальний капітал суспільства.

Будь-які форми соціальної травматизації є перешкодою на шляху до формування психічного здоров'я і добробуту особи.

Велика кількість і накопичення соціальних травм обумовлює підтримку і зростання тривожного стану і напруження у значної кількості людей, що живуть в Україні. За наслідками соціологічного опитування фахівців Інституту соціології НАН України, труднощі сьогодення, обумовлені наявністю соціальних травм, викликають у членів суспільства приховану тривогу, апатію, депресію. Так, показник рівня тривожності в 2008 р. (опитування проводилося в березні) склав 42% (сумарне значення підвищеної, високої, гіпертривожності), показник поширеності аномічної деморалізованості в 2008 р. склав 72% [3, с. 22]). Такі показники свідчать про пережиті й особові, і соціальні травми, що особливо актуалізується в період нинішньої кризи. Українське суспільство перебуває в стані моральної, соціальної, економічної, демографічної деградації. Негативні явища обумовлюються недосконалістю державного і регіонального управління, наявністю корупції, низьким рівнем життя переважної частини населення, наростанням численних небезпек і ризиків через недосконалість системи соціального захисту населення.

Наслідками травматичних змін є нерішучість, невпевненість, невміння і небажання конструктивно вирішувати проблеми, формування комплексу неповноцінності, низький адаптаційний потенціал населення, а також украй низький рівень довіри до головних державних інститутів [2, с. 182; 5, с. 321]. Так, у 2008 році індекс довіри до уряду, Президента, Верховної Ради, прокуратури, судів, міліції, політичних партій, громадянських асоціацій та об'єднань коливається в межах 2,2—2,6 балів за 5-бальною шкалою [3, с. 27]. Більшість українського населення вважає, що їх життя головним чином залежить від зовнішніх обставин (у 2008 р. таких було 47,5%), лише 11,9% розраховують в житті більшою мірою на себе, ніж на зовнішні обставини. При цьому задоволених життям — 36,1%, а незадоволених — 40,8%. Бракує впевненості у власних силах — 29,7%, здоров'я — 45,8%, уміння жити в нових суспільних умовах — 34,9%; справедливості в оцінці заслуг людини перед суспільством — 49,7%.

У сфері економіки спостерігаються невтішні процеси, які загострюють соціально-економічну травмованість населення. Україна переживає фінансово-економічну кризу набагато болючіше за європейські країни, Китай, Індію або США. Реальний ВВП країни в першому кварталі 2009 року скоротився на 20,3%, що свідчить про те, що в країні виробляється менше товарів і послуг. Реальний експорт зменшився на 15,9%, а зменшення внутрішнього споживання і зміна курсу гривні викликали різке скорочення імпорту (—36,6%). За перші шість місяців року промислове виробництво скоротилося на 31%, що показує, наскільки менше продукції почали виробляти всі галузі промисловості. Офіційна інфляція в першому півріччі склала 8,6%. Кількість

зареєстрованих безробітних за станом на 1 липня 2009 року становила 658,5 тис. чоловік (2,4% працездатного населення країни), що на 22,4% більше, ніж було 1 липня 2008 року [13; 14].

Згідно з результатами соціологічних опитувань аналітичної групи «Рейтинг», 90% населення України відчули на собі вплив фінансово-економічної кризи. На сьогодні більше за все населенню не вистачає порядку в країні (45,3%), законності (37,7%), стабільності (25,1%), лідера (23,6%). Зниження рівня життя населення проявляється в тому, що 47,2% економлять на продуктах харчування; 43,2% відмовилися від запланованих покупок товарів довготривалого використання і техніки; 29% звернулися за матеріальною допомогою до родичів; 17% відмовилися від відпочинку влітку.

Таким чином, погіршення економічної ситуації у поєднанні з відсутністю порядку, недовірою до влади і зневірою в перспективу формують песимістичний настрій, коли особа не вірить у себе, у власні сили, не задоволена життям.

Як справедливо відзначають О. Донченко, Ю. Романенко, «в сучасній Україні Розум відкидає людську мораль, релігію, малі традиції, перетворюється на Безумство. На наших очах постарішав і споганів наш соціум, руйнувалася його енергія, знову, як неодноразово в історії України, народилася невпевнена в собі, зрадницька, чужа народу влада, а народ опинився в інформаційно-енергетичному полі, насиченому відчуттям нерівної боротьби з відсутнім ворогом. Сильне відчуження між владою і народом, тотальна недовіра породжують ситуацію, яку в психології називають фрустрацією, а суб'єкт в такому стані закономірно реагує на оточення або агресією, або депресією, значно знижуючи конструктивізм життєдіяльності і людини, і суспільства в цілому. Життєва енергія більшої частини населення країни витрачається значною мірою на подолання протидії, яку створює соціальне середовище, породжуючи травматичну ситуацію. Опір соціальному середовищу паралізує творчі потенції, успішні моделі адаптації, підсилює відчуття безсилля. Суспільство перебуває в стані «адаптаційного неврозу», симптомами якого є соціальна апатія, страх, агресія, переважання негативних емоцій, людський егоцентризм, зайва чутливість, незахищеність через гіпертрофовану залежність від чужих оцінок» [5, с. 320, 326].

Низький адаптаційний потенціал українського суспільства, високий ступінь піддаваності соціальним травмам нашаровується на глибоку кризу духовної сфери суспільства, значну відчуженість у системах «держава — індивід», «суспільство — особа». Це провокує значну деформацію ціннісно-орієнтаційної і нормативної структур індивідуальної свідомості, проявляється в кризі соціальної ідентичності.

За таких умов внутрішня детермінація соціальної поведінки, на підґрунті якої формуються різні життєві стратегії, набуває визначального значення. Відбувається модифікація ціннісних орієнтацій життєдіяльності, цінності стають своєрідними магнітами — одні утримують суспільство біля небезпечної зони хаосу, виконуючи захисну функцію, інші активно віддаляють від прірви і направляють до нового соціокультурного стану [4, с. 30].

Стратегії життя особи, маючи глибоко індивідуальну природу, мають також типові для певної соціальної групи або соціуму в цілому характеристики, обумовлені соціальною травматогенною ситуацією сучасної кризи.

Особова стратегія як повторювана в основних сферах життєдіяльності поведінкова активність індивіда ґрунтується на моделях подолання, пристосування, уникнення перешкод, травмуючих ситуацій, соціальних небезпек. Будь-яка перебудова, руйнування порядку або сталого способу життя супроводжується пристосуванням учасників подій до нових умов. Таке пристосування, як правило, складається з трьох послідовних етапів [4, с. 24]:

1) первинне пристосування до ситуації, перебудова старої системи цінностей і норм; соціалізація і ресоціалізація;

2) вторинне пристосування або персоналізація, здійснення життєвих виборів на підставі власних потреб і інтересів;

3) інтеграція, суб'єктивне включення себе до цього середовища, сприйняття його як свого, відчуття ототожнення в ньому, бажання жити в ньому, солідаризуватися з ним.

О. Злобіна відзначає, що існують певні типи стратегій, які можуть описати поведінкову активність більшості населення країни. Ці типи пов'язані з генеральною оцінкою людиною несприятливої травмуючої ситуації і вибором відповідних шляхів її подолання. Найефективнішою є така стратегія подолання соціальних й особистих травм, труднощів, коли суб'єкт демонструє високу здатність до перетворення. Менш ефективною виглядає стратегія пристосування, коли ситуація виглядає не здатною до перетворення, і суб'єкт прагне лише «вписатися» в задані рамки. Також існує стратегія «уникнення» проблемної або травмуючої ситуації, суб'єкт не докладає зусиль для зміни ситуації на краще.

Провідним перспективним напрямом формування життєвих стратегій, соціальних травм, що протистоять впливу, є внутрішнє узгоджене, адекватне зовнішнім впливам накопичення ціннісних орієнтацій з відповідними мотивами, установками, типами поведінки.

Р. Мертон виділяє наступні способи виходу із соціальної травми, адаптації особи до соціальних умов:

- використання конформної (пристосовницької) моделі адаптації, коли особа розділяє цілі цієї культури і суспільства і прагне здійснити їх легальними засобами, що рекомендуються;
- застосування інноваційної моделі адаптації, яка характеризується тим, що особа приймає цілі співтовариства, але прагне їх здійснити незвичайними, невизнаними і, можливо, не завжди схвалюваними шляхами;
- продукування моделі ритуалізму через зовнішнє дотримання «правил гри» і поведінки відповідно до уявлень, що склалися, про допустимі засоби соціальних досягнень з одночасним невизнанням цілей і цінностей свого співтовариства;
- вдається до моделі эскапізму (втеча, відчуження, відхід від соціальної реальності в свої екстравагантні світи), характерної для осіб, які заперечують і домінуючі цілі, і визнані суспільством засоби їх досягнення; визнають власну чужість і неможливість протистояти стереотипам, що склалися в суспільстві;
- активне протистояння і спростування соціальних норм, цілей, цінностей громадської організації, прояв ціннісної агресії через бунти, заколоти.

Іншу площину пошуку варіантів соціальних поведінкових адаптацій і способів подолання соціальних травм пропонує П. Штомпка:

1) на рівні індивідуальних стратегій — адаптованість до зовнішніх умов; уникнення небезпек, нечутливість до їх впливу; пошук для себе особливої ніші, в якій можна сховатися, пережити негаразди, попередити або запобігти загрозі та її реалізації;

2) на рівні масових стратегій — стратегії непокори, коли люди вчинюють сумісні організовані цілеспрямовані дії, що плануються і керуються лідерами (страйки, голодування, марші протесту, мітинги і демонстрації — санкціоновані і несанкціоновані).

Згідно з емпіричними даними, головними причинами активного протистояння й активізації масових стратегій непокори населення України (результати опитування Фонду «Демократичні ініціативи»[2]) є перш за все економічні чинники: різке погіршення рівня життя (70%), зростання цін на продукти харчування і предмети першої необхідності (55%), невчасна виплата зарплат, пенсій, стипендій, їх зменшення (22%), збільшення плати за комунальні послуги (19%) [11]. Вважає за реальну перспективу залишитися без роботи 41% населення.

[2]За наслідками всеукраїнського опитування населення України, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» і фірмою «Юкрейніан социолоджи сервіс» 17—28 грудня 2008 р. Опитано 2012 респондентів, вибірка є репрезентативною для дорослого населення України. Статистична похибка вибірки не перевищує 2,2%.

У разі втрати роботи поведінкові орієнтації працюючого населення країни розподілилися таким чином:

1) пристосовництво з негативним вектором спрямованості готові продемонструвати 38%: погодяться на будь-яку, навіть найбільш низькооплачувану роботу 30% населення; утриманські орієнтації характерні для 8% (розраховують на держпідтримку і на фінансове забезпечення з боку сім'ї і родичів — по 4%);

2) орієнтація на активну позитивну адаптацію є характерною для 63% працюючого населення. З них 27% працюючих шукатимуть високий заробіток незалежно від спеціальності і 20% — за фахом; підприємництвом і індивідуальною трудовою діяльністю готові зайнятися 10% опитаних; 6% готові виїхати в країни ближнього і дальнього зарубіжжя;

3) орієнтації на стратегії протистояння і непокори простежуються в двох площинах. Перша — організація й участь в акціях протесту (готовність від 6% до 38%) [11; 12; 6]; друга — готовність піти на незаконну діяльність — 4%. За даними Центру Разумкова, потенціал соціального протесту в порівнянні з 2008 р. зростає. Санкціоновані мітинги і демонстрації — найбільш прийнятна для населення країни форма протестної активності (у 2009 р. 32—39% виявили готовність протестувати саме так). Безумовно, необхідно розрізняти декларовані настрої і реальну поведінку людей.

Таким чином, для успішної адаптації більшості населення України до соціальних умов, що змінюються, для профілактики й ефективного подолання соціальних травм, врегулювання конфліктів необхідна цілеспрямована адресна активна соціальна політика з розробкою і реалізацією комплексу заходів на всіх рівнях управління.

На макрорівні вкрай необхідним є подолання кризи системи державного управління, політичної, економічної, соціальної і культурної сфер. Дуже важливо для країни подолати політичний розбрат усередині українського правлячого класу, знайти можливості для конструктивного консенсусу. Інакше вийти з економічної кризи Україні буде набагато важче. Роль держави й уряду в умовах кризи має бути провідною і дієвою, спрямованою на захист населення від тяжких травматичних дій кризи на життя окремої людини, соціальних груп та інститутів. Адже криза, як і різке погіршення економічної ситуації, містить у собі не лише ризики і травми, але і певні можливості. Для України це можливість модернізації країни і зміцнення її позицій в світоустрої, що формується. Економічна політика держави повинна будуватися на основі захисту національних соціальних інтересів, спрямованих на збереження і розвиток людини.

Україна конче потребує розробки власної стратегії національного розвитку, в основі якої лежатиме збереження, розвиток і відродження української нації. Це повинно стати пріоритетним національним інтересом. При цьому акцент необхідно зробити на залученні власних ресурсів високої духовності, що мобілізує населення для конструктивної участі в перетвореннях. Ця стратегія має бути чіткою, зрозумілою і прийнятною для більшості активного населення країни. Вона повинна стати великим проектом, який, спираючись на науковий прогноз, духовно озброїть кожного для участі в сумісному творенні «іншого можливого майбутнього» [7, с. 3]. Період повсякденного латання дірок й орієнтація на мінімальне фізичне виживання мають відійти в історію.

В основу цього проекту має бути покладена культура соціального партнерства, застосування кращих якісних особливостей менталітету і національної культури, а також цінності творення, засновані на соціальному порядку, законності, стабільності, справедливості, свободі вибору, а також на духовних традиціях. Національний соціально-економічний розвиток може стати успішним лише тоді, коли держава самостійно розробляє і реалізовує власну стратегію розвитку на основі досягнутого нацією і країною рівня стану продуктивних сил і суспільного виробництва,

національно-культурних особливостей і морально-етичних цінностей свого народу. У контексті цього звертає на себе увагу запропонована харківським ученим Г.В. Задорожнім стратегія розвитку України на початку XXI століття — «SOS» (Сім'я, Освіта, Соціальне партнерство — «СОС»), яка реально могла б об'єднати українську націю заради забезпечення її добробуту і якості життя кожного, хто мешкає в Україні [7, с. 5]. На сьогодні проблема успішного розвитку країни полягає в тому, що в ній відсутні органічні українські інституційні моделі, розраховані на залучення власних («осьових») духовних і соціальних ресурсів. Одночасно слабко розвинені й об'єднуючі суспільство сили — в класичному розумінні еліта, яка має взяти на себе відповідальність за розробку і реалізацію стратегії національного розвитку в світі, що глобалізується. Саме еліта є силою, яка презентує авангард і конструктивний адаптаційний потенціал суспільства.

Соціальна адаптація особи на мікрорівні вимагає безлічі умов, першочерговою серед яких є наявність широкої інформаційної бази, орієнтованої на утвердження в масовій свідомості принципів самостійності, само- і взаємовідповідальності, спирання на власні сили для досягнення високого соціально-економічного статусу; відродження і розвиток кращих рис української ментальності (працьовитості, толерантності, терпимості), ретельної турботи держави про піднесення духу народу, нації, окремої людини. Моральні і культурно-правові норми, в яких відобразилися духовні цінності народу, повинні лежати в підґрунті системи соціально-економічного розвитку України при формуванні концепцій, стратегій, програм, законопроектів та інших господарських процесів.

В умовах економічної кризи й у період виходу з неї слід формувати і розширювати мережу соціально-психологічної допомоги населенню, організовувати проведення семінарів, тренінгів, гарячих телефонних ліній, телефонів довіри, орієнтованих на становлення і розвиток соціально-психологічної адаптації особи в умовах підвищеного впливу соціально травмуючих чинників. Збереження здоров'я нації, попередження і зниження соціальних ризиків, підвищення і зміцнення адаптаційних можливостей особи, відродження духовних і культурних цінностей населення, вдосконалення соціальних стосунків і соціального управління забезпечать розвиток людського соціального капіталу і в кризових, і в стабільних умовах.

Література

1. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка; пер. с польск. С.М. Червонной. — М. : Логос, 2005. — 664 с.

2. Панькова О.В. Економічна криза в світі та Україні у контексті соціальної справедливості / О.В. Панькова // Глобальна економічна криза 2008—2010 років: досвід та шляхи подолання в Україні : [монографія] / [В.П. Антонюк, С.С. Аптекар, Н.А. Балтачеєва та ін.]; під заг. ред. В.І. Ляшенка. — Донецьк : Юго-Восток, 2010. — С. 251—259.

3. Ефременко Т.О. Показатели экономической ментальности населения современной Украины / Т.О. Ефременко // Методология, теория и практика социологического анализа современного общества : сб. науч. тр. в 2-х т.— Т. 2. — С. 182.

4. Головаха Є. Українське суспільство 1992—2008: соціологічний моніторинг / Є. Головаха, Н. Паніна. — К., 2008. — 85 с.

5. Злобіна О. Суспільна криза і життєві стратегії особистості / О. Злобіна, В. Тихонович. — К. : Стилос, 2001. — 238 с.

6. Афонін Е.А. Соціокультурна взаємодія як чинник інтеграційних процесів у світі / Е.А. Афонін, А.Ю. Мартинов // Розвиток суспільства : [моногр.] /за заг. ред. І. Розпутенка та Б. Лессера. — К. : Вид-во «К.І.С.», 2004. — С. 82—103.

7. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика / О. Донченко, Ю. Романенко . — К. : Либідь, 2001. — 335 с.

8. КМИС: Большинство украинцев не готовы участвовать в акциях социального протеста [электронный ресурс] — Режим доступа : http://www.zn.ua/1000/1550/65985.

9. Задорожный Г.В. Трансперсональная психология, духовный мир человека и социальная экономика как новая парадигма экономической науки / Г.В. Задорожный. — Х. : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2009. — 39 с.

10. Воловодова Е.В. Вовлечение «осевых» ресурсов в процессы реформирования украинского общества / Е.В. Воловодова // Регіональні проблеми людського та соціального розвитку : тези доп. і повідом. Міжнар. наук-практ. конф. (Донецьк, 4—5 листоп. 2008 р) : в 2-х т. — Т. 2. — Донецьк : Ін-т економіки пром-сті, 2008. — С.319—322.

11. Новикова О.Ф. Региональные проблемы человеческого и социального развития. Регіональні проблеми людського та соціального розвитку / О.Ф. Новикова // Тези доп. і повідом. Міжнар. наук-практ. конф. (Донецьк, 4—5 листоп. 2008 р.) : в 2-х т. — Т.1. — Донецьк : Ін-т економіки пром-сті, 2008. — С. 9—19.

12. Чашин Ю. По материалам доклада о развитии человеческого потенциала за 2007—2008 год [электронный ресурс] / Ю. Чашин. — Режим доступа : http://chash24.ru.

13. Фінансово-економічна криза: як її відчувають українці? [електронний ресурс] // Прес-реліз Фонду Демократичні ініціативи. — Режим доступу : http://dif.org.ua/ua/press.

14. Протест, права людини. Соціологічне опитування Центру Разумкова (динаміка, 2008—2009) [електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/poll.

15. Держкомстат України. Соціально-економічний розвиток України у 2009 р. [електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.

16. Кибовская А. Когда ждать вторую волну кризиса?! [электронный ресурс] / А. Кибовская, А. Казберова // Право собственности — Режим доступа : http://ts.zaxist.org/index.php.

КОВАЛЕНКО Олександр Андрійович,
незалежний дослідник, м. Дніпропетровськ.

KOVALENKO A.A.

Анотація: *розвиток людського суспільства підпорядковується глобальним законам, які не підвладні нашим бажанням. Умовним вираження вибраної ідеї іноді виступає певний символ. Тобто можна стверджувати, що державна символіка — це образне уявлення ідеї її розвитку. Якщо прийнята ідея співпадає з призначенням народу цієї держави, то йому забезпечені прогрес і духовне зростання. Символ ТРИЗУБ — прийнятий як державний символ незалежної України — викликав і продовжує викликати суперечки і припущення щодо його походження і закладений в ньому сенс. Проведене дослідження обставин його виникнення, періодичні забуття і його відродження дозволяють однозначно стверджувати: наш малий герб — це монограма, але тільки монограма особливого сенсу, яка складена зі знаків письма давніх слов'ян.*

Ключові слова: *тризуб, символ, монограма, Україна.*

УДК 930.2

Олександр КОВАЛЕНКО, Людмила ЩЕРБАНЬ

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СИМВОЛ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Розвиток суспільства підкоряється глобальним законам, які не підвладні нашим бажанням. Певним вираженням вибраної ідеї часто виступає окремий символ. Тобто можна стверджувати, що символіка держави — це образне уявлення ідеї її розвитку. Якщо прийнята ідея співпадає з призначенням народу, що населяє цю державу, йому забезпечені прогрес і духовне зростання. Реалізуються прийняті ідеї за допомогою того ж самого символу, який в цій іпостасі є кодом, що впливає на підсвідомість членів цього суспільства.

«Малий словник історії України» [11] дає таке тлумачення поняття «Державна символіка»: зовнішня атрибутика країни у формі знаків, символів, кольорів і тому подібне, яка репрезентує національну ідею державності. Основними атрибутами державності є герб, гімн і прапор. 19 лютого 1992 року депутатами Верховної Ради України розглядався Проект герба України. Варіантів запропонованих проектів було понад 200, але слід зазначити, що в основі усіх було зображення тризуба. Перший Президент України (1991 —1994 рр.) Леонід Макарович Кравчук запропонував затвердити «малий герб», а прийняття «великого герба» відкласти. І, як наслідок, Верховна Рада України затвердила тризуб як малий герб України, вважаючи його головним елементом великого герба України. Але великий Державний герб України досі ще не затверджено, а малий Державний герб України (Знак Княжої Держави Володимира Великого) має вигляд щита із золотим тризубцем на ньому.

Символ ТРИЗУБ — прийнятий як державний символ незалежної України — викликав і продовжує викликати суперечки і припущення про його походження і закладений в ньому сенс. Історія його походження і становлення є наочним прикладом розвитку нашої державності. Десь в глибинах нашої свідомості перебуває думка, яка постійно не дає нам спокою. Що ж це таке? Хто і коли створив цей символ, цей знак і, нарешті, цей візерунок, який сприймається як тризуб? Що нас знову і знову повертає до розгадки цієї загадки?

Навколо цього символу періодично виникали незрозумілі для нас, сучасних людей, суперечки про його походження, його значення і його місце в ієрархії символічних зображень. Стилізовані зображення символу розміщувалися на гербах, прапорах, монетах і сприймалися як державна символіка. Усі ці метаморфози відбувалися то під бурхливі овації, то під акомпанемент пострілів і ріки людської крові. Хоча найбільш значущі в історії суспільства потрясіння сучасної епохи розвивалися безпосередньо під знаками здавна відомої символіки. Та й тризуб не було забуто, і він з'явився на арені цих подій.

Доля цього символу є досить дивною і суперечливою. То його використовують де потрібно і не потрібно, то на століття він стає забутим. Правильніше не те щоб забутим, а навмисно забутим, якщо доречно так охарактеризувати все те, що коїлося навколо цього простого зображення. Більш того, усі події, що вирували навколо тризуба, які у свій не простий вихор втягували безліч народів, досі не прояснили для нас суті і сенсу цього символу. Звичайно, переважна більшість людей не мала, і не має реального уявлення про прихова-

ний зміст тієї боротьби й інтриг, які відбувалися навколо цього знаку або в ім'я його. Та й зараз, після розпаду відомих могутніх світових імперій, після встановлення нового світового порядку і відродження тризуба як символу незалежної держави мало хто замислюється про сенс того, що відбувається. Прихований смисл в історичних подіях, як минулого, так і сьогодення, ніхто не шукає.

На це все є дві точки зору. Одні вважають, що усе те, що відбувається, походить від Бога, інші — що це людські пристрасті, і кояться вони, тому що одні не розуміють що роблять, а інші слабкі і не можуть встояти проти спокус. Хто правий, хто винуватий — судити нашим нащадкам. Але усі ми знаємо напевно, що будь-які події, які відбуваються навколо нас або з нашою участю, мають якийсь сенс, який наша думка розпізнати поки що не в змозі. Можливо, тільки зараз ми підійшли до того, що починаємо ставити просте питання: а чому так сталося? Спробуємо і ми, зрозуміти призначення і велич нашого тризуба.

У цьому короткому виступі я не зможу розповісти про всі відомі спроби довідатися суті цього зображення. Але спочатку — про тризуб як символ. Зараз у нас немає змоги робити висновки про поширення символу тризуба в минулих тисячоліттях. Ми не знаємо про його застосування в побуті або використання в релігійних містеріях. Можливо, це було зображення, якому не надавали особливого значення, або навіть культовий предмет, на кшталт жезла. Доступні нам археологічні знахідки і пам'ятники минулих цивілізацій, які вціліли після світових катаклізмів, залишили нам дуже мало відомостей про цей символ.

Установлення влади царів і князів усіх рівнів відзначилося використанням тризуба як символу державності і влади коронованих осіб. У деяких країнах тризуб використовувався як царський скіпетр. Він карбувався на монетах, використовувався як герб. Іноді його заміняв трилисник, як символ Святої Трійці. Тому дехто вважає його християнською церковною емблемою, як, наприклад, голуба. Іноді його сприймають як трисвічник, що символізує ту ж саму Трійцю.

У деяких народів тризуб вважався символом блискавки або влади над трьома світами. Вважалося, що об'єднання трьох стріл має владу над небесним, земним і підземним світами. Обожнювання сил природи породили поклоніння вогню, що вважався непідвладною силою навколишнього світу. А символом цієї неприборканої сили в уявленнях наших предків став тризуб Агні, як аналог язиків полум'я. Відомо, що Бог Агні багатьма народами шанується як покровитель і владика вогню.

Використання тризубів неможливо обмежити якимось певним періодом історії. Досліджуючи життя цього символу, можна зробити висновок, що історія цього знаку визначається періодом від сьогодення до доісторичних часів, коли тільки зароджувалися основи цивілізацій. Відомі нам сьогодні регіони поширення тризубів — це практично вся заселена в давнину територія або, як заведено це називати, осередки світових цивілізацій, від сучасної Індії, до Західної Європи і Африки. Зараз ми маємо право поставити собі запитання: що ж примушувало тих людей обирати собі такий символ?

Тризуб для тогочасного людства був зрозумілим символом, який відображав суму знань, накопичену попередніми поколіннями. Поступово ці знання були обмежені вузьким колом жерців і викори-

ЩЕРБАНЬ Людмила Борисівна,
заступник директора з інформаційної політики ПФ «Vita-inc», м. Дніпропетровськ.

SHCHERBAN' L.B.

Annotation: *development of the human society follows the global laws which are not dependent on our desire. The chosen idea can be conditionally expressed sometimes by a certain symbol. Id est it is possible to assert that the state symbolics is a figurative presentation of the idea of its development. If the accepted idea coincides with a destination of the people living in the state, then it will be successful in progress and the spiritual growth. The symbol TRIDENT — accepted as a state symbol of independent Ukraine — aroused and continues to arouse disputes and suppositions relative to its origin and the endowed sense. The conducted research of circumstances of its origin, the periodic oblivion and its revival allow us to unambiguously assert that our small coat of arms is a monogram of a special sense, because it is constructed from signs of the letter of ancient slavs.*

Keywords: *trident, symbol, monogram, Ukraine.*

UDC 930.2

стовувався тільки в культових обрядах. Але згодом інші символи різних світоглядів остаточно витіснили тризубець з культових обрядів.

Проте в людській пам'яті цей образ продовжував жити, і акцент в його використанні перемістився у бік атрибутів влади. Можливо, тут зіграла роль основна тенденція зміни людської психології. Від первісного єднання з природою до абсолютного володарства над нею і відкритого проголошення себе царем природи — ось шлях збоченої трансформації людської самосвідомості. У цьому сенсі змінювалося і уявлення про тризубець. Так, він став символом влади і громадської значущості. Людина, що тримає в руці тризубець, почувала себе володарем, якщо не богом-громовержцем, то, принаймні, його посланцем.

Усе це досить детально викладено в багатьох публікаціях, тому детальніше зупинимося на використанні цього символу на теренах України. І хоча сьогодні історія його появи ще не достатньо досліджена, й у сучасного українця склалося досить туманне уявлення про використання тризуба на території України, обмежимося цими попередніми зауваженнями і відразу перенесемося до часів існування Київської Русі. Це — той період, коли з'явився тризуб, що став сьогодні гербом незалежної України. Тому і для нас, безумовно, це найцікавіша частина історії державного символу.

Сьогодні найбільш відомим є варіант тризуба Володимира, той, який вибрано малим Державним гербом. Перш за все, слід зазначити, що використання тризуба Володимира як герба Київської Русі ні у кого не викликає сумнівів. Розміщення його на монетах є достатнім підтвердженням такого статусу. При цьому, зрозуміло, що в цьому разі, це і є символ княжої влади.

Сучасна історія тризуба була б абсолютно не повною без розгляду сучасної символіки незалежної держави України, того ж тризуба Володимира Святославовича. З приводу походження цього зображення та його сенсу яких тільки версій не висувалося. Його загадковий візерунок продовжує інтригувати дослідників ось уже майже тисячу років, але й досі повної ясності немає.

Особливу цікавість викликають спроби деяких дослідників розгадати смисл княжого герба Володимира, які бачили в ньому монограму чи лігатуру, а в окремих випадках сприймали як геральдичну фігуру. Нагадаю, що монограма, або як її іноді називають — вензель, це знак з букв в один почерк. Такі спроби заслуговують на увагу, тому деякі, найцікавіші, ми зараз розглянемо.

Що ж до попередніх висновків, то, цілком очевидно, що такі версії мають право на існування. Дійсно, спроби дослідників дістатися істини можна тільки вітати. Найчастіше ми розглядаємо будь-яке зображення, будь-який символ тільки з позицій сучасних уявлень, а який сенс вкладали в нього наші пращури, визначити зараз неможливо. У них були інші світогляди, це було інше життя.

Що ж до сенсу, який вкладався в цей символ, то серед багатьох теорій неможливо виділити яку-небудь найбільш доказову. Дехто з дослідників намагався уявити його як геометричний орнамент візантійського чи варязького походження або ж як рунічну монограму. У плетінні ліній тризуба вони знаходять окремі літери або, навіть, слова. Так, автор О. Пастернак [5] розшифровує зображення княжого герба як монограму, складену з літер кирилиці, використовуючи дзеркальне відображення знаку. І в результаті отримує вираз «Владимир на столе», яке дійсно зустрічається на монетах часів Київської Русі. У княжому тризубі бачить монограму і наш сучасник О.М. Хмельовський [15], який знаходить зашифровані у візерунку тризуба 20 літер слов'янської кирилівської абетки і, як він вважає, «план і програму знакового втілення „Закону бог і Бог"». На основі знаків так званої руниці розшифровує символи часів Київської Русі ще один наш сучасник Чудінов В.А. [7]. Він вбачає в тризубах Володимира вираз «Владимирова бечата». Інші дослідники, Карл Болсуновський [1] і В. Л. Янін [9] читають ту ж саму монограму за допомогою грецького алфавіту, отримуючи напис ВАСИЛЕВС. Окремо стоїть розшифровка Н.В. Енговатового [16] і У.О. Чілікина [15] княжих знаків за допомогою знайденої древньої абетки — протокирилиці. Подібний перелік прикладів можна продовжувати і продовжувати.

Але все ж таки всі спроби прочитання чомусь здійснювалися з використанням сучасної російської мови. Хоча сам принцип — вважати княжі знаки монограмами — заслуговує на увагу. Слід зазначити ще один дуже важливий аспект. Практично всі дослідники розглядали і намагалися проникнути в таємний смисл княжого знаку Володимира Великого в тому варіанті, який ми звикли бачити малим гербом незалежної України. Навіть в одній з останніх робіт по історії тризуба в монографії О. Бєлова і Г. Шаповалова «Український тризуб» [10], незважаючи на великі теоретичні дослідження щодо значення тризубця, автори роблять спробу реконструкції походження і духовного сенсу саме українського тризуба у вигляді хреста-якоря, як християнського символу надії і порятунку Київської Русі. Передбачається, що «Князь-мореплавець Володимир Святий, переймаючи у Корсуні від візантійців нову християнську віру, прийняв від них і головний символ віри і держави — „хрест-якір”». Слід нагадати шанованим дослідникам про те, що князь Володимир Святославович ніколи не був мореплавцем. Київська Русь не була морською державою, і хрест, яким князь Володимир хрестив Русь, своєю конфігурацією ну ні як не нагадував „хрест-якір”. Сам же процес християнізації слов’янських народів розпочався задовго до 988 року і тривав не один десяток років. Літописні джерела і історики не мають єдиної думки з приводу того, коли і за яких обставин це сталося. За однією версією Володимир був охрещений в 987 році в Києві, за іншою версією — в тому ж році, але в місті Василеве неподалік від Києва. А третя версія, найпоширеніша, припускає, що князь прийняв хрещення в 988 році в грецькій метрополії Корсунь, сучасний кримський Херсонес, і після повернення в Київ Володимир задумав охрестити всю Київську Русь. Сьогодні найпоширенішою є думка, що хрещення відбулося 1 серпня 988 року, і сталася ця подія на київських горах в місці впадіння ріки Почайни в Дніпро. Після Володимира, справу християнізації Русі і становлення Київської Русі як європейської держави продовжив його син Ярослав Мудрий. І в середині XII століття ця держава стає передовим культурним і релігійним центром світу.

Вище були наведені спроби деяких дослідників представити княжі тризуби в різних варіантах розшифровки. Але чомусь ніхто з дослідників не ставив запитання простого побутового плану: якщо його використовували люди тієї держави, то, мабуть, він їм був зрозумілий? Відповідь може бути тільки одна — так, цей символ був тим зображенням, яке розуміли жителі Київської Русі.

У такому припущенні є один підводний камінь. Ми не знаємо, якою мовою спілкувалися наші пращури, що населяли території Київської Русі. Так, літописні джерела донесли до нас їх письмові повідомлення. Але ж їхньої мови ми не знаємо. І зараз люди східної і західної України розмовляють між собою практично на різних діалектах. Навряд чи вони один одного змогли б зрозуміти, якби не існувало української літературної мови. Але це зараз. А тоді?

За відомостями літописів, жителі Київської Русі здебільшого були людьми грамотними. Тому, якщо це монограма, то, на якою мовою вона могла бути складена, що її розуміли в усіх куточках Київської Русі? Звичайно ж, тільки мовою спілкування давніх слов’ян. Тільки ця мова могла об’єднувати всі князівства і народності в єдину державу. Це була мова дідів і прадідів тих людей, яких очолив рід Рюриковичів, як згадував у своїх працях Шахматов А.А. [8]. Ми ж у своїх міркуваннях підемо далі, і спробуємо уявити себе на місці тієї людини, яка створювала цей вензель або монограму.

Виникає перше запитання: який при цьому використовувався алфавіт? Адже кирилиця ще не була поширеним письмом, і цей алфавіт деякий час існував як церковний. Глаголиця вважалася книжним алфавітом і не була поширена в народі як побутове письмо. Про письменність наших предків ми знаємо абсолютно точно по берестяних грамотах, по предметах побуту та інших артефактах, які зараз доступні нам для дослідження. Зараз уже розшифровано давні письмена, що довгий час не піддавалися розшифровці, незважаючи на численні спроби застосувати до них різні

мови. І тільки після того, як були застосовані слов'янські мови, написи заговорили. Ця загадкова писемність дістала назву «Писемність рисок і різів», оскільки вона є комбінацією ліній різного нахилу. Виявилось, що це було складове письмо. А перші спроби розшифровувати такі написи як буквені не могли дати результатів у принципі. З таких фактів можна скласти загальне уявлення, як спілкувалися наші предки, і якою мовою вони писали свої листи. Ця писемність у фахівців стала називатися «передслов'янською», тобто попередницею слов'янської глаголиці, яка теж запозичила багато знаків, але вже була буквеним алфавітом.

Ось з цих позицій ми і підійдемо до розгляду тризубів Київської Русі, як княжих монограм. У цьому плані найбільш значущими, на наш погляд, є дослідження російського вченого Г.С. Гриневича [2]. Він зібрав величезний фактичний матеріал й опублікував його у своїй книзі «Праслов'янська писемність». У цій короткій доповіді неможливо перерахувати всі революційні ідеї автора з цієї теми, але сьогодні слід визнати, що його роботи стали знаковою віхою в розшифровці давніх текстів і розумінні культурної спадщини наших предків. У своїй книзі він наводить таблицю знаків писемності рисок і різів. Це була складова писемність, і для прочитання таких текстів потрібні не лише такі таблиці, але і спеціалізовані словники. Зрозуміло, що за тисячі років змінився не лише устрій життя людей, але й їхня мова.

Сьогодні на ваш розгляд надається варіант розшифровки Державного символу України з використанням праслов'янської писемності. Відоме зображення тризуба сьогодні стало класичним, тому найцікавішим моментом буде прочитання саме цього варіанту.

Хоча внутрішнє плетіння ліній утворює досить складний візерунок, у ньому можна розпізнати знаки праслов'янської писемності. Методика розшифровки детально описана в працях Коваленко О.А. [4].

Мал.1. Мал.2. Мал.3.

Для цього розкладемо це зображення на окремі знаки і розмістимо їх зліва направо і зверху вниз в рядок, як це прийнято в слов'янському письмі, і замінимо їх відповідними складами передслов'янського письма:

Мал. 4. СЪ КЫ ЙЯ ДИ РЫ СЬ БИ(БЫ)

Отримали вираз:

СЪ КЫЙ ДИ РЫСЬ БИ,

який, безумовно, ще необхідно перекласти на сучасну мову.

СЪ — предлог с, из, от.

КЫЙ — КЫЙЯ — Киев, в данном случае Киева.

ДИ — этот термин обозначал понятие Земля или Мать-Земля (Родина).

РЫСЬ — Русь.

Якщо дослівно перекласти сучасною російською мовою цей вираз, використовуючи «Словарь древнерусского языка» [12], то це звучатиме так:

От Киева земля русская стала.

Або ж інший варіант звучання:

От Киева матери-земле русской быть.

У сучасній інтерпретації російською мовою цей вираз звучить так:

От Киева Родине Руси быть.

Українською мовою цей вираз звучить так:

Від Києва Батьківщині Русі бути.

Ось такий він — княжий знак Київської Русі, який сьогодні прийнято офіційним гербом України. Звичайно ж, тризуб Володимира служив дороговказом до об'єднання усіх слов'янських земель в єдину державу. Це було життєвим кредо князя Володимира Великого, і при ньому Київська Русь стала однією з провідних держав того часу.

За допомогою показаного тут методу розшифровано всі відомі на сьогодні княжі знаки древньої Русі, яких відомо сімнадцять варіантів двозубів і тризубів династії Рюриковичів, починаючи з двозуба Святослава Ігоревича, та дванадцять варіантів зображення тризуба Володимира Святославовича. Подібні знаки в історії Київський Русі використовувалися зовсім короткий період.

«Знаки княжої власності, — пише Б.А. Рибаков [14], — перші відомості про які дійшли до нас від середини X ст., дожили до середини XII ст. За двісті років свого існування в Київській Русі княжі знаки ставилися на княжих монетах, на печатях, якими скріплювали державні документи, на перснях, якими запечатували воскові печаті. Княжі знаки, відлиті з бронзи, носили на грудях княжі тіуни; княжі знаки були на поясах дружинників, що супроводжували свого князя, на зброї, на бойових прапорах княжого війська. Княжі знаки ставилися на злитках срібла, що належали князю, на княжих товарах, що відправлялися за кордон»…

Рибаков відмічає, що переважна кількість предметів з княжими знаками знайдена в стародавніх княжих містах Русі — Києві, Чернігові, Білгороді, Родні, Вишгороді. Проте розпад Київської Русі на окремі князівства не сприяв зміцненню взаємин і родинних зв'язків княжого роду. Але водночас на цих слов'янських територіях почалося формування майбутніх українських земель. Останню крапку в розпаді Київської Русі на окремі князівства поставив в 1097 році Любецький з'їзд. Домовленість руських князів на цій раді остаточно знищила мрію Святослава Ігоревича і Володимира Святославовича — створити єдину і могутню державу Київську Русь. Поступово на цих землях сформувалися чотири князівства: Київське, Переяславське, Чернигово-Сіверське, Галицько-Волинське. Зрештою все це призвело до послаблення слов'янської общини і, як ми вже знаємо, до завоювання більшої частини цих земель військами абсолютно іншої цивілізаційної моделі розвитку.

Зараз немає достовірних історичних відомостей про подальше використання княжих або яких-небудь інших гербів окремими містами, хоча і були на цих територіях великі для того часу міста — Київ, Чернігів або Любеч. У цих розбратах загубилися не лише традиції, але й сама історія. Тому не збереглися значення і сенс символіки двозубів і тризубів в пам'яті нащадків. А ми зараз вигадуємо різні гіпотези про їх призначення.

Далі мистецтво створення зашифрованих монограм було втрачене або припинилося через об'єктивні причини. Проте самі тризуби мають дивну здатність до відродження. У кінці XIX століття і початку XX століття люди знову згадують про цю символіку. Черговий виток підйому цікавості до цих знаків княжої влади розпочинається в Україні, й один з варіантів тризуба Володимира Святославовича стає символом національно-визвольного руху в Україні.

Проте припущення, що князі займалися «не княжою справою» і складали монограми, використовуючи праслов'янське письмо, здається парадоксальним. Як нам зрозуміти дії наших предків? Як відчути спадкоємність поколінь? Як зрозуміти важливість того, що вони хотіли передати нам?

На сторінках «Лаврентьївського літопису» [13] є згадка про «градских старців». У літописі «старци градские» згадуються всього п'ять разів. Перший раз про них говориться в розповіді про мучеництво варягів: «и реша старци и боляре» (983 р.). Другий і третій раз — в розповіді про наради Володимира з боярами і старцями: «созва Володимер боляры своя и старци градския», «и созва князь боляры своя и

старца» (987 р.). Четвертий раз — про освячення Десятинної церкви «боляром и старцем градским». П'ятий — в оповіданні про відміну Володимиром вири за вбивство: «и реша епископи и старци». Впадає у вічі, що п'ятикратна згадка про старців стосується тільки певного терміну — князювання Володимира Святославовича (980—1015 рр.). Літопис згадує про «старцах градских» тільки за Володимира. Слід урахувати й особливості літописного тексту, де з'являються «старци градские». Цей текст було запозичено літописцем зі Слова про те, «како крестися (Владимир), возмя Корсунь», що зберігся в окремому вигляді від літопису і більш давнього за походженням» за Шахматовим А.А. [8] та Ключевським В.О. [3].

Очевидно, існував «інститут старців, мудреців або волхвів», який накопичував, зберігав і передавав знання. Сьогодні ми робимо висновок, що саме цей інститут старійшин змусив створити таку символіку або ж сам її створював. А зі знищенням цього інституту влади і впливу на суспільство, зійшло у небуття і мистецтво складання таких монограм. І якщо ми зрозуміємо, чого домагалися і що створювали для майбутніх поколінь наші предки — буде і у нас своя історія.

І як великий приклад — історія створення, забуття і відродження символу ТРИЗУБА. Адже був час, коли навіть спогади про цей символ винищувалися з пам'яті людської. Але як Фенікс з попелу повстав величний Тризуб і зараз починає розкривати свої загадки. Відроджується його значення і пишеться нова історія.

Ось який символ сяє над нашою Батьківщиною, нашою з вами Україною. Ось який символ став нашим національним надбанням.

Література

1. Болсуновскій К.В. Родовой знакъ Рюриковичей, великихъ князей кіевскихъ. Геральдическое изслѣдованіе, предназначенное къ чтенію на XIV Археологическомъ Съѣздѣ в г. Чернишов / К.В. Болсуновскій. — Ч. 8. — Кіевъ : Типо-литографія С.В. Кульженко, 1908.

2. Гриневич Г.С. Праславянская письменность / Г.С. Гриневич. — М., 1993.

3. Ключевский В.О. Боярская дума Древней Руси. — М. : Ладомир, 1994.

4. Коваленко А.А. Таємний код України / А.А. Коваленко. — Дніпропетровськ, 2004.

5. Пастернак О. Пояснення тризуба, герба Великого київського князя Володимира Святого / О. Пастернак. — Ужгород, 1934.

6. Хмельовский О.М. «Тризуб — таємне вчення українців» / О.М. Хмельовский. — Луцьк, 2004.

7. Чудинов В.А. Вселенная русской письменности до Кирилла / В.А. Чудинов. — М. : «Альва — Первая», 2007.

8. Шахматов А.А. Повесть временных лет / А.А. Шахматов. — Т.І. — Петроград, 1916.

9. Янин В.Л. Актовые печати Древней Руси X—XV вв. / В.Л. Янин. — Т. 1—2. — М., 1970.

10. Белов О.Ф. «Український тризуб» / О.Ф. Белов, Г.И. Шаповалов. — К.; Запорожье, 2008. — С.235.

11. Малий словник історії України. / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін. — К. : Либідь, 1997.

12. Словарь древнерусского языка (в 3 т.) / Срезневский, И.И. — М., 1989.

13. Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. — Л., 1926—1928.

14. Рыбаков Б.А. Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси / Б.А. Рыбаков // Советская археология— 1940. — № 6. — С.250—257.

15. Чиликин О. Утерянная азбука / О. Чиликин // Огонёк. — 1960. — № 19. — С. 26.

16. Энговатов Н.В. Руническая эпиграфика с территорий СССР / Н.В. Энговатов // Советская археология. — 1964. — №4.

Павло КРУПКІН

ЕВОЛЮЦІЙНА ТЕОРІЯ АРХЕТИПІВ ЮНГА: АРХЕТИПІЧНІ МОМЕНТИ В СТРУКТУРІ КОЛЕКТИВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

КРУПКІН Павло Ліверійович,
кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник, науковий керівник Центру вивчення Сучасності, м. Париж, Франція.

Анотація: *обговорено концепцію архетипів К. Юнга та їх зв'язок з біологічною еволюцією. На підставі підходу Ю.І. Семенова до антропогенезу (груповий відбір) запропоновано конкретний механізм відбору, який може бути відповідальним за подолання у передлюдей соціальної моделі, заснованої на домінуванні, і розвитку в них людської ідентичнісної моделі соціальності. Виділено конкретні характеристики архетипу колективних ідентичностей. Обговорено деякі способи використання розвиненої теорії в практиці управління суспільством.*

Ключові слова: *архетип, антропогенез, груповий відбір, колективна ідентичність, Ю.І. Семенов, еволюція, К. Юнг.*

УДК 304.5 : 316.7 : 572.1/4

Постановка проблеми. При здійсненні різноманітних порівнянь між країнами бере на себе очі те, що практично в усіх областях соціально значущих параметрів максимальні результати досягаються групою країн, які самовизначаються як національні держави (nation-state). Цей факт ефективнішої мобілізації ресурсів національною державою з метою свого розвитку робить дослідження навколо такої суспільствознавчої категорії, як «нація» дуже актуальними, особливо в плані вироблення адекватного розуміння відповідних соціальних явищ і взаємозв'язків, з тим щоб зробити державне управління в цій області відносно свідомим.

Один з підходів до національної проблематики пов'язаний з уявленням про націю як про певного роду колективну ідентичність (social identity) (див., наприклад, Гелнер [2; 3], Андерсон [1]). При цьому виявилось, що «механіка дії» колективних ідентичностей іде в глибини людської психіки і належить до групи соціальних і психологічних феноменів, які називають архетипами. Першим у науковий обіг ці терміни ввів К. Юнг в 1910 р. [15, Ch.2] і, розвиваючи свою концепцію архетипів, практично відразу ж пов'язав архетипічні структури людської підсвідомості з еволюцією. При цьому в уявленнях Юнга (архетипи — як певного роду результат накопичення досвіду виживання людей) це був швидше варіант еволюції Ламарка, ніж Дарвіна [15, Ch. 2].

Проте слід зазначити, що подібна гіпотеза перебуває в певній суперечності з накопиченими результатами дослідження еволюційної біології, оскільки виникає неясність щодо механізмів передачі зібраного індивідом досвіду у спадок. У цій роботі на основі розвитку підходу до людської еволюції Ю.І. Семенова [11, гл. 2.3] (свого часу високо оціненого Е. Гелнером [4]) пропонуються конкретні механізми групового відбору первісних триб у дарвінівському процесі, які дозволяють отримати як еволюційний результат біологічні основи людської соціальності. Останні можуть бути інтерпретовані через спеціальний клас юнгівських архетипів. У роботі дається опис цього класу, відстежується його поява в антропогенезі, обговорюються можливості використання отриманих результатів у практиці суспільного управління.

Модель людської психіки і місце архетипів у ній

Юнгівське розуміння архетипу може бути сприйняте, наприклад, з набору цитат, зібраних на сторінці «What are Archetypes?» [18] або в першому підрозділі розділу 2 в «Evolution and Archetype: The Biology of Jung» [15, Ch. 2]. Юнг у своєму теоретизуванні не був логічно послідовним. В одному з томів його зібрання творів є понад 30 різних визначень цього терміну [15, Ch. 2], у яких, проте, є помітною одна спільна частина, яку можна сформулювати у вигляді: «An archetype is a pattern of behavior, of recognition, and/or of imagination that is universal in a species. It is an aspect of instinct, namely the instinct's innate guidance system» [15, Ch.2]. Тобто: архетипи — це універсальні для всього людства схеми, конкретне наповнення яких змістом визначає поведінкові патерни людей, а

також особливості їх сприйняття та уяви; це природжена система управління стабілізацією конкретного виду інстинктів, що формуються у зростаючого організму.

За Юнгом архетип — це складова частина того, що він позначив терміном «колективне несвідоме»; те, що перебуває в глибинних шарах психіки і вважається однаковим для всіх людей. У принципі є сенс спиратися на стандартну модель психіки, яку можна скомпілювати з наявного в літературі різноманіття підходів наступним чином. Кожна людина має свою унікальну особистість, яка складається протягом всього її життя, і визначається наявним у мозку індивіда набором ментальних структур [6, с. 45—47]. У кожної особи є когнітивна сфера, відповідальна за накопичення і критичне осмислення досвіду і різних інших типів знань і вмінь, і поведінкова сфера, що формує поведінку людини. Свідому частину поведінкової сфери зазвичай називають Я-концепцією індивіда, і до неї відносять ментальні структури її свідомих установок, цінностей, різного роду поведінкових патернів тощо. Неусвідомлену частину поведінкової сфери можна услід за П. Бурдье називати габітусом [2]. Цікаво відзначити, що когнітивна сфера також має свою неусвідомлену частину, те, що іноді називають «неявним знанням» [7; 12], хоча значна частина ментальних структур когнітивної сфери є цілком собі усвідомленою, і, більш того, саме ці структури формуються свідомістю індивіда в процесі його розвитку/соціалізації.

Ментальні структури когнітивної сфери серед іншого формують оброблюваний мозком інформаційний потік, визначаючи МійСвіт індивіда (Umwelt), тобто те, як людині даються його внутрішній і зовнішній світи [6, с. 46]. МійСвіт — це «життєве поле» людини, в якій вона «розгортає» й осмислює свою життєву активність. Зокрема, серед опорних структур індивідуального МійСвіту можна розрізнити мотиваційні моделі важливих для людини інших людей (theory of mind), які є важливими для вироблення прогнозів індивіда щодо реакції соціального середовища на вчинювані ним дії.

У плані соціуму поведінкова сфера людини постає перш за все тим, що часто називають персональною ідентичністю (identity). Вважається, що персональна ідентичність складається з тих ментальних структур, які пов'язані з соціальними ролями, в які залучений індивід. На персональну ідентичність впливають і Я-концепція людини, і її габітус.

Разом з персональною ідентичністю при дослідженні соціальних закономірностей має сенс виділяти ментальні структури, пов'язані з колективними ідентичностями (КІ) людини (social identity). Кожна КІ визначає ставлення людини до тривало стабільної групи, яка регулює склад своїх учасників. Відповідні ментальні структури визначають емоційне наповнення самовизначення індивіда стосовно такої групи в цілому, до групового імені, до «своїх», до «чужих», а також групові цінності, інститути (соціальні норми), стереотипи, поведінкові патерни, etc.

Обговорення взаємного позиціонування концептів персональної і колективної ідентичностей можна знайти, наприклад, у Stets, Burke [17]. Зі свого боку можу додати, що, разом з наявністю спільної частини, ці концепти містять у собі ще і відмінні одна від одної частини. Наприклад, КІ (на відміну від персональної ідентичності) зазвичай емоційно насичена, і може включати представників декількох

KRUPKIN P.L.

Annotation: *the concept of K. Jung's archetypes and their link to biological evolution is discussed. Basing on Yu.I. Semenov's approach to anthropogenesis (a group selection in pre-human bands), the author proposes a specific mechanism which could lead to the suppression of the pre-human social model based on the behavioral dominance and to the development of a human model of sociality based on the social identity. Some specific features of the social identities' archetype are given, and some ways how the developed theory could be used in public practice are shown.*

Keywords: *archetype, group selection, human evolution, social identity, Yu.I. Semenov, K. Jung.*

UDC 304.5 : 316.7 : 572.1/4

ролевих груп відразу. Такі ролеві соціальні осередки, як «чоловіки взагалі», «школярі взагалі» є в принципі емоційно нейтральними, і утворенням відповідних КІ вони не відрізняються. Водночас, «школярі такого-то класу» цілком можуть утворити групу з розвиненою КІ, так само як, наприклад, «аптекарі» або інші професійні асоціації. І, відповідно, люди з персональною ідентичністю, «прихильники», що належать до різних КІ, — «Монтеккі» і «Капулетті» — будуть абсолютно однаково «задирати» своїх аналогів з «чужого» клану при зустрічі на вулицях Верони, реалізовуючи при цьому одні й ті самі поведінкові патерни. Водночас і «Монтекки», і «Капулетті» містять індивідів і з іншими соціальними ролями — глав сімей/кланів, дружин глав, інших жінок клану, прислугу клану, etc.

Тут слід також звернути увагу на те, що ментальні структури, відповідальні за соціальні характеристики особи, є частиною загального набору її ментальних структур. Інакше кажучи, те спільне у безлічі індивідів, що визначає їх КІ приналежність до якоїсь групі, «вкарбоване» в особистість кожного з них. Через це для будь-якої групової ідентичності має сенс говорити про Ми-концепції як про усвідомлену частину відповідних ментальних структур особи і про груповий габітус в їх неусвідомленій частині. Ці структури породжують НашСвіт групи [6, с. 46] як якусь однакову частину МійСвітів кожного з її членів.

Так ми приходимо до розуміння місця в психіці людини, де «зберігаються» юнгівські архетипи. Таким місцем є якась глибинна частина, фактично ядро психіки, яке є однаковим у кожної зі статей. Відповідні ментальні структури можуть бути як уже усвідомленими й осмисленими (бо робота з їх виявлення в науковому співтоваристві триває постійно), так і ще неусвідомленими. Більш того, навіть уже усвідомлені фахівцями ментальні структури юнгівських архетипів можуть не усвідомлюватися більшістю пересічних людей, чиї пізнавальні інтереси лежать далеко від соціальної психології. При цьому архетипи все одно значною мірою впливатимуть на їхнє сприйняття світу та їхню поведінку.

У межах описаної інтерпретації юнгівських архетипів стають зрозумілими і деякі узагальнення цього поняття, які іноді зустрічаються у деяких дослідників, такі як «етнічні архетипи», «архетипи конкретного народу». Оскільки етничність є КІ, відповідальною за виживання певних груп людей у конкретному природно-географічному ландшафті, то в результаті тривалої еволюції співтовариств у цьому місці існування в їх представників може виробитися якийсь спільний (з урахуванням статі) глибинний набір ментальних структур, який, проте, відрізнятиметься від такого у представників інших етносів. У рамках визначеної вище моделі психіки етнічні архетипи постають у вигляді наступного шару ментальних структур над юнгівськими архетипами.

Звернемо тут також увагу на уявлення, що виникає при такому підході, про «шаруватість» будови етнічної культури особистості. У межах еволюційного підходу до соціогенезу це дає цікавий висновок про компенсацію кожним наступним культурним шаром еволюційних недоліків уже накопиченого культурного масиву в плані виживання цієї етнічної групи в змінних умовах природного середовища і соціального оточення. Відмітимо, що домінуючий тренд в останньому задається зростанням соціальної складності суспільства, до якого належить ця група людей [6, с. 76].

Ключова трансформація архетипічного ядра в антропогенезі

Розглянемо тепер головні особливості середовища, в якому формувалися юнгівські архетипи. Тривалий доісторичний час людство еволюціонувало у вигляді невеликих триб по 25—50 чоловік (мисливців-збирачів), які розділялись/об'єднуватись у міру виходу за ці межі у бік збільшення/зменшення. На початку свого еволюційного шляху (-6 млн. років) гоміниди «відщепилися» від тієї гілки людиноподібних мавп, які дали згодом горил, шимпанзе, бонобо. Соціальні структури вказаних (а також багато інших) приматів засновано на «альфа-омега моделі» поведінкового домінування [6, с. 101], що задає вихідне становище в плані еволюції соціальності людини в антропогенезі.

Нагадаємо головні характеристики цієї моделі. Унаслідок парних зіткнень у співтоваристві встановлюється чітка послідовність ранжирування особин, яка визначає їх доступ до їжі та інших дефіцитних ресурсів. Найсильніша особина зграї — альфа — володіє беззаперечним «авторитетом» у цьому плані, за альфою слідує бета ті інші, аж до останніх особин за рангом — омег. У принципі паралельні ієрархії домінування існують для обох статей, задаючи загальну схему соціальних взаємодій усередині зграї. При цьому в зовнішніх взаємодіях зграя, очолювана своїм альфою, діє багато в чому дуже згуртовано і узгоджено, експлуатуючи на свою користь додаткові можливості, що даються «ефектом колективу».

Якщо ж подивитися на підсумкову базову схему людської соціальності, то можна побачити її суттєву відмінність «альфа-омега моделі», що спостерігається й у разі тих людських триб, які все ще перебувають на первісній стадії розвитку. Ця модель, зокрема, проявляється в зміні принципів доступу до їжі — аж до того, що іноді називають словами «первісний комунізм» — фактично в трибах фіксуються системи табу, що забороняють «сильним» обділяти «слабких» при розділенні здобичі [11, гл. 2.3]. Разом з цим спостерігається також і відмінність у ставленні співтовариств до інвалідів, поява похоронних процедур, виникнення різних інших систем поведінкових табу і соціальних норм, зародження мови і мистецтва. Надалі називатимемо такого роду соціальність ідентичнісною.

Відмічена зміна базової схеми соціальності з альфа-омега моделі на ідентичнісну модель в антропогенезі ставить питання про механізми подібної «антропологічної революції», рівнозначне блокуванню деяких «шкідливих» біологічних інстинктів через розвиток систем табу (що, по суті, є тією самою компенсація, про яку йшлося вище, — новий шар ментальних структур, який закріплюються еволюцією й компенсує накопичені в попередніх шарах недоліки). Обговорюючи це питання, Семенов [11, гл. 2.3] звернув увагу на те, що артефакти, що фіксуються археологами, виявляються при розкопках первісних стоянок, разом з даними щодо первісних триб, які досі ще існують, дозволяють інтерпретувати себе через якісну зміну змісту характеристики «свій» у свідомості представників первісних співтовариств. Разом з виникненням «права», про що вже наголошувалося вище, кожного «свого» на доступ до їжі спостерігається також наділення подібними «правами» інвалідів триби та її мертвих (трактування фактичного матеріалу в рамках запропонованої інтерпретації). За своїм сенсом ж інтерпретація Семенова постулювала виникнення КІ «людського типу», що характеризується, зокрема (про що сам Семенов не говорить), можливістю солідарного «повстання» співтовариства проти лідера/альфи (або будь-якого іншого члена групи/зграї) при порушенні ним деяких принципових «установлень», що геть відсутнє в межах альфа-омега моделі (хоч конкретні реалізації останнього можна теж обговорювати на «ідентичнісній» мові).

Семенов також запропонував механізм групового відбору, який міг би привести до обговорюваної антропологічної революції [11, гл. 2.3]. Цей механізм засновується на наступних положеннях. По-перше, головний механізм обмеження біо-доминирования (та інших шкідливих для людської соціальності біологічних інстинктів) був пов'язаний з формуванням у триб відповідних табу — соціальних заборон на конкретну поведінку (у цьому разі — агресії стосовно слабких членів зграї при розподілі продуктів харчування). По-друге, головна еволюційна конкурентна перевага передлюдської зграї була пов'язана з виробництвом знарядь праці, а головне обмеження — з розподілом м'яса. Далі з'явилося включення механізму групового відбору — ті співтовариства, які при розподілі м'яса «ображали» своїх «ремісників» — виробників знарядь, програвали боротьбу за існування тим співтовариствам, в яких з різних причин виникло табу проти внутрішнього насильства при розподілі їжі.

Деяку «невиразність» еволюційних переваг груп з ідентичносною поведінкою в механізмі Семенова може бути виправлено, якщо пригадати, що людина і примати — істоти порогові за споживанням їжі. Хай, наприклад, одній особині для підтримки

свого фізичного перебування на якомусь прийнятному стаціонарному рівні треба кількість їжі X. При цьому фізичне насичення особини настає при споживанні 3X їжі. Хай ми маємо дві зграї з одним лідером і трьома бійцями в кожній, і ці зграї добули по 5X їжі. У першій зграї, чия соціальність регулюється альфа-омега моделлю, альфа з'їв 3X, і 2X їжі, що залишилася, поділили три бети, що призвело до їх ослаблення через недоїдання. У другій зграї (з табу на внутрішньогрупове насильство при розподілі їжі) кожному членові зграї дісталося по 1,25X їжі. При зіткненні таких зграй очевидно, що друга зграя «заб'є» єдиного бійця, що залишився з першої, і вижене цю зграю із займаної території. При цьому надихнути голодуючу бету на повстання проти альфи цілком може інстинкт самозбереження, що задає початок роботи обговорюваного механізму для групового відбору. Успіх повстання бет може підсилитися узгодженістю їх дії, яка забезпечується можливістю кооперації особин завдяки розвитку другої сигнальної системи і постійному тренуванню такої кооперації під час полювання.

Звертає на себе увагу ще один важливий момент, який забезпечує роботу запропонованого механізму, — наявність ситуації тривалого істотного браку ресурсів або, інакше кажучи, тривале існування зграй передлюдей упроголодь. За наявності ресурсного ж достатку запропонований механізм групового відбору не працюватиме, і тиск на обмеження поведінкового біо-домінування з боку зовнішнього середовища буде відсутній. У цьому плані виникає додаткове підтвердження правдоподібності запропонованої гіпотези, оскільки генезис людини був істотно зав'язаний на Велике заледеніння. У тяжких умовах ресурсної убогості груповий відбір призвів до розвитку розуму разом з табуїзацією насильства проти «своїх» — фактично до створення людського соціуму з якимсь уявленням про справедливість. До речі, подальше «розшивання» за ресурсами (пом'якшення клімату і підвищення продуктивності праці) призвело до відновлення ієрархій, проте уявлення про справедливість були вже невідокремлюваними від розуму і соціальності, тож співтовариства із зовсім уже «відмороженими» лідерами знову ж таки швидко ліквідовувалися сусідами. У результаті можна вважати, що розум, соціальність і справедливість, що виникли разом за наслідками групового відбору в голодні тисячоліття, стали вже невіддільними один від одного.

Якщо спробувати локалізувати цю трансформацію в часі, то слід прив'язатися до наступних фактів (обговорюється регіон Європи і Близького Сходу). По-перше, перші безсумнівно поховані останки людей належать до -100 тис. років (-100К) для анатомічно сучасної людини (АСЛ) і до -70К для неандертальців (НЛ) [11]. Останки, які можна інтерпретувати через догляд за інвалідами, були виявлені в стоянках НЛ у Ла Шапель о Сен (-60 тис. р.) і в Шаніндарі (-60К — -80К). Використання натільних прикрас було характерним лише для АСЛ (починаючи десь з -30К), тоді як для НЧ це вважається нехарактерним [14, с. 297—298]. Перші предмети мистецтва теж були виявлені лише на стоянках АСЛ (починаючи десь з -40К), і загалом вони відсутні серед артефактів, що належать до НЛ. На завершення відзначимо, що вогонь і виробництво кам'яних інструментів були відомі й АСЛ, і НЛ з часів виникнення відповідних підвидів.

Таким чином, можна припустити, що остаточне придушення біологічного поведінкового домінування і стабілізація ідентичнісної моделі соціальності відбулися десь на рубежі -70К — -60К, причому як у АСЛ, так і у НЛ. Можливо, що остаточній «перемозі» ідентичнісної моделі дуже посприяло виверження вулкана Тоба (-73К), через яке (ефект «ядерної зими») зграї гомінід, що тоді перебували на землі, були дуже сильно «проріджені» [13]. При цьому очевидно, що серед них вищу виживаність в умовах виснаження ресурсів мали саме ті триби, які навчилися приборкувати егоїзм своїх лідерів.

Наступний же крок «до розуму» — освоєння розвиненого символьного мислення (-40К) — змогли подолати тільки АСЛ, що, мабуть, і зумовило їхню еволюційну перемогу в подальшому [14, с. 300].

Деякі змістовні моменти пропонованого підходу.

Отже, груповий відбір в умовах сильного ресурсного браку виявляється рівносильним існуванню зовнішнього тиску на передлюдські триби, які еволюціонували, у бік рівного доступу їх членів до їжі. Так, ефективною еволюційною стратегією для передлюдей виявляється егалітаризм (що, по суті, є видом соціальної норми). Реалізація цієї стратегії є можливою лише на основі ефективного поведінкового обмеження опортунізму, що у разі голодного альфа-домінанта є нетривіальним завданням. Це завдання можна ефективно вирішити лише через мобілізацію деякої кількості суб-домінантів, тобто через їх:

1) збудження;

2) приведення в спільне обурення — подолання страху перед домінантом;

3) ефективну кооперацію в сумісному силовому впливі на домінанта.

Це неминуче тягне появу в мозку центрів, які активізують особину при знехтуванні іншою особиною норми, що «захищається», і об'єднують обурених в сумісній дії проти порушника.

Так, еволюційної ефективності набуває становлення табу, що стосовно доступу до їжі в голодні тисячоліття отримує сильну підтримку з боку інстинкту самозбереження суб-домінантів (тому виникнення цього табу було, мабуть, першим кроком на шляху до людської соціальності). Розвиток же відповідних мозкових центрів підтримки табу в індивідів запускає еволюційне формування й інших еволюційно виграшних нормативних обмежень у трибах, наприклад, табу на інцест — заборона на близькоспоріднений секс тощо. У цілому поява «інструменту» супроводжується процесом розширення зони його використання. При цьому в психіці зберігається сильний зв'язок функції «контроль соціальних норм» з функцією «самозбереження» (див. опис проявів табу, наприклад [11, гл. 2.3]).

Вплив еволюційної ефективності чогось на закріплення здатності живих організмів до саме цього «чогось» у біо-еволюції відомий як «ефект Болдуіна» [9]. У рамках підходу, що розробляється, «ефект Болдуіна» сприяє спадковому закріпленню в мозку передлюдей і первісних людей ефективного функціонування описаного вище центру контролю соціальних норм. При цьому саме наповнення поняття «Норми, що захищається», підтримується у небіологічні способи — через передачу відповідної інформації при соціалізації молоді. Так відбувається інтеграція в пропонований підхід ідеї Р. Докінза про «розширений фенотип» [5, гл. 11], що позначила важливість розгляду при вивченні еволюційних проблем разом з потоком біоінформації, керованому генами, також і потоку соціальної інформації, який можна структурувати поняттям «меми».

Можна припустити, що аналогічним чином здійснюється передача в поколіннях і людської мови [15, Ch. 2]: схильність до оволодіння мовою обумовлюється генетично, але власне конкретна мова дається кожному в дитинстві його оточенням.

Ідея про генетичну схильність до соціальності як специфіки саме людини була деякою мірою перевірена експериментально [8]: виявилось, що діти у віці 2,5 років, чиї когнітивні здібності в плані вирішення «фізичних/просторових» завдань перебували на рівні включених до експерименту шимпанзе і орангутангів, щодо вирішення «соціальних» завдань дали мавпам багато очок уперед.

На закінчення відзначимо, що самі триби абсолютно не усвідомлюють сформовані таким чином табу — для них все це є природним і неусвідомлюваним стосовно виживання в освоєному природному ландшафті — як наявність очей або рук, наприклад. «А хіба може бути інакше?» Тобто ми тут говоримо саме про несвідомі процеси закріплення еволюційно виграшних стратегій за наслідками групового відбору. Інша річ, що в процесі подальшого «опричинювания» наявних феноменів при розвитку здібності до рефлексії табу, які еволюційно виникли, породили ідею божества — того, хто встановив ці «закони» і стежить за їх виконання. Табу, що виникали при по-

рушеннях, сумісні емоції обурення відбилися в ідеях морального відчуття обов'язку і несправедливості, а останнє через свою протилежність дало поняття справедливості. Притаманний же всьому живому мотив «випробувати свою межу» призвів до свого осмислення через «свербіння» «спокуси» і далі — до формування образу антагоніста бога — диявола. Etc.

Архетипіка колективних ідентичностей

Розглянемо далі, як все вищесказане «гратиме» в площині архетипу «свій». Цей архетип існує й у передлюдей (альфа-омега модель соціальної організації), й у людей (ідентичнісна модель), і в багатьох інших тварин. Можна припустити, що біологічний спосіб підтримки цього архетипу шліфувався еволюцією відповідних ссавців значно триваліший час, ніж існують гоміниди. Цікаво відзначити, що нещодавно був зроблений крок до розуміння механізму нейрохімії, що лежить у підґрунті цього архетипу. Виявилось, що введення чоловікові нейропептида оксітоцину підвищує рівень його готовності до співпраці стосовно тих, кого він вважає «своїми», але не до членів конкуруючих груп. Більш того, оксітоцин підсилює бажання захищати «своїх» і може стимулювати завдання «випереджуючих ударів» по «чужих» з метою захисту «своїх» від можливої агресії з їхнього боку [10].

Конкретне ж наповнення архетипу «свій» дуже змінилося в результаті антропогенезу: прагнення «придушити» «свого» для підвищення свого статусу в зграї у передлюдей змінялося егалітарністю, альтруїзмом і спільним захистом «права» слабких у людей, щонайменше — у сфері розподілу продуктів харчування та інших критичних для життя людей ресурсів (тут можна припустити, що сталося еволюційне пригнічення якогось механізму «агресія в боротьбі за місце в групі», який доповнює відмічений вище механізм «співпраця в групі + захист групи від агресії чужаків», так що він став менш яскраво вираженим, хоча і не зник до кінця — див. явища внутрішньогрупової конкуренції у людей). На додаток до цього, разом із здоровими членами зграї, після завершення цієї «антропологічної революції» «своїми» стали також вважатися ще й інваліди/хворі, люди похилого віку та померлі. Нова якість, яка виникла при цьому, — колективна ідентичність (КІ), з'явившись у вигляді КІ триби, згодом, разом з розвитком символьного мислення, через тотемізм трансформувалася в етничність — найстародавнішу уявну КІ, що об'єднує поміж іншим і незнайомих між собою людей через загальний етнонім, віру в спільних предків і спільну мову (останнє часто — але не завжди).

Чи немає в ієрархії виникаючих КІ первісних людей (сім'я / розширена сім'я / клан / триба або община / асоціація споріднених триб або общин) якихось спільних моментів? Спробуємо уявити ту схему архетипу людської соціальності, яка при своєму заповненні конкретностями породжує різні людські КІ.

По-перше, будь-яка КІ містить те, що можна позначити словами «центральне місце» (ЦМ). ЦМ кожної КІ — це, перш за все, символічне місце, з яким асоційовані «боги» КІ, хоча для деяких КІ це символічне місце може бути навіть локалізованим географічно. Наприклад, для кожної общини географічна частина ЦМ тісно пов'язана з поняттями храму/замку (хатиною вождя, чоловічим будинком у поселенні) і центральної площі (агори). Для нації ЦМ зазвичай перебуває одночасно і в столиці відповідної держави, і в серці кожного громадянина. Географічна частина ЦМ християн-католиків — це Ватикан, а символічна — серце людини, де живе ідея «Царства Небесного» тощо.

Кожна КІ має власних «богів» — ті елементи символічного простору, які викликають збудження сакрального відчуття людей, що включають асоційований з цією КІ НашСвіт у свою Я-концепцію. Таким збудженням може бути те саме сумісне обурення результатом осквернення божества, що обговорювалося вище на прикладі табу. У сім'ї такими «богами» можуть бути як обов'язок стосовно дітей і батьків, так і обов'язок щодо впорядкування сімейного вогнища. Сакральні елементи нації

зазвичай пов'язані з символами держави, а також з національною міфологією. Як уже наголошувалося, саме сакральне відчуття людей є головним несучим елементом будь-якої КІ — спільна благодать від різного роду сумісних церемоній і позитивних активностей, що охоплює групу, разом із спільним обуренням з приводу святотатств, що трапляються стосовно групових «богів», створюють «правильне» емоційне тло для комунікації всіх тих, хто розділяє ці емоції, з підтримкою і розвитком їх загального НашСвіту. Так виникає розуміння важливості сумісних ритуалів у справі зміцнення КІ.

Природно, що «боги» «жадають», і це породжує наступний елемент будь-якої КІ — обов'язковий внесок людини в «спільну справу». Цей внесок може бути як матеріальним, так і символічним — через участь у ритуалах, наприклад. Сумісна праця чоловіка і дружини в ім'я сімейного добробуту, частина врожаю кожного общинника, що віддається ним храму, тягар обов'язків кожного громадянина перед нацією і державою — все це може бути проінтерпретовано як офіри носіїв відповідних КІ своїм «богам».

Ще один елемент архетипу КІ — це класифікація членів групи, носіїв КІ. Практично завжди (хоча бувають і випадки звироднілості) в групі можна виділити «внутрішнє коло», що складається з групових авторитетів, яке поповнюється пересічними членами групи і кандидатами в члени. Внутрішнє коло КІ зазвичай позиціонується десь поблизу ЦМ, обслуговуючи «богів» співтовариства. Вони також виконують функції з поточного управління справами групи, завдання її стандартів та інститутів, сприяють вирішенню конфліктів між пересічними членами співтовариства. Пересічні члени зазвичай мають рівні права і рівно несуть обов'язки стосовно співтовариства та його «богів», хоча бувають випадки і складнішої структуризації пересічних членів групи. Кандидати зазвичай просякають «духом співтовариства», виконуючи найбільш обтяжливі обов'язки та чекаючи на отримання прав при їх включенні в групу — визнання рівними іншим. Перехід з кандидатів у члени групи зазвичай оформляється ритуалом ініціації.

Цікаво, що представлений таким чином архетип КІ є практично повністю ізоморфним тому, що ми можемо спостерігати в надорганізмах колективних комах (мурашок, бджіл, термітів). Ці надорганізми теж структуруються навколо своїх ЦМ (місце, де зазвичай мешкає матка). Персічні комахи в різних своїх ролях (закріплених біологічно — на відміну від груп людей) роблять внески в розвиток «сім'ї» і мають («прошите» біологією) право на свою частку контрольованих сім'єю ресурсів. Тощо.

Висновок

Вичленення архетипу КІ людини дає широкі можливості для своєї апробації в практиці державного управління. Одним з прикладів цього може бути розуміння необхідності грамотної організації ЦМ общини в реальних поселеннях. У цьому плані, наприклад, можна припустити, що відчуття жителів пострадянських міст щодо загальної їх невлаштованості викликається багато в чому саме через відсутність своїх, тобто доступних громадянам для їх ритуальних активностей, храму й агори. І допуск на центральні площі таких міст численних кафе разом із стимулюванням там вільного спілкування жителів через анімацію і суспільні ритуали міг би значно збільшити задоволеність людей своїм життям без особливих матеріальних витрат з боку органів місцевого самоврядування.

Аналогічні практичні моменти в світлі обговореної тут теорії можуть бути запропоновані і для розвитку нації — загальної політичної КІ держави, що є також дуже актуальним завданням для політичних еліт на пострадянському просторі через наявну радянську спадщину.

Загалом, накопичувані відомості про архетипи можуть суттєво посприяти збільшенню комфортності соціуму для його членів — при їх грамотному урахуванні в практиці суспільного розвитку, природно.

Література

1. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон. — М. : КАНОН-Пресс-Ц, 2001. — 288 с.

2. Бурдье П. Структура, габитус, практика / П. Бурдье // Журнал социологии и социальной антропологии. — Т.1. — 1998. — Вып.2. — С. 44—59.

3. Геллнер Э. Нации и национализм / Э. Геллнер. — М. : Прогресс, 1991. — 320 с.

4. Геллнер Э. Марксистская книга Бытия [электронный ресурс] / Э. Геллнер // Этнографические обозрение. — 1992. — № 2. — Режим доступа : http://scepsis.ru/library/id_457.html.

5. Доккинз Р. Эгоистичный ген / Р. Доккинз. — М. : Мир, 1993. — 317 с.

6. Крупкин П.Л. Россия и Современность : Проблемы совмещения : Опыт рационального осмысления / П.Л. Крупкин. — М. : Флинта; Наука, 2010. 568 с.

7. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. — М. : Прогресс, 1977. —300 с.

8. Марков А.В. Найдено ключевое различие между человеческим и обезьяньим интеллектом [электронный ресурс] / А.В. Марков // Элементы большой науки. — 13.09.2007. — Режим доступа : http://elementy.ru/news/430584.

9. Марков А.В. Гены управляют поведением, а поведение — генами [электронный ресурс] / А.В. Марков // Элементы большой науки. — 12.11.2008. — Режим доступа: http://elementy.ru/news/430913.

10. Марков А.В. Окситоцин усиливает любовь к «своим», но не улучшает отношения к чужакам [электронный ресурс] / А.В. Марков // Элементы большой науки. — 17.16.2010. — Режим доступа: http://elementy.ru/news/431346.

11. Семенов Ю.И. Введение во всемирную историю [электронный ресурс] / Ю.И. Семенов // Проблема и понятийный аппарат. Возникновение человеческого общества : [учеб. пособие]. — Вып. 1. — М.: МФТИ, 1997. — 202 с. — Режим доступа: http://www.scepsis.ru/library/id_1036.html.

12. Фейерабенд П. Против метода. Очерк анархистской теории познания / П. Фейерабенд // Избранные труды по методологии науки. — М., 1986. — С.125—467.

13. Ambrose S.H. Late Pleistocene human population bottlenecks, volcanic winter, and the differentiation of modern humans / S.H. Ambrose // Journal of Human Evolution. — 1998. — V. 34. — P.623—651.

14. Arsuaga J.L. The Neandertal's Necklage / J.L. Arsuaga. — NY, 2002. — 334 p.

15. Haule J.R. Evolution and Archetype: The Biology of Jung [электронный ресурс] / J.R. Haule. — Режим доступа: http://www.jrhaule.net/evol-atp.

16. Pettitt P. When Burial Begins [электронный ресурс] / P. Pettitt // British Archeology. August 2002. Issue 66. Режим доступа: http://www.britarch.ac.uk/ba/ba66/feat1.shtml.

17. Stets J.E. Identity Theory and Social Identity Theory / J.E. Stets, P.J. Burke // Social Psychology Quarterly. — 2000. — V.63. — №3. — P. 224—237.

18. What are Archetypes? [электронный ресурс] // ARAS (The Archive for Research in Archetypal Symbolism). — Режим доступа: http://aras.org/whatarearchetypes.aspx.

Лариса КОЧУБЕЙ, Катерина МЕРКОТАН

АРХЕТИПИ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА ЯК ПІДҐРУНТЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

«Незалежно від того, правильним чи ні є наше бачення "золотої доби" лідерів-героїв, сучасникам важко побороти відчуття, що нами управляють люди, які не відповідають вимогам "реального" лідерства».

Жан Блондель

КОЧУБЕЙ Лариса Олександрівна,
доктор політичних наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, м. Київ.

Анотація: *розглядаються проблеми використання архетипних образів для конструювання іміджу політичного лідерства. Підкреслюється актуальність зловживання маніпулятивними технологіями, особливо під час виборчих кампаній, аналізуються політичні ризики створення штучних політичних іміджів.*

Ключові слова: *архетип, політичне лідерство, маніпулятивні технології.*

KOCHUBEI L.O.

Annotation: *the authors consider problems of using the archetype images for constructing the image of political leadership. The actuality of the abuse of manipulation technologies, especially during election campaigns, is emphasized; the political risks of creating the artificial political images are analyzed.*

Keywords: *archetype, political leadership, manipulation technologies.*

УДК 32.019.51

Політичне лідерство — досить складне, багатоаспектне явище. Його вивчення вимагає врахування численних чинників і факторів — теоретичних та прикладних, інституційних, поведінкових, ціннісних, історичних, економічних, моральних тощо. Водночас слід мати на увазі, що політичне лідерство — це система взаємодій (міжособистісних, міжгрупових, міждержавних тощо). Є ще одна не менш важлива площина, а саме особистість того чи іншого лідера, його характер, темперамент, рівень інтелектуального розвитку, культури, у тому числі політичної, зрештою його система цінностей, уподобань та переваг.

І все це — на тлі реформування інститутів суспільства та держави, а відтак встановлення нових відносин між ними, між громадськістю і владою, всередині громадянського суспільства. Відбуваються істотні зміни й у масовій свідомості. Результати соціологічних досліджень останніх років свідчать про зростання недовіри та скептичного ставлення до владних структур у цілому та до вищого керівництва державою зокрема. Хоча майже незмінними залишаються ідеальні образи політичної влади та політичних лідерів, які передаються від покоління до покоління. Унаслідок цього образи реального та ідеального політика починають суттєво суперечити одне одному, що призводить до необхідності їх чергового переосмислення та певного узгодження з сучасними вимогами щодо політичного лідерства.

Йдеться, насамперед, про зміну засобів впливу, використовуваних політичними лідерами. Вони стають щораз складнішими та технологічнішими. Політичні технології, у тому числі технології політичного лідерства, набувають ринкових ознак, а саме лідерство стає своєрідним товаром, особливо під час виборчих кампаній. Для того, аби цей «товар» продати вигідніше, політики не цураються навіть маніпулятивних технологій.

Маніпулюючи свідомістю громадян, лідери пропонують їм певні штучні схеми поведінки в політичному просторі, які віддаляють від реальної політики. Створюється символічне поле політики, де лідер виступає також своєрідним символом.

За таких умов актуалізується проблема архетипності політики, зважаючи на те, що архетип — це певний образ, що символізує модель поведінки чи способу життя. Причому використання архетипів у політиці є виправданим з огляду міцності та усталеності даного конструкту, що успадковується з досвідом попередніх поколінь. Таким чином, архетипи є підґрунтям символічного світу політики, а саме політичної поведінки, політичного лідерства.

Зауважимо, що політичне лідерство — не нова тема для політичних досліджень. Однак не маємо підстав стверджувати, що сьогодні існує певна теорія, яка б охоплювала всі аспекти

політичного лідерства. У нашому випадку засадничими є концепції М. Вебера, Ж. Блонделя та К. Г. Юнга [1—3]. Це пояснюється тим, що однією з головних ознак лідерства загалом і політичного зокрема є здатність того чи іншого політика впливати (позитивно чи негативно) на суспільство з метою подальшого управління політичними та іншими процесами.

Важливим джерелом влади, за М. Вебером, є авторитет: звичаєвий — «традиційна» влада, здійснювана патріархом і патримоніальним князем старого типу»; авторитет особистісного природного дару (харизма) як сукупність рис «вождя певної людини: щирості, героїзму тощо — харизматичне верховенство, здійснюване… у галузі політичного — вибраним князем-воєначальником…, видатним демагогом і політичним партійним вождем. Нарешті, авторитет так званої раціональності, тобто легально встановлених правил і ділової «компетентності» — влада у тому вигляді, у якому вона існує для сучасного державного службовця і для всіх її носіїв [1, с. 646—647]. Утім, як слушно зауважує М. Вебер, ставлення до кожного із названих «авторитетів» здебільшого зумовлюється мотивами страху та надії — «страху перед помстою магічних сил або правителя, надії на винагороду в реальному або потойбічному житті [1, с. 647]. Загалом йдеться про те, що будь-яка влада ґрунтується на певній системі мотивацій, стимулів і винагород для задоволення потреб та інтересів різних верств населення.

Отже, політичне лідерство одночасно функціонує на різних рівнях людської природи — емоційному та раціональному, свідомому та підсвідомому, колективному та індивідуальному. Означена різноспрямованість ускладнює процес структурування та класифікації політичних лідерів. Саме таким чином розмірковує Ж. Блондель, намагаючись розглядати політичне лідерство не як певну дихотомію — «героя» і «звичайного лідера», а здебільшого як трьохвимірну площину: особистісні риси лідерів, засоби, що є в їх розпорядженні, ситуація прояву політичного лідерства [2, с. 28]. Відразу ж стає зрозумілою складність визначення політичного лідерства, зважаючи на великий перелік особистісних відмінностей та численні ситуації, в яких опиняються лідери. До того ж ситуації щоразу змінюються, спричиняючи зміну поведінки як самого лідера, так і тих, на кого спрямовується його лідерський вплив.

Власне, останній (вплив) є критерієм, на підставі якого здійснюється класифікація політичного лідерства. Всебічний аналіз впливу лідера на середовище дозволить вибудувати певну цілісну концепцію політичного лідерства. На цьому шляху доведеться відповідати на багато запитань на кшталт «Що ми хочемо знати про особисте життя лідерів?», «Як вони проводять час, не пов'язаний з політичною діяльністю?» тощо. Здається, ці аспекти лідерської поведінки не повинні цікавити громадськість. Однак якщо насправді лідер здатний суттєво впливати на суспільство, воно має знати, чого чекати від даного політика, які реформи будуть підтримані, а які відхилятимуться. Відтак всебічний аналіз лідерства, за Блонделем, виправданий з політичної точки зору тією мірою, якою лідери впливають на розвиток суспільства.

Зрозуміло, що завдання класифікації лідерства — це проблема дослідників. У реальному політичному процесі вона стає другорядною, тому що насправді не так важливо, як науковці називають тих, хто впливає на перебіг життя пересічних громадян, — «лиси» чи «леви» (В. Парето), «творці» чи «ділки» (М. Бернс), «консерватори», «реформатори» чи «революціонери» (Г. Пейдж). Натомість

МЕРКОТАН Катерина Пилипівна,
кандидат політичних наук, вчений секретар Державного інституту розвитку сім'ї та молоді, м. Київ.

Анотація: *розглядаються проблеми використання архетипних образів для конструювання іміджу політичного лідерства. Підкреслюється актуальність зловживання маніпулятивними технологіями, особливо під час виборчих кампаній, аналізуються політичні ризики створення штучних політичних іміджів.*

Ключові слова: *архетип, політичне лідерство, маніпулятивні технології.*

MERKOTAN K.P.

Annotation: *the authors consider problems of using the archetype images for constructing the image of political leadership. The actuality of the abuse of manipulation technologies, especially during election campaigns, is emphasized; the political risks of creating the artificial political images are analyzed.*

Keywords: *archetype, political leadership, manipulation technologies.*

УДК 32.019.51

увага концентрується на суспільних перетвореннях внаслідок політичного впливу того чи іншого лідера. Водночас у суспільній свідомості вибудовуються ідеальні моделі політичного лідерства. У такий спосіб влада персоніфікується, а відтак стає сутнісною ознакою політичного лідерства. У свою чергу, Р. Такер та Р. Лінтон [3, 4] вдало наголошують на тому, що лідерство — це феномен політичної культури, що обов'язково має бути враховано кандидатами на владні посади. Отже, лідерство стає своєрідним мірилом збереження або зміни як політичної культури, так і людського буття загалом. Культурологічна концепція Р. Лінтона базується на тому, що крім простої сукупності ідеальної та реальної моделей культури існує дещо глибинніше, «ядро переконання, центральний лейтмотив, головна думка», ідеальна моделі культури. Дослідник назвав це «міфом, що підтримує суспільство», маючи на увазі міф не як вимисел, а як смислоформуюче джерело, ідею або концепцію цього суспільства [4] — те, що К.Г. Юнг називає «архетипом», тобто колективним несвідомим, яке на відміну від особистісного несвідомого має всезагальну, надособистісну природу і в якому за допомогою певних символічних форм сформульовані певні ідеальні образи [5, с. 97—98]. Архетипи героя, мудреця чи злого генія виникли тоді, «коли свідомість ще не думала, а сприймала. Думка була об'єктом внутрішнього сприйняття, вона не думалась, а виявлялася, так би мовити, бачилася і чулася» [5, с. 122]. Все це є свідченням того, що архетипи політичного лідерства мають давнє історичне підґрунтя, з часом вони втратили персоніфікований вигляд і набули символічного характеру. Проте вони навіть за сучасних умов, навіть будучи так званими «архетипами трансформації», виступають уособленням сформованого в далекому минулому колективного несвідомого.

У певному сенсі політика — це прадавня гра, а тому не дивно, що її дійові особи мають архетипове коріння. Найвідоміші з них — герой та його антипод трікстер [6]. Виходячи з сутності людської природи, перший є уособленням добра, другий — зла. Зрозуміло, що кожний політичний лідер прагне стати героєм, тобто наповнити позитивним змістом спочатку свої ідеї, програмні засади, а потім і напрямки діяльності, а відтак стати легітимним лідером. Зокрема, таким героєм 90,2% громадян Російської Федерації вважають Петра I, який, на їх думку, суттєво вплинув на формування російської державності, перетворення Росії на велику світову державу [7]. Як бачимо, Петро I виступає героєм, образ якого збігається з уявленнями народу про «ідеального» лідера-героя, який перемагає зло, успішно легітимізуючи нову систему влади, нові владні інститути, нову структуру політичних та суспільних відносин. Зазначимо, що архетип героя можна сприймати як певний збірний позитивний образ. Месія, рятівник, реформатор, творець — всі вони можуть бути названі героями тієї чи іншої епохи. Наприклад, відомі «рятівники» У. Черчіль та Ш. де Голль або великий реформатор Ф. Рузвельт — хто вони, як не герої свого часу (і не лише свого)? При цьому архетип героя завжди тісно пов'язаний з проявом особистісної харизми, тобто таких неповторних рис особистості, які дозволяють втілити в життя образ героя.

Поєднання харизми з архетипом допомагає створенню певного іміджу політичного лідера. Втім вдалий імідж формується саме на архетипній основі, завдяки чому такий імідж може проіснувати протягом тривалого часу. Небезпідставне вжиття у даному випадку поняття «імідж» свідчить про його технологічну складову, а отже, про специфічний спосіб його формування. Зважаючи на те, що політика є різновидом «соціального поля» (П. Бурд'є), в межах якого взаємодіють численні політичні агенти з певним «капіталом» (ресурсом) у певній системі політичних координат, а також на те, що боротьба за обмежені суспільні ресурси стає все жорсткішою, створення іміджу часто використовується з маніпулятивною метою.

Сьогодні існує ціла індустрія створення іміджу, а також наукова галузь «політична іміджелогія», яка націлена на формування та аналіз образів політичного лідера. Втім особливо під час виборчих кампаній створюються штучні іміджі для перемоги на виборах. Як правило, задіюються окремі архетипи для ефективної реалізації того чи іншого іміджу. Актуалізація архетипа вимагає наявності у кандидата таких особистісних рис, які б дозволили ідентифікувати його з певним архетипом. Для

цього біографія й сама логіка поведінки політика зазвичай подаються крізь призму архетипа. Не важко здогадатися, що в 99-ти випадках із 100 це буде архетип героя. Отже, завдання політтехнолога — створити «маску» героя, яка, працюючи на рівні підсвідомого, сприятиме встановленню комунікаційного контакту кандидата з виборцем. Таким же чином, на думку С. Зелінського, пояснюється і популярність акторів театру і кіно, чий вигаданий образ співпав з архетипом несвідомого його шанувальників [8].

Отже, починає діяти колективне несвідоме або, за З. Фрейдом, «філогенетична схема», відтак маска героя оживає і її вплив стає відчутним. Йдеться про те, що людина, на яку спрямовується цей вплив, долучаючись до масового, колективного несвідомого, отримує можливість хоча б на певний час позбавитися своїх страхів, хвилювань, безпорадності. Це вкотре доводить силу архетипних образів, вибудуваних на колективній природі людського суспільства, помножених на особливості людської психіки.

На жаль, останнім часом політики зловживають маніпулятивними технологіями, створюючи і поширюючи в масовій свідомості ситуації, за яких пересічний громадянин почувається захищеним (це особливо актуально за сучасних кризових умов), перетворюючись вкотре на знеособлену частку колективу, на складову натовпу. А в цей час політик має слушну нагоду пересвідчитися, як діє його маска. Власне, це вже не маска, а спосіб життя. Справжнє ж обличчя політик намагається приховати навіть від самого себе. У протилежному випадку на нього чатує небезпека зустрітися з власною тінню (К. Юнг) і визнати свої недоліки перед громадою. Натомість набагато простіше наділити ними свого конкурента, тобто створити його негативний імідж, який, на думку Г. Почепцова, свідомо конструюється, а не виникає спонтанно [9]. Вдале створення такого іміджу є здебільшого гарантією перемоги на виборах. Яскравим прикладом в цьому плані стало переобрання в 1996 році Президентом Росії Бориса Єльцина, виборча кампанія якого вибудовувалася переважно на негативній рекламі (хрестоматійний негативний вираз «Голосуй — або програєш»).

За сучасних умов досить дієвими виявляються технології «зниження іміджу» конкурентів. Особливо це помітно на створенні антиреклами. Так, протягом президентської кампанії 2004 року про В. Ющенка в негативному контексті говорилося частіше, про В.Януковича — рідше, але в середньому довше за часом. Показовою була сама антирекламна стратегія. Проти В. Ющенка свідчили «прості люди» — вчителька, сталевар та ін. Проти В. Януковича виступали експерти й політики. Отже, вдало використовувалася технологія залучення «лідерів думки»: якщо пересічний громадянин не завжди може достеменно розібратися в політиці (він висловлює особисту думку), то експерт і політик — це люди, які здебільшого формують громадську думку.

Кандидату на пост Президента України В. Ющенку дорікали залежністю від зовнішніх сил, у першу чергу — американських, у намірі розірвати братні відносини з Росією. Кандидата на пост Президента України В. Януковича асоціювали зі злочинною владою. Саме вона була мішенню критики (за браком свободи слова в Україні, про що багато говорилося на Заході). Оскільки ж В. Янукович, обіймаючи посаду Прем'єр-міністра України, два роки уособлював владу, то він і сприймався негативно — як її спадкоємець [10, с. 218].

Отже, негативний імідж В. Ющенка був «гранично персоніфікований — «Ющенко як загроза», імідж В. Януковича був «гранично деперсоніфікований», «гранично генералізований». Антиреклама, яка використовувалася для втілення цих іміджів, свідчила про те, що не має значення, яке «тіло» обирає влада для продовження свого існування, адже проблема в ній самій. Тобто «загрози», які уособлював В. Янукович, були для суспільства набагато «страшнішими», що й зафіксували соціологи вже після виборів. Ці «загрози» фіксувалися на рівні «підсвідомих» страхів [11, с. 10].

Маніпулювання довірою громадян — це один з найрозповсюдженіших сценаріїв під час виборчої кампанії. Залучення електорату на бік кандидата ведеться різними маніпулятивними методами, що дозволяє політтехнологам конструювати певну символічну реальність, яка здебільшого далека від дійсності. Внаслідок цього

виникає криза довіри до влади, загострюються соціальні протиріччя, створюються умови до одномірного сприйняття реальності. Відтак за умов сучасної демократії найбільший інтерес до формування довірчих відносин у системі «влада — народ» спалахує в періоди виборчих кампаній. Сьогодні передвиборча боротьба усе більше й більше набуває ознак боротьби не за розуми, а за серця виборців.

Останнім часом спостерігається перехід від традиційних виборчих технологій до так званих мікротехнологій, які використовують психологічний вплив на свідомість виборців. «Кожен кандидат намагається “вкласти” у свідомість електорату тільки йому вигідні ідеї, погляди, цінності, переконання тощо. Це важко зробити, бо, як правило, поле виборчої боротьби настільки насичене інформацією, різною за змістом і характером, що на свідомому рівні вона вже сприймається з малою ефективністю» [12, с. 8]. Це спонукає політтехнологів вдаватися до впливу на підсвідомість, а для цього необхідно володіти відповідними механізмами. Сьогодні методи психологічного впливу досить різноманітні аж до нейролінгвістичного програмування (НЛП). За допомогою НЛП політики «зомбують» виборців, змушують їх діяти на свою користь, і в результаті, замість можливості самостійно й свідомо визначатися зі своїм вибором, громадяни отримують порцію жорстких наказів для підсвідомості. В результаті «задоволений електорат крокує тісними рядами до виборчих урн, упевнено проставляючи хрестик навпроти імені «потрібного кандидата» [13, с. 39]. Однак слід враховувати, що саме по собі, без інших технологічних засобів, НЛП безсиле. Для того щоб технологія запрацювала, відбираються адекватні обраним мішеням стимули, серед яких: обіцянки навести лад у країні, зміцнити законність, забезпечити безпеку громадян, захистити Україну. Сценарій управління політичним вибором вміло розігрується і здебільшого забезпечує запрограмований результат.

Характеризуючи склад сучасних українських політиків, на жаль, доводиться визнати, що маніпулятивні технології будуть поширюватися, бо вони є необхідним інструментом переконання пересічних громадян у правильності їх вибору. Слід лише чітко дотримуватися технології: для досягнення успіху маніпуляція має залишатися непомітною. Успіх маніпуляції гарантований тоді, коли маніпульований вірить, що все, що відбувається, природне й неминуче, а відтак для маніпуляцій потрібна спотворена дійсність, де маніпуляція не буде так відчутна [14, с. 198].

Маніпулятивною технологією є створення та розповсюдження політичних міфів, які також мають архетипне підґрунтя. Як правило, напередодні та в процесі виборчих кампаній створюються міфи, якими кандидати намагаються привернути до себе увагу електорату. Відповідність політичного лідера вибраному політичному міфу — це запорука перемоги на виборах. У сучасній українській історії був лише один випадок, коли політичний міф спрацював на перемогу. Йдеться про міф національного відродження, завдяки якому В. Ющенку вдалося отримати 52% голосів при переголосуванні результатів другого туру 2004 року. Тепер міф національного відродження став привабливим і для інших кандидатів. Утім, «передвиборча кампанія — це міфологічний сюжет, який оживає на певний час» [15, с. 88].

Поряд із міфом національного відродження на українських теренах час від часу актуалізується комуністичний міф (П. Симоненко), імперський міф (О. Тягнибок, Д. Корчинський). «Вічно актуальним» стає демократичний міф, який останнім часом набуває негативних відтінків, зважаючи на уповільнення демократичних реформ у політичному просторі України.

Основний ризик політичних міфів, політичного іміджу та політичного лідерства полягає в тому, щоб встояти перед спокусою «чарівного впливу архетипів» [5, с. 126]. Втілення архетипного образу героя-лідера в конкретну особистість політика та наповнення його реальним змістом привертає увагу, зокрема, виборців. Передвиборчі гасла чинного Президента України В. Януковича — «Почую кожного», «Ваш голос враховано», «Україна для людей» — окрилили не одного виборця, вселили надію не в одного пенсіонера, переконали в отриманні гарантованого працевлаштування не одного випускника ВНЗ.

Інший архетип — матері, жінки, захисниці, втілений Ю. Тимошенко в одному слові «Вона», виявився вдалою знахідкою. Однак абсолютизація протиставлення

«вона — всі інші» спрацювала не на користь кандидатки. Особливо негативно було сприйнято «Вона — це Україна» на відміну від «Тигрюлі», яка органічно вплелася в рік Тигра і несла позитивний заряд для майбутнього.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, варто підкреслити, що при створенні дієвого іміджу політичного лідера здебільшого використовуються архетипи, а не сучасні образи героїв; архетипи однакові для всіх часів і для всіх культур, вони незалежні від кон'юнктурних умов їх актуалізації; архетипи укорінені безпосередньо в загальнолюдському досвіді; архетипи відповідають основним потребам людини, внаслідок чого вони впливають на переважну більшість населення.

Разом з тим, поширення маніпулятивних технологій є небезпечним для української демократії в плані використання архетипних образів. Експлуатуючи ілюзорну картину реальності, створену маніпуляторами, у свідомості мас починають функціонувати нові конструкції (ідеї, мотиви, ярлики, ціннісно-моральні настанови), які в майбутньому можуть перетворитися на невід'ємну складову процесу ухвалення політичних рішень та їх реалізації. Сконструйована реальність призводить до модифікації поведінки політичних суб'єктів. Відтак актуальними стають політичні декларації, заяви, обіцянки, які породжують у людській свідомості ефект очікування «кращих часів» та ігнорування об'єктивної реальності.

Література

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия / Вебер М. Избранные произведения / пер. с нем., [сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова]. — М. : Прогресс, 1990. — С. 646—706.
2. Блондель Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу / Ж. Блондель. — М. : Российская академия управления, 1992. — 135 с.
3. Такер Р. Политическая культура и лидерство в Советской России: от Ленина до Горбачева / Р. Такер // США: экономика, политика, идеология. — 1990. — № 1. — С. 78—93.
4. Linton R. The Cultural Background of Personality / R. Linton. — N.Y., 1981. — 157 p.
5. Юнг К.Г. Архетип и символ / К.Г. Юнг; [сост. и вступ. ст. А. М. Руткевича]. — М. : Ренессанс, 1991. — 304 с. — (Сер. «Страницы мировой философии).
6. Юнг К.Г. Душа и миф. Шесть архетипов / К.Г. Юнг. — М. : Харвест, 2005. — 400 с.
7. Бойков В.Э. Народ и власть. Результаты социологического мониторинга : 1998—2005 гг. / В.Э. Бойков — М., 2006. — С. 92—101.
8. Зелинский С.А. Манипуляции массами и психоанализ. Манипулирование массовыми психическими процессами посредством психоаналитических методик / С.А. Зелинский. — СПб. : Издательско-Торговый Дом «Скифия», 2008. — 248 с.
9. Почепцов Г. Имидж: от фараона до президента / Г. Почепцов. — К. : Адеф—Украина, 1997. — 328 с.
10. Культура — суспільство — особистість : [навчальний посібник] / за ред. Л. Скокової. — К., 2006. — 250 с.
11. Резнік О. Соціально-політичні передумови феномена Помаранчевої революції / О. Резнік // Політичний портрет України. — 2005. — № 3. — С. 5—15.
12. Варій М.Й. Політико-психологічні передвиборні та виборчі технології : [навч.-метод. посібник] / М. Варій. — К. : Ельга; Ніка-Центр, 2003. — 400 с.
13. Биденко А. НЛП от управления к манипулированию / А. Биденко // BUSINESS communication. — 2003. — № 11—12. — С. 37—43.
14. Ганжуров Ю. Політична реклама як комунікативна складова формування парламентської еліти / Ю. Ганжуров // Політичний менеджмент (Спецвип.) — 2006. — С. 191—205.
15. Кошелюк М. Выборы. Магия игры. Технологии победы / М. Кошелюк. — М. : Макцентр, 2000. — 192 с.

КРЮКОВ Олексій Ігоревич,
доктор наук державного управління, професор кафедри політології та філософії ХарРІ НАДУ, м. Харків.

Анотація: *у статті розглянуто питання функціонування політико-управлінських еліт у контексті історичного розвитку. Зроблено спробу визначити типологію політико-управлінських еліт з точки зору теорії архетипів.*

Ключові слова: *політико-управлінська еліта, еволюція, цивілізаційний підхід, цикл історичного розвитку.*

KRYUKOV O.I.

Annotation: *the issue of the functioning of political administrative elites is examined in the context of historical development. An attempt to define the typology of political administrative elites regarding the archetype theory is undertaken.*

Keywords: *political administrative elite, evolution, civilization approach, historical development cycle.*

УДК 321:323.3

Олексій КРЮКОВ

ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКА ЕЛІТА УКРАЇНИ ТА РОСІЇ: ДОСВІД АРХЕТИПІЗАЦІЇ

Особливості еволюції правлячих політико-управлінських еліт у трансформаційному суспільстві здебільшого визначаються специфікою організації суспільства, спадкоємністю і характером змін національної культури, унікальністю й самобутністю соціуму, інституційним устроєм.

Очевидно, що носієм влади в різні історичні епохи і в різних політичних системах виступають політико-управлінські еліти. У цьому контексті цікавим, на наш погляд, буде розглянути функціонування такого важливого соціального інституту, як політико-управлінська еліта з точки зору різноманітних інтерпретацій своєрідності реалізації тенденцій загальносвітового цивілізаційного процесу в Україні і Росії. Характерною особливістю історії є те, що Україна тривалий час перебувала під впливом різних цивілізацій (західної католицької і східної православної).

В обох країнах проживають численні національні меншини: українські — в Росії і російські — в Україні. На думку історика М. Данилевського, саме діаспора є визначальним камертоном сприйняття основних тенденцій розвитку материнської нації, тому взаємний вплив у таких умовах здається досить суттєвим [1]. Разом з тим, діяльність індивідуального політичного суб'єкта «вмонтовано» в систему політичної культури нації і соціальної спільності, яка додає їй загального сенсу і значення.

Аналізуючи історію двох народів, українського і російського, легко переконатися, що найважливіші історичні події мали відповідний резонанс з обох боків. У зв'язку з цим цікаво розглянути особливості формування і розвитку політико-управлінської еліти в історичній ретроспективі.

Тому метою цієї статті є спроба визначити особливості формування політико-управлінських еліт з точки зору цивілізаційного підходу в контексті архетипізації.

При аналізі минулого і майбутнього будь-якої політичної системи важливою характеристикою соціальних змін є історична епоха.

Узагалі людина, суспільство і різні цивілізації водночас перебувають під дією багатьох циклів різної складності та ієрархії — від великих космічних до малих фізіологічних. Доречно висунути гіпотезу про те, що більші цикли, які належать до верхніх щаблів ієрархії, нібито підпорядковують собі розгортання менших за ритмом та періодичністю циклів. Водночас «збій» кількох циклів нижчих щаблів ієрархії, напевно, спроможний порушити динаміку розгортання великих циклів.

Українські вчені Е. Афонін, А. Мартинов, О. Бандурка для моделювання соціального процесу вводять поняття «універсальний епохальний цикл». Ключові поняття: коеволюція та революція, еволюція та інволюція. Відповідно структуруються два останні нормативні та два перші перехідні періоди [2].

Кожний конкретний цикл, змінюючи один одного, утворює такі фази: революція — інволюція — коеволюція — еволюція — революція. При цьому революція є своєрідним підсумковим та першопочатковим пунктом розвитку суспільної системи. На цьому етапі

циклу узагальнюється прожитий період історії і водночас здійснюється вибір нового шляху розвитку, провідним видом діяльності історичних суб'єктів є емоційно-мотиваційна діяльність, що проявляється у поширенні поля соціальної свободи, вивільненні від зобов'язань і пут старого соціального устрою. Ця перехідна епоха пов'язана з радикальною зміною соціетальних характеристик суспільства; свобода індивіда, об'єктивно обмежена станом війни всіх проти всіх, породжує якісно нову політичну систему. Відбуваються хитання ступеня свобод від анархії до диктатури. У хаотичному стані перебуває й економіка, що внаслідок зміни суб'єктів власності формує нову соціокультурну парадигму господарювання. Щоразу після чергового (певною мірою несподіваного) революційного періоду оновлення суспільства настає нормативний період інволюції, який у смисловому історичному значенні пов'язаний із засвоєнням складовими соціальної (особистої, суспільної, цивілізаційної) системи нових загальносистемних якостей. Цей період нагадує за своїм змістом період соціалізації поколінь.

У надрах цієї перехідної епохи формуються передумови для гармонійного співіснування в майбутньому еволюційному періоді визначальної кількості самодостатніх індивідів, які під тиском дедалі зростаючої інноваційної хвилі посилюють синтез порядку і хаосу, а отже, і реальну загрозу «стабільної нерівноваги».

Індикатором революційного періоду стає вибух індивідуальної активності. Поступово вартість інновації стає визначальною. Порядок починає переважати над хаосом. Політична система набуває ознак плюралістичності, коли вже остаточно знецінюється категорія суб'єкта «Ми» і впевнено набирає сили суб'єкт «Я». Економічний порядок трансформується в бік розширення поля свободи економічної діяльності.

Для другого — після інволюції — нормативного періоду еволюції характерним є розвиток загальносистемних процесів, що супроводжується розгортанням соціальних процесів у просторі й ускладненням соціальної структури та підвищенням інноваційної активності. Головною характеристикою періоду еволюції стає стабільність змін. Суспільство набуває нових соціальних рис та атрибутів. Відбувається розкріпачення індивіда.

Нормативними періодами універсального епохального циклу є інволюція та еволюція. Інволюції притаманний процес соціалізації, еволюції — соціальний контроль. У стані інволюції панують соціальна злагода, влада законів, люди готові жертвувати своїм добробутом на користь сім'ї або батьківщини. Для інволюційного стану соціуму характерним є становище, коли буття визначає свідомість. Суспільні правила та норми резонують із загальними віруваннями. В еволюційній фазі розвитку, навпаки, свідомість детермінує та формує буття. Переважають персональні інтереси та пристрасті.

Глибокі і суперечливі зміни, що відбуваються в українському і російському суспільствах, не можна зрозуміти, не беручи до уваги унікальність природно-географічних і культурно-історичних умов їх становлення і розвитку. Специфіка організації влади спочатку в Київській Русі, а потім у Російській імперії тісно пов'язана з формуванням і еволюцією соціальної організації, національних традицій і способу життя народу.

Особливістю культурного простору Росії і України є здатність нації акумулювати цінності багатьох культур, підтримуючи творчий і плідний процес взаємовпливу культур Заходу і Сходу. Асимілятивні здібності культури, толерантність і терпимість забезпечували виживаність і збереження традицій, відродження і розквіт держави. Національні традиції ставали фундаментом спадкоємності культури й одночасно доповнювалися досвідом Заходу і Сходу.

Соціокультурний розвиток України і Росії складався на основі здійснення правлячими політико-управлінськими елітами модернізаційних змін, які відбувалися у відповідь на зміни внутрішніх і зовнішніх умов з урахуванням впливу західних і східних цивілізаційних хвиль.

На всіх етапах своєї модернізації Україна і Росія зазнавали тиск Заходу і Сходу, зберігаючи при цьому своєрідність і в різні періоди часу відрізняючись асинхронністю в розвитку.

Становлення і розвиток владних відносин залежить від характеру взаємозв'язків між елітами, традицій, засад суспільства, громадської думки, специфіки конкретної фази суспільного розвитку життя. Процеси формування держави і правлячих політико-управлінських еліт в Європі, Україні і Росії істотно відрізнялися.

Виникнення європейської державності припадає на той історичний період, коли утверджується влада феодалів, що виступала стосовно більшості населення як соціальна сила, відчужена від неї і пануюча над нею. Тому держава була соціальною організацією, заснованою значною мірою на зовнішній єдності, а не на внутрішній спільності громадян і народів. На Русі формування держави відбувалося на основі природної спільності людей, територіальної єдності, що складається при мирному заселенні й освоєнні земель. У зв'язку з цим на початковому етапі держава не виступала силою, чужою народу.

У Західній Європі вищим класом були феодали, на Русі — військово-адміністративна і торговельно-промислова аристократія, іншою була соціально-стратифікаційна основа і культурне середовище владних відносин. Культурно-історичні зміни в період становлення староруської держави призвели до формування матриці владних відносин, орієнтованої на широке використання різних форм соціально-економічного освоєння територіального простору і різних господарських устроїв.

Дихотомічні підходи, що інтерпретують культурно-історичний тип організації суспільства і влади в Київській Русі або як княжо-холопський, або як патерналістсько-демократичний, залишаються досить спрощеними й обмеженими. Багатий історичний матеріал не підтверджує достовірність згаданих підходів, а свідчить про суперечливий соціальний устрій стародавньої Русі і багатовимірність владної системи, яка забезпечувала різну міру економічної і соціально-політичної свободи різним групам і верствам суспільства. Динамічний для того часу розвиток культурних традицій, сільського господарства і ремесел, внутрішньої і зовнішньої торгівлі, зростання міських поселень зумовив зміну соціально-економічної і політичної структури суспільства, її політичних інститутів.

За культурно-історичних особливостей становлення староруської держави основною частиною населення були вільні общинники — «люди». Смерди, як визнає більшість дослідників, були обмеженою групою, що перебувала в особистій залежності від князя. Особливий прошарок суспільства презентували княжі мужі, що служили князю. Відповідно до розділення економіки, власті і майнових відмінностей у середовищі людей, служивих, з'являється пізніше клас привілейованих землевласників — бояр, а в середовищі населення неслуживого утворюється клас сільських працівників (закупів). Політичні осередки створювалися «княжою владою»; економічні класи творилися капіталом, майновою нерівністю людей. Швидкому зростанню могутності, зміцненню позицій на міжнародній арені і підвищенню авторитету Київської Русі значною мірою сприяла унікальна система влади, заснована на розділенні і взаємодії двох її гілок — княжої і громадсько-вічової, автократичної і демократичної. Форма державного устрою і правління, що виникла в Стародавній Русі, виступала як розвиток стародавніх джерел життя слов'янських племен, в яких були як громадські моменти, притаманні соціально-економічній динаміці європейських народів, так і самобутні явища. На відміну від Заходу, в київській державі представницька влада була сильнішою за княжу, особливо на початковій і завершальній фазах його розвитку. Як відзначав С. Платонов, «віче було старєє князя» [3].

У Західній Європі політична централізація здійснювалась на основі звільнення територіальних громад і визнання їх прав законодавцями, що сприяло розвитку

місцевого самоврядування. У Московській державі цей процес відбувався інакше. Влада прагнула прикріпити населення до різних видів державної служби і повинностей. У російських містах з XVI ст. не виникла система самоврядування, властива вільним містам Європи, не були створені діючі на постійній основі верховні станово-представницькі органи, здатні виражати, на відміну від Боярської думи, інтереси широких верств населення — людей, служивих, селянства і посаду. Реформи не виробили надійних засобів, щоб забезпечити вільну господарську діяльність основної маси селян, не зробили чорносошних селян реальними землевласниками. Усе це багато в чому зумовило різні шляхи розвитку Росії і Європи [4].

З другої половини XV в. у Росії і на Заході склалися елементи схожості організації державної влади, пов'язані з виникненням і зміцненням централізованого абсолютизму (монархії). Проте ідейно-духовні витоки були різними, конструювання влади здійснювалося на підставі різних ієрархій цінностей. В Європі великої значущості стала набувати ідея свободи особи, в Московській Русі — ідея винятковості російського православ'я і державної влади. Протягом ідеологічного розколу реформатори прагнули подолати розбіжність між нормативною й інструментальною раціональністю, обґрунтувати місце людини в раньокапіталістичному світі і в новій системі владних відносин, в яких особиста залежність на основі монархії і корпоративних зв'язків замінюється відносинами на основі вільної конкуренції.

На Заході раціоналізм стимулював критичне ставлення до устрою соціальної системи і державної влади, в Росії раціонально-критичний підхід до питань Граду Земного і Граду Небесного розглядався в контексті управління єдиною православною державою.

Західна Європа показала колосальний руйнівний приклад непримиренної боротьби ворогуючих світоглядів за відсутності загальних цивілізаційних норм взаємодії. У Росії правлячі політико-управлінські еліти протиставили цьому придушення інакомислення, заперечень і сумнівів проти канонів єдиного ідеалу і єдиної ієрархії цінностей, унікальності російського православ'я і московського царя. На Заході реформатори змогли використати ідеї освіти для критики державного абсолютизму і «звільнили» ідеї нерівності людей від схоластично-теологічного світогляду, що сприяло радикальній зміні влади і соціальній стратифікації відносин «верхів» і «низів» [5, с. 131—146].

На пострадянському просторі частіше за інших уживаються поняття «еліта», «бюрократія», «олігархія», причому використання цих понять часто має не стільки змістовне, скільки емоційно-оціночне навантаження. Що ж дійсно стоїть за цими термінами, і як насправді співвідносяться їх прототипи в пострадянській, передусім у російській та українській політичних практиках?

Безліч форм організації еліти, владного класу схематично можна звести до двох головних типів: один заснований на злитті влади і власності, інший — на розмежуванні функцій економічного і політичного управління. Перший тип можна визначити як феодальний (або олігархічний, бо ключова ознака олігархії — злиття влади і власності), другий — як бюрократичний (при цьому слід мати на увазі, що в реальному житті не існує буквальних, хімічно чистих втілень тих або інших схем, але наукові абстракції, ідеальні моделі, запроваджені як переважаючі тенденції, дають змогу зрозуміти приховані механізми досить складних політичних процесів).

Класичним прикладом феодальної організації влади можна вважати середньовічну Європу, в якій держава була конгломератом малих самодостатніх утворень (звідси і термін «феодальний»), тоді як у XX ст. велика бізнес-еліта хоч і чинить серйозний вплив на формування політичного істеблішменту й ухвалення найважливіших політичних рішень, проте робить це опосередковано: функції політичного управління виконує спеціалізована бюрократія.

Росія демонструє приклад бюрократично керованої держави впродовж більшої частини своєї історії — російський меркантильний клас ніколи не мав вирішального

впливу на політику. У Росії не склався феодалізм у його класичних формах, якщо розглядати як основоположний критерій феодалізму поєднання земельних відносин із службовими і спадковість тих і інших [4].

У Росії (за винятком вільних міських общин Великого Новгорода і Пскова) землі, що були в управлінні, не ставали цілковитою власністю намісників, а великі вотчинники не мали спадкових політичних прав і привілеїв. Більш того, за царя Олексія Михайловича було навіть заборонено призначати дворян воєводами до міст, в яких у них були вотчина або маєтки.

Різниця в принципах організації влади певним чином визначає і різницю в моделях рекрутування еліт (у цьому контексті йдеться про політико-управлінську еліту — співтовариство людей, що ухвалюють стратегічні рішення; питання про етичні якості цього співтовариства тут не обговорюються): у феодальних державах належність до правлячого класу визначається на підставі принципів спадкоємства або фінансового становища, тоді як управлінський прошарок у бюрократичних державах зобов'язаний своїми привілеями верховній владі, яка, по суті, виступала суб'єктом їх рекрутування. Аналіз показує, що відмінності в моделях рекрутування владного класу співвідносяться з відмінностями політичних систем. У свою чергу, специфіка політичних систем і політичних інститутів визначається особливостями умов розвитку суспільства і держави, а також універсальним епохальним циклом розвитку.

Розробка відомим російським дослідником А. Фонотовим концепції типів соціально-економічного розвитку показала, що способом вирішення такої суперечності став мобілізаційний тип розвитку (поняття «тип розвитку» характеризує співвідношення між потребами й умовами розвитку суспільства). Мобілізаційна модель розвитку формується як спосіб розвитку в умовах дефіциту необхідних для розвитку ресурсів. Суперечність між завданнями держави по обороні та розвитку і недостатність ресурсів для вирішення цих завдань формує суперечність між інтересами держави і інтересами господарюючих суб'єктів, можливості яких є недостатніми для вирішення поставлених державою завдань.

Звідси виникає і пріоритетна роль держави у відносинах із суспільством, підвищення значення політичних (а не економічних) чинників у системі чинників розвитку, що дає змогу визначити тип соціальної організації як політико-центричний. За цих умов масоване використання заходів примусу і насильства виступає компенсаторним механізмом, що має заповнити недолік ресурсів. Інструментом організації систематичного примушення виступають жорсткі (авторитарні і тоталітарні) політичні системи і режими [5, с. 131—146].

Аналіз головних етапів розвитку російського суспільства і держави (Київська Русь, період децентралізованої держави, Московська держава, Російська імперія, СРСР) показує, що розвиток країни здійснювався переважно мобілізаційними методами. За мобілізаційного режиму розвиток відбувався і в московський період, що ознаменувався створенням централізованої держави, і на висхідній стадії імперського періоду, за мобілізаційного режиму була здійснена індустріальна модернізація СРСР. Нинішні Україна і Росія характеризуються відмовою від мобілізаційних методів розвитку.

Саме на підставі мобілізаційної моделі складались правлячі верстви Київської Русі і Московської держави (боярство), на підставі мобілізаційних принципів елітоутворення рекрутували дворянство і бюрократію в імператорській Росії. Службовий принцип ліг в підґрунтя формування радянської номенклатури. У сучасному українському і російському суспільстві службовий принцип поступається місцем олігархічному — формується політико-фінансова олігархія, що вступила в боротьбу з номенклатурною бюрократією.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується складною взаємодією плюралістичних організованих політико-фінансових структур з політико-адміністративною бюрократією; при цьому все більш очевидною стає роль

економічно домінуючих груп у виробленні політичного курсу і формуванні політичного істеблішменту, який виступає як об'єкт суперництва конкуруючих економічних кланів.

Держави Західної Європи і США розвивалися іншим шляхом. А. Фонотов показав, що за наявності у розпорядженні соціуму необхідних для розвитку життєво важливих засобів і ресурсів (фінансових, природних, інтелектуальних, зовнішньополітичних тощо) формується інноваційний тип розвитку. Для нього характерним є домінуюче значення економічних чинників: економічні інтереси господарюючих суб'єктів збігаються з інтересами держави, роль імпульсів розвитку виконують внутрішні економічні потреби, обумовлені власним органічним ритмом руху суспільства, в соціальному регулюванні велику роль відіграють елементи саморегуляції (інакше кажучи, це економіко-центричне суспільство). Ці параметри зумовлюють домінуючу роль цивільного суспільства в діалозі з державою і зумовлюють той факт, що політичним виразом економіко-центричного розвитку є демократична модель політичної системи.

Таким чином, відмінності типів розвитку й обумовлені ними відмінності типів політичної організації соціуму неминуче визначають відмінності процесів елітоутворення. Для виявлення механізму взаємозв'язку типу розвитку і моделі елітоутворення принципово важливим є той факт, що в умовах мобілізаційного та інноваційного типів розвитку формуються принципово різні системи відносин між державою і громадянським суспільством. Оскільки інноваційний тип розвитку характеризується відповідністю між потребами держави і його ресурсами, а отже, між інтересами держави та інтересами його громадян. За цих умов природним чином формуються політичні системи, в рамках яких держава і цивільне суспільство виступають як рівноправні партнери. Цей принцип відносин є системоутворюючою підставою західних політичних систем.

Для розуміння характеру організації влади на пострадянському просторі найважливіше значення має той факт, що в умовах мобілізаційного розвитку пріоритетне значення в системі його чинників мають політичні чинники, а політичні форми мобілізаційного типу розвитку (жорсткі — авторитарні або тоталітарні — політичні системи) характеризуються відсутністю або неефективністю механізмів впливу громадянського суспільства на державу. Це означає, що політична еліта формується в лоні державних структур і зумовлює той факт, що склад політичної еліти багато в чому збігається з вищим ешелоном адміністративної еліти в подібній системі влади — монополія держави на політичне управління зумовлює відносно гомогенну структуру правлячого класу.

У зв'язку з тим, що політико-управлінська еліта мобілізаційного типу формувалася в надрах держави, фактично збігаючись з нею, то принциповим для характеристики бюрократії як політичної еліти є характер держави. Оскільки Російська держава є різновидом держави, системоутворюючою основою якої є принцип спільності обов'язків перед державою, то домінуючою моделлю елітного рекрутування є службовий принцип — владну еліту складає переважно вищий ешелон бюрократії, що формується за принципом «привілеї — за службу».

Службовий принцип рекрутування визначав досить специфічне становище владного класу, який важко назвати елітою в повному розумінні цього слова унаслідок його жорстко підлеглого стану щодо верховної влади. Але свого історичного апогею залежність службистів від верховної влади, поза сумнівом, досягла за часів Сталіна. Становище партноменклатури мало чим відрізнялося від становища кріпаків. Номенклатурна «колода» тасувалася на розсуд верховної влади майже так само, як колись продавалися поміщиком його селяни — думка самих призначенців украй рідко бралася до уваги вищими інстанціями.

Відомий італійський журналіст Джузеппе Боффа писав, що в 1930—50-х рр. належність до номенклатури в СРСР означала тяжку виснажливу роботу, мізерно

оплачувану і не обмежену часом, здатну викликати фізичну і психологічну перевтому [5, с. 131—146].

Службова модель елітоутворення неминуче визначає дихотомію її внутрішньої структури: верховна влада (глава держави) — правлячий прошарок (вищий ешелон бюрократії).

У зв'язку з тим, що правлячий клас виступає інструментом модернізації, верховна влада як ініціатор модернізації прагне забезпечити максимальну ефективність цього інструменту, що припускає граничну змобілізованість правлячого прошарку у вигляді гомогенної внутрішньої структури, гранично лояльної до верховної влади. Тому антикорпоративістська установка верховної влади є константою її політики в умовах мобілізації; як правило, піки мобілізації збігалися з періодами особливо жорсткої антикорпоративістської політики верховної влади, оскільки успіх модернізації визначався ефективністю її інструменту — управлінського апарату. У свою чергу, ефективність останнього як інструменту модернізації залежить від його ступеня лояльності і підпорядкування верховній владі.

Службовий принцип рекрутування еліти забезпечує пріоритет політико-управлінської еліти над економічною; остання в системі політико-центричного розвитку займає підпорядковане становище. Більш того, у багатьох випадках політико-управлінська еліта і, передусім, верховна влада виступає суб'єктом формування економічно активних верств населення.

Відмова від мобілізаційних методів управління під час реформ 1990-х рр. супроводжувалася трансформацією бюрократичної моделі політико-управлінської еліти на олігархічну: держава поступово перетворювалася на співтовариство самодостатніх політико-фінансових кланів, що претендують на ухвалення ключових політичних рішень (самодостатніх у феодальному сенсі: політико-фінансові клани володіють власним фінансово-промисловим потенціалом, власними службами безпеки, своїми креатурами в органах влади різного рівня, силових і правоохоронних структурах / МВС, СБУ, прокуратура, суд/) політико-фінансових груп.

Таким чином, реформи 1990-х рр. призвели до значно суттєвішої трансформації моделі елітоутворення, ніж Жовтнева революція 1917 р., коли традиційна для Російської імперії модель елітоутворення лише змінила зовнішню форму, залишивши в недоторканності системоутворюючі.

Найважливішою особливістю нової моделі елітоутворення є розчинення інтересів держави в партикулярних інтересах і високий ступінь приватизації інститутів держави і громадянського суспільства кланово-корпоративними структурами, що претендують на заміщення держави і виконання її функцій.

Подібна система відносин держави з кланово-корпоративними структурами істотно відрізняється від сучасного західного стандарту і дає підстави діагностувати наявність елементів деформації порівняно з узятою за зразок західною моделлю. Головна відмінність полягає в тому, що можна констатувати тенденцію квазіфеодалізування моделі елітоутворення, про що свідчить високий ступінь самодостатності корпоративних структур і приватизація ними прерогатив публічної влади.

Таким чином, в Україні і Росії 1990-х рр. відбулася реконструкція європейської моделі елітоутворення феодального, а не сучасного Заходу, оскільки для сучасного Заходу характерним є збереження автономності держави щодо кланово-корпоративних структур.

Нинішня генерація бюрократії принципово відрізняється від пізньорадянської — вона готова до багатоходових комбінацій і складних ігор з олігархами, здатна до вибудовування нових механізмів, каналів і типів комунікацій з політико-економічними суб'єктами різного (включно з глобальним) рівня, при цьому є вільною від догматизму непорушних істин (коли єдино незмінним принципом є принцип постійних

змін) і володіє установкою поведінки центральної і регіональних влад, а населенню залишається схиляння перед силою.

Хвилі модернізації системи влади в Росії і в Україні завжди відображали суперечливий пошук ступеня поєднання дуальних відносин влади і свободи, соціального і індивідуального, егалітарних і елітарних ідеалів у конкретно-історичних умовах. Історія країни видається альтернативою в кожен момент часу, в якому влада і суспільство, правлячі й опозиційні еліти могли в певних межах змінити зміст і вектор цивілізаційних процесів. Своєрідність і множинність причин еволюції духовно-етичних і інституційно-інструментальних основ національного устрою влади і суспільства не враховуються традиційно-конкуруючими підходами, що створює спотворені уявлення про культурно-історичні витоки організації влади.

Література

1. Афонін Е.А. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності; соціально-історичний аналіз) / Е.А. Афонін. — К. : ПАРАПАН, 2002. — 350 с.

2. Афонин Э. Великая коэволюция. Глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ / Э. Афонин, А. Бандурка, А. Мартынов. — К. : Парламент. изд-во, 2003. — 383 с.

3. Гаман-Голутвина О.В. Бюрократия или олигархия / О.В. Гаман-Голутвина // PR-сценарии. Ежемесячное приложение к Независимой газете. — 15 марта 2000. — №3.

4. Гаман-Голутвина О.В. Политические элиты России. Вехи исторической эволюции / О.В. Гаман-Голутвина. — М. : Интеллект, 1998. — 416 с.

5. Пойченко А. Чому бракує «прапороносців»? Про становлення і перспективи політичного лідерства в Україні / А. Пойченко // Людина і влада. — 1999. — №1. — С. 17—19.

ЛЄБЄДЄВА Ярослава Валентинівна,
аспірант кафедри права та європейської інтеграції ДРІДУ НАДУ м. Дніпропетровськ.

Анотація: *у статті розглядаються проблеми збереження і розвитку культурного різноманіття на європейському просторі. Визначається провідна роль політичних інститутів, організацій Європи стосовно підтримки політики мовного, культурного й етнічного різноманіття, сприяння захисту прав і свобод національних меншин.*

Ключові слова: *культурне різноманіття, мультикультурний простір, права національних меншин.*

LEBEDEVA YA.V.

Annotation: *actual problems of the conservation and the development of a cultural diversity in the European space are considered. The leading role of political institutions and organizations of Europe for the support of languistic, cultural, and ethnical diversities and for the protection of rights and liberties of national minorities is defined.*

Keywords: *cultural diversity, multicultural space, national minorities' rights.*

УДК 327.7:341.24:323.1

Ярослава ЛЄБЄДЄВА

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ОСНОВА РОЗБУДОВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

Постановка проблеми. Сучасна мультикультурна картина Європи характеризується деякими новими рисами, які не були притаманні їй ще десять років тому. Зокрема, до них належать розвиток не лише національної, але й колективної ідентичності, відродження націоналістичних рухів та ідеологій. Унаслідок нових консолідаційних процесів (до яких залучаються також і народи посттоталітарних країн) відбувається соціально-економічне і політичне конституювання європейського простору і пошук колективної європейської ідентичності, яка, можливо, в перспективі стане консолідуючим чинником для суспільств, де проблема міжкультурних (а не лише міжетнічних) стосунків стоїть особливо гостро.

Актуальність нашого дослідження зумовлюється тим, що розуміння мультикультурного суспільства як такого, де спільноти з різними етнічними витоками та релігійними традиціями можуть співіснувати одна незалежно від іншої або ж зливатися в єдине ціле, втрачаючи при цьому свої індивідуальні особливості, випливає скоріше з нерозуміння сутності проблеми і нехтування особливостями сучасного етапу суспільного розвитку. Адже всі ці спільноти зараз складають єдину мультикультурну спільність, творять спільну історію, маючи водночас кожен власну (наприклад, — етнічну) історію, мову, релігію тощо [6].

Аналізуючи дослідження і публікації щодо проблеми збереження культурної самобутності та ідентичності, міжкультурного діалогу цивілізацій на європейському просторі, тенденцій подальшої міжнародної інтеграції та ролі провідних інституцій Європи у цьому напрямку, можна зазначити, що ця проблематика впродовж останніх років викликає значний інтерес у науковців як вітчизняних (С. Бондарук, А. Колодій, Ю. Тищенко, О. Гриценко, Н. Гончаренко, В. Карлова), так і зарубіжних (М. Есман, М. Рамірес, В. Кімличка, С. Хантінгтон, Ч. Тейлор, Д. Казаринова, В. Малахов, В. Тішков, О. Арбша, І. Семененко, В. Антонова) тощо.

У багатьох документах Європейського Союзу і Ради Європи щодо розвитку ефективної культурної політики на європейському континенті зазначається, що багатство європейської культури має витоки з розмаїття та життєздатності національних, регіональних та місцевих культур та з їхньої здатності до сприйняття духовних, інтелектуальних і творчих спрямувань в інших частинах світу; європейська культура відзначається низкою етичних, релігійних, політичних, правових, творчих та наукових ідеалів і цінностей, які своїм корінням заглиблюються в європейську історію та є суттєвою частиною людської спадщини; основні свободи та права людини, які пройшли процес становлення впродовж історії Європи і часом потребували болючих зусиль, є невід'ємною спадщиною нашої цивілізації, її фундаментом та рушійною силою.

Вищезгадані ідеали та цінності виражаються у визнанні громадянських та політичних прав людини, що гарантує всім і кожному можливість виявити свою відмінність не лише у духовних,

релігійних, політичних або філософських поглядах, але також у способах життя та вираженні поваги до особи, терпимості та солідарності. Народи Європи зобов'язані зберігати та сприяти тому, що відрізняє їх один від одного, з огляду на багатство, представлене плюралізмом культурного вираження і в той самий час вони мають бути обізнаними з концепцією європейської культури, яка виходить зі спадщини і з майбутнього, що є незамінною цінністю для виживання Європи та її майбутнього розвитку.

Отже, одним із завдань такої загальної проблеми є збереження та сприяння цим місцевим, регіональним, національним та європейським спільним рисам, що в свою чергу не можна уявити в атмосфері вилучення та ізоляції, а діалог між культурами є життєвим елементом для продовження існування цих ідей у світі, відкритому для нових та різноманітних впливів та для міграції осіб, які приносять із собою власну культурну спадщину. Ця нова ситуація презентує європейські суспільства з проблемами та можливостями — проблемами, які потребують єднання, нових спроб для здійснення ідеалів [9]. Тому, маючи таку перспективу, маємо зазначити, що європейці повинні бути обізнаними та відчувати причетність до власних культур і при цьому мати відкритий доступ до інших культур та бути задіяними в позитивному діалозі й плідному обміні ідеями, що буде корисно всім. Таке плідне мультикультурне суспільство потребує певних зусиль, які, в свою чергу, призводять до зобов'язань в освітній та культурній структурах.

Отже, метою нашого дослідження постає характеристика інституційно-правових засад розбудови європейського мультикультурного простору, в якому відбувається постійна взаємодія і трансформація різноманітних етнокультурних спільнот.

Чимало політичних інститутів, організацій Європи активно підтримують політику мовного, культурного й етнічного різноманіття, сприяють захисту прав і свобод національних меншин, визнаючи, таким чином, що тільки в такий спосіб можна побудувати плюралістичне та дійсно демократичне суспільство об'єднаної Європи [16]. Можна констатувати, що й інститути Європейського Союзу, і Рада Європи, й ОБСЄ, і ЮНЕСКО, ухваливши за останні декілька років низку резолюцій на користь культурного різноманіття, мовного плюралізму і розвитку навчання на мовах меншин, мають на меті спільне завдання, яке можна висловити гаслом «Єдність у різноманітті».

Аналізуючи міжнародні документи у сфері міжетнічних відносин, що передбачають можливість здійснення міжкультурної комунікації та взаємодії, можна виокремити такі колективні права: на самобутність (існування) і захист від загроз, що включає право на повагу, розвиток і виявлення своїх особливостей; на батьківщину як невід'ємну складову своєї етнічної самобутності та розвитку; на захист від геноциду і вигнання; на недискримінацію, рівність перед законом та рівність можливостей, що включає право безперешкодно здійснювати свої права людини та основні свободи без будь-якої дискримінації в умовах цілковитої рівності перед законом; на рівні можливості, забезпеченої шляхом ужиття державою спеціальних заходів.

Також відповідно до міжнародних документів можна побачити спеціальні (особливі компенсаційні) права меншин, які створюють можливості щодо захисту ідентичності та міжетнічної інтеграції, потребують проведення толерантної політики у сфері міжетнічних стосунків. Такими є права на: користування своєю мовою; освіту; об'єднання у власні організації; безперешкодні контакти як усередині країни, так і за її межами; інформацію; пропорційний доступ до державної та муніципальної служб; політичне життя; самоврядування — автономію; вільне сповідання своєї релігії або переконання та право створювати релігійні організації; зберігати та розвивати національні культуру і традиції (звичаї).

Останнім часом світове співтовариство значно збільшило політичну увагу до питань культурного діалогу та державної політики у сфері забезпечення прав людини та меншин на рівні документів ООН (Організація об'єднаних націй). Ці документи

переважно стосуються саме компенсаційних прав. Такими документами є: Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (1948 р.), Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Декларація про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 р.), тощо.

Забезпечення прав національних меншин на самобутність (існування) і захист від загроз, що включає право на повагу, розвиток і виявлення своїх особливостей, право на батьківщину та інші права, визначається ООН. Було ухвалено Закон про боротьбу з расовою дискримінацією та Вказівки для держав щодо вдосконалення законів про боротьбу з расовою дискримінацією. Згідно з Програмою дій з втілення положень Декларації про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (2001 р.) держави мають ухвалювати і здійснювати на національному та міжнародному рівнях ефективні заходи і політику на додаток до чинного антидискримінаційного національного законодавства, які б стимулювали всіх громадян та установи до боротьби проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії й пов'язаної з ними нетерпимості (п. 58).

Говорячи про Європейський Союз, можна сказати, що сьогодні для нього закінчився «час на роздуми», який позначився неприйняттям Європейської конституції французами і голландцями, і настав момент, коли необхідно продовжити процес об'єднання, розпочатий в Римі п'ятдесят років тому. Останні кілька років показали відсутність підтримки європейської федерації більшістю держав Європи, що підкреслили суперечки навколо провалених Конституційних переговорів. У дійсності деякі з аргументів «федералів» виглядають сумнівно. Зокрема, не існує ніякої єдиної європейської соціальної моделі. Наприклад, різниця між Скандинавією, середземноморськими країнами і «вільними атлантичними державами», такими як Ірландія і Велика Британія більш виражена, ніж між Європою в цілому і США.

В останні роки укріпився альтернативний погляд на Європу, який може бути описаний як «наднаціональний мультикультуралізм». Цей погляд визначає Союз, головною функцією якого є різноманіття і відмінності. Замість традиційних однорідних держав така Європа прагне стати «співтовариством різноманіття». Терпимість стає кардинальною європейською доброчинністю, і характеристика ЄС як об'єднання з федеральним законом, але без федерального державного утворення розглядається як його сильний, а не слабкий бік. Проповідники ідеї наднаціонального мультикультуралізму, таким чином, відкидають федеральну демократію. У кращому разі вони вірять у здійснення так званої «demoi-cracy» — правління не одного народу («demos»), але багатьох народів («demoi»), які прагнутимуть до збереження свого різноманіття [8].

Наднаціональний інтеграційний процес, формально відкидаючи етнокультурний принцип політичної організації, об'єктивно сприяє розвитку регіоналістської самосвідомості й активізації націоналізму етнічних меншин. За цих умов широку підтримку отримала ідея федеративної «Європи народів», що структурується за етнокультурним принципом, що найбільш повною мірою відповідало прагненням меншин, які компактно проживають на цій території.

У 1975 р. в Брюсселі за ініціативою національних політичних партій Бретані, Ельзасу, Уельсу, баскського регіону було створено Бюро непредставлених націй Європи, функцією якого є обстоювання інтересів цих регіонів на загальноєвропейському рівні; у 1995 р. була створена федерація «Солідарні регіони й народи»; одночасно в системі ЄС були створені Комітет регіонів та Рада регіонів і громад Європи. Виконуючи переважно консультативну функцію, ці органи, що складаються з представників субнаціональних об'єднань, неминуче претендують й на деякі функції політичного представництва на наднаціональному рівні. Така безпосередня взаємодія регіонів та Європи, що інтегрується, об'єктивно сприяє виходу регіонів на арену європейської політики [7, с. 128].

ЄС зіткнувся з проблемою необхідності вироблення нових стратегій міжкультурних контактів для забезпечення, з одного боку, стабільності всередині ЄС, а з іншого

— вирішення міжцивілізаційних суперечностей, у тому числі і на кордонах цього інтеграційного об'єднання. Національні виклики з боку неєвропейських великих традицій — виклик безпеці держав, що входять до ЄС й одночасно — стимул для подальшого зближення країн-членів в рамках вирішення спільних завдань подолання міжкультурних суперечностей і зіткнень [7, с. 135].

Держави традиційної міграції звернулись до мультикультурних практик на попередньому етапі розвитку, в останній третині минулого століття. У цьому контексті були здійснені пошуки спільних підходів на рівні ЄС. Тут в останні роки було ухвалено низку рішень стосовно національних програм регулювання імміграції, а в перспективі передбачається створити механізми такої координації стосовно імміграції з країн третього світу. Були розроблені і застосовуються спільні принципи гуманітарної міграції. У рамках ЄС проводиться активний моніторинг трудової та гуманітарної міграції, створюються центри вивчення проблем етнічних спільнот та інтеграції. Головним завданням виступає забезпечення підтримки запровадження спільних для Європи принципів антидискримінаційного законодавства і, в межах цих принципів, справедливого ставлення до національних меншин. Однак необхідно зауважити, що, хоча ці спроби мають місце на наднаціональному рівні, вибір пріоритетів у проведенні такої політики залишається за національною державою.

У країнах Європи, що приймають мігрантів, намітилось зближення законодавств, що регулюють міграційні потоки і механізми залучення мігрантів до національного освітнього, культурного, економічного простору. Більш популярними стають ідеї квотування притоку кваліфікованої робочої сили й особливо стимулювання «бажаної міграції». Запроваджується екзамен з мови і основ історії країни перебування. Розробляються програми надання житла і соціальних послуг, покликані не допустити відокремлення мігрантів від національного соціуму. Більшість європейських країн включає вирішення цих завдань до комплексних соціально-культурних програм, зорієнтованих на забезпечення рівних можливостей доступу до ринку праці. Тому особливо великі зусилля покладаються для залучення дітей мігрантів до системи початкової і середньої освіти.

Дії Європейського Союзу в освітньо-культурній сфері набувають форми особливих заходів, які впроваджуються структурним підрозділом Європейської Комісії — Генеральним Директоратом з питань освіти й культури, через який проводяться культурна та освітня політики. Одним з трьох вагомих аспектів місії цього Генерального Директорату є розвиток європейського культурного простору, що передбачає збереження і примноження культурного різноманіття Європи в різних сферах, де воно виражається, зокрема, за допомогою заходів, що забезпечують культурний і мовний плюралізм [15]. Генеральний Директорат з питань освіти і культури щорічно широко впроваджує різні програми щодо залучення бенефіціантів через постійні транснаціональні проекти співробітництва. Зокрема, культурні програми «Культура 2000» [11] і «Культура 2007» [12] мають на меті сприяння розвитку зв'язків між різноманітними культурами, культурними індустріями та підтримку міжкультурного діалогу, заснованого на рівності культур.

Особлива увага приділяється мовному аспекту — розвиток викладання і вивчення мов є головною метою програми «Socrates 2», а також таких програм, як «Erasmus», «Comenius» і «Grundtvig». Нова ініціатива у цьому напрямку, відома під назвою «Lingua Action», націлена на розвиток і підтримку різноманіття мов, у тому числі міноритарних, у межах всього Європейського Союзу [14].

ЮНЕСКО також акцентує увагу на важливості утвердження і захисту культурної ідентичності й усвідомлює необхідність ужиття заходів, націлених на вирішення проблем культурного розвитку і збереження різноманіття культур. Це підтверджується в робочих документах міжурядової конференції з питань політики у сфері культури, яка проходила в Стокгольмі навесні 1998 р., а також у звіті «Наше творче різноманіття», запропонованому на розгляд ЮНЕСКО і ООН Всесвітньою комісією з питань культури і розвитку. Нові тенденції, особливо глобалізація, про що йдеть-

ся у звіті, тісно пов'язують між собою культури світу і роблять конструктивним їх взаємодію, але вони можуть стати й згубними для творчого мовного і культурно різноманіття світу. Захист різноманіття культур і мов є необхідним для розвитку взаєморозуміння і поваги між індивідами і націями, враховуючи ризик розбіжностей і конфлікту. У програмі дій «Сила культури» йдеться про необхідність перегляду провідних принципів побудови культурної політики у взаємозалежному світі як на регіональному, національному, так і на глобальному рівнях. Мультикультурна політика, рекомендована для впровадження у новому тисячолітті країнам-членам організації, повинна бути націлена на вирішення як старих, так і нових проблем. Країни повинні спрямувати свої спільні зусилля на створення миру міжкультурного взаєморозуміння, в якому різноманіття культурних цінностей, етнічних принципів і моделей поведінки сприяє створенню істинної культури світу. Як наголошується в «Силі культури», діалог між культурами є одним з фундаментальних і політичних викликів для сучасного світу, тим, на що має бути спрямована культурна політика і дії відповідних політичних інститутів на національному і міжнародному рівнях [17].

Дискусії у сфері культурної політики по всьому світові привели до ідеї, що активно розробляється ЮНЕСКО, про необхідність нового підходу до структурування культурної політики, яка відповідатиме реаліям сталого розвитку і мирного співіснування. Ключові елементи цієї нової стратегії зараз тільки обговорюються, але її принципові положення можна викласти таким чином: інтеграція планування у сфері культури до національного планування загального рівня, що спирається на відповідну інфраструктуру; створення інституційних основ, що забезпечують зв'язок між культурою і соціальною згуртованістю, сталого розвитку і добробуту людей, а також посилюючих синергетичну взаємодію різноманітних сфер політики та/або вихід за межі окремих політичних сфер (культурної, соціальної, економічної тощо); визначення ефективних способів оптимізації діяльності стосовно визнання цінності, збереження і використання різноманітних систем знань, включно з традиційними знаннями, а також традиційними заняттями людей, спрямовані на підтримку сталого розвитку; визначення відповідних стратегій, спрямованих на розвиток міжкультурної компетентності суб'єктів управління і планування, а також нового громадянського світогляду та ініціатив (організацій) громадянського суспільства, які розглядали б інфраструктуру культури як частину інфраструктури, що забезпечує національний розвиток в цілому; оновлення та/або розширення форм діяльності у сфері культури з урахуванням найсучасніших теоретичних підходів і практичних кроків у сфері міжкультурних і міжрелігійних проблем, розвиток міжкультурних компетенцій і діалогу, історичної й колективної пам'яті, збереження матеріальної і нематеріальної культурної спадщини, підтримки різноманіття форм культурного вираження тощо.

Такі нові виклики знайшли своє відображення у підготовленій ЮНЕСКО «Всесвітній доповіді по культурі 2000+», в якій терміни «культурне різноманіття», «конфлікт», «плюралізм» було виписано у назві [1, с. 6]. Однак, як зауважив у передмові до видання пан Коітіро Маццура, «де б не виникала загроза культурній нупружливості і конфлікту або реального руйнування культурного різноманіття, ключі до вирішення цих проблем знаходяться в самій культурі» [1, с. 6].

Ураховуючи зазначені тенденції, в Європі прослідковується поглиблення системної співпраці з міжнародними інститутами та організаціями, діяльність яких спрямована на забезпечення стандартів міжнародної поведінки та зобов'язань поваги до прав людини й основних свобод, співпраці в культурній галузі, оптимізації законодавчих ініціатив у цих сферах.

Однією з таких міжнародних інституцій є Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Одним з пріоритетів діяльності ОБСЕ є безпекова сфера, яка також містить у собі захист і підтримку демократії та прав людини. Разом з тим, одним з механізмів для реалізації відповідних завдань є процес запобігання та врегулювання конфліктів, захист прав національних меншин. Відповідний ракурс політики ОБСЄ в

напрямі гармонізації міжетнічних відносин задекларовано за часів створення ОБСЄ (1975р.), його відображено в таких принципах, як:

1) права людини не обмежуються недискримінаційним ставленням до осіб, а передбачають також колективне наділення етнічних меншин освітніми, соціальними та політичними правами;

2) питання, що стосуються національних меншин, не є суто внутрішньою справою відповідних держав, а отже, можуть бути предметом легітимного втручання міжнародних організацій [3, с. 111—112].

Активізація діяльності ОБСЄ з гармонізації міжетнічних відносин стала відповіддю на завдання пошуку ефективних механізмів вирішення низки гострих конфліктів міжетнічної спрямованості в деяких країнах Європи.

Одним з кроків до вирішення проблем, пошуком ефективних шляхів та засобів у сфері конфліктної превенції стало запровадження посади Верховного комісара з питань національних меншин (ВКНМ), яку було започатковано рішенням Гельсінського саміту НБСЄ навесні 1992 року. Згідно з Мандатом ВКНМ забезпечує «раннє попередження» та, якщо потрібно, «ранню дію» щодо суперечностей, пов'язаних із міжетнічними відносинами, які «мають потенціал перерости в конфлікт у регіоні НБСЄ, що загрожуватиме миру, стабільності чи відносинам між державами-учасницями». ВКНМ є «інструментом запобігання конфліктам на якомога ранішній стадії» [10, с. 716]. Головними функціями ВКНМ є: стримування подібних суперечностей і сприяння їх деескалації; інформування керівних органів ОБСЄ, якщо ці суперечності переходять межу, за якою можливості ВКНМ обмежуються; аналіз та визначення причин можливих конфліктів, які містяться поза сферою виключно міжетнічних відносин, але, наприклад, мають соціально-економічні та соціокультурні виміри.

Одним з механізмів діяльності ВКНМ є залучення до запобігання конфліктам посередника, що може співпрацювати з недержавними організаціями, втручатися в ситуацію на ранніх стадіях можливого конфлікту. У Мандаті ВКНМ визначено принципи незалежності, конфіденційності та безсторонності цієї інституції під час виконання функцій модератора. Сьогодні проекти, спрямовані на гармонізацію міжетнічних відносин під егідою ВНКМ, запроваджуються й на пострадянському просторі в окремих регіонах Грузії, Киргізстані, Казахстані, Республіці Молдові, Україні. У площині уваги перебувають Балканські країни.

У Стратегії ОБСЄ з протидії загрозам безпеці та стабільності в XXI ст., ухваленій на 11 Зустрічі Ради міністрів (1—2 грудня 2003 р.), указується, що практика, пов'язана з дискримінацією та нетерпимістю, не лише загрожує безпеці окремих осіб, але здатна бути причиною більш широкомасштабних конфліктів та насильства. Вона може критися в таких явищах, як етнічна та релігійна нетерпимість, агресивний націоналізм, шовінізм та ксенофобія, відсутність поваги до осіб, що належать до національних меншин. Підкреслюється, що ОБСЄ буде відігравати активну роль у своєму регіоні, повною мірою використовуючи свої інститути, серед яких ВКНМ [5]. Значну роль для запобігання конфліктам міжетнічної спрямованості відіграють документи — Рекомендації ОБСЄ із забезпечення прав національних меншин. З боку ВКНМ визначено низку питань і тем, що стосуються меншин. Серед них — питання освіти для представників меншин і проблема використання мов меншин, що має велике значення для збереження й розвитку самобутності осіб, які належать до національних меншин. Іншими важливими питаннями є ефективна участь національних меншин в управлінні державою, використання мов меншин як засобу комунікації в телерадіомовленні.

У цілому було вироблено п'ять пакетів рекомендацій з вищезазначених питань: Гаазькі рекомендації про права національних меншин у галузі освіти (1996 р.), Ословські рекомендації про мовні права національних меншин (1998 р.), Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у громадському житті

(1999 р.), Рекомендації з використання мов меншин у телерадіомовленні (2003 р.) та Рекомендації з питань поліцейської діяльності в багатонаціональному суспільстві (2006).

Зокрема, Лундські рекомендації щодо ефективної участі національних меншин у суспільно-політичному житті визначають, що держави повинні гарантувати право осіб, які належать до національних меншин, на участь у державних справах, включно з правом голосу та правом балотуватися на виборні посади на недискримінаційній основі. У документі йдеться про те, що особи, які належать до національних меншин, мають право на повагу, розвиток і виявлення своїх особливостей, тобто наділяються правом вільно виражати, зберігати й розвивати свою етнічну, культурну та мовну самобутність, вони мають право на батьківщину як невід'ємну складову своєї етнічної самобутності та розвитку, що передбачає право на охорону території, традиційно заселеної національною меншиною, та на збереження умов свого життя. Також передбачено, що державам необхідно вживати належних заходів щодо розширення участі національних меншин у суспільно-політичному житті на регіональному та місцевому рівнях, забезпечувати ухвалення структурами регіональних і місцевих органів управління рішення, які були б доступними для населення. Рекомендується, щоб у рамках національного законодавства держави організовували консультативні органи, які можуть виступати каналом комунікації між державною владою та національними меншинами. Ці органи можуть мати спеціалізовані комітети з питань забезпечення житлом, земельних питань, а також з питань освіти, мови та культури тощо.

Лундські рекомендації пропонують закріплення положень, відповідно до яких держава повинна забезпечити меншинам доступ до реальних важелів впливу на рівні центральної влади, а за потреби забезпечити й спеціальні механізми. Ці механізми можуть включати: спеціальні форми представництва національних меншин; закріплення за національними меншинами офіційної або неофіційної квоти місць у Кабінеті Міністрів; забезпечення інтересів меншин, наприклад, шляхом введення посад, компетенція яких дозволяє чинити вплив на врегулювання справ національних меншин; ужиття спеціальних заходів для залучення представників національних меншин до роботи в державних органах.

Питання освіти національних меншин урегульовують Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту (жовтень 1996 року). У них вказується, що представники національних меншин повинні мати необмежений доступ до різних рівнів освіти рідною мовою. Рекомендації також порушують проблеми, які виникають на практиці в галузі освіти, і детально описують шляхи вирішення цих проблем.

В Ословських рекомендаціях з мовних прав національних меншин визначено, що всі особи, які належать до національних меншин, мають право об'єднуватись у недержавні організації, асоціації та установи й керувати ними. Держави не можуть здійснювати дискримінацію стосовно цих організацій на підставі мови та обмежувати їхні права щодо знаходження джерел фінансування з державного бюджету, від міжнародних спонсорів та приватного сектора.

Ці комплексні рекомендації ОБСЄ у сфері забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин, урегулювання їхніх відносин з етнічною більшістю, ранньої конфліктної превенції, використовуються як орієнтири законодавцями та політиками низки держав для покращення законодавства у відповідній сфері, що сприяє гармонізації міжетнічних відносин у суспільстві з урахуванням особливостей кожної країни та окремих ситуацій.

Заснована в 1949 році Рада Європи є першою політичною організацією миру і співпраці між людьми та націями Європи. З падінням Берлінської Стіни в 1989 р. її сфера діяльності охоплює весь європейський демократичний континент. Сьогодні членами Ради Європи є 46 країн, у тому числі й Україна. Величезний внесок Ради Європи полягає в розширенні та зміцненні плюралізму і демократії, зростання до-

бробуту всіх громадян Європи, втіленні загальноєвропейських норм і стандартів державного і суспільного життя, зокрема в політичній, соціальній, культурній сферах.

Рада уклала 165 міжурядових конвенцій, у тому числі Конвенцію із захисту прав і основних свобод людини, Рамкову конвенція про захист національних меншин, Європейську соціальну хартію, Європейську культурну конвенцію, Європейську хартію регіональних або міноритарних мов.

Європейська культурна конвенція (European Culture Convention), підписана в 1954 році, сприяє роботі Ради Європи в сфері культури, освіти, культурної спадщини, молоді та спорту. Головними її цілями є забезпечення розвитку демократичних культурних політик, збільшення існуючого європейського культурного різноманіття та підтримка вивчення мов, історії та цивілізації у зв'язку зі зростанням спільної європейської культурної спадщини, організація проектів і заходів, спрямованих на забезпечення міжкультурного діалогу, підтримку культурної політики в країнах — членах РЄ.

У Преамбулі Рамкової конвенції про захист національних меншин (1995 р.) говориться про те, що «плюралістичне та справді демократичне суспільство має не тільки поважати етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність кожної особи, яка належить до національної меншини, але й створювати відповідні умови для виявлення, збереження та розвитку цієї самобутності; ... створення клімату терпимості та діалогу є необхідним для того, щоб культурне розмаїття стало джерелом та чинником не розколу, а збагачення кожного суспільства. ... Сторони зобов'язуються вжити належних заходів з метою досягнення у всіх сферах економічного, соціального, політичного та культурного життя повної та справжньої рівності між особами, які належать до національної меншини, та особами, які належать до більшості населення» [4].

Радою Європи розроблена Європейська хартія регіональних або міноритарних мов (European Charter Regional or Minority Languages) [3], яка передбачає зобов'язання країн-членів щодо всебічного збереження і розвитку на їх території мов національних меншин і також підкреслює значущість надання освітніх послуг рідною мовою на всіх рівнях, включно з курсами навчання дорослих і безперервного навчання.

Рада Європи пропонує унікальну платформу для обміну й обговорення фундаментальних питань, пов'язаних з міжкультурним діалогом, що виносяться на розгляд учених, науковців, культурних і релігійних громад, експертів з конфліктних попереджень та з прав людини, політиків, культурних діячів, а також недержавних організацій (НДО), фундацій і міжнародних організацій.

Одним з пріоритетів державної політики України в контексті євроінтеграційних прагнень держави є забезпечення захисту прав осіб, які належать до національних меншин шляхом створення відповідної законодавчої бази на основі європейських стандартів, налагодження тісної співпраці між органами державної влади та представниками національних меншин [2]. Ураховуючи реалізацію зазначених напрямів державної політики, здається доцільним поглиблення системної співпраці з міжнародними інститутами та організаціями, діяльність яких спрямована на забезпечення стандартів міжнародної поведінки та зобов'язань поваги до прав людини й основних свобод, співпраці в культурній галузі, оптимізації законодавчих ініціатив у цих сферах.

Перед Україною на сучасному етапі, з точки зору розвитку мультикультуралізму, стоїть ціла низка завдань і невирішених проблем, які належить вирішити задля повноцінної інтеграції у співдружність цивілізованих європейських держав. Але спочатку мають бути виявлені та досліджені причини цих проблем, проаналізовані шляхи їх вирішення і детально розглянуті й зважені всі можливі наслідки. Ці попередні дослідження мають стосуватися вивчення соціально-економічного, політичного, професійного статусу представників меншин, нарешті, — їх репрезентованості як на регіональному, так і на загальнодержавному рівнях. Необхідно також провести необхідні кореляційні зв'язки між етнічною, релігійною самоідентифікацією, походженням, соціальним статусом, освітнім рівнем представників меншин, з'ясувати по-

казники соціально-політичної активності різних меншин, наявність тих або інших упереджень та стереотипів і провести співвідношення.

Одержані таким чином дані й показники можуть дати необхідну інформацію стосовно пріоритетних напрямків докладання зусиль у справі мультикультурного розвитку суспільства, а також у розробці шляхів і концепцій мультикультурної освіти та планування й проведення нових досліджень у мультикультурній сфері.

Література

1. Всемирный доклад по культуре 2000+ : Культурное многообразие, конфликт и плюрализм / ЮНЕСКО. — М., 2002.
2. Заходи щодо виконання у 2007 році Плану дій Україна — ЄС [електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/19146.htm.
3. Європейська хартія регіональних або міноритарних мов [електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.city-adm.rv.ua/RivnePortal/ukr/ehrm.doc.
4. Рамкова конвенція про захист національних меншин (1 лютого 1995 р.), ратифікована Законом України № 703/97-ВР від 09.12.97 р. / Збірка договорів Ради Європи. — К. : Парламентське вид-во, 2000.
5. Стратегия ОБСЕ по противодействию угрозам безопасности и стабильности в XXI веке. Одиннадцатая встреча Совета министров, 1—2 декабря 2003 года [електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_705.
6. Бондарук С.О. Мультикультуралізм в демократичному суспільстві: ліберальні свободи, рівноцінність культур і проблема визнання [електронний ресурс] / С.О. Бондарук. — Режим доступу : http://www.edportal.org.ua/books/Conference_2000/Bondaruk.pdf.
7. Казаринова Д.Б. Европейская интеграция: политико-институциональное и социокультурное измерения : [монография] / Д.Б. Казаринова. — М. : РТВ-Медия, 2006. — 160 с.
8. Мюллер Я.В. Кризис в самоопределении ЕС [електронний ресурс] / Я.В. Мюллер. — Режим доступу : http://www.project-syndicate.org.
9. Barroso J.M. La dimension culturelle est une composante essentielle de la construction européenne et une condition de sa réussite [електронний ресурс] / J.M. Barroso. — Режим доступу : www.europa.eu.
10. CSCE Helsinki Document. 1992 : The Challenges of Change, Section II, CSCE High Commissioner on National Minorities, para 3. // The Conference on Security and Co-operation in Europe. Analysis and Basic Documents, 1972-1993. / Ed. by A. Bloed — Dordrecht, 1993.
11. Culture 2000 Programme [електронний ресурс]. — Режим доступу : http:// www.europa.eu.
12. Culture 2007 Programme [електронний ресурс]. — Режим доступу : http:// www.europa.eu.
13. Esman M.J. Ethnic Actors in International Politics / M.J. Esman // Nationalism and Ethnic Politics. 1995. — Vol. 1. — N1. — P.109—122.
14. EU`s Language actions [електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.europa web.de/europa/02wwswww/203chart/chart gb.htm.
15. Mission of The Education and Culture Directorate-General [електронний ресурс]. — Режим доступу : www.europa.eu.
16. OSCE Copenhagen Document and the UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. In Geoff Gilbert, «The Council of Europe and Minority Rights», Human Rights Quarterly. — Vol. 18. — Number 1, February 1996. — P. 160—189.
17. Power of Culture. Action Plan. In Working Documents of The Intergovernmental Conference on Cultural Policies for Development in Stockholm (spring 1998).

Віктор ЛОЗОВОЙ

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ВІДРОДЖЕННЯ ЦІННОСТЕЙ КУЛЬТУРИ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

У кінці XX і на початку XXI ст. в українського й інших східнослов'янських народів сталися кардинальні економічні, політичні і духовні перетворення. У наш час відбувається конкуренція цінностей і стилів життя. Ціннісні зсуви змінюють уявлення про розвиток суспільства. Сучасне суспільство оголює спрощену споживацьку, гедоністичну та егоїстичну його сутність. Зведення функціонування суспільства до адаптації, властивої як виживанню, так і збагаченню (головним формам сучасного українського життя), є спрощенням соціальної реальності, що може мати непередбачувані тяжкі наслідки.

Після багатьох років державної опіки люди опинилися полишеними на самих себе. Ринок, особливо дикий, або суспільство, що трансформується, все більше орієнтуються на егоїстичну спрямованість внутрішнього світу людини. Тобто інтереси «Я» ставляться вище інтересів «Ми», колективу, спільноти, суспільства, цілісності.

Отже, сьогодні у нас на противагу казенному колективізму активно насаджується напористий індивідуалізм. Самозосереджені індивідууми є абсолютно байдужими до інтересів, проблем, переживань інших. Не компроміс і консенсус, а конфліктність і агресивність, не колективізм, злагода, а конфронтаційність демонструють представники політичного олімпу. В Україні здійснюється процес переходу від егалітарно-колективістської системи цінностей до індивідуалістсько-конкуренційної, яка, на думку Б. Гаврилишина, вичерпала свій позитивний потенціал [1, с. 18—19, 29—32]. Це може призвести до саморуйнації суспільства, країни. Узагалі, неоліберальна ідеологія «просякнення благ зверху донизу» виявилася настільки економічно руйнівною, що її можна порівняти з воєнною окупацією.

Егоїстична спрямованість ринкової системи без політичних, релігійних та моральних обмежень дегуманізує капіталізм як суспільний лад. Перемога лібералізації в глобальному вимірі уможливила легке проникнення капіталів, інформації тощо через державні кордони. Це сприяло маргіналізації та люмпенізації населення, деструкції цінностей, криміналізації, зростанню девіантної поведінки молоді, поразці інтелігенції на ринку культури.

Споживацька свідомість базується переважно на тілесному бажанні ублажити інстинкт задоволення, що може виявлятися в ідолах бездуховності (культ насилля, жорстокості, політична вульгарність, непристойність, агресивність, порнографія, гомосексуалізм тощо).

Диференціація суспільства, ускладнення життя, посилення потенціалу людини за рахунок техніки з необхідністю вимагає зростання її духовності. Людина має творити гармонічніший світ, її добра воля повинна реалізовуватись у кожному вчинку. Батьківщина, Родина (Сім'я), Людина, альтруїзм, колективізм, толерантність, справедливість, здоровий спосіб життя, гармонія з соціальним і природним середовищем тощо мають бути ціннісними

ЛОЗОВОЙ Віктор Олексійович,
доктор філософських наук, професор, зав. кафедри культурології Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого, м. Харків.

Анотація: *йдеться про непродуктивність індивідуалістично-конкурентної системи цінностей для подальшого розвитку українського суспільства. Пропонується пропагувати і втілювати в життя групово-кооперативну систему цінностей, основи якої закладались в історичному минулому східнослов'янських народів.*

Ключові слова: *гуманізм, духовність, індивідуалізм, цінність.*

LOZOVOI V.L.

Annotation*: the author considers the non-productivity of the individualistically competitive system of values for the further development of the Ukrainian society. It is suggested to propagandize and to implement the group-cooperative system of values, whose bases were laid in the history of the west-slavonic peoples, into the life and the conscience of the contemporaries and especially youth.*

Keywords*: humanism, individualism, spirituality, value.*

УДК 94(=16)(4-11)

пріоритетами сучасника. Б. Гаврилишин вважає, що практика людяності і виживання людства пов'язується з впровадженням у життя народів групово-кооперативної системи цінностей [1, с. 127—131], які певною мірою були властиві духовному життю українського та інших східнослов'янських народів.

Мабуть, нашим сучасникам слід звертатись до культурно-історичної пам'яті чи архіву культури східнослов'янських народів й відтворювати ті цінності, що допомагали захищати, розвивати й відновлювати свою ідентичність. Конституція України, зокрема стаття 3, стверджує, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [2, с. 4].

Під цінностями, як відомо, розуміються матеріальні чи духовні явища, які є значущими для людини, заради досягнення яких вона докладає певних зусиль. Інакше кажучи, це властивість, ознака явища, характеристика його значущості для суб'єкта. Цінності, як і потреби, є мотивами чи стимулами людської діяльності. Вони слугують важливим чинником соціальної регуляції поведінки людей та їх стосунків.

Східнослов'янська ціннісна свідомість орієнтована на явища, що відбиваються в поняттях «рідна земля», «рідна природа», «Батьківщина». Це — східнослов'янські святині, що акцентуються духовністю, тобто сфера самоцінного, що не вимірюється в грошах.

Аналізуючи фундаментальні цінності російської общини (спільноти), посилаючись на історичні дослідження, П. Смирнов пропонує версію, за якою на першому місці вищою цінністю була селянська Община (спільнота), колективні зусилля (принесення інтересів особистості в жертву колективним інтересам), що надавали можливість в умовах постійного натиску зі Сходу, а також із Заходу уцілити, залишитись господарем рідної землі.

Община конкретизувала для її членів вищу цінність — Суспільство, оскільки людина як особистість, як соціальна істота може існувати тільки у суспільстві. Далі цінністю общини визнавався Індивід (общинник) і як біологічна істота (продовження роду), і як суб'єкт діяльності. Важливою цінністю сприймалась Справедливість як одвічна соціальна рівність. Як додаткова цінність розглядалася влада общини («Миру») [3, с. 228—232]. Багатство як цінність сприймається російським суспільством набагато пізніше, з часів формуванням ринкової цивілізації. Соціально значущими способами самореалізації людини вважались Святість, Знання, Слава [3, с. 241—242].

Цінностями українського народу з часів Київської Русі були: патріархальна Родина, Сім'я, Батьківщина-Мати (ненька-Україна), Природа (Матір-Земля), Особистість. У козацтва — Запорізький Кіш, що становив родинний колектив, де всі брати — рівні сини Матері-Січі. Суттєвими цінностями українців уважалися Воля (як свобода максимальної самореалізації на основі рівності, самоповаги і шани), Справедливість тощо. Крім цього, сфера самоцінного в людському мікросвіті, передусім Сім'я (стосунки подружжя, батьків і дітей тощо). Статус сімейного мікросвіту ґрунтується на любові (коханні), піклуванні, підтримці та інших гарантіях існування на моральних засадах.

У духовній скарбниці українського народу і наших сусідів залишилось чимало форм гуманізму, милосердя, взаємодопомоги. Але соціальна практика, засоби масової інформації провокують егоїстично спрямовану поведінку сучасника, особливо молодої людини.

Практика країн південно-східної Азії, зокрема Індії, Китаю, Японії, щодо прихильності до базових цінностей своїх народів, які передаються від покоління до покоління протягом тисячоліть, свідчить, що це допомагає не лише зберегти свою культуру, цілісність країн, а й виходити на передові рубежі економічного розвитку.

Отже, формування свідомості підростаючих поколінь слід базувати на цінностях, що об'єднували всі верстви суспільства на різних етапах історії східнослов'янських народів. Виховання у дусі високої моральності та працелюбства, на принципах гуманізму (любові й добра), справедливості, дотримання прав людини принесуть свої позитивні плоди й такі необхідні духовні зрушення.

Тому держава, її структури, органи місцевого самоврядування, політичні партії, громадські організації покликані пропагувати і втілювати гуманістичні цінності, що були вистраждані східнослов'янськими народами і допомогли їм вистояти перед загрозами поневолення.

Література

1. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє / Б. Гаврилишин. — К. : Основи, 1993. — 238 с.
2. Конституція України. — Х. : Весна, 2009. — 48 с.
3. Смирнов П.И. Социология личности : [учебное пособие] / П.И. Смирнов. — СПб. Социологическое общество им. М. М. Ковалевского, 2001. — 380 с.

НІКОЛАЄНКО Дмитро Васильович, *доктор географічних наук, професор, зав. лаб. тематичного картографування і епідемічних процесів Інституту геодезії і картографії України, м. Київ.*

Анотація: *у розвитку епідемії ВІЛ/СНІД проявляється соціокультурна детермінація процесу. Це — масовий процес, що охоплює нерефлекторні дії сотень мільйонів людей. Професійна епідеміологічна рефлексія перебуває в повній гармонії із соціокультурною організацією суспільства.*

Ключові слова: *ВІЛ/СНІД, соціокультурна детермінація.*

NIKOLAENKO D.V.

Annotation*: in the development of the HIV/AIDS epidemic, the socio-cultural determination of the process is revealed. It is a mass process covering the reflex actions of hundreds of millions of persons.The professional epidemiological reaction is in complete harmony with the socio-cultural organization of the society.*

Keywords*: HIV/AIDS, socio-cultural determination.*

УДК 616.98 : 316.454.3

Дмитро НІКОЛАЄНКО

ЕПІДЕМІЧНІ ЗАГРОЗИ І НЕСВІДОМІСТЬ МАСОВИХ РЕАКЦІЙ ОСІБ БІОЛОГІЧНОГО ВИДУ HOMO SAPIENS. ВИПАДОК ЕПІДЕМІЇ ВІЧ/СНІД

Постановка проблеми. Проблема полягає в дивовижній неефективності профілактичних заходів, спрямованих на протистояння епідемії ВІЛ/СНІД, і складнощах осмислення цього процесу. Неефективність має дуже підкреслений характер, і вона є надто тривалою, щоб бути випадковою. На це варто звернути увагу. Це найважливіший предмет наукового дослідження. Випадковостей такого роду не буває.

У суворій відповідності до жанру прояву несвідомого, зазначена особливість не усвідомлюється в сучасній епідеміології. Її гносеологія абсолютно виключає метарефлексію. Коректність власного наукового образу реальності не є предметом для обговорення в епідеміології. Уявлення щодо об'єкту дослідження (епідемії і прояви інфекційних властивостей в цілому) є надзвичайно простими. Простота наукового дослідження є гарною далеко не завжди. Щодо багатопараметричних епідемічних процесів така позиція спостерігача дає природні прогалини. Це саме те, що має місце в профілактиці ВІЛ/СНІД і ТБ.

З історично недавнього часу до ВІЛ/СНІД приєдналася вражаюча неефективність заходів, спрямованих на протистояння епідемії стійкого туберкульозу. Дифузія цієї інфекції не є окремою епідемією. Це, швидше, частина довготривалого багатопараметричного процесу, пов'язаного з туберкульозом. У цілому епідемічні процеси не варто розглядати лише з погляду окремих інфекцій. Тим більше, в суворій відповідності до класифікації хвороб одного з видів вузьконосих мавп. Це безмірно звужує завдання дослідження і не дозволяє фундаментально зрозуміти природу інфекцій і їх періодичного переростання на рівень епідемічних і пандемічних процесів.

При загальному розумінні того, що не може бути нічого гіршого за ВІЛ/СНІД і стійкий ТБ, щодо протистояння цим епідеміям робиться напрочуд замало. Ефективні профілактичні заходи наражаються на різного роду неусвідомлені обмеження. Має місце відверте ухилення від послідовного осмислення ситуації. Є й обмеження на осмислення епідемічної ситуації та її розвитку, які цілком усвідомлені. Вони призводять до некоректного образу епідемічної ситуації, але їм надається явна перевага перед епідемією ВІЛ/СНІД/ТБ. На реальність можна десятки років заплющувати очі і робити це з причин, пов'язаних із соціокультурними обмеженнями. Щоразу пояснення неефективності протистояння дифузії інфекціям є суто конкретними. Принцип Буратіно, при якому немає тієї інфекції, що генералізує, і коли мільйон випадків розглядається тільки як мільйон індивідуальних випадків, проявляється повною мірою. Причини слід шукати в:

- специфіці гносеології сучасної епідеміології (я маю на увазі її мікробіологічну парадигму);
- соціокультурних обмеженнях на послідовну рефлексію щодо повільних епідемічних процесів.

Тут явно проявляється антропоцентризм і епідеміології, і соціокультурних обмежень на наукову рефлексію. Можна сказа-

ти, що цей антропоцентризм є природним. Це так. Але немає сумнівів і в тому, що він призводить до неефективності протистояння розвитку повільних епідемічних процесів. Види вимирають не лише за Дарвіном. Вони можуть вимирати і через епідемічний чинник. Виду Homo sapiens це (нібито) не стосується.

Стійкість повторення невдалих профілактичних дій (як би вона не пояснювалася) дозволяє говорити про наявність якихось більш загальних процесів у рефлексії над епідемічними змінами й адаптації до зміни епідемічної ситуації в світі. У моєму розумінні, це пов'язано з мікробіологічною парадигмою епідеміології та її жорстокою кризою. Це проявляється і в нездатності провести коректний аналіз власної експертної рефлексії.

Одним із завдань наукового дослідження змін є і система моніторингу прояву епідемічного чинника соціокультурної еволюції й етногенезу. Завдяки дії епідемічного чинника, пов'язаного з епідеміями ВІЛ/СНІД/ТБ, частково гепатиту С, а на перспективу — низки інших інфекційних захворювань, історичний процес етногенезу почав набувати зримих форм. Його можна відстежити в актуальному часі. Для цього потрібно тільки обрати правильне місце. Їм може бути південь Африки. Їм може бути й Україна. Наприклад, безперечно цікавою є Одеса.

Актуальність дослідження. На превеликий жаль, дослідження є актуальним. Його актуальність зростає досить стрімко. Це пов'язане з явним погіршенням епідемічної ситуації, як у світі, так і в окремих країнах. Зокрема, в Росії й Україні. За розвитком епідемії ВІЛ/СНІД, ТБ і гепатиту С тут становище багато в чому є аналогічним. Ці епідемічні процеси не мають особливої відмінності по обидва боки історично недавньої межі. Якими б не були стосунки Росії й України на державному рівні, епідемічні процеси перебігають однотипно і за своїми законами. У цьому явно проявляються архетипічні особливості розвитку повільних епідемічних процесів. Вони є тінню від соціокультурної організації суспільства.

Дослідження повільних епідемічних процесів є цікавим прикладом того, як об'єкт дослідження — саме об'єкт — нестримно набуває значущості. Наукове співтовариство відкликається на зміни з великим запізненням. Від природи чекають, що вона все поверне в колишній стан. Існує навіть цілком чітка дата «золотого століття». Це період часу до кінця 1970-х років, коли епідемічна ситуація була відносно благополучною, а така спеціальність, як фтизіатрія, майже вмирала через відсутність об'єкту дослідження. Тема стає дедалі актуальнішою. Особливого значення набуває і дослідження несвідомості прояву масових реакцій на погіршення епідемічної ситуації. Це стосується як суспільства, так і професійного епідеміологічного співтовариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із сформульованої теми кількість публікацій є дуже невеликою. Проблема несвідомого в розвитку епідемії ВІЛ/СНІД і масової адаптації до неї найчастіше розглядається з погляду міфології цієї епідемії. З міфології епідемії літератури небагато, але вона є. Але проблема міфології епідемії ВІЛ/СНІД не цілком розкриває тему саме несвідомості прояву адаптації до неї. Існує великий блок питань, які не вкладаються в дослідження міфології епідемії. Доцільно говорити, швидше, про семантику епідемії ВІЛ/СНІД. З цього питання існує повне провалля у дослідженнях, і навіть немає розуміння того, що осмислення семантики образів епідемії як суспільством, так і експертами є принципово важливим напрямом.

Ймовірно, одна з причин неопрацьованості теми — в деякій закритості вихідної емпіричної інформації. Велика кількість досліджень з епідемії ВІЛ/СНІД саме як масового процесу проводиться в рамках не те щоб зовсім закритих проектів, але таких, які не проявляють чітко вираженої схильності до PR. Проблемою є і труднодоступність вихідної емпіричної інформації.

Про те, наскільки яскраво проявляється несвідомість поведінки людей у процесі розвитку епідемії, знають небагато. Важливо підкреслити і несвідомість поведінки експертів з епідеміології. Вони повною мірою розділяють архетипічні стандарти свого суспільства. Епідеміолог, що спеціалізується на ВІЛ/СНІД, у своїй професійній

активності однозначно детермінується соціокультурними стандартами свого суспільства. У цьому не лише насильство над професійними знаннями. Воно має місце, наприклад, при постановці діагнозів смерті. Причиною смерті визначати СНІД не можна. Це забороняється соціокультурними стандартами в багатьох районах миру. Але питання є набагато ширшим, і становище є набагато складнішим. Справа не тільки в масовій фальсифікації діагнозів смерті через СНІД.

У цілому ця робота продовжує мою наукову активність з осмислення епідемії ВІЛ/СНІД, яка ведеться з 2004 року[1]. Значна частина публікацій представлена на сайті www.hiv-aids-epidemic.com.ua.

Визначення невирішених раніше завдань загальної проблеми. У багатообразній проблемі осмислення епідемії ВІЛ/СНІД і ТБ, як і раніше, залишається невирішеним питання, пов'язане із спонтанністю і підкресленою несвідомістю прояву реакцій суспільства і держави на дифузію інфекції. Я хочу підкреслити термін — підкреслена несвідомість масової реакції й адаптації.

Ця епідемія — масовий просторово-часовий процес. Він охоплює щоденні дії мільйонів людей. Саме через це він не є предметом для раціональної рефлексії. Суспільство і держава готові виступати проти якихось і цілком маргінальних форм, пов'язаних з епідемією ВІЛ/СНІД і ТБ. Наприклад, проти цілеспрямованого розповсюдження ВІЛ. Такі випадки мають місце, і вони частіше зустрічаються в реальності, ніж хотілося б думати. Але це — маргінальні форми. Інший приклад — виступ проти ін'єкційних наркоманів, які все ще є значною групою розповсюдження ВІЛ у низці країн світу (у Росії, Україні та деяких інших). Але це — тільки видима частина «епідемічного айсберга». Дослідження (саме дослідження!) соціокультурних підстав епідемії не є темою для обговорення експертами. Щодо практичного протистояння, різного роду інновацій профілактичної заборони на масовому рівні не варто і говорити. Реакція на епідемію — однозначна і цілком заснована на соціокультурних архетипах.

Прояв спонтанності такої реакції із (здавалося б!) неймовірно важливого питання, є невирішене раніше завдання. Його варто уточнити — справа не в незнанні, справа не в нерозумінні того, що відбувається. Має місце саме активна адаптація до погіршення епідемічної ситуації, в якій домінує завдання збереження в незмінності або на рівні поверхневих змін соціокультурних архетипів. Реакція, адаптація мають активний характер. Це важливо зрозуміти і відповідно до цього проводити дослідження. Предмет дослідження повинен формулюватися в суворій відповідності до активного характеру збереження соціокультурного архетипу.

Метою роботи є акцентування уваги на особливостях прояву несвідомого масового вибору домінуючих моделей поведінки в умовах нової епідемічної ситуації. Ми також акцентуємо увагу на тому, що масова адаптація до змін у складній епідемічній ситуації, що постійно погіршується, йде в суворій відповідності до несвідомих соціокультурних архетипів. Це — активний процес, який не має нічого спільного

[2]З теми семантики епідемії ВІЛ/СНІД мною була виконана систематична робота. Вона виразилася в звіті для Протичумного інституту ім. І.І. Мечникова (Одеса, Україна). Характерно, що цей звіт за січень і лютий 2010 року зустріли гробовим мовчанням. На нього відгукнувся лише М.В. Супотніцкий. Ймовірно, текст мав принципове значення, оскільки після нього відносини з низкою колег реально змінилися і не на краще. Таке буває з текстами. Та і не тільки з ними. Мені важко зрозуміти явне ухилення від обговорення низки питань у рамках наукового проекту щодо епідемічних ланцюгів. Іншим, ймовірно, важко спілкуватися зі мною через те, що ставляться питання катастрофічно неприємного характеру. Має місце явне порушення табу на тематику соціокультурних підстав розвитку епідемії ВІЛ/СНІД та її дослідження. Експерти з епідеміології роблять для себе виняток й об'єктом дослідження не хочуть виступати. Зрозуміло, що введення нової тематики явно псує стосунки. Цікаво, що навіть мої цілеспрямовані спроби обговорити тему зіткнулися з глухим мовчанням. Потреба в обговоренні була. На неї не відгукнувся ніхто. Це було дуже прикро з особистої точки зору, але, ймовірно, в цьому є певний сенс. Аналогічна реакція приблизно десяти експертів не може бути випадковою. Її фундаментальна інтерпретація дається в книзі: Д.В. Николаєнко. Соціокультурні світи. Том III: Просторово-часова динаміка розвитку повільних епідемічних процесів (У роботі).

лише з незнанням. Справа не в незнанні того, що відбувається. Річ у тому, що те, що відбувається, вписується в існуючий соціокультурний архетип. Наслідки довготривалого характеру не розглядаються. Наскільки можна зрозуміти, вони і не можуть розглядатися за визначенням.

Важливо, що несвідомість масового вибору здійснюється на дуже різних рівнях. Це і рівень обивателів, й експертний рівень, і рівень тих, хто обіймає керівні пости в державі. Усі поводяться приблизно однаково. Усе гармонійно щодо певних соціокультурних архетипів.

Коректне формулювання питання вимагає підкресленого дослідницького ставлення до всіх рівнів несвідомої реакції, заснованої на соціокультурному архетипі.

Виклад основного матеріалу. Через багатоплановість теми несвідомого в розвитку епідемії ВІЛ/СНІД зупинюся тільки на деяких аспектах проблеми. Розгляд питань має не систематичний, а саме постановочний характер. У мене зараз немає змоги систематично займатися і цим питанням. Дані по епідемії ВІЛ/СНІД і ТБ й експертне ухилення від вирішення проблем теоретичного і методологічного характеру, пов'язаних як з отриманням, так і з інтерпретацією даних.

Не буду детально розглядати питання. Щоб його розглянути, потрібно написати окрему книгу. Можна констатувати експертне ухилення від коректного розгляду даних щодо епідемій ВІЛ/СНІД і ТБ. Після того, як розкриваються методологічні промахи і різного роду недоладності в обробці епідеміологічних даних з ВІЛ/СНІД і ТБ, ніякої експертній реакції епідеміологів, картографів, фахівців з ГІС-ТЕХНОЛОГІЇ на ці недоладності не відбувається. Знову ж таки справа — не в нерозумінні того, що існують методологічні проблеми. Річ у тому, що епідемія ВІЛ/СНІД і багатопараметричні епідемічні процеси в цілому є об'єктом дослідження особливого роду. Об'єкт вимагає певної методології. Ті дослідницькі підходи до збору й обробки інформації, які склалися у минулому, не зовсім придатні саме до цього об'єкту. Але заради нього немає бажання перебудовувати соціологічні, психологічні, статистичні і багато інших стандартів збору й обробки інформації. Багатопараметричний епідемічний процес намагаються втиснути в те, що вже є; те, що об'єкт не «втискується», не відіграє для наукового співтовариства ніякої ролі.

Епідемія ВІЛ/СНІД/ТБ породжує гігантські проблеми з даними. Це дуже складний об'єкт дослідження. Він складний через свою природу. Але справа не тільки в некоректності існуючих даних і принциповій складності емпіричного опису цього епідемічного процесу. Це все має місце. Думається, що завдання, пов'язані саме зі складною природою епідемічного процесу, є цілком вирішуваними. Для цього потрібно чітко формулювати проблеми, робити верифікацію методологічних підходів, визначати сфери застосування цих підходів саме щодо обробки даних з епідемії ВІЛ/СНІД і робити ще багато чого іншого. Нічого незвичайного в цьому немає. Весь розвиток науки заснований на такого роду роботі з інформацією. Але експерти з епідеміології, картографії і ГІС-ТЕХНОЛОГІЇ явно не хочуть зачіпати теми, пов'язані із співвідношенням існуючих методів збору і переробки змістовної (атрибутивної) інформації, що проводяться відповідно до стандартів своїх областей пізнання, і тим, якою мірою отримувані результати описують саме епідемічний процес. Немає коригування наукових результатів і реальності епідемії як масового просторово-часового процесу. Обробка даних з ВІЛ/СНІД здійснюється на підставі стандартів, які склалися багато років тому і які застосовувалися стосовно інших об'єктів дослідження.

Прикладів можна привести купу. Частина з них детально описана. Наприклад, показано, яким чином розбиття статистичного ряду даних і не цілком коректне (втім, важковловиме) застосування картографічного методу дослідження призводить до формування неймовірно великого спектру образів локальної епідемічної ситуації.

Наведу карти епідемічної ситуації по туберкульозу в Одеській області. Карти виконано Ю.Н. Фаріоном у Лабораторії тематичного картографування і епідемічних процесів Інституту геодезії і картографії (рис. 1 і рис. 2).

Рис. 1. Географія стійкого туберкульозу в Одеській області. Районний рівень генералізованої інформації.

У процесі тієї або іншої генералізуючої епідеміологічної інформації виникає істотно інший образ епідемічної ситуації. Спостерігач є сильним чинником визначення того, якою саме є епідемічна ситуація в тому або іншому районі Одеської області. І справа не тільки у фальсифікаціях даних і періодичній зміні стандарту обліку інформації щодо ТБ. Це також може бути могутнім чинником плутанини стосовно того, що саме відбувається сьогодні і зараз. Справа і в тому, що існують цілком наукові проблеми. На підставі наукової методології спостерігач може формулювати істотно різні образи епідемічної ситуації. Ці проблеми не вирішуються. Демонстрація того, що наукова методологія на підставі тих самих даних може давати істотно різні результати, нікого не дивує. Така ситуація не є підставою для

КОДИМА
Савранський
Савранський
Савранський

функціонує як частина більш загального механізму, і не його справа — рефлектувати з приводу механізму в цілому. Не він його створював, і не йому рефлектувати про його ефективність у нових умовах.

Тобто, вибір є, і він має діаметрально протилежний характер. Через практичну зручність масово вибирається варіант, що говорить про те, що ніякої відповідальності у наукового співтовариства немає. Вибір має частково несвідомий характер. Але в ньому є і свідоме. Наприклад, неефективність епідеміології, її мікробіологічної парадигми є абсолютно зрозумілою. Існує жорстка й обґрунтована її критика. Але виступ проти мікробіологічної парадигми — справа складна. На перспективу він обіцяє лаври класика науки. В актуальному часі він породжує купу практичних проблем. Ти стаєш ізгоєм і прирікаєш себе на невизначено тривалий термін роботи на самоті. Ніяких гарантій того, що з часом оцінять твої роботи, немає.

У цілому можна сказати, що соціокультурний архетип діє несвідомо. Науковий архетип, представлений домінуючою парадигмою, може усвідомлюватися. Його осмислення — справа цілком рутинна. З урахуванням того, що ми говоримо про цілком грамотних людей, то потрібно чітко усвідомлювати наявність свідомого вибору того або іншого варіанту архетипу (парадигми). Вибір є справою морального вибору вченого.

Епідемія, епізоотія, епіноотія

Для пояснення того, що відбувається, пов'язаного з вищого ступеня нетривіальною реакцією особин виду Homo sapiens на повільні епідемії, введено нове поняття епідемічної дифузії, пов'язаної з ВІЛ/СНІД. Я вважаю що є:

1. Епізоотії. Процес дифузії якоїсь інфекції серед особин біологічного виду, в яких немає розумного протистояння цьому природному процесу. Епізоотія перебігає як суто природний процес. Завершитися він може як завгодно і коли завгодно. Від самих особин біологічного виду це не залежить. Результатом епізоотії може бути як знищення певної популяції, так і знищення всього біологічного виду. Існують різні думки щодо біологічної еволюції. У світлі нових уявлень про неї можна вважати, що варіант епідемічного знищення біологічного виду є справою цілком можливою. Зокрема такий варіант має стосунок і до різних видів мавп.

2. Епідемії. Процес дифузії якоїсь інфекції, за якого виникає розумне протистояння цьому природному процесу або робляться спроби послідовного раціонального протистояння. Воно може бути більш-менш успішним, але протистояння будується на раціональному знанні. У ньому можуть бути помилки. Помилки аналізуються і в подальшому не повторюються. Зокрема можливі і спекуляції на цьому процесі. Гроші часто є знаменником епідемічних процесів. Існує велика кількість прикладів протистояння такого роду. Ймовірно, найбільш яскравим з них може бути випадок епідемій грипу. Попри незліченні спекуляції на «свинячому», «пташиному» та інших видах грипу, це все ж таки можна визначати як епідемії. Має місце зловживання спеціальним знанням, але знання є цілком раціональним, і ніякої соціокультурної заборони на дослідження природного дифузійного процесу немає.

3. Епіноотії. Процес дифузії, за якого існує суперечливе поєднання раціонального протистояння і введення табуйованого блоку, що виключає раціональність рефлексії, її використання для протистояння саме природному дифузійному процесу. Такого роду процеси виникають у разі дифузії інфекції, що має тіньовий характер щодо соціокультурної організації. Якщо виникає суперечність із соціокультурною організацією і для ефективного протистояння дифузії потрібно відмовлятися від значущих соціокультурних стандартів, ефективної адаптації до зміни природної ситуації не відбувається. Від табуйованого соціокультурного блоку знання відмовляються дуже важко. Найяскравішим прикладом епіноотії є епідемія ВІЛ/СНІД. Багато в чому аналогічний характер має й епідемія ТБ. Уже в короткій історичній перспективі епідемія ВІЛ/СНІД призведе до вимирання досить великих африканських етносів. Зокрема, зулу і свазі.

Важливим є те, що всі три поняття можна розглядати і з інформаційної точки зору. Коли ми починаємо аналізувати процес дифузії якоїсь інфекції в популяції вузьконосих мавп виду Homo sapiens і протистояння йому з боку держави, домінуючої форми організації мавп цього виду, а також різного роду етносів, то продуктивніше дивитися на те, що відбувається, з погляду дифузії нововведення й адаптації до нього. Інформаційний розгляд процесу дозволяє виявити нове і значуще знання щодо того, що можна визначити як епізоотії, епідемії і епіноотії. Роль несвідомого начала проявляється дуже яскраво. На превеликий жаль, цьому аспекту не приділяється увага. Він ігнорується впродовж тривалого періоду часу, хоча навіть на сучасному рівні чинник несвідомого може бути осмислений цілком коректно. Теоретичною і методологічною підставою такого дослідження може бути теорія СКС. Зрозуміло, що цей предмет можна досліджувати і на підставі інших принципових точок зору.

Остання епідемія

Одним з результатів досліджень що проводяться мною з епідемії ВІЛ/СНІД і ТБ в Україні, стає книга «Остання епідемія. СНІД — Туберкульоз — Одеса!»[2]. Вона має найбезпосередніший стосунок до дослідження ролі несвідомого в еволюції суспільства і його протистояння епідемічним погрозам.

Колись мені хотілося запровадити нові й ефективні методології дослідження епідемії як масового просторово-часового процесу. Робота щодо цього велася впродовж тривалого часу, і на неї було витрачено багато сил. На практиці все закінчилося повним провалом. Підхід, що розвивається, просто не потрібен ні експертам, ні суспільству, ні державі. Це прикро. Особистої трагедії для мене немає, але ситуація неприємна. Як наслідок, з'являється потреба в осмисленні такого роду масової реакції. Написання вказаної книги є однією із захисних реакцій спостерігача. У те, що відбувається, важко повірити. Нереальна реальність цієї епідемії є дуже обтяжливою і породжує багато проблем пізнавального характеру. Проти того, що відбувається, потрібно і до певної міри захищатися. Однією з форм такого захисту є написання книги, в якій об'єктом дослідження стає не тільки епіноотія і профілактика, пов'язана з нею, але й решта іншого. Включно з епідеміологічним співтовариством. Це — спроба цілісного осмислення епідемії (епіноотії) ВІЛ/СНІД/ТБ у контексті суспільства, держави, соціокультурної різноманітності миру, активності професійного епідеміологічного співтовариства.

Можна сказати, що в основу книги включено спостереження. Можна сказати інакше. Коректніше визначити її жанр як «вимушене включене спостереження». Це спостереження «зсередини» для мене є справою форс мажорною.

Передмова до книги є наступною:

«ОСТАННЯ ЕПІДЕМІЯ. СНІД — ТУБЕРКУЛЬОЗ — ОДЕСА!

При описі того, що відбувається, використано фрагменти картин Ієроніма Босха і Франциско Хосе Гойї. На титульному аркуші фрагмент картини Ієроніма Босха «Корабель дурнів». Дуже характерна картина. Кращого ні за що не підшукати для книги.

У міру написання і читання книги виконується музика Вольфганга Амадеуса Моцарта, Іоганнеса Брамса, Іоганна Штрауса, а також блатні одеські пісні. Вони — майже постійний лейтмотив книги і часто заглушають решту іншого. Через них нічого просто не чути!

Дія — наші дні. Живі і мертві в Одесі перемішані. Поводяться приблизно однаково, хоча і не завжди бачать один одного. Строго кажучи, нічого не відбувається. Живі і мертві спілкуються один з одним, скандалять, намагаються надурювати. Часто їм це вдається. До кінця книги пропорція живих і мертвих у місті істотно змінюється.

Одеса. Весна — літо. Світить сонце. Відмінність мертвих від живих — тільки в тому, що вони не відкидають тіні. Утім, відсутність тіней ніхто не помічає. Усі займаються звичними справами. Шум. Гамір. Багато дискомфорту і побутових проблем. Одне слово — Одеса!»

---

[2]Николаенко Д.В. Социокультурные миры. — Том IV: Последняя эпидемия. СПИД — Туберкулез — Одесса! — (у роботі).

Цю книгу важко визначити з погляду жанру. У ній буде багато наукових фрагментів. Буде певна кількість публіцистики. Буде фотографічний додаток. В епідемії є своє обличчя, і в нього варто подивитися. Моя позиція є такою: якщо вам подобається обличчя епідемії ВІЛ/СНІД, то залишайтеся такими, які ви є. Якщо ні, то змінюйтеся. Адаптуйтеся на реально раціональній основі, а не тільки породжуйте міфи, які зберігають звичні і комфортні моделі поведінки. У нових епідемічних умовах ці моделі поведінки можуть бути убивчими.

Головний герой книги — епідемія ВІЛ/СНІД. Є деякі теоретичні і методологічні новинки в інтерпретації епідемії і підходах до її дослідження. Багато матеріалу і з того напрямку, який можна визначити як наукознавство. Об'єктом аналізу стає епідеміологічне співтовариство ЮАР, України й особливо Одеси, безпосередньо залученої в цю епідемію, і те, що можна визначити як «протистояння» їй. Природно, детально описується Одеса й адаптація міста та його населення до різкого погіршення епідемічної ситуації. Місто специфічне (якщо не сказати більш). Поведінка міста в нових епідемічних умовах є цікавим об'єктом дослідження.

Спочатку ця книга виникла як свого роду жарт. Кількість недоладностей переросла в якусь певну думку, що я стикаюся з чимось незвичайним. Книга була і протестом

проти того, що відбувається. У ній було багато пафосу і спроба змінити становище. У міру написання й у міру осмислення матеріалу вона стає все більш об'єктивним і цілком відчуженим спостереженням за процесом. Одеса не може помилятися. Якщо масова реакція є такою стійкою і такою узгодженою з місцевим менталітетом, це означає, що вона розумна. Все за Гегелем — дійсне, розумне, необхідне. Чим закінчиться ця одеська розумність? Приблизно тим самим, що і в Дурбані і на півдні Африки в цілому.

В основі книги — теорія СКС і той світогляд, який у мене сформувався в процесі розробки цієї теорії. Теорія в первинному варіанті була сформульована в середині 1980-х років у Китаї. Звідтоді вона цілком розвинулася і поповнилася систематичними спостереженнями і дослідженнями в різних регіонах світу. Осмислення епідемії ВІЛ/СНІД дає багато нового для теорії. Чесно кажучи, консерватизм соціокультурних архетипів просто вражає. Готові загинути від епідемії, але не відмовляться від своїх стандартів масової поведінки. Наприклад, на півдні Африки — від свята очерету. У Одесі — від деяких згубних манер буденної і неймовірно сексуалізованої поведінки. Вирази різні, але важливим є те, що існує спонтанне масове, тобто несвідоме, наслідування якомусь поведінковому стандарту, не дивлячись на згубність його наслідків. Наслідки старанно відгороджуються від реальності сьогодні і зараз. Вони відсуваються в невизначене майбутнє, і зв'язок сьогодення і майбутнього просто розривається. Це — активна адаптація, яка реалізується спонтанно і на масовому рівні. Цікаво, що залежно від соціокультурної специфіки вона реалізується досить по-різному. На гетерогенність соціокультурної організації вузьконосих мавп цього біологічного виду можна дивитися і з погляду епідемічних наслідків. Це несподівана, але продуктивна наукова точка зору.

Ймовірно, головна теза, яку можна визначити в цій книзі, пов'язана не з тим, що не можна втручатися в те, що відбувається, але з тим, що немає ніякої можливості втручатися в те, що відбувається. У цей процес. Через його масштабність і тіньовий характер щодо соціокультурної організації просто немає можливості втрутитися. Його можна суворо науково описати. Це буде зроблено, але втрутитися — не можна. Як у старогрецькій драмі. Головний герой — Доля. Найщиріші спроби поліпшення епідемічної ситуації, формування продуктивного образу епідемії стикаються з масовим і соціокультурним обґрунтованим опором і суспільства, й експертного співтовариства. Щось на зразок ефекту Касандри. Існує методологія прогнозування. Прогнози збуваються або майже збуваються, але це просто нікому не потрібно. Тебе не чують. Або чують з таким запізненням, коли вже нічого не можна виправити. Найтяжчий варіант — чують, але говорять, що нічого зробити не можна.

Для теорії СКС це висновок цілком оптимістичний. Теорія «працює». Епідемія ВІЛ/СНІД призвела до вражаючого прискорення соціокультурного часу і дозволяє спостерігати процеси етногенезу в характерному часі пов'язаному з 30—50 роками. Про таке не можна було і мріяти, але, на превеликий жаль, йдеться про вбивчий процес. Саме він призводить до прискорення історичного процесу. Нічого змінити не можна, але це не означає, що не потрібно залишатися людиною розумною. Саме з цієї причини теорія СКС і розвивається на підставі епідемічного матеріалу.

Деякі висновки з досліджень 2004—2010 років

Висновок №1.

Ймовірно, головний висновок, який я можу зробити в результаті багаторічних власних досліджень епідемій ВІЛ/СНІД і частково ТБ як масових просторово-часових процесів, що проявляються в різних соціокультурних середовищах, пов'язаний з тим, що це — класичний приклад процесів, які саморозвиваються. Приголомшливий приклад самоорганізації. Гармонія цього процесу не може не вражати.

Можна констатувати, що в багатьох випадках не відбувається ефективної адаптації до змін епідемічної ситуації. Природа дає людям шансів на адаптацію.

Є достатня кількість часу. Його реально вистачає. Можна запровадити продумані і цілеспрямовані дії, орієнтовані саме на протистояння епідемії ВІЛ/СНІД/ТБ. Ніхто не хоче вмирати страшною і ганебною смертю. Є приголомшливі й шокуючі приклади того, що може зробити епідемія ВІЛ/СНІД у світі. Можна приїхати, наприклад, на південь Африки і подивитися, що там відбувається. Але… спрацьовує соціокультурний захист, й інформація не сприймається. Інформація не стає знанням. Тобто, вона не стає засвоєною інформацією, підставою для керівних дій. Це повною мірою стосується й епідеміологів.

На мій погляд, причина полягає в тому, що цей дифузійний процес має тіньовий характер щодо соціокультурної організації суспільства. Дифузія ВІЛ — тінь від якихось архетипів, які ніколи коректно не обговорюються і ніколи не є предметом саме для раціональної адаптації. Це не епідемія, а епіноотія. При всьому розумінні того, до чого вона призводить, з нею вступають «у діалог» і чітко визначають межі профілактичних заходів. Далі за якісь профілактичні заходи не йдуть і не можуть йти. Причина — в соціокультурних архетипах. Вони також еволюціонують, але, швидше, не можуть мінятися на раціональній основі. Навіть під впливом епіноотії ВІЛ/СНІД/ТБ.

Висновок №2.

Важливим є висновок щодо досконалої неминучості продовження епіноотичного процесу. Епіноотія ВІЛ/СНІД — простий дифузійний процес, орієнтований на 100% ВІЛ-інфікування людей. Терміни досягнення цього стану можуть бути істотно різними. Це може бути і 50—60 років присутності інфекції на освоєній території. Конкретно цей варіант виявився на півдні Африки стосовно етносів свазі і зулу. До 2020 року вони досягнуть 100% ВІЛ-інфікованості у віковій групі 19—29 років. Це може бути і набагато більший термін. Він може розтягнутися на сто і більше років. Важливо зрозуміти, що ми говоримо про хронологічний час людей. Але це — дуже специфічна точка зору на якийсь час. Природі щодо цього однаково. У неї немає людського розуміння часу. Що таке 100 років порівняно, скажімо, з геоморфологічними процесами?

Кожна держава і суспільство мають ті показники ВІЛ-інфікованості, на які вони заслуговують. Тут не може бути нічого випадкового. Епідемія ВІЛ/СНІД має тіньовий характер щодо соціокультурної організації суспільства і держави. До чого вона призведе на масовому рівні, можна буде побачити в Україні в найкоротші періоди часу.

Приклади того, що епідемія ВІЛ/СНІД стала чинником етногенезу, є вже зараз. Вони з'являтимуться у великій кількості і в перспективі. Зокрема яскраві приклади такого роду дасть Україна. У світі білих людей вона стане безумовним лідером епідемічних перегонів по повільних інфекціях. У мене немає щонайменших сумнівів щодо цього. Процес триває. Адекватної реакції на нього як не було, так і немає. І справа не у відсутності інформації. Річ у тому, що інформація не стає знанням. Вона не укладається в соціокультурний архетип, який домінує на цій території. Усе гранично просто. Багато разів заявлялося, що природа є простою. Я не цілком упевнений в цьому, але саме цей випадок цілком простий.

Висновок №3.

Черговий висновок, який можна зробити на підставі досліджень, що проводилися мною в 2004 — 2010 роках, полягає в тому, що експертне співтовариство, пов'язане з епідеміями ВІЛ/СНІД і ТБ, є складовою частиною розвитку цього дифузійного процесу. Експертна рефлексія з цих питань не має незалежного від соціокультурного рівня організації характеру. Експерти повною мірою розділяють забобони і масові образи епідемії ВІЛ/СНІД, узвичаєні в своєму соціокультурному співтоваристві. Саме у своєму. Український епідеміолог — це саме український епідеміолог. Аналогічно: російський, зулуський і багато інших епідеміологів є продуктами свого соціокультурного середовища. Соціокультурний архетип не осмислюється, і професійний образ епідемії спокійно й упевнено лягає на нього. Ніякої суперечності спеціального епідеміологічного знання і соціокультурного архетипу не видно.

Додатково на епідеміологах позначається стандарт професійної рефлексії, пов'язаний зі все ще домінуючою мікробіологічною парадигмою епідеміології. Раціональність експертної рефлексії є дуже сумнівною. Як не дивно, але у сучасна епідеміологія має цілком архаїчну гносеологічну основу. Важливим є і те, що немає ніякого осмислення своїх основ. Тобто, немає того розділу, який можна назвати метаепідеміологією, — розділу, пов'язаного із систематичним і конкретним осмисленням самої епідеміології.

Шикарна перспектива досліджень

Через те, що ВАКівська форма написання статті вимагає говорити про перспективи, відзначимо, що перспектива досліджень є по-своєму цікавою. Спочатку мої дослідження епідемії ВІЛ/СНІД як масового процесу були орієнтовані на профілактичні цілі. Мені уявлялось, що на підставі теорії СКС, цілої низки напрямів, пов'язаних з географічною наукою і ГІС-ТЕХНОЛОГІЄЮ, можна якось уповільнити цей дифузійний процес. Він має вбивчий характер, і є сенс чинити йому опір. Для такого оптимістичного висновку, здавалося, були всі підстави. Процес треба досліджувати, а потім використовувати раціональне знання для того, щоб ефективно йому протистояти. Що тут дивного і незвичайного? На цьому стоїть уся наука. Але… все виявилося трохи складнішим і цікавішим.

Первинний провал цього підходу мав місце в ПАР. Тоді я не знав, що є епіноотії, й описував епідемію ВІЛ/СНІД фактично як епізоотію. Усе говорило і говорить, що це не епідемія, а щось набагато ближче до епізоотії. Тобто, раціонального опору дифузії інфекції не було і немає. На півдні Африки такий стан справ можна було пояснити своєрідністю африканського населення. Зокрема специфікою соціокультурної організації зулу, свазі, хкосо і деяких інших домінуючих народів півдня Африки. Африка є Африкою. Щоб переконатися в цьому, достатньо там пожити зо два роки і постежити за населенням. Міфологічний знаменник світосприймання в чорній Африці не пішов у минуле. У кризовій ситуації, яку породжує дифузія ВІЛ/СНІД, саме міфологічний знаменник світосприймання визначає домінуючі поведінкові реакції.

Щоб якось урізноманітнити своє життя і зробити корисну справу, я перемістився до України. Повторення провальної історії відбулося і в Україні. Усі спроби організації досліджень, орієнтованих на коректний опис епідемічного процесу, тут стикаються з послідовним опором експертного наукового співтовариства. Це саме експертне епідеміологічне співтовариство. Я не виходжу на рівень державних діячів. Причина полягає в тому, що я проста людина. Та і сенсу не бачу в апеляції до посадовців. У них свої цілі і завдання. Не є справою керівників держави примусово впроваджувати раціональне наукове знання. В українського експертного співтовариства є свої стандарти й образи. При всьому розумінні того, що відбувається щось неймовірно погане, не бачиться ніякого зв'язку між переглядом професійних позицій в епідеміології й ефективним протистоянням епідемії ВІЛ/СНІД.

Подібно до того, як велика кількість африканських народів не упевнена в тому, що є однозначний зв'язок між народженням дитини і сексуальними контактами, так і в разі протистояння епідемії ВІЛ/СНІД в Україні немає розуміння того, що позиція експертного епідеміологічного співтовариства є важливою в протистоянні цій дифузії інфекції. Але професійна рефлексія є частиною процесу протистояння епідемії. У разі африканських народів сумнівність зв'язку народження дитини і сексуального контакту криється в довготривалості початкової і кінцевої стадій процесу. Ніякі аргументи біологічного і медичного характеру багатьма африканцями не сприймаються. Та і аргументів таких немає. Немає і теми. Питання щодо батьківства дуже часто просто не має сенсу. Важливо, що дитина від чоловіка свого етносу (племені). Це головне. В африканців своя термінологія і свої принципи світосприймання. Саме система світосприймання виключає засвоєння інформації. У разі епідеміологів відбувається щось аналогічне. Тридцять (!!!) років провалу в профілактиці ВІЛ/СНІД не є підставою для того, щоб переглядати принципові положення мікробіологічної парадигми, яка сформувалася з 1880-х років і домінує досі.

Це можна пов'язувати з кризою мікробіологічної парадигми і з тим, що парадигми в науці можуть виходити на цілком маразматичний рівень. Існує чимала кількість прикладів такого роду. Вони можуть бути пов'язані як з тоталітарними державами, так і з відсутністю втручання держави у визначення співвідношення наукових підходів. Прикладом маразму парадигми з тоталітарною підтримкою може бути радянська біологія в її розумінні Т.Д. Лисенко. Прикладом маразму іншого роду може бути сучасна мікробіологічна парадигма епідеміології. Те, що вона виходить на рівень неймовірної для науки корупції, абсолютно природно. Вкажу лише на глобальну аферу із «свинячим» грипом. Те, що це — афера, не викликає сумніву ні в кого, окрім лідерів цієї парадигми. У цій ситуації епідеміологи часто дуже вправно ховаються за складність об'єкту свого дослідження. Мені це частково нагадує міркування африканських шаманів, які (у своїх термінах) завжди можуть довести, що діти з'являються не від статевих актів, а від чогось іншого.

Повертаючись до перспективи, можна сказати, що дослідження продовжуються. Але продовження пов'язане з суто об'єктним ставленням до змін, що відбуваються. Мене цікавить тільки епідемічний (епіноотичний) процес. Я його й описую. Мене не цікавлять нескінченні з'ясування стосунків у рамках епідеміологічного співтовариства України, я в них і не вступаю. Немає ніякої віри в профілактику, в те, що визначається як профілактика. У більшості випадків за нею криється найцинічніша корупція, яку тільки можна зустріти на цьому світі.

Природною платою за таку позицію є табуювання робіт, що проводяться мною. Наприклад, на них ніколи не посилаються. Але вирази табуювання є своєрідними. Попри повну відсутність посилань роботи цілком відомі. Забавно, що готові фінансувати проекти, але ніколи не обговорюють отримувані результати. Я стикався з такого роду експертними реакціями не одноразово. Ймовірно, це є цілком характерним для кризового стану однієї парадигми і становлення нової парадигми.

На закінчення відзначу, що все це було б по-своєму курйозним, якби ми не говорили про швидке розповсюдження 100% смертельної інфекції. Епідемічна ситуація в Україні погана і стійко погіршується. Це все поєднується із збереженням архетипів, домінуючих на експертному епідеміологічному рівні, на рівні влади і суспільства. Щодо цього є повна гармонія. Здається, зробити нічого не можна. Але те, що відбувається, можна описати цілком науково. Це цілком укладається в мій стандарт наукової роботи. Якщо через тиждень настане Кінець Світу, то я його, швидше, цілком коректно опишу. Це важливо не для публікації в престижному журналі. Це — індивідуальна й абсолютно природна форма моєї реакції на конкретну ситуацію. Навіть якщо нічого зробити не можна, все одно просто цікаво. Час — це велика цінність, і пізнання є кращим видом діяльності, який можна собі тільки уявити людині.

Досить істотним є і те, що пізнавальна активність такого роду є швидше справою не цілком масовою. Важко сказати, звідки береться цей стандарт. Він просто існує, або його просто немає. Моя перша монографія була опублікована накладом 1 (один) примірник. Я маю на увазі депонування. Такий наклад насмішив, але ніяких позивів перейти до більш масованих публікацій не виявилося. Це повною мірою зберігається і приблизно тридцять років по тому. На зникнення тоталітаризму СРСР я відреагував тим, що почав робити свої журнали. Тобто, той самий один примірник. Ймовірно, це і є прикладом послідовної пізнавальної активності. Ймовірно, це — продуктивна основа для спостереження за дифузійним процесом, що відбувається, пов'язаним з ВІЛ/СНІД.

Віктор ПАСНІЧЕНКО

СИНЕРГЕТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ МІФОЛОГІЧНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

ПАСНІЧЕНКО Віктор Віталійович,
асистент кафедри практичної психології, Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, м. Чернівці.

Анотація: *у статті аналізуються особливості відображення міфологічного і політичного на різних рівнях свідомості (несвідомому, повсякденної свідомості й раціонального знання). Механізми взаємодії міфологічної й політичної свідомості описуються як співіснування різних парадигм, лінійного й нелінійного мислень у рамках моделі «правильних» і «неправильних» світів (Улибіна О.В., 2001). Доводиться, що рівень повсякденної свідомості є точкою зборки (біфуркації) і дозволяє вмістити у себе багатозначність, що залишається неврівноваженою. Саме тут образи «правильного» і «неправильного» світів складаються у єдину картину світу.*

Ключові слова: *синергетика, точка зборки, біфуркація, свідомість, міф.*

УДК 159.922:165.21

Постановка проблеми. Політичне життя суспільства характеризується нестабільністю і нестійкістю, коли задумане і сплановане розвивається зовсім інакше, підкорюючись якимсь своїм засадам, які організуються самі по собі. Боротьба політичних партій неначе навмисно демонструє торжество синергетичного світу, в якому випадковість є не чимось побічним, другорядним, а навпаки, стійкою, характерною властивістю, умовою існування та розвитку суспільної системи [5, с. 55—69].

О. Мітіна, відзначаючи підпорядкування процесів самоорганізації суспільної свідомості загальним закономірностям становлення (когерентність, зв'язність подій виникнення тих або інших суспільних стереотипів), приходить до висновку про правомірність використання теорії атракторів і катастроф для опису функціонування суспільної свідомості, що й підтверджує на прикладі використання синергетичних моделей для вивчення соціальних процесів динаміки політичного менталітету Російського суспільства з 1991 по 1993 роки [18]. У своєму дослідженні вона за одиницю аналізу обрала політичні установки людей. Носіями цих установок виступають політичні партії, будучи колективними суб'єктами-носіями якихось ідеологем, політичних цінностей.

Розвиток цих поглядів знайшов своє відображення в психосинергетиці, яка представляє «світ людини» як складну реальність, що перебуває в стані безперервного становлення, динамічну, суб'єктивну й водночас об'єктивну, що і становить предмет психологічної науки. В. Крилов вбачає в синергетиці значний потенціал і пропонує психосинергетику як нову парадигму психологічної науки [11]. В. Клочко відносить психосиненергетику до постнекласичної науки, яка «починається з сумніву, що все суще представлено лише двома світами — об'єктивною (одна на все) і суб'єктивною (відбита об'єктивність) реальностями». На його думку, синергетика вимагає подальшого розвитку за рахунок використання вихідних ідей стосовно найскладніших систем [10].

Поза рамками психосинергетичних досліджень залишаються міфи і архетипи, свідоме і несвідоме, при тому, що «однією з основ духовної екзистенції всіх народів» В. Куєвда називає контраверсійність між свідомістю і несвідомим, раціональним та ірраціональним, минулим і сучасним, етнічним і загальнолюдським [12].

Аналізуючи архетипи і стереотипи, ми можемо вийти на ментальність і соцієтальні характеристики, які «корелюють з поняттям „ментальність" через архетипи та культурні стереотипи свідомості». Останні служать одним з інструментів побудови соціальної реальності [2, с. 12].

Модель соцієтальної психіки (О. Донченко), на наш погляд, є функціональною, тоді як О. Артем'євою було показано, що дослідження складових відображення світу вимагає переходу до моделей особливого типу — «змістовних» [1, с. 72].

Актуальність цього дослідження обумовлена запропонованим аналізом відображення політичної і міфологічної свідомості на си-

нергетичну модель взаємодії «правильних» і «неправильних» світів, зв'язком з існуючими психосемантичними методами дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що психосемантичні дослідження головним чином:

1) орієнтовані на виявлення конкретних стереотипів у свідомості людини, які можна певним чином інтерпретувати (Гуленко В.В., Забєліна Л.А., Лютова С.М.);

2) дозволяють графічно презентувати взаємозв'язок складових свідомості (Петренко В.Ф., Улибіна О.В., Франселла Ф., Банністер Д.);

3) досліджують окремі аспекти архетипів (Лютова С.М., Пірсон К., Сєров Н.В.).

Мета цієї роботи — відобразити механізми функціонування політичної і міфологічної свідомості в рамках синергетичної моделі взаємодії «правильних» і «неправильних» світів, показати можливості психосемантичних методів дослідження.

Виклад основного матеріалу. У політичному житті суспільства відзначається наявність необхідних і випадкових явищ, які перебувають у постійній взаємодії. При цьому постійно виникають нестабільні, нестійкі процеси, що призводять до іншого розвитку, аніж було сплановано та задумано від самого початку [13].

На наш погляд, головні положення теорії синергетики щодо саморегуляції в ситуаціях хаосу, особливостей взаємодії між лінійним і нелінійним мисленням можуть бути застосовані до аналізу та опису взаємодій між «правильними» і «неправильними» світами стосовно міфологічного і політичного змісту свідомості [25]. При цьому «правильний» світ бачиться як такий, який побудований відповідно до «віри у справедливий світ»; у «неправильному» світі відсутні правила, а моральність й адаптивність суперечать одна одній. «Правильні» і «неправильні» світи (тексти) становлять суб'єктивний образ світу із взаємодоповнюючими один одного образами, які мирно співіснують на рівні повсякденної свідомості. Це об'єднання є суперечливим і в той же час продуктивно відтворює вихідну амбівалентність і підтримує повноту системи змістів [25].

Аналізуючи особливості функціонування образу світу на різних рівнях свідомості (несвідоме, повсякденна свідомість і раціональний рівень), О. Улибіна відзначає, що на рівні повсякденної свідомості розташована «точка вибору» (у ній допускається сумісність протилежностей і одночасно їх співіснування) [25, с. 108]. У цій точці образи «правильного» і «неправильного» світів складаються в єдину картину світу, яка відповідає принципу додатковості Н. Бора. На рівні повсякденної свідомості суперечливість, як правило, не рефлектується.

С. Сухих та О. Хандамова до схеми О. Улибіної ввели ще два рівня свідомості — архетипічний і духовний. Перший рівень є злитим і допускає парадоксальну логіку, особливості образу світу на духовному рівні — синергетичні і забезпечуються за допомогою усвідомленого поєднання протилежностей [23]. У модифікованій ними моделі О. Улибіної відсутній носій репрезентації на духовному рівні (на рівні міфу це індекс, на рівні буденної свідомості — символ, на раціональному рівні рефлексивного свідомості — знак). До того ж, синергетичні особливості приписуються тільки одному рівню — духовному. Наше бачення цієї моделі є дещо іншим і презентується в таблиці 1.

PASNICHENKO V.V.

Annotation*: the author analyzes some features of a display of the mythological and political consciousnesses at different levels (unconscious, ordinary consciousness, and rational knowledge). Mechanisms of interaction of the mythological and political consciousness are described as the coexistence of various paradigms and the linear and nonlinear thinkings within the model of the "proper" and "wrong" worlds (Ulybina E.V., 2001). It is proved that the level of ordinary consciousness is a point of assembly (bifurcation) and contains a polysemy which remains unbalanced. It is here that images of the "correct" and "wrong" worlds are joined in a single pattern of the world.*

Keywords*: synergetics, assembly point, bifurcation, consciousness, myth, archetype, "right" and "wrong" worlds, methods of psychosemantics.*

UDC 159.922:165.21

Таблиця 1

Співвідношення рівнів свідомості, форм репрезентації та особливостей образу світу

Рівень свідомості	Форма репрезентації	Особливості образу світу
Архетип (колективне несвідоме)	Монада	Злитість, парадоксальна логіка
Міф, стереотип (неусвідомлені) (індивідуальне несвідоме)	Індекс	Злитість, парадоксальна логіка
Буденна свідомість (міфи і стереотипи усвідомлені)	Символ	Багатозначність
Раціональний рівень, (рефлексивна свідомість)	Знак	Орієнтація на однозначність, визначеність понять.
Духовний рівень (надсвідомість)	Монада, Індекс, Символ, Знак	Усвідомлене з'єднання протилежностей.

У моделі С. Сухих синергія присутня тільки на духовному рівні, ми ж вважаємо, що цей механізм має властивість опускатися від духовного рівня (у ченця-самітника) до раціонального рівня і навіть до рівня повсякденної свідомості (у ченця «у миру»).

Це явище в його історичному розвитку відображує В. Шубарт, який говорив про чотири архетипи історичних типів людей. «Гармонійна людина сприймає Всесвіт як космос, одухотворений внутрішньою гармонією, не підпорядкований людському впливу і регулюванню, споглядальний та улюблений. Тут немає думки про еволюцію, а є лише повний спокій — світ досяг своєї мети. Так почувалися гомерівські греки, китайці доби Конфуція, християни часів готики». Натомість, «… героїчна людина бачить у світі хаос, який вона покликана впорядкувати своєю перетворювальною силою. Тут все у русі. Світу ставиться мета, яка визначається самою людиною». Нарешті «…аскетична людина переносить буття як помилку, від якої слід рятуватися в містиці. Так почуваються індуси та греки-неоплатоніки». У свою чергу, «… месіанська людина почувається покликаною створити на землі божественний порядок, образ якого приховано носить у собі» (цитується за [2, с. 147—148]).

Відповідно до презентованої вище моделі на рівні буденної свідомості суб'єкт занурюється у проблему вибору між «правильним» і «неправильним» світом (текстами). Г. Котельников вказує на те, що проблема вибору «передбачає використання синергетичного ефекту від взаємодії ... і веде до якісного поліпшення результату» [9]. І. Добронравова змальовує ситуацію самоорганізації наступним чином: «в проміжках між біфуркаціями система підкоряється макроскопічних законами ... в околицях біфуркації, опиняючись в стані „неспокійного інобуття дійсності і можливості", коли дійсність містить у собі різні і рівноімовірнісні можливості, система, здійснюючи випадковий вибір, знову виходить на шлях необхідності та дії причини» [6]. У синергетиці динаміка поведінки точки вибору описується «теорією катастроф».

На наш погляд, у суб'єкта вибір між «правильним» і «неправильним» світом (текстами) відбувається за тими самими законами, і тому ці процеси треба описувати за законами біфуркації, теорії атракторів і «теорії катастроф» [15]. Точка вибору («збірки», біфуркації) дозволяє вмістити в себе багатозначність, але водночас вона є неврівноваженою [22, с. 31], що містить у собі раціональне та ірраціональне, лінійне і нелінійне мислення [6; 7; 14]. У «точці зборки» «беруть гору» закони нелінійного мислення, за межами працює тільки лінійне мислення, яке забезпечує побудову кла-

сичних наукових знань, формує різні погляди (політичні, релігійні тощо), стереотипи та картини світу, що їм відповідають.

Д. Синянський стверджує, що в переломні для культури моменти (читай, — у точках біфуркації) картини світу стають первинними [19]. Пояснюється це через механізми існування картин світу, синергетичні принципи і положення концепції В. Тарасенка [24]. Остання постулює створення культурою надлишкового світу по відношенню до природи та наявність фрактальних (хаотичних) блукань як механізмів пізнання і створення нового (таке блукання виступає в якості самоорганізації та самопідтримки змін) [21].

Таким чином, аналогом взаємодії між різними рівнями свідомості (архетип, міф, повсякденне, раціональне й духовне) може бути взаємодія між лінійним і нелінійним мисленням, «правильним» і «неправильним» світами, і саме до цієї взаємодії можуть бути застосовані закони біфуркації, теорії атракторів і «теорії катастроф».

У сучасній науці особливості поведінки лінійних і нелінійних динамічних систем описано досить детально [13]. Підсистеми лінійної системи слабко взаємодіють між собою і практично незалежно входять у систему. Відповідь лінійної системи на зовнішній вплив є майже пропорційною цьому впливу. Лінійні системи мають властивість адитивності, за якої ціла система зводиться до суми складових її частин. Проте відомо, що в складних системах (до яких належить і політична свідомість) умови лінійності не виконуються, що й обумовлює необхідність вивчати загальні принципи виникнення і розвитку складних динамічних систем, які описуються більш складними, нелінійними моделями.

Система є нелінійною, якщо в різний час, при різних зовнішніх впливах її поведінка визначається різними законами. Нелінійна система має стійкі та нестійкі стаціонарні стани, причому той самий стаціонарний стан такої системи за одних умов може бути стійким, а за інших — нестійким. Стійкі стаціонарні стани більш властиві самій системі, а нестійкі характеризують моменти змін у ній. Мінливі нелінійні системи відрізняють множинність стаціонарних станів, єдність їх стійкості та нестійкості. Це створює феномен складної і різноманітної поведінки, яка може бути непередбачуваною у певні періоди часу, що, в цілому, не вкладається в єдину теоретичну схему. Ідея нелінійності містить у собі багатоваріантність, альтернативність вибору шляхів еволюції та її незворотність. Нелінійні системи зазнають впливу випадкових, малих впливів, породжуваних дисбалансом, нестабільністю, що виражаються в накопиченні флуктуацій, біфуркації (розгалуження шляхів еволюції), у фазових і мимовільних переходах [13].

Е. Афонін указує на ірраціональну форму, якої набув сучасний науковий світ, завдяки міждисциплінарному впливу. При цьому дедуктивний метод і холістична, архетипічна парадигма прийшли на допомогу індуктивному методу і лінійній парадигмі. «Тільки в об'єднанні цих парадигм і цих методів мислення — індуктивного й дедуктивного — можна осягнути складні процеси функціонування і розвитку соціального [3, с. 31].

Нелінійні процеси неможливо надійно прогнозувати, бо розвиток здійснюється через випадковість вибору шляху в момент біфуркації, а сама випадковість не повторюється знову. Саме в таких системах найчастіше виникають синергетичні явища [20, с. 8].

В існуючих в психології парадигмах, теоріях і напрямках для «утримання» об'єкта аналізу дослідники виводять його з точок біфуркацій, поміщаючи в зону спокою, однозначності і віддаленості від інших можливих варіацій і трансформацій, іншого бачення. У такому разі питання про методи дослідження перетворюється на діалог про те, яка площину спокою («смерті») є найбільш науковою і правильною, а створення методик дослідження — на побудову «пасток», які при утриманні об'єкта в прицілі дослідника втрачають зв'язок зі своїм реальним функціонуванням, «вмирають».

Навіть спроби побудови нової — постнекласичної — методології розуміються деякими дослідниками як створення іншої, рівноважної області, яка, пройшовши етап перебудови (біфуркації), ніяк не взаємодіє з класичною наукою і не допускає жодних взаємних переходів.

Якщо ж ми поміщаємо суб'єкт в точку зборки (біфуркації, неврівноваженої рівнодії), то дослідник легко (так само, як і суб'єкт, носій свідомості, образу і картини світу) може зісковзувати у своєму аналізі в картину світу класичної науки, парапсихологію, релігійну картину світу, в картину світу повсякденної свідомості (міфічні, «правильні» і «неправильні світи»). Але за умови, що робиться це свідомо.

Можливо, це і є первинним нарисом нової, синергетичної парадигми постнекласичних психологічних досліджень, до якої необхідно застосувати методологічні принципи «еволюційно-синергетичної парадигми» [4]. При цьому окремо постає питання про методи «психотехнічних дії» [20], які дозволяли б зупиняти сприйняття в окремих точках зборки, вловлювати і аналізувати процеси, що відбуваються в них.

З огляду на сучасні напрацювання методології досліджень, синергетика від «ролі системної рефлексії» [13] і світоглядної концепції [7] повинна переходити до жорстко орієнтованої сукупності методологічних принципів та понять.

О. Мітіна показала, що операціонально моделлю політичної свідомості суспільства можуть виступати семантичні простори, побудовані за результатами «шкалювання» політичних партій, що виражають політичні установки суспільства. Психосемантичні методи дозволяють моделювати простір базисних категорій свідомості (у нашому випадку — суспільної) [13, с. 153]. При дотриманні певних дослідницьких хитрощів стає можливим дослідження динаміки станів системи в часі, тобто послідовної зміни її станів можна уявити лінією у фазовому просторі (просторі можливих станів системи) або задати оператор, що переводить одну фазову точку в іншу [13].

При дослідженні свідомості і підсвідомих аспектів, психосемантичні методи мають значні переваги порівняно з традиційними опитувальниками, дозволяючи реконструювати неусвідомлений респондентами зміст глибинних пластів психічного [15, с. 37]. Досягається це за допомогою асоціативного експерименту, семантичного диференціалу і багатовимірного шкалювання. Психосемантичні моделі, побудовані за допомогою цих методів, дозволяють отримати основні зв'язки між образами свідомості (архетипами, міфами або стереотипами) як окремо взятого суб'єкта, так і «узагальненого» суб'єкта (колективного несвідомого, суспільної свідомості), при тому, що ці моделі за своїм характером є моделями змістовними [1, с. 72]. Приклади такого змістовного моделювання зв'язків архетипу Великої Матері методами психосемантики див. [8, с. 72].

У цілому психосемантичні методи мають великий ступінь свободи у постановці завдань і виборі шкал, що «може бути не недоліком, а перевагою методу, якщо цей додатковий ступінь свободи свідомо контролюється» дослідником [17, с. 97].

Раніше нами було показано, що багатомірне шкалювання відображає суб'єктивний досвід обстежуваних, тоді як семантичний диференціал дозволяє отримати графічний простір меншої розмірності і відображає семантичні структури свідомості [14]. При цьому багатомірне шкалювання не передбачає використання заданих дослідником (нав'язаних) оціночних шкал.

При використанні семантичного диференціалу необхідно пам'ятати про те, що одна й та сама шкала оцінювання для одного об'єкта буде давати конотативне значення, а для іншого — денотативне. Задля максимальної ефективності використання цієї методики необхідно знати та враховувати денотативну/конотативну спрямованість шкал. При створенні семантичного диференціалу для психосемантичного дослідження можуть бути використані бінарні соціальні шкали, що відображають різні аспекти архетипів. Наприклад, Е. Афонін описує соцієтальні характеристики шістьма бінарними (біполярними) шкалами: екстраверсія — інтроверсія, емоційність — прагматичність, ірраціональність — раціональність, інтуїтивність — сенсорність,

екстернальність — інтернальність, екзекутивність — інтенціональність [2, с. 231]. У подібному випадку можна використовувати конфірматорний (перевірочний) факторний аналіз, коли наявність чинників і їх структура передбачаються заздалегідь, до здійснення самого аналізу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ідеї синергетики допомагають осмислити сучасний «кризовий» стан у суспільстві та свідомості людини і дослідити його методами постнекласичної науки. При цьому синергетика може виступати в ролі світогляду (1), відігравати роль системної рефлексії, що виходить із притаманного їй набору властивостей (2) і служити своїм математичним апаратом і дослідницькими процедурами (3).

Лінійне та нелінійне мислення, «правильні» і «неправильні» світи, різні рівні свідомості, як і його наповнення, зустрічаються і співіснують в «точці збірки», в якій діють закони нелінійного мислення. Адекватною моделлю для вивчення взаємодії є закони біфуркації та положення «теорії катастроф». За межами «точки зборки» діють закони лінійного мислення, які описують класичні наукові знання, усталені політичні та релігійні погляди й стереотипи.

Література

1. Артемьева Е.Ю. Семантические измерения как модели / Е.Ю. Артемьева // Вестн. Моск. ун-та.. — 1991. — № 1. — С.61—73. — (Сер. 14, Психология).

2. Афонін Е.А. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. / Українське товариство сприяння соціальним інноваціям, Українська технологічна академія. — Х. : «Титул», 2008. — 504 с. — (Сер. «Відкрита дослідницька концепція»; Вип. № 5).

3. Афонін Е. Проблема психологічного феномена проекції в політиці / Е. Афонін, О. Донченко // Політичний менеджмент.— 2009. — №4. — С. 28—43.

4. Буданов В.Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании / В.Г. Буданов. — Изд. 3-е, доп. — 2009. — 240 с.

5. Венгеров А. Синергетика и политика / А. Венгеров // Общественные науки и современность. — 1993. — №4. — С. 55—69.

6. Добронравова И.С. Синергетика: становление нелинейного мышления. 1990 [електронний ресурс] /И.С.Добронравова — Режим доступу : http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dobr.html.

7. Добронравова І.С. Філософія науки. Синергетика як нове світобачення [електронний ресурс] / І.С. Добронравова — Режим доступу : http://sophia.nau.edu.ua/library/text/dobronr.html.

8. Игнатьева А. Реконструирование методами психосемантики представлений об Архетипе Великой Матери и ролевых позиций студенток-психологов [электронный ресурс] /А. Игнатьева // Материалы докладов XV Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов»; [отв. ред. И.А. Алешковский, П.Н. Костылев].— М. : изд-во МГУ; СП МЫСЛЬ, 2008. — 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) // www.lomonosov-msu.ru/2008/18_13.pdf.

9. Котельников Г.А. Теоретическая и прикладная синергетика [электронный ресурс] / Г.А. Котельников. — Бєлгород : Белгтасм; Крестьянское дело, 2000. — 162 с. — Режим доступа : http://spkurdyumov.narod.ru.

10. Клочко В.Е. Психосинергетика: настоящее и будущее психологи / В.Е. Клочко // Материалы конференции «Человек в психологии: ориентиры исследований в новом столетии», (20 апреля 2001 года). — Караганда : изд-во Каргу, 2001. — С. 101—110.

11. Крылов В.Ю. Психосинергетика как возможная новая парадигма психологической науки / В.Ю. Крылов // Психологический журнал. — Т.19.— 1998. — № 3. — С. 56—62.

12. Куєвда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі : психологічний аспект : [монографія] [електронний ресурс] / В. Куєвда. — Донецьк :

Український культурологічний центр, 2007. — 264 с. — Режим доступу : http://www.ukrlife.org/main/evshan/kuyevda.html.

13. Митина О.В., Петренко В.Ф. Синергетическая модель динамики политического сознания [электронный ресурс] / О.В. Митина, В.Ф. Петренко. — Режим доступа : http://www.iprofit.ru/books/88483.html.

14. Пасніченко В.В. Багатомірне шкалювання в дослідженнях світоглядних категорій / В.В. Пасніченко // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України; за ред. С.Д. Максименка. — Т.VIII, вип. 3. — К., 2006. — С.251—257.

15. Пасніченко В.В. Особистість між «правильним» та «неправильним» світами: катастрофа чи рівновага? / В.В. Пасніченко // «Розвиток наукових досліджень — 2007» : Матеріали третьої міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 26—28 листопада 2007 р. — Полтава : вид-во «ІнтерГрафіка», 2007. — Т. 5. — С.102—104.

16. Петренко В.Ф. Введение в экспериментальную психосемантику: исследование форм репрезентации в обыденном сознании / В.Ф. Петренко. — М., 1983.

17. Петренко В.Ф. Основы психосемантики / В.Ф. Петренко. — М. : изд-во Моск. Ун-та, 1997. — 400 с

18. Петренко В.Ф. Психосемантическое исследование политического менталитета (Россия 1991, 1993 гг.) / В.Ф. Петренко, О.В. Митина // Общественные науки и современность. — 1994. — № 6. — С.42—45.

19. Пригожин И. От существующего к возникающему. Время и сложность в физических науках / И. Пригожин; (пер. с англ). — М., 1985.

20. Пузырей А.А. Культурно-историческая теория Л.С. Выготского и современная психология / А.А. Пузырей. — М. : изд-во МГК, 1986. — 116 с.

21. Синянский Д.А. Картина мира и кризис современной культуры. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук [электронный ресурс] / Д.А. Синянский. — Ростов-на-Дону. 2002. — Режим доступа : http://www.prometeus.nsc.ru/biblio/crisis/s.ssi.

22. Стюарт И. Тайны катастрофы / И. Стюарт; пер. с фран. — М. : Мир, 1987, 76 с.

23. Сухих С.А. Структура имплицитной коммуникации [електронний ресурс] / Сухих С.А., Хандамова Е.Ф. // Теоретическая и прикладная лингвистика. Межвузовский сборник научных трудов. — Вып. 3; «Аспекты метакоммуникативной деятельности». — Воронеж, 2002. — Режим доступа : http://tpl1999.narod.ru/webtpl2002/contentstpl2002.htm.

24. Тарасенко В.В. Познание как фрактальное блуждание в мире [электронный ресурс]. — М., 2000. — Режим доступа : www.philosophy.ru/lib/philyaz/philyaz_534.html.

25. Улыбина Е.В. Психология обыденного сознания. — М. : Смысл, 2001. — 263 с.

ПАТРАКОВ Володимир Петрович,
незалежний дослідник, м. Степногорськ, Казахстан.

Анотація: *у доповіді робиться спроба обґрунтувати в принциповому, методологічному плані необхідність нового напряму політичної міфології — міфології столиць. Столиці — це головним чином культурно-релігійні явища, в основі яких лежать архетипи, сакральні символи, міфи. Вивчення архетипичного, символічного і міфологічного коріння столиць допоможе багато в чому пояснити логіку сучасного суспільно-політичного життя, визволити свідомість національних еліт з полону тих міфів, що вичерпали творчий ресурс, і дати тим самим простір для розвитку нових.*

Ключові слова: *столиці, міфологія столиць.*

УДК 165.212(1-25)

Володимир ПАТРАКОВ

СТОЛИЦІ ЯК АРХЕТИПИ І САКРАЛЬНІ СИМВОЛИ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Вступ. Міфологія столиць — постановка завдання

Сучасний світ переживає нову, тепер уже, напевно, остаточну хвилю глобалізації. Але, по суті, людство об'єдналося вже давно, з самого початку своєї історії, об'єдналося на рівні архетипів, сакральних символів, міфів. Тому не дивно, що в епоху постмодерна міфологічна парадигма все більше привертає увагу дослідників. Усе більше дослідників приходить до висновку, що найглибші шари, ті, що детермінують увесь соціальний універсам, лежать у несвідомому — в архетипах і створених на їх основі символах і міфах. Виник новий напрям політології — політична міфологія, яка є частиною ширшого напряму — соціальної міфології, до якої належать міфологія мистецтва, науки, етноісторична міфологія тощо.

Але політична міфологія, завданням якої є вивчення символічного, міфологічного підґрунтя політичних процесів минулого і сьогодення, майже абсолютно не враховує роль і значення столиць, головних, на наш погляд, акумулянтов національно-історичної пам'яті народів, головних символів народів і держав[1].

До того ж зауважимо, що, на жаль, столиці взагалі не стали поки що окремим предметом наукового аналізу[2]. Деякі аспекти феномену столичності вивчають у рамках урбаністики, політичної та економічної географії, історії архітектури. Пояснення цьому дається таке: «столиці — транзитні і відносні явища в тривалій історії етнічних держав. Їх владні функції обмежені…» [1, с. 8]. І дійсно! Що ж може бути простішим: заманулося урядові (правителеві) тієї або іншої країни надати столичний статус тому або іншому місту — і надали. Захотіли відібрати — і відібрали. Тим часом історія свідчить, що процес народження і смерті столиць сповнений таємниць і майже абсолютно не вивчений.

Як раціонально пояснити приклади появи багатьох столиць у географічно незручних місцях? Як пояснити феномен «вічних столиць», коли, наприклад, після руйнування Вавилону його жителі ще майже 1000 років не хотіли покидати розвалини? Чому багато столиць відновлюється на тому ж самому місці безліч разів? Чому столиці є головною метою майже всіх воєн, зокрема громадянських[3]?

Подібні факти примушують дослідників відходити для пояснення феномену столиць від спрощено-позитивістського підходу і залучати

[1]Див., наприклад, Савельев А. Политическая мифология. — Режим доступа: http://www.savelev.ru; Цуладзе А. Политическая мифология. — М.: ЭСКМО, 2003; Шестов Н.И. Политический миф теперь и прежде. — М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005; Campbell, Joseph, The Power of Myth. — Publisher: Anchor, 1991; Bottici, Chiara. A Philosophy of Political Myth. — Publisher: Cambridge University Press, 2007.

[2]Однією з найперших спроб прослідкувати народження столиць на протязі всієї світової історії й указати на можливі майбутні столиці є книга: Патраков В.П. Рождение столиц: от прошлого к будущему. — Х.: Панасенко, 2008. — Режим доступа: http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/povni_text/patrakov.html.

[3]Символічне значення столичного місця як головної мети у громадянських війнах на прикладі Африки див.: Landau-Wells, Marika. Capital Cities in Civil Wars: The Locational Dimension of Sovereign Authority // Crisis States Occasional Papers. — 2008. — Режим доступу: http://se1.isn.ch/serviceengine/Files/ISN/5641.

поняття й образи культурології, релігії, міфології. Вивчення столиць у поняттях культури — культурологія столиць — є дуже молодим і багато в чому як понятійний напрям ще не оформилося. Існує надто мало робіт, в яких автори намагаються розглядати столиці як феномен культури, що має глибоке архетипічне і символічне коріння[4], і практично відсутні роботи, де міфологія столиць пов'язувалася б з політологією. З урахуванням величезного значення столиць у житті суспільства, важливість й актуальність подібних досліджень є очевидною.

Наприклад, у центрі низки багаторічних політичних конфліктів через колишні і дійсні столиці — Єрусалим, Никосиі, Могадішо — лежать культурно-міфологічні архетипи, які погано усвідомлюються. Тому їх вивчення й усвідомлення дозволить мінімізувати граничні ступені розвитку конфліктів.

У цій роботі ми спробуємо в попередньому, принципово-постановочному плані обґрунтувати питання про необхідність нової гуманітарної дисципліни — культурології, точніше міфології столиць і на декількох прикладах показати її прикладне політологічне значення.

2. Чотири головних архетипи столиць

Сакральну архетипику і символіку столиць можна прослідкувати на протязі всієї людської історії: від перших міст-держав Шумера до сучасних молодих столиць. На підставі робіт відомого дослідника усесвітньої міфології М. Еліаде виділимо чотири ключові поняття (точніше, комплекс понять), архетипу, пов'язаних з феноменом столиць. Відмітимо, що Еліаде розглядав указані архетипи не лише стосовно столиць, але і щодо міст узагалі. Містам також є притаманною вказана архетипика, особливо для початкового етапу розвитку цивілізації, в епоху міст-держав, коли поняття столиці, міста і держави збігалися.

(1) Небесні прототипи (архетипи) міст і столиць. Зразок не просто передує земному будівництву — він розташований в ідеальному (небесному) краю, що перебуває у вічності. Небесний Єрусалим був створений Богом раніше, ніж люди побудували місто Єрусалим. Тільки будівництво за зразковою моделлю наділяє міста реальністю і значущістю.

(2) Столиця як Центр світу, Вісь миру (священна гора, світове древо). Кожне східне місто розташовувалося в центрі світу. Міста і святі місця уподібнюються вершинам космічних гір.

(3) Столиця як модель, мікрокосм, мандала світу. Наприклад, стародавня концепція храму і міста як imago mundi (зображення світу), постулат про те, що святилище відтворює сутність всесвіту, був сприйнятий сакральною архітектурою християнської Європи: базиліки перших століть нашої ери, як і середньовічні собори, символічно відтворюють небесний Єрусалим.

(4) Столиці як джерела розвитку світу. Вершина космічної гори — не лише найвища точка Землі, вона також і Пуп землі, точка, де починалося Творіння. Трапляється, що традиції космогоній вис-

[4]Див., наприклад, Meyer, Jeffrey F. Myths in Stone: Religious Dimensions of Washington, D.C. —Publisher: University of California Press, 2001; Wheatley, Paul. The Pivot of the Four Quarters. — Chicago: Aldine, 1971; Rykwert, Joseph. The Idea of a Town: The Anthropology of Urban Form in Rome, Italy and the Ancient World. — Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1976.

PATRAKOV V.P.

Annotation: *the author proves the necessity of the creation of a new direction of political mythology — the mythology of capital cities. Capital cities are mainly the cultural-religious phenomena which are based on archetypes, sacred symbols, and myths. Sacred symbols and archetypes of capitals can be traced throughout the history: from the first city-states of Sumer to the modern capital cities. Studying the symbolic and mythological roots of capitals helps to explain the logic of the modern political life, to free the society from old myths, and to help new myths to be born.*

Keywords: *capital cities, mythology.*

UDC 165.212(1-25)

ловлюють символіку Центру в термінах, запозичених, так би мовити, з ембріології. «Святіший створив світ, подібний до ембріона. Усе, подібно до ембріона, виростає з пупа, навіть Бог почав творити мир, почавши з пупа, а потім мир розрісся на всі боки» [2].

Ці чотири головні моменти: столиця як небесний (заданий) архетип, столиця як центр світу (етнокосмосу), столиця як модель світу, столиця як головне джерело і головне місце боротьби з хаосом і творіння космосу (порядку, культури тощо) — ми спостерігаємо в усіх стародавніх і сучасних столицях. Відмітимо в дужках, що йдеться про головні архетипи. Окрім них, існує безліч символів і міфологем, властивих кожній столиці, але їх ми розглядати не будемо[5].

У раціональних категоріях столиця як небесний архетип означає, що в основі утворення будь-якої столиці (якщо це не тимчасова столиця) лежить така, що реабілітує, обґрунтовує її, ідеологема, за словами Н.А. Назарбаєва, філософія столиці. А ми б сказали — міф столиці. Далі, будь-яка столиця, природно, є центром, головним містом цього етнокосмосу, сховищем його символів, медіатором, що зв'язує його минуле і сьогодення і таке інше. По-третє, столиця як архітектурний феномен виражає уявлення народу про світ, виступає образом світу цього народу, його мікрокосмом. І, нарешті, будь-яка столиця завдяки її функціям — це головне джерело розвитку нації, організованої в державу, регіону, а, залежно від значення столиці, і світу. Столиця творить і відтворює державу і народ, так само, як держава і народ творять і відтворюють столицю.

3. Столиця як вияв і головний символ етнічної держави

Зупинимося докладніше на репрезентативній функції столиць. На думку американського географа Скотта Кембелла, столиці виконують складні символічні функції, і найголовнішою з них є репрезентативна. Через свої масштаби країна чи держава не можуть сприйматися наочно-почуттєво, і такими репрезентантами держав в очах громадян і світової спільноти є столиці. «Вони роблять велику етнічну державу почуттєво доступною, переводячи широку державну структуру, яка перебуває поза безпосереднім людським сприйняттям, в більш осяжний образ столиці» [3]. Столиці слугують зв'язком між етнічною державою як абстракцією і життям громадян цих держав. За словами Кембелла, репрезентативну роль столиць можна зрозуміти в рамках широко відомої концепції Бенедикта Андерсона про «уявні співтовариства». Сутність цієї концепції полягає в тому, що за Андерсоном, нація є надто великою, щоб урахувати прямі людські зв'язки. Тому відчуття національної спільності походить з колективної уяви нації. Національні установи, ритуали і символи конструюють це «уявне співтовариство». У лавах конструкторів «уявного співтовариства» центральним елементом є столиця — одне місто, що представляє всі міста нації. «Столиця представляє не лише національну ідентичність, а також і вершину етнічної держави. Столиця — це центральне місто, а не лише одне місто серед багатьох, і це підкреслює ієрархічність влади і центрованість етнічної держави» [3]. Звідси стає зрозумілою та роль, яку відіграють столиці в обґрунтуванні ідентичності нації, її єдності і своєрідності, місця в світі й історії, її історичних завданнях — коротше кажучи, в етнополітичній міфології. Афористично роль столиць у цивілізованому соціумі можна виразити так: держави і народи народжуються через народження столиць, розвиваються через розвиток столиць і вмирають після смерті столиць.

А зараз від теоретичної частини перейдемо до конкретики. Розглянемо міфологію столиць на декількох історичних прикладах.

4. Столиці і пошук національної ідентичності

Через свою архетипічність й універсальну репрезентативність столиці відіграють величезну, часто ірраціонально-магнетичну роль у соціумі. Ця роль може бути позитивною, творчою, і негативною, руйнівною. Міста, колишні столиці, що стали символами історичних епох, символами держав, що зникли з карти світу, можуть відіграти вирішальну роль у народженні нових національних держав. Таку роль, на-

приклад, зіграли Єрусалим, Афіни, Дамаск, Багдад, Київ самим своїм існуванням, як зриме втілення історичної пам'яті в утворенні сучасного Ізраїлю, Греції, Сірії, Іраку, України. З іншого боку, Рим як символ великої імперії зіграв руйнівну роль в історії Німеччини і відсунув утворення єдиної німецької держави на декілька сторіч. Константинополь (Стамбул), символ Візантії, зіграв фатальну роль в історії Російської імперії, оскільки був помилковим призом для Росії впродовж двохсот років. Аналогічну руйнівну роль відіграє, на наш погляд, Єрусалим в утворенні палестинської держави. І тут політики повинні не залишатися в полоні старих символів, а спробувати стати творцями нових. Креативно слабка влада шукає собі легітимізацію в старих символах, а сильна в творчому пориві створює нові символи. Розриваючи традиції, що склалися, творить нові символічні сенси, нові міфи й нову історію.

Наведу класичні приклади. Саргон Аккадський — засновник першої централізованої імперії в Месопотамії та її столиці м. Аккада — розірвав традицію перших шумерських міст-держав й об'єднав їх у єдину державу. Олександр Великий в геніальному творчому пориві поєднати Європу і Азію, грецький поліс і східну монархію заснував безліч Александрій, з яких декілька згодом стали столицями. Найзнаменитіша з них — Александрія Єгипетська. Костянтин Великий, відкинувши зачарованість столицею світу Риму разом з ареопагом язичницьких богів, прийняв християнську віру і переніс столицю до Константинополя, продовживши історію східної частини Римської імперії ще на тисячу років. Петро Великий, намагаючись зробити з татарсько-візантійської, азіатської Росії передову європейську державу, «Росію підійнявши на диби», заклав Санкт-Петербург. Лідери молодих постколоніальних держав у сміливому пошуку нових національних символів і міфів заснували Вашингтон, Бразилію, Ісламабад, Абуджу, Астану.

Зупинимося докладніше на ролі столиць у загибелі держав на прикладі Риму в історії Німеччини і Константинополя в історії Росії. Рим з часів античності був символом імперської могутності і величі, символом імперії взагалі. Після падіння Західної Римської імперії нове відродження імперської ідеї в Європі відбулося за Карла Великого, який у 800 р. під час коронації в Римі отримав від папи Льва III титул імператора — Romanorum imperator. А Рим став офіційною столицею імперії Каролінгів, хоча фактичними столицями імперії Карла були його резиденції Ахен, Реймс та ін. Після розділу імперії Карла в 843 р. й утворення Німецького королівства у королів Німеччини не було постійної резиденції-столиці. З метою піднесення Німецького королівства до імперії королі Німеччини впродовж декількох століть здійснювали походи до Італії для завоювання Риму. За імператора Оттона Великого в 962 р. Рим був проголошений столицею Священної Римської імперії, яка з кінця XV ст. почала називатися Священною Римською імперією німецької нації. Ці походи розоряли Німеччину, заважали розвитку власне німецької державності, утворенню загальногерманської столиці. І врешті-решт призвели до розпаду Німецького королівства і перетворення Св. Римській імперії на конгломерат незалежних князівств та імперських міст. Таким чином, Рим, який перебував за межами Німеччини і не був резиденцією імператора і фактичною столицею імперії, зіграв фатальну роль в історії Німеччини. Тільки на початку XVIII ст., коли за Фрідріха I виникло Прусське королівство із столицею в Берліні, у німецького народу з'явилася можливість за прикладом своїх європейських сусідів утворити єдину національну державу. Ця можливість реалізувалася в 1871 р. після об'єднання Німеччини під гегемонією Пруссії (Берліна).

Але сумний приклад Німеччини нічому не навчив російських імператорів. Найбільша держава в світі, що мала сильну самодержавну владу і дві національні столиці — стародавню Москву і молодий Санкт-Петербург, упродовж двохсот років вела війни з Османською імперією для приєднання до Росії Константинополя (Стамбулу). Чому? Важливо відзначити, що коли столицею Росії була Москва, боротьби за

Константинополь не було. Чи не тому, що Москва володіла могутнім самодостатнім міфом під назвою «Москва — третій Рим»? Коротко зупинимося на його народженні. До XV століття Москва вважала себе покірною дочкою візантійського патріарха, і Константинополь став в очах росіян ніби другим Римом. Падіння Константинополя в 1453 р., сприйняте як Божа кара за відхід від віри, ще сильніше зміцніло новий погляд. Але якщо «Другий Рим» загинув, подібно до першого, то з ним ще не загинуло православне царство, тому що воно ніколи не може загинути. «Права віра — вічна, невмируща; вичерпається вона — тоді і світу кінець за християнським світоглядом. Але світ поки що існує, і тому розбитий сосуд має бути замінений новим, щоб утілити вічну істину і знову надати їй зовнішні форми існування. Таким новим сосудом, новим Третім Римом і є Москва. Перші два Рима загинули, третій не загине, а четвертому не бувати» [4]. Літературний вираз ця думка знайшла у старця псковського Єлеазарова монастиря Філофея (перша пол. XVI ст.), якого і можна назвати творцем міфу «Москва — третій Рим». Цей міф слід розуміти не тільки, так би мовити в імперіалістичному сенсі, хоча сам Філофей був прихильником розширення Росії, але й у сакральному сенсі: Москва — як оплот вищої правди.

Після перенесення столиці до Санкт-Петербургу у послідовників Петра Великого не знайшлося творчої енергії розвинути створений ним міф під назвою «Петербург — вікно в Європу», і вони вирішили шукати національну ідею Росії — головний міф Росії в реанімації старого візантійського міфу, міфу про всеправославну єдність на чолі з Росією і Константинополем як найстарішою столицею. Як писав Федір Тютчев під час Кримської війни в середині XIX ст.

«Дни настают борьбы и торжества,
Достигнет Русь завещанных границ,
И будет старая Москва
Новейшею из трех ее столиц».

Чим це закінчилося — ми знаємо. Вступ Росії до світової війни 1914–1918 рр. за володіння Чорноморськими протоками і Константинополем призвів до занепаду великої імперії і втрати Санкт-Петербургом статусу столиці Росії.

Часто колишні столиці відіграють роль витоків, ядра етно-державної історії того або іншого народу і мають значення могутнього символічного ресурсу в конструюванні національних міфів. На прикладі Росії можна навести інтерес політичної еліти, що виник у 2000 році, до Старої Ладоги — першої резиденції Рюрика на Русі. Російські публіцисти й історики у пошуках російської національної ідентичності, відмежовуючись від історії Київської Русі, на символічний спадок якої претендують українці, почали реанімувати норманський міф про походження Російської держави, який за часів комуністичної ідеології відкидався як непатріотичний. А оскільки першими столицями Рюрика і його дружини були Стара Ладога і Великий Новгород, то 10 грудня 2002 р. президент В. Путін підписав Указ «Про святкування 1250-річчя заснування села Стара Ладога Ленінградської області». Цей ювілей, відсвяткований 16 серпня 2003 року, широко висвітлювався і коментувався пресою, і тоді багато журналістів називало Стару Ладогу «першою столицею Русі».

Але історичне коріння російського народу за бажання можна пошукати і глибше, в спадку стародавніх аріїв і їх можливої столиці Аркаїму. Поселення середнього бронзового століття Аркаїм, що досліджувалося на межі 1980—1990-х рр., подавалося місцевими археологами як прабатьківщина індоіранців («справжніх арійців»), «прабатьківщина всіх цивілізацій» і навіть «колиска світу». У місцевому музеї Аркаїм представляють «батьківщиною людства». Поки що міф Аркаїму, що активно розробляється керівником розкопок археологом Г. Здановічем і деякими істориками, отримав слабку підтримку серед політичної еліти Росії. Але візит В. Путіна в Аркаїм 16 травня 2005 р. і його бесіди з Р. Здановічем, який переконував Президента в тому, що «Аркаїм може стати національною ідеєю Росії» [5] показав, що за відповідних обставин це місто може мати майбутнє.

Тепер від пунктирного екскурсу в роздуми про роль столиць у народженні і загибелі держав перейдемо до міфології столиці Казахстану Астани.

5. Астана: лабораторія міфу

Народження на наших очах нової столиці Казахстану дозволяє проникнути в «лабораторію» народження міфу столиць. Аналізуючи книгу творця цієї столиці, Президента Республіки Казахстан Н.А. Назарбаєва «В серці Євразії», ми приходимо до висновку, що Астана повністю вписується в чотири названих вище архетипи столичності. З перших сторінок книги Назарбаєв підкреслює, що нова столиця має зовсім не приземлено-прагматичне, а символічне, сакральне значення. «Астана — це символ оновлення Казахстану, символ невичерпної творчої енергії його багатонаціонального народу. Це символ віри народу, що розпочав у далеко не найлегші часи зведення нової столиці, в свої власні сили. Це символ надії і впевненості нації, що здобула свободу, в своєму процвітаючому майбутньому, в майбутньому своїх нащадків» [6, с. 17].

Як пише Назарбаєв, народженню столиці передували довгі пошуки і роздуми про національний шлях незалежного Казахстану, про його місце у сучасному світі, про його національну ідею. Пошуки національної ідеї, що організує й об'єднає казахський народ, виразилися в створенні світоглядної концепції (міфі) нової столиці, і вже на її підставі було здійснено перенесення столиці і розпочато її будівництво. По суті, йдеться про створенні нового національного міфу, який збігався з міфом столиці.

Подивимося, як конкретизуються в міфі «Астана — серце Євразії» інші три архетипи.

1. Астана — геополітичний центр Євразії. «Астана — це серце Євразії, місце, де переплелися культури і звичаї, де в гармонії і злагоді живуть представники різних цивілізацій» [7]. А оскільки Євразія в поняттях геополітики — це хартланд (Heartland) — середина миру, то Астана — центр світу, принаймні, ймовірний. Проведення численних міжнародних зустрічей і конференцій, зокрема щодо діалогу культур і релігій, повинні свідчити, за задумом Президента РК, про заявлену роль Астани.

2. Образ столиці як образ степового всесвіту, як перехрестя культур і цивілізацій. Астана увібрала в себе найрізноманітніші підходи в області будівництва й архітектури, і зовнішня стилістична хаотичність Астани, що зводиться за проектом японського архітектора Кисьо Курокава, має глибокий сенс[6]. Зростає місто, не схоже на жодне з міст світу, увібравши в себе образи всього світу: від єгипетських пірамід до мусульманських мінаретів, від пагод буддистів до футуристичних ландшафтів світових міст, від китайських палаців до юрт кочівників.

Як сказав американський географ Шонін Анакер, хаос Астани — це не «стилістичний хаос Пекіна і Гонконгу, який розвивався впродовж багатьох років як результат спорадичних хвиль внутрішніх і зовнішніх інвестицій, стилістичний хаос Астани — продукт державного задуму. Це штучний, мобілізований державою хаос» [8, с. 520]. Тому такий хаос має глибокий сенс, цей хаос — Протей, вмістище всього, де кожен народ і кожна культура знаходитимуть свій споріднений образ і сенс.

3. Астана як геополітичний центр, серце країни приводить до синхронного розвитку інших міст. «Хвилі й імпульси Астани немов ідуть кровоносними судинами країни і насищають життям та активністю інші міста і регіони» [6, с. 44]. Слова президента Назарбаєва «Розквіт Астани — розквіт Казахстану» стали гаслом сучасного Казахстану.

Але столиця як центр, модель, серце етнокосмосу має бути вічною, її витоки повинні губитися в глибинах часів. Тому за завданням Назарбаєва, на підставі свідоцтв російських гірських інженерів про відкриття в 1816 р. в долині річки Ішим

[6]Курокава відомий як один із засновників філософської течії симбіозу, завданням якої є об'єднання в одне гармонічне ціле минулого і сучасності, природи і людини. Див.: Kurokawa Kisho. The Philosophy of Symbiosis. — Publisher: John Wiley & Sons /Wiley-Academy, 1994.

розвалин стародавнього міста, були проведені археологічні розкопки в околицях Астани. І в 1999 р. археологічна експедиція знайшла стародавнє місто Бозок, проголошене попередником Астани. Було встановлено, що час найвищого розквіту міста Бозок припадав на X—XI століття нашої ери. Найчудовіше в цій знахідці, що раніше розвалин міст у Центральному Казахстані не знаходили. Як вважають учені, Бозок колись був великим релігійно-культурним центром Східної Євразії і свого роду орієнтиром для караванів на степовій ділянці Великого Шовкового шляху. Назарбаєв підкреслює: «Пошуки необхідно продовжувати: вивчення історичних основ столиці держави необхідне не лише в ім'я минулого, але і в ім'я майбутнього» [6, с. 78].

Остання фраза є дуже характерною і говорить про те, що Назарбаєв добре розуміє неміцність молодого міфу столиці Казахстану. Тому його розвиток, тимчасове і концептуальне поглиблення є дуже важливим для зміцнення національного суверенітету країни. І тут багато залежатиме від наступників першого Президента РК. Історія свідчить, що далеко не завжди нові, перенесені столиці стають столицями не лише на папері, але і на ділі. І суть не тільки в браку матеріальних ресурсів, але й у слабкості міфу тієї або іншої столиці.

6. У пошуках нових сенсів і міфів

Розвиток історії є безперервним, і тому безперервним є процес народження нових символів і нових міфів, наповнення вічних архетипів і міфологем новим змістом. Міф столиці складається і розвивається поступово. Семантика міфу столиці залежить від географії і геополітичного положення цієї країни, історії, культури і мови того або іншого народу, його творчого потенціалу, компендіуму його національних символів і сенсів. Назва міфу, яку не можна плутати з назвою столиці, складається з декількох ключових слів-понять, іноді народжується відразу разом із столицею, іноді пізніше, через десятки років, коли починає з'ясовуватися роль і значення нової столиці в житті народу і держави. Часто міф столиці створюють її засновники.

Принциповим моментом міфології столиць є питання, до яких меж може розвиватися міф столиці і де межі смислової наповненості міфу.

Цікавим є приклад оновлення міфу «Рим — столиця світу». За часів античності Рим став найбільшим містом світу, столицею найбільшої імперії, скарбницею античної цивілізації. Після падіння Західної Римської імперії через декілька століть Рим — це вже резиденція папи римського, намісника Бога на Землі, голови найвпливовішої в світі церкви.

Інший приклад розвитку міфу столиці — Москва. Буквально відразу після перенесення столиці Росії з Петрограду до Москви в березні 1918 р. міф «Москва — третій Рим» перетвориться на міф «Москва — столиця III Інтернаціоналу», столиця світового комуністичного руху, місто майбутнього (варіант Небесного Єрусалиму і Міста Сонця). Зараз міф Москви перебуває в глибокій кризі. Чи знайде міф «Москва — третій Рим» третє дихання, чи болісні пошуки національної ідеї в Росії є безперспективними, доки пов'язані з цим міфом, з Москвою взагалі? Мабуть, для отримання національної ідеї необхідним є створення нового міфу і будівництво на безкраїх просторах Сибіру нової столиці, символу нової, демократичної, спрямованої в майбутнє Росії?

У російському суспільстві з приводу перенесення столиці точаться палкі дискусії. Наприклад, член ЛДПР публіцист Володимир Юровицький і голова Руху розвитку Юрій Крупнов пропонують перенести столицю на Далекий Схід[7]. На мій погляд, творці цих проектів беруть за основу соціально-економічну й інженерно-технічну частину питання і майже не звертають уваги на міфотворчість. Росії потрібен новий міф столиці, а технічний бік додасться. Тим часом правляча еліта поки що не палає бажанням пропонувати суспільству проект перенесення столиці з Москви. Як підкреслює російський дослідник політичної міфології А. Цуладзе, «сьогодні

[7]Див.: Юровицкий В. России нужна новая столица — Режим доступа: http://www.yur.ru/projects/capital; Крупнов Ю. — Режим доступа: www.kroupnov.ru

кредо російської влади можна визначити як "прагматизм". Прагматична політика означає пріоритет тактичних цілей над стратегічними. Проте, не маючи перед собою стратегічної мети, суспільного ідеалу, неможливо привести країну до "світлого майбутнього". Політика прагматизму насправді виявляється політикою відкладеного стратегічного вибору. Але рано чи пізно вибір робити все ж таки доведеться» [9].

А ось міф Києва, який називається «Київ — мати російських міст», у пострадянську епоху, особливо за президента Ющенка, почав наповнюватися новим змістом: Київ — як провідник демократичних сенсів на пострадянські слов'янські (і не лише слов'янські) країни. Чи отримає таке трактування класичного міфу Києва при наступниках Ющенка своє продовження, або міфу Києва буде надано інший сенс — покаже майбутнє. Судячи з усього, міф Києва ще далеко не вичерпав свого смислового ресурсу.

Від України і Росії перейдемо до Близького Сходу. На мій погляд, багаторічне озброєне протистояння між євреями й арабами-палестинцями не вирішиться доти, доки палестинці не відмовляться від Єрусалиму і не створять свою власну національну столицю разом з власним національним міфом. У цьому плані колосальні міфотворчі можливості має Єрихон — як найдавніше місто на Землі, що ніколи ще не було столицею жодної держави.

Існують вражаюче стійкі міфи столиць — міф Лондона, міф Парижа, міф Пекіна, які розвивалися й оновлювалися впродовж багатовікової історії Англії, Франції, Китаю. В інших випадках міфи одних столиць змінялися міфами інших столиць. Наприклад, міф Нара в Японії як столиці-гнізда, осередку зародження японської держави в VIII столітті через сто років змінявся міфом Кіото — класичної столиці Японії. У 1868 році на зміну міфу Кіото прийшов новий міф — міф імперського Токіо. У другій половині XX ст. він отримав продовження в міфі про Токіо як про глобальне світове місто.

Особливо актуальною є міфотворчість столиць для молодих постколоніальних держав і народів, що перебувають у пошуках національної ідентичності. Столиці постколоніальних держав дуже часто засновувалися колонізаторами і були адміністративними центрами колоній. Тому вони містять у собі символіку і семантику колоніального минулого. Для подолання колоніальної спадщини правителі нових незалежних держав змінюють імена столиць і назви вулиць, архітектурну зовнішність столиць, встановлюють різні монументи, які символізують історичне минуле цієї країни тощо. Найрадикальніший крок — заснування нової столиці, як правило, в географічному центрі країни, оскільки колоніальні столиці часто розташовуються на периферії (столиці-порти). Як підкреслив Назарбаєв, «нова столиця — нова держава — нове суспільство». Але перш за все — новий міф.

Проте є міфи і міфи. Є міфи, що сприяють розвитку нації, народженню світлої творчої енергії, а є міфи, що вивільняють темну, криваво-ґрунтову енергію, ведуть народи і держави до загибелі. Мабуть, політичні міфи і міфи столиць повинні вписуватися в загальну міфологічну картину світу, що створюється не лише політиками, але і ученими-природниками й ученими-гуманітаріями. Тільки тоді політичний міф буде живучим.

7. Висновок. Що далі?

Обмежені рамками доповіді, ми спробували в постановочному плані обґрунтувати необхідність культурологічного напряму вивчення столиць, яке називаємо міфологією столиць. Подальшим етапом буде поглиблена розробка ключових моментів міфології столиць на широкому і практично незайманому матеріалі історії колишніх і сучасних столиць, наприклад:

1) міф столиці і міф нації: загальне й окреме;
2) міфи сучасних столиць;
3) майбутні столиці: як народжуються міфи.

Украй цікавим уявляється поєднання соціологічних досліджень з вивченням іміджу (зовнішності) столиць, який відіграє істотну роль у міфології столиць. Але, на мій погляд, дослідження, що проводяться сьогодні, мають вельми поверхневий, прикладний, рекламно-комерційний характер[8]. Тому архетипічна соціологія, що розвивається київським соціологом проф. Е.А. Афоніним та його учнями, могла б знайти в міфології столиць зручний матеріал для аналізу.

Література

1. Daum Andreas W. Capitals in Modern History : Inventing Urban Spaces for the Nation / Andreas W. Daum // Berlin-Washington, 1800—2000 : Capital Cities, Cultural Representation, and National Identities. — Publisher : Cambridge University Press, 2005.

2. Элиаде Мирча. Миф о Вечном Возвращении / Мирча Элиаде.

3. Campbell Scott. Cold War Metropolis : the Fall and Rebirth of Berlin as a World City / Scott Campbell. — Minneapolis : University of Minnesota Press, 2000.

4. Шмурло Е. Третий Рим / Е. Шмурло // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона [электронный ресурс] — Режим доступа : http://www.vehi.net/brokgauz/index.html.

5. Шнирельман В. Президенты и археология, или Что ищут политики в древности. Далекое прошлое и его политическая роль в СССР и в постсоветское время [электронный ресурс] / В. Шнирельман // Ab Imperio. — Режим доступа : http://abimperio.net.

6. Назарбаев Н.А. В сердце Евразии / Н.А. Назарбаев. — Алматы, Атамура, 2005.

7. Выступление Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева на презентации книги «В сердце Евразии» [электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.akorda.kz/ru.

8. Anacker Shonin. Geographies of Power in Nazarbayev's Astana / Shonin Anacker // Eurasian Geography and Economics. — 2004. — No. 7.

9. Цуладзе А. Политическая мифология / А. Цуладзе. — М. : ЭСКМО, 2003.

[8]Див., наприклад: Maitland, Robert and Ritchie, Brent W. City Tourism: National Capital Perspectives, Publisher: CABI Publishing, 2009.

Тарас ПЛАХТІЙ

МОДЕЛЬ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ І СУСПІЛЬСТВА: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІННОВАЦІЙНОЇ ГРИ

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 5 Конституції України право на всю повноту влади в державі належить українському народу. З точки зору соціології, український народ можна представити не випадково утвореною великою соціальною групою, яка, за «логікою колективних дій» Мансура Олсона [1], не спроможна досягати «колективного блага» для своїх учасників. Своєю роботою цей автор доводить, що лише мала соціальна група спроможна досягти спільних для всіх учасників цілей. Сучасна суспільно-політична ситуація в Україні є яскравим підтвердженням цієї теорії «колективного блага», адже найбільш ефективно сьогодні його досягають лише малі соціальні групи — олігархічні клани, тоді як більшість суспільства є безпорадною у відстоюванні своїх (гарантованих Конституцією) прав і свобод.

Ця суперечність зумовлює потребу *вирішити завдання* спроможності великих соціальних груп досягати «колективного блага» (за М. Олсоном). При цьому цілком очевидним є припущення, що це можливо лише через об'єднання членів малих груп у організації, яким притаманні системні властивості, відмінні від тих, що характеризують існуючі типи структур.

Поставлене завдання хвилювало мислителів протягом всієї історії людства, воно залишається актуальним і сьогодні. У розвинутих країнах західної демократії також не знайдено його остаточного вирішення, що проявляється у перманентних кризах та суспільних суперечностях і конфліктах.

Аналіз літературних джерел дає підстави для висновку, що ідеальним організаційним рішенням такого завдання може бути горизонтальна суспільна структура, між елементами якої встановлено множинні комунікативні зв'язки [2; 3]. Ця ідея не є новою й у той або інший спосіб неодноразово висловлювалася протягом історії людства, наприклад у поглядах анархістів, у феномені «соборного інтелекту» [4]. Можна також згадати Аристотеля з його ідеями політії як найвищої форми демократії і Юргена Хабермаса [5], який писав про мережеві засади побудови суспільства та комунікацію як головний елемент формування поглядів і волі. Схожі підходи висловлював у своїх роботах російський вчений А. Богданов [6]. Проте історія не зберегла відомості щодо прикладів успішного і довготривалого існування таких структур, бо, схоже, далі теорій, дискусій та невдалих спроб справа не пішла. Причиною цього, на мій погляд, є: відсутність придатної до практичної реалізації концепції будови структур; незацікавленість «сильних світу цього» у появі таких структур; агресія як спосіб гуртування учасників; стале відтворення ієрархічної будови організацій, в діяльності яких реалізується тисячолітній сценарій чвар, міжусобиць та внутрішньої боротьби за владу з метою отримання можливості використання ресурсу структури для задоволення приватних інтересів; низький рівень організаційної культури в суспільстві.

Ще одним важливим аспектом, який визначає напрямок пошуку оптимальної побудови суспільних структур, спроможних досягати «колективного блага», є розуміння суспільних процесів як

ПЛАХТІЙ Тарас Олексійович,
незалежний дослідник, м. Львів.

Анотація: *у статті сформульовано основну ознаку суспільних структур організаційного рівня складності вищого за рівень існуючих політичних партій та громадських організацій. Визначено особливості таких структур у контексті природних для українців форм самоорганізації.*

Ключові слова: *мережеві структури, громадські організації, великі й малі соціологічні групи.*

PLAKHTII T.A.

Annotation*: the author formulates the main features of social structures at an organizational level of complexity which is higher than that of contemporary political parties and public organizations. The peculiarities of such structures in the context of forms of self-organization which are natural for the Ukrainian people are determined.*

Keywords*: network structures, public organizations, large and small sociological groups.*

УДК 329.001 (100)

складного комплексу компонентів психічної діяльності індивідуумів, в основі якого лежать притаманні тому чи іншому народу архетипи колективного несвідомого [7]. Саме вони визначають ті особливості, які можуть посилювати чи послаблювати процеси структуризації суспільства внаслідок діяльності органів державного управління, спрямованої на вирішення загальносуспільних проблем. У ситуаціях повсякденної праці та становлення нового порядку (інволюційної стабільності чи еволюційного сталого розвитку) маси перетворюються на народ, а вождь — на управлінця. Взаємовідносини між ними вибудовуються на основах соціальної довіри, соціального миру, поваги до професійності політика і бажання консолідуватися (співпрацювати) з ним, допомагаючи власними діями та вчинками. Формування певного стилю відносин, безперечно, залежить від конкретики управлінських стратегій політика, але всі ці стратегії в сучасному суспільстві приваблюють народ головним — можливістю безпосередньої участі у творенні та здійсненні державної політики, плануванні та реалізації спільних справ [8]. Це безпосередньо вказує напрямок, яким слід керуватись у пошуку оптимальних організаційних форм для об'єднання зусиль учасників великих соціальних груп з метою досягнення спільних цілей.

Також *метою авторського дослідженн*я стало виділення основних ознак нових структур вищого організаційного рівня, визначення їх особливостей у контексті природних для українців форм самоорганізації та аналіз алгоритму діяльності таких організацій.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до українського законодавства, базовою структурною одиницею формування влади в Україні є політична партія, яка теоретично мала б відстоювати інтереси великих соціальних груп. Однак зазвичай в організаційному розумінні вона являє собою типову ієрархію, головним недоліком якої є підпорядкованість «залізному закону олігархізації Міхельса» [9]. Саме цей закон об'єктивно зумовлює формування керівного ядра та подальше усвідомлення ним своїх власних інтересів, що значною мірою розходяться із задекларованими у програмних засадах інтересами всієї партії.

Розглянемо політичні партії як організаційні системи, що перебувають у стані взаємодії як між своїми членами, так і з іншими існуючими суспільними системами різного рівня складності.

Після досягнення певної «електоральної значимості», за умов якої «олігархізація керівного ядра» вже практично завершується, партія за сприятливих умов потрапляє до влади і, відповідно, до фінансових та інших ресурсних потоків, що за короткий час на порядки збільшує обсяги контрольованого її лідерами ресурсу.

Через деякий час «кількість перетворюється на якість», і відбувається метаморфоза — керівне ядро (мала соціальна група) відділяється від материнської організації і трансформується у структуру вищого організаційного рівня — олігархічний клан, який вже контролює значні фінансові та людські ресурси. Вищого тому, що така структура здатна захоплювати існуючі та утворювати нові структури — партії, громадські організації, підприємства, банки, медіа тощо. Стаючи таким чином потужним корпоративним утворенням, вона перетворюється на складну соціальну систему, що включає прості підсистеми різного функціонального призначення.

Якщо окрему людину розглядати (в умовах ліберальної демократії) як перший рівень суспільної організації, то звичайні партії та ГО можна вважати організаціями другого рівня. Відповідно, олігархічні клани є організаціями третього рівня складності.

За цих умов діяльність людини здебільшого спрямована на реалізацію її власного інтересу; системи другого організаційного рівня через ієрархічність — на реалізацію інтересу найвищого ієрарха або членів керівного ядра, які перебувають між собою у жорсткій конкурентній боротьбі за найвищу владу у структурі, а діяльність структури третього організаційного рівня спрямована на досягнення колективного інтересу

членів олігархічного клану — малої соціологічної групи з обмеженою кількістю учасників. Причому, згідно з «Логікою колективних дій» соціолога Мансура Ослона [1], саме така група спроможна реально досягти «колективного блага» для своїх членів, на відміну від групи з великою кількістю учасників.

Запропонований аналіз приводить до наступного висновку: для втілення значимих соціальних змін з метою спрямування розвитку країни у позитивне русло, недостатньо збудувати ієрархічну партію — організацію другого рівня складності, адже вона не в змозі протистояти існуючим організаціям третього рівня — олігархічним кланам при реалізації загальносуспільних інтересів. Для ефективного протистояння деструктивним діям олігархічних кланів, що спрямовані на отримання максимальних прибутків за рахунок загальносуспільних інтересів, необхідно збудувати структуру вищого, четвертого рівня організаційної складності.

Основна ознака структури четвертого організаційного рівня полягає у її спроможності досягнути «загального блага» для своїх членів, що складають велику соціологічну групу, внаслідок синхронізації їх діяльності, спрямованої на вироблення і реалізацію відповідних інтелектуальних рішень.

Для того щоб більш детально описати структуру четвертого рівня, слід встановити, які риси, що притаманні українцям [10], є визначальними для створення дієвого механізму роботи оптимальної моделі соціальної взаємодії.

Найбільш характерними позитивними рисами ментальності українців є висока інтуїція (та чуттєвість як її основа), образність (схильність до творчості) і вроджена релігійність.

Характерною негативною рисою визнано схильність до «надлишкового гетьманства», що позначається прислів'ям: «Де два українці — там три гетьмани». Вона свідчить про нашу патологічну нездатність домовлятися, діяти колективно, високу схильність до індивідуалізму та відкидання всякого авторитету.

Ще однією негативною рисою української ментальності було встановлено «хатаскрайність», яка виявляється у відчуженому ставленні до зовнішнього світу, намаганні самозануритися у власний внутрішній світ, аж до спроб побудови гармонійного мікросвіту на власному подвір'ї з метою ізолюватися він несприятливої зовнішньої реальності та суспільних подій.

Розглянувши детально кожну з визначених рис, можна дійти таких висновків.

Висока інтуїція та чуттєвість обумовлюють здатність українців особисто ухвалювати правильні якісні рішення. Тому цілком природним для українців буде перерозподіл функцій центру ухвалення рішень з найвищих рівнів ієрархії на низовий горизонтальний рівень, або, іншими словами, відмова від принципу делегування повноважень в суспільних організаціях та ухвалення їх членами всіх рішень особисто. Очевидно, що сучасні комунікативні технології дають змогу втілити це на практиці для будь-якої кількості учасників суспільних структур.

Образність та схильність до творчості обумовлюють потребу у використанні таких правил й алгоритмів в організації колективної роботи українців, які б забезпечували можливість творчої самореалізації кожного учасника та спонукали б його до творчої ініціативи, самовдосконалення та самоосвіти. Це змушує врахувати природну людську здатність ефективно працювати лише у складі малих, первинних у соціологічному розумінні, груп з оптимальною кількістю учасників 5—9 осіб (соціологічний ідеал чисельності групи — 5 учасників, що запобігає можливості формування в ній клік і фракцій та появі виражених лідерів та ізгоїв [11]). Така мала група створює оптимальні умови для самореалізації через те, що дає змогу кожному з учасників бути вислуханим, почутим і вплинути на ухвалення колективного рішення, тобто фактично підняти та утвердити свій статус за альтернативною існуючій, прогресивною шкалою цінностей, на вершині якої розташовані інтелектуальна спроможність, фаховість, креативність.

Вроджена релігійність обумовлює побудову організацій з живою ідеологією. В одній з робіт Г. Почепцова подано визначення «живої» міфології, викладене у контексті соціального інжинірингу: «Жива міфологія відрізняється тим, що вона дає не ритуальні, а реальні відповіді, що стоять перед читачем» [12].

Схильність до «надлишкового гетьманства» дуже легко нейтралізується розподілом влади рівномірно по всій організації, інакше кажучи, структуруванням у горизонтальну мережеву організацію, кожен учасник якої володіє однаковою за величиною часткою владних повноважень для ухвалення всіх рішень особисто.

«Хатаскрайність» долається атрактивністю організації — виробленням таких правил та алгоритмів внутрішньої життєдіяльності, які б перетворювали участь у ній на захоплюючу гру, бути учасником якої легко, цікаво, престижно. Ключовою рисою такої гри мали б бути автоматичне встановлення та стабільна підтримка оптимального балансу між учасником як одиницею та організацією, як цілим. Докладно цією тематикою займався український вчений в еміграції Юліан Вассиян [13], який сформував свій принцип соціальності: індивідуальний універсалізм. Також ця тема добре висвітлена сучасною синергетичною теорією [14], яка, зокрема, досліджує міру хаотичності елементів та вплив її величини на стабільність складних систем. Крім того, для всіх людей, незважаючи на притаманну національну схильність до індивідуалізму чи колективізму, участь у загальній справі є їхньою базовою фундаментальною потребою [2]. Тому створення умов для повноцінного залучення учасників до такої справи на основі атрактивної гри за певними правилами стає запорукою успіху організації.

У контексті феномену гри дуже показовим є результат дослідження Філіпом Зімбардо впливу рольової поведінки на людські установки, який полягав у проведенні рольового тюремного експерименту [15]. Він однозначно показав, що правила гри є та сама штучна роль, котру нас можуть змусити виконувати у той чи інший спосіб, і що саме ці правила великою мірою формують наші установки та визначають нашу поведінку. Тому, здається, слід погодитись і з нашим висновком стосовно надзвичайної вагомості правил та рольових розподілів, які пропонують учасникам у своїх статутах громадські організації та партії. Очевидно, що конструкція ієрархії з розподілом ролей у ній, який закріплено у шаблоні статутів чи на законодавчому рівні, призведе до стійкого повторення процесів утворення, подрібнення і деградації політичних партій та ГО, що ми спостерігаємо вже протягом багатьох років.

Тобто мова йде про конструювання будови і, відповідно, ролей та правил поведінки (гри) учасників ГО та партій, які б призводили до стійкого позитивного результату. Ним, у кінцевому рахунку, буде прийняття нової шкали цінностей, за якої на вершину виконавчих суспільних ієрархій потраплятимуть ті, хто має найвищу кваліфікацію, інтелект, набір певних морально-етичних особистих якостей та найбільше робить для своїх співвітчизників.

Отже, оптимальною для українців моделлю соціальної взаємодії, дієвий механізм якої визначають характерні риси національної ментальності, є організація мережевого типу, яка функціонує у режимі атрактивної гри з певним набором правил і алгоритмів, наповнена живою ідеологією та структурована у малі групи для створення умов творчої реалізації учасників, кожен з яких має можливість ухвалювати всі рішення особисто без делегування владних повноважень.

У контексті зробленого висновку хочу привернути увагу до наступних важливих аспектів.

В українській суспільній традиції міцно вкоренилася технологія формування натовпів та управління ними для вирішення тих чи інших соціальних проблем. Докладно природу натовпів вивчав знаменитий французький психолог, соціолог, антрополог та історик Гюстав Ле Бон [16]. Очевидно, що робота сучасних політичних партій та ГО за умов перетворення їх учасників на натовп та маніпулювання ним

є деструктивною та неефективною. У цьому контексті великої ваги набуває принцип розподілу множини учасників організації на малі групи з метою фрагментації потенційного натовпу та провадження її діяльності лише у складі команд. Очевидно, що простий статичний поділ учасників на групи приведе до виникнення міжгрупової конкуренції та не сприятиме утворенню максимальної кількості горизонтальних зв'язків між всіма учасниками організації, як того потребує горизонтальна мережа. Тому у конструкцію мережевих організацій слід закласти умову участі кожного учасника як мінімум у трьох різнотипних функціональних групах — профільних, перехресних та виконавчих командах, а пленарні засідання звести до мінімуму, обмеживши їх лише заслуховуванням доповідей або, взагалі, перенісши у віртуальний простір. При цьому слід розуміти, що збори функціональних команд проводяться лише у реалі — за принципом «очі в очі». Діяльність кожного учасника у складі трьох груп обумовлює потребу динамічної переструктуризації мережі в реальному часі на задані типи команд для ефективного реагування на зовнішні виклики різної природи [17].

Практичне випробування викладених теоретичних припущень було здійснено під час засідання львівського аналітично-дискусійного клубу, у роботі якого взяло участь понад 20 учасників.

Нижче представлено аналіз реалізації фрагменту алгоритму роботи динамічної мережі в умовах аналітично-дискусійного клубу та проблем, які виникли в ході засідання.

Пленарне засідання. Вступне слово модератора про правила та алгоритм роботи засідання. Формування списку питань для розгляду та визначення шляхом голосування їхнього рейтингу. Формування та затвердження критеріїв оцінки рішень означених питань.

Результат: списки питань та критеріїв. Запланована тривалість — 10 хв.

Питання для дискусії були згруповані у три блоки. Також було запропоновано взяти за основу без деталізації такі критерії оцінки рішень: відповідність до високих загальноприйнятих морально-етичних норм і загальнолюдських цінностей; відповідність національним інтересам України; реалістичність; наявність необхідних ресурсів.

Пленарне засідання. Розподіл учасників по профільних групах у відповідності до рейтингового списку питань за критерієм компетентності та бажанням працювати в галузі певної проблематики. Розподіл учасників по перехресних групах, до яких входило б по одному учаснику з кожної профільної групи. Оптимальна чисельність учасників у малій групі — 5 осіб, можлива — 4…9.

Результат: зведений список учасників груп. Тривалість — 10 хв.

Організаційно цей крок не викликав труднощів, проте його практична реалізація привела до певних висновків. Якщо організатори аналітично-дискусійного клубу ставлять перед собою завдання просвіти, то групи слід формувати з учасників різної компетентності, причому найбільш кваліфіковані учасники повинні чітко розуміти свою просвітницьку роль. Якщо ж головним завданням клубу є якісні рішення та фаховий аналіз, профільні групи слід формувати з найбільш компетентних фахівців приблизно однакового рівня кваліфікації.

Робота у складі профільних груп. Визначення можливих підходів до вирішення профільного питання з використанням методики проведення мозкового штурму або інших методик.

Результат роботи: список можливих підходів. Тривалість — 20 хв.

Переважна більшість учасників, на жаль, мала лише загальні поняття про командну роботу за відсутності практичних навичок проведення якісного мозкового штурму. Тому перед ними постало справді складне завдання — сформувати дієздатні команди на ходу — у процесі вирішення поставлених завдань. Причому слід відзначити,

що профільним групам довелося за короткий термін пройти практично всі етапи становлення команд — формування, потрясіння, нормалізацію, виконання завдань та розпуск. Очевидно, що на цьому кроці профільні групи були змушені сумістити виконання завдань з етапами формування та потрясіння. Слід також сказати, що потрясіння зазвичай буває тим боліснішим, чим більше кожен з учасників переконаний у правильності своєї власної позиції з профільного питання і чим менше він готовий поступатися і змінювати свої погляди. Важливим моментом цього кроку є чітке розуміння кожним учасником того, що далі, під час роботи у складі перехресних груп йому доведеться викладати позицію своєї групи, відповідати на питання та фіксувати думки інших учасників з питання, яке він представляє. Деструктивною може бути ситуація, коли один з учасників, маючи готове власне рішення профільного питання, продавлює його на засіданні групи, незважаючи на нерозуміння чи неприйняття іншими. Для уникнення цього слід намагатися формувати групи з залученням якомога більшої кількості профільних фахівців.

Робота у складі перехресних груп. Інформування по черзі кожним учасником інших членів перехресної групи про можливі підходи до вирішення профільних питань з подальшим спільним їх обговоренням.

Результат роботи: список зауважень, заперечень, доповнень та пропозицій до запропонованих профільними групами підходів вирішення питань. Тривалість — 30 хв.

Після напруженої діяльності під час попереднього кроку робота в перехресних групах видалася усім значно легшою та була ефективнішою — кожен отримав можливість опинитися в центрі уваги та викласти позицію своєї профільної групи. Правда, часто замість колективної позиції учасники викладали власні бачення, проте, на мій погляд, так відбувалося через відсутність у них необхідного досвіду. Невелика кількість учасників перехресних груп дозволила скоротити тривалість цього кроку до 20 хвилин з метою використання вивільненого часу у подальшій роботі. Слід сказати, що формування команд під час цього кроку не відбувалося — учасники працювали значною мірою як робочі групи. Вони взаємодіяли головним чином для того, щоб обмінятися думками та отримати додаткову інформацію у контексті профільних питань з метою подальшого її використання для ухвалення рішень у профільних групах.

Робота у складі профільних груп. Підготовка та ухвалення консенсусом остаточного рішення.

Результат роботи: схематичне зображення суті рішення та доповідь тривалістю до 5 хв., яка включає його аналіз на відповідність до визначених на початку критеріїв. Тривалість — 20 хв.

Перед початком цього кроку було оголошено, що рішення профільних груп ухвалюється консенсусом і що важливими його складовими є схема і аналіз відповідності до встановлених критеріїв. Реструктуризація учасників клубу з перехресних у профільні групи відбулася значно легше, ніж під час реалізації попереднього кроку. Відзначалася більш злагоджена їх робота. Очевидно, що це було пов'язано з настанням етапу нормалізації становлення команд, а також з інтенсивною реалізацією важливого етапу виконання завдань. Усі групи успішно визначили доповідачів, які у більшості випадків власноруч зобразили схеми для представлення доповіді. Безперечно, було б доцільно провести попереднє прослуховування доповідей у профільних групах для вдосконалення та доопрацьовування їх викладу, проте на це забракло відведеного часу.

Пленарне засідання. Представлення та затвердження (шляхом голосування без обговорення) доповідей профільних груп.

Результат роботи: затверджені доповіді. Тривалість — 20—30 хв.

Цей крок пройшов у звичайному режимі прослуховування доповідей. Його особливістю був порядок голосування. Всі учасники отримали бланки, у яких навпроти номера кожної профільної групи у двох колонках «Проти» і «За» було розміщено

п'ятибальну шкалу для диференційної оцінки своїх рішень. Після представлення доповідей відбувся підрахунок голосів, відданих для затвердження кожної з них шляхом звичайного голосування підняттям рук з подальшим відображенням результатів у зведеному графіку. Аналіз цього кроку показав доцільність проведення таємного голосування для затвердження доповідей профільних груп з метою виключення впливу особистісних взаємостосунків між учасниками клубу під час його реалізації.

Анкетування. Для оцінки ефективності роботи засідання аналітично-дискусійного клубу учасникам було запропоновано заповнити анонімну анкету, яка виявила наступні результати оцінювання за п'ятнадцятибальною шкалою (від —5 до 10):

1. Злагодженість та упорядкованість роботи клубу в цілому — 3,3.
2. Рівень фаховості та компетентності викладеного у кінцевих доповідях профільних груп — 4,3.
3. Задоволення рівнем особистої участі на протязі всього засідання — 3,5.
4. Відчуття самореалізації під час роботи — 3,4.
5. Рівень чесності роботи клубу (відсутність відчуття, що вас обманули або використали) — 5,9.
6. Комфортність роботи у профільних групах — 5,7.
7. Комфортність роботи у перехресних групах — 6,4.
8. Рівень вашого залучення та впливу на формування та ухвалення змісту усіх доповідей — 4,7.
9. На скільки викладене у доповідях відповідає вашому баченню шляхів вирішення цих питань — 3,7.
10. Рівень вашого зацікавлення у подальшій участі в роботі клубу — 4,5.

Процес анкетування показав необхідність попереднього детального обговорення з учасниками засідання засад оцінювання роботи клубу та кінцевих доповідей, оскільки його відсутність призводить до різних підходів у виставленні оцінок.

Аналіз анкет дозволяє дійти висновку про те, що запропонований алгоритм роботи аналітично-дискусійного клубу викликав зацікавлення у людей з активною громадянською позицією та має непогані перспективи на майбутнє, особливо через можливість одночасної роботи на його засіданнях десятків і навіть сотень учасників. Очевидно також, що алгоритм потребує подальшого ретельного відпрацювання та оптимізації, учасників слід спонукати більш докладно знайомитись з особливостями роботи у командах, динамікою та психологією функціонування малих первинних груп, а одним з важливих чинників успішної діяльності клубу є залучення соціологів і психологів для гармонізації внутрішньогрупової роботи.

Дуже важливою і наочною, на мій погляд, є доволі висока оцінка рівня чесності роботи клубу, що свідчить про відсутність зовнішнього впливу на зміст колективно прийнятих рішень.

Висновки

1. Головна ознака структури четвертого організаційного рівня полягає у її спроможності досягнути «колективного блага» для своїх членів, які складають велику соціологічну групу внаслідок синхронізації їх діяльності, спрямованої на вироблення та реалізацію відповідних інтелектуальних рішень.
2. Оптимальною для українців моделлю соціальної взаємодії, дієвий механізм якої визначають характерні риси національної ментальності, є організація мережевого типу, яка функціонує у режимі атрактивної гри з певним набором правил і алгоритмів, наповнена живою ідеологією та структурована у малі групи для створення умов творчої реалізації учасників, кожен з яких має можливість ухвалювати всі рішення особисто без делегування владних повноважень.
3. Реалізований в умовах аналітично-дискусійного клубу фрагмент алгоритму роботи динамічної мережі викликав зацікавлення у громадських активістів та має непогані перспективи на майбутнє, особливо через можливість одночасної роботи на його засіданнях десятків і навіть сотень учасників.

Література

1. Олсон Мансур. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп / Мансур Олсон; пер. с англ. — М. : ФЭИ, 1995. — 174 с.

2. Биополитика. Политический потенциал современной биологии: философские, политологические и практические аспекты / А.В. Олескин; МГУ им. М.В. Ломоносова. Сектор биосоциальных проблем, каф. физиологии микроорганизмов, биол. фак. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Науч. мир, 2007. — 504 с.

3. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе. — М., 1999.

4. Петров К.П. Тайны управления человечеством или тайны глобализации (в 2-х кн.) / К.П. Петров. — М. : изд-во «Академия управления», 2008.

5. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. — М. : Наука, 1992.

6. Богданов А.А. Тектология : Всеобщая организационная наука (в 2-х кн.) / А.А. Богданов. — М. : «Экономика», 1989.

7. Афонин Е.А. Великая коэволюция: глобальные проблемы современности : Историко-социологический анализ : [моногр.]; [електронний ресурс]/ Э.А. Афонин, А.М. Бандурка, А.Ю. Мартынов. — К. : Парламентское изд-во, 2003. — 384 с. — Режим доступу : http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/povni_text/coev_f.pdf

8. Афонін Е.А. Проблема психологічного феномена проекції в політиці / Е.А. Афонін, О.А. Донченко // Політичний менеджмент. — 2009. — № 4(37). — С. 28—43. [електронний ресурс] / Режим доступу : http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Afonin_Donchenko.pdf

9. Шведа Ю.Р. Теорія політичних партій і партійних систем : [навч. посібник] / Ю.Р. Шведа. — Львів : Тріада плюс, 2004. — 528 с.

10. Гапон Н. Соціальна психологія : [навч. посібник] / Н. Гапон. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. — 366 с.

11. Огаренко В.М. Соціологія малих груп : [підручник] / В.М. Огаренко, Ж.Д. Малахова. — К. : Центр навчальної літератури, 2005. — 292 с.

12. Почепцов Г.Г. Стратегічні війни: як «гонка смислу» перемагає «гонку озброєння» / Г.Г. Почепцов. — К. : Альтерпрес, 2010. — 294 с.

13. Вассиян Ю. Одиниця і суспільність (суспільно-філософські нариси) / Ю. Вассиян. — Торонто : Золоті ворота, 1957. — 91 с.

14. Зимбардо Ф.Д. Стенфордский тюремный эксперимент [текст] / Ф.Д. Зимбардо // Пайнс Э., Маслач К. Практикум по социальной психологии. — СПб. : Питер Ком, 2000. — С. 296—320.

15. Бевзенко Л.Д. Социальная самоорганизация в теории и практике Майдана / Л.Д. Бевзенко // Totalloge-XXI (Вип.12). Постнекласичні дослідження. — К. : ЦГО НАН України. — 2005. — С. 41—78.

16. Леон Г. Психология масс / Г. Леон. — Мн. : Харвест, М. :АСТ, 2000. — 320 с.

17. Плахтій Т. Тримірна динамічна мережа та її практичне застосування в суспільно-політичній діяльності [електронний ресурс] / Тарас Плахтій // Західна аналітична група, 15.06.2010 — Режим доступу : http://zgroup.com.ua/print.php?articleid=4016.

Сергій РИМАРЕНКО

СОЦІОКУЛЬТУРНІ РОЗБІЖНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

РИМАРЕНКО Сергій Юрійович,
доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, м. Київ.

Анотація: *статтю присвячено вивченню проблем соціокультурних відмінностей в регіонах України. Автор досліджує схожість і відмінність у виборчій поведінці, маніпулювання в контексті розколу, головні маркери соціокультурної різноманітності. У цьому контексті увага фокусується на реалізації регіональної політики в Україні.*

Ключові слова: *регіональна політика, соціокультурні відмінності, ідентичність.*

УДК 316.344 (477)

Регіон, як територіальна одиниця, що історично склалася, крім усього іншого, може відігравати як інтеграційну, так і дезінтеграційну роль, як бути прикладом субсидіарності та децентралізації управління, так і використовуватися сепаратистськими силами для розколу країни. Україна в контексті європейських концепцій регіоналізму не є винятком. Але «дві України», на відміну від європейської різноманітності, є базою для репродукції соціокультурних та політико-ідеологічних типів ідентичностей від «homo soveticus» до космополітичних ідентичностей.

Більш того, ці типи ідентичностей включені в систему жорстких політичних виборів у спектрі між демократією та авторитаризмом, економічних уподобань, а також в індивідуальному ставленні до української держави. Позиція основних політичних акторів часто обумовлена їх позиціонуванням та артикуляцією будь-яких розбіжностей (політичних, економічних, соціальних, мовних, релігійних). Інакше кажучи, політичні актори часто і небезпечно грають на регіональних розбіжностях у суспільстві і навіть маніпулюють цими розбіжностями як «розколами».

Починаючи з президентських виборів 1994 р. і до останніх виборів 2009 р. чинники вибору геополітичних орієнтацій, питання федералізації України, надання російській мові статусу державної стали своєрідними символічними індикаторами, які політичні актори адресують стійким синтезам регіональних ідентичностей. Більш того, ці регіональні ідентичності стають самодостатніми, і сучасні регіональні розбіжності в Україні вже починають проходити за принципом «свій—чужий».

Мешканці Сходу України, наприклад, голосують за Партію Регіонів (В. Янукович) не тільки тому, що вона пропонує власне бачення української історії, надання російській мові статусу другої державної, нейтральний статус України, зближення з Росією — це пропонують й інші політичні сили — а власне тому, що вона є своєю, донецькою, земляцькою, на противагу «бандерівціям-галичанам» чи «киянам, що втопилися в розкошах». Причому послідовно формується образ регіонального ворога, якому необхідно протистояти, формуються внутрішньорегіональні міфи. Можна цілком погодитися з думкою Л. Нагорної, яка зазначає: «…просторові моделі дають змогу предметно співвідносити позиції політичних акторів з орієнтаціями громадян і вибудовувати на цій основі шкалу інтенсивності підтримки ідеологій чи політичних курсів. У такий спосіб проблеми електорального вибору вписуються у відповідний інституціональний контекст і дають змогу досліджувати мотивації, механізми впливу, дієвість політтехнологій тощо» [1].

Водночас така дихотомічна картина України не відображає культурно-політичні особливості центра країни, яким виступає увесь масив території України між крайніми полюсами Схід — Захід. Його роль у підтримці громадянської та етноконфесійної стабільності важко переоцінити. Центр України і в географічному, і в політичному значенні являє собою своєрідний буфер між Сходом та Заходом, який є своєрідним об’єднуючим чинником, носієм

традиційної української ідентичності, без існування якого конфлікт у країні міг би мати значно гостріший характер. Без визнання ролі Центра регіональна картина України не містить у собі інформації про мобільність кордонів політичних культур та політичних лояльностей, поза полем зору залишається весь спектр соціально-економічних, етнічних, конфесіональних, культурно-мовних та багатьох інших розбіжностей між чисельно більш дисперсними частинами України.

Беручі до уваги особливості історичного розвитку України, регіональні особливості мають об'єктивні причини. Традиційно в України виділяють п'ять-шість регіонів (деякі дослідники оперують цифрами 11—13). Таке умовне розділення відповідає не тільки соціокультурним особливостям регіонів, а й характерним ознакам регіональних політичних режимів.

Регіони України розділені на сфери впливу фінансово-промислових груп з політичними надбудовами — партіями. Саме рівень зрощення бізнес-груп з адміністративним капіталом й партійно-політичними утвореннями і є різним в різних регіонах. Уже починаючи з 2004 р. чітко викристалізувався цей вплив, хоча й пройшла певна диференціація регіонів за ступенем податливості населення впливу адмінресурсу.

За даними моніторингу «Українське суспільство», достатньо високою є вага локального самовизначення (24,6% респондентів вважали себе перш за все мешканцями свого району чи міста та 54,6% — громадянами України) [2], що не свідчить про проблему формування загальногромадянських ідентичностей в противагу ідентичностям локальним.

Проблема в іншому: за даними більшості соціологічних досліджень, розбіжності в економічних поглядах між населенням регіонів є мінімальними, у політичних — значно більш вираженими, а погляди на розвиток української нації та зовнішньополітичну орієнтацію — прямо протилежними.

І тут ми маємо справу з територіальним накладанням таких елементів, як наявність чи відсутність традицій громадянського суспільства, відносини історичної спадщини, політико-ідеологічна орієнтація, ставлення до державної незалежності України (і, зокрема, до розпаду СРСР), етнонаціональна самоідентифікація, ставлення до титульної нації (мова, культура), зовнішньополітична орієнтація (НАТО, ЄС, Росія).

І тут слід звернути увагу ще на один феномен. За результатами соціологічних опитувань, проведених відповідно в Донецьку й у Львові центром «Социс», з'ясувалося, що на Сході України значний відсоток респондентів ідентифікує себе не як українець, росіянин чи представник іншої етнонаціональної групи, а як «радянський». І якщо у 1991 р. «радянських» в Донецьку було 55,6%, а у Львові — 7,4%, то на 2008 р. — 13% і 2% відповідно [3].

Ще більш своєрідну картину дає Кримська Автономна Республіка — «радянськими» ідентифікували себе 24% населення. Західний регіон дає дзеркальну картину, і це, вочевидь, свідчить про те, що до цього часу там не сформувалися єдина система цінностей, єдиний погляд як на історію, так і на сучасні процеси в Україні, ціннісні системи розділені регіонально (почасти штучно), що робить образ регіону цілком явним, а розбіжності між східними та західними

RYMARENKO S.YU.

Annotation: *this article is devoted to the study of problems of socio-cultural differences in regions of Ukraine. The author investigates similarities and differences in the electoral behavior, the manipulation of the discourse of the split, and major markers of the socio-cultural diversity. In this context, the attention is paid to the implementation of the regional policy in Ukraine.*

Keywords: *regional policy in Ukraine, socio-cultural differences, ethnic manipulation.*

UDC 316.344 (477)

регіонами досить глибокими. І це, в свою чергу, призводить до поляризованого територіального розділу України, який в період загострення внутрішньополітичної боротьби може перерости в розкол.

В умовах системних змін, що відбуваються сьогодні, соціально-політичні розділення містять у собі небезпечну конфліктогенну складову. І саме тому надзвичайно важливою для України є проблема впливу на функціонування політичної системи регіональних, соціокультурних, етнічних та конфесійних розбіжностей. Регіональні розбіжності, як показала практика, стають найбільш очевидними під час виборчих кампаній, коли основні політичні актори використовують регіоналізм як засіб боротьби за виборця.

Спекуляції на мовні теми, на приєднання до ЄЕП, ЕВРАЗЕС, ОДКБ сягають свого апогею саме під час виборчих перегонів, щоб потім знову перетворитися на непріоритетні питання в міжвиборчій період, хоча за останні десять років міжвиборчий період в Україні скоротився до мінімуму. Безумовно, прихильність окремих груп населення до різних ідеологій, до різних політичних сил, протилежної зовнішньополітичної орієнтації є нормою будь-якого демократичного суспільства, однак їх накладання на чинник регіону за певних обставин може призвести до сегментації суспільства з можливою непримиримістю у відносинах між політичними елітами, що репрезентують різні регіони.

Це вже відбувається в Україні, а основним політичним акторам варто було б уважно подивитися на досвід Бельгії. До того ж сьогоднішня ситуація в Україні розвивається не за законами конкуренції, а за законами війни (можливо, холодної). За умов конкуренції існують правила, право, етика, мораль, етикет нарешті. У війні цього немає. Головна мета — не підвищити рівень своєї конкурентності, а «знищити» супротивника.

Водночас маніпуляція дискурсом «розкол» має гіпотетично конфліктогенний характер, хоча й є досить успішною та ефективною маніпулятивною технологією. Більш того, поглиблення регіональних розбіжностей сьогодні не спостерігається, а соціокультурні регіональні диференціації, перш за все мова та зовнішньополітичні орієнтації, хоча й є безумовно важливими, але не є самодостатніми та переконливими політичними аргументами для масових мобілізацій, а є скоріше своєрідними маркерами регіональним ідентичностей. І, нарешті, процес формування української нації все ж таки поступово продовжується. Ще у 2006 р. на питання «Чи вважаєте ви Україну своєю Батьківщиною?» понад 90% респондентів відповіли позитивно, і тільки 3% дали негативну відповідь [4]. Політичні ж партії, що ставлять під сумнів територіальну цілісність України чи виступають за нові повномасштабні союзи, є сьогодні маргінальними.

Також дійсною проблемою є практичне самоусунення від вирішення цих проблем основного політичного актора — держави. Фахівцям добре відома сумна та багатостраждальна історія ухвалення «Концепції державної етнонаціональної політики». До того ж створення Міністерства регіональної політики та будівництва (?!) аж ніяк не сприяє вирішенню регіональних проблем.

Концепції «національний інтерес», «економічна національна безпека» тільки останнім часом почали включатися до державної політики України. Відсутність чіткої державної політики консолідації українського суспільства заміщується і часто успішно компенсується саморегуляцією. Крім того, сучасна політична практика формування громадянської нації як співгромадянства підміняється концептом підданства державі, до цього часу надзвичайно потужними є патерналістські настрої більшості населення країни.

Регіональні еліти та групи інтересів створили своєрідні соціально-економічні регіональні анклави, які мають оригінальний статус з певним колом пільг щодо податків, інвестицій, тарифів тощо. За таких умов надзвичайно важливою є необхідність поєднання державного управління з регіональним та місцевим само-

врядуванням. На жаль, сьогодні вибудовується тільки централізована вертикаль управління, місцеве ж самоврядування залишається практично ізгоєм.

На початку XXI сторіччя в Україні є можливість, прямуючи в руслі цивілізаційних тенденцій, ще раз осмислити власний досвід років незалежності. Головними ж завданнями держави мають бути збереження єдності і територіальної цілісності держави, розумна децентралізація влади, розширення повноважень органів місцевого самоврядування, реальне забезпечення прав і свобод людини.

Розвиток регіонів, нормалізація відносин між центром і регіонами, міжрегіональне співробітництво — це ефективні засоби територіальної, політичної, духовної єдності України, бар'єр на шляху до дезінтеграції. Але це можливо тільки за наявності доброї волі та зусиль усіх політичних акторів, усіх громадян України.

Література

1. Нагорна Л. Регіональні ідентичності: український контекст / Л. Нагорна. — К., 2009. — С. 272.

2. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної полярізованості / А. Колодій // Агора.— № 2. — 2006. — С. 28—29.

3. Філіпова О. Національна ідентичність в умовах множинності ідентичностей / О. Філіпова // Україна і сучасному світі. — К., 2008. — С. 14.

4. Дзеркало тижня. — 8 жовтня, 2006.

Тетяна СЕНЧЕНКОВА

КОМУНІКАЦІЯ ЯК ЧИННИК ДІАЛОГУ КУЛЬТУР

СЕНЧЕНКОВА Тетяна Володимірівна,
викладач кафедри філософії та соціології, Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ.

Анотація: *стаття присвячується вивченню феномену соціокультурної взаємодії, зокрема, в ній фокусується увага на міжкультурній комунікації як онтологічній даності, виділяються різновиди міжкультурної взаємодії та чинники, що впливають на її характер.*

Ключові слова: *акультурація, декультурація, діалог культур, культурний плюралізм, міжкультурна комунікація, субкультура.*

SENCHENKOVA T.V.

Annotation. *the article is devoted to the study of the phenomenon of socio-cultural co-operation. In particular, the attention is focused on the intercultural communication as an ontological entity. The varieties of intercultural co-operation and the factors influencing its character are selected.*

Keywords: *acculturation, deculturation, dialog of cultures, cultural pluralism, intercultural communication, subculture.*

УДК 316.28

Постановка проблеми. Сучасне суспільство перебуває на етапі соціокультурної трансформації і модернізації, зміни типу своєї організації, відповідно до чого формується нова культурна реальність, яка характеризується новими відносинами між людьми у сфері культури, новими умовами розвитку, особливою системою цінностей, норм і принципів, культурних потреб і засобів їх задоволення. Специфіка цієї трансформації є наслідком, з одного боку, недавньої (за історичними мірками) соціалістичної модернізації традиційного суспільства з усіма її успіхами і недоліками, а з іншого — вона є виявом модернізації в широкому сенсі, відбуваючись в умовах сучасної «доби високого модерну».

Період модернізації протікає суперечливо, тому що відродження етнічних традицій за нових умов набуває модернізаторських рис постіндустріального суспільства. Відродження давніх традицій відбувається водночас як створення новітніх структур комунікативного суспільства — як наслідок зіткнення «традиційного» і «модернізаторського», традиція стає одним із джерел культурної модернізації. Процеси культуротворення набувають нового значення в умовах формування нового типу суспільства, в якому комунікаційні процеси є базовими щодо соціоутворення.

Актуальності дослідженням у цій галузі надає те, що в сучасному суспільстві комунікація дедалі більшою мірою є системоутворювальним процесом. У суспільстві повсякчас змінюються соціальні, економічні, політичні відносини, й усе це супроводжується зміною ціннісних орієнтацій та культурних норм. Окремим виміром актуальності є те, що в мультикультурному соціальному середовищі сьогодення існує реальна гуманітарна загроза проявів нетолерантності, принципового неприйняття та зневаги окремими людьми чи то національними спільнотами (зокрема регіональними) людей інших національностей, небажання бачити й поділяти загальнолюдські цінності, які є основою взаєморозуміння, реалізації людиною своїх здібностей та почуттів.

Проблеми міжкультурної комунікації як онтологічна даність актуалізувалися у процесі становлення транснаціонального бізнесу. У різних країнах він вимушений використовувати місцевий персонал, що має своєрідну культурну компетентність, яка відрізняє його від персоналу в інших країнах, й загалом це ускладнює діяльність економічних утворень нового рівня складності. У політичному континуумі хвилі демократизації у світі та глобалізаційні процеси також загострили питання міжкультурної комунікації як на міжнародному рівні, так і в межах макрорегіональних або окремих держав.

Комунікація — явище складне й універсальне, її зміст і форми є предметом дослідження багатьох наук. Відтак поняття «комунікація» може вживатись як у широкому значенні (універсальному), так і у суто предметному. Комунікація (від лат. communicatio — зв'язок, повідомлення) — спілкування, що ґрунтується на взаєморозумінні; повідомлення інформації від однієї людини до іншої або кількох інших» [3, с. 101].

Упродовж значного часу поняття комунікація ототожнювалося з поняттям «спілкування», і лише у другій половині XX ст. вперше було використано поняття «міжкультурна комунікація» [2, с.

44], яке мало відображати специфіку відносин між людьми, що належать до різних культур (широке тлумачення). У 1959 році з'явилась праця Е. Холла «Німа мова» (The Silent Language), в якій автор розвивав свої ідеї і доводив тісний зв'язок культури з комунікацією. Він вважав, що комунікація — це культура, а культура — це комунікація.

Після публікацій Холла з'явилися нові напрями вже всередині самої міжкультурної комунікації як предметної галузі наукових досліджень. Один із них очолили американські вчені К. Клакхон та Ф. Стродбек, які запропонували свою методологію вивчення культур різних народів. Основні відмінності культур, на їхній погляд, можна встановити за ставленням індивідуальних культур до таких концептів, як оцінка людської природи, ставлення людини до природи, ставлення до концепту часу, оцінка активності/пасивності.

Від середини 60-х рр. проблеми міжкультурної комунікації починають цілеспрямовано вивчатися у Пітсбургському університеті США, у рамках чого мову вважають лише одним із способів встановлення і підтримки подібного сприйняття членами певної культурної групи [8, с. 124].

Засновниками досліджень міжкультурної комунікації на основі такого парадигмального підходу стали Л. Самовар і Р. Портер, які у своїй праці «Intercultural Communication: A Reader» [7, с. 387] виходили з тих обставин, що невербальні символи, які позитивно оцінюються і сприймаються однією культурою, можуть одержати негативну інтерпретацію й оцінку у носіїв іншої культури.

У 70-х роках з'явились перші періодичні видання з міжкультурної проблематики: «The International and Intercultural Communication Annual» і «International Journal of Intercultural Relations», у яких обговорювалися проблеми, пов'язані з комунікацією, культурою, мовою, різноманітними формами інтеракції, зокрема переговорами. Саме тоді «міжкультурна комунікація» починає використовуватись як спеціальний термін.

Сучасні дослідники міжкультурної комунікації у США розвивають її у двох напрямах: міжкультурна комунікація як спілкування і взаємодія культур різних країн і народів і міжкультурна комунікація як спілкування і взаємодія субкультур у межах однієї великої культури. Перший орієнтується на розробку університетських програм, а другий прагне вирішити проблеми співіснування етнічних меншин і ствердження культурного плюралізму.

Міжкультурна комунікація — поняття багатопланове, охоплює дві головні складові — «комунікацію» і «культуру». Воно стало популярним, коли почали застосовувати в науці порівняльні дослідження різних культур та їх складових. Адже поняття «культура» розвивалося історично. Спочатку воно означало процеси освоєння людиною природи, виховання і навчання, але вже з другої половини XVIII ст. починає розглядатися як особливий аспект життя суспільства, пов'язаний зі способом існування людської діяльності і такий, що характеризує відмінність людського життя від інших живих істот. З кінця XIX — першої половини XX ст. у дослідженні проблематики культури стали активно використовувати досягнення антропології, етнології, структурної лінгвістики, семіотики і теорії інформації. Унаслідок цього культуру почали розглядати як інформаційний аспект життя суспільства, як соціально значущу інформацію, що регулює діяльність, поведінку і спілкування людей.

Існує спрощена версія концепції, яка утворює схему дефініції культури, що використовується нині в американській літературі у сфері наук про комунікацію. «Культура — це утворення, яке складається з об'єктивних людських утворень (знаряддя, вироби), а також утворень суб'єктивних (права, ідеологія), які у минулому збільшувалися і виправдано засвоювалися — задовольняли інтереси осіб в екологічній ніші — і які внаслідок цього стали цінністю для всіх тих, хто міг взаємно спілкуватися, завдяки спільності мови і простору життя» [9, с. 12].

Не тільки національні відмінності створюють певні бар'єри у спілкуванні між людьми, а й те, що кожна людина представляє, крім своєї власної культури, ще й свою власну індивідуальну субкультуру: успадковану у сім'ї (традиції, звички, норми, правила тощо), отриману від найближчого кола співрозмовників, фахову

(кваліфікаційна термінологія, манери поведінки), ту, яку людина сама для себе творить, намагаючись увійти до складу певної групи. Це свідчить про те, що кожна людина вже сама є певним соціальним «інститутом культури». Тому і термін «культура» потрібно відносити до найзначущих понять.

У вітчизняній літературі культуру досить часто визначають у глобальному розумінні як історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, який виражається в типах і формах організації життя і діяльності людей, в їх відносинах, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях [1, с. 60]. У такій інтерпретації культура є сумою всіх досягнень людства, світом артефактів, «другою природою», створеною самою людиною (широке тлумачення). У вузькому визначенні культуру розуміють як сферу духовного життя людей.

В англійській мові слово культура (culture) дуже часто трактується як спосіб життя, загальні звичаї і вірування певної групи людей у визначений час або як звичаї, цивілізація і досягнення певної епохи або народу [6, с. 39]. До того ж практично у всіх англійських визначеннях слово culture (культура) незмінно супроводжує слово customs (звичаї, традиції), неодноразово вживається слово beliefs (вірування), а також словосполучення the way of life (спосіб життя) [5, с. 124].

У соціології поняття культура сформувалося як таке, що позначає сукупність соціальних норм і цінностей, що склалися історично і притаманні конкретній суспільній системі. Вона впливає на ментальність, сприйняття, мислення, поведінку всіх членів суспільства і визначає їх належність до цього суспільства. У такій інтерпретації культура постає як цілісність, яка своїми наявними особливостями завдячує релігійним, національно-державним кордонам чи набору етнічних ознак.

Як зазначено вище, поняття «комунікація» теж має багато визначень, але найчастіше його трактують як механізм, що забезпечує існування і розвиток людських відносин, який вміщує в себе всі смислові символи, засіб їх передання у просторі і збереження в часі.

Найчастіше міжкультурну комунікацію використовують для дослідження соціальних відносин між представниками різних національностей (зокрема на рівні мовного спілкування), але це не зовсім так. Міжкультурна комунікація — це взаємодія «культур» двох суб'єктів (акторів) або індивіда з групою (групи з групою), в результаті якої відбувається пристосування одних ціннісних орієнтацій і норм поведінки до інших, їх взаємовплив, поглинання чи витіснення і заміна одних іншими.

Розглядаючи міжкультурну комунікацію на сучасному етапі, слід сказати, що сьогодні актуалізований новий концептуальний підхід до комунікації, її структури, предмету, функцій.

Тут можна виокремити декілька конкретно-наукових підходів: по-перше, це різні підходи технократичного й інтеракційного характеру; по-друге, в межах інтеракціонізму вчені розділились у вирішенні питання про те, як пояснити комунікацію — як прояв індивідуально усвідомленої діяльності або як похідну від соціальної структури. Дебати у таких термінах займають одне з центральних місць у сучасних соціології, психології, культурології. У рамках цих наук складались основні теоретико-методологічні підходи до комунікації і робились спроби примирити об'єктивну структуру і суб'єктивну волю.

Життєдіяльність і відносини людей визначаються тією чи іншою культурою, яка регулює широкі спектри людської ментальності та поведінки і впливає на характер сприйняття, оцінки і міжособистісних відносин. Освіта, виховання, історична пам'ять, традиції, звичаї, правила, продиктовані суспільством, мова спілкування — все це виробляє систему орієнтацій, яка допомагає кожному індивіду сприймати різні життєві ситуації і адекватно реагувати на них. Уже виходячи з цього можна стверджувати, що в жодному суспільстві не може існувати гомогенної культури, як не може існувати гомогенної структури суспільства. У цьому й полягає складність феномена міжкультурної комунікації. Тому можна стверджувати, що міжкультурна комунікація завжди віддзеркалює «сучасну» культуру суспільства.

Національний рівень міжкультурної комунікації можливий лише за наявності національної єдності, яка постає як на моноетнічній, так і на поліетнічній основі через спільну господарську діяльність та державно-політичне об'єднання. Це доповнюється і формуванням відповідної культури. Національна культура є сукупністю традицій, норм, цінностей і правил поведінки, загальних для представників однієї нації, держави, вона охоплює субкультури різних соціальних груп, яких може не бути в окремій етнічній культурі.

Під час взаємодії різних культур виразно проявляються дві тенденції: акультурація та декультурація. Взаємне засвоєння елементів культури (акультурація) сприяє інтеграційним процесам, взаємному культурному обміну та збагаченню культур. Але при цьому відбувається і процес посилення національної (етнічної) самосвідомості, намагання закріпити національну (етнічну) специфіку. Коли ж за умов тривалої комунікації з іншою культурою відбувається втрата основної, сутнісної частини рідної культури (декультурація), виникає явище невпевненості або нестабільності. Такі явища призводять до певних соціокультурних проблем міжкультурної комунікації. Їх можна посилювати або знову ж таки створювати відповідні умови для «примирення».

Суб'єктом міжкультурного спілкування завжди виступає сама людина, яка вже є носієм певної культури. Кожна людина входить до складу тієї чи іншої суспільної групи, яка теж, у свою чергу, має певну культуру, що впливає на її поведінку. Поведінку людини визначають система суспільних відносин і культура, до яких вона належить, але кожний учасник міжкультурної комунікації має свою власну систему правил, які впливають на його поведінку. Ці правила зумовлені його соціокультурною належністю, до якої потрібно віднести не тільки національну (етнічну) культуру, але й культуру всіх груп, до яких належить той або інший індивід, а також його освіту, виховання, професію, сімейний стан, самосвідомість, рівень суспільної свідомості тощо. Сюди ж потрібно віднести його матеріальну і духовну культуру, соціальну роль та соціальний статус. Не можна не враховувати також і «стимул» засвоєння певної культури, який обумовлений ціннісноорієнтуючими процесами. Можна сказати, що міжкультурна комунікація — це стан сучасного суспільства, в якому складну структуру соціального і культурного простору втілено в символічних формах і образах, які здатна сприймати і розуміти суспільна й індивідуальна свідомість різних національних спільнот та етнічних груп. Саме це й створює такі образи соціального світу, які водночас є і змістом, і об'єктом взаємодії соціальних суб'єктів комунікації. Водночас міжкультурна комунікація є процесом особистісного вибору, що відбувається у просторі етичного напруження, виникає між індивідами під час взаємодії в умовах агресивного мультикультурного середовища.

У соціокультурному просторі України також відбулися значні зміни, які вплинули на комунікацію. Важливими чинниками, які пов'язані зі зміною соціокультурного простору і характеру процесів комунікації у ньому, є:

- зміни в реальній поведінці під час засвоєння нової соціокультурної реальності;
- «недомодернізований» поступ, затягнутий і тому невизначений;
- слабка загальна структурованість українського суспільства;
- значний потенціал соціальної суперечливості;
- різноманітний рівень культурного включення населення до різних процесів культуротворення та культуровідтворення;
- поява значної кількості субкультур;
- етнокультурна активізація меншин;
- актуалізація молодіжних субкультур, ювеналізація соціокультурного простору;
- легалізація субкультур кримінального чи межового з ними зразку.

У процесі комунікації відбувається не лише обмін повідомленнями, передача інформації від одного учасника до іншого, яка зумовлює певну реакцію і є синтезом сприйнятої та притаманної їм культури, а й задоволення (або незадоволення) отриманими результатами процесу такої взаємодії шляхом порівняння з тими ре-

зультатами, які очікувалися на момент вступу до комунікації. На основі такого синтезу відбувається «порозуміння» або «непорозуміння» учасників комунікації. Але завжди під час діалогу виникають взаємовпливи і прагнення «порозумітися» чи «співіснувати», які за умов повторюваності створюють «третю культуру». Ця «третя культура» в сучасних умовах має віртуальний характер, вона є нестійкою та не має стосунку до процесів соціалізації та механізмів соціального контролю.

Отже, міжособистісні стосунки значно впливають на діалог культур під час комунікації завдяки таким своїм механізмам, як:

- імітація — адаптація особою до чужого іміджу, манери висловлюватися, лексикону тощо без особисто усвідомлюваної мети;
- навіювання — недостатньо усвідомлюваний процес підкорення чужому слову й чужій волі, підкорення маніпуляціям гіпнотизера, чи, скажімо, сприйняття «єдиної вірної» думки сильної, у владному чи іншому розумінні, людини. Сюди ж можна віднести довіру до друкованого слова тощо;
- конформність — несвідома зміна установок, оцінок, цінностей і поведінки під тиском соціуму. Наприклад, людина переконана у правильності вибраної нею лінії поведінки, але помітила, що інші поводяться у подібному разі інакше, і це викликає в неї певні сумніви.

Діалог культур — це складний, символьний, особистісний, трансакційний і досить часто неусвідомлений процес, який у разі потреби є неточним, оскільки передбачає рівень масового віртуального конструювання на рівні міжособистісної взаємодії. Діалог культур дає змогу його учасникам висловити певну зовнішню стосовно до самих учасників інформацію, внутрішній емоційний стан, а також соціальні статуси і соціальні ролі, які вони виконують один відносно одного, що також підтверджує їх «культуру». Саме соціальний статус та соціальна роль є регулятором соціальної поведінки, який визначає права і обов'язки щодо суспільства, а отже до інших членів комунікативної (діалогової) дії. Вимоги, сподівання, зумовлені соціальним статусом і соціальною роллю, формуються в суспільній свідомості під впливом загальнокультурних норм, цінностей і традицій, певної суспільної системи, соціальної групи. Якщо ціннісні орієнтації і норми поведінки людини характеризують її культуру, то будь-яке спілкування (комунікацію) між людьми можна віднести до діалогу культур [4, с. 167].

Крім цього, комунікацію можна класифікувати за характером відносин, що склалися між комунікантами: соціальний рівень (спілкування, в процесі якого суб'єкти ставляться один до одного згідно з наявними в суспільстві морально-етичними нормами), діловий рівень (визначається спільною діяльністю індивідів і характеризується, насамперед, установками на зиск), духовний рівень (співпереживання і взаємопроникнення комунікантів у внутрішній світ співбесідника).

Важливе значення під час комунікації має внутрішній стан комунікантів. Залежно від стану свого внутрішнього «Я» (культури, притаманної йому), комунікант починає сприймати або не сприймати свого «опонента». На стан сприйняття «чужої» культури (культури співрозмовника) впливає і намір кожного із комунікантів. За бажання порозумітися індивіди шукають можливості, спрямовані «назустріч один одному», а за відсутності бажання порозумітися, таких пошуків немає. Не можна відкидати й мету контактування. Якщо вона є цікавою, чи, скажімо, має якесь особливе значення для однієї (обох) сторін комунікативного акту, то такий пошук буде подовжено і він отримає певну активність і позитивне завершення, зрештою призведе до появи нового для комунікантів діалогу культур. Це теж регулює взаємовідносини людей під час комунікативної дії.

Висновки. Комунікація в соціокультурному просторі — це відображення міжкультурних зв'язків певних груп людей у певний історичний період його розвитку. Соціокультурний простір є багатовимірним і несталим. Саме багатовимірність (структура і система суспільства, належність до держави, національності, професії, конфесії, відповідний економічний статус тощо) створює осі диференціації населен-

ня відповідно до стратифікацій, соціального складу та соціальних інститутів, що, своєю чергою, впливає на появу відповідних культур. Кожній культурі притаманні свої ціннісні орієнтації і норми поведінки, які зумовлювали характер комунікації у тому чи іншому суспільстві. В історичному часі соціокультурний простір трансформувався, відбувалася певна соціокультурна еволюція — процес змін і розвитку людських суспільств, який полягає у загальних зсувах у сукупності наявної культурної інформації. Це свідчить про те, що соціокультурний простір повсякчас змінюється. Під час зміни соціокультурних особливостей змінюється і характер комунікативних процесів. Яскравим прикладом цього є теперішні процеси, які відбуваються в Україні, де створюється нова соціокультурна реальність. Але потрібно зауважити, що людина сприймає соціокультурний простір відповідно до отриманої нею культури. Тобто, відбувається процес постійного впливу людини (суспільства) на соціокультурний простір і соціокультурного простору на людину (суспільство). Відбувається процес постійного оновлення соціокультурного простору і адаптації елементів, що його створюють, чи процес взаємного проникнення в оновлення. Не слід забувати й те, що сьогодні, коли вплив «планетарної свідомості» дедалі зростає і має вирішальне значення для існування людства, соціокультурні запити докорінно змінюються. Це знову ж таки доводить, що зміни в комунікації залежать від змін у соціокультурному просторі.

Змістовним завданням діалогу культур є досягнення певної згоди між представниками різних типів соціокультурних цілісностей у вирішенні найважливіших проблем сучасного людства. У комунікації як діалозі культур актуалізуються та вирішуються як в теоретичному, так і практичному планах проблеми формування нової методології поєднання загальнолюдських цінностей з системами цінностей, особливими для кожної культури і для кожної особистості як представника певної культури.

Діалог культур — це незмінний чинник прогресивного розвитку усієї людської культури, адже під час діалогу культур відбувається не тільки процес пізнання іншої культури, взаєморозуміння, існування суспільства, а і його постійна актуалізація, оновлення, постійний розвиток завдяки безперервному збагаченню однієї культури іншою, що і становить основу людського життя.

Література

1. Большая Советская энциклопедия / гл. ред. А. М. Прохоров. — Третье изд. — М. : Советская энциклопедия, 1973. — Т. 13.
2. Основы теории коммуникации : [учебник] / под ред. М.А.Василика. — М. : Гардарика, 2003.
3. Пустовіт Л.О. Словник іншомовних слів / Л.О. Пустовіт, О.І. Скопенко, Г.М. Сюта, Т.В. Цимбалюк. — К. : «Довіра» УНВЦ «Рідна мова», 2000.
4. Слющинський Б.В. Міжкультурна комунікація як метод соціального пізнання / Б.В. Слющинський // Нова парадигма. — 2005. — Вип. 45. — С. 167—176.
5. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. — М. : Слово / Slovo, 2000.
6. Triandis H. Psychologia miedzykulturowa: rozwoj i dokonania / H. Triandis // Przeglad Psychologiczny, 1991 — № 1 — S. 12—25.
7. Cambridge International Dictionary of English. — Cambridge Univ : Press, 1995.
8. Samovar L. Intercultural Communication : A Reader / L. Samovar, F. Porter . — Belmont : Wadsworth, 1994.
9. Singer M.R. Intercultural Communication : A Perceptual Approach / M.R. Singer. — Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1987.
10. Singer M.R. Intercultural Communication : A Perceptual Approach / M.R. Singer. — Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1987.

Аліна СОЛНИШКІНА

ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ

СОЛНИШКІНА Аліна Анатоліївна,
кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ.

Анотація: *у статті аналізуються ідентифікаційні стратегії в сучасному українському суспільстві. Автор проводить аналіз концепцій ідентичностей. Розглядаються головні архетипи української ідентичності та головні стратегії в галузі державного управління з розбудови ефективних ідентифікаційних стратегій та національних програм.*

Ключові слова: *ідентичність, ідентифікаційні стратегії, архетипи ідентичності.*

УДК 316.343.656

Постановка проблеми. Процеси становлення національної ідентичності відбуваються в сучасному українському суспільстві не з оптимальними швидкістю і спрямуванням, адже в країні бракує позитивної формотворчої участі у цих процесах політичних інституцій держави, спроможних суттєво на них впливати. Водночас слабкість суспільних інституцій поки що створює поле для негативного вольового втручання (з інших центрів впливу) на процес кристалізації національної ідентичності.

В Україні триває процес зміцнення і становлення державності, відродження національної традиції, пошуків національної ідентичності. Оформлення національної ідентичності серед громадян України характеризується накладанням низки суперечливих і проблемних процесів. Утім, було б несправедливо відзначати лише деструктивний вплив неоднорідності, що проявляється у мовних, конфесійних, етнічних, культурних, ментальних відмінностях тощо. Для національних інтересів держави необхідно, аби ця загальноукраїнська ідентичність за впливом стала б потужнішою, аніж ідентичності окремих етнічних, культурних спільнот українського суспільства. Тому Україні необхідні, по-перше, оптимальне поєднання загальнонаціональних і локальних (етнічних, культурних, конфесійних, регіональних тощо) інтересів, по-друге, успішне поєднання інтересів титульного етносу — українців — з інтересами, вподобаннями, запитами інших етнічних груп України.

Сьогодні українське суспільство перебуває в стані відновлення стійких групових ідентичностей. Цю функцію, в першу чергу, виконує громадянська ідентичність, що належить до високо узагальнюючих категорій і служить основою формування національної ідентичності. У кризових ситуаціях вирішальною є проблема ідентифікації — «хто я?», «з ким я?», «від кого чи чого я залежу?» Національна ідентичність переживає процес становлення, її внутрішня структуризація ще продовжується. Становлення України поставило її громадян перед проблемою макро- і мікросоціальної самоідентифікації, пов'язаної з усвідомленням приналежності до нових територіальних груп [1].

Останні 10 років в українському суспільстві спостерігається значна трансформація етнічної та національної ідентичності на пострадянському просторі, хоча досліджень, присвячених цій проблемі, досить мало. В умовах соціальної нестабільності особа шукає найбільш тривке підґрунтя для своєї соціальної ідентичності. І такою базою часто стає Батьківщина, власна нація, національні цінності та інтереси. Після втрати загальнорадянської ідентичності (належності до так званої «нової історичної спільності — радянського народу») кожна зріла особистість прагне відновити баланс і знайти підґрунтя для нової ідентичності, або ж активізує свої механізми психологічного захисту і продовжує стверджувати, що «всі ми — совки».

Одним з реальних способів виходу з цієї кризи соціальної ідентичності є загальнонаціональна ідея, яка зможе відновити

механізми самоповаги і самоцінності людської особистості, гордість за свою країну і дати підґрунтя для побудови нової соціальної ідентичності — національної (або громадянсько— політичної: «Я — громадянин України!»), оскільки національна ідентичність — це найбільш глибока, найбільш природна, найбільш зрозуміла, найбільш органічна, найбільш загальна і найбільш стабільна підстава людської соціальності.

Проблема соціальної інтеграції та національної ідентичності актуалізується в нашому суспільстві внаслідок усвідомлення недостатності спільного географічного та політико-правового простору для становлення нації. Проблема пошуку нової української ідентичності актуалізується внаслідок того, що в Європейському Союзі ідентичність розмивається під натиском глобалізації і втрачається єдиний образ «Ми».

Метою статті є дослідження ідентифікаційних стратегій українського суспільства на сучасному етапі його розвитку.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє стверджувати, що за останні десятиріччя в психології сформувався практично новий напрям: дослідження психології ідентичності. Так, за даними Дж. Марсіа, за останні 25 років було здійснено з цієї тематики понад 300 наукових розвідок. Можна спостерігати (в працях дослідників) появу ідентичностей різного роду: ядерної, статевої, рольової, особистісної, професійної, усвідомленої, неусвідомленої, гендерної, соціальної тощо [2, с.128—129].

Виклад основного матеріалу. Можна виокремити кілька підходів, що розглядають структуру, генезис, умови та особливості становлення і розвитку ідентичності, котрі мають власну предметну сферу аналізу. Отже, в цьому разі доцільно виокремити: психоаналітичний підхід, який містить у собі психоаналітичну концепцію Е. Еріксона, статусний підхід Дж. Марсіа, ціннісно-вольовий підхід А. Ватермана, біхеовіористичний (Е. Гоффман, Л. Краппман, Дж. Мід, Р. Фогельсон, Дж. Хабермас), когнітивний (Г. Брейкуелл, Дж. Тернер, Г. Теджфел, Н. Іванова), екзистенційно-гуманістичний (Д. Б'юдженталь, А. Мінделл, Е. Мінделл, К. Ясперс), структурно-динамічний підхід, до якого тяжіє переважна більшість учених країн СНД (В. Агеєв, Н. Антонова, М. Боришевський, П. Гнатенко, В. Павленко, П. Лушин, К. Коростеліна, В. Столін, Л. Шнейдер, В. Ядов).

Ідентичність розглядається Е. Еріксоном в двох аспектах. По-перше, це «Я-ідентичність», яка складається з органічного компоненту (зовнішній вигляд, природні задатки) та індивідуального (тобто, власна неповторність особистості, прагнення до розвитку та реалізації власних інтересів.

По-друге, Е. Еріксон розділяє соціальну ідентичність на групову та психосоціальну. Групова ідентичність — це залученість особистості до різноманітних спільнот, а психосоціальна — це все, що дає людині усвідомлення значущості в межах конкретного соціуму [3].

Ідентичність — це когнітивна система, що має дві підсистеми: особистісну і соціальну. За Г. Теджфелом, це — два полюси єдиного біполярного континууму, вибір форми поведінки в якому здійснюється залежно від того, яка саме ідентичність актуалізується. Дж. Тернер відзначив наявність тісної взаємозалежності між цими

SOLNYSHKINA A.A.

Annotation: *the author analyzes strategies of identification in the Ukrainian society and carries out the comparative analysis of the conceptions of "identity". The main archetypes of the Ukrainian identity and the actual strategies and priorities in the sphere of the public administration of the development of efficient identification strategies and national programs are considered.*

Keywords: *identity, identification strategies, archetypes of identity.*

UDC 316.343.656

двома підсистемами, оскільки, на його думку, це не стільки різні форми ідентичності, скільки різні форми самокатегоризації: особистість категоризує себе в межах певного біполярного континууму «ближче» то до одного, то до іншого полюсу. До механізмів становлення і розвитку ідентичності дослідник відносив: соціальну категоризацію, соціальне порівняння (міжособистісне —міжгрупове); соціальну ідентифікацію (персоналізація, самовизначення, самоорганізація), міжгрупову дискримінацію. Отже, підхід, що традиційно пов'язується з особами Г. Теджфела і Дж. Тернера, можна визначити як спробу подолання дихотомії особистісного та безособистісного начал у людині. Наголос робиться на соціальній ідентичності як структурі більш високого рівня порівняно з особистісною ідентичністю [4, с. 43—44].

Описуючи сучасні зміни, український соціолог С. Макеєв, наприклад, говорить, що багато колишніх ідентичностей нині наявні, скоріше, як порожні оболонки, як найменування (номінації), що втрачають свій сенс і реальну основу. Водночас виникають нові ідентичності, які, навпаки, є вельми реальними, але при цьому ще не одержали своєї назви. Тобто, реальні і номінальні ідентичності не завжди відповідають одна одній. Це обумовлено тим, що практики й уявлення пізнаються і розрізняються на рівні практичної логіки (П. Бурдьє), на рівні закладеної в габітусі звички, автоматичного і спонтанного реагування. Вираз же цих відмінностей на рівні уявлень допускає певну рефлексію, певну додаткову роботу з об'єктивування відмінностей, що відбувається далеко не завжди, а лише у тих випадках, коли виникає необхідність позначити, підкреслити особливість, відмінність, своєрідність себе і/або «своєї» групи стосовно інших[5, с. 9—10].

На думку професора Е. Афоніна, людська ідентичність є ключовим елементом суб'єктивної реальності, вона перебуває в діалектичному зв'язку із суспільством та його інститутами. Формуючись у певних суспільно-історичних умовах, людська ідентичність підтримується, змінюється та реформується разом із радикальними змінами суспільних відносин. Людська ідентичність відповідає за становлення соціальних інтересів, інтегральний (національний) характер яких визначається психосоціальною культурою країни [6].

У соціологічній науці існують різні форми соціальної ідентичності: статева (або гендерна) ідентичність («Я є представником своєї статі»), особистісна («Я є унікальною і самобутньою особистістю»), вікова («Я — представник конкретної вікової групи»), сімейна («Я — представник своєї сім'ї»), соціально-професійна («Я — школяр, студент, представник конкретної професії»), майнова («Я репрезентую конкретну майнову групу — "багатих людей", "бідняків" або "середній клас"»), релігійна («Я — представник конкретної релігійної групи /православний, католик, мусульманин, іудей тощо/»), етнічна («Я — представник свого етносу»), суперетнічна («Я — представник відповідного суперетносу — слов'ян, тюрків, ранців, германців, семітів, романців тощо»), місцева («Я — мешканець конкретного міста або села»), регіональна («Я є представником конкретного регіону»), національна або громадянсько-політична) ідентичність («Я — громадянин України і представник української політичної нації»), європейська (або континентальна) ідентичність («Я — європеєць»), планетарна (або загальнолюдська) ідентичність («Я є представником всього людства і планети Земля») та пострадянська ідентичність («Я — мешканець однієї з країн СНД і представник колишнього СРСР») [7, с. 42].

Більшість соціологів розділяє поняття «національна ідентичність» та «національна самосвідомість». Національна ідентичність є центральним компонентом, мотиваційно-смисловою «серцевиною» національної самосвідомості й одночасно її глибинним підґрунтям, оскільки містить у собі значний шар несвідомого та ірраціонального. Національна ідентичність пов'язана з відчуттями приналежності та співпричетності до своєї нації (або нації-культури, тобто етнічної нації, або нації-держави, тобто політичної нації), що дозволяє індивіду засвоїти найважливіші стереотипи, вимоги та норми поведінки, узвичаєні у цьому середовищі, знаково-

символічні та нормативно-ціннісні системи конкретної національної культури, ментальний тип та базові національні цінності. Процес національної самоідентифікації супроводжується сильним емоційним підкріпленням, яке сприяє не тільки активному засвоєнню соціальної поведінки в цих національних координатах та прийняттю групових норм і цінностей, але й особистісній самореалізації індивідів та їхній діяльності на благо конкретної держави.

Соціологічні дослідження, проведені вченими Піскуном В., Воропаєвою Т., Ціпко А. й Щербатюком О., показують, що головну роль у процесі національної ідентифікації відіграють світоглядно-психологічні чинники.

У структурі етнічної самосвідомості українських громадян нами було виявлено різні типи етнічної ідентичності — етнонігілізм, етнічна маргінальність, етнічна індиферентність, позитивна етнічна ідентичність, негативна етнічна ідентичність (відчуття неповноцінності, сорому, скривдженості, етноізоляціонізму), а також гіперідентичність (етноегоїзм, етноцентризм, етнічний фанатизм). На визначення етнічної ідентичності, на думку респондентів, впливають такі чинники:

1. залученість у народну культуру (знання і дотримання народних традицій, звичаїв, обрядів тощо);
2. володіння рідною мовою;
3. знання історії, літератури і мистецтва власного народу;
4. спільність території [7, с. 47].

До того ж, серед українців знижується рівень толерантності до представників інших націй, поширюється чинник розподілу населення на «своїх» та «чужинців».

На визначення національної ідентичності впливають наступні чинники:

1. відчуття співпричетності до нагальних проблем нації і держави, усвідомлення і дієвий захист національних інтересів,
2. володіння державною мовою,
3. знання національної історії та культури, «включеність» у національну культуру, реальна діяльність на благо своєї Вітчизни (тобто дія феноменів «витраченого часу» та «вкладеної праці» на користь своєї держави та її громадян).

Українському населенню є притаманною проблемна соціальна ідентичність, яка визначається як становище, що заважає самовизначенню індивіда з точки зору приналежності до певної соціальної групи, яке викликане відсутністю та невідповідністю культурних зразків, які передбачають схеми орієнтації та поведінки в соціумі. В українському суспільстві існує декілька стратегій національної ідентифікації:

1. становлення європейської ідентичності українців;
2. існування панросійської ідентичності;
3. українська ідентичність та умови і труднощі її формування.

Приєднавшись до Європейського Союзу, навіть якщо це відбудеться в далекому майбутньому, Україна перетвориться на інтегральну складову нового геополітичного суб'єкта не тільки територіально, політично та економічно. У такому разі українське суспільство має стати органічною частиною європейського соціокультурного середовища, долучитися до культурних і духовних процесів та явищ сьогоднішньої та майбутньої об'єднаної Європи. Але спробам знайти відповіді на питання про те, чим саме є ці процеси та явища та якою є динаміка їх становлення, на жаль, призначено у вітчизняному науковому просторі набагато менше місця, ніж дослідженням політичних чи економічних аспектів євроінтеграції. Якщо і надалі залишати поза увагою ці питання, не брати участь у формуванні та не впливати на соціокультурну сферу ЄС, то в майбутньому може виявитися, що стати частиною уже сформованої європейської культурної спільноти Україні буде досить складно. Саме тому вивчення наслідків та впливу міждержавних відносин усередині Союзу на внутрішньодержавне соціокультурне середовище країн — членів ЄС є надзвичайно важливим як для українського суспільства, так і для української науки.

У соціологічній науці є два підходи до становлення європейської ідентичності.

Перший підхід випливає з уявлень про ідентичність, що склалися в межах теорії соціального конструктивізму — саме цей підхід є методологічною основою нашого аналізу. Отже, для появи будь-якого типу колективної або особистої ідентичності має з'явитися образ «іншого», на тлі якого і відбувається процес самоідентифікації. Очевидно, що з огляду на існування чітко визначених кордонів ЄС «інший» автоматично з'являється за їх межами. Тому об'єктивною основою постання європейської ідентичності є дихотомія «ми — вони», яка виражається в протиставленні «ми — громадяни Європейського союзу, а вони (ті, хто за кордоном) — ні».

Другий аспект. Концепт «європейська ідентичність» стане зрозумілішим, якщо спробувати його охарактеризувати. Перша позиція, з якої можна охарактеризувати європейську ідентичність, полягає в розгляді її як типу колективної ідентичності, яка має (матиме) всі ознаки національної ідентичності та замінить собою національні ідентичності країн — членів ЄС. Така ідентичність є (буде) властивою громадянинові Європейського Союзу, оскільки останній дедалі більше набуває рис держави [8].

Становленню європейської ідентичності в українців сприяють наступні заходи в сфері державного управління: «європейські тижні», «місяці європейської культури», запроваджена серія «європейських років», присвячених розкриттю певних тем, пов'язаних з ЄС, зокрема Європейський рік кіно. Офіційним святом став День Європи, надзвичайної популярності набула ініціатива «Європейська культурна столиця». Загальноєвропейські культурні акції проводяться у дедалі більшій кількості європейських країн та європейських міст. ЄС постійно нагадує про свою присутність у культурній сфері країн-членів через проведення різних європейських конкурсів, на яких відзначають досягнення європейців та вручаються загальноєвропейські премії. Йде плідне співробітництво в галузі освіти та науки, прав людини, допомога в справах мігрантів та біженців, спільні програми по ресурсозберіганню та альтернативним джерелам енергії та боротьбою із змінами клімату.

За результатами опитування «Юкрейніан соціолоджі сервіс» у березні 2008 р. 52% українців відчували свою приналежність до СНД. Подібними до зазначеного є результати й інших соціологічних досліджень. Не зважаючи на декларацію євроінтеграції, «більшість громадян України не відчувають себе європейцями, не усвідомлюють свою приналежність до культури й історії європейського співтовариства. Лише третина (32,4%) опитаних тією чи іншою мірою ідентифікують себе як європейці; а понад половину (60,5%) — не вважають себе причетними до європейської спільноти».

Як зазначала Н. Паніна, «у масовій свідомості дорослого населення України й надалі зберігається високий рівень східнослов'янської відособленості та національного ізоляціонізму. Декларативні геополітичні установки на європейську інтеграцію дещо знижують рівень ізоляціонізму та ксенофобії, але принципово не позначаються на ставленні до представників націй, що репрезентують розвинені країни Західної Європи й Америки». Не зважаючи на декларацію євроінтеграційних прагнень, лише 18,7% громадян віддають перевагу загальноєвропейській культурній традиції. Порівняно з 2006 р. дещо збільшилася (з 16,4% до 19,4%) кількість осіб, які ідентифікують себе з радянською культурною традицією.

Експерти Центру Олександра Разумкова констатують, що не подолано тенденцію до формування субнаціональних (регіональних, локальних) ідентичностей. Протилежними залишаються вектори зовнішньополітичної орієнтації жителів різних регіонів України. Так, якщо на Заході більшість (61,3%) опитаних вважає пріоритетним напрямом зовнішньої політики України відносини з ЄС, то на Півдні та Сході пріоритетними залишаються відносини з Росією (62,5% та 58 %) [8].

На думку дослідниці Н. Пелагеші, оскільки в основу наднаціональної колективної ідентичності, яка будується в межах СНД, покладено російську національну ідентичність, є підстави стверджувати, що саме ці механізми активно використовуються російською стороною для конструювання і наднаціональної панросійської ідентичності. В Україні вони спрямовані на наступне:

1. збереження та посилення домінуючих позицій російської мови;
2. формування єдиного інформаційно-комунікативного простору;
3. відновлення уніфікованого науково-освітнього простору;
4. створення спільного культурно-символічного простору;
5. деконструкцію українського національного історичного наративу [9, с.64—65].

Говорячи про архетипи української національної ідентичності, треба відмітити, що домінуючою міфологемою на сучасному етапі є «відродження нації» в українській свідомості. На сучасному етапі міфологема відродження набуває характеру символу пошуку національної ідентичності. В основі цього архетипу покладений символ ідеального минулого, який необхідно відроджувати. До нього можна віднести: хаотичне продукування образів «українців-аріїв», «відродження козацтва», «трипільську культуру». У відповідності до цих міфологем та архетипів переписується й інакше інтерпретується історія України. Відповідно, змінюються і герої такої історії. Яскравим прикладом є постаті Степана Бандери та Романа Шухевича та інтерпретація їх діяльності в різни періоди зміни політичної влади в Україні.

Найсерйозніша спроба реконструювати міфічну Україну належить Г. Грабовичу та О. Забужко, які в творчості Тараса Шевченко побачили вираження архетипів колективного несвідомого українського народу, той міф України, який протиставляється світлому образу України. Україна зображується в образі жінки або дівчини, збезчещеної москалем (наприклад, покритка-Катерина). Тобто, на думку дослідників, відродження України — це повернення до першоджерел та козацької слави. Міфологема відродження супроводжується ностальгією, образою на попередні режими, вимогою від інших співчуття до своїх страждань [10].

У наукових роботах та дослідженнях В. Сергійчика, В. Піскуна, Т. Воропаєвої можна виділити 7 основних архетипічних образів, які присутні в українській свідомості і які треба враховувати при дослідженні національної ідентичності:

1. «радянська людина» (один з головних персонажів знеособленого тоталітарного суспільства, з міцними радянськими стереотипами та великою ностальгією за СРСР, людина відчужена від української нації; залишається одним з головних чинників політичного та соціокультурного життя України та одним з «пролонгаторів» соціально-економічної та духовної кризи);
2. «кризова людина» (повністю зневірена, глибоко занурена в кризове середовище людина, зациклена на факті свого нещасливого існування, навіть не робить спроб подолати наявну кризу; персонаж посткомуністичного суспільства, буття якого повністю «зав'язане» на кризу, є одним з генераторів сучасної соціально-економічної кризи);
3. «людина споживання» (один з головних персонажів суспільства споживання, який відчужений від держави і нації, дистанційований від довкілля, для якого матеріальні цінності завжди домінують над духовними, а мас-культура над національною культурою);
4. «підприємницька людина» (зорієнтована на самоствердження, досить відповідальна й високоініціативна людина з «підприємницькою жилкою», дуже часто головним мотивом і метою її дій стає прибуток);
5. «маргінальна людина» (в ній поєднуються головні риси попередніх типів, це людина, що втратила базові цінності й девальвувала етнокультурні засади свого існування; вона є типовим представником перехідного й кризового суспільства);
6. «людина опору» (відповідальна й активна людина, яка впродовж свого життя успішно протистояла усім формам і проявам тиску на людське єство, на гуманістичні цінності з боку державних, політичних та ідеологічних чинників, протистояла зовнішньому і внутрішньому тискові авторитарного й тоталітарного режиму);
7. «європейська людина» (соціально відповідальна людина, закорінена в українській національній традиції та європейській культурі; її діяльність базується на національних і загальнолюдських цінностях [7, с. 50—51].

Що стосується соціально-психологічних показників, то дані досліджень Е. Афоніна говорять про те, що в становленні української ідентичності відбуваються наступні процеси:

• орієнтованість на внутрішній — психологічний, а не на зовнішній — соціально-матеріальний світ (інтроверсія);

• вивіреність соціальної поведінки, організації життя у відповідності до нових культурних стандартів і збільшення раціональності у діях українців;

• орієнтованість на внутрішні форми соціального контролю (інтернальність);

• сподівання на власні сили, утилітаризм, прагматизм;

• готовність до конкуренції (інтенціональність).

Аналіз моніторингу соцієтальних змін в українському суспільстві свідчить про те, що в Україні практично зупинилася динаміка процесів особистісної ідентифікації. Це обумовлюється причинами економічної кризи та суспільної дезінтеграції, аномії, фрагментації соціальних інтересів, які не сприяють самоорганізації [11].

Ще одним механізмом формування нового типу ідентичності в державній політиці є програма розвитку історичної пам'яті. Проте сучасні фальсифікації історичних подій, написання спільної історії з Росією призводять до розвитку проблемної соціальної ідентичності в українців.

За даними соціологічних досліджень Центру ім. Олександра Разумкова у 2006 р., майже 44% українських громадян вважали, що історія України є невід'ємною частиною історії великого східнослов'янського народу, як і історія Росії та Білорусі. Майже вдвічі менше (24,5%) дотримувалися думки, що лише Україна є спадкоємицею історії та культури Київської Русі.

Для нашого дослідження важливою є динаміка цієї статистики. «У 2003 році частка тих, хто вважав, що Україна є єдиною спадкоємицею історії та культури Київської Русі, була приблизно такою самою, як і зараз, а прихильників думки про те, що історія України є невід'ємною частиною історії великого східнослов'янського народу тоді було значно менше — понад третину».

Амбівалентність поглядів українців виявляється не тільки у ставленні до спільного «міфу про начала». Так, під час опитування, проведеного Інститутом соціальної та політичної психології АПН України у вересні 2006 р., на запитання про необхідність визнання голодомору актом геноциду, у Західному регіоні «за» висловилися 77,1% респондентів, «проти» — 10%, у Східному — 39,4% та 38,6% відповідно. За визнання УПА воюючою стороною у другій світовій війні на Заході висловилися 68%, на Сході проти такого визнання — 65,8% опитаних [12, с. 74].

Сучасні дослідження проблеми ідентичності свідчать, що в глобалізованому суспільстві ідентичності не є сталими, фіксованими та назавжди даними реальностями. Індивіди можуть обирати та конструювати свою тотожність з певними спільнотами, образом життя, цінностями. При цьому вони роблять не один, а цілу низку виборів залежно від кола доступних колективних ідентичностей. Це дає підстави стверджувати, що за сучасних геополітичних умов об'єктом державної політики мають бути не тільки процеси ідентифікації з національною спільнотою, а й процеси ідентифікації з наднаціональною спільнотою.

Така позиція збігається з висновками П. Гнатенка та В. Павленка, які зазначають, що «вирішення конфлікту ідентифікацій різних соціальних та етнічних груп українських громадян можливе шляхом переоцінки в межах існуючої системи цінностей або шляхом формування нових ідентичностей. В останньому разі формування нових ідентифікацій супроводжуватиметься розширенням системи цінностей і, відповідно, створенням нового контексту для самовизначення і власної переоцінки» [13, с. 209—210].

Висновки. Таким чином, потрібно визнати, що сьогодні стосовно ідентичності Україні доведеться вирішувати два завдання. Перше — створення власної національної ідентичності. Друге — побудова європейської наднаціональної ідентичності.

На думку вчених В. Піскуна, Т. Воропаєвої, А. Ціпко й О. Щербатюка в галузі державного управління для побудови ефективних стратегій української національної ідентичності найбільш нагальними й невідкладними для України є наступні завдання:

1) поширення державно-політичної солідарності в українському суспільстві (на противагу посиленню регіональної сегментації країни, що спостерігається кілька останніх років), адже кожна держава (незважаючи на час свого існування) мусить дбати про збереження свого існування та про утримання й зміцнення свого ідентитету (на жаль, для багатьох представників сучасної української влади держава є лише засобом досягнення особистих цілей, в таких умовах відбувається повна девальвація самого поняття «держава»);

2) зміцнення національної та громадянської консолідації українського суспільства;

3) формування у громадян України колективної національної ідентичності, яка побудована на критеріях політичної нації європейського типу (а також пошук оптимального співвідношення української ідентичності та загальноєвропейських традицій, цінностей та ідентичності);

4) розвиток української національної культури (створення і поширення українського національного продукту в гуманітарній та мистецькій сфері, чітке окреслення культурного внеску українського народу до скарбниці світової культури, повернення українських національних цінностей на українські терени, розширення простору української мови, поширення українськості та національних цінностей як базових засад для самоутвердження українства й України);

5) інтеграція представників національних меншин (а не асиміляція, уніфікація чи маргіналізація, як це було за радянських часів) в українське суспільство з урахуванням відповідних європейських критеріїв;

6) формування й утвердження української національної еліти;

7) розвиток і підтримка національної самосвідомості громадян України та поширення її в середовищі всіх суспільних верств [7, с. 54—55].

Таким чином, розробка українського національного проекту, створення позитивного іміджу країни та українських національних брендів є неможливим без урахування українських архетипів. При розбудові ефективних ідентифікаційних стратегій в українському суспільстві органи державного управління повинні використовувати позитивний досвід інших держав та власні інновації.

Література

1. Поліщук Т.С. Формування української політичної ідентичності нації [електронний ресурс] / Т.С. Поліщук. — Режим доступу : http://s-journal.cdu.edu.ua/base/2008/v5/v5pp173-175.pdf.

2. Зливков В. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології / В. Зливков // Соціальна психологія. — 2006. — № 5. — С. 128—137.

3. Ачкасов В.А. Этническая идентичность в ситуациях общественного выбора [электронный ресурс] / В.А. Ачкасов // Журнал социологии и социальной антропологии. — 1999. — Т.2. — В.1. — Режим доступа : http://www.soc.pu.ru/publications/jssa/1999/1/8achkas.html.

4. Малахов В.С. Неудобства с идентичностью / В.С. Малахов // Вопросы философии. — 1998. — № 2. — С. 43—53.

5. Макеев С.А. Социальная мобильность и идентичность в структурной перспективе / С.А. Макеев // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : [зб. наук. праць]. — Х. : Вид. центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 1999. — С. 9—14.

6. Украинские ученые к 20-летию СНГ предлагают совместно изучить «как далеко разошлись друг от друга в своей идентичности братья-славяне после распада СССР» [електронний ресурс] // Матеріали сайту East-west review : Международное

обозрение : Восток + Запад. — Ч. 1. — Режим доступу : http://www.eastwest-review.com/rus/article/ukrainskie-uchenye-k-20-letiyu-sng-predlagayut-sovmestno-izuchit-ldquokak-daleko-razoshlis-d

7. Сергійчук В. Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти / [В. Сергійчук, В. Піскун, Т. Воропаєва та ін.] // Фундаментальні орієнтири науки. — К., 2005. — С. 24—53.

8. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації [електронний ресурс] / Н. Пелагеша — К., 2008. — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/book/Pelagesha/index.htm

9. Пелагеша Н. Українська національна ідентичність: шляхи європеїзації / Н. Пелагеша // Стратегічні пріоритети. — 2008. — №3(8). — С. 60—67

10. Амельченко Н.А. Возрождение в Европе, или как возможна национальная идентичность в эпоху глобализации? [электронный ресурс] — Режим доступа : http://www.espi.ru/Content/Conferences/Papers2006/2006razd4/Amelychenko-2.htm.

11. Украинские ученые к 20-летию СНГ предлагают совместно изучить «как далеко разошлись друг от друга в своей идентичности братья-славяне после распада СССР» [электронный ресурс] // Матеріали сайту East-west review : Международное обозрение : Восток + Запад. — Ч. 2. — Режим доступа : http://www.eastwest-review.com/rus/article/ukrainskie-uchenye-k-20-letiyu-sng-predlagayut-sovmestno-izuchit-ldquokak-daleko-razoshlis--0.

12. Зерній Ю.О. Історична пам’ять як об’єкт державної політики / Ю.О. Зерній // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 1(2). — С. 74—77.

13. Гнатенко П.И. Идентичность : Философский и психологический анализ / П.И. Гнатенко, В.Н. Павленко. — К., 1999. — 463 с.

СОХАНЬ Лідія Василівна,
член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук, професор, м. Київ.

Анотація: *у межах психолого-соціетальної парадигми розглядається елітарна особистість як соціальний тип, пропонується концептуальна модель елітарної особистості, що включає специфіку індивідуально-особистісного буття елітарної особистості, життєвий світ та систему життєвих цінностей і пріоритетів особистості цього типу, мотиваційну структуру соціальної й індивідуальної поведінки особистості.*

Ключові слова: *премодерн, модерн, соціетальна психіка, еліта, елітарна і елітна особистості, соціальний тип особистості, концептуальна модель елітарної особистості.*

УДК 323.39

Лідія СОХАНЬ

ЕЛІТАРНА ОСОБИСТІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ТИП

Причина слабкості держави не в нестачі грошей, а в нестачі людей і талантів.

(Ф. Вольтер)

У межах психолого-соціетальної парадигми є продуктивним усвідомлення елітарної особистості як соціального типу. Соціальне становище людини, її індивідуальна доля, життєвий шлях особистості, міра і засоби реалізації її життєвих прагнень і планів, як свідчать історія і наше повсякденне життя, завжди вплетені в певну епоху, що є тим історичним суспільним тлом, на якому розгортається життєдіяльність цього індивіда. Історія народу, до якого належить ця особистість, є також її особистою людською долею. Справді, в душу кожної людини вкарбований мініатюрний портрет її народу. Але сам індивід як людська особистість виступає більш чи менш активним продукувачем, творцем епохи, накладаючи часовий неповторний індивідуально-особистісний відбиток на її соціальний, культурний зміст, психологічний колорит. Міра такого впливу, певна річ, визначається мірою, масштабністю особистості, місцем, яке вона посідає в соціальній ієрархії суспільства, її роллю в складному плетиві соціальних відносин.

В особистісній структурі суспільства можна визначити елітарну особистість як певний соціальний тип й окреслити деякі суттєві риси, які її характеризують.

Гортаючи сторінки історії та оглядаючи соціальний простір життя сучасного людства, ми з'ясовуємо, що на цих сторінках і на цьому просторі діють люди, які відрізняються:

- за рівнем і характером свого особистісного розвитку;
- за своєю роллю у життєдіяльності людської спільноти та історії;
- за своїм внеском у культуру тощо.

Певна річ, ці відмінності не зумовлені расовою належністю.

Природна обдарованість (а варіанти її безмежні), високий рівень виховання та освіти, спрямовані на формування яскравої, багатої індивідуальності, особливі життєві обставини, які уможливлюють зростання та вивищення цього індивіда (нерідко ці обставини, зараховуються нами до розряду «несприятливих» — хвороба, ті або інші важкі випробування тощо, проте в особливих умовах вони дають позитивний ефект особистісного зростання), а також індивідуальні зусилля щодо власного особистісного саморозвитку в результаті дають особистість високої якості, яка вивищується над середніми показниками. Такими є передумови формування і елітарної особистості.

Поняття «елітарна особистість» — узагальнений тип особистості, який теоретично конструюється на підставі виділення найбільш типових сутнісних характеристик елітарності. На емпіричному рівні риси елітарності можуть бути:

- виражені неповно;
- у неповторному поєднанні, демонструючи унікальність особистості як індивідуальності, її душевно-духовного складу та стилю життя;
- подані у викривленому деформованому вигляді квазіелітарності.

Елітарна особистість може бути інтегрована у певну цілісність (верству, групу, організацію) за ознакою політичної, військової,

професійної або іншої соціальної належності (політична, військова, наукова та інша еліта), а може здійснити свою життєдіяльність як індивідуально-особистісний мікрокосм, вільно визначаючи свої особистісно значимі зв'язки та стосунки, аж до планетарних, космічних, та здійснюючи різні види діяльності на основі особистісного вибору і переваг. «Можна керувати, не будучи державною людиною, і можливо, не керуючи, бути державною людиною» (Е. Кабе).

В еліті як в особливій, привілейованій верстві суспільства, тієї або іншої соціальної верстви, групи (державної, політичної, наукової, військової та іншої еліти) можуть бути і не елітарні, або квазіелітарні, особистості, які не мають суттєвих характеристик елітарності як особливої якості, а демонструють лише ті або інші зовнішні атрибути привілейованої верстви суспільства або окремих його структур (скажімо, манеру одягатись, спосіб проведення дозвілля тощо).

З огляду на це, можливо, має сенс оперувати двома поняттями: елітарна та елітна особистість. У першому разі йдеться про особистість як носія якості елітарності, у другому — про особистість, яка за своїм соціальним статусом належить до еліти, але не має елітарних достоїнств. Це — елітна людина, елітний індивід.

Така думка зумовлена тим, що статус, посада не визначають автоматично психосоціальні якості особистості, а отже цілком обґрунтованим є судження Маслоу: «Звичайна людина, яка справляється із завданням, які ставить перед нею становище у суспільстві та сім'ї, незважаючи на своє „маленьке життя", є більш „великою", ніж „великий державний діяч", чиї аморальні рішення можуть завдати непоправне зло».

Онтологічною основою буття елітарного типу особистості є існування природних і соціальних дистанцій між людьми, їх індивідуально-особистісна нетотожність, яка породжує багатоманітність життя та багатство людських індивідуальностей, що живить «таємничий пафос» (М. Бердяєв) — прагнення до збільшення дистанції в своїй душі, досягнення все більш піднесених, більш рідкісних, більш віддалених, більш напружених та широких станів, які можуть оцінюватись як піднесення типу «людина».

Соціальна основа формування елітарної особистості — існування реальної нерівності соціальних умов розвитку індивідів і соціальна селекція, яка склалася в процесі історичної практики, і тією або іншою мірою (різною в різних культурах, цивілізаціях, суспільствах та соціальних устроях) здійснюється в кожному суспільстві через сім'ю, школу, армію, церкву, урядові органи, політичні організації та партії, професійні організації, тобто фактично через усі наявні соціальні інститути та організації. Тому будь-якому соціальному реформатору, як гадав П. Сорокін, який приділяв велику увагу інститутам і механізмам соціальної селекції, слід звернути особливу увагу на тестуючі та селекційні механізми, які мають винятково велике значення для майбутнього країни, більш суттєве, ніж, скажімо, виховна й освітня функції тих самих інститутів.

Соціально-психологічна основа існування в суспільстві елітарних особистостей — соціально-психологічні відмінності між людьми, що зумовлені:

- природними обдаруваннями;
- відповідними вихованням і освітою;

SOKHAN' L.V.

Annotation. *in the frame of the psychologo-societal paradigm, the author considers the elitarian person as a social type and proposes a conceptual model of elitarian person which includes the specificity of the individual private existence of an the elitarian person, its life world, the system of life's values and priorities of a person of such a type, and the motivative structure of the social and individual behaviors of a person.*

Keywords: *societal psychics, elite, elitarian u elite persons, social type of a person, conceptual model of elitarian person.*

UDC 323.39

• особливими життєвими обставинами, які стимулюють і забезпечують особистісні зростання та розвиток;

• особистісним розвитком, індивідуально-особистісною життєтворчістю.

При конструюванні концептуальної моделі елітарної особистості слід мати на увазі, що формування ідеальної моделі особистості — справа вельми важка. Як правило, ця модель кристалізується на підставі співвідношення реальної та нормативної моделей особистості, притаманних цьому суспільству, і з урахуванням цього здійснюється вимальовування ідеального зразка з огляду на домінуючі у суспільстві ідеали, очікування, реальні тенденції піднесення якості людини як соціокультурного й історичного утворення. Тобто самий ідеал особистості може бути більш піднесеним чи, навпаки, більш наближеним до реальних якостей людини, котра існує в суспільстві на цьому етапі його розвитку.

Концептуальна модель елітарної особи, на наш погляд, може бути теоретично побудована на основі такої системи показників:

• специфіка індивідуально-особистісного буття елітарної особистості;

• життєвий світ та система життєвих цінностей і пріоритетів особистості цього типу;

• мотиваційна структура соціальної й індивідуальної поведінки особистості.

На політичному просторі діють особи різного психологічного складу і рівня особистісного розвитку. Серед них є такі, котрі «входять у політику» заради компенсації якихось своїх незадоволених потреб і прагнень. Їх менш за все цікавить зміст власне діяльності, вони іноді навіть не претендують на високий статус у владних структурах. Для них важливим є сам факт їх «присутності» у владі. Такі особи не лише не приносять користі суспільству, але й часто-густо завдають йому шкоди.

На політичній арені діють також особи, для яких політична діяльність є їхнім покликанням. Політична діяльність, подібно до будь-якої іншої людської діяльності, може бути життєвим призначенням людини. Вона переживає сильний потяг саме до цієї діяльності і, як правило, має необхідні якості для заняття нею, які притаманні складові її характеру, є своєрідним виразом й натури. Почасти цими особливостями володіють харизматичні лідери.

Покликання бути політиком іноді сприймається як важкий хрест, бо відмовитись від свого покликання людині неможливо. Це було б рівнозначно втраті сенсу життя, адже покликання є завжди проявом якихось дуже глибинних прагнень людської душі. Такими постатями сучасної політичної історії України є Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл і багато інших, що пройшли через тяжкі випробування, переслідування, ГУЛАГ, вироки радянської влади, але залишились вірними своєму життєвому вибору, своєму покликанню.

Елітарна особистість в ідеалі — це індивідуальність, яка репрезентує найвищий рівень індивідуально-особистісного розвитку та буття. Це більш високий і специфічний спосіб взаємопов'язаності особистісних структур і саморегуляції особистості, такий спосіб, який забезпечує певною мірою автономне існування особистості у соціумі та водночас продукує більш піднесену індивідуалізовану форму залучення особистості у життєдіяльність суспільства. Разом з тим елітарні особистості володіють більш або менш стійкою внутрішньою структурою й організацією, яку вони з тією або іншою мірою повноти та багатогранності репрезентують у собі, в устрої своєї душі і в стані свого духу. Особистість є тим значимішою, чим ширшою є її сфера дій, той світ, в якому вона живе, творячи при цьому і свій життєвий світ. Елітарна особистість в її найвищому розвитку тяжіє до «атлантичної особистості» (Х. Томе), тобто особистості, яка живе інтересами своєї країни, всього людства. Зрозуміло, що міра «служіння світу і людству» в різних особистостей елітарного типу є неоднаковою (це суттєво залежить від масштабності самої особистості та від життєвих обставин, в яких вона звершує свій життєвий шлях).

Особистість елітарного типу радше виявляє творче ставлення до світу, до побудови свого життя та до самої себе як індивідуальності. Така модель життєздійснення

вбирає в себе формування свого образу світу, в якому вона живе, та самої себе як складової цього світу, цілісної картини свого життя, як індивідуальної історії в її часовій і просторовій ретроспективі та перспективі, на підставі чого складається життєвий світ особистості, який вбирає в себе розроблення стратегії життя, планів та життєвої програми особистості, в котрих інтегруються її життєві цілі, очікування, мрії, домагання, коригування її життєвих помислів і життєвого шляху з урахуванням реальних життєвих обставин й особистісних можливостей; творче подолання кризових ситуацій як прояв суперечності життя та факту «незавершеності» самої людини.

Діапазон життєвих проявів особистості суттєво залежить від широти її мислення, міри творчого опрацювання в її свідомості обставин і подій поточного життя, від здатності мислити стратегічно, жити перспективно. «Хто живе в шарпанині справ і задоволень, не продумуючи пережитого, а лише змотуючи клубок життя, в того зникає осмислена свідомість. Дух його становить хаос; а в його думки закрадається певна плутанина» (Ф. Ніцше).

Людина здобуває велич душі та силу духу в діяльності, що спрямована на досягнення шляхетних і високих цілей. Через здійснення великих цілей, вважав Гегель, людина знаходить в собі і великий характер, який робить її маяком для інших.

У людській діяльності значне місце, як це доведено багатьма дослідженнями, займає підсвідомість. У політичного діяча вона найбільш яскраво проявляється у політичній інтуїції, яка дає змогу особистості досить вільно орієнтуватися в політичних ситуаціях, швидко реагувати на них й ухвалювати відповідні рішення у вирішенні проблем, що виникають у сфері її діяльності в політичному просторі.

Життєвий шлях людини — це не прямий, рівний шлях, він увесь у вибоїнах, ковдобинах, у бур'янах. Тим паче, якщо це шлях політичного діяча, котрий веде публічну діяльність, адже його дії, його життя більш, ніж приватної особи або людини з інших сфер діяльності, піддається суспільній оцінці, перебуває під контролем громадян. Тому на цій царині сходинки життя і кар'єри досить хиткі, повні колючок, і людині легко опинитись у ситуації сповзання долу. Очевидно, що за таких умов особистісні достоїнства і насамперед моральні якості мають не лише суспільне, а й особисте значення. Важливими є також і вольові якості людини, її здатність мужньо долати усі можливі перепони на своєму життєвому шляху й арені політичної діяльності.

Особистість, яка прагне або реально займає високі щаблі у структурі суспільства чи в тій або іншій його підструктурі, повинна відзначатись високим професіоналізмом у своїй галузі. Ця якість є вельми важливою в сучасних умовах, коли діяльність в усіх галузях стає дедалі складнішою і відповідальнішою. Це повною мірою стосується сфер політики і влади, котрі потребують високої політичної компетентності.

Новий рівень соціального розвитку людства й окремих цивілізацій, котрий засновано на сучасних науково-технічних досягненнях, тотальній інформатизації, швидкому розгортанні глобалізаційних процесів, гостро відчуває потребу в обдарованих особистостях, які мислять неординарно, володіють потенційними можливостями для творчого вирішення найскладніших завдань. Саме з цим індустріально розвинуті країни пов'язують новий виток економічного та соціального прогресу людства у XXI столітті, що диктує необхідність радикального переосмислення концепції освіти та виховання, а також динамічнішої практичної переорієнтації соціальної політики держави й усіх освітніх і виховних інститутів відповідно до нових імперативів.

Особистість, яка здатна бути проводирем, впливати на інших, відрізняється силою та цільністю своєї натури, їй менше, ніж особистості іншого складу, притаманні амбівалентність, співіснування у глибинній структурі особистості протилежних взаємовиключних установок (наприклад, любові та ненависті) щодо яких-небудь об'єктів чи осіб.

Елітарна особистість — особистість з високим почуттям власної гідності, усвідомленням важливості виконуваних нею справ, свого покликання щодо їх здійснення, а тим самим — високого почуття обов'язку.

«Великій епосі потрібні великі люди» (Я. Гашек). А епоха, яку нині переживає людство, є епохою величних перетворень. Тому вона потребує суспільних діячів високої мудрості, величі духу і благородства душі.

Елітарна особистість — це особистість, яка бере на себе тягар відповідальності: громадянської (відповідальності за долю своєї Вітчизни, за перебіг суспільних справ), тією або іншою мірою соціально-історичної (відповідальності за загальнолюдські справи), індивідуально-особистісної (за себе, власну долю, за долю своїх близьких).

Почуття відповідальності деякі автори відносять до найсуттєвішої риси еліти (Ортега-і-Гассет). Рівень, діапазон відповідальності залежить:

- від масштабності особистості;
- від рівня розвитку її самосвідомості;
- від міри залучення до процесу соціальної та індивідуальної життєтворчості;
- від виконуваних особистістю ролей.

У структурі якостей, що впливають на авторитет особистості, певне місце займає особиста привабливість. «Престиж глави, керівника може ґрунтуватись лише на силі або на місці в ієрархії, але він стає більш міцний і вражаючий, якщо підкріплений симпатією. Так звана „харизматична влада", політичний liaders більшою мірою формуються аурою симпатії, яку вони вміють створювати й підтримувати навколо себе».

Існує практика визначення рейтингу привабливості. Це особливо суттєво в періоди виборчих кампаній для певних прогнозів, подібно до цього визначається також рейтинг впливовості, тобто оцінки міри впливу певного політика на ухвалення рішень виконавчої чи законодавчої влади.

Елітарна особистість відрізняється особливою мотиваційною структурою, яка психологічно обслуговує соціальну й індивідуальну поведінку особистості. У цій структурі є установка на досягнення успіхів, котра може породжуватись різними спонуками, закладеними в самому ставленні до життя (життя як гра, азарт, як сходження до слави тощо), які народжують в особистості прагнення зростати, посилюватись, досягати переваги тощо.

Особливе місце в мотиваційній структурі елітарної особистості посідає потяг до влади. Він може бути усвідомленою установкою або підсвідомим станом, тобто виступати як поклик натури, як знак відмінності від інших, а може виявитись у не менш значущих особистостей, але таких, котрі не мають такого прагнення.

Обговорюючи проблему «Політика як покликання та професія», М. Вебер зазначав, що «хто займається політикою, той прагне влади або до влади як засобу, підпорядкованому цілям (ідеальним або егоїстичним), або до влади «заради неї самої», щоб насолоджуватись почуттям престижу, який вона дає».

Визначаючи феномен «потягу до влади», слід зауважити, що є великим перебільшенням оцінювати «волю до влади» як рушійну силу історії (Ф. Ніцше).

Потяг до влади може переростати у кар'єризм, який характеризується нерозбірливістю у засобах досягнення влади і просування за ієрархічними сходинками владних структур. Політика такого штибу політологи відносять до маккіавелівського типу лідерів. Політичні діячі такого зразка досить швидко розпізнаються і дістають відповідну оцінку в суспільстві; це, як правило, підриває їхні позиції й авторитет як політичних діячів та особистостей. А якщо їм все ж таки вдається залишитись при владі, то для того, щоб утриматися там, вони використовують різні методи маніпулювання.

Потяг до влади може не обов'язково виступати у формі прагнення посісти певне місце в ієрархії владних офіційних структур. Він може проявлятись у схильності до неформального лідерства, а сам феномен влади такого складу індивідуальності може базуватись на силі авторитету, поваги, визнання з боку значимих для цієї особистості інших. Феномен «потягу до влади» може втілюватись у владі особистості над собою, своїми помислами, пристрастями, діяннями. Без такої влади немає масштабності особистості. Особистість, позбавлена цієї якості, має мало шансів, щоб здобути вплив на інших, адже цей вплив як психологічне явище завжди наповнений авторите-

том впливової особи (в цьому разі виключається факт впливу через систему насилля, не духовно-морального впливу). «Влада над собою — найвища влада, поневолення своїми стражданнями —найстрашніше рабство» (Сенека). Влада людини над собою має особливу вагу у шкалі людських достоїнств, відіграє значну роль у механізмі авторитету особистості, її значимості та привабливості. Чи не ця якість так полонить нас у особистостях, що залишили свої імена на сторінках історії всіх часів і народів (Сократ, Толстой, Шевченко), і тих, хто сьогодні є впливовими політичними діячами?

Зрозуміло, згадані тут якості елітарності не втілюються в повному обсязі в одній особі та в кожній персоні. «В одній голові людську мудрість не вмістити», — провіщає ассирійська приказка. Так само немислимо, щоб в одній особі були зосереджені всі якості, вони розсіяні в багатьох людських індивідуальностях, чим і забезпечуються багатство та неординарність особистостей. При цьому й елітарна особистість містить у собі не лише чесноти, а й недоліки та ті або інші вади, тобто ніщо людське їй не чуже. Проте в особистості такого зразка весь спектр особистісних якостей дає таке поєднання, яке забезпечує їй лідируюче становище в суспільстві або групі. Це зумовлюється і владою, контролем особистості над самою собою.

Тема якості еліти не лише становить теоретичний інтерес, а й має практичне значення. У зв'язку з відкиданням нашим суспільством номенклатурного принципу формування еліт у різних сферах (політичній, науковій, військовій та ін.) і переходом на принципи виборності, конкурентності, контрактного договору тощо (тих форм, які раніше використовувались обмежено і лише в деяких сферах діяльності) природно виникає питання, з одного боку, про правомірність переваг і вибору в ситуації особистісних оцінок за критерієм «кращий», «вищий» тощо, а з іншого боку, питання підвищення якості людських ресурсів суспільства, завдання вивищення кожного з тим, щоб усі сфери застосування людського потенціалу заповнювались особами з високими людськими достоїнствами. До цієї ж низки пристає прояв тенденції, яка спостерігається зараз, — поширення, мабуть, і не завжди виправдане, селективної ролі всіх соціальних інститутів нашого суспільства, Це стосується, зокрема, і школи, де дедалі ширшого розмаху набуває практика створення «елітних шкіл», де вже на перших сходинках, при формуванні контингенту учнів перших класів, проводиться певна селекція (вона практикується вже і на рівні дошкільних установ). Ця практика викликає негативне ставлення значної частини суспільства. Потрібен спеціальний аналіз ступеня обґрунтованості такої селективної практики.

Перехідні епохи людської історії створюють альтернативні ситуації для особистісного зростання та розвитку. З одного боку, виникає ситуація, за якої значні маси людей втрачають можливість нормально жити в умовах соціальної нестабільності і духовно-морального занепаду суспільства, що наочно демонструє наша сьогоднішня реальність і що підтверджується даними соціологічних досліджень, а з іншого боку, перехідна епоха — це становлення, визрівання нових цінностей і життєвих змістів, а значить, і набуття нових соціальних можливостей для виходу на арену соціального та життєвого простору особистостей як носіїв більш високого рівня соціальності та культури, більш високого історичного типу людей. Але потрібен досить високий рівень управлінської діяльності суспільства для використання цих можливостей.

Література

1. Сохань Л. Особистість на політичному Олімпу [Життєва компетентність особистості] / Лідія Сохань. — К. : Богдана, 2003. — С. 404—427.

2. Сохань Л. Елітний стиль приватного життя: життєвий комфорт / Лідія Сохань / Інститут соціології НАН України // Стилі життя : Панорама змін. — К. : Богдана, 2003. — С. 258—272 (416 с.).

3. Сохань Л. Элита в системе власти. Элитарная личность как социальный тип. Элитный стиль частной жизни / Лидия Сохань // Искусство жизнетворчества. — К. : Издательский дом Дмитрия Бурага, 2010. — С. 453—494 (576 с.).

ЧУТОРА Маріанна Володимірівна,
аспірантка кафедри соціології та соціальної роботи, Ужгородський національний університет, м. Ужгород.

Анотація: *стаття розкриває основні особливості формування нової ідентичності в постмодерному суспільстві. Визначальним у цей період є пошук нової ідентичності — як відповідь на зміну одних традицій та звичок, іншими.*

Ключові слова: *премодерн, модерн, постмодерн, суспільство, ідентичність, глобалізація.*

CHUTORA M.V.

Annotation: *the basic features of forming a new identity in a post-modern society are exposed. Determining in this period is the search of a new identity as an answer to the replacement of old traditions and habits by new ones.*

Keywords: *pre-modern, modern, post-modern, society, identity, globalization.*

УДК 316.42

Маріанна ЧУТОРА

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПОСТМОДЕРНІ

Постановка проблеми. В умовах становлення сучасного суспільства, що швидко змінюється, нестійкість і пластичність ідентичності стають закономірними і природними. У період постмодерну ідентичність перестала бути чимось сталим і чітко сформованим, це скоріше динамічний процес, який перебуває в постійному русі та розвитку. Тому вивчення проблеми формування ідентичності у сьогоднішніх соціально-психологічних реаліях набуває все більшої актуальності.

Стан наукової розробки теми. Вивченням поняття ідентичності протягом багатьох десятиліть займалося багато вчених. Питання змісту та механізмів становлення ідентичності розглядали З.Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, Р. Кеттел, Р. Бернс, К. Роджерс, Е. Фром. Велику роль у висвітленні проблеми формування ідентичності відіграли дослідження А.Д. Андреєва, Л.І. Божович, Л.С. Виготського, І.В. Дубровіної, К. Левіна, Ж. Піаже, О.М. Прихожан, Д.І. Фельдштейна та ін. Ідентичність як компонент самосвідомості особистості розглянуто у працях Т.М. Буякас, А.М. Васильченко, О.В. Винославської, П.І. Гнатенка, О.А. Донченко, О.М. Ічанської, С.Д. Максименка, В.В. Мосаленко, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.Г. Романової, О.Г. Стегній, Т.М. Титаренко.

Вивченням та дослідженням різноманітних сторін та проблем ідентичності також займались С. Кверкегор, М. Оже, Н. Бердяєв, Л. Шестов, З. Батман, Д. Майєрс, М. Яромовіц, І. Дойс, Х. Таджфел, Дж. Тернер (теорія соціальної ідентичності), Т. Ньюком, М. Шериф, Д. Келлі (вивчали взаємовплив особистості та групи), Т. Адорно, Д. Кемпбелл, С.Московічі, М. Бахтін та ін.

Ідентичність епохи постмодерну вивчали та висвітлювали у своїх працях Ж. Дерріда, М. Фуко, Ж. Бодрійяр та ін.

Мета цієї статті — розкрити основні особливості формування ідентичності в постмодерні.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство розвивається в парадигмах постмодерну. Постмодерн являє собою одну з ланок такої послідовності: традиційне суспільство (премодерн) — сучасне суспільство (модерн) — постсучасне суспільство (постмодерн). Кожна з цих ланок має свої неповторні риси та особливості.

Постмодернізм (термін запроваджений на початку 80-х рр. французьким філософом Франсуа Ліотаром) — це міждисциплінарний інтелектуальний рух, не стільки нова теоретична парадигма, скільки новий ракурс бачення, набір концептуальних підходів до соціокультурної реальності. Це: по-перше, нова тенденція в самосвідомості розвинутих західних суспільств, яку Ж.Ф. Ліотар характеризує як недовіру до метатеорій, відмову від звернутих у майбутнє «великих завдань» людства — ідей прогресу, послідовного розвитку свободи, універсальності знань, індустріально-технічного розвитку, звільнення людини від тягаря щоденної праці; по-друге, глобальний стан цивілізації трьох останніх десятиріч XX ст. [2, с. 173]. «Родовими рисами» постмодернізму вважають агностицизм, прагматизм, еклектизм, анарходемократизм [6].

Схематично-семантичне протиставлення модернізму і постмодернізму, створене за методом бінарних опозицій американським дослідником-літературознавцем Іхабом Хасаном, виглядає таким чином (див. Табл. 1.).

Таблиця 1.

Визначальні характеристики модернізму та постмодернізму

Дискурс модернізму	Модернізація	Дискурс постмодернізму	Постмодернізація
Оповідання	Універсалізація історії	Антиоповідання	Локалізація історії
Метатеорії	Догма	Антитеорії	Дискурс
Парадигма	Лінійність	Синтагма	Нелінійність
Монізм	Стандартизація, масовізація	Плюралізм	Поліваріантність, індивідуальність
Цілісність	Гомогенність часу	Мозаїчність	Гетерогенність часу
Мета	Дегуманізація	Гра	Гуманізація
Ієрархія	Бюрократизація	Анархія	Демократизація

На відміну від позитивізму, що теоретично забезпечував процес модернізації, який прагнув обґрунтувати системну єдність соціального світу, теоретично постмодернізмом вважають різноманітність, мозаїчність фундаменту сучасного світу. Особливою рисою відповідного концептуального підходу є еклектизм, рівноправність різноманітних стилів мислення, плюралізм естетичних стандартів, заперечення поділу на «високу» і «низьку» культуру, розрив з культурною традицією модерністського просвітництва. Заперечується доцільність створення єдиної теорії, однак усвідомлюється необхідність використання всієї теоретичної спадщини для здійснення нового синтезу [2, с. 173].

Постмодерн — це епоха розпаду цілісного погляду на світ, руйнування різноманітних систем (світоглядної, політичної тощо) та стереотипів. Основними рисами постмодерну є реконструкція, релятивізм, еклектизм, фрагментарність [1, с. 57]. Для сучасного постмодерного типу суспільства є характерною девальвація традиційних цінностей, різка зміна темпу життя, значне розмежування поколінь, прискорення процесів відчуження.

Визначальним у цей період є пошук ідентичності — як відповідь на нарощування глобалізації, розмивання мовних і релігійних спільнот, національних відмінностей. Ідентичність — це сукупність установок, уявлень щодо власного самоусвідомлення індивіда та самоасоціювання його в цілому суспільстві. Ідентичність — це тотожність явища, предмета або особистості самим собі, їх якісна самототожність за вектором часу [4]. У сучасному суспільстві можна спостерігати змішування цінностей, традицій, норм різноманітних культур, тому формування ідентичності є складним і кризовим явищем.

Як відмічають англійські соціологи Ентоні Гіденс і Зігмунт Бауман, для сучасного суспільства є характерною не заміна одних традицій і звичок іншими, такими ж стабільними, надійними і раціональними, а стан постійного сумніву, множинності джерел знань, що робить самість мінливішою і такою, яка вимагає постійної рефлексії. В умовах суспільства, що швидко змінюється, нестійкість і пластичність ідентичності стають явищем закономірним і природним. Як думає Бауман, характерна риса сучасної свідомості — прихід нової «короткострокової» ментальності

на зміну «довгостроковій». Якщо в період модерну проблема ідентичності зводилася до того, щоб побудувати і потім охороняти та підтримувати власну цілісність, то у сучасному світі — світі постмодерну — не менш важливо уникнути стійкої фіксації на якійсь одній ідентичності і зберегти свободу вибору і відкритість новому досвіду. Але якщо раніше психологічна ригідність (жорсткість) нерідко допомагала соціальному виживанню, то тепер вона частіше йому шкодить. Самоідентичність все більше сприймається сьогодні не як деяка тверда, раз і назавжди сформована даність, а як незавершений проект (Е. Гіденс), що розвивається. В умовах соціуму, що швидко змінюється, і зростаючої тривалості життя особа просто не може не самооновлюватися, і це не катастрофа, а закономірний соціальний процес, якому відповідає нова філософія часу і самого життя [5].

У постмодерну, на відміну від модерну, немає програми, він не прагне здолати або скинути модерн. Просто для постмодерну усі цінності модерну, увесь пафос його критики, вся напруга «духу Просвітництва» глибоко байдужі. Постмодерн не активний, він пасивний.

При переході від модерну до постмодерну виявляється цікаве явище: коли цей процес модернізації принципово завершений, самі ідентичності модерну починають на очах міняти свою якість, втрачати свою цілісність, свій сенс. Не випадково багато вчених ототожнюють процес модерну з «процесом критики» (мається на увазі «критики традиційного суспільства» і його пережитків). Коли об'єкт критики зникає, трансформується сама критична тенденція. Це і є ситуацією постмодерну, яка несподівано дає нову хвилю нових ідентичностей. Глобалізація розплавлює держави; «нове кочівництво» і планетарний космополітизм піддають декомпозиції нації; світськість, традиційні релігії й екстравагантні культи зрівнюються в статусі, відкриваючи шлях довільним та індивідуальним парарелігійним конструкціям (нью-эйдж); віртуальне наділення свого «его» довільними якостями, спроектованими на віртуальний клон кіберпростору, породжує ультраіндивідуалізм.

У період постмодерну з'являється нова ідентичність — людство. Оскільки будь-яка ідентичність допускає наявність пари «свій — чужий», «друг — ворог», людство в епоху постмодерну створює своїх внутрішніх і зовнішніх опонентів — нелюди-терористи всередині, «інопланетяни» зовні. Це в свою чергу формує нові «архетипи постмодерну». Неоспіритуалізм, екстравагантні секти, культи і хаотичні фрагменти традиційних релігій (східних і західних) поступово створюють особливий настрій, в якому немає ні суворості догматів премодерна, ні послідовного атеїзму. У постмодерні людина вільно оперує з довільними, що абсолютно не поєднуються, сегментами світоглядів, дискурсів, мов. В області духу немає ніяких обмежень, але і ніяких орієнтирів, ніяких віх. Кожен вільний вірити в що завгодно, вважати себе та інших ким завгодно, декларувати що завгодно [3].

Індивідуалізм досягає в постмодерні своєї логічної межі. Людина настільки автономізується, звільняється від суспільства і будь-яких форм колективної ідентичності, що поступово взагалі втрачає з поля «іншого». Усе більше проводячи часу у віртуальних світах комп'ютера, в мережі Інтернет або комп'ютерних іграх, переміщаючи поступово туди і працю, і дозвілля, люди постмодерну звикають до володіння ігровою ідентичністю, вибираючи собі маски, ніки, ролі, стратегії [3]. Ідентичності постмодерну мають умовний, ігровий, «перформативний» характер.

Так формується у нашому світі дуже складна мозаїчна система ідентичностей. Частина людства живе в постмодерні, частина — в модерні, частина — в премодерні, причому ці епохи в просторі локалізуються недостатньо чітко: елементи модерну і премодерну зустрічаються і на постмодерниістичному Заході, а сам постмодернізм проникає в товщу архаїчних соціальних зон Сходу і Третього світу.

У цьому полягає унікальність нашої епохи: перехід від модерну до постмодерну дозволяє проявлятися будь-яким, логічно не зв'язаним і концептуально конфліктуючим один з одним ідентифікаційним парадигмам. У цьому, до

речі, проявляється головна властивість постмодерну — байдужість, відсутність енергетичної централізації й осьового проекту, іронічна пасивність стосовно будь-якого явища, цивілізаційна втома [3]. Постмодерн зробив можливим повернення парадигм, які були притаманні і модерну, і премодерну. У цілому процеси зміни і повернення ідентичностей протікають дуже динамічно.

Період постмодерну — це також період становлення цілісної особистості, яка пройшла процес від ототожнення себе через поняття «Ми» у модерні (тобто, ідентифікувала себе з групою, спільнотою, зовнішнім світом) до ототожнення з поняттям «Я» (ототожнення себе з своїм внутрішнім світом, з особисто створеними «ідеалами»); це період остаточного формування «Я» — компоненту особистості, що містить різні образи та уявлення про себе, свої якості в теперішньому та в майбутньому, а також ставлення до себе, до різних боків своєї особистості.

Висновки. Отже, постмодерн, завдяки абсолютизації суб'єктивізму та фрагментарності, презентує мозаїчність життя та формує нову ідентичність. Це відбувається на всіх рівнях: соціальному, груповому й особистісному. На відміну від ідентичності епохи модерну, що намагається зупинити мить за допомогою різного роду «маркерів ідентифікації», постмодерна ідентичність набуває вигляду процедури перманентної демаркації значно розмитих і суб'єктивних кордонів між об'єктами та суб'єктами ідентифікації. Можна сказати, що в період постмодерну змішуються ідентичності різних епох і створюють у результаті єдину глобальну ідентичність.

Література

1. Афонін Е.А. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Е.А. Афонін, О.М. Бандурка, А.Ю. Мартинов; Українське товариство сприяння соціальним інноваціям, Українська технологічна академія — Х. : вид-во «Титул», 2008. — 504 с.

2. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / Горбатенко В.П. — К., 1999. — 173 с.

3. Дугин А.Г. Эволюция социальных идентичностей при переходе к парадигме постмодерна : Выступление на Мировом Общественном Форуме «Диалог Цивилизаций» [электронний ресурс] / А.Г. Дугин. — 02.10.04. — Режим доступа : http://www.evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=1979.

4. Етнічний довідник: поняття та терміни [електронний ресурс] / [Л. Аза, Е. Афонін, Л. Васильєва, І. Винниченко, В. Євтух та ін.]. — Режим доступу : http://etno.uaweb.org/glossary/index.html — Етнічний довідник: поняття та терміни.

5. Онлайн енциклопедія «Кругосвіт» [електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/psihologiya_i_pedagogika/IDENTICHNOST.html.

6. Хорос В. Постиндустриальный мир — надежды и опасения (к постановке проблемы) / В. Хорос // Международная экономика и международные отношения. — 1998. — № 12. — С. 5—17.

ЧЕРНИШОВ Юрій Георгійович,
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедрою загальної історії і міжнародних відносин Алтайського державного університету, директор Алтайської школи політичних досліджень, м. Барнаул, Росія.

Анотація: *у статті розглядається комплекс стереотипів й архетипів, пов'язаних із сучасною державною символікою Росії. Автор показує, що герб, прапор і гімн відбивають абсолютно різні цінності, пов'язані з ідеологемами різних історичних періодів — Російської імперії, Радянського Союзу і Російської Федерації. Ухвалення цієї символіки було результатом тактичного компромісу, не заснованого на єдиній і чіткій концепції державного ладу. Наслідки цього відбиваються зараз на політиці держави.*

Ключові слова: *державні символи, архетипи, сучасна Росія.*

УДК 929.6 (470 + 571) : 133.522.1

Юрій ЧЕРНИШОВ

ДЕРЖАВНА СИМВОЛІКА СУЧАСНОЇ РОСІЇ: АРХЕТИПИ І КОМПРОМІСИ

Проблема співвідношення архетипічних уявлень (зокрема закладених у символіці держав) з управлінськими стосунками, поза сумнівом, є актуальною, особливо для тих країн, в яких після розпаду Радянського Союзу активно розвернувся пошук нових ідентичностей, нових «державних ідей», нових символів. «Як ідеал» державна символіка повинна ясно відображати основні прийняті суспільством на цьому історичному етапі мети і цінності, відповідно до яких визначається і багато принципів державного управління. Проте на практиці картина часто істотно відрізняється від цієї ідеальної моделі. Мета цієї статті — прослідкувати це на прикладі аналізу змісту державної символіки, прийнятої в сучасній Росії.

Літератури з російської держсимволіки доволі багато [див., наприклад: 1; 2; 3], проте значна частина робіт має швидше описово-історичний, ніж аналітичний характер. Мабуть, певну цікавість для нас мають ті дослідження, в яких сенс державної символіки розглядається через призму її зв'язку з «міфами Росії» [4; 5; 6, с. 168—174; 7] та з іміджем країни [8; 9; 10]. Під іміджем країни ми розуміємо емоційно забарвлений образ країни, що цілеспрямовано формується в суспільній свідомості засобами реклами, пропаганди тощо. Імідж країни має здебільшого «віртуальний» характер, він легше піддається змінам, ніж образ країни, що формується переважно під впливом об'єктивних чинників. Архетипи, які намагаються використовувати в іміджі, часто виявляються і в символіці держави. Проте ухвалення символіки — вельми складний процес, в якому далеко не завжди відіграють головну роль принципи логіки і доцільності. Часто тут позначається не тільки вплив традицій, що склалися в минулі епохи, але й боротьба різних політичних угрупувань, що намагаються закріпити саме «свої» символи і цінності.

Саме так відбулося в період «перебудови» і подальшого розпаду Радянського Союзу. Колишня, «радянська», символіка була дискредитована в очах значної частини населення разом з КПРС, що втратила авторитет у суспільстві, разом з комуністичною ідеологією, що втрачає популярність. Саме тоді надзвичайно затребуваними стали раніше не доступні відомості про масові незаконні репресії, про депортації, про сумнівні дії радянського керівництва в зовнішній політиці (пакт Молотова — Ріббентропа, Катинська справа тощо). Це відразу відбилося на ставленні до держсимволіки: так, присутні на прапорі і гербі серп і молот, наприклад, у карикатурах почали представляти як різновид свастики. Природно, почався пошук альтернативних символів, які не мали б нічого спільного із символікою соціально-політичного ладу, що пішов.

Пошук цих символів можна було вести тоді за двома провідними напрямками — або звернутися до досвіду і традицій дорадянських періодів в історії держави, або спробувати створити щось нове з використанням досвіду інших держав, в яких були проголошені співзвучні національні цілі і цінності. Здавалося б, Конституція, прийнята 12 грудня 1993 року, давала досить чітке уявлення про те, якою має бути російська держава: «Російська Федерація, Росія є де-

мократичною федеральною правовою державою з республіканською формою правління» [11]. Таким чином, можна було б чекати, що нова державна символіка відповідатиме цінностям демократії, федералізму, республіканізму і правової держави. Проте на практиці все виявилося набагато складнішим.

Необхідність «пошуку коріння», потреба в демонстрації «укорінення» нового ладу у вікових «одвічних» традиціях, прагнення не втратити зв'язок з колишньою «державністю» підштовхували до реанімації колишніх російських символів, знехтуваних у радянську епоху. Цьому ж сприяли різні політичні і суспільні рухи націоналістичного, клерикалізму і монархічного толку. Тому деякі з цих символів спробували використовувати, по можливості додавши їм сучасніше звучання. ці спроби наткнулися на запеклий опір прихильників комуністичної системи цінностей. Суспільство явно було розколене на групи, примирення між якими через принципові розбіжності було майже неможливе. Саме тому процес ухвалення нової символіки виявився таким розтягнутим у часі, таким суперечливим і драматичним.

Нижче ми спробуємо прослідкувати, як усі ці процеси відбилися на ухваленні офіційних символів держави — герба, прапора і гімну.

Герб як розпізнавальна ознака російської держави має вельми складну і насичену, більш ніж 500-річну історію. Цю історію навряд чи варто було ігнорувати. Ще до розпаду СРСР 5 листопада 1990 року Уряд РРФСР ухвалив Указ про створення Державного герба і Державного прапора РРФСР. Біло-синьо-червоний прапор і герб — золотий двоглавий орел на червоному полі — були відновлені 30 листопада 1993 року Указами Президента Б.Н. Єльцина, проте лише 4 грудня 2000 року Президент РФ В.В. Путін вніс до Державної Думи проект федерального конституційного закону «Про Державний герб Російської Федерації».

У нинішньому варіанті, прийнятому Державною Думою 8 грудня 2000 року і схваленому Радою Федерації 20 грудня 2000 року, дається такий опис: «Державний герб Російської Федерації є чотирикутним, із закругленими нижніми кутами, загострений у кінцевій частині червоний геральдичний щит із золотим двоглавим орлом, що підняв угору розправлені крила. Орел увінчаний двома малими коронами і — над ними — однією великою короною, сполученими стрічкою. У правій лапі орла — скіпетр, в лівій — держава. На грудях орла, в червоному щиті — срібний вершник у синьому плащі на срібному коні, що вражає срібним списом чорного, перекинутого горілиць і переможеного конем дракона» [12].

Стародавні архетипические образи, закладені в гербі, мабуть, найбільш багаті і різноманітні. Тут, перш за все, спочатку був закладений образ євразійської імперії — монархічної держави, об'єднуючої — услід за Візантійською імперією — багато народів Європи й Азії, Заходу і Сходу. Три корони, згідно з варіантом тлумачення за царя Олексія Михайловича, символізували «три великі Казанське, Астраханське, Сибірське славні царства». Скіпетр і держава підкреслювали ідею самодержавства. Нарешті, сцена з Георгієм Переможцем привносила ще один комплекс ідей — православ'я, перемогу сил світла і добра над силами зла і тьми. У результаті, всі ці образи цілком перекликалися зі знаменитим формулюванням графа С.С. Уварова, у дусі теорії «офіційної народності»: «Православна Віра, самодержавство, народність» [13, с. 233—244].

CHERNYSHOV YU.G.

Annotation: *the author considers a complex of stereotypes and archetypes related to the modern state's symbols of the Russia. It is shown that the flag, blazon, and hymn reflect miscellaneous values connected with ideologems of different historical periods of the Russian Empire, Soviet Union, and Russian Federation. The acceptance of these symbols was a result of the tactical compromise not founded on a united and certain concept of state structure. Consequences are reflected presently on the state policy.*

Keywords*: state symbols, archetypes, modern Russia.*

UDC 929.6 (470 + 571) : 133.522.1

Слід зазначити, що на сучасних російських рублях чеканиться офіційна емблема Банка Росії, відповідна гербу Тимчасового уряду Росії (прийнятому після Лютневої революції 1917 року). Три корони, згідно з сучасним тлумаченням, втілюють суверенітет як всієї Російської федерації, так і її частин, суб'єктів федерації. Скіпетр із державою, які двоглавий орел тримає в лапах, символізують державну владу і єдину державу [14]. Таким чином, початковий «монархічний» сенс герба намагаються перетлумачити у бік ідеї державного суверенітету.

Навколо сучасного російського прапора були вельми багато ідеологічних баталій. Біло-синьо-червоний прапор, як відомо, був введений ще за Петра I, проте при Олександрі II паралельно використовувався і чорно-жовто-білий прапор. Лише останній російський імператор Микола II в 1896 році остаточно закріпив за біло-синьо-червоним полотнищем статус єдиного державного прапора Російської імперії. Оскільки згодом його використовували в білому русі, в еміграції, а потім і у військах генерала Власова, цей прапор сприймався на рівні підсвідомості багатьма носіями комуністичної ідеології як відверто «ворожий». Звідси йшло його категоричне неприйняття з їх боку, тим більш, що саме цей прапор став символом перемоги демократичних сил після путчу в 1991 році; саме його ставили на місце колишнього червоного прапора. Якийсь час протистояння «демократів і комуністів» символізувалося цими різними прапорами.

Три кольори прапора мали в Російській імперії певне офіційне тлумачення: червоний колір означав «державність», синій — колір Богоматері, під покровом якої перебуває Росія, білий — колір свободи і незалежності. Ці кольори означали також співдружність Білої, Малої і Великої Росії. Проте у цей час найчастіше (неофіційно) використовується таке трактування: білий колір означає мир, чистоту, непорочність, досконалість; синій — колір віри і вірності, постійність; червоний колір символізує енергію, силу, кров, пролиту за Вітчизну [15]. Таким чином, і тут ми бачимо спробу піти від колишніх змістів, хоча треба визнати, що прапор містить у собі значно менше певного змістового навантаження, ніж гімн.

Попутно можна відзначити, що за таким важливим критерієм оцінки державного символу, як «впізнаваність», прапор явно поступається і гербу, і гімну. Використання схожих трьох кольорових смуг у різних комбінаціях зустрічається на прапорах багатьох інших держав — Нідерландів, Сербії, Словаччини, Словенії, Сьєрра-Леоне, Франції, Хорватії та ін. Для кращої ідентифікації іноді (наприклад у середовищі футбольних уболівальників) використовують поєднання трьох смуг і зображення російського герба, характерне для президентського штандарту. Можливо, якби такий варіант прапора був прийнятий на офіційному рівні, це підвищило б ступінь не тільки впізнавання, але і смислового навантаження цього символу.

І, нарешті, ще складнішою виявилася доля гімну. Колишній гімн Російської імперії, на відміну від інших символів, явно не підлягав модернізації («Боже, Царя храни! / Сильный, Державный, / Царствуй на славу, на славу нам! / Царствуй на страх врагам, / Царь православный! / Боже, Царя храни!» — на мелодію А.Ф. Львова, 1833 рік). Проте і радянський гімн (музика А.В. Александрова, текст С.В. Міхалкова і Г.А. Ель-Регістана, 1944 рік) у текстовій частині був дуже тісно пов'язаний з ідеологією держави, що зникла (приспів: «Славься, Отечество наше свободное, / Дружбы народов надежный оплот! / Партия Ленина — сила народная / Нас к торжеству коммунизма ведет!»).

У 1990 році рішенням Ради Міністрів РРФСР була утворена урядова комісія, що схвалила як музику «Патріотичну пісню» М.І. Глинки. Цей вибір був закріплений Указом Президента РФ від 11 грудня 1993 року; і був оголошений конкурс на текст. Усього в комісію надійшло понад 6000 варіантів, з яких було відібрано 20. У січні 1998 року Б.Н. Єльциним був внесений на розгляд Державної Думи федеральний конституційний закон «Про державний прапор, герб і гімн Російської Федерації». Державна Дума відхилила закон уже в першому читанні; тоді ж було відхилено і

внесений фракцією КПРФ альтернативний проект «Про державний гімн РФ», який передбачав повернення до гімну на музику Александрова. У переговорах зацікавлених сторін намітилася безвихідь: було вирішено, що в цей час доцільно зняти проблему законодавчого закріплення державної символіки з порядку денного, оскільки і в суспільстві, і в парламенті існують полярні точки зору з цього приводу.

Розрубити цей «гордіїв вузол» спробував новий Президент РФ. 4 грудня 2000 року В.В. Путін вніс до Державної Думи проект федерального конституційного закону «Про Державний гімн Російської Федерації» (варіант гімну на музику Александрова). Закон був ухвалений з посиланнями на те, що «Російська Федерація — продовжувач СРСР згідно з принципом безперервності», а мелодію гімну СРСР добре знають росіяни. 30 грудня 2000 року В.В. Путін підписав Указ про текст Державного гімну Російської Федерації (на слова Сергія Міхалкова). Це рішення викликало чимало протестів серед громадськості, проте до березня 2001 року федеральний конституційний закон про гімн набув чинності.

Отже, найостаннішим був прийнятий гімн, і це ухвалення стало результатом «нав'язаного компромісу» з боку В.В. Путина. Ліві сили фактично погодилися терпіти «чужі» їм герб і прапор в обмін на відновлення дорогого їм радянського гімну (щоправда, із спішно переписаними в ньому словами). Цей компроміс мав як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, він завершував тривалу невизначеність в питанні про державну символіку і абияк відповідав суперечливим запитам, з іншого — закріплював нечіткість політичних орієнтирів, еклектизм у виборі державних символів. У злегка спрощеному вигляді Євгеній Ясин охарактеризував цей еклектизм так: «Мені наша культура, наша система цінностей нагадує такий собі тришаровий пиріг, відповідно до наших державних символів. Є двоглавий орел — традиції дореволюційної Росії, у тому числі й релігійні. Потім радянські цінності — це радянська культура, наш радянський гімн. І є нова демократична Росія, чому символом є наш трибарвний прапор» [16].

Поспіх при написанні тексту гімну також мав негативні наслідки. Багато критиків відзначає, що новий варіант тексту ви'явився безбарвнішим за колишній. Люди, що виросли за радянської влади, мимоволі відтворюють старі слова, почувши таку знайому мелодію. У новому варіанті тексту, приспів в якому починається з того ж самого рядка, прибрано слова «партія Леніна» і «комунізм», але на їх місці не з'явилося якихось певних орієнтирів: «Славься, Отечество наше свободное, / Братских народов союз вековой, / Предками данная мудрость народная! / Славься, страна! Мы гордимся тобой!». До того ж рядок з іншого куплета «рідна земля», що «зберігається Богом», викликала протести і з боку атеїстів, і з боку представників нехристиянських конфесій (зокрема, мусульман).

Згідно з опитами ВЦІОМ, що проводяться з цієї тематики останніми роками, знання росіянами символів є зовсім не однаковим. Так, за даними опиту 6—7 червня 2009 р., краще за все респонденти знають державний герб Росії. Переважна більшість росіян правильно вказує те, що на ньому зображене (83—86% з 2004 по 2009 р.). Трохи гірше росіяни знають прапор Росії: більше половини правильно називає кольори і розташування їх на державному прапорі країни (54—60% респондентів з 2004 по 2009 р.). Близько третини росіян (32—34%) правильно називають тільки кольори. Лише кожен двадцятий респондент (5%) все указує неправильно. Найгірше опитані знають гімн країни: останні два роки третина респондентів (33—40%) точніше називає перші його слова. Практично стільки ж указують їх неправильно (34—36%). Причому більш молоді опитані частіше згадують гімн країни (56% респондентів у віці 18—24 років проти 24—41% росіян більш старшого віку) [17].

Опити ФОМ (12 січня 2002 року, 28 серпня 2004 року) показують схожу картину: більше всього проблем з гімном. Переважна більшість росіян знає, як виглядає

російський прапор, і може правильно його описати (86%). Трохи менша частка опитаних упевнено відповідає, що зображене на гербі Російської Федерації (79%). Коли ж мова заходить про гімн, то виявляється, що його мелодію і слова знають лише 17% громадян, більшість же пам'ятає лише мелодію (65%); досить великою є частка тих, хто не знає ні музики, ні слів головної пісні країни (14%). У принципі росіяни задоволені державною символікою: російський прапор подобається 73% опитаних (не подобається — 12%), гімн — 67% (13%), герб — 61% (18%). Якщо ставлення громадян до гімну за останній час (з січня 2002 року, коли респондентам задавалися ці ж питання) практично не зазнало змін, то частки респондентів, які заявляють, що їм подобаються прапор і герб РФ, помітно зросли: з 64% до 73% у першому випадку і з 53% до 61% — у другому [18].

Не менш цікавими є і ті асоціації, які викликають символи (опит ФОМ 28 серпня 2004 р.). З якими подіями з життя, історії країни асоціюються у росіян державні символи — прапор, гімн, герб? Вигляд російського триколору викликає у 8% респондентів спогади про драматичні, переломні події новітньої історії Росії, зокрема — про путч 1991 року («серпень 1991»; «Борис Єльцин на танку»; «події 1991 року»; «про переломні моменти»). У 7% опитаних прапор асоціюється з великими спортивними змаганнями, перемогами наших спортсменів («коли наші спортсмени виграють медалі»; «спортивні перемоги і нагороди»). 6% респондентів прапор нагадує про події дореволюційного минулого («часи Петра»; «монархія»; «царська Росія»; «повстання на крейсері «Варяг»» (?); «війна 1812 року, Кримська війна»; «російсько-японська війна»). 3% опитаних відзначає, що, побачивши російський прапор, вони просто відчувають гордість за країну і патріотизм. 9% опитаних, дивлячись на триколор, згадують червоний радянський прапор і відчувають ностальгію за минулим («згадую радянський прапор»; «старий прапор кращий»; «згадую про те, як добре ми жили при соціалізмі»). Втім, у більшості росіян (59%) прапор не викликає ніяких асоціацій.

При звуках гімну більшість згадує радянську епоху: 22% — радянські часи в цілому («спогади про колишній СРСР, про колишню могутність країни»; «черги величезні, коли все за картками»; «тривога, голод, загибель батьків, війна»); 6% — Велику Вітчизняну війну («війна 1941 року»; «перемога у Великій Вітчизняній війні»); стільки ж — своє дитинство і юність («свій перший клас і гімн на зошиті»); 4% — свята і паради радянських років; 2% — піонерію, комсомол, партійні з'їзди; по 1% — керівників радянської епохи («згадуються старі політики — Андропов, Черненко») і політ Гагаріна в космос. У спортивних уболівальників гімн асоціюється із спортивними змаганнями і перемогами (9%). У 4% при звуках гімну «мороз проймає», виникає «емоційний підйом», загострюються «патріотичні почуття». Тільки у 3% опитаних гімн викликає асоціації з подіями новітньої російської історії, з реаліями сучасного життя («часи перебудови»; «розвал Росії»; «коронація Путіна»). 40% опитаних сказали, що гімн не викликає у них ніяких спогадів про події з життя й історії країни.

Якщо гімн для багатьох залишається символом радянської епохи, то герб чітко асоціюється з дореволюційною Росією і революцією («життя при царі»; «усі царі Романови, історія Росії»; «самодержавство»; «лютнева революція»; «узяття Зимнього»; «його [герба] скидання під час революції 1917 року»). 4% опитаних, дивлячись на нинішній російський герб, згадують герб радянський («більше подобався серп і молот: то зв'язано із працею а це — курча-табака»; «поважаємо радянський герб»). Інші (4%), не вдаючись до історичних асоціацій, пояснюють, як вони сприймають герб і чим він їм не подобається («щось хижацьке»; «курка»; «мутант»; «стерв'ятник»; «це тривожний символ»; «віддзеркалення лукавості»). 2% респондентів відзначають, що, побачивши герб, переживають «почуття гордощів за країну». У 1% виникає асоціація із сучасними виборами, виступами політиків у Держдумі, з інавгурацією президента. А для інших (1%) герб — це «гріш», «монети наші» або «царська золота

монета» («нічого не спадає на думку, окрім історії російської монети»; «про гроші, тому що цей символ на них надрукований») [19].

У зв'язку з цим необхідно, мабуть, визнати, що нові символи російської держави, з одного боку, часто апелюють до архетипів суспільної свідомості, а з іншої — поки що не до кінця відображають уявлення різних шарів суспільства про себе і про країну, не до кінця і нерівномірно спираються на ці архетипи. У ставленні до цих символів нерідко зустрічаються і байдужість, і неприйняття, і нерозуміння, хоча процес «освоєння» їх все-таки триває.

Якщо розуміти під архетипами образи, в яких відкарбувалися сліди давнього досвіду й елементи картини світу, то, мабуть, найбільшої уваги заслуговують образи, відбиті в державному гербі. Ідея сильної імперії (або, в ширшому сенсі, «держави»), керованої справедливим отцем-правителем, якому протегує сам Бог, впродовж сторіч була близька значній частині населення Росії. Ця ідея, власне, нікуди не зникла і після загибелі Російської імперії — в трансформованому і «перефарбованому» вигляді вона знайшла втілення в нових ідеологемах і політичних міфах — «мудрих вождів», «світової революції», «боротьби за соціалізм у всьому світі», «соціалістичного табору», «інтернаціонального обов'язку» тощо. Саме тому сучасні «державники» зовсім не поспішають розлучатися із символічною спадщиною Радянського Союзу. А такі питання є досить важливими при виробленні стилю державного управління: чи буде це управління будуватися за старими «імперськими» лекалами, або ж буде вироблено інший стиль, більш відповідний закладеним у Конституції принципам демократії і федералізму?

Найсвіжіший опит Левада-центру показує: більше половини росіян вважає, що в країні вже існує культ особи Володимира Путіна (27%), або те, що передумов для його появи стає все більше і більше (28%). Не бачать ознак такого культу 33%, вагається з відповіддю 12%. Опитування також показало, що, на думку 27% росіян, нашому народу постійно потрібний сильний і владний керівник, «сильна рука». Ще 28% вважає, що в країні трапляються ситуації, коли потрібно зосередити всю повноту влади в одних руках. У тому, що в жодному випадку не можна допускати, щоб уся влада була віддана в руки однієї людини, упевнені 33%. Те, що зараз у руках Путіна зосереджена практично вся влада в країні, йде на благо Росії, вважають 52% опитаних. Протилежної думки дотримуються 22%. Вагаються з відповіддю 26% [20]. Як видно, принципи, закладені в Конституції, трохи «випереджають» розвиток суспільної свідомості у бік цінностей демократії, республіканізму і федералізму.

Російська суспільна свідомість до цих пір не виробила певного консенсусу з питання про те, якою державою має бути Росія. Разом з тим, розпливчатий патерналістський образ «великої держави» під керуванням «батька народу» продовжує залишатися для багатьох привабливим. «Імперська спокуса» полягає у формулах: ми велика євразійська держава, ми об'єднані спільною історією і спільними цінностями, ми надавали всім народам умови для розвитку; нас повинні всі боятися і поважати. Проте у відповідь на це часто звучать звинувачення в колоніалізмі, в прагненні до захоплення чужих територій, ц насильницькій русифікації інших народів тощо. У зв'язку з цим здається цілком коректним висновок А. Каппелера, що в історії російської політики щодо багатьох народів були елементи колоніалізму, проте сам російський народ навряд чи був при цьому пануючим або привілейованим [21, с. 239—240]. Привілейованою була адміністративно-командна система, той «Центр», у боротьбі з яким Росія разом з іншими республіками почала добиватися суверенітету за часів перебудови. Тому і виявився таким стрімким розвал Союзу, що його майже ніхто серйозно не захищав.

В умовах ще не подоланої до кінця кризи ідентичності пропонуються три головні варіанти відповіді на питання, чим є Росія.

Перший з них: «Росія — держава росіян (варіант — православних)». В основі тут лежать етнорелігійні принципи. Саме таким шляхом іде багато держав на по-

страдянському просторі. Створюючи привілеї для «титульної нації», місцеві еліти проводять політику асиміляції або «витискання» національних меншин. Проте для Російської Федерації такий варіант означав би сплеск сепаратизму, серйозні конфлікти на національно-релігійному ґрунті, ізоляцію на міжнародній арені тощо. Такого роду гасла серед російських політиків підтримують поки що здебільшого лише маргінали.

Другий варіант: «Росія — держава росіян, тобто російських громадян». Цей варіант найбільше відповідає Конституції РФ, і саме на користь його публічно і недвозначно висловлюються перші особи держави (порівн., наприклад, тезу про те, що «росіяни — єдина нація»). Це найбільш спокійний і найменш конфліктний варіант розвитку. Проте, мабуть, саме тому він здається деяким «росіянам» недостатньо широким і недостатньо радикальним.

Третій варіант: «Росія — держава жителів Євразії». Тут в основу покладено новоєвразійський принцип. Стає все моднішим міркувати про цивілізаційну єдність євразійського простору, природною віссю якого є Росія. У міркуваннях такого роду часто проявляється згадувана вище імперська спокуса — прагнення зобразити Євразію (без будь-яких чітких меж) територією, самим Богом призначену для російського домінування або панування. Проте ще Г.П. Федотов писав про небезпеку спроб імперського реваншу: «Для самої Росії насильницьке продовження імперського буття означало б втрату надії на її власну свободу. Не може держава, що існує за рахунок терору на одній половині своєї території, забезпечити свободу для іншої. Як за московських царів самодержавство було ціною, сплаченою за експансію, так фашизм є єдиним ладом, здатним продовжити існування каторжної Імперії» [22, с. 326]. Утім, це не турбує ідеологів імперії: для імперського мислення, як правильно відмітив Р. Зімон, характерна оцінка добробуту за критерієм масштабу території і військової могутності держави, а не за життєвим рівнем і свободою громадян [23, S. 3].

Своєрідна «мода на імперію» виявляється всюди: і у кінофільмах (на зразок фільму Н. Міхалкова «Сибірський цирульник»), і в навколонауковій літературі (порівн. назви видань, що заполонили книжкові полиці, — «Вперед, до СРСР — 2» М. Калашникова, «Стати світовою державою» Ю. Крупнова та ін.), і в передвиборчих заявах керованих владою партійних лідерів [порівн.: 24, с. 194—196; 25, с. 59—70; 26, с. 28—36]. Тим часом ця риторика досить серйозно впливає і на характер сприйняття Росії в країнах ближнього і дальнього зарубіжжя, і на поведінку управлінської еліти всередині країни.

Об цей еклектизм, що став наслідком тактичного компромісу, до цих пір постійно «спотикаються» представники держуправлінських структур. Вони не знають, як поводитися зі сталінізмом — з одного боку, Д. Медведєв и В. Путін засудили злочинну політику репресій проти власного народу, з іншого — на станції московського метрополітену з'являється рядок із старого варіанту гімну, що вихваляє Сталіна. Вони не знають, як поводитися з клерикалізмом — з одного боку, церква законодавчо відокремлена від держави, а з іншого — в державні школи проникають «Основи православної культури», а в армії представники РПЦ «освячують» кораблі і ракети. Вони не знають, чи потрібно обстоювати чесність виборів, якщо керівна партія вимагає від них добиватися чітко визначених високих відсотків. Відсутність чітких ціннісних орієнтирів, приземлений прагматизм і «дводумність» багатьох представників управлінської еліти неабиякою мірою сприяють розповсюдженню корупції. Усі ці тривалі хвороби ще доведеться долати російському суспільству.

Література

1. Соболева Н.А. Российская государственная символика: история и современность / Н.А. Соболева. — М., 2002.

2. Хорошкевич А.Л. Символы русской государственности / А.Л. Хорошкевич. — М., 1993.

3. Пчелов Е.В. Российский государственный герб: композиция, стилистика и семантика в историческом контексте / Е.В. Пчелов. — М., 2005.

4. Мосейко А.Н. Мифы России. Мифологические доминанты в современной российской ментальности / А.Н. Мосейко. — М., 2003.

5. Мифы и мифология в современной России / под ред. К. Аймермахера, Ф. Бомсдорфа, Г. Бордюгова. — М., 2000.

6. Мисюров Д.А. Политическая символика: между идеологией и рекламой / Д.А. Мисюров // Полис. — 1999. — № 1.

7. Чернышов А. Современная советская мифология / А. Чернышов. — Тверь, 1992.

8. Почепцов Г.Г. Имиджелогия / Г.Г. Почепцов. — М.; К., 2001.

9. Цуладзе А. Формирование имиджа политика в России / А. Цуладзе. — М., 1999.

10. Галумов Э.А. Международный имидж России: стратегия формирования / Э.А. Галумов. — М., 2003.

11. Конституция Российской Федерации, принятая всенародным голосованием 12 декабря 1993 года. — Ст. 1.1.

12. Федеральный конституционный закон Российской Федерации «О Государственном гербе Российской Федерации». — Ст. 1.

13. Вортман Р. «Официальная народность» и национальный миф российской монархии XIX века / Р. Вортман // РОССИЯ / RUSSIA. — Вып. 3 (11) : Культурные практики в идеологической перспективе. — М., 1999.

14. Государственный герб РФ [электронный ресурс] // Государственная символика. — Режим доступа : http://www.statesymbol.ru/russymbols/symbols/20050407/39593456.html

15. Государственный флаг РФ [электронный ресурс] // Государственная символика. — Режим доступа : http://www.statesymbol.ru/russymbols/symbols/20050407/39593461.html

16. Земляной С. Гипостазирование ценностей [электронный ресурс] / С. Земляной // Политический журнал. — 2008, 4 февраля. — Режим доступа : http://wciom.ru/arkhiv/tematicheskii-arkhiv/item/single/9583.html?no_cache=1&cHash=f9727dc320

17. Госдарственные символы России: знания и чувства [электронный ресурс]. — Режим доступа : http://wciom.ru/arkhiv/tematicheskii-arkhiv/item/single/12311.html?no_cache=1&cHash=5937a23684

18. Петрова А. Флаг, герб, гимн. [электронный ресурс] / А. Петрова. — Режим доступа : http://bd.fom.ru/report/cat/power/pow_symb/of043401

19. Петрова А. Что символизируют символы? [электронный ресурс] / А. Петрова. — Режим доступа : http ://bd.fom.ru/report/cat/power/pow_symb/of043402

20. Опрос: 27% россиян уверены, что в стране существует культ личности Путина [электронный ресурс] — Режим доступа : http://www.regnum.ru/news/1303295.html.

21. Капелер А. Россия — многонациональная империя. Возникновение. История. Распад. / А. Капелер. — М., 2000.

22. Федотов Г.П. Судьба империй / Г.П. Федотов // Судьба и грехи России : избранные статьи. — СПб., 1991. — Т. 2.

23. Simon G. Russland : Hegemon in Eurasien. — Koeln, 1994.

24. Каспэ С.И. Империя и модернизация: общая модель и российская специфика / С.И. Каспэ. — М., 2001.

25. Мисюров Д.А. Символы российских перемен: варианты имперско-советско-президентской символической модели / Д.А. Мисюров // Россия и современный мир. — 2009. — № 1.

26. Федякин А.В. Справедливое и сильное государство в образе России / А.В. Федякин // Вестник Московского университета. — 2009. — № 3. — (Сер. 12. Политические науки).

ЮШИН Сергій Олександрович,
доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник ННЦ «Інститут аграрної економіки», м. Київ.

Анотація: *будь-яке будівництво має жорсткі просторово-часові межі. Але в кожному правилі є винятки. І до таких винятків належать будівництва державні, кожне з яких претендує на нескінченно-одвічний ідеал, хоча все, що виникає, має межу у просторі та часі. За формою це — абсурд. А за змістом — міф, спрямований на трансцендентність (метафізичність) буття, поза яким воно безглузде. Й у держави виникає потреба в міфі як проміжній інстанції між прихованим і явним, смутним і зрозумілим, знанням і незнанням. Через це моральна легітимність національної еліти обумовлюється її здатністю генерувати такі міфи для своєї нації, в яких вона виглядала б кращою порівняно з націями іншими (міфогенично). Без такої міфогеничності будь-яке державне будівництво принципово неможливе.*

Ключові слова: *міф, держава, управління, розвиток.*

УДК 165.191: 321.01

Сергій ЮШИН

МІФОГЕНИЧНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

Постановка проблеми. Україна сьогодні зосереджена на державному будівництві. Подолано близько половини «біблейського виходу», але «землі обітованої» ще не видно. Якесь начало відсутнє в нашому «виході». Яке ж саме? У Біблії книзі «Вихід» передувала книга «Буття». У цьому і підказка для державних будівельників — будь-якому «виходу» націй передує їх «буття» з трьома стадіями:

1) абстрактно-космічною;

2) абстрактно-соціальною (креативний ідеал, рай, «золоте століття»), де і формується видовий генотип;

3) абстрактно-процесною (еволюційний ідеал), де в процесі диференціації соціумів і формується національний фенотип.

Що ж, онтогенез (розвиток індивіда), як відомо, повторює філогенез (розвиток виду). Біблія нас попереджає: «якщо не навернетеся і не станете як діти, не увійдете до Царства Небесного» [Мат. 18: 3] і рекомендує: «наверніться — і живіть» [Іез. 18: 32], «постав собі путні знаки, постав собі стовпи, оберни серце своє на дорогу — на шлях ...; повертайся» [Ієр. 31: 21]. І повертайся по колу (або по спіралі), оскільки «тією самою дорогою, по якій прийшов, повернеться, а до міста цей не увійде» [Іс. 37: 34]. І Платон підкреслював роль уявлення про ідеал держави в побудові держави реальної: можливо, є на небі її зразок, доступний кожному охочому; дивлячись на нього, людина замислюється над тим, як би це влаштувати саму себе; а чи є така держава на землі і чи буде вона — це зовсім не важливо; людина ця зайнялася б справами такої — і лише такої — держави [1, с. 420]. А далі він уточнює: якщо деміург будь-якої речі поглядає на незмінно суще і бере його як прототип при створенні ідеї і потенції цієї речі, все «необхідно вийде прекрасним»; якщо ж він поглядає на щось, що виникло, і користується ним як прототипом, твір його вийде поганим [2, с. 469].

На думку Арістотеля, у пошуках істини необхідно виходити з того, що завжди перебуває в тому ж самому стані і не піддається жодній зміні, і доходити до якогось неділимого: цільова причина — серед нерухомого [3, с. 282, 97, 319]. Гегель також указував: рух уперед є поверненням назад в основу; початок (як єдність буття і ніщо) має бути абстрактним (істина є становленням, перехід є тим самим, що і становлення, а ідеальність є якістю нескінченності) [4, с. 127, 130, 141, 152, 216]. Тобто, проблеми будь-якого державного будівництва — в неадекватній оцінці прототипів вічно-абстрактних і прототипів ситуативних і конкретних.

Л.Д. Кучма в жовтні 1992 р. будучи Прем'єр-міністром України спантеличив Верховну Раду України фразою: «скажіть, яке суспільство ми збираємося будувати, і я його будуватиму» [5]. Не отримавши ніякої відповіді, він, уже в статусі Президента України видає відому працю під назвою «Україна — не Росія», де констатує, що, по-перше, ми і тепер не зрозуміли остаточно, хто ми такі (про самоідентифікацію і психологію нації). Тут він ніби продовжує відомий вислів К. Кавура: «Італію ми створили, тепер треба створювати італійця». Але від якої точки створювати? І Л.Д. Кучма, судячи з тону його вислову, скептично ставиться до історичних гіпотез про те, що «Будда, Заратустра і Конфуцій — це стародавні українці». Він вважає це за міфи, але «які необхідні для молодих націй точно

так само, як і дітям потрібні казки; але потім діти дорослішають, і казки слід відкласти убік» [6, с. 32, 62].

Держава, з точки зору К. Кавура, — початковий інструмент національного будівництва, де, як відомо, міфи грають найважливішу роль. З цим, у принципі, згоден і Л.Д. Кучма, але він обмежує роль міфу в будівництві нації тільки початковим (ювенільним) його етапом. При цьому Л.Д. Кучма негативно оцінює роль міфів у державному будівництві. Він зізнається, що «на початковому етапі реформ» держави «вони розгорталися без будь-якого обґрунтування, не було навіть приблизного уявлення про те, як і в якій послідовності їх здійснювати»: «стрибок в ринкову економіку» виходив з «певного набору міфів» (держава повинна щонайшвидше звільнити економіку від своєї присутності; вільне суспільство має дотримуватися правил, де «дозволено все, що не заборонено» тощо) [6, с. 159, 161, 162]. Безумовно, він цілком має рацію в своїй негативній оцінці квазі-ідей про економічну анархію і вседозволеність.

Проте навряд чи правомірно відносити ці квазі-ідеї до міфів, як і неправомірно взагалі позбавляти державне будівництво природної міфологічної складової. Узявши до уваги вислів К. Поппера про те, що наука відрізняється від старих міфів не своїм змістом, а тим, що вона супроводжується новою традицією — традицією критичного обговорення міфу (наукові теорії здебільшого є результатом міфів і перевірок; для науки потрібні два витоки: нові міфи і нова традиція їх критичної зміни) [7, с. 219, 229, 223], осмислення ролі адекватності (з погляду як зовнішніх, так і внутрішніх ідентифікаторів) міфів державного будівництва (його міфогеничності) є актуальним завданням науки і практики.

Аналіз останніх досліджень. Україна шукає формат своєї «мультипривабливості». Державі потрібна політична «вага», а економіці — інвестиції. Питання начебто просте: хто «зважуватиме» Україну? І яка логіка повинна лежати в прийнятті саме України до клубу «Покликаних й обраних» (G8 або G20)? Найважче завдання, вважає Г.Д. Гачев, — визначити логіку мислення іншого народу, національний Логос [8, с. 36]. З одного боку, узято курс на євроінтеграцію й ухвалено відповідні правові акти. З іншого боку, ми бачимо прискорений розвиток Китаю й Індії. І де наша перспектива? «На захід? На схід? Або скажемо по-прадідівськи: на український шлях» [9, с. 18]. Ядро цивілізаційної ідентичності України, вважає низка вчених, — її серединність, серединний шлях [10, с. 53].

Стара ідея В. Пачовського (1878—1942 рр.): українська нація повинна створити державу, яка буде Золотими Воротами між Азією і Європою, а храм золотоверхий на них засяє, мов фенікс високої культури нового світу Євразії [11, с. 141]. Наші труднощі С. Квіт пояснює тим, що українці бажають бачити тільки ту ідеальну Україну, яку вони намалювали у власних мріях, підстава для якої — та сама «ефемерна» національна ідея: українці мають абсолютно романтичний погляд на власну державу, не довіряючи державній системі як такій, кажучи: «це — ще не та держава» [12, с. 16, 17]. А з точки зору А. Єрмолаєва, конкуренція соціокультурних світів епохи постмодерну розгортається на рівні надекономічному (гуманітарний прогрес, культурна перевага, геосоціальна ієрархія); заснування країни і нації в XXI сторіччі — амбіція до снаги історичним народам. Відповідь на сакраментальне питання про ідею, можливо, лежить в площині нових державницьких утопій і геокультурних док-

YUSHYN S.O.

Annotation: *every building has hard spatio-temporal scopes. But there is an exception in every rule. As for such exceptions, they include state's buildings, each of which pretends to be an infinite eternal ideal, although all that arises up has limits in space and in time. By form, it is absurd. By contents, it is a myth directed to transcendence (metaphysics) of the life which is senseless by it. The state needs a myth as an intermediate thing between the hidden and the obvious, the dim and the clear, knowledge and ignorance. By virtue of this, the moral legitimacy of a national elite is caused by its ability to generate such myths for the own nation, in which it would look better than those of other state (mythogenically). Without such a mythogenicity, every state building is impossible in principle.*

Keywords*: myth, state, management, development.*

UDC 165.191: 321.01

трин: «держава майбутнього» як інструмент класового миру всередині і збереження національної ідентичності і демократичних інститутів зовні, носій гуманітарної (духовної, історичної) місії; українська нація ще тільки зароджується, можливо, її народження відстрочене — час не прийшов [12, с. 151, 156]. Останнє однозначно підтверджує актуальність дослідження проблем міфогеничності державного будівництва взагалі й українського зокрема.

Визначення невирішених раніше завдань загальної проблеми. Л.Д. Кучма указує на легковір'я нашої людини, особливо сільської: у щось немислиме вона може повірити з легкістю і мало не з радістю; при цьому більшість жителів України десь на підсвідомому рівні постійно готова до дива, вона упевнена, що на цьому світі можливо все [6, с. 86]. Але в Е. Дюркгайма вказується, що громадська організація — це зразок організації космічної: люди вірять у можливість дива, припускаючи, що законодавець може створити якийсь інститут ні з чого, просто доклавши трохи зусиль, перетворивши одну суспільну систему на іншу (стосовно соціальних причин ми маємо ментальність первісних людей) [13, с. 15, 29]. Про те, що переважна більшість представників будь-якої цивілізації нічим не відрізняється від людини примітивного суспільства, указував А. Дж. Тойнбі [14, с. 269]. Отже, віра в диво — позанаціональна ознака людини.

Що ж, і Платон конструював «Чудове місто» як зразок дива вічного буття, де варта буде «гібридом» воїнів і філософів (теоретико-практиками), а всі громадяни займатимуться геометрією (наукою). Але він рухався до «дива» через співіснування в «печерній» людині (тіні + віддзеркалення + суть) її знання і незнання, її протилежних почуттів (амбівалентності) і її тотожності (бачення в тому ж самому єдиного і нескінченно багато чого) [1]. По суті, «Чудове місто» — це «диво» втілення «думок обивателів» і «міфів поетів» (рис. 1).

Сьогодні зрозуміло, що у багатьох випадках неадекватні рекомендації зарубіжних експертів і міжнародних фінансових інститутів стосовно напрямів наших реформ були сприйняті некритично [15, с. 40]. Але все це вже стає нашим національним дежавю. З «Велесової Книги»: «греки приходили як купці до торжищ наших, прибутків шукаючи і землю нашу розглядаючи, посилали до нас багато юнацтва і будинки бу-

Рис. 1. Платонівська схема державного будівництва

дували і гради для обміну та торгівлі; аж якось побачили воїнів їхніх при мечах, озброєних і нашу землю прибрали до рук своїх і утворили ігрища інші, які й заразом бачимо; греки суть праздні, а слов'яни працювали на них» [16, с. 177]. Адже і Т. Шевченко з цим боровся: «Добре, брате, що ж ти такеє?» «Нехай скаже Німець. Ми не знаєм». . Німець скаже: «Ви моголи». «Моголи! моголи!»… Німець скаже: «Ви слав'яне». «Слав'яне! слав'яне!» [17]. І П. Куліш писав: «як панувала колися Польща, нашим предкам здавалося, ніби Русь від Карпат аж до Путівля єсть неділима частина Речі Посполітої і нібито не тримаючись із Ляхом за руки, не можна Русинові пробувати на світі. Щиро прихилялись наші предки до Ляхів, щиро аж надто. Наша Русь приплатилася вельми дорого за тих, що позирала на європейську культуру у чуже, а не в своє власне вікно. Сталося із нами те ж саме під московським пануванням, що було під польським» [12, с. 57—59]. А чи не те саме сталося і з комунізмом, який чомусь ідентифікується як «російський», хоча, як вважає А. Дж. Тойнбі, він у вигляді ідеології (християнської єресі — в тому сенсі, що вона відбирає деякі елементи християнства і концентрується на них, виключаючи решту) був винайдений на Заході для прийняття незападниками [18, с. 215, 231]. Інакше кажучи, поки держава перебуває у фазі пасивного споживання чужих квазі-міфів (хоч етнічних, хоч ринкових, хоч антиринкових — комуністичних) як головного інструментарію самоідентифікації, перспективи його будівництва залишаються невизначеними.

Безумовно, жодна нація не може йти в Майбутнє без віри в прийдешнє диво і готовності до нього, без державницьких утопій (теза А. Єрмолаєва). Біблія вказує, що народу потрібне «одне серце й один шлях» [Іер. 32: 39], «серце єдине і дух новий» [Іез. 11: 19]. Отже проблема не в тому, що український «стрибок в ринкову економіку» виходив з «певного набору міфів», а в тому, що міфи ці були неадекватними при некритичному їх сприйнятті. Очевидно, українській еліті пора б уже вирішувати (за К. Поппером) завдання формування нових національних міфів (екзо- й ендо-привабливих) і нової традиції їх критичної зміни.

Мета. дослідження Уявлення різних народів про «хорошу» або «погану» державу дуже відрізняються. Для Платона кращий державний лад — де правлять кращі люди. З ним погоджувалися Г. Сковорода, Т. Шевченко й Д. Донцов [19]. З цього виходив й Аристотель, який додав, що якнайкращий державний лад являє собою змішення всіх устроїв [20, с. 484, 417]. Але, сказавши «суще не бажає бути погано керованим» [3, с. 469], він не уточнив, для кого погано (добре)? Адже «ми скоріш бажаємо» (не бажаємо) «чогось тому, що воно здається нам хорошим» (або поганим) [3, с. 309]. Це «здається» й указує на неможливість отримання універсальної відповіді на це питання. Якщо ідеальність — це якість нескінченності [4], а мета не може йти в нескінченність [3], то і будь-яка держава є в міру хорошою й у міру поганою. Про те, що більшість організацій — погані, що слід шукати хороші організації, що те, що ми розуміємо під «хорошою» організацією, має бути чітко визначено в кожному окремому випадку, писав у XX ст. У.Р. Ешбі [21]. Як у Б. Спінози: досконалість і недосконалість — модуси мислення [22, с. 386]. І як у Платона в його думці про «хороших» і «поганих» осіб і держави (рис. 2).

Розвиваючи тезу Геракліта (прихована гармонія сильніша за явну) [28], І. Кант приходить до висновків:

1) світ (хоча і ледве помітно) прямує від поганого до кращого [29, с. 21];

2) народ віддає перевагу пасивному стану пов'язаним з небезпеками пошукам кращого стану [30, с. 97];

3) у людей сфера нечітких уявлень є не вимірюваною, а чіткі уявлення містять у собі тільки нескінченно малу кількість їх точок, відкритих перед свідомістю [31, с. 366].

З погляду З. Фрейда, в інтелектуальних функціях провідну роль відіграють несвідомі феномени [32, с. 366]. К.Г. Юнг, указуючи на наявність діалектичної дискусії між свідомістю і несвідомим, стверджує і те, що архетипи несвідомого є еквівалентними релігійним догмам, і що для середнього європейця духовна

Рис. 2. Поєднання «поганого» і «хорошого» в особі і державі у Платона

легкодухість (бажання не розуміти проблему) — «кращий» шлях, оскільки багато людей не може прийняти самих себе і абсолютно не вірить у те, що їх власна душа взагалі на що-небудь здатна [33, с. 22, 70, 119]. Про «останню людину», що прагне робити все маленьким, про державу, яка бреше: «Я, держава, єсмь народ», писав Ф. Ніцше: «кожен народ говорить власною мовою про добро і зло — цієї мови не розуміє сусід (народ, якщо він хоче зберегти себе, не повинен оцінювати так, як оцінює сусід); розумним є той народ (найнебезпечніше і вдале маскування народу-обманщика), який виставляє себе і дозволяє виставляти себе глибоким, незграбним, добродушним, чесним і дурним» [34, с. 12, 33, 40, 339]. «Державний лад, — указує Платон, — який звертається до богів і до людей своєю власною мовою і здійснює відповідні вчинки, завжди процвітає і зберігається неушкодженим, той же, який наслідує чужій мові, гине» [35, с. 521]. Тому найважливіша мета держави — вибір мови своєї самоідентифікації, зрозумілої більшості. У нашу епоху, як стверджує Р. Лебон, свідома діяльність індивідів замінюється несвідомою діяльністю натовпу, який не здатен ні до роздумів, ні до міркувань, і вражається більше за все чудовим і легендарним боком подій (в історії те, що здається, завжди грало важливішу роль, ніж дійсне, і нереальне переважає в ній над реальним) [36]. Цим і пояснюється роль міфу як первісної мови, природної для психологічних процесів, і те, чому жодні інтелектуальні формулювання і не наближаються до багатства і виразності міфологічної образності [33, с. 42]. Отже, якісна міфотворчість повинна розглядатися як об'єкт особливої уваги держави, як її специфічна мета і функція.

Виклад основного матеріалу. Сучасна цивілізація все більш глобалізується. Чи не про це казав Христос: «і прийдуть від сходу і заходу, і півночі і півдня» [Лук. 13: 29]? Проте усвідомлена як новітнє будівництво «міста і башти до небес» глобалізація знов може обернутися «змішенням мов» будівельників і припиненням будівництва. Для А. Дж. Тойнбі ідея «вестернізованої» уніфікації світу обмежується економікою і політикою, без культури, яка є глибшою і фундаментальнішою за них, — її розпад призводить суспільство до катастрофи [18]. Аналогічними є позиції Платона, Ч. Дарвіна та ін.

Міфи суспільної свідомості С. Кара-Мурза бачить лише в негативному сенсі [37]. Але Платон розділяв міфи на корисні і шкідливі [1]. У міфах завжди бачили амбівалентний інструмент (все може використовуватися і так, і навпаки [3]). Поет, як вважав Платон, повинен творити міфи, а не роздуми [26]. Тому Ф. Бекон шукав у міфах глибоке приховане значення: міфи необхідні науці, оскільки, коли йдеться про нові відкриття, через міфи потрібно шукати зручніший і легший доступ до людського розуміння (потрібна спеціальна наука — філософська інтерпретація міфів) [38]. Аспект когнітивно-діяльнісної функції міфології показано на рис. 3.

А. Шопенгауер стверджував, що будь-який дикий народ має свою метафізику в міфах, які повинні зробити для нього світ більш закругленим і зв'язаним в одне певне ціле (тому і зрозумілим). Те, що в кожного народу культ невидимих істот відіграє велику роль у суспільному житті; далі, що до цього культу ставляться з

Рис. 3. Сутнісний аспект когнітивно-діяльнісної функції міфології

більшою серйозністю, ніж до будь-чого іншого; нарешті, той фанатизм, з яким він захищається, — усе це показує, якою великою над людиною є влада уявлень про надприродне і наскільки важливі вони для неї. Воля в неї визначається в твердженні або запереченні життя, хоча усвідомити це заперечення вона зазвичай може тільки в зовнішності міфу — щоб довести ідею до сфери практичної застосовності, треба, запозичуючи оболонку якоїсь легенди, скрізь одягати її у форму міфу, ніби вкладати її в сосуд, без якого вона сама зникла б [39].

Міф для Г. Дебора — це цілісна розумова реконструкція думки, що обґрунтовує весь космічний порядок ладом, який суспільство на ділі вже встановило в своїх межах, — інституціоналізація суспільного розподілу праці [40]. Для Р. Барта міф — комунікативна система, повідомлення, форма, слово, гра в хованки між сенсом і формою. Для нього важливий не сам предмет повідомлення, а те, як про нього повідомляється. Завдання міфу — надати статус природним історично обумовленим інтенціям, історично скороминущим фактам ранг вічних [41]. П. Бурдье вважає, що мислення людське є на ¾ міфологічним. Аналізуючи теорії, запропоновані Марксом, Фрейдом та Адлером, К. Поппер указує, що хоча вони і виражені в науковій формі, але насправді мають більше спільного з міфами, ніж з наукою [42; 43].

Для Ж. Делеза міф — складова частина ділення з подоланням відмінності між міфом і діалектикою, де ділення рухається до мети ідентифікації ідеї і досягає її [4]. Й. Хейзінга бачить у міфі образне перетворення буття, за допомогою якого намагаються пояснити земне, поміщаючи основу людських діянь в область божественного (у міфах вже міститься сенс, який пізніше буде теж усвідомлений і виражений в логічних формах або термінах) [45]. К. Леві-Строс бачив у міфі засіб встановлення стосунків гомології між природним і соціальним [46].

Для К.Г. Юнга міфологія — це феномен, який за глибиною, незмінністю і універсальністю можна порівняти із самою природою. Обов'язок науки — зробити доступним прямий шлях до міфології, який наука ж заблокувала. Міфологія має сенс, який неможливо передати на мові науки. Від неї чекають пояснення і її самої, і решти іншого. Сенс усього і є змістом міфологем. Закласти основи, дати підґрунтя — в цьому їх суть. Основа міфології — повернення до витоків, подорож до «архаі», заглиблення в себе, вихід до живого зародка цілісності, повернення туди, де «архаі» — абсолютне і релятивне — збігаються. Надзавдання міфології — відтворити світ з тієї точки, з якої виник і навколо якої організований «засновник». Мінісвіти відповідають ідеальному задуму (плану), де людина «знає», як саме організована її сутність, відображена у сутності великого світу. Міфологеми «дають підґрунтя», зміст — «підставу» міста/світу. Якщо плем'я втрачає міфологічні цінності, йому загрожує негайний розпад. У найдавніших уявленнях про світ закладено розуміння, що прогрес можливий лише за підкорення Богові. Чим архаїчнішим, тобто психологічнішим є символ, тим він колективніший, універсальніший, матеріальніший. Шлях «прогресу» свідчить, що людство все глибше і глибше занурюється в несвідоме, де і повстає примітивний стан ідентичності з масою. А психологія повинна перетворити архаїчну мову міфу на сучасну міфологему — елемент міфу-«науки» [47]. Тобто без міфології є неможливою самоідентифікація людини і суспільства (рис. 4).

А.Ф. Лосєв вважає, що наука завжди не тільки супроводжується міфологією, але і реально живиться нею, черпаючи з неї свої первісні інтуїції. Коли «наука» руйнує «міф», то це означає лише те, що одна міфологія бореться з іншою міфологією. При цьому діалектика міфу є неможливою без соціології міфу (теорія міфу, яка не

Рис. 4. Міфологія в самоідентифікації людини і суспільства

захоплює культури аж до її соціального коріння, — дуже погана теорія міфу) [48; 49]. Тобто міфогеничність державного будівництва повинна відповідати певним соціальним критеріям і викликам часу.

Р. Мертон указує, що людина займається самоідентифікацією з рівними собі і з тими, що перебувають далеко зверху [50]. З погляду Н. Лумана, у будь-якому смисловому досвіді є відмінність актуально даного і можливого в ситуаціях, які ніколи не бувають ідентичними для Я і НЕ-Я [51]. Г. Маркузе згадує самоідентифікацію суб'єкта, визнання його історичним агентом, ідентичність якого конституює себе як усередині історичної практики і соціальних реалій, так і всупереч ним [52]. На думку А. Менегетті, будучи чимось тим, що мутує, ми постійно інтенсифікуємо нашу ідентичність, що живиться варіаціями: врятувати свою природну ідентичність, екзистенціальну неповторність, природу унікального в кожному з «Я» [53]. Для С. Московічи кожна система ідентифікує себе зі своїм тотемом. Особливо значущими є спогади про великі колективні події, постаті видатних персонажів. Форми панування зберігають елемент харизми (у період кризи, що дозволяє країні знайти свою ідентичність і легітимність інститутів). Ідентифікація необхідна людині для подолання опозиції до інших (ідеалізувати їх, щоб залишатися з ними в єдності) [54]. У Т. Парсонса концепція національної ідентичності — основа диференціації соцієтального співтовариства (єдність культурної орієнтації — основа ідентичності). Ідентичності потрібен конститутивний символізм. І вона занепадає при дезінтеграції або поглинанні більшою системою [55]. Будь-яка ідентичність, вважає П. Штомпка, зберігає як психологічну ідентифікацію, так і періодичність зв'язків і специфіку взаємних стосунків. А традиція, увібравши в себе символи колективної ідентичності і йдучи корінням углиб історії, використовує минуле для об'єднання людей в сьогоденні [56]. На думку Е. Тоффлера, зрозумівши, як владу контролює наша поведінка, ми можемо ідентифікувати застарілі структури влади — подолати роздробленість національного сенсу самоідентифікації і відчуження (й отримати відповідь на питання: хто ж ми?). Найпоширеніша хвороба — криза самоідентифікації [57].

Виявлення ідеології й утопії, доводить К. Мангейм, руйнує той зміст ідей, з якими ми не ідентифікуємо себе повністю. Тому важливим є питання: як можуть ідентичні процеси мислення людей, об'єктом яких є той самий світ, створювати різні концепції цього світу? А звідси крок і до подальшого питання: може, ці процеси зовсім не ідентичні? Чи не прийдемо ми, врешті-решт, до висновку, що існує безліч шляхів, якими можна прямувати [58]? У зв'язку з цим І. Валерстайн пише, що неправильна ідентифікація порівнюваних об'єктів призводить до помилкових концепцій і створює неіснуючу проблему: чи можна оминути ті або інші стадії? Це логічно осмислено, якщо ми маємо «стадії», які «співіснують» в єдиних емпіричних рамках. І частиною будь-якого аналізу стає ідентифікація стадії, на якій ґрунтуються етнонації [59]. Таку точку зору підтримує і В. Зомбарт: у цьому «ми» він (тобто його «я») вже не є центром; центральним місцем, він повинен поступитися голові держави або найкращій і найблагороднішій людині свого народу — до нього він примикає можливо тісніше, ніби оглядає ціле, яке є ідентичним з ним [60]. М. Еліаде доводить: у примітивних суспільствах міф і позначав «подію справжню» (сакральну) і те, що служить прикладом до наслідування відтворити всесвіт творчої уяви, де людина могла б жити, споглядати і мріяти [61]. Р. Кайуа представляє головною проблемою відмінності між дійсним і уявним: тільки-но ми почнемо шукати міф у своєму середовищі, він виявиться там, де здавалося попервах неприпустимим припускати його наявність (реальність йде за міфом і досягає його космічних масштабів) [62]. Сьогодні суспільство, вважає Ж. Бодрійяр, втрачає трансцендентність, «породжує симулякри» — взаємні підстановки правди і брехні, природи і культури, корисного і непотрібного на всіх рівнях. Економіка — це театр для розіграшу кількісних характеристик цінності. Символічне підмінюється економічним. Економіка і політика відміняються в гіперреальності — культура галюцинаторної самоподоби реальності. Усі вишукались в лаву, і несвідомо ототожнюють себе з моделями. Сучасна епоха — особливий код, його емблема — мода (охоплює всю решту — єдина

знакова система, що допускає універсалізацію). У формі моди — прийдешня частка економіки, колективна пристрасть, пристрасть до знаків і пристрасть до циклу (із запаморочливим темпом розповсюджується, засвідчуючи інтеграцію суспільства і поглинаючи його ідентифікації). Ідентичність суб'єкта розпадається, і йому потрібен міф. Ми повернулися до первісного стану, але у тих первісних людей була логіка амбівалентних взаємообмінів зі світом, а у нас ідентичність стала прихованою. Річ же перетворюється на якесь бездоганне дзеркало, в якому відбивається ах ніяк не якийсь реальний, а лише бажаний образ [63].

Головні висновки і перспективи подальших досліджень. Державне будівництво в Україні припускає пошук формату своєї привабливості для зовнішнього світу. У формальному плані вітчизняні акти вищого рангу мають бути привабливими і для громадян держави, а не лише для його стратегічних партнерів через їх відповідність ухваленим там законам. Але, як виявилось, абсолютизація нормогеничності (повнота адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу) є недостатньою для інтеграції України в клуб розвинених країн. Тут потрібна досконаліша культурна сутність здійснюваних державою дій, самоідентифікація і зовнішня ідентифікація її як украй перспективного носія цивілізаційних інтересів усього людства. У зв'язку з цим перед українською елітою постає завдання створення цілепокладаючого міфу (як унікального національного цивілізаційно-культурного проекту), що забезпечує презентабельність державної влади як усередині країни (її харизматичність в очах громадян), так і на світовій арені.

Подальші дослідження в цьому напрямі вимагають міждисциплінарних підходів, пов'язаних із залученням різнопланових учених, практиків, чиновників.

Література

1. Платон. Государство / Платон; соч. в 3-х т. — Т.3 (1). — М. : Мысль, 1971.
2. Платон. Тимей. / Платон; соч. в 3-х т. — Т.3 (1). — М. : Мысль, 1971.
3. Аристотель. Метафизика / Аристотель. Соч. в 4-х т., т.1. — М. : Мысль, 1976.
4. Гегель. Наука логики (в 3-х т.). — Т.1. — М. : Мысль, 1970.
5. Кучма Л.Д. После майдана. Записки президента. 2005—2006 / Л.Д. Кучма . — К. : 2007.
6. Кучма Л.Д. Украина — не Россия / Л.Д. Кучма. — К. : Время, 2004.
7. Поппер К. Предположения и опровержения / К. Поппер. — М. : АСТ; «Ермак», 2004.
8. Гачев Г.Д. Ментальности народов мира / Г.Д. Гачев. — М. : Алгоритм; Эксмо, 2008.
9. Українська перспектива: свідомісні та соціокультурні виміри. — К. : Українська Видавнича Спілка, 2005.
10. Институциональная архитектоника и динамика экономических преобразований / под ред. А.А.Гриценко. — Х. : Форт, 2008.
11. Україна в пошуках себе: національна ідея, проблеми розвитку : Зб. матеріалів експертів Всеукр. експерт. мережі / упоряд. О. Судакова — К. : КМА, 2007.
12. Українська державницька ідея : Антол. політ. традиціоналізму / укл. й передм.: О. Шокало, Я. Орос. — К. : МАУП, 2007.
13. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя. — К. : Юніверс, 2002.
14. Тойнби А.Дж. Постижение истории / Е. Дюркгайм. — М. : Айрис-пресс, 2006.
15. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004—2015 роки) : «Шляхом Європейської інтеграції». — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004.
16. Лозко Г.С. Велесова книга / Г.С. Лозко. — Волховник. — Вінниця : Континент-Прим, 2007.
17. Шевченко Т. І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнєє посланіє.
18. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории / А.Дж. Тойнби. — М. : Айрис-пресс, 2006.
19. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. — Дрогобич : Відродження, 1991.
20. Аристотель. Политика // Аристотель; соч. в 4-х т. — Т.4. — М. : Мысль, 1983.
21. Принципы самоорганизации. — [пер. с англ.] — М. : Мир, 1966.

22. Антология мировой философии (в 4-х т.). — Т.2. — М. : Мысль, 1970.
23. Платон. Критон. / Платон; соч. в 3-х т. — Т.1. — М. : Мысль, 1968.
24. Платон. Протагор. / Платон; соч. в 3-х т. — Т.1. — М. : Мысль, 1968.
25. Платон. Филеб. / Платон; соч. в 3-х т. — Т.3, ч.1. — М. : Мысль, 1971.
26. Платон. Федон. / Платон; соч. в 3-х т. — Т.2. — М. : Мысль, 1970.
27. Платон. Законы. / Платон; соч. в 3-х т. — Т.3, ч.2. — М. : Мысль, 1972.
28. Антология мировой философии (в 4-х т.). — Т.1. — М.: Мысль, 1969.
29. Кант И. Об изначально злом в человеческой природе. / И.Кант; соч. в 6-ти т. — Т.4, ч.2. — М.: Мысль, 1965.
30. Кант И. О поговорке «может быть это и верно в теории, но не годится для практики». / И. Кант; соч. в 6-ти т. — Т.4, ч.2. — М.: Мысль, 1965.
31. Кант И. Антропология. / И. Кант; соч. в 6-ти т. — Т.6. — М.: Мысль, 1966.
32. Фрейд З. Я и Оно : Сочинения / З. Фрейд. — М.: Эксмо, 2006.
33. Юнг К.Г. Психология и алхимия / К.Г. Юнг. — М.: «Рефл-Бук»; К.: «Ваклер», 2003.
34. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Ф. Ницше. — Х.: Фолио, 2005.
35. Платон. Письма. / Платон; соч. в 3-х т. — Т.3, ч.2. — М.: Мысль, 1972.
36. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. — СПб.: Макет, 1995.
37. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. — М.: Эксмо, 2007.
38. Бэкон Ф. Сочинения в двух томах/ Ф. Бэкон. — Т.1. — М.: Мысль, 1971.
39. Шопенгауэр А. Введение в философию. Новые паралипомены. Об интересном (Сб.) / А. Шопенгауэр. — Мн.: Попурри, 2000.
40. Дебор Г. Общество спектакля / Г. Дебор. — М.: Логос, 1999.
41. Барт Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика / Р. Барт. — М.: Прогресс, 1994.
42. Бурдье П. Начала / П. Бурдье. — М.: Socio-Logos, 1994.
43. Бурдье П. Практический смысл/ П. Бурдье. — СПб.: Алетейя, 2001.
44. Делез Ж. Анти-Эдип: капитализм и шизофрения / Ж. Делез, Ф. Гваттари. — Екатеринбург: У-Фактория, 2007.
45. Хейзинга Й. Осень Средневековья (Соч. в 3-х т.) / Й. Хейзинга. — Т. 1: — М.: Прогресс, 1995.
46. Леви-Стросс К. Первобытное мышление / К. Леви-Стросс. — М.: Республика, 1994.
47. Юнг К.Г. Душа и миф. Шесть архетипов / К.Г. Юнг. — М.: АСТ, 2005.
48. Лосев А.Ф. Миф. Число. Сущность / А.Ф. Лосев. — М.: Мысль, 1994.
49. Лосев А.Ф. Диалектика мифа / А.Ф. Лосев. — М.: Академический проект, 2008.
50. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. — М.: АСТ, 2006.
51. Луман Н. Социальные системы / Н. Луман. — СПб.: Наука, 2007.
52. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе. — М.: АСТ, 2002.
53. Менегетти А. Система и личность / А. Менегетти. — М.: Прогресс, 2004.
54. Московичи С. Машина, творящая богов / С. Московичи. — М.: ЦПП, 1998.
55. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. — М.: Аспект-Пресс, 1998.
56. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. — М.: Аспект Пресс, 1996.
57. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. — М.: АСТ, 1999.
58. Мангейм К. Диагноз нашего времени / К. Мангейм. — М.: Прогресс, 2004.
59. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология 21 в. / И. Валлерстайн. — М.: Логос, 2003.
60. Зомбарт В. Социология / В. Зомбарт. — М.: Прогресс, 2004.
61. Элиаде М. Аспекты мифа / М. Элиаде. — М.: «Инвест-ППП», 1996.
62. Кайуа Р. Миф и человек. Человек и сакральное / Р. Кайуа. — М.: ОГИ, 2003.
Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. — М.: Добросвет, 2000.

PNIEWSKI Krzysztof,
Doctor of Humanities, Chair of Applied Linguistics, University of Gdańsk, Poland.

Annotation: *the presented article discusses the influence of the political transformation after 1989 on a shift in the rank of languages used in post-communist countries of Central and Central-Eastern Europe. These changes regard both the position of national languages, which was sanctioned in a statutory way, but also an increase in the importance and the popularity of regional and ethnic languages and dialects. A shift in the importance of the language of international communication (lingua franca) from Russian to English is an interesting phenomenon which is mainly related to the European integration.*

Keywords: *political transformation, European post-communist countries, linguistic changes.*

UDC 616 : 81.272 : 351

Krzysztof PNIEWSKI

PROCESSES OF THE POLITICAL TRANSFORMATION IN CENTRAL AND CENTRAL-EASTERN EUROPE AND CHANGES IN THE LINGUISTIC SPHERE

The region indistinctly called Central and Central-Eastern Europe is an area with the greatest saturation with states in the contemporary world. Peoples inhabiting it at present throughout centuries were under occupation of the neighbouring empires: of Russia, Germany, Austria, and Turkey. After the Second World War, the majority of this region was under the direct or indirect occupation of the Soviet Union.

The rising level of inefficiency of the Communist system has led to its fall initiated in 1989 in Poland. B. Dobek-Ostrowska (1997) distinguishes four main causes which led to the democratization of the states of the region: (1) loss of the legitimization of the Communist system in the majority of countries, (2) "perestroika" initiated by M. Gorbaczow in the USSR, (3) progressing economic crisis, (4) influence of Catholicism (especially in Poland).

According to T. Michalski (2010), transformations in European post-Communist countries after 1989 went on many levels. Yet they can be divided into the ones mainly determined by factors of the international character and by the domestic ones. The first group comprises two processes of a global meaning and three of a regional one. The former include (1) a decomposition of the institutions of an international character which were some of the tools of the control of the former Union of Soviet Socialist Republics (the USSR) over its former satellite countries (here, the Warsaw Pact and the Council for Mutual Economic Assistance are meant) and (2) joining the North Atlantic Treaty Organization and the European Union by the already sovereign states. Processes of the mainly regional character include: (1) the collapse of all federal states: the USSR, Czechoslovakia, and Yugoslavia with the simultaneous German reunification, (2) the growth of nationalisms which takes various forms, (3) the appearance of integration groupings of a regional character, as for example, the Visegrád Group, the Central-European Initiative, the Council of the Baltic Sea States, the Baltic Assembly, the Economic Cooperation Organization - BSEC, GUUAM, etc.

The above processes triggered a series of changes in the social sphere amongst societies inhabiting Central and Central-Eastern Europe. Most of them should be evaluated positively, with special appreciation for coming into existence of a civil society (see J. Wendt, 2007). This group also comprises the majority of transformations taking place in the linguistic sphere. But also transformations of a negative character have taken place, where the trauma of Post-communism is regarded to be the most destructive (see P. Sztompka, 2000).

At the time of the beginning of the disassembly of the system of socialist states, they were at the different stages of using their mother tongues. We can distinguish here two groups of countries. The first includes the then German Democratic Republic and Poland, Hungary, Albania, Bulgaria, and Romania, with two subgroups within. One comprises the German Democratic Republic, whose residents used the German language, which was also spoken in other states: the Federal Republic of Germany (including Western Berlin), Austria, and partly Switzerland. Hence, inhabitants of this country potentially had a better access to information coming from the so-called free world. In

practice, it was, of course, curbed by the then communist authorities. The unification of «western» and «eastern» Germany normalized the matter of the freedom of speech without disrupting the processes associated with transformations of the German language. The other subgroup comprises states which are theoretically uninational with one official language, characteristic only of this nation (the mentioned: Poland, Hungary, Albania, Bulgaria, and Romania). In their case, the collapse of the system of communist states did not bring about any serious changes in the very usage of the vernacular. Such changes took place above all in the progressing disappearance of the typical communist newspeak. Moreover, the freedom of ethnic and national minorities inhabiting these countries as to their right to use their own vernacular has increased (this primarily regards the numerous Hungarian Diaspora, above all in Slovakia and Romania, and Turks in Bulgaria). Another example of a greater openness of governments of particular countries to the languages of ethnic groups is the case of Kashubian in Poland. The ethic group in Kashubia speaks its own language with the alphabet, grammar, and vocabulary different from the Polish ones. Yet, the status of the language was questioned in the communist times, and the language was only treated as a dialect of the Polish language due to the official policy claiming that Poland is a mono-national country. Officially, Kashubian was recognized as a separate language only in 2005 and was given the status of a regional language. How slow such changes could be may be illustrated by the fact that the Council of Europe adopted a treaty protecting regional languages already in November 1992 (the European Charter for Regional or Minority Languages). But this charter was ratified in Poland only in February 2009.

The second group of countries comprises countries with more than one vernacular spoken by its citizens. Here again, two subgroups can be distinguished. One contains countries, where languages of individual nations making them up had equal rights both in theory and in practice: Czechoslovakia or Yugoslavia. In the former case, these were the Czech and the Slovakian languages; in the latter case, Serbo-Croatian (at present regarded as two separate tongues: Serbian and Croatian), Slovenian, Macedonian and in practice having lesser rights Hungarian and Albanian (persons using them did not have their own federated states, but autonomous provinces within the Serbian Republic). At present, after the decomposition of both these countries, there are typical states with one vernacular: the Czech Republic, Slovakia, Slovenia, Croatia, Macedonia, Montenegro (the Serbian tongue), Serbia (plus a populous Hungarian minority in the Vojvodina Province), Kosovo (the Albanian tongue). Only Bosnia-Herzegovina composed of three state organisms (the Serbian Republic, the Federation of Bosnia-Herzegovina and the Brćko District) constitutes a distinct exception. But while the decomposition of Czechoslovakia ran peacefully, not leaving any serious wounds in the social awareness of nations inhabiting it (see M. Rusková-Sučanská, 2006), this process in the case of Yugoslavia was characterised by far-reaching violence (see A. A. Язьовая (ed.), 2007), which has left behind painful wounds in the awareness of societies making up the new states. The second subgroup includes states created on the ruins of the Soviet Union (of course, apart from the Russian Federation itself). In their case, with the theoretical equality of the tongue of the population inhabiting them, we dealt with the distinct dominance of Russian. The best example here is the fact that scarcely 14% of pupils attended schools

ПНЄВСЬКИЙ Кжиштоф,
Доктор гуманітарних наук, завідувач кафедри приктичної лінгвістики Гданьського університету, м. Гданьськ, Польща.

Анотація: *стаття присвячується впливу політичних змін після 1989 р. на зміну рангу мов, які використовуються в державах Центральної та Центрально-Східної Європи. Ці зміни стосуються як законодавчого зміцнення позиції національних мов, так і підвищення статусу та поширення регіональних мов і мов етнічних меншин. Цікавим фактом стала зміна мови міжнародного спілкування (lingua franca) з російської на англійську, що насамперед пов'язується з європейською інтеграцією.*

Ключові слова: *посткомуністичні держави, політична трансформація, європейські зміни у мовній сфері.*

УДК 616 : 81.272 : 351

with the Belarussian lecture tongue in Belarus in 1988 (M. Czerwiński, 2005). After 1990, these countries went three different ways:

1. In Lithuania, Latvia, and Estonia, the way of promoting the mother tongue was chosen. This was facilitated by their considerable cultural separateness. As a result of geopolitical changes, Russian-speaking citizens of these states lost their hitherto dominating position. This and other factors caused that, in the first half of the 1990s, there was an increased emigration of the Russian-speaking population from the Baltic Republics (see A. Gubrynowicz, 2005). In effect, the percentage of persons using the mother tongue has considerably risen.

2). In the Ukraine and Belarus, the mother tongues are still in minority compared to Russian, and their wider use is limited to the western stretches of the countries (see M. C. Дністрянський, 2008; A. Jacobson, 2010).

3. In the case of Moldova, the actual decomposition of the country into two parts took place: Russian-speaking Transnistria and the remainder of Moldova (see T. B. Орлова, 2010), whose residents officially use the Moldavian language which, however, is minimally different from the Romanian language.

The above-mentioned processes of maintaining or restoring (with a better or worse effect) the significance of vernaculars overlap with other ones associated with the growth of nationalisms. We deal here with a twofold process. First, the so-called «old nationalism» revives in the 19th century form of the fight for being granted the right to the self-determination of institutionalized regulatory forms of the national existence. Second, there is a turn to the national or religious fundamentalism as the reaction to the fall of the old system of values associated with communism, with a simultaneously yet unformed new world of meanings and political identities. These two processes still overlap with extensive ethnic mixing as an effect of the further or newer history of individual states and their regions (resulting from the migrations in the communist period). On account of the ethnic content, R. Siemieńska (2001) singles out five groups of countries: (1) with an almost homogeneous ethnic line-up: Poland, the Czech Republic, Hungary, Slovenia; (2) countries with large ethnic minorities living there for ages: Bulgaria, Romania, Slovakia; (3) countries of the Baltic Assembly (namely Lithuania, Latvia and Estonia) subjected to strong Russification after World War II; (4) remaining European former republics of the Soviet Union with a strong influence of Russians and pro-Russian native population; (5) countries in areas of former Yugoslavia, involved in wars waged there. This results in the fact that, in many of the analyzed group of states, the linguistic issues are treated as political issues of a fundamental meaning.

The above-described processes are not, of course, the only ones occurring as a result of the collapse of the system of communist states in Europe. Changes of a social character occurring in them cause a lot of other transformations in the linguistic sphere, as, for example, the appearance of the new type of the «newspeak», this time not connected with the former communist regime, but resulting from pathological changes in the democracy, for instance, populism (see E. Pietrzyk-Zienkiewicz, 2003).

A completely new qualitative process in the linguistic sphere in the analyzed part of Europe is a sudden increase of the significance of English as the lingua franca of international contacts. This is a derivative of the specificity of the region with regard to the processes of globalization. Until the collapse of the system of communist states, the processes of globalization were here in a way «stopped», and their violent acceleration took place only after the disassembly of this system. Naturally, this triggers a number of problems, because the analyzed group of states must suffer, on the one hand, the hardship of a transformation of their economies and political systems and, on the other hand, meet the challenges associated with the globalization (see T. Buksiński, 2005). In the communist period in the majority of states of the region (Lithuania, Latvia, Estonia, Belarus, Ukraine, Moldova, the former GDR, Poland, the Czech Republic, Slovakia, Hungary, Bulgaria, partly Yugoslavia), Russian was taught universally becoming the regional lingua franca (as a matter of fact in harmony with the intentions of authorities in Moscow). The above-

mentioned processes of globalization caused it quickly to be replaced with the English language, and to a lesser extent with French, German, and Italian. This process becomes part of the general tendency of a contraction of the sphere of direct influence of Russia (see K. Malak, 2002; J. Wendt, 1999).

Bibliography

1. Дністрянський М.С. Етнографія України / М.С. Дністрянський. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008.

2. Орлова Т.В. Історія нових незалежних держав Postsovieticum / Т.В. Орлова. — К.: вид-во «Знання», 2010.

3. Юго-Восточная Европа в эпоху кардинальных перемен / под ред. Язьовой А.А. — М.: изд-во «Весь Мир», 2007.

4. Buksiński T., 2005, Wyzwania globalizacji wobec Europy Środkowowschodniej [in:] D. Dobrzański, J. Jakubowski, A. Wawrzynowicz (eds.) Kraje Europy Środkowowschodniej a globalizacja, series: Pisma Filozoficzne. — Tom XCI. — Poznań: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. — P. 33—56.

5. Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne / Czerwiński M., Białoruś [in:] M. Barański (ed.). — Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2005. — P. 17—47.

6. Gubrynowicz A. O Estonii i Łotwie nieortodoksyjnych uwag kilka / A. Gubrynowicz // Międzynarodowy Przegląd Polityczny. — 12. — 2005. — P. 123—138.

7. Jacobson A. Linguistic conflicts and problems of ethno-cultural policy in contemporary Ukraine: the view of an ecologist and marketologist [in:] Selected aspects of transformation in countries of Central and Central-Eastern Europe / A. Jacobson. — Pelplin: Wydawnictwo «Bernardinum», 2010. — P. 81—104.

8. Malak K. Central and Eastern Europe in Russian Foreign Policy / K. Malak // Transformation in Central European Security Environment. — Warsaw: National Defence University, 2002. — P. 24—35.

9. Michalski T. Sytuacja zdrowotna w europejskich krajach postkomunistycznych w dobie transformacji / T. Michalski. — Gdańsk: wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2010.

10. Pietrzyk-Zienkiewicz E. Transformacja a język mediów // Transformacja systemowa w krajach Europy Środkowej i Wschodniej 1989—2002 / T. Godlewski, A. Koselski, K. A. Wojtaszczyk (eds.). — Bydgoszcz-Pułtusk: Akademia Bydgoska imienia Kazimierza Wielkiego, Wyższa Szkoła Humanistyczna imienia Aleksandra Gieysztora, 2003. — P. 127—134.

11. Rusková-Sučanská M. Rozpútanie nacjonálnych vášní a sporov miedzi Českým a Slovenským národom po roku 1989 a ich význam pri rozdeľowaní ČSFR / M. Rusková-Sučanská // B. Halczak (ed.); Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu. — Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2006. — P. 309—316.

12. Siemieńska R. Narody Wschodniej i Środkowej Europy o sobie i innych / A. Jasińska-Kania (ed.) Trudne sąsiedztwa. Z socjologii konfliktów narodowościowych. — Warszawa, Wydawnictwo Naukowe „Scholar", 2001. — P. 47—77.

13. Sokołowski T. Typologia nacjonalizmów i ich przejawy w konfliktach narodowościowych Europy Środkowej i Wschodniej // S. Helanrski (ed.) Nacjonalizm. Konflikty narodowościowe w Europie Środkowej i Wschodniej. — Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2001. — P. 39—48.

14. Sztompka P. Trauma wielkiej zmiany / P. Sztompka . — Warszawa: IPN PAN, 2000.

15. Wendt J. Geopolityczne aspekty tranzytu w Europie Środkowej / J. Wendt // series: Geopolitical Studies. — Vol. 6. — Warsaw: Institute of Geography and Spatial Organization PAS, 1999.

16. Wendt J. Wymiar przestrzenny struktur i aktywności społeczeństwa obywatelskiego w Polsce / J. Wendt // Prace Geograficzne. — Warszawa: IGiPZ PAN, Nr 208, 2007.

ЗМІСТ НОМЕРА

Вступне слово 5

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Світлана Благодєтєлєва-Вовк. Місто як мікроцивілізація. 6
Тетяна Вакулова. Функції міфів у державному управлінні. 10
Володимир Васільєв. Проблема влади в світлі національного архетипа. 19
Віктор Глеба. Просторово-адміністративна організація міста Києва та архетипи територій. 26
Олена Донченко. Функції колективної психіки в державному управлінні. 32
Ольга Іваницька, Олег Іваницький. Патологія державного управління як чинник посилення негативних наслідків соціальних девіацій. 38
Ілона Клименко. Інновації державного управління як стратегічні напрямки подолання системної кризи. 44
Микола Кузьмін. Структура ментальності та трансверсальне управління. 52
Марія Лашкіна. Особливості розвитку державного управління в Україні в епоху постмодерна: соціокультурний аспект. 60
Алла Лобанова. Мімікрійні поведінкові практики у системі державного управління: мотиваційна орієнтація. 68
Ольга Новікова. Соціальна відповідальність в контексті якості державного та регіонального управління. 75
Людмила Пашко. Людиноцентризм як принцип і пріоритет державного управління в Україні. 81
Олександра П'ятина. Проблема корпоративного іміджу органів державної влади: архетипічне підґрунтя аналізу. 90
Валерій Ребкало, Володимир Козаков. Колективна ідентичність українського суспільства та її вплив на реформування державного управління. 95
Маргарита Сибирякова. Мережеве співтовариство державних службовців як соціокультурний чинник запобіганню корупції 103
Сергій Сибиряков. Комунікативні практики у державному управлінні в контексті розвитку інформаційного суспільства 112
Олена Суший. Психосоціальний чинник державного управління (теоретико-методологічний аналіз). 120
Яна Чепуренко. Бібліотечно-інформаційний супровід прийняття державно-управлінських рішень: архетипічний підхід 127
Борис Чечнєв. Нації, культури, цивілізації в системах ухвалення найважливіших рішень Держави 133
Ольга Шипунова. Аналітика суб'єктивності. До філософських підстав архетіпіки державного управління. 137
Анастасія Щедріна. Роль базисних цінностей нації в антикризовому управлінні (на прикладі сатьяграхи) 145
Ядвіга Яскевіч. Сучасне державне управління і демократія 153

СУСПІЛЬНА ПОЛІТИКА

Тетяна Ковальова. Мовний компонент національної самосвідомості як визначальний чинник мовної політики держави 161
Олександр Кучабський. Проблема етнонаціональної автономії в контексті адміністративно-територіальної реформи в Україні. 166
Томаш Міхальські. Архетип homo sovieticus та ситуація в сфері охорони здоров'я в європейських посткомуністичних державах 170
Юрій Оксамитний. Становлення внутрішньої політики Г.А. Насера як архетип державної моделі розвитку Єгипту (1952—1970 рр.). 174
Марія Пірен, Мирослав-Любомир Чепа. Особливості етнопсихогенезу українського народу (для роздумів політико-управлінській еліті України) 182
Олександр Радченко. Архетип українського політикуму 190
Андрій Сидорін. Вплив процесів десакрализации і секуляризации на конфесійну політику держави відносно релігійних течій і сект в кінці XIX початку XX вв. (на прикладі Курської губернії) 198

Андріана Червеняк, Олександр Пелін. Оптимізація державного управління етнонаціональними процесами в умовах циклічного розвитку суспільства..... 207
Юрій Шайгородський. Міф як політична реальність..... 213

ДЕРЖАВА І РИНОК

Світлана Гріневська. Наднорматив соціальних витрат — патологія державного управління в економіці 218
Наталія Ігнатоля. Підприємництво в умовах соціально-економічної невизначеності перехідного періоду суспільного розвитку..... 224
Євген Матвіїшин, Ірина Матвіїшин. Оцінка чинників розвитку довіри як основи соціально-економічного зростання в регіонах України 230
Оксана Ніколаєва. Архетипічні і психологічні підвалини корупції в російській державі 236
Світлана Повна. Інтуїція в державній експертній підтримці інноваційного розвитку економіки 243

ДЕРЖАВА ТА СУСПІЛЬСТВО

Едуард Афонін, Андрій Мартинов. Універсальне й унікальне в процесі суспільної трансформації 250
Олена Баханова. Соціокультурні чинники соціального моделювання державного управління..... 264
Ірина Березовська. Руйнування архетипики управління в сучасному суспільстві 270
Тетяна Бутирська. Архетипічні основи держави в контексті державного будівництва 275
Ганна Голубчик. Роль українських шляхетсько-дворянських родів у соціокультурному розвитку українського суспільства за доби бездержавності: методологічні аспекти дослідження..... 284
Оксана Панькова. Адаптаційні ресурси українського суспільства в умовах соціальної травми..... 288
Олександр Коваленко, Людмила Щербань. До питання про державний символ незалежної України..... 296
Павло Крупкін. Еволюційна теорія архетипів Юнга: архетипічні моменти в структурі колективної ідентичності 303
Лариса Кочубей, Катерина Меркотан. Архетипи політичного лідерства як підґрунтя маніпулятивних технологій 312
Олексій Крюков. Політико-управлінська еліта України та Росії: досвід архетипізації 318
Ярославна Лєбєдєва. Інституційно-правова основа розбудови європейського мультикультурного простору 326
Віктор Лозовой. Про необхідність відродження цінностей культури Східнослов'янських народів 335
Дмитро Ніколаєнко. Епідемічні загрози і несвідомість масових реакцій осіб біологічного виду homo sapiens. Випадок епідемії ВІЧ/СНІД 338
Віктор Пасніченко. Синергетичні механізми взаємодії міфологічної та політичної свідомості 351
Володимир Патраков. Столиці як архетипи і сакральні символи: культурологічний аспект 358
Тарас Плахтій. Модель взаємодії влади і суспільства: за матеріалами інноваційної гри 367
Сергій Римаренко. Соціокультурні розбіжності регіонів України 375
Тетяна Сенченкова. Комунікація як чинник діалогу культур..... 379
Аліна Солнишкіна. Ідентифікаційні стратегії в сучасному українському суспільстві: соціокультурний контекст 385
Лідія Сохань. Елітарна особистість як соціальний тип 394
Маріанна Чутора. Особливості формування ідентичності в постмодерні..... 400
Юрій Чернишов. Державна символіка сучасної Росії: архетипи і компроміси 404
Сергій Юшин. Міфогенічность державного будівництва 412
Krzysztof Pniewski. Processes of the political transformation in central and central-eastern Europe and changes in the linguistic sphere..... 422

CONTENTS OF ISSUE

Opening address 5

PUBLIC ADMINISTRATION

Svitlana Blagodeteleva-Vovk. City as a microcivilization. 6
Tetyana Vakulova. Functions of myths in public administration 10
Vladimir Vasil'ev. Problem of authority in the light of a national archetype. 19
Viktor Gleba. The spatial-administrative organization of the city of Kyiv and archetypes of territories 26
Olena Donchenko. Functions of the collective psychics in public administration 32
Ol'ga Ivanyts'ka, Oleg Ivanyts'kyi. Pathology of public administration as a factor of the strengthening of negative consequences of social deviations 38
Ilona Klymenko. Innovations of the public administration as strategic directions to overcome a system crisis 44
Nikolai Kuz'min. The structure of mentality and the transversal management 52
Mariya Lashkina. Peculiarities of the development of the public administration in Ukraine in the post-modern epoch: socio-cultural aspect 60
Alla Lobanova. Mimicric behavioral practices in the public administration system: motivation-based orientation 68
Ol'ga Novikova. Social responsibility in the context of the quality of public and regional administration 75
Lyudmyla Pashko. Personalism as a principle and a priority of the public administration in Ukraine 81
Oleksandra P'yatina. The problem of the corporative image of state's bodies: the archetypical basis of analysis. 90
Valerii Rebkalo, Volodymyr Kozakov. Collective identity of the Ukrainian society and its influence on a reformation of the public administration 95
Margaryta Sybyryakova. Network of civil servants as a socio-cultural factor of prevention of the corruption 103
Sergii Sybyryakov. Communicative practices in public administration in the context of the development of an information society 112
Olena Sushy. Psycho-sociological factor of public administration (methodological-theoretic analysis) 120
Yana Chepurenko. Library-informational accompaniment of the acceptance of state-administrative decisions: the archetypic approach 127
Boris Chechnev. Nations, cultures, civilizations in state's decision-making systems ... 133
Ol'ga Shipunova. Subjectivity analytics. On the philosophical bases of the archetypics of public administration 137
Anastasiya Shchedrina. The role of basic national values in the anticrisis management (by the example of satyagraha) 145
Yadviga Yaskevich. Modern public administration and democracy 153

SOCIAL POLICY

Tetyana Koval'ova. The language component of national self-consciousness as a defining factor of state's language policy 161
Oleksandr Kuchabsky. The problem of ethnonational autonomy in the context of the administrative-territorial reform in Ukraine 166
Tomash Michalski. The homo sovieticus archetype and the situation in the health sector in post-communist European states 170
Yurii Oksamytnyi. Formation of Nasser's internal policy as an archetype of state's model of development of Egypt (1952—1970) 174
Mariya Piren, M.-L. Chepa. Features of ethnopsychogenesis of the Ukrainian people (to the politico-administrative elite of Ukraine for reflections) 182
Oleksandr Radchenko. The archetype of Ukraine's politicians 190
Andrei Sidorin. Effect of the processes of desacralization and secularization on state's confessional policy as for the religious trends and sects at the end of the XIXth – the beginning of the XXth century (by example of the Kursk province) 198
Andriana Chervenyak, Oleksandr Pelin. Optimization of state's control over the ethno-

national processes under conditions of the cyclic development of a society..... 207
Yurii Shaygorodskiy. Myth as a political reality 213

STATE AND MARKET

Svitlana Grinevs'ka. The supernormative of social expenses — the pathology of the public administration in the economy..... 218
Nataliya Ignatolya. Business under conditions of the socio-economic uncertainty of a transient period of social development 224
Evgen Matviishyn, Iryna Matviishyn. Estimation of the factors of development of the trust as the base of the economic growth in Ukraine's regions..... 230
Oksana Nikolaeva. Archetypical and psychological i bases of the corruption in the Russian state..... 236
Svitlana Povna. Intuition in state's expert support of the innovative development of the economy 243

STATE AND SOCIETY

Eduard Afonin, Andrii Martynov. The universal and the specific in the processes of social transformation..... 250
Olena Bakhanova. Socio-cultural factors of social design of public administration..... 264
Irina Berezovskaya. Fracture of the management archetypics in the contemporary society 270
Tetyana Butyrs'ka. The archetypic bases of a state in the context of state's development..... 275
Ganna Golubchyk. The role of Ukrainian gentry-noble clans in the socio-cultural development of the Ukrainian society in the epoch without a state: methodological aspects of studies..... 284
Oksana Pan'kova. Adaptation resources of the Ukrainian society under conditions of social traumatism 288
Oleksandr Kovalenko, Lyudmila Shcherban'. To the question about the state's symbol of independent Ukraine..... 296
Pavel Krupkin. Jung's evolutionary theory of archetypes: archetypic points in the structure of a collective identity..... 303
Larysa Kochubei, Kateryna Merkotan. Archetypes of political leadership as the basis of manipulation technologies..... 312
Oleksii Kryukov. Political administrative elites of Ukraine and Russia: experience of archetypization..... 318
Yaroslavna Lebedeva. The institutional-legal basis of the construction of a European multicultural space..... 326
Viktor Lozovoi. About the necessity of the revival of cultural values of the west-slavonic peoples..... 335
Dmitrii Nikolaenko. Epidemic threats and the thoughtlessness of mass reactions of biological species Homo Sapiens. Case of the HIV/AIDS epidemic 338
Viktor Pasnichenko. Synergetic mechanisms of interaction of the mythological and political consciousnesses 351
Vladimir Patrakov. Capital cities as archetypes and sacred symbols: the culturological aspect..... 358
Taras Plakhtii. A model of interaction of the power and the society: by results of an innovative game..... 367
Sergii Rymarenko. Socio-cultural distinctions of Ukraine's regions..... 375
Tetyana Senchenkova. Communication as a factor of the dialog of cultures 379
Alina Solnyshkina. Strategies of identification in the modern Ukrainian society: socio-cultural context..... 385
Lidiya Sokhan'. Elitarian person as a social type 394
Marianna Chutora. Peculiarities of the formation of an identity in a post-modern society 400
Yurii Chernyshov. State symbols of the modern Russia: archetypes and compromises 404
Sergei Yushin. Mythogenicity of state's building..... 412
Krzysztof Pniewski. Processes of the political transformation in central and central-eastern Europe and changes in the linguistic sphere..... 422

До відома авторів

«ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ: теорія та практика» («ПУБЛИЧНОЕ УПРАВЛЕНИЕ: теория и практика», «PUBLIC MANAGEMENT: theory and practice») є науковим збірником Асоціації докторів наук з державного управління, що вміщує публікації з розвитку теорії та практики державного управління і державної служби, місцевого самоврядування і служби в органах місцевого самоврядування. Збірник виходить у паперовому або електронному вигляді.

Науковий збірник зорієнтовано на ведення наукової дискусії з теоретико-методологічних питань наукової галузі «Державне управління» та проблем реформування існуючої в Україні системи державного управління, місцевого самоврядування і державної служби в контексті становлення та розвитку публічного (суспільного) управління.

До друку приймаються наукові статті, які відповідають вимогам ВАК України (постанова Президії ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 р.), згідно з якими у статті мають бути висвітлені (бажано в тексті статті виділити курсивом):

• ***постановка проблеми*** та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями;

• ***аналіз останніх досліджень і публікацій***, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор;

• ***визначення невирішених раніше частин загальної проблеми***, котрим і присвячено статтю;

• ***формулювання мети статті,*** *постановка завдання*;

• ***висвітлення основного матеріалу дослідження***;

• ***формулювання висновків*** і перспектив подальших наукових розвідок.

Науковий збірник є тримовним (українська, російська, англійська мови) виданням. До статті додаються трьома мовами коротка анотація (не більше 30 слів), довідка про автора (у довільній формі) і фото (розмір 3,5 х 4,5 см, 300 dpi,окремим файлом у форматі jpeg). За відсутності фотографії редакція має право відхилити подану статтю.

До видання приймаються статті в електронному варіанті: формат файлу – WORD (dos, rtf); формат сторінки – А4; береги: верхнє – 2 см, нижнє – 2 см, ліве – 3,5 см, праве – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегель – 14; інтервал – 1,5.

Вимоги до оформлення статті: текст подається однією колонкою; на першому рядку зліва вказується індекс УДК; на другому рядку праворуч – прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, поштова адреса, контактний телефон, E-mail; посилання на джерела вказуються у квадратних дужках; список використаних джерел наводиться в кінці статті.

Обсяг статті (з таблицями, схемами, графіками, зі списком використаних джерел) – до 0,5 друкованого аркуша (до 20 тис. знаків). Для докторів наук у вмотивованих випадках можливе подання статті загальним обсягом до 1 друк. арк. (40 тис. знаків).

Автори, що не мають науково ступеня доктора наук, подають статті з відгуком-рекомендацією доктора наук (аспіранти і здобувачі – з відгуком-рекомендацією наукового керівника та витягом із засідання кафедри/відділу про рекомендацію до друку). Відгук-рекомендація надсилається до редакції в паперовому і електронному (сканованому) вигляді.

Відповідальність за зміст, орфографію та пунктуацію статті несе її автор. Стаття публікується в авторській науковій та мовній редакції.

Статті приймаються до друку на безоплатній основі.

Наші контакти:

Для статей: adndu@ukr.net

Для електронного листування: association_dndu@mail.ru

Для поштових відправлень: 63001, м. Харків, пр. Московський, 75, к. 36.

ВИДАВНИЧІ ПОСЛУГИ

видавництва «Асоціації докторів наук з державного управління»
видавничий ідентифікатор ISBN 978-966-2407

(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3543)

Строк повного циклу підготовки й друкування монографій та книг - від 1 до 4 місяців в залежності від обсягу і складності верстки.

Для докторів наук з державного управління – членів АДНДУ знижка 20% вартості зазначених в таблиці послуг (за виключенням друку).

Найменування робіт (на вибір замовника)	одиниця виміру	вартість за звичайним/ терміновим (до 1 місяця) тарифом, грн.
Підготовка документів та проходження процедури узаконювання книжки	1 книга	100 / 200
Підготовка пакету документів та супровід отримання грифу МОН для навчальних посібників і підручників	1 книга	2 000 / 5 000
Набір тексту	1друк. арк*.	20 / 30
Верстка звичайна (тільки текст)	1друк. арк.	20 / 30
Верстка ускладнена (текст, таблиці, малюнки)	1друк. арк.	40 / 80
Верстка складна (багато схем, формул, малюнків)	1друк. арк.	50 / 100
Редагування наукове (доктора наук)	1друк. арк.	50 / 70
Редагування літературне	1друк. арк.	40 / 60
Коректура	1друк. арк.	30 / 50
Дизайн-макет обкладинки книжки + дизайн-макет художнього оформлення лазерного диску	1 компл.	200 / 300
Тиражування CD-формату книжки** незалежно від обсягу в кольорі (пластикова коробка з кольоровою обкладинкою + лазерний диск з кольоровим дизайном)	1 книга	8 / 10
Тиражування CD-формату книжки** незалежно від обсягу в чорно-білому форматі (пластикова коробка з ч/б обкладинкою + лазерний диск з кольоровим дизайном)	1 книга	7 / 8
Тиражування паперової версії книжки загальним обсягом 10 друк. арк. (від 20 до 3000 примірників) залежно від типу друку, марки і щільності паперу	1 книга	від 8 до 20 грн/ одиниця
Обов'язкова розсилка по науковим бібліотекам	10 книг	100 / 100

* Довідкові дані: *1 друк.арк = 40 000 знаків з пробілами (приблизно 20 стор. тексту А-4 за звичайними вимогами до статей – гарнітура Таймс, кегль 14, міжрядковий інтервал 1,5).

**Для порівняння: виготовлення монографії обсягом 10 друк. арк. (200 стор.) накладом 100 екз. в звичайний спосіб (верстка, редагування, коректура, офсетний друк, кольорова обкладинка, фальцовка, склейка, різання) коштує в середньому без кольорових сторінок всередині книги – 3500 грн., з кольоровими сторінками (схеми, малюнки, діаграми тощо до 20% загального обсягу) – 6000 грн.; виготовлення аналогічного CD-формату з офіційним статусом книги (занесенням до міжнародного книжкового реєстру ISBN) – 2000 грн. виготовлення економ-версії CD-книг (з власним набором, редагуванням та коректурою) – 1500 грн. При цьому у 3 – 8 разів зменшується строк виконання замовлення.

Додаткова інформація за електронною адресою: adndu@ukr.net

Наукове видання

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ: теорія та практика

збірник наукових праць
Випуск 3-4, 2010 р.

Засновано у 2009 р.
Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України,
Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серії КВ № 15786-4258Р від 02.11.2009.

Відповідальний за випуск д. соц. н., проф. Е.А.Афонін

Технічний редактор В. С. Мартинов
Комп'ютерна верстка О. В. Радченко
Обкладинка В. Л. Ковтун

Підписано до друку 12. 09.10. Формат 70х108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Умов. друк. арк. 31,6. Обл.-вид. арк. 36,6.
Зам. № 00910. Наклад 500 прим.

Видавництво Асоціації докторів наук з державного управління.
Свідоцтво про Державну реєстрацію суб'єкта видавничої справи
Серія ДК № 3543 від 05.08.2009 р.
61050, м. Харків, просп. Московський, 75.

Віддруковано з оригінал-макета у поліграфічному центрі "Літографіка",
61050, м. Харків, просп. Московський, 75.